“ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI”

mavzusidagi Respublika ko’p tarmoqli, ilmiy KONFERENSIYA

#22

SENTYABR

2025

TAHRIRIYAT A'ZOLARI

Berdialiev A. f.f.d., prof.
Nurullaeva Sh.U. ped.f.d., prof.
Tursunov K.Sh. ped.f.d., prof.
Babadjanova D. tarix.f.d., prof.
Ernazarova G.O. ped.f.d., prof.
Abduraximova D.A. ped.f.d., prof.
Madumarov T.T. yur.f.d., prof.
Mirzayeva C.P. fil.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Xolliyev A.E. bio.f.d., prof.
Yuldashev M.M. fil.f.d., prof.
Salaeva M.S. psi.f.n., dotsent
Salayeva M.S. ped.f.d., prof.
Tojiboyeva M.A. fil.f.d., dotsent
Sabirova N.E. fil.f.d., dotsent
Norboyeva U.T. bio.f.d., dotsent
Yarmatov R.B. ped.f.d., dotsent
Egamberdiyeva N.A. tarix.f.d., dotsent
Achilov N.K. fil.f.d., dotsent
Imomova G.M. fil.f.n., dotsent
Zakirova H.R. f.f.n., dotsent
Tuhtahujaev H.B. ped.f.f.d., dotsent, TFA Akademik
Bakiyev Z.A. ped.f.n., dotsent
Razzakov H.K. tex.f.n., f.f.d., dotsent
Ortikov O.A. tex.f.f.d., dotsent
Djuraeva M.Y. f.f.f.d.
Nabikhodjaev A.A. iqt.f.n., dotsent
Otadjanova M.O. f.f.d.
Tajibaeva M.A. fil.f.d., dotsent
Hasanov A.M. fil.f.f.d
Kholmurodov A.E. fiz.m.f.d., dotsent
Aripov O.A. iqt.f.d., dotsent
Safarova U.A. fil.f.d., dotsent

Mas'ul kotib: ***M.Yusupov***

THE JOURNAL OF
INTEGRATED EDUCATION AND RESEARCH
ISSN: 2181-3558

ILMIY TADQIQOTLAR, INNOVATSIYALAR, NAZARIY VA AMALIY STRATEGIYALAR TADQIQI

№ 22-SONLI RESPUBLIKASI KO'P TARMOQLI, ILMIY KONFERENSIYA
10-SENTYABR 2025-YIL

RESEARCH OF SCIENTIFIC RESEARCH, INNOVATION, THEORETICAL AND PRACTICAL STRATEGIES

22th REPUBLIC OF MULTIFIELD SCIENTIFIC CONFERENCE
SEPTEMBER 10, 2025

PAXTA TOZALASH KORXONALARI TOLA CHIQINDILAR ATROF MUHITGA TA’SIRI O’RGANISH

A.A.Qo’shimov
Jizzax Politexnika Instituti, PhD

G.Norboyeva
Jizzax Politexnika Instituti, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada paxta tozalash zavodlarida texnologik oqimdan tola chiqindilarining o'zgarishi, texnologik jarayon bosqichlarida qanchalik o'zgarishi tasvirlangan. Quritish va tozalash sexida chiqarilgan chang 5-7 mg/m3 changni tashkil etadi, bu quritish uskunasi joylashgan binodagi havodan kamroq. Katta tarqalgan chang zarralari yuqori namlikda ham ajralib chiqadi va tarqala olmasdan binoning yuzasiga cho'kib ketadi. Quritish moslamalarida atmosfera quritish agenti bilan birgalikda chiqarilgan chang noqulaylik tug'diradi. Bu chang qo'pol tarqalgan bo'lsada, havo oqimi bilan birga quritgichda qochib ketadi va binoning tomi yaqinida va quritish sexi yaqinida joylashadi. Chiqariladigan chang miqdori kuniga 500-600 kg ekanligi aniqlandi. Paxta tozalash punktida ajraladigan chang paxtani quritish va tozalash sexida havoda, shuningdek paxta tozalash mashinalarida tozalashda hosil bo'lgan paxta pnevmatik transport tizimidan atmosferaga chiqariladi. Bu mineral fraksiyalari kamroq bo'lgan changli toladir. Nozik fraktsiyalar, asosan, maydalangan iflos zarralardan iborat.

Birgina paxta tozalash zavodida yiliga paxta turiga qarab 150-350 tonna tolali chiqindilar, qayta ishlanmaydigan chiqindilar 5-6 tonna, qayta ishlanmaydigan chiqindilarning 70-90 foizini organik chiqindilar tashkil etishi aniqlandi. Qishloq xo'jaligida chorva uchun ozuqa sifatida chiqindilardan foydalanish uchun xom ashyo bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tola chiqindilari, quritish, tozalash, paxta tozalash, mineral chiqindilar, organik chiqindilar, nav, havo oqimi, paxta.

Paxtani dastlabki qayta ishlashning barcha bosqichlarida ishlab chiqarish ob’ektlari va atrof-muhit havosini ifloslantiruvchi, ishchi va xizmatchilarning mehnat sharoitlarini yomonlashtirib, ularda kasbiy kasalliklar, jumladan, silikoz kasalligining rivojlanishiga sabab bo‘ladigan ko‘p miqdorda changlar ajralib chiqadi. Paxta terish mashinalarining ifloslanishi ortib borayotganligi sababli paxta tozalash zavodlarini suvsizlantirish masalasi muhim ahamiyatga ega. Mashinada terishning tobora keng joriy etilishi bilan paxta tozalash sanoati nafaqat paxtani qabul qilish, saqlash va qayta ishlash, balki quritish, tozalash va tozalash jarayonlarini takomillashtirish, shuningdek, chang va havoni tozalashni yaxshilash

uchun shoshilinch choralar ko'rishni talab qilmoqda. Barcha atmosfera havosi jarayon va aspiratsiyaning ikki turiga bo'linadi: birinchisi texnologik uskunadan, ikkinchisi esa egzoz tizimlaridan keladi.

Paxta tozalash zavodlarining texnologik jarayonlarida havo transporti kiyimlarni quritish va tozalash sexiga uzatiladi. Paxta tozalash zavodlarida ustaxonalarning joylashishiga qarab, changning mustaqil manbalari bo'lgan ikki yoki uchta qayta yuklash punktlariga ega bo'ladi. Bu nuqtalarda eng yuqori ifloslanish 1200-1500 mg/m3 ni tashkil qiladi. Yuqori namlikli past navli paxta quritgandan keyin ko'p miqdorda chang oqishiga duchor bo'lishi mumkin. Paxta pnevmatik tizimidan chiqadigan changda mayda dispersiyali zarrachalar, asosan bo'shashgan zarrachalar ustunlik qiladi.

Paxta tozalash zavodlari jarayonidagi changning katta qismi paxta va tolani tashishda pnevmatik transport vositalaridan tushadi.

Paxta sanoatida 1929 yildan boshlab pnevmatik transportdan foydalaniladi.Paxta pnevmatik transportining birinchi tadqiqoti Boris Levkovich tomonidan amalga oshirilgan. Ilmiy-tadqiqot ishlarining hozirgi kunga qadar erishilgan yutuqlari havo tashish jarayonini takomillashtirishga yordam berdi va olimlar tomonidan yaratilgan ko‘plab texnik yechimlardan foydalanish tufayli Paxta avtomobillarining texnik va texnologik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilandi. Biroq, fanning rivojlanishi texnologiya va texnologiyani doimiy ravishda takomillashtirishni talab qiladi.

Paxta tozalash zavodlari mashinalarining changlari havoni atrof-muhitga tarqatib yuboradi va uni ifloslantiradi.

Quritish bo'linmalari quritish bo'linmalarida havo quritish vositasi bilan changlanishga olib keladi. Bu chang, hatto qo'pol dispersiya bilan ham, quritgichda gaz oqimi bilan birga binoning tomiga va quritish sexi yaqinidagi erga o'tiradi. Chiqaradigan chang miqdori kuniga 500-600 kg ni tashkil qiladi.

Mavjud quritish shudringlarining oqimi quritish moslamasining tezligini 1,3 dan 2,5 m/s gacha (quritish barabanining ishlashiga va paxta barabanining namligiga qarab) ta’minlaydi. Bu tezlik ba'zi paxta tolalari va iflos aralashmalarning aylanish tezligidan yuqori va kengligi 5 mm gacha bo'lgan zarrachalarning tomga kirib borishini ta'minlaydi.

Bo'limdagi chang - bu tozalash sexida ajralmas chang bo'lgan paxta pnevmatik tizimidan chiqadigan havo, shuningdek tozalash mashinalari tomonidan hosil bo'lgan chang. U chang, kamroq fraksiyonel mineral fraktsiyalarga ega. Kichik fraktsiyalar asosan maydalangan iflos zarralardan iborat.

Chang havo, shuningdek, jin yetkazib beruvchilarning aspirat tizimlaridan ajratiladi, ular havoni yoki ifloslangan havoni ifloslantiruvchi moddalardan so'radi.

Ushbu assimilyatsiya tizimi paxta taqsimlash vintining aspiratsiyasiga kiritilishi mumkin.

Kirish zonasidan texnik urug'lar lenta yoki tornavida bilan vaqtincha saqlash joylariga uzatiladi. Ularda kalta tolalar va paxta chigitlari shaklidagi chang mavjud. Past navli urug'lar birinchi turga qaraganda ko'proq changga ega. Bu past paxta chigiti va qobig'i unchalik mustahkam emasligi va texnologik mashinalarning ishchi organlari tomonidan oson shikastlanganligi bilan izohlanadi. Aynan namligi yuqori bo'lgan, qizdirilgan va keyin tez quritilgan paxta chigitlarini nazarda tutadi. Shunday qilib, paxtani qayta ishlash punktlarida paxta tozalash zavodlarida qayta ishlashdan oldin uni to‘g‘ri saqlash ishlab chiqarishning sanitariya sharoitlarini belgilaydi. Urug'lardagi changning asosiy xossalari astar do'konidagi lint havosiga o'xshaydi.

Paxta korxonada jarayon davomida jarayonning chang tarkibi o'zgaradi. Paxtani dastlabki qayta ishlash boshlanishida havodan chang ajralib chiqadi, unda ko‘p miqdorda mineral fraksiyalar mavjud. Paxtani keyingi qayta ishlashda - tola va tolalar g‘o‘za chigitlari, barg bo‘laklari va g‘o‘zaning boshqa qismlari, shuningdek, tolalar kabi changlarda ko‘proq to‘planadi. Texnologik jarayonning oxirida, masalan: Agregatlarni kiritish, presslash, urug'larni ajratish va to'liq suvsizlantirish sexi, havoga chiqadigan chang odatda urug'lar bilan aralashgan tolali zarrachalarni o'z ichiga oladi.

Paxta aralashmalari tarkibi va hajmi jihatidan farq qiladi. Chiqindi, iflos va changli jarayon paxtani qayta ishlashning barcha texnologik jarayonlarida - havo transportidan boshlab va asosiy korpus bilan yakunlanadi. Tarkibida 14% gacha tola moddasi bo‘lgan chiqindilar almashtirib bo‘lmaydigan chiqindilar hisoblanadi va foydalanilmaydi.

Paxta, tola, lint va sanoat chiqindilari paxta tozalash korxonalarida asosiy havo chiqish yo'llari hisoblanadi.

Paxta tozalash zavodini changdan tozalashni qiyinlashtiradigan muammolarni aniqlash uchun har bir jarayonda kukun tarkibidagi tola miqdorini aniqlash kerak.

Bizga ma'lumki, Chiqindilarni Chiqindi mashinalarida paxtadan olingan mineral va organik fraksiyalardan tashkil topgan iflos aralashtirish mashinalarida pishmagan urug'lar (o'lik) va pishmagan urug'lar ham mavjud.

Paxta tozalash zavodlarida paxta tolasi havo transportida uzluksiz yig'ilib, muayyan uchastkaning qayta ishlash maydoniga qayta ishlanadi. Tola chiqindilari eng ilg'or texnologiya bo'yicha tola chiqindilarini qayta ishlash bo'yicha ixtisoslashtirilgan zavodda ma'lum turdagi tola chiqindilari uchun qayta ishlanadi.

Tozalangan tola chiqindilari tolalar konstruktsiyasiga kiritilgan tornavi yordamida turlar, navlar va guruhlar bo'yicha qoplarga kirib boradi.

Tolali chiqindilari qutilari bosilgunga qadar qayta ishlash bo'limida saqlanadi. Tolali chiqindilari kontsentratsiyasiga ko'ra bir turdagi, turdagi, sinf yoki guruhdagi massasi taxminan 220 kg bo'lgan alohida gidravlik presslari bilan yig'iladi.

Respublika Paxtasanoat ilmiy markazi tomonidan olib borilgan tadqiqotlar texnologik asbob-uskunalardan olinadigan changning optimal miqdorini aniqlash imkonini berdi. Paxta terimi jarayonida barcha texnologik jarayonlarda ko‘p miqdorda chiqindi yoki ikkilamchi xomashyo (tola chiqindilari) yoki qayta tiklanmaydigan chiqindilar chiqariladi. Ma’lum bo‘lishicha, faqat bitta paxta tozalash sanoatida sanoat turlari bo‘yicha yiliga 150-350 tonna chiqindi ishlab chiqariladi, qaytarilmas chiqindilar 5-6 tonna, noorganik chiqindilar esa 70-90% ni tashkil qiladi. U qishloq xo'jaligi uchun ozuqa sifatida hayvonlarning chiqindilaridan foydalanish uchun xom ashyo sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, havodagi chang zarralarining 20-30% gacha bo'lgan qismi havoga singib, atmosferaning ifloslanishiga olib keladi. Shunday qilib, biz tolani yig'ish uchun choralar ko'rishimiz kerak. Ayni paytda paxta tozalash korxonalarida ma’lum bir qismga paxtani qayta ishlash jarayonida chang yig‘uvchilar tubidan qoplar orqali tolalar to‘plash to‘xtovsiz davom etmoqda.

Tolali chiqindilari bir turdagi, turdagi, sinf yoki guruhdagi taxminan 220 kg chiqindilar massasi bo'lgan alohida linearizatsiya blokining gidravlik presslari bilan yig'iladi. Bu qattiq mehnat talab qiladi.

Natijalardan shuni ko'rishimiz mumkinki, paxta tozalash korxonalari chiqindilari tarkibida tola ko'p. Agar ushbu uskuna ishlab chiqilsa, u chang yig'uvchilarni tozalash samaradorligini ham oshirishi mumkin. Bundan tashqari, texnologik chiqindilar saqlanishi va chiqindilar sifatida qayta ishlatilishi mumkin.

Foydalanaladigan adabiyotlar

1. Usmonqulov, A. K. (2014). Paxta xomashyosi va uning tarkibiy qismlarining termofizik xususiyatlarini eksperimental tekshirish. Izvestiya Vysshix Uchebnykh Zavedenii, Seriya Technology Tekstil'noi Promyshlennosti, (1), 33-36.
2. Galitskiy R.R. Donni qayta ishlash korxonalari uchun uskunalar. Moskva., Kolos, 1982, 288 bet.
3. V. Kuznetsov, S. Denisov. Yog'ochga ishlov berish korxonalarining pnevmotransporti. Bratsk davlat texnika universiteti. Bratsk., 2007 yil.
4. K. Xoganson, D. Gross. Patent AQSH. Pnevmatik transport tizimi uchun o'zgaruvchan tezlikli haydovchi. AQSh 7 950 879 B2. 31.05.2011.

5. Baydyuk P.V., Xojiyev M.X. Paxta xomashyosini pnevmatik tashish tizimining gorizontal ishchi quvur liniyasida gidravlik bosim yo'qotishlarini aniqlash metodikasi. // R.J. Paxta sanoati. 1992. No 2.S. 8-9.
6. Ilhom, A., Muksin, X., Orof, A., & Ruxsora, K. (2019). Pat qilish jarayonida changning ehtiroslarini bo'shatish tarkibi. International Journal of Engineering and Advanced Technology, 8(3 maxsus soni), 279-283.

ПОДГОТОВКА ЧЕСАЛЬНОЙ ЛЕНТЫ ИЗ ОТХОДОВ ШЕРСТИ НА ЧЕСАЛЬНОЙ МАШИНЕ ДЛЯ ОБЪЕМНЫХ ТЕРМОСКРЕПЛЕННЫХ НЕТКАНЫХ МАТЕРИАЛОВ

А.А.Кушимов
Канд.техн.наук, доцент, доктор PhD
Джизакский политехнический институт.
azamatfarangiz@gmail.com

Представлены свойства нетканых теплоизоляционных материалов из шерстяных волокон и получение их на чесальной машине. Установлено что прочность прочеса возрастает также с увеличением его толщины. На структуру и прочность прочеса существенное влияние оказывают скорости рабочих валиков и бегуна чесальной машины, разводки между рабочими органами, величина присадки бегуна и другие параметры.

Ключевые слова: теплоизоляционный материал, шерсть, чесальная машина, барабан, питающая решетка

Сферы применения нетканых материалов всё больше расширяется с каждым днем. Давно известно использованием их в дорожном и жилом строительстве, медицине, космическом и автомобильном машиностроении, а также в отрасли высокой моды.

Именно востребованность нетканых материалов дала толчок к началу их массового производства [1].

Казахстанский рынок шерсти определенно можно назвать неразвитым; текущие масштабы производства в этом секторе не оправдывают создание полноценной системы контроля качества и сертификации товаров. Грубая шерсть рассматривается производителями, специализирующимися на мясном овцеводстве, даже не как побочный продукт, а как отходы производства, которые они готовы продать по любой цене, оправдывающей расходы на хранение шерсти.

Производство нетканых материалов в мире с каждым годом становится наиболее перспективным направлением текстильной промышленности. Объемы производства нетканых материалов и потребления растут намного

быстрее, чем тканей и трикотажа. Это объясняется тем, что цикл производства нетканых материалов от получения волокнистого сырья до выпуска готового изделия в несколько раз короче технологии выработки классических видов текстиля и не требует масштабных денежных средств, а широкое разнообразие свойств позволяет применять их в самых разных сферах человеческой деятельности.

В отличие от других отраслей текстильной промышленности сырьевая база для производства нетканых материалов отличается большим разнообразием. Для выработки нетканых материалов используются все виды химических волокон и натуральных, вторичное текстильное сырьё, волокнистые отходы текстильного производства. Нетканые полотна можно вырабатывать из волокнистого сырья одного или нескольких видов. Ассортимент нетканых материалов очень разнообразен, поэтому сырьё вырабатывают в зависимости от назначения и заданных свойств материала.

Основным требованием к объемному термоскрепленному нетканому материалу является теплоизоляция. Физико-технические свойства используемой теплоизоляции оказывают определенное влияние на теплотехническую эффективность и эксплуатационную надежность конструкций и изделий, трудоемкость монтажа, возможность ремонта в процессе эксплуатации и в значительной степени определяют сравнительную технико-экономическую эффективность различных вариантов утеплителя.

Теплоизоляционные конструкции следует проектировать из материалов, обеспечивающих:

- тепловой поток через изолированные поверхности оборудования и трубопроводов согласно заданному технологическому режиму или нормированной плотности теплового потока;
- исключение выделения в процессе эксплуатации вредных, пожароопасных и взрывоопасных, неприятно пахнущих веществ в количествах, превышающих предельно допустимые концентрации;
- исключение выделения в процессе эксплуатации болезнетворных бактерий, вирусов и грибков.

Материалы и изделия должны удовлетворять следующим общим техническим требованиям:

- обладать теплопроводностью не более 0,175 Вт/(м·°С) при 25°С;
- иметь плотность (объемную массу) не более 500 кг/м^2;
- обладать стабильными физико-механическими и теплотехническими свойствами;
- не выделять токсичных веществ и пыли в количествах, превышающих предельно допускаемые концентрации [2].

На чесальных машинах любого типа при непрерывном чесании процесс состоит из трех последовательных операций: утонение продукта (холста) и удаление крупных сорных примесей, прочесывание волокон зубчатыми и игольчатыми поверхностями и снятие прочеса и формирование ленты.

Рассмотрим устройство и работу валичной чесальной машины ЧВ-12-180-Ш, а также особенности исполнения отдельных узлов на валичных машинах других типов.

Узел приемного барабана чесальной машины ЧВ-12-180-Ш состоит из питающей решетки 1 (рис. 1), уплотнительного валика 2, питающих валиков 3, 21, чистительного валика 20 и приемного барабана 4. Питающие валики 3, 21 медленно (со скоростью от 0,21 до 1,2 м/мин) подают зажатый между ними слой волокна к приемному барабану 4, вращающемуся со скоростью 30 - 60 м/мин. Зубья чистительного валика 20 и приемного барабана 4 в зоне их взаимодействия расположены также перекрестно, и окружная скорость приемного барабана 4 значительно больше скорости чистительного валика 20. Благодаря этому все клочки волокнистого материала будут сняты приемным барабаном 4 с чистительного валика 20. При взаимодействии приемного барабана 4 с питающими валиками 3, 21 часть клочков может остаться в гарнитуре верхнего питающего валика 3 и подводится им к линии центров между этим питающим валиком 3 и приемным барабаном 4. Зубья этих рабочих органов в зоне их взаимодействия расположены перекрестно, благодаря чему верхний питающий валик 3 будет полностью очищен приемным барабаном 4 от волокнистого материала. Таким образом, гарнитура обоих питающих валиков 3, 21 при подходе к питающей решетке 1 окажется полностью очищенной от волокнистого материала.

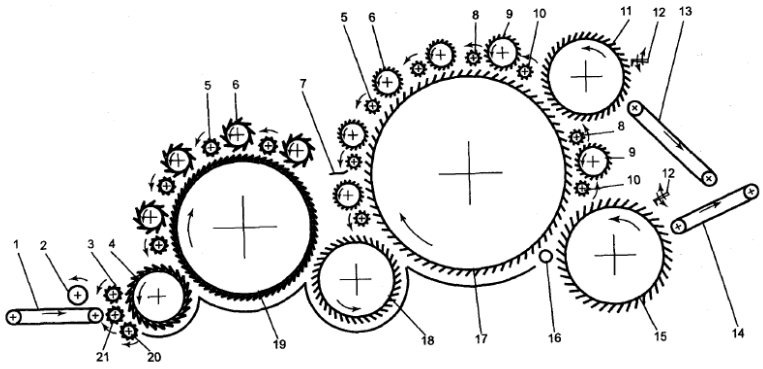

Рис. 1. – питающая решетка, 2 – уплотнительный валик, 3 – верхний питающий валик, 4 – приемный барабан, 5 – съемный валик, 6 – рабочий валик, 7 –сорная полочка, 8 – надбегуниик, 9 – бегун, 10 – подбегунник, 11 – верхний съемный барабан, 12 – съемный гребень, 13 – верхняя отводящая решетка, 14 – нижняя отводящая решетка, 15 – нижний съемный барабан, 16 – поддерживающий валик, 17 – главный барабан, 18 – перегонный барабан, 19 – барабан предпрочеса, 20 – чистительный валик, 21 – нижний питающий валик

Важнейшими факторами, от которых зависят структура и свойства прочеса, являются вид и геометрические размеры составляющих его волокон. Прочность соединения волокон в прочесе характеризуется усилием, которое необходимо приложить для его растаскивания.

В таблице 1 приведены данные, характеризующие влияние линейной плотности и длины вискозных волокон на структурные показатели и прочностные свойства прочеса.

Таблица 1.

Влияния линейной плотности и длины вискозных волокон на структурные показатели и прочностные свойства прочеса

Линейная плотность волокон, мтекс	Средняя длина волокон, мм	Средняя распрямленность волокон, %	Средняя продольная протяженность волокон, %	Средняя поперечная протяженность волокон, %	Средний угол ориентации волокон, град.	Средняя относительная разрывная нагрузка прочеса, мН/текс
330	35,0	45,0	52,0	29,0	16,0	34,2
	56,0	40,0	48,0	18,0	10,0	56,8
790	60,0	40,0	50,0	21,0	13,0	34,7
1460	36,0	38,0	55,0	38,0	19,0	4,9
	51,0	48,0	55,0	28,0	14,0	13,7

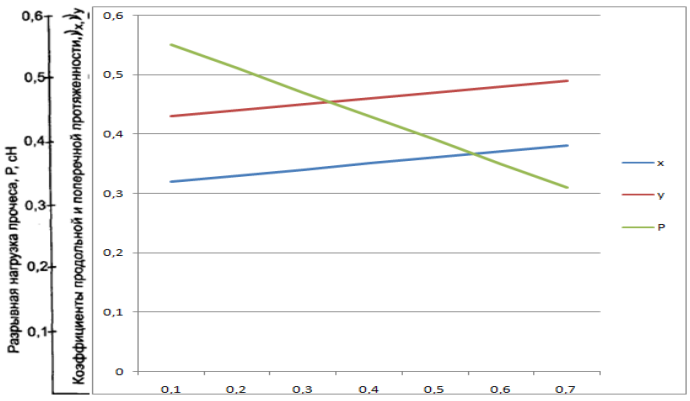
Данные таблицы 1 свидетельствуют о следующем:

- с увеличением длины волокон показатели их распрямленности и протяженности снижаются, а прочность прочеса повышается;

- с уменьшением линейной плотности волокон показатели их распрямленности и протяженности также снижаются; прочность прочеса при этом повышается примерно во столько же раз, во сколько снижается линейная плотность волокон.

Таким образом, снижение показателей распрямленности и протяженности волокон в прочесе, как правило, сопровождается повышением его прочностных свойств. Этим объясняется, в частности, тот факт, что применение более извитых волокон приводит к повышению прочностных показателей прочеса.

Прочность прочеса возрастает также с увеличением его толщины. На структуру и прочность прочеса существенное влияние оказывают скорости рабочих валиков и бегуна чесальной машины, разводки между рабочими органами, величина присадки бегуна и другие параметры. Так как окончательное формирование прочеса происходит на съемном барабане при его взаимодействии с главным, то наибольшее влияние на структуру и свойства прочеса оказывает скорость съемного барабана.

Продолжительность взаимодействия главного и съемного барабанов, с
Рис. 2. Зависимость показателей протяженности волокон и прочности прочеса от скорости съемного барабана чесальной машины. P – Разрывная нагрузка прочеса, cH, x,y – Коэффициенты продольной и поперечной протяженности

Таким образом, параметры прочеса можно изменять путем регулировки режима работы чесальной машины, и прежде всего скорости съемного барабана. Прочес, получаемый с чесальных машин, не является равнопрочным (изотропным). Максимальную прочность прочес имеет в направлении схода его со съемного барабана. В зависимости от степени ориентации волокон в прочесе и их протяженности различие между прочностными показателями прочеса в продольном и поперечном направлениях (т.е. степень его анизотропии) может существенно изменяться. Чем больше распрямленность волокон в прочесе и чем большая часть волокон имеет углы ориентации в пределах от 0° до 10°, тем выше прочность прочеса в продольном направлении и ниже в поперечном. В частности, для прочеса, состоящего из вискозных волокон линейной плотности 1460 мтекс, соотношение прочностных показателей в продольном и поперечном направлениях может изменяться от 5:1 до 5:3,5. Снижение линейной плотности волокон до 830 мтекс приводит к увеличению этого соотношения до 10:1. При линейной плотности волокон 400 мтекс это соотношение составляет уже 20:1.

К нетканым материалам, в зависимости от их назначения и области применения, предъявляются различные требования в отношении анизотропности по прочностным и другим показателям. Например, геотекстильные нетканые полотна, основа для искусственной кожи и ряд других материалов должны быть изотропными, т.е. обладать близкими по величине показателями свойств в различных направлениях. Как отмечалось выше, прочность нетканого материала в том или ином направлении зависит

от ориентации в нем волокон, которая определяется в основном конструкцией чесально-холстоформирующего устройства и которую можно регулировать различными способами. В частности, на обычных шляпочных и валичных чесальных машинах (в том числе оборудованных расчесывающими сегментами) волокна ориентируются преимущественно в направлении движения продукта.

Степень ориентации волокон на валичной чесальной машине определяется большим числом факторов: величиной разводок между главным барабаном и рабочими валиками, выбором гарнитуры (угла наклона и числа зубьев или игл на единицу поверхности рабочего органа), скоростями и размерами рабочих органов. В частности, снижение скорости рабочих валиков способствует лучшей параллелизации волокон в прочесе, а увеличение приводит к получению прочеса с более хаотичным расположением волокон. Большое значение имеет также величина дуг чесания, которая зависит от диаметров взаимодействующих рабочих органов и длины перерабатываемых волокон. С уменьшением диаметров рабочих органов длина дуги чесания при прочих равных условиях резко снижается, что обусловливает получение прочеса и холста с менее ориентированным расположением волокон. Однако возможности снижения анизотропности прочеса за счет регулировки режима работы традиционных чесальных машин весьма ограничены [3].

Список литературы

1. http://www.polyline.ru/publications/proizvoditeli-netkanyh-materialov
2. http://www.tutteplo.ru/documents/batiz.pdf.
3. Сергеенков А.П. Теория процессов, технология, оборудование подготовки смесей и холстообразования: Учебник для вузов. – М.: МГТУ им. А. Н. Косыгина, 2004. – 633 с.
4. REFERENCES
5. http://www.polyline.ru/publications/proizvoditeli-netkanyh-materialov
6. http://www.tutteplo.ru/documents/batiz.pdf.
7. Sergeenkov A. P. Process theory, technology, equipment for preparing mixtures and canvas formation: Textbook for universities. - Moscow: Kosygin Moscow state technical University, 2004. - 633 p.

ARRALI JINLARNI PD TA’MINLAGICHINI TA’MIRLASH TARTIBLARI

A.A.Qo’shimov
Jizzax Politexnika instituti

Paxta tozalash korxonalarida paxta xomoshyosini jinlash uchun 4DP-130, 5DP-130, va DPZ-180 rusumli arrali jinlar ishlatiladi. Jinlash jarayonida paxtadan tola va chigit ajratiladi. Arrali jinlar konstruksiyasiga asasan ikki qismdan iborat. Birinchi qismga PD rusumli taminlovchi-tozalovchi tizim, ikkinchi qismga paxtani jinlash, tolani arra tishidan ajratish va tashish tizimlari kiradi. Bu jinlarning ta’mirlovchi tizimlari deyarli o`xshashdir. PD taminlagich jin uskunasini bir me’yorda paxta bilan ta’minlash va paxtani yoyib berish vazifalarini bajaradi.

PD ta’minlagich jin uskunasini bir me’yorda paxta bilan ta’minlash va paxtani yoyib berish vazifalarini bajaradi. 140 mm diametrli ta'minlovchi valiklar, 400 mm diametrli qoziqli baraban hamda paxtani mayda iflosliklardan tozalovchi 6x50 mm o‘lchamli teshikka ega bo‘lgan 3 mm qalinlikdagi po‘lat listdan tayyorlangan to‘rli yuzadan iborat. To‘rli yuza ostki qismiga iflosliklni olib ketuvchi shnek, so‘ruvchi quvur o‘rnatilgan. Ta’minlovchi valiklar va qoziqli baraban quvvati 2,2 kVt, aylanish chastotasi 1000 ayl/min bo‘lgan bir dona elektr dvigateli, shkiv, impulsli variator, ikkkita tishli disk va tasma yordamida harakatga keltiriladi.

Jinlarning asosiy ishchi qismlardan yana biri ulukni tashish mexanizmi va havo kamerasi bo’lib, toladan ajralgan uluklarni yig‘ish va tashish bilan arra tishlaridan tolalarni havo yordamida ajratib olib, tola kanaliga yuborish vazifasini bajaradi. Havo kamerasi konstruksiyasiga asosan ikki yondor ostki qoplama, soplo, kozerok mexanizmi, tola kanali va havo quvuridan tashkil togan. Ikki yondor va pastki qoplamalar qalinligi 30-35 mm bo‘lgan zanglamaydigan po‘latdan tayyorlanadi. Tola chiqish joyi tola kanaliga ulanadi. Jinlangan toladan ajralgan uluk qirg‘ich yordamida yig‘uvchi shnekka uzatiladi. Yig‘uvchi shnek ulukni jinning bir tomoniga yig‘adi va quvur yordamida kondensorga tashiladi. Bunda qirg‘ich va shnekning aylanish chastotasi 35 ayl/min ga teng bo`lib, diametrlari 150 mm ni tashkil etadi. Qirg‘ich vali va uluk shnegi uchun 1,1 kvt energiya sarflanadi. U harakatni zanjir orqali ta`minlovchi tizimdan oladi. Barcha jinlar boshqaruv panel orqali boshqarilishi lozim.

Havo kamerasining soplosiga VS-8M ventilyator yordamida 200-240 mm suv ust. bosimiga teng bo‘lgan havo quvuri orqali yuboriladi. Bunda soplodan chiqayotgan havo tezligi 65-75 m/s bo‘lishi uchun soplo tirqishining kengligi 4-5 mm bo‘lishi kerak. Jinlangan tolalarni arrali silindr arralaridan to‘liq ajratib olish uchun soplo bilan arra tishlari oraliq masofasi 1,5-2,5 mm etib o‘rnatilishi lozim.

Ajralgan tola kanaliga to‘liq yuborilishi uchun arrali silindr bilan kozerok oralig`i 5-15 mm bo`lishi kerak. 5DP-130 jini 4DP-130 jinidan oddiy kolosniklar o‘rniga konsol kolosniklarini qo‘llanilishi, ishchi kamera orqa tomonga jinlangan tolani tozalash uchun 2 dona trapetsiyasimon kolosniklar o‘rnatilishi va havo kameralaridagi farqlari bilan ajralib turadi. Ishlab chiqarish jarayonida konsol kolosniklarida tolaga chigitlarning o‘tish holatiga yuzaga kelganligi uchun ham bugungi kunda DP-130 jinlarida 4DP-130 jinidagi kolosniklar ishlatiladi.

DPZ-180 jinining ta’minlovchi tizimi umumiy bo`lib, undagi ta’minlovchi valiklar va qoziqli barabanning diametrlari va aylanish tezliklari yuqoridagi jinlarnikidagi biln bir xildir. Jin valida 89 ta arralar oraliq qistirmasi bo‘lib, unda bir donasi markaz qistirmasi hisoblanadi. Valga 90 dona arra ishchi kameraga esa 91 dona kolosniklar yig`iladi. Valga yig`ilgan arralarning ikki chetiga avval shayba, songra gayka o`rnatiladi. Bunda valning ikki chetidagi gaykalar faqat bir tomonga, yaniy old tomonga qotirilishi kerak. Bunda gayka rezbasi elektrodvigatel tomonidagi o`ng, keyingisi chap bo`lishi kerak. Jinlarning samarali ishlashi uchun aralar yuqori va past navli paxtalarni jinlashda o`z navbatida har 96 va 72 soatlarda almashtirilishi talab etiladi. Arrali jinlarda kapital ta’mirlash ishlari quyidagi tartibda amalga oshiriladi.

PD ta`minlagichni qismlarga ajratishda Birinchi navbatda Orqa qopqoq, oldingi va orqa qoplamalar yechiladi. Qoziqli baraban validagi shkif va disk yechiladi. Taminlash variatoridagi regulyator, ta’minlovchi valiklardagi tishli disklar yechiladi. Hamda mahkamlangan padshipniklar yechilib to'rli yuza yechiladi va nuqsonli detallar aniqlanadi

PD ta`minlagichni ta’mirlashda

Qoziqlar ish jarayonida qoplamadan tasodifiy ajralmasligi uchun barcha qoziqlarning mahkamligi tekshiriladi va qotirilib chiqiladi.

Qoziqli barabanning yaroqsiz holatga kelib qolgan qoplamasi ya’niy qoplamaga almashtiriladi, bolt kiradigan teshiklari teshiladi va qoziqlar qotirilib chiqiladi.

Nasos qoziqlar to`g`rilanadi yoki almashtiriladi.

To`rli yuzaning egilgan joylari to`g`irlanadi.

Ta’minlagich tashqi qoplamalarining tekisligi tekshiriladi, ta’mirtalab joylari ta’mirlanib tekislanadi.

Ta’minlovchi tarnovni tekisligi tekshiriladi, lozim bo‘lsa, ta’mirlanadi

Sharikli podshipniklar korpusdan ajratiriladi, yaroqliligi tekshiriladi, yaroqsiz qismlari yangisiga almashtiriladi.

PD ta`minlagichni yig‘ishda Qoziqli baraban qoplamasini diskga maxkamlanib, qoziqlar korpusga gayka bilan o‘rnatiladi yoki

payvandlanadi.Qoziqli barabanni balansirovka qilinib, qoziqli baraban ta`minlagich yondoriga vaqtinchalik maxkamlanadi.Shundan so‘ng jin ta’minlagichining ustki va ostki styajkalari va to‘rli yuza o‘rnatiladi. Ta’minlagich valiga sharikopodshipnikli korpus o‘rnatiladi, moylanadi, bolt bilan qotiriladi. Valga tishli disklar maxkam o`rnatilib. qoziqli baraban valiga shkiv va disk maxkam o`rnatiladi. Orqadagi qopqoq o‘rnatilib, oldingi va orqa qoplamalar o‘rnatiladi. Variator o‘rnatiladi va regulyatori sozlanadi. Tasma variatorga joylashtiriladi va taranglovchi moslama rostlanadi. Ta‘minlagich sozlanib tarnov maxkamlanadi.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Пахтани дастлабки қайта ишлаш (ўқув қўлланма). Э.Зикриёевнинг умумий тахрири остида. – Тошкент. «Меҳнат», 2002.- 408 б.
2. Пахтани дастлабки ишлашнинг мувофиқлаштирилган технологияси (ПДИ 70-2017). А.С. Камаловнинг умумий тахрири остида. “Paxtasanoat ilmiy markazi” АЖ. Тошкент, 2017.- 91 б.
3. Пахта тозалаш корхоналаридаги ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича йўриқнома “Пахтасаноат илмий маркази” АЖ. Тошкент. 2018.

MODERN ANALYSIS OF COTTON CLEANING TECHNOLOGIES FROM FINE IMPURITIES

Qo'shimov Azamat Abdurazzoqovich
Jizzax Politexnika Instituti
(azamatfarangiz@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada paxtani mayda iflosliklardan tozalash texnologiyalari, ularning mexanik, havo oqimli va integratsiyalashgan usullari zamonaviy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda tozalash jarayonlarining samaradorligi, uskunalar konstruktsiyasidagi yangiliklar, shuningdek, ekologik va iqtisodiy jihatlar ko‘rib chiqiladi. Maqola paxta tolasining sifatini oshirishda yangi texnologiyalarning ahamiyati va ularni optimallashtirish yo‘llarini muhokama qiladi. Tadqiqot natijalari paxta sanoatida barqaror va tejamkor yechimlar ishlab chiqishga xizmat qilishi mumkin.

Abstract. This article analyzes the technologies of cleaning cotton from fine impurities, their mechanical, air-flow and integrated methods from a modern perspective. The study considers the efficiency of cleaning processes, innovations in equipment design, as well as environmental and economic aspects. The article discusses the importance of new technologies in improving the quality of cotton fiber and ways to optimize them. The results of the study can serve to develop sustainable and cost-effective solutions in the cotton industry.

Keywords: cotton cleaning, fine impurities, mechanical cleaning, air-flow systems, drying technology, environmental efficiency, economic analysis, fiber quality.

Kalit so‘zlar: paxta tozalash, mayda iflosliklar, mexanik tozalash, havo oqimli tizimlar, quritish texnologiyasi, ekologik samaradorlik, iqtisodiy tahlil, tolalar sifati.

Introduction. Cotton occupies an important place in the global economy as one of the main raw materials of the textile industry. The quality of cotton fiber depends on its degree of cleanliness, that is, its freedom from fine impurities (dust, soil particles, plant residues). If these impurities remain in the fiber, the strength of the yarn decreases and defects appear in textile products. Therefore, cotton cleaning technologies are constantly being improved and adapted to modern requirements. This article is aimed at analyzing existing cleaning methods, evaluating new technological solutions and discussing their future development prospects.

Main types of cleaning technologies

Several main methods are used to clean cotton from fine impurities: mechanical cleaning, air flow (aspiration) systems and methods integrated with drying. Each method has its own advantages and limitations.

Mechanical cleaning: Mechanical methods are widely used at the initial stage of cotton cleaning. Gin machines (saw or roller) remove primary impurities along with separating the fiber from the seed. At the next stage, special cleaners, such as OVP or "Pakhtakor", are used. These devices separate fine dust and plant residues by "combing" the fiber. Studies show that the efficiency of mechanical cleaning allows you to remove up to 45% of impurities. However, the disadvantages of this method include energy consumption and the possibility of loss of natural oils in the fiber.

Air-flow cleaning. Aspiration systems are effective in separating light impurities (fluff, dust) using air flow. SBO dryers and dust collectors are used as the main elements of this process. Air-flow methods not only provide cleaning, but also help reduce dust emissions into the environment. At the same time, these systems require high power, which increases overall costs.

Integrated methods. Technologies that combine drying and cleaning, such as 2SB-10 or SBT drum dryers, allow for simultaneous moisture removal and separation of fine impurities. The use of hot air as a drying agent speeds up the process and increases efficiency. By optimizing the speed of cotton movement in new units, the cleaning degree can reach 60-70%.

Modern innovations and equipment. In recent years, a number of innovations have been introduced in cotton cleaning technologies. For example, devices with a conical mesh surface improve the movement of fibers and increase the efficiency of impurity separation. New types of dust collectors are also playing an important role in capturing fibrous waste and protecting the environment from pollution. Automated systems, in particular, the ASX-1 and VSX-1 analyzers, allow for real-time process control. These technologies not only improve quality, but also optimize production costs.

Efficiency, ecology and economics. Several factors are taken into account when assessing the effectiveness of cleaning technologies. Although a combination of mechanical and air-flow methods can remove up to 90% of impurities, the energy requirements of the process and the complexity of the equipment entail additional costs. From an environmental point of view, aspiration systems reduce harmful emissions to the environment, but the fuel used for drying (gas, kerosene) can lead to the release of carbon dioxide into the atmosphere. From an economic point of view, high-quality fiber increases export revenues, but requires significant initial investments.

Conclusion and future prospects. Cotton ginning technologies play an important role in the cotton industry and are constantly evolving. While mechanical, air-flow and integrated methods have provided high efficiency, new solutions are needed to improve energy efficiency and environmental sustainability. The future

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Abdullaev, A. (2023). *Paxta tozalash texnologiyalarida mexanik usullarning samaradorligi*. Toshkent: Paxta sanoati jurnali, 45(3), 12-18.
2. Mirzaev, S., & Xo‘jayev, R. (2022). *Havo oqimli tizimlar va ularning paxta tozalashdagi ahamiyati*. O‘zbekiston agrar fanlari xabarnomasi, 28(2), 34-39.
3. To‘xtaev, B. (2024). *Integratsiyalashgan tozalash texnologiyalarining yangi yechimlari*. Ilmiy-texnik konferensiya materiallari, Toshkent, 56-61.
4. O‘zbekiston Respublikasi Paxta sanoati assotsiatsiyasi. (2023). *Paxta tozalash uskunalari bo‘yicha qo‘llanma*. Toshkent: Paxta nashriyoti.

ARRALI JINLARNI ISHLATISH TARTIBINI O'RGANISH

A.A.Qo'shimov
Jizzax Politexnika Instituti
(azamatfarangiz@gmail.com)

Paxta xomashyosini jinlash uchun 4DP-130, 5DP-130 va DPZ-180 rusumli arrali jinlar ishlatiladi. Jinlash jarayonida paxtadan tola va chigit ajratiladi. Arrali jinlar konstruksiyasiga asosan ikki qismdan iborat. Birinchi qismida PD rusumli ta'minlovchi-tozalovchi tizim, ikkinchi qismiga paxtani jinlash, tolani arra tishidan ajratish va tashish tizimlari kiradi. Bu jinlarning ta'minlovchi tizimlari deyarli o'xshashdir.

PD ta'minlagich jin uskunasini bir me'yorda paxta bilan ta'minlash va paxtani yoyib berish vazifalarini bajaradi. Tizim 140 mm diametrli ta'minlovchi valiklar, 400 mm diametrli qoziqli baraban hamda paxtani mayda iflosliklardan tozalovchi 6x50 mm o'lchamli teshikka ega bo'lgan 3 mm qalinlikdagi po'lat listdan tayyorlangan to'rli yuzadan iborat. To'rli yuza ostki qismiga iflosliknі olib ketuvchi shnek, so'ruvchi quvur o'rnatilgan. Ta'minlovchi valiklar va qoziqli baraban quvvati 2,2 kVt, aylanish chastotasi 1000 ayl/min bo'lgan bir dona elektr dvigateli, shkiv, impulsli variator, ikkkita tishli disk va tasma yordamida harakatga keltiriladi.

Ta'minlovchi tizimdan ishchi kameraga paxta tarnov orqali uzatiladi. Paxtani tarnovda turib qolmasdan bir xil kerakli tezlikda ishchi kameraga uzatilishi uchun tarnov og'ish burchagi 45° qilib olinadi va ishchi kamerani ko'tarib-tushirishda halaqit qilmasligi uchun qo'zg'aluvchan holatda bo'lishi lozim. Harakatlanayotgan paxta tarkibida tasodifiy qo'shilib qolgan metall jismlarni ushlab qolish uchun tarnov orqa tomoniga magnit moslamasi o'rnatilishi kerak. Bundan tashqari tizim korpus, qulf va qopqoqga ega. Variator ichidagi plastina to'gri qo'yilishi kerak. Variator o'qiga shponkali kanavka bilan 280 mm diametrdagi shkif o'rnatiladi. Tizimdagi ta'minlovchi valiklarning 0-20 ayl/min da aylanishi uchun IVA impulsli variatoridan foydalaniladi. Variator gorizontal holatda ta'minlash valining kvadratsimon tugagan qismiga mahkamlovchi bolt yordamida mahkamlanadi. Val o'rnashadigan joyda maxsus quvuvchi mufta o'rnatilgan bo'lib, u harakatni ta'minlovchi valikdagi eksentrikli valdan oladi. Quvuvchi mufta xropovikli g'ildirak ko'rinishida bo'lib, beshta tishdan iborat va xar bir tish bir biriga nisbatan 90° burchak ostida joylashgan.

Quvuvchi muftaustidan uchta koromisloli xalqa o'rnatilgan. Ular oralig'ida beshta slindrli rolik joylashgan. Roliklar doimo koromisloli xalqaning ichki yuzasiga va quvuvchi muftaning ishchi qismiga tegib turadi. Xarakat uzatuvchi

valga bir biriga nisbatan 120° burchak ostida uchta eksentrik joylashtirilgan. Ular ustiga sharikli podshipniklar o‘rnatilgan. Koromislo xalqalari prujinaga mahkamlangan. Prujinaning ikkinchi uchi tutib turuvchi plankaga maxkamlangan.

Elektr dvigateli orqali val harakatlanganida valdagi eksentrik koromisloni 8°30' burchak ostida harakatlantiradi. Prujina koromisloni yana eksentrik val ustiga bosadi. Koromislo orqaga aylanganida rolik quvuvchi muftani ushlab qoladi va orqaga aylanishga yo‘l qo‘ymaydi. Uchta eksentrik koromisloni 25°30' burchak ostida harakatlantiradi. Quvuvchi muftaning harakat burchagi koromisloning tebranishiga bog‘liq. Koromisloning kichik yelkasini harakatni cheklab turish uchun kulachoklik valik o‘rnatilgan. 25°30' harakat burchagi quvuvchi muftaning umumiy harakatining 1/14 qismini tashkil qiladi. Agarda eksentrik 280 ayl/daq da harakatlansa, mashinaning ta'minlovchi valigi 20 ayl/daq ni tashkil etadi. Ta'minlovchi valiklarga doimiy ravishda kerakli tezlikni berish uchun variatordagi 3 dona kulachokli mexanizmlarda prujinalar va plastinalar to‘liq bo‘lishi bilan birga variatorda kerakli miqdorda salyarka moyi bo‘lishi lozim.

Tola sifatini yaxshilash uchun paxtani mayda iflosliklardan qoziqli baraban yordamida tozalashda barabanning aylanish chastotasi 500 ayl/daq, qoziqli baraban qoziqlari uchi bilan turli yuza oraliq masofasi 12-16 mm ga teng bo‘lishi kerak. Sexdagi ekologik muhit me'yorida bo‘lishi uchun paxtani tozalash jarayonida ajralayotgan iflosliklarni kamera ichida bir tomoniga suruvchi shnek va to‘plangan iflosliklarni doimiy ravishda sexdan tashqariga chiqarish uchun aspirasiya tizimi doimiy ravishda ishlab turishi kerak.

Tozalangan paxta ta'minlovchi tizimdagi tarnov orqali ishchi kameraga beriladi. Ishchi kamera konstruksiyasiga asosan ustki va ostki fartuklar chigit tarog‘i, kolosnikli panjara, ostki va ustki bruslar, arrali silindr, arralar oraliq qistirmalar, lobovoy brus, kamerani ko‘tarib-tushiruvchi mexanizm, yondor, dasta va kombaladan iborat.

Ta'minlovchi tizimdan ishchi kameraga berilayotgan paxta kamera zevida tiqilmasdan kameraga tupik berilishi uchun zev kengligi 100 mm bo‘lishi kerak. Ishchi kamera ichidagi xom-ashyo valigining kerakli tezlikda aylanishida kamera tomonidan qarshilik kam bo‘lishi uchun kamera yuzasi zanglamaydigan 3 mm qalinlikdagi po‘lat listdan qoplanadi. Bunda po‘lat yuzasi notekis bo‘lmasligi kerak. Bundan tashkari kamera yondorlaridagi xom-ashyo valigining aylanish chastotasi kamaymasligi uchun yondorlarga zanglamaydigan po‘lat yuzaga ega bo‘lgan kombala kamera yondorlariga uchta bolt bilan mahkamlanadi. Bunda ishchi kameraga berilayotgan paxtaga kombala tomonidan qarshilik bo‘lmasligi va kamera ikki yonidagi paxtani qabul qilib olish zonasida tiqilishlar yuzaga kelib, aylanayotgan xom-ashyo valigini to‘xtatmasligi uchun kombala ustki qismi 40-45

gradus burchak ostida tayyorlanishi kerak. Shu bilan birga kombalani o‘rnatilishida lobovoy brus va kolosniklar oralig‘ida hech qanday ochiq joy bo‘lmasligi zarur, aks holda xom- ashyo valigining aylanishida oraliqlarga paxtalarning kirib qolishi oqibatida valikni to‘xtalishiga, kamerani tiqilishiga olib keladi. Chigit tarog‘i zonasida xom-ashyo valigining to‘xtamasdan aylanishi uchun taroqning gorizantal o‘qqa nisbatan og‘ish burchagi 15 gradus bo‘lishi, taroqdagi paleslar tupik bo‘lib, uzunligi 115 mm ga teng bo‘lishi kerak. Shu bilan birga to‘liq jinlanmagan chigitlarning tashqariga chiqib ketmasligi va chigit tarog‘i zonasida valik tezligining kamaymasligi uchun taroq o‘qidan 60 mm kenglikda barmoqlar ustiga 1,5-2,0 mm li po‘lat list qoplanadi. Jinlangan chigitlarni ishchi kameradan o‘z vaqtida tashqariga chiqishi uchun chigit tarog‘i paleslari bilan kolosnik yuzasining oraliq masofasi 20-25 mm qilib o‘rnatiladi

4DP-130, 5DP-130 rusumli jinlardagi arrali silindrning vali 100 mm bo‘lib, valga 130 dona arra, bitta markazni belgilovchi qistirma va 128 dona arralar oraliq qistirmalari yig‘iladi. Valda 130 dona arra bo‘lib, arralar yig‘ilgan silindrning uzunligi 2322,95 mm ni tashkil etadi.

Jin linterlar uchun arra, kolosnik va arralar oraliq qistirmalarining sarflanish me'yorlari bo‘yicha jinlarda 320, 313 va 306 mm tashki diametrlarga teng bo‘lgan arralar ishlatiladi. Bunda arralarning ichki diametri 100 mm bo‘lishi kerak. Arrali silindrdagi arralar uglerodli po‘latdan tayyorlanadi. Bunda arra qalinligi 0,95 mm, arralar qadami 18 mm bo‘lib, 320 mm diametrli diskdagi tishlar soni 280 dona bo‘lishi kerak. Arralar oraliq qistirmaning diametri 160 mm va qalinligi 17,05±0.05 mm bo‘lib, val markazida joylashgan qistirma arralar holatini belgilashga yordam beradi. Arrali silindrni harakatga keltirish yarim mufta orqali 75 kVt li elektr dvigateli yordamida amalga oshiriladi. Bunda arrali silindrning aylanish chastotasi 735 ayl/min ni tashkil etadi. Arralar kolosniklar oralig‘idan ularga tegmasdan harakatlanishi uchun kolosniklarning ustki ishchi zonasining oralig‘i 2,8-3,2 mm etib o‘rnatiladi. Bunda kolosniklar soni 131 dona bo‘lib, kolosnik konstruksiyasiga asosan ishchi zonada paxtani jinlash jarayonidan ajratib olinayotgan tolalar tiqilib qolmasligi uchun 6 mm diametrdagi sovutgich zonasiga ega bo‘ladi. Jinning talab etilgan tartibda yig‘ilganligiga ishonch hosil qilingandan so‘ng yuklatib ishlatib ko‘riladi va ishga tayyor ekanligi aniqlanadi.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Пахтани дастлабки қайта ишлаш (ўқув қўлланма). Э.Зикриёевнинг умумий тахрири остида. – Тошкент. «Меҳнат», 2002.- 408 б.
2. Пахтани дастлабки ишлашнинг мувофиқлаштирилган технологияси (ПДИ 70-2017). А.С. Камаловнинг умумий тахрири остида. “Paxtasanoat ilmiy markazi” АЖ. Тошкент, 2017.- 91 б.

3. Пахта тозалаш корхоналаридаги ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича йўриқнома “Пахтасаноат илмий маркази” АЖ. Тошкент. 2018.

KORXONALARDA RISKKA ASOSLANGAN ICHKI AUDIT O‘TKAZISH KONSEPSIYASINI ISHLAB CHIQISH

Sh.R.Asfandiyorova
“TIQXMMI” MTU, tayanch doktoranti
https://orcid.org/0009-0003-5165-117X

Annotatsiya. Ushbu tezisda RAIAning nazariy-uslubiy asoslari, uning shakllanish jarayoni, an’anaviy ichki auditdan farqli jihatlari, risklarning turlari hamda RAIAning korxonalar boshqaruvi va nazoratidagi ahamiyati keng yoritiladi. Shuningdek, RAIA konsepsiyasini ishlab chiqish va joriy etish mexanizmlarini shakllantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: ichki audit, risk, riskka asoslangan ichki audit, nazorat tizimi, strategik risk, operatsion risk, moliyaviy risk, boshqaruv samaradorligi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining samaradorligi va barqarorligi ko‘p jihatdan ularning risklarni aniqlash, baholash hamda samarali boshqarish qobiliyatiga bog‘liqdir. Korxonalarning moliyaviy resurslardan foydalanishi, ishlab chiqarish jarayonlarini tashkil etishi, strategik maqsadlarni amalga oshirishi va tashkiliy tuzilmasini shakllantirishida turli risklar yuzaga keladi. An’anaviy ichki audit yondashuvi barcha faoliyat yo‘nalishlarini teng darajada tekshirganligi sababli resurslardan samarasiz foydalanish, yuqori xavfli yo‘nalishlarning nazoratdan chetda qolishi kabi muammolarni keltirib chiqargan. Shu bois ichki audit amaliyotida yangicha yondashuv sifatida riskka asoslangan ichki audit konsepsiyasi shakllangan.

“Riskka asoslangan ichki audit bu - ichki auditorlik resurslarini eng muhim xavf segmentlariga yo‘naltirish orqali ichki audit faoliyatining aniqligi, moslashuvchanligi va samaradorligini oshirish tizimidir”1. Mazkur model ichki audit jarayonini proaktiv tahliliy instrumentga aylantiradi.

Riskka asoslangan yondashuvning mohiyati shundaki, u tashkilot faoliyatida mavjud va potentsial xavflarni aniqlash, ularni ustuvorlik darajasiga ko‘ra tartiblash va resurslarni samarali taqsimlash orqali risklarni minimallashtirishga xizmat qiladi. Bu yondashuvda ichki audit faoliyati faqat faktlarni qayd etuvchi emas, balki strategik qarorlarni shakllantirishga xizmat qiluvchi axborot manbai sifatida ko‘riladi. “Riskka asoslangan ichki audit yondashuvi tashkilotda qaror

[1] Muda I. et al. Determinants of the implementation of risk-based internal auditing in regencies/cities in North Sumatera province //International Journal of Civil Engineering and Technology. – 2018. – Т. 9. – №. 5. – С. 1360-1372.

qabul qilishning sifatini oshirish va noaniqliklarni kamaytirish imkonini beradi”2. Ya’ni, ichki audit jarayoni risk tahliliga asoslangan holda shakllanadi va rahbariyatni eng dolzarb masalalar bo‘yicha asosli axborot bilan ta’minlaydi.

Riskka asoslangan ichki audit (RAIA) tizimining samarali ishlashi bevosita uning tamoyillariga amal qilinishiga bog‘liq. Bu tamoyillar ichki audit faoliyatini strategik yo‘naltirish, operatsion moslashuvchanlik, va ichki auditorlik ob’ektivligini ta’minlovchi asosiy ustunlar hisoblanadi. Riskka asoslangan ichki auditda har bir tamoyil tashkilot ichida risklarni boshqarish tizimi bilan o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritadi va ichki audit jarayonini nazoratdan ko‘ra tahlilga asoslaydi.

1-jadval

Riskka asoslangan ichki auditning asosiy tamoyillari va ularning mazmuni

№	Tamoyil nomi	Mazmuni
1	Ustuvorlikka asoslangan yondashuv	Eng yuqori xavfli segmentlarga ichki audit resurslarini yo‘naltirish orqali samaradorlikka erishish
2	Moslashuvchanlik va dinamiklik	Bozor, texnologiya va qonunchilikdagi o‘zgarishlarga moslashuvchan ichki audit rejasi
3	Mustaqillik va ob’ektivlik	Ichki manfaatlardan xoli, mustaqil va asosli xulosalar berish
4	Tashkiliy integratsiyalashuv	Ichki auditni risk menejmenti, strategik boshqaruv va moliyaviy tahlil jarayonlariga bog‘lash
5	Riskka yo‘naltirilgan tahlil	Har bir ichki audit faoliyatini risk indikatorlari orqali baholash va ustuvorlikni belgilash

RAIA konsepsiyasini amaliyotda samarali qo‘llash quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1) Risklarni aniqlash – ichki audit samaradorligini oshirishda boshlang‘ich va asosiy bosqich hisoblanadi, chunki u butun tekshiruv strategiyasini aniqlaydi;

2) Risklarni baholash – ularning ehtimollik va ta’sir darajasini aniqlash. Bu bosqichda aniqlangan har bir riskning ehtimoliy yuzaga chiqish darajasi (probability) va u ta’sir ko‘rsatadigan daraja (impact) baholanadi;

3) Risklarni ustuvorlashtirish – yuqori xavfli sohalarga e’tibor qaratish;

4) Nazorat mexanizmlarini ishlab chiqish - bu bosqichda ichki auditorlar o‘z tekshiruvlari davomida to‘plangan dalillar asosida xulosalar chiqaradilar, risklarni kamaytirish bo‘yicha amaliy choralarni taklif etadilar va rahbariyatga tayanadigan asosli axborotlar taqdim etadilar.;

[2] Simbiri A.M., Maniagi M., Edwin J.S. Influence of Internal audit Risk Planning Practices on the Financial Performance of SACCOs in the Western Region of Kenya // African Journal of Empirical Research. – 2023. – Vol. 4, Iss. 2. – Pp. 526–535.

5) Monitoring va qayta baholash – risklarning dinamikasini kuzatish va yangilash.

6) Korxonalarda riskka asoslangan ichki audit konsepsiyasini ishlab chiqish nazariy va amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv an'anaviy auditga nisbatan samaraliroq bo'lib, resurslardan oqilona foydalanish, risklarni kamaytirish, boshqaruv qarorlarini asoslash va shaffoflikni ta'minlash imkonini beradi. RAIA konsepsiyasi korxona faoliyatini barqaror rivojlantirish, investorlar va manfaatdor tomonlar ishonchini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Shu sababli, ushbu tizimni keng joriy etish korxonalarda ichki nazorat va boshqaruv samaradorligini oshirishning zamonaviy yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Muda I. et al. Determinants of the implementation of risk-based internal auditing in regencies/cities in North Sumatera province //International Journal of Civil Engineering and Technology. – 2018. – T. 9. – №. 5. – C. 1360-1372.
2. Simbiri A.M., Maniagi M., Edwin J.S. Influence of Internal audit Risk Planning Practices on the Financial Performance of SACCOs in the Western Region of Kenya // African Journal of Empirical Research. – 2023. – Vol. 4, Iss. 2. – Pp. 526–535.
3. Kaplan, R. S., & Mikes, A. Managing Risks: A New Framework. – Harvard Business Review, 2012.

QORAQALPOQ EPOSLARINING CHET ELLARDA O'RGANILISHINING TARIXIY BOSQICHLARI

Gulsanem Allambergenova
Nukus shahar Prezident maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada qoraqalpoq og'zaki ijodiy merosi xususan, epos janrining XVIII–XIX asrlarda chet ellik olimlar tomonidan o'rganilish bosqichlari yoritiladi. Ilk tadqiqotlarning Rossiya imperiyasi tomonidan yuritilgan harbiy, siyosiy va ilmiy ekspeditsiyalar bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, dastlabki yozuvlar va nashrlar orqali epos namunalari xorijiy ilmiy doiralarga qanday kirib borganligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: qoraqalpoq eposi, folklorshunoslik, chet ellik olimlar, ekspeditsiya, Sh.Valixanov tadqiqoti, og'zaki ijod.

Qoraqalpoq xalqining boy og'zaki ijodiy merosi, ayniqsa, epos janri, uzoq yillar mobaynida nafaqat mintaqaviy balki xalqaro ilmiy doiralarning ham e'tibor markazida bo'lgan. Mazkur maqola qoraqalpoq eposlarining chet ellarda ilk o'rganilish bosqichlarini yoritishga bag'ishlanadi. Bu jarayon XVIII asrning

ikkinchi yarmidan boshlab, Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyo bilan bo‘lgan munosabatlari kuchaygani sari rivojlangan. O‘sha davrdagi sayohatchilar, diplomatlar, harbiylar va olimlar tomonidan yozib olingan materiallar qoraqalpoq xalqining madaniy merosini ilmiy muomalaga olib kirishda muhim o‘rin tutadi.

Ilk tashriflar va umumiy etnografik kuzatuvlar Rossiya imperiyasining O‘rta Osiyo bilan bog‘liq harbiy va diplomatik manfaatlari natijasida XVIII asrda qoraqalpoqlar yashaydigan hududlarga birinchi ekspeditsiyalar tashkillashtirish bilan boshlangan. Xususan, N.Muravin va D.Gladishev (1740–1741), P.I.Richkov (1757–1758) kabi rus sayohatchilari qoraqalpoq xalqining ijtimoiy hayoti, geografik joylashuvi, urf-odatlari haqida muhim etnografik ma’lumotlar to‘plashgan [6]. Ularning to‘plamlari folklor janrlarini to‘liq aks ettirmagan bo‘lsa-da, keyinchalik chuqurroq tadqiqotlarga zamin yaratgan.

XIX asrda A.I.Maksheev, A.Levshin, Baron Meyendorf, Ya.V.Xanikov, T.G.Shevchenko, A.I.Butakov kabi tadqiqotchilar tomonidan qoraqalpoqlar haqida tarixiy va etnografik manbalar jamlangan. Bu davrda qoraqalpoq folkloriga ilmiy qiziqish hali tizimli tus olmagan bo‘lsa-da, dastlabki ilmiy va amaliy harakatlar boshlangan davr deb baholanishi mumkin.

XIX asrning ikkinchi yarmida qoraqalpoq eposiga qiziqish G‘arbiy Yevropa olimlari, jumladan, venger sharqshunosi Herman Vamberi tomonidan ham kuzatilgan. U O‘rta Osiyoga qilgan sayohati davomida qoraqalpoqlar bilan tanishadi va “Yusuf–Ahmad” dostonining qoraqalpoqcha variantini nemis tiliga tarjima qilib, 1911-yilda Budapeshtda “Chig‘atoy etyudlari” kitobida nashr etadi [1].

Vamberi ushbu dostonni O‘rta Osiyo xalqlari orasida keng tarqalgan, qoraqalpoqlar tomonidan esa o‘zlarining dostonlaridan biri sifatida qadrlanadigan asar deb baholaydi. Dostonning bu tarjimasi keyinchalik rus tiliga, undan e’sa qoraqalpoq tiliga tarjima qilinib, ilmiy doiralarda keng muhokama etilgan.

So’ngra qoraqalpoq eposlari qirg’iz xalqi madaniyati va adabiyotida alohida o’z o’rniga e’ga ijodkor Sh.Valixanovni qiziqtirib qo’yadi. Qoraqalpoq eposining xorijiy ilmiy muhitda tanilishida uning xizmati alohida e’tiborga molik. 1857-yildagi Alatov qirg‘izlariga qilgan sayohatidan boshlab u turkiy xalqlar, xususan, qoraqalpoqlar orasidan og‘zaki ijod namunalari — dostonlarni jamlash ishiga kirishadi. Bizga tug’ishgan turkiy xalqlar orasida ijodkor Sh.Valixanovning ijodi va izlanishlari, qoraqalpoq xalqining etnik xususiyatlarini ham ochib berishda ahamiyatli.

Sh.Valixanov qoraqalpoqlar yashaydigan Sir daryosi bo‘ylarida bo‘lib, “Erqosay” va “Edige” dostonlarining bir necha variantini yozib oladi. Bu dostonlarning biri rus tiliga tarjima qilinib, nashrga tayyorlanadi. Akademik

V.M.Jirmunskiy “Edige” dostonining ushbu variantini arxetipga yaqin namunalar sirasiga kiritadi. Keyinchalik N.Davqaraev bu variantlardan biri qoraqalpoq xalqiga tegishli ekanligini aniqlab beradi [5].

Sh.Valixanovning qoraqalpoq folklorini o‘rganishdagi roli faqatgina to‘plash va tarjima qilish bilan cheklanmaydi. U mazkur eposlarning badiiy, mazmuniy va tarixiy qiymatini tahlil qilib, qoraqalpoqlarni “sahrodagi birinchi shoirlar va xonandalar” sifatida baholaydi. Bu e’sa uni qoraqalpoq folklorshunosligining ilk nazariy asoschisi sifatida qarash imkonini beradi.

Xulosa o’rnida aytish joizki, qoraqalpoq eposlarining chet ellarda o‘rganilishi tarixiy jihatdan uzoq davrlarga borib taqaladi. XVIII–XIX asrlarda boshlangan bu jarayon dastlab harbiy-siyosiy maqsadlar bilan bog‘liq ekspeditsiyalar orqali boshlangan bo‘lsa-da, keyinchalik ilmiy-tadqiqot ishlari, to‘plamlar, tarjimalar va nashrlar orqali kengayib bordi. Sh.Valixanovning bevosita ishtirokida qoraqalpoq dostonlari xalqaro maydonga chiqa boshladi, Vamberi kabi G‘arbiy Yevropa olimlari esa ushbu eposlarning boshqa xalqlar folklori bilan aloqadorligini ilmiy asosda ko‘rsatishga harakat qilishdi. Bu tarixiy bosqichlar qoraqalpoq eposining bugungi tadqiqotlari uchun mustahkam zamin yaratdi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Vambery A. Sketches of Central Asia. – London, 1868. – 444 p
2. Алламбергенов К. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге». – Нөкис: Билим, 1995. – Б. 228
3. Баҳадырова С. Қарақалпақ қандай халық. – Т.: Наврўз, 2017. – Б.256;
4. Беляев И.А. О поэме «Қоблан». - Протоколы заседаний и сообщений членов Закаспийского кружка любителей археологии и истории Востока. Вып.3. – Ашхабад: Типография Александрова, 1917.
5. Вопросы изучения эпоса народов СССР. – Москва: Изд: АНСССР. 1958;
6. Гладышев Д., Муравин Н. Поездка из Орска в Хиву и обратно (Издана Н.В.Ханыковым). - С.Петербург.,1851.
7. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. 2-т. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1977. – Б. 354;
8. Рычков П. История Оренбургской губернии, // «Сочинения и переводы», 1759.

TURIZMNING KOMMUNIKATIV SOHASI: RUS, O'ZBEK VA INGLIZ TILLARINING MILLIY-MADANIY NISBATI

Xazratova Mohinur Nurali qizi
Surxondaryo viloyati
Denov tumani 50-umumiy o'rta ta'lim maktabi ingliz tili o'qituvchisi
E-mail: hazratovamohinur95@gmail.com
Tel: +998913300714

Annotatsiya. Ushbu maqolada tadqiqotchi O'zbekiston turizm sohasidagi kommunikativ jarayonlar rus, o'zbek va ingliz tillari o'zaro ta'siri nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Turizmda tilning o'zaro madaniy almashinuv va xizmat ko'rsatishdagi o'rni ko'rsatib beriladi. Har bir tilning vazifalariga alohida e'tibor qaratilgan: o'zbek tili –milliy identiklik va madaniy merosni ifodalovchi vosita, rus tili- mintaqaviy millatlararo muloqot tili, ingliz tili esa- xalqaro turizmning universal kodi sifatida namoyon bo'ladi. Ko'p tilli muhitning mamlakat turizm salohiyati va ijobiy imijini shakllantirishdagi ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: turizm, kommunikatsiya, madaniy almashinuv, rus tili, o'zbek tili, ingliz tili, ko'p tillik,milliy identiklik.

Kirish (Introduction) Turizm bugungi kunda nafaqat iqtisodiy sohalardan biri, balki muhim madaniy hodisa hisoblanadi. Turizmda til bilimlari xizmat sifatida, mehmon va qabul qiluvchi tomon o'rtasidagi ishonchga , shuningdek mamlakatning jahon maydonidagi jozibadorligiga ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston uchun boy tarixiy va madaniy merosdan tashqari , uch til – o'zbek, rus va ingliz tillari o'zaro uyg'unligini ta' minlash ham dolzarb ahamiyatga ega.

Adabiyotlar tahlili (Literature rewiev). Zamonaviy tadqiqotlar ko'p tillilik turizmda muvaffaqiyatning asosiy omillaridan biri ekanligini ko'rsatadi. Hall (2019) hamda Richard and Munsters(2010) asarlarida til siyosati xizmat ko'rsatish sifatini belgilovchi muhim factor sifatida qayd etilgan.Heller (2011) hamda Jaworski and Pritchard (2018) ishlarida til nafaqat amaliy, balki madaniy- ramziy funksiyaga ega ekani ta'kidlanadi. O'zbek olimlari (Sadiqov,2020;Krimova, 2021) esa ingliz tilining global ahamiyati va o'zbek tilining milliy autentiklikni saqlashdagi o'rni o'rtasidagi muvozanatni muhim deb hisoblaydilar.

Metodologiya (Methods). Maqolada, manbalar tahlili, ilmiy qarashlar va yondashuvlarning qiyosiy tahlili metodlaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar (Analysis and result). Tahlil shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston turizm sohasi rivojlanishida quyidagilar muhim ahamiyatga ega: turizm tilida ingliz tilini keng q'llash, rus tilining mintaqaviy muloqot tili sifatidagi o'rnini saqlash, o'zbek tilining miliy madaniy ramz sifatidagi mavqeini

mustahkamlash.Ko’p tilli kommunikatsiya modeli sayyohlar uchun qulay muhit yaratish bilan birga milliy identiklikni ham asrab qoladi.

Rus tili Markaziy Osiyodagi ko’p millatli jamiyatlar va turizm industriyasi uchun muhim kommunikativ vosita hisoblanadi. Xususan, mintaqaviy ahamiyat-MDH davlatlaridan kelgan turistlar uchun asosiy muloqot tili hisoblanadi, misol uchun Qozog’iston, Qirg’iziston, Rossiya, Belarus va boshqalar.

O’zbek tili milliy identiklik va madaniy meros tashuvchi hisoblanadi. Turizmda u autentiklikni, milliy an’analar, mehmondo’stlik va folklyorni ifodalaydi va mamlakat madaniy o’ziga xosligini ochib beradi. Ingliz tili xalqaro muloqotning asosiy vositasi hisoblanadi. Turizm tizimida ushbu til O’zbekistonni global turistik bozorga olib chiqadi , undan tashqari turizm soxasida raqobatbardoshlikni ta’minlaydi va turli mamlakat sayyohlari uchun universal muloqot kanalini yaratadi.

Xulosa (Conclusion). O’zbekiston turizm sohasidagi kommunikativ muhit o’zbek,rus va ingliz tillarda o’zaro ta’siri asosida shakllanadi. Bu tillar uyg’unligi milliy o’ziga xosligini saqlash va jahon talablariga javob berish imkonini yaratadi. Ko’p tillilik mamlakat turizm xizmatlarining raqobatbardoshligini oshiradi, madaniy muloqotni rivojlantiradi va mamlakatning xalqaro ijobiy imijini shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro’yxati (References)

1. Hall, C.M.(2019). Tourism and Language: Multilingual Matters. London.
2. Richards, G.,&Munsters,W.(2010).Cultural Tourism Research Methods.
3. Heller, M(2011). Paths to Post-Nationalism: A Critical Ethnography of Language and Identity. Oxford University Press.
4. Jaworski, A.,& Pritchard , A.(2018). Discourse, Communication and Tourism. Channel View Publications.
5. Садиков А.(2020).Ўзбекистонда туризмдаги тил мухити. – Тошкент.
6. Каримова Н.(2021). Туризмда маданий мулокот ва миллий идентиклик. – Самарканд.

TIL KOMPETENSIYASI VA UNI SHAKLLANTIRISH USULLARI

Toshpo‘latov Temur Mo‘minjonovich
Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti
Ingliz tili o‘qituvchisi
Tel: +998977592727
E-mail: temurtashpulatov92@gmail.com
Orcid: 0009-0009-5712-4999

Annotatsiya. Bu maqolada til kompetensiyasining mazmuni, uning ta’lim jarayonidagi o‘rni hamda samarali shakllantirish usullari tahlil qilingan. Til kompetensiyasini rivojlantirishda kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, talabalarda nutqiy faoliyatni rivojlantirish va grammatik bilimlarni mustahkamlash bo‘yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: til kompetensiyasi, shakllantirish usullari, kommunikativ yondashuv, interaktiv metodlar, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В статье рассматривается сущность языковой компетенции, её роль в образовательном процессе, а также эффективные способы формирования. Особое внимание уделено значению коммуникативного подхода, интерактивных методов и современных педагогических технологий. Приведены предложения по развитию речевой активности студентов и укреплению грамматических знаний.

Ключевые слова: языковая компетенция, способы формирования, коммуникативный подход, интерактивные методы, педагогические технологии.

Abstract. This article explores the concept of language competence, its role in the educational process, and effective ways of its development. The importance of the communicative approach, interactive methods, and modern pedagogical technologies is emphasized. The paper also provides recommendations for enhancing students’ speech activity and strengthening their grammatical knowledge.

Keywords: language competence, methods of formation, communicative approach, interactive methods, pedagogical technologies.

So‘nggi yillarda ko‘plab olimlar, jumladan, tilshunoslar va filologlar til kompetensiyasini faol ravishda o‘rganishmoqda va uni tushunmasdan turib, tilni o‘rganishda muvaffaqiyatga erishish mumkin emasligini ta’kidlamoqdalar. Shuning uchun bu tushunchani tilshunoslik nuqtai nazaridan batafsil tushunish muhim ahamiyat kasb etadi.

Til kompetensiyasi tushunchasi ko‘p qirrali atama hisoblanadi, u chet tilida faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalar majmuini o‘z ichiga oladi. Bu so‘zlovchilarga turli kasbiy vaziyatlarda samarali muloqot qilish imkonini beradi va talabalarning til ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi [1]. Bu atama lingvistik tadqiqotlar va pedagogikada ham ma’lum bir tilni yaxshi biladigan shaxs ega bo‘lishi kerak bo‘lgan bilim va ko‘nikmalarni bildirish uchun ishlatiladi.

Aslini olganda, til kompetensiyasi ma’lum bir kontekstda tildan to‘g‘ri foydalanish qobiliyati sifatida tushuniladi. U nafaqat nutqni tushunish qobiliyatini, balki tilni madaniy jihatdan maqbul tarzda ishlatish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi.

Til kompetensiyasini rivojlantirish va uning mazmunini tahlil qilish ko‘plab xorijiy va mahalliy tadqiqotchilarning diqqat markazidagi masaladir. Til kompetensiyasi masalasiga ahamiyat qaratgan tadqiqotchilardan biri niderlandiyalik olim Yan van Eyk bo‘lib, u mazkur konsepsiyaning rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Uning ta’rifiga ko‘ra, lingvistik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning ajralmas qismi bo‘lib, tilni o‘zlashtirish darajasidan qat’i nazar, grammatik jihatdan to‘g‘ri gaplar tuzish va izohlash qobiliyatini o‘z ichiga oladi. Bunda so‘zlar ona tilida so‘zlashuvchilarning umumiy tushunchasiga mos ravishda odatiy, kontekstdan tashqari ma’noda qo‘llaniladi. Van Ekning fikricha, lingvistik kompetensiyaning asosi til qoidalariga rioya qilgan holda grammatik shakllarni qurish va sintaktik konstruksiyalarni aniq bajarish qobiliyatidir [1].

Amerikalik olim N.Xomskiy asarlarini tahlil qilar ekanmiz, lingvistik kompetensiya deganda grammatikani mukammal tushunishni nazarda tutayotganini ko‘ramiz. Bu har doim til tizimini bilish bilan bog‘liq. Lingvistik kompetensiyaning asosi bolaga xos bo‘lgan universal lingvistik kategoriyalarni bilish va o‘z Grammatik qobiliyatlarini rivojlantirish qobiliyatidir. Xomskiy nuqtai nazariga ko‘ra, bu ona tilini chuqur bilish, “ideal so‘zlovchi-tinglovchi”ga gapning to‘g‘riligi va ahamiyatini baholash imkonini beradi [7].

Yuqoridagi ma’lumotlarni tahlil qilib shuni aytish mumkinki, til kompetensiyasi insonda mavjud bo‘lgan yoki bo‘lmagan doimiy sifat emas. Buning o‘rniga, bu til tajribasi va ona tilida so‘zlashuvchilar bilan muloqot qilish orqali vaqt o‘tishi bilan rivojlanadigan dinamik va murakkab mahoratdir. Ba’zi odamlar tilni o‘rganish uchun tabiiy iste’dodga ega bo‘lishi mumkin, ammo til kompetensiyasiga asosan shaxsiy tajriba va talabaning o‘z qarashlarini rivojlantirishga sarflagan harakatlari orqali erishiladi.

Til kompetensiyasi keng qamrovli bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga olgan bo‘lsa-da, u bir nechta asosiy komponentlarga ega:

leksik kompetensiya;
grammatik kompetensiya;
semantik kompetensiya;
fonologik kompetensiya;
orfografik kompetensiya;
orfoepik kompetensiya [3].

Grammatik kompetensiya – insonning o‘z nutqida to‘g‘ri grammatikani qo‘llay olish qobiliyati hisoblanadi. Uning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardir:

morfologiya;
sintaksis;
orfografiya;
punktuatsiya;
zamon, modal, aspekt kabi grammatik kategoriyalarni to‘g‘ri tanlay olish.

Grammatik kompetensiya, shuningdek, tilning grammatik komponentlarini bilish va ulardan muloqotda foydalana olish qobiliyatidir. Bu nafaqat tayyor modellarni yodlash, balki mazmunli jumlalar va iboralarni qurish uchun til qoidalarini tushunishni ham o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, grammatik kompetensiya o‘z nutqidagi va boshqalar nutqidagi grammatik xatolarni tahlil qilish va tuzatish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi [4].

Grammatika murakkab tuzilishga ega bo‘lgani uchun uni o‘rganishda turli nazariya va modellardan foydalaniladi. Shuning uchun grammatik kompetensiyani rivojlantirish uchun nazariyani diqqat bilan tanlash kerak.

Chet tilini o‘rganuvchilarning grammatik kompetensiyasini rivojlantirish uchun morfologiya va sintaksisni chuqur o‘rganish tavsiya etiladi, chunki ular so‘zlarning ichki tuzilishini, ularning tartibi va gaplardagi muvofiqligini o‘rganadilar [5].

Til kompetensiyasining mohiyatini tushuntirganda, uning asosiy xususiyatlarini eslatib o‘tmaslik mumkin emas, chunki ular orqali tushunchani to‘liq tushunish mumkin. Bu xususiyatlarga quyidagilar kiradi:

– til qoidalari va tuzilishini mukammal tushunish, jumladan grammatika, lug‘at va leksika, sintaksis, fonetika va morfologiya kabi tushunchalarni bilish;

- turli ijtimoiy sharoitlarda, tegishli til, ohang va imo-ishoralardan foydalangan holda samarali va to‘g‘ri muloqot qilish qobiliyati;

– ijtimoiy normalar va muloqot qoidalarini tushunish, shu jumladan odob-axloq, hazil, kinoyani tushunish;

- turli kontekstlarda, masalan, hikoya qilish, dalillar keltirish va ishontirish kabi vaziyatlarda tilni tartibga solish qobiliyati;

– tildan foydalanishning madaniy, ijtimoiy va tarixiy kontekstlarini tushunish, shu jumladan tilning o‘ziga xos ijtimoiy munosabatlardagi rolini bilish;

- murakkab til tuzilmalari va ma’nolarini, shu jumladan idiomalarni, metaforalarni va majoziy tilni tushunish qobiliyati [6].

Shunday qilib, ushbu masala bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlarning fikrlarini qisqacha ko‘rib chiqsak, shuni ta’kidlash mumkinki, lingvistik kompetensiya insonning turli kommunikativ vaziyatlarda lingvistik bilim, malaka va ko‘nikmalarni samarali va tezkor qo‘llashga tayyorligi va qobiliyati bilan bog‘liq. Ammo shuni ham unutmaslik kerakki, har qanday tilni o‘rganishda lingvistik kompetensiyaning barcha komponentlariga: fonologik, leksik, orfografik, semantik va grammatik jihatlarga e’tibor qaratish zarur. Shundagina lingvistik kompetensiya tushunchasi eng to‘liq shaklda tushuniladi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Van Ek, J. A. Objectives for foreign language learning. – Strasbourg: Council of Europe Press, 1986. – 89 p.
2. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания иностранных языков). – СПб.: Златоуст, 1999. –362 с.
3. Алиева Т. Формы контроля при проверке грамматической компетенции у студентов языковых вузов (на примере французского языка) // Язык и деятельность. Научные чтения: сборник статей по итогам VIII международной конференции. – Москва. 2023. – 455 с.
4. Бердичевский, А. Л. Оптимизация системы обучения иностранному языку в педагогическом вузе. Высш. шк., 1989. – 101 с.
5. Божович, Е. Д. Развитие языковой компетенции школьников, проблемы и подходы / Е. Д. Божович // Вопросы психологии. – 1997. – № 1. – С. 33–44.
6. Исламова, М. В. Формирование языковой компетенции учащихся: На материале изучения членов предложения. – Самара: Ульяновский государственный педагогический университет, 2005. – 203 с.
7. Хомский, Н. Аспекты теории синтаксиса / Н. Хомский – Москва : Просвещение, 1972. – 183 с.

MUSTAQILLIKDAN KEYINGI DAVRDA O‘ZBEKISTONDA AYOLLARNING HAQ-HUQUQLARI

Ismoilova Diyoraoy Xursandjon qizi
Termiz davlat universiteti magistri

Annotatsiya. O’zbekiston Respublikasida mustaqillikdan keyingi davrlarda ayollarning haq-huquqlarini takomillashtirish chora-tadbirlarining tub mohiyatini hamda gender tenglikka erishish yo’lidagi muammolar va muammolarni aks ettiruvchi bir necha asosiy jihatlarni aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: ayol huquqlari, gender tengligi, mustaqillik davri, ijtimoiy faollik, O‘zbekiston.

1991-yilda O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, jamiyatning barcha sohalarida tub islohotlar boshlandi. Ayollarning huquq va erkinliklarini ta’minlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilandi. Milliy qonunchilik xalqaro me’yorlar bilan uyg‘unlashtirildi, BMTning “Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini tugatish to‘g‘risida”gi konvensiyasiga qo‘shilish, “Gender tengligi to‘g‘risida”gi Qonun qabul qilinishi, davlat dasturlari va strategiyalarning ishlab chiqilishi sohada muhim qadam bo‘ldi. Shunga qaramay, ayrim hududlarda gender tengligi tamoyillari amaliyotda to‘liq ro‘yobga chiqmayapti.

Muammo: Mustaqillikdan keyingi davrda ayollar huquqlari bo‘yicha sezilarli yutuqlar kuzatilgan bo‘lsa-da, iqtisodiy va siyosiy faollik, ish bilan ta’minlash va qaror qabul qilish jarayonlarida to‘laqonli ishtirok etish imkoniyatlari hamon ayrim to‘siqlarga duch kelmoqda.

Maqsad: Mustaqillikdan keyingi davrda ayollarning huquq va erkinliklari rivojlanish dinamikasini o‘rganish va ularni yanada mustahkamlash yo‘llarini aniqlash.

Vazifalar:

1. Mustaqillikdan so‘ng ayollar huquqlarini ta’minlash bo‘yicha qabul qilingan asosiy qonunchilik hujjatlarini tahlil qilish.

2. Ayollarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagi faolligini statistik ma’lumotlar asosida o‘rganish.

3. Mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot usullari: Huquqiy tahlil, statistik ma’lumotlar tahlili, sotsiologik so‘rov, qiyosiy tahlil.

Asosiy natijalar:

1991-yildan buyon ayollar huquqlarini kafolatlovchi 30 dan ortiq qonun va normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi.

Ayollarning davlat boshqaruvi organlarida ulushi 1995-yildagi 6,8% dan 2024-yilda 32% gacha oshdi.

Qonunchilikda gender tengligi mustahkamlangan bo‘lsa-da, ayrim hududlarda ayollarning iqtisodiy imkoniyatlari va siyosiy faolligi pastligicha qolmoqda.

Dunyo bo‘ylab ko‘plab guruhlar va tashkilotlar ma’rifiy tadbirlarni o‘tkazish, qonunchilikka o‘zgartirishlar kiritish va hayotning turli sohalarida xotin-qizlarning mavqeini oshirishga qaratilgan loyihalarni qo‘llab-quvvatlash orqali ushbu muammolarni hal qilish ustida ishlamoqda.

Mamlakat ayollar huquqlarini qay darajada ta'minlayotganini baholash turli jihatlarga, jumladan, qonunlar, siyosatlar, ijtimoiy-madaniy omillar va haqiqiy turmush sharoitlariga bog'liq bo'lishi mumkin. Biroq, ayrim davlatlar tenglik va ayollar huquqlarini ilgari surish borasidagi sa'y-harakatlari bilan taniqlidir. Shuni ta'kidlash kerakki, bunday mamlakatlarda ham muammolar mavjud bo'lishi mumkin va hech bir davlat bu sohada to'liq mukammallikka erishmagan. Jamiyatda ayollarning ijtimoiy faolligi juda muhim ahamiyatga ega bo‘lib hisoblanadi. O‘quvchi-qizlarning ijtimoiy faolligi jamoada, guruhda, norasmiy birlashmada muloqot qilish va harakat qilish, boshqalar bilan samarali munosabatda bo‘lish, tengdoshlari, oilaning katta va kichik a’zolari, mahallalar oldidagi muayyn majburiyatlarni ixtiyoriy ravishda bajarishdari, o‘zini va o‘zgalarini rivojlantirish va faollashtirishga qaratilgan ongli hamda tizimli faoliyatidir. Jamoat arbobi S.L.Rubinshteynning fikricha “ijtimoiy faollik faqat insonning ongli faoliyatida namoyon bo‘ladi”. Shu sababli ham jamiyatda ayollarning ijtimoiy faolligini oshirish borasida мamalakatimizda ham juda ko‘plab islohotlar amalga oshirilgan va yanada amalga oshririb borilmoqda. Open Data Watch tashkilotining “Gender Data Compass” reytingida 2023 yil yakuniga ko‘ra, O‘zbekiston 37 ball to‘plagan holda 185 ta mamlakat orasidan 56-o‘rinni, Markaziy Osiyo mintaqasida 3-o‘rinni egalladi.

Milliy darajada ayollar maqomini oshirish va ularning iqtisodiy huquqlarini ham mustahkamlash bo'yicha dasturlar va tadbirlar amalga oshirilmoqda. Gender muammolarini hal qilishda respublika davlat hokimiyati va boshqaruvi organlari, jamoat va ilmiy tashkilotlari faoliyatining faollashishi hamda bir-biri bilan uyg`unlikda faoliyat yuritishlari maqsadga muvofiq bo`ladi.

Ayollar huquqlarining global muammolari dunyoning ko‘plab mamlakatlarida eng muhim muammolardir. Bu sohadagi muammolar va muammolarni aks ettiruvchi bir necha asosiy jihatlarni sanab o‘tsak:

1. Gender tengsizlik: Erkaklar va ayollar o'rtasidagi tengsizlik asosiy muammo bo'lib qolmoqda. Bu ish haqi, ta'lim olish imkoniyati, biznes va siyosiy faoliyat bilan shug'ullanish imkoniyatlariga taalluqlidir.

2. Zo'ravonlik: Ayollarga nisbatan zo'ravonlik millionlab ayollar hayotiga ta'sir qiluvchi global muammodir. Bu oiladagi zo'ravonlik, jinsiy zo'ravonlik, odam savdosi va huquqlarning buzilishining boshqa shakllarini o'z ichiga olishi mumkin.

3. Ta'lim olish imkoniyati: Dunyoning ayrim hududlarida ayollar hali ham sifatli ta'lim olishda qiynalmoqda. Bu ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishiga to'siqlar yaratadi.

4. Sog'liqni saqlash: Bir qator mamlakatlarda ayollar sifatli tibbiy xizmatdan, jumladan, reproduktiv salomatlik xizmatidan foydalanish imkoniyati cheklangan. Bu ularning farovonligi uchun jiddiy oqibatlarga olib kelishi mumkin.

5. Siyosat va yetakchilikdagi ishtiroki: Taraqqiyotga qaramay, ko‘plab mamlakatlarda ayollarning siyosat va yuqori rahbarlik lavozimlarida ishtirok etish darajasi hali ham yetarli emas.

6. Bolalar nikohi va bolalarga nisbatan zo'ravonlik: Ko'pgina qizlar majburiy turmushga chiqish va zo'ravonlikka duch kelishadi, bu ularning huquqlarining buzilishi va jiddiy ijtimoiy va psixologik oqibatlarga olib keladi.

7. Texnologiyadan foydalanish imkoniyati: Ayrim jamiyatlarda ayollarning axborot texnologiyalari va raqamli resurslardan foydalanish imkoniyati cheklangan, bu esa ularning ta’lim olishi va rivojlanishi uchun qo‘shimcha to‘siqlar yaratishi mumkin.

Xulosa va tavsiyalar. Mustaqillik yillarida ayollarning huquq va erkinliklarini kengaytirish bo‘yicha muhim ishlar amalga oshirilgan. Kelgusida hududlar kesimida gender siyosatini kuchaytirish, ayollar bandligini oshirish va ularni siyosiy jarayonlarga faol jalb etish bo‘yicha kompleks dasturlar ishlab chiqish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева, Д. “Гендерное равенство в Узбекистане: проблемы и перспективы” – Тошкент, 2020.
2. Axmedova, M. “O‘zbekistonda ayollar huquqlarini ta’minlashning huquqiy asoslari” – Toshkent, 2021.
3. Tohirova, N. “O‘zbekiston jamiyatida ayollarning o‘rni va roli” – Toshkent, 2019.
4. Karimova, F. “Ayollar huquqlari: xalqaro standartlar va O‘zbekiston tajribasi” – Toshkent, 2022.
5. Шарипова, С. “Женщины в политической жизни Узбекистана” – Ташкент, 2018.

6. Rashidova, S. “Ayollar huquqlari bo‘yicha xalqaro konvensiyalar va O‘zbekiston” – Toshkent, 2020.

УМУМТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МОЛИЯВИЙ СИЁСАТНИ САМАРАЛИ ЮРИТИШ ВА МОЛИЯВИЙ ПОТЕНЦИАЛГА ЭРИШИШ

Исломов Мухсин Исмоилжонович
Иқтисодиёт ва Молия вазирлигининг “Ижро аппарати Тизим фаолияти самарадорлигини баҳолаш ва бизнес жараёнларни мувофиқлаштириш бошқармасининг Тизим фаолияти бизнес жараёнларини мувофиқлаштириш бўлими бошлиғи.
Мустақил тадқиқодчи
(99-322-66-63, Space3764@gmail.com)

Маълумки, ҳар бир жамият ривожланишида, таълим тизими ва маданияти-маърифатини юксалтириш асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси таълим тизими ўз ривожланишида туб бурилиш даврини бошидан кечирмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ―Ўзбекистон Республикасининг барча фуқаролари жинси, ирқи, миллати, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъий назар бепул таълим олишда бир хил хуқуқларга эга‖ эканликлари белгиланган.

Таълим тизимини ислоҳ қилмасдан, èшларнинг қобилиятининг юзага чиқаришга йўналтирмасдан, ижтимоий эҳтиèжларни қондирилмасдан, сохага мўлжалланган молиявий маблағлардан самарали фойдаланмасдан туриб эришиб бўлмайди.

Шунингдек, мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаèтининг таркибий қисми ҳисобланган халқ таълими тизимини модернизация қилиш жараèни ушбу соҳага йўналтириладиган молиявий ресурслардан янада самаралироқ фойдаланишни тақозо этмоқда.

Ивченко В.В., Самойлова Л. Свободные экономические зоны в зарубежных странах и России. Учебное пособие. Калининград: Янтарный сказ. 1999. – 167 С.

Таълим - бу жамиятнинг стратегик ресурси ва давлат ҳамда жамият қурилишида муҳим устуворлик эканлигини ҳисобга олиб, бутун таълим тизимининг ҳар бир босқичини бошқаришда давлат етакчи роль ўйнайди.

Маҳаллий ўз-ўзини бошқарув молиявий асосларини мустаҳкамлаш бўйича муҳим йўналишлар танлаб олинган, ўз маҳаллий солиқ манбаларини ўсиши орқали ҳамда молиявий сиѐсатни юргизиш ва молиявий потенциялига эришиш, фойдаланиш самарадорлигига мос даражадаги маҳаллий таълим учун молиявий ѐрдам танлаш орқали маҳаллий бюджетнинг даромад базаларини ошириш лозим бўлади.

Бюджет ташкилотларида, шу жумладан халқ таълими тизимида фақат харажатларни режалаштириш қонуниятларига амал қилган ҳолда иқтисодий чегарани аниқлаш лозим бўлса, яъни сметалар асосида прогнозлаштириш, бюджетдан ташқари маблағларни умумлаштириш ва олдиндан белгиланган мақсадларга сарфлаш мумкин бўлади.[1]

Халқ таълими соҳасидаги бюджет ташкилотларида маблағларни режалаштиришнинг ҳозирги кунда амалиѐтда турли хилдаги усуллардан фойдалана олинаѐтганини таъкидлаш жоиз. Мисол учун, ташкилотнинг ўтган йилги қилган хақиқий харажатларидан келиб чиқиб, ташкилотнинг режалаштирилаѐтгани айтиб ўтилган.[2]

Ҳозирги кунда изланишлар олиб борилаѐтган усуллардан бири бу ҳалқ таълими соҳасидаги бюджет ташкилотларига натижавийлик кўрсаткичларига қараб режалаштириш устида турли хилдаги индикаторлар, мезонлар ишлаб чиқилмоқда. Юқоридаги фикрлардан хулоса шуки, ҳар бир бюджетдан маблағ режалаштириш усулининг камчиликлари борлиги ва мукаммал эмаслигидир. [3]

Халқ таълими муассасаларида иш ҳақи харажатларининг маблағ билан таъминлаш манбаларига келадиган бўлсак, бизнинг фикримизча, маблағ манбалари бюжетдан бўлганлиги сабабли харажатларни оптималлаштириш кераклиги, кейинги фикр эса маблағ бюжетдан ажратилаѐтгани учун харажатларни давлат томонидан кам харажат қилиб юқори самарадорликка эришиш тамойилига таянган холда иш тутишни инобатга олиб, қўшимча даромадли ишлар билан шуғулланилиши лозим. Қатор тадқиқотчилар, Балтини ва Бегунова фикрича, халқ талими ташкилотининг эркинлигини ошириш кераклиги, маблағ сарфланишининг иқтисодий йўналишларини мустақил тарзда сарфлаши лозимлиги айтиб ўтилган. Шундагина таълим стандартлари тўлиқ бажарилиши таъминланади деб таъкидланган.

Хусусан, таълим тизимини молиялаштиришга сарфланадиган маблағлар давлат ва нодавлат манбаларига бўлинади: Молиялаштиришнинг давлат манбалари:

- Давлат (республика ва маҳаллий бюджети);
- Давлат мақсадли фондлари.

Молиялаштиришнинг нодавлат манбалари:

- Таълим муассасаларининг тадбиркорлик фаолиятидан келадиган даромадлар;
- Хорижий кредитлар ва грантлар;
- Ота-оналарнинг бадаллари, пулли таълимдан тушадиган қўшимча маблағлар;
- Жамоатчилик ѐрдами;
- Бошқа хусусий манбалар(ҳомийлик ѐрдамида) (Сирожиддинова, 2010).

Халқаро тажрибадан маълумки, ҳар бир мамлакат истиқболли режалар тузар экан, аввало, таълимга эътиборни кучайтиради.

Иқтисодиѐтни модернизациялаш шароитида халқ таълими тизими харажатларини амалга оширишни такомиллаштириш йўлларини аниқлаш дастлаб, уларни сарф қилишнинг хуқуқий асосларини, ундаги афзаллик ва заиф томонларни тадқиқ қилиш талаб этилади. Бу ерда сўз, биринчи навбатда, таълим харажатлари, харажатлар сметаси, уни тузиш услубиѐтини такомиллаштириш хусусида бориши керак.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, халқ таълими тизимини молиялаштиришни такомиллаштириш узлуксиз ва давомий жараѐндир. Шу боис, ушбу йўналишдаги фаолиятнинг хуқуқий-меъѐрий асосларини замон ва истиқбол талабларига мувофиқ янгилаб бориш зарур. Хусусан, соҳадаги инновацион янгиланиш, моддий-техник базани бойитиб бориш, услубий таъминотни янада яхшилаш, педагоглар фаолиятини рағбатлантириш ўз навбатида, шунга мос равишда молиялаштиришни талаб этади.

Адабиётлар

1. Зайналов Ж.Р, Қўлдошев Н.Ф (2003) Особенности планирования расходов государственных бюджетов в условиях рыночной экономики // Иқтисод ва таълим. №1, 2003, - С, 83-90
2. Комилов И.А, Чижова А.А (2013) Финансирование общеобразавателных учреждений в условиях перехода в автономный режим. Экономика и соицум.
3. Марков С.Н (2013) Повышения эффективности бюджетных расходов на общее образование. Монография.

ПЕРСПЕКТИВЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ НА ОСНОВЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

С.Ж.Султанов
Главный специалист департамента экономики и финансов социальной сферы Министерства Экономики и финансов
(90-222-16-87, sayidmahmuds87@gmail.com)
Независимый исследователь

Как известно, основной задачей, стоящей перед бюджетом каждой страны, является достижение макроэкономической стабильности и экономического роста, служащее финансовым обеспечением социально-экономической политики государства, социально-экономическое развитие территорий и, в конечном счете, обеспечение благополучия населения.

Целью эффективного бюджетирования является повышение эффективности и производительности государственных расходов, связывание финансирования организаций государственного сектора с результатами, которых они достигают.З

В критериях результативности важно также сформулировать идентификаторы в системе здравоохранения. Считаем целесообразным и использование форм учета, составленных Министерством здравоохранения, при формировании индикаторов результативности в системе здравоохранения.

В частности, для предотвращения сезонных заболеваний, мы считаем целесообразным планировать лекарственные средства и вакцины в системе здравоохранения на основании заранее составленных программ на месяцы с высокой заболеваемостью,

С целью определения сроков сезонных заболеваний, мы провели беседу главными врачами семейных поликлиник города Намангана. Судя по утверждениям главных врачей, сентябрь года считается периодом вакцинации от гриппа.

Медицинские работники отметили, что средства на вакцины против этого заболевания в данном месяце можно было бы направить на профилактику гриппа в осенне-зимний период, если они были полностью спланированы на душу населения, прикрепленную к семейным поликлиникам.

[3] И.А. Азизова (2010) учебник «Бюджетирование, ориентированное на результат».

Следует отметить, что в соответствии с постановлением Президента Республики Узбекистан от 17 июля 2017 года № ПП-3137 “О дополнительных мерах по совершенствованию системы обеспечения населения лекарственными средствами и изделиями медицинского назначения”, в целях установления единых требований и внедрения точных механизмов определения потребности в лекарственных средствах и изделиях медицинского назначения, обеспечения сбалансированного импорта и прогнозирования отечественного фармацевтического производства, принято постановление Кабинета Министров от 18 сентября 2017 года № 741 “Об утверждении Положения о порядке определения потребности в социально значимых лекарственных средствах и изделиях медицинского назначения”.

В пункте 2 данного постановления, Министерству здравоохранения Республики Узбекистан совместно с Государственным комитетом Республики Узбекистан по статистике в месячный срок разработать и утвердить форму статистического отчета по движению социально значимых лекарственных средств и изделий медицинского назначения в аптеках, в трехмесячный срок провести в виде эксперимента внедрение электронной системы движения социально значимых лекарственных средств и изделий медицинского назначения в аптеках, с определением соответствующих регионов.

В целях обеспечения исполнения вышеуказанного постановления, считаем целесообразным формирование единого перечня и распределения наименований социально значимых лекарственных средств и изделий медицинского назначения с учетом направлений медицинского обслуживания и сезонных потребностей всех типов учреждений системы здравоохранения. В результате, при правильном планировании средств, можно получить хороший результат по качественному медицинскому обслуживанию.

Также, в Указе Президента Республики Узбекистан от 7 декабря 2018 года № УП-5590 “О комплексных мерах по коренному совершенствованию системы здравоохранения Республики Узбекистан”, с 1 января 2021 года предусмотрено поэтапное введение обязательного медицинского страхования.

В целях обеспечения исполнения настоящего постановления, считаем целесообразным на первом этапе перевести семейные поликлиники на финансирование за счет поступлений от обязательного медицинского страхования. Учитывая финансирование семейных поликлиник исходя из численности населения, планирование и расчет стоимости страховых взносов

при применении обязательного медицинского страхования, а также формирование средств позволит каждому гражданину региона получить доступ к качественным медицинским услугам.

Также средства, сэкономленные из бюджета в результате применения обязательного медицинского страхования, могут быть потрачены на другие направления развития социальной сферы или направлены на погашение определенной части государственного долга. А это, в свою очередь, внесет определенный вклад в развитие не только социальной сферы, но и экономики страны.

Список использованной литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан от 17.07.2017 года № ПП-3137 “О дополнительных мерах по совершенствованию системы обеспечения населения лекарственными средствами и изделиями медицинского назначения”.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 7 декабря 2018 года № УП-5590 “О комплексных мерах по коренному совершенствованию системы здравоохранения Республики Узбекистан”.
3. Постановление Кабинета Министров от 18 сентября 2017 года № 741 “Об утверждении Положения о порядке определения потребности в социально значимых лекарственных средствах и изделиях медицинского назначения”.
4. И.А. Азизова (2010) учебник “Бюджетирование, ориентированное на результат”.
5. www.lex.uz

TA’LIMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: SUN’IY INTELLEKTNING O‘QITUVCHI VA TALABA O‘RTASIDAGI O‘ZARO ALOQAGA TA’SIRI

Salaxutdinova Nozila

Kirish. O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayoni izchil davom etmoqda va bu jarayonda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining roli tobora ortib bormoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida SI imkoniyatlaridan foydalanib elektron ta’limni rivojlantirish hamda o‘qitish jarayonini modernizatsiya qilish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Bugungi kunda SI texnologiyalari ta’limda talabalarga individual yondashuvni shakllantirish, interaktivlikni kuchaytirish, o‘qituvchilar uchun esa samaradorlikni ta’minlash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi an’anaviy muloqot shakllarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda, bu esa yangi ilmiy izlanishlarni talab qilmoqda.

Nazariy asoslar. Pedagogik muloqot nazariyalari (L. S. Vygotskiy, J. Piaget, konstruktivizm yondashuvi) ta’lim jarayonida bevosita insoniy aloqa va hamkorlikning o‘rnini muhim deb belgilaydi. Ammo raqamli pedagogika konsepsiyalari va zamonaviy tadqiqotlar (R. Luckin, J. Anderson) sun’iy intellekt vositalari yordamida mazkur muloqotni qo‘shimcha resurslar bilan boyitish mumkinligini ta’kidlaydi. Xorijiy adabiyotlarda SI ta’limda shaxsiylashtirish, avtomatik tahlil, tezkor fikr-mulohaza (feedback) berish, hamda dars jarayonining samaradorligini oshirish imkoniyatlariga urg‘u berilgan. O‘zbekistonda esa bu boradagi izlanishlar endi shakllanmoqda va ko‘plab yo‘nalishlarda ilmiy bo‘shliq saqlanib qolmoqda.

Maqsad va vazifalar. Tadqiqotning asosiy maqsadi – sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro aloqaga ta’sirini aniqlash va tahlil qilishdir.

Vazifalar:

- raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik muloqotning xususiyatlarini tadqiq qilish;
- an’anaviy va raqamli muloqot shakllarini taqqoslash;
- SI vositalari qo‘llanilganda aloqa samaradorligidagi o‘zgarishlarni o‘rganish;
- talaba motivatsiyasi va o‘qituvchi samaradorligiga ta’sirini baholash;
- ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, so‘rovnoma, intervyu, taqqoslama eksperiment va learning analytics usullaridan

foydalanildi. 120 nafar talaba va 15 nafar o‘qituvchi ishtirok etgan eksperimentda SI vositalari joriy etilgan guruh va an’anaviy ta’lim guruhining natijalari solishtirildi.

Olingan natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi:

1. Talaba faolligi – SI qo‘llangan guruhda topshiriqlarni bajarish darajasi 25% yuqori bo‘ldi.
2. Feedback tezligi – avtomatlashtirilgan tahlil yordamida xatolarni aniqlash 2 baravar tezlashdi.
3. O‘qituvchi yuklamasi – baholash va material tayyorlash jarayonlari 30% samaraliroq bo‘ldi.
4. Motivatsiya – interaktivlik va gamifikatsiya elementlari talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirdi.
5. Insoniy muloqot – ayrim talabalar SI vositalaridan foydalanilganda o‘qituvchining bevosita izohlarini yetishmasligini qayd etdilar.
6. O‘qituvchilarning malakasi – SI texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari turlicha darajada ekani aniqlandi.
7. Etik masalalar – akademik halollik va shaxsiy ma’lumotlar himoyasi dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Muhokama. Tadqiqot natijalari xorijiy adabiyotlarda keltirilgan ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Sun’iy intellekt vositalari ta’lim samaradorligini oshiradi, biroq o‘qituvchining o‘rni to‘liq almashtirilmaydi. O‘zbekiston sharoitida SI texnologiyalarini keng joriy etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish va milliy platformalarni ishlab chiqish zarur.

Xulosa. Sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro muloqotni sifat jihatidan o‘zgartirmoqda. U samaradorlik, shaxsiylashtirilgan ta’lim va interaktivlikni kuchaytiradi, ammo insoniy muloqotni to‘liq almashtira olmaydi. Kelajakda SI vositalari va o‘qituvchining uyg‘unlashuvi ta’lim samaradorligini oshirishning eng samarali yo‘li bo‘lib qoladi.

Amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Shuningdek, ular pedagoglarning raqamli transformatsiya sharoitida malaka oshirish kurslariga kiritilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Sharipova N. Raqamli transformatsiya jarayonida ta’lim tizimining rivojlanishi. – Toshkent, 2023.
2. Khodjimuratova M. Sun’iy intellekt va ta’lim: yangi imkoniyatlar. – Samarqand, 2024.

3. Ismoilova G., Mukhtorova D. Talabalarning sun’iy intellektga munosabati. – Buxoro, 2024.
4. Anderson J., Rainie L. Artificial Intelligence and the Future of Humans. – Pew Research Center, 2022.
5. Luckin R. Machine Learning and Human Learning: The Future of Education with AI. – London, 2021.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA – TA’LIM SIFATINI OSHIRISH OMILI

Xo’jamurodova Nafisa Hayitovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti mustaqil izlanuvchisi (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiya jarayonlarining ta’lim sifatini oshirishdagi o‘rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, elektron ta’lim resurslari va raqamli platformalardan foydalanish, masofaviy va aralash ta’lim imkoniyatlari orqali o‘quvchilarning bilim olish samaradorligi hamda o‘qituvchilarning pedagogik faoliyati yanada takomillashtirilishi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiyaning ustuvor yo‘nalishlari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, ta’lim sifati, innovatsion texnologiyalar, elektron ta’lim, masofaviy ta’lim, raqamli resurslar.

Annotation. This article analyzes the role and significance of digital transformation in improving the quality of education. It emphasizes the introduction of information and communication technologies into the educational process, the use of e-learning resources and digital platforms and the development of distance and blended learning opportunities. These processes contribute to enhancing students’ learning efficiency and advancing teachers’ pedagogical activities. Furthermore, the paper highlights the key directions of digital transformation in Uzbekistan’s education system based on international experiences.

Key words: digital transformation, quality of education, innovative technologies, e-learning, distance learning, digital resources.

Аннотация. В данной статье рассматривается роль и значение цифровой трансформации в повышении качества образования. Особое внимание уделяется внедрению информационно-коммуникационных технологий в образовательный процесс, использованию электронных образовательных ресурсов и цифровых платформ, развитию дистанционного и смешанного

обучения. Эти процессы способствуют повышению эффективности усвоения знаний студентами и совершенствованию педагогической деятельности преподавателей. Также на основе международного опыта выделены приоритетные направления цифровой трансформации в системе образования Узбекистана.

Ключевые слова: цифровая трансформация, качество образования, инновационные технологии, электронное обучение, дистанционное обучение, цифровые ресурсы.

XXI asrda ilm-fan, texnologiya va innovatsion yondashuvlarning jadal rivojlanishi insoniyat hayotining barcha sohalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Jamiyat taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida ta’lim tizimida ham yangicha yondashuvlar va islohotlar talab etilmoqda. Xususan, ta’limni modernizatsiya qilish va uning sifatini oshirishda raqamli transformatsiya jarayonlari alohida ahamiyat kasb etadi. Raqamli transformatsiya — bu faqatgina texnologiyalarni joriy etish emas, balki o‘qitish va o‘rganish metodologiyasini yangilash, ta’lim jarayonini boshqarishning samarali mexanizmlarini yaratish va zamonaviy raqamli ekotizimni shakllantirish demakdir.

Bugungi kunda dunyo miqyosida raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirishning eng muhim vositasiga aylangan. Masofaviy ta’lim, aralash ta’lim modellari, elektron kutubxonalar, virtual laboratoriyalar, sun’iy intellekt va bulutli texnologiyalar asosidagi o‘quv platformalari — bularning barchasi ta’limning samaradorligi va qamrovini kengaytirishga xizmat qilmoqda. Raqamli transformatsiya orqali o‘quv jarayoni yanada moslashuvchan, ochiq va talaba markazli shaklga o‘tmoqda.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda raqamli islohotlar keng ko‘lamda amalga oshirilmoqda. Elektron platformalar, masofaviy o‘qitish tizimlari, raqamli kutubxonalar va elektron ta’lim resurslari joriy etilmoqda. Shu bilan birga, xalqaro tajribadan samarali foydalanish, ilg‘or xorijiy model va metodlarni milliy sharoitga moslashtirish, pedagoglarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish ta’lim sifatini oshirishning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Shunday qilib, raqamli transformatsiya ta’lim jarayonining ajralmas qismi sifatida nafaqat o‘quvchilarning bilim olish samaradorligini oshiradi, balki ta’lim tizimining umumiy sifatini, ochiqligini va global raqobatbardoshligini ham ta’minlaydi. Ushbu maqola aynan shu jarayonlarning nazariy asoslari, xalqaro tajribasi va O‘zbekiston ta’lim tizimidagi amaliy yo‘nalishlarini tahlil qilishga qaratilgan.

Raqamli transformatsiya – bu faqatgina texnik vositalarni joriy etish emas, balki ta’lim jarayonini tubdan yangilash, boshqaruvni samarali tashkil qilish va o‘quv jarayonini yangi bosqichga olib chiqish jarayonidir. Bu jarayon ta’limning sifat ko‘rsatkichlarini oshirish, ochiqlik va shaffoflikni ta’minlash hamda ta’limning barcha bosqichlarida samaradorlikka erishishni nazarda tutadi. Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimiga tatbiq etilganda, o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqot interaktivlashadi, o‘quv materiallari kengroq auditoriyaga yetkaziladi va bilimlarni baholash jarayoni ham avtomatlashtiriladi.

Bugungi kunda dunyo ta’lim tizimida raqamli transformatsiya keng miqyosda joriy etilgan:

- AQSh va Yevropa davlatlari: Masofaviy ta’lim platformalari (Moodle, Blackboard, Canvas) orqali o‘quv jarayoni samarali boshqarilmoqda. Elektron kutubxonalar va ochiq ta’lim resurslari keng qo‘llaniladi. Sun’iy intellekt asosida individual ta’lim yo‘nalishlari shakllantirilmoqda.
- Sharqiy Osiyo mamlakatlari (Janubiy Koreya, Singapur, Xitoy): “Aqlli kampus” dasturlari joriy etilgan bo‘lib, universitetlar zamonaviy raqamli infratuzilmaga ega. Onlayn kurslar davlat ta’lim tizimiga integratsiya qilingan.
- MDH mamlakatlari: Rossiya, Qozog‘iston va boshqa davlatlarda aralash ta’lim modellari kengaymoqda. Milliy elektron ta’lim resurslari yaratilib, talabalar uchun ochiq bazalar yo‘lga qo‘yilmoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya samaradorligi faqat texnologiyaga emas, balki o‘qituvchilarni tayyorlash, talabalarni raqamli savodxonlikka o‘rgatish va hukumat darajasidagi qo‘llab-quvvatlashga ham bevosita bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi ta’lim tizimida ham so‘nggi yillarda raqamli transformatsiya davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Asosiy yo‘nalishlar quyidagilardan iborat:

- Infratuzilmani rivojlantirish: Oliy va o‘rta maxsus ta’lim muassasalarini yuqori tezlikdagi internet bilan ta’minlash, elektron platformalarni kengaytirish.
- Elektron resurslar yaratish: O‘quv adabiyotlarini elektron shaklga o‘tkazish, milliy elektron kutubxonalar va ta’limiy portallarni yaratish.
- Masofaviy va aralash ta’lim: Pandemiya davrida keng qo‘llanilgan onlayn o‘qitish tajribasidan kelib chiqib, masofaviy ta’limning huquqiy asoslari mustahkamlanmoqda.
- O‘qituvchilar raqamli kompetensiyasini oshirish: Pedagoglarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanishga tayyorlash, ularning innovatsion yondashuvlarini rivojlantirish.

- Xalqaro hamkorlik: Xorijiy universitetlar bilan qo‘shma onlayn dasturlar va elektron resurslarni almashish loyihalari yo‘lga qo‘yilmoqda.

Raqamli transformatsiya jarayonida ayrim qiyinchiliklar ham mavjud:

- barcha ta’lim muassasalari bir xil texnik imkoniyatlarga ega emas;
- ayrim pedagoglar va talabalar orasida raqamli savodxonlik yetarli emas;
- sifatli elektron kontentni yaratish va uni uzluksiz yangilab borishda muammolar kuzatilmoqda.

Biroq mavjud imkoniyatlar — davlat siyosati darajasidagi qo‘llab-quvvatlash, talabalar orasida raqamli ta’limga bo‘lgan talabning ortishi, xalqaro tajribadan foydalanish imkoniyati — yaqin kelajakda ta’lim tizimining raqamli transformatsiyasini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Raqamli transformatsiya ta’lim sifatini oshirishning eng muhim omillaridan biridir. Uning ta’sirida ta’lim jarayonining samaradorligi ortadi, talabalarning bilim olish imkoniyatlari kengayadi, pedagoglarning kasbiy faoliyati esa yanada samarali bo‘ladi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ta’lim tizimiga raqamli texnologiyalarni joriy etish nafaqat o‘quv jarayonini yengillashtiradi, balki ta’limning ochiqligi, shaffofligi va global raqobatbardoshligini ta’minlaydi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari izchil amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, pedagoglarning raqamli savodxonligini oshirish, infratuzilmani rivojlantirish va milliy elektron kontentni yaratish kabi masalalar dolzarbligicha qolmoqda. Ushbu muammolarni hal etish ta’lim sifatini oshirishning kafolati bo‘lib xizmat qiladi.

Shundan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1) Ta’lim muassasalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini davlat va xususiy sektor hamkorligida izchil rivojlantirish;

2) Pedagog va talabalar uchun raqamli savodxonlikni oshirish bo‘yicha muntazam o‘quv dasturlari ishlab chiqish;

3) Milliy elektron ta’lim resurslarini yaratish va ularni xalqaro ilmiy-ta’limiy platformalar bilan integratsiya qilish;

4) Masofaviy va aralash ta’limning huquqiy-metodik asoslarini mustahkamlash va amaliyotda keng joriy etish;

5) Xalqaro tajriba va ilg‘or texnologiyalarni milliy sharoitga moslashtirish hamda ularning samaradorligini muntazam monitoring qilish.

Agar yuqoridagi chora-tadbirlar izchil amalga oshirilsa, O‘zbekistonda ta’lim sifati sezilarli darajada oshadi, xalqaro raqobatbardosh mutaxassislar tayyorlash imkoniyati yanada kengayadi va mamlakatning intellektual salohiyati mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-sentyabrdagi PQ–4805-son qarori — Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimini raqamlashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
2. UNESCO (2021). Ta’limda raqamli transformatsiya: global yondashuvlar va tajribalar. Parij: UNESCO nashriyoti.
3. OECD (2020). Digital Education Outlook: Sun’iy intellekt, blokcheyn va robototexnika asosida ta’lim istiqbollari. Parij: OECD.
4. Jahon banki (2022). Raqamlashtirilgan ta’lim: rivojlanayotgan mamlakatlarda imkoniyatlar va muammolar. Vashington: World Bank Group.
5. Yevropa Komissiyasi (2018). Ta’limda raqamli harakat rejasi (2018–2025). Bryussel: Yevropa Ittifoqi.
6. Selwyn, N. (2016). Ta’lim va texnologiya: asosiy masalalar va bahslar. London: Bloomsbury Academic.
7. Anderson, T. & Dron, J. (2017). Oliy ta’limda raqamli o‘qitishni integratsiya qilish: nazariy asoslar va modellar. International Review of Research in Open and Distributed Learning, 18(3), 1–19.
8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi (2023). Ta’lim tizimini raqamlashtirish milliy strategiyasi. Toshkent.
9. Karimov, B. & Raxmatova, S. (2022). O‘zbekiston ta’limida raqamli ekotizimni rivojlantirish: muammolar va istiqbollar. “Markaziy Osiyo ta’lim tadqiqotlari jurnali”, 5(2), 45–59.
10. Garrison, D. R. & Vaughan, N. D. (2008). Aralash ta’lim: konsepsiya va tamoyillar. San-Fransisko: Jossey-Bass.

INNOVATSION TADBIRKORLIKNI AMALIYOTGA TATBIQ QILISH

Qo'chqarova Gulruh Muxtarbekovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada innovatsion tadbirkorlikni amaliyotga tatbiq etish jarayonlari, uning iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni va ahamiyati yoritiladi. Innovatsion tadbirkorlik orqali yangi g‘oyalarni tijoratlashtirish, startaplarni rivojlantirish, raqobatbardosh mahsulot va xizmatlar yaratish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida O‘zbekistonda innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi va amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: innovatsion tadbirkorlik, startap, tijoratlashtirish, yangi g‘oya, iqtisodiy rivojlanish, raqobatbardoshlik.

Annotation. This article examines the processes of implementing innovative entrepreneurship into practice, emphasizing its role and significance in economic development. It discusses the opportunities of commercializing new ideas, developing start-ups, and creating competitive products and services. Furthermore, based on international experience, the paper highlights the priority directions of developing innovative entrepreneurship in Uzbekistan and provides practical recommendations.

Key words: innovative entrepreneurship, start-up, commercialization, new ideas, economic development, competitiveness

Аннотация. В статье рассматриваются процессы внедрения инновационного предпринимательства в практику, его роль и значение в экономическом развитии. Анализируются возможности коммерциализации новых идей, развития стартапов, создания конкурентоспособной продукции и услуг. Кроме того, на основе международного опыта выделяются приоритетные направления развития инновационного предпринимательства в Узбекистане и предлагаются практические рекомендации.

Ключевые слова: инновационное предпринимательство, стартап, коммерциализация, новые идеи, экономическое развитие, конкурентоспособность.

XXI asrda iqtisodiy taraqqiyotning bosh omillaridan biri bu innovatsiyalarni keng joriy etish va tadbirkorlik faoliyatini yangicha asoslarda tashkil etishdir. An’anaviy tadbirkorlik ko‘proq mavjud imkoniyatlardan foydalanishga tayanadigan bo‘lsa, innovatsion tadbirkorlik yangi g‘oya, texnologiya, mahsulot va xizmatlarni yaratish va ularni bozorda muvaffaqiyatli tatbiq etishga qaratiladi. Shu

boisdan ham zamonaviy iqtisodiyot sharoitida innovatsion tadbirkorlikning ahamiyati keskin ortib bormoqda.

Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, Silikon vodiysi (AQSh), Yevropa Ittifoqi davlatlari va Sharqiy Osiyo mamlakatlarida startaplar, venchur kapital, texnoparklar va ilmiy-innovatsion markazlar innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning samarali vositalaridan hisoblanadi. Ushbu mexanizmlar nafaqat yangi texnologiyalarni ishlab chiqish, balki ularni tezkor tijoratlashtirish va jahon bozoriga olib chiqishda ham muhim rol o‘ynaydi. Innovatsion tadbirkorlik orqali nafaqat yangi mahsulotlar, balki yangi ish o‘rinlari yaratiladi, raqobat muhitini kuchaytiradi va iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlaydi.

O‘zbekiston sharoitida ham innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So‘nggi yillarda qabul qilingan “Innovatsion rivojlanish strategiyasi”, “Yoshlar – kelajagimiz” dasturi va turli davlat grantlari bu borada muhim poydevor yaratdi. Mamlakatimizda IT-parklar, texnoparklar, startap loyihalarni qo‘llab-quvvatlovchi inkubator markazlar faoliyati yo‘lga qo‘yildi. Bu esa yoshlarning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish, ilmiy tadqiqot natijalarini amaliyotga tatbiq etish hamda yangi g‘oyalarni biznesga aylantirish uchun qulay muhit yaratmoqda.

Shu bilan birga, innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishda qator muammolar ham mavjud. Moliyaviy resurslarning cheklanganligi, venchur kapital bozorining yetarlicha shakllanmaganligi, ayrim sohalarda innovatsion madaniyatning sustligi ushbu jarayonni sekinlashtiruvchi omillar bo‘lib qolmoqda. Shu sababli xalqaro tajribani o‘rganish, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish va ilmiy izlanishlarni amaliyot bilan uzviy bog‘lash hozirgi kunda dolzarb masala hisoblanadi.

Innovatsion tadbirkorlik – bu faqatgina yangi biznes emas, balki milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, uning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishini ta’minlaydigan kuchli omildir. Ushbu maqola innovatsion tadbirkorlikning nazariy asoslari, xalqaro tajribasi va O‘zbekiston sharoitida uni amaliyotga joriy etish yo‘nalishlarini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan.

Innovatsion tadbirkorlik — bu yangi g‘oya, texnologiya va ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishish faoliyatidir. U klassik tadbirkorlikdan farqli o‘laroq, bozor talablarini oldindan ko‘ra bilish, yangilik yaratishga intilish va riskli loyihalarni amalga oshirish bilan ajralib turadi. Innovatsion tadbirkorlikning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- yangi mahsulot va xizmatlarni yaratish;
- ishlab chiqarish jarayonini takomillashtirish;
- mavjud resurslardan samarali foydalanish;

- bozorda raqobat ustunliklarini shakllantirish.

Bunda kichik biznes subyektlari muhim o‘rin tutadi, chunki ular yangiliklarni tezroq sinovdan o‘tkazish va bozorga olib chiqishda moslashuvchanlikka ega.

Dunyo miqyosida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning turli modellari shakllangan:

- AQSh – Silikon vodiysi misolida startaplar, venchur kapital va universitet–biznes hamkorligi asosida innovatsiyalarni joriy qilish yo‘lga qo‘yilgan.
- Yevropa Ittifoqi – davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanadigan innovatsion klasterlar va texnoparklar orqali yangi g‘oyalarning tijoratlashtirilishi amalga oshirilmoqda.
- Sharqiy Osiyo mamlakatlari (Janubiy Koreya, Singapur, Yaponiya) – “aqlli iqtisodiyot” konsepsiyasi asosida innovatsion tadbirkorlik davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Mazkur tajribalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion tadbirkorlik muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun quyidagi omillar zarur: davlat siyosati qo‘llab-quvvatlashi, moliyaviy resurslarga keng kirish imkoniyati, kuchli ta’lim va ilmiy baza hamda sog‘lom raqobat muhiti.

O‘zbekiston iqtisodiy siyosatida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish alohida ustuvorlikka ega. Shu borada bir qator islohotlar amalga oshirilmoqda:

- startap ekotizimini rivojlantirish – yoshlarning innovatsion g‘oyalari uchun “Yoshlar – kelajagimiz” dasturi, IT-park va boshqa inkubator markazlar faoliyati;
- ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish – davlat grantlari va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish;
- texnoparklar va innovatsion markazlar – Toshkent, Yashnobod, Samarqand va boshqa hududlarda zamonaviy texnoparklar tashkil etilishi;
- xalqaro hamkorlik – chet el investitsiyalarini jalb etish, xorijiy universitetlar va kompaniyalar bilan qo‘shma loyihalar amalga oshirish.

Innovatsion tadbirkorlikni amaliyotga tatbiq etishda quyidagi muammolar mavjud:

- venchur kapital bozorining yetarlicha shakllanmaganligi;
- moliyaviy resurslarning cheklanganligi;
- ayrim sohalarda innovatsion madaniyat va bilimlarning sustligi;
- ilmiy natijalarni amaliyot bilan bog‘lashda qiyinchiliklar.

Shu bilan birga, mavjud imkoniyatlar ham beqiyos: davlat siyosati darajasida berilayotgan keng ko‘lamli qo‘llab-quvvatlash, yoshlarning ijodiy salohiyati, xalqaro tajribaga ochiqlik va raqamli transformatsiya jarayonlari mamlakatimizda innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Innovatsion tadbirkorlik — zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim drayveri bo‘lib, yangi mahsulot va xizmatlar yaratish, startaplarni rivojlantirish, ilmiy izlanishlarni tijoratlashtirish hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. U nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki jamiyatning intellektual salohiyatini yuksaltirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholi farovonligini ta’minlashda ham katta ahamiyatga ega.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion tadbirkorlikni muvaffaqiyatli amaliyotga tatbiq qilish uchun quyidagi omillar muhim: davlat siyosatining qo‘llab-quvvatlashi, venchur kapital bozorini shakllantirish, ilmiy va ta’lim muassasalari bilan biznes sektori o‘rtasida uzviy hamkorlik hamda raqobatbardosh muhitning mavjudligi.

O‘zbekiston sharoitida innovatsion tadbirkorlikning istiqbollari keng bo‘lib, mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish lozim. Shu asosda quyidagi tavsiyalarni ilgari surish mumkin:

1) Innovatsion startaplarni qo‘llab-quvvatlash uchun grant va imtiyozli kreditlarni kengaytirish.

2) Venchur kapital bozorini shakllantirish hamda xususiy investorlarni jalb qilish.

3) Universitetlar va ilmiy markazlarda texnoparklar, inkubator va akseleratorlar faoliyatini kuchaytirish.

4) Talabalar va yosh mutaxassislar uchun innovatsion tadbirkorlik bo‘yicha maxsus ta’lim dasturlarini joriy etish.

5) Xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish.

6) Innovatsion madaniyatni rivojlantirish va jamiyatda yangilikka intilishni rag‘batlantirish.

Agar ushbu chora-tadbirlar izchil amalga oshirilsa, O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion tadbirkorlik faoliyati keng ko‘lamda rivojlanadi, milliy raqobatbardoshlik ortadi va mamlakatimizning global iqtisodiyotdagi mavqei mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shumpeter, Y. (2017). Innovatsiyalar nazariyasi va tadbirkorlik. Toshkent: “Iqtisodiyot” nashriyoti.
2. Druker, P. (2014). Biznes va innovatsiyalar mohiyati. Toshkent: “Fan va texnologiya” nashriyoti.
3. Karimov, B. (2022). O‘zbekiston iqtisodiyotida innovatsion tadbirkorlikning rivojlanish istiqbollari. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” jurnali, №3, 45–59.

4. Raxmatova, S. (2021). Startap ekotizimini rivojlantirishning nazariy asoslari. Toshkent: TDYU ilmiy nashrlari.
5. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligi (2023). Innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha hisobot. Toshkent.
6. OECD (2020). Digital Education Outlook: Sun’iy intellekt, blokcheyn va innovatsiyalar ta’limda. Parij: OECD Publishing.
7. World Bank (2022). Innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish: rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi. Vashington: World Bank Group.
8. European Commission (2018). Horizon 2020: Innovatsion tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash dasturi. Bryussel: Yevropa Ittifoqi.

ZARAFSHON DARYOSI HAVZASIDA INVAZIV OQ SLA (SANDER LUCIOPERCA L.) BALIG‘INING TARQALISHI VA IQTISODIY AHAMIYATI

Gulzora Murodova
Navoiy davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Zarafshon daryosi havzasida invaziv oq sla (Sander lucioperca L.) balig‘ining tarqalish xususiyatlari, ekologik muhitga ta’siri va baliqchilikdagi iqtisodiy ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot davomida ushbu turning populyatsion ko‘rsatkichlari, o‘sishi va mahalliy baliqlar bilan raqobatga kirishishi ilmiy asoslangan. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, oq sla yirtqich tur sifatida ekotizimdagi muvozanatga sezilarli ta’sir qiladi va shu bilan birga yuqori xo‘jalik ahamiyatiga ega

Kalit so‘zlar: Oq sla, Sander lucioperca L., Zarafshon daryosi, invaziv tur,baliqchilik, iqtisodiy ahamiyat, akvakultura, populyatsion zichlik, karpsimonlar, resurs, ekologik barqarorlik, sun’iy ko’paytirish, morfometrik o’lchov, oziqlanish spektri, qorin tarkibi tahlili.

Аннотация. В данной статье освещены особенности распространения инвазивного вида судака (Sander lucioperca L.) в бассейне реки Зарафшан, его влияние на экологическую среду и экономическое значение в рыбном хозяйстве. В ходе исследования научно обоснованы популяционные показатели данного вида, его рост и конкуренция с местными видами рыб. Результаты показали, что судак как хищный вид оказывает значительное влияние на экологическое равновесие экосистемы, одновременно обладая высокой хозяйственной ценностью. В статье представлены статистические данные об экономическом значении рыб вида

Ключевые слова: судак, Sander lucioperca L., река Зарафшан, инвазивный вид, рыбное хозяйство, экономическое значение, аквакультура,

популяционная плотность, карпообразные, ресурсы, экологическая устойчивость, искусственное разведение, морфометрические измерения, спектр питания, анализ содержимого желудка.

Abstract. This article discusses the distribution characteristics of the invasive pikeperch (Sander lucioperca L.) in the Zarafshan River basin, its impact on the ecological environment, and its economic significance in fisheries. The study scientifically substantiates the population parameters, growth, and competition of this species with native fish. The findings indicate that, as a predatory species, pikeperch significantly affects ecosystem balance while also possessing high economic value.

Keywords: pikeperch, Sander lucioperca L., Zarafshan River, invasive species, fisheries, economic significance, aquaculture, population density, cyprinids, resource, ecological stability, artificial reproduction, morphometric measurements, feeding spectrum, stomach content analysis.

Kirish. Zarafshon daryosi O‘zbekistonning muhim ichki suv havzalaridan biri bo‘lib, u ko‘plab baliq turlarining yashash joyi hisoblanadi. So‘nggi o‘n yilliklarda bu daryoda invaziv baliq turlarining tarqalishi kuzatilmoqda. Shulardan eng muhimlaridan biri oq sla (Sander lucioperca L.) hisoblanadi. Bu tur avval Volga va Dunay havzalariga xos bo‘lib, antropogen ta’sirlar natijasida boshqa suv havzalariga, jumladan, Zarafshon daryosiga ham kirib kelgan. Oq sla yirtqich baliq bo‘lib, boshqa baliq populyatsiyalariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, uning go‘shti yuqori ta’mlilikka ega bo‘lib, iqtisodiy jihatdan baliqchilik xo‘jaliklari uchun muhim manba hisoblanadi. So‘nggi yillarda sudak balig’i sun’iy ko‘paytirish (akvakultura) orqali yetishtirilmoqda. 2022-yilgi FAO ma’lumotlariga ko‘ra, Yevropada sudak balig’ining sun’iy yetishtirilishi 9,000 tonnaga yetgan. Polsha, Chexiya va Germaniya bu borada yetakchi hisoblanadi. O‘zbekistonda sudak balig’i asosan Amudaryo, Sirdaryo va Zarafshon daryolari hamda suv omborlarida ovlanadi va parvarish qilinadi. 2023-yilda O‘zbekistonda 350 tonnadan ortiq sudak yetishtirilgan.

3. Iqtisodiy qiymati va eksport salohiyati

Sudak balig’i yuqori narxda sotiladigan mahsulotlardan biri hisoblanadi. 1 kg tirik sudakning bozor narxi Yevropada o‘rtacha 8–10 yevro atrofida bo‘ladi. Muzlatilgan va qayta ishlangan holatda bu narx 15–18 yevrogacha yetadi.

Eksport: Litva, Latviya va Estoniya Yevropada asosiy eksportchilar sirasiga kiradi.O‘zbekistonda sudak balig’i Rossiya, Qozog‘iston va Xitoy bozorlariga eksport qilinmoqda. 2023-yilda O‘zbekistondan sudak balig’i eksporti hajmi 1,2 mln AQSH dollarini tashkil etdi.

4. Oziq-ovqat sanoatidagi o‘rni Sudak go‘shti oqsilga boy (100 grammda 18–20 g oqsil), yog‘ miqdori past (1–2 g), kam kaloriyali va allergiya chaqirish ehtimoli kam bo‘lgan mahsulot hisoblanadi. Shu sababli, u parhez ovqatlar tayyorlashda keng qo‘llaniladi.

Materiallar va metodlar:

Tadqiqotlar 2023–2025-yillarda Zarafshon daryosining yuqori, o‘rta va quyi oqimlarida olib borildi.

- Baliqlar maxsus to’r turlaridan foydalanilgan holda ovlandi.
- Morfometrik o‘lchovlar (uzunlik, og‘irlik, yosh guruhi) qayd etildi.
- Qorin tarkibi tahlil qilinib, oziqlanish spektri o‘rganildi.
- Populyatsion zichlikni aniqlash uchun statistik metodlar qo‘llanildi.

Natijalar

1. Oq sla tarqalishi

- Zarafshon daryosining o‘rta oqimida (Navoiy viloyati hududida) ushbu tur eng yuqori zichlikda qayd etildi.
- Yuqori oqimda oqim tezligi va suv harorati sababli tarqalish nisbatan past.
- Quyi oqimda esa ko‘plab ovlanadigan populyatsiyalar shakllangan.

Jadval 1. Zarafshon daryosida oq sla populyatsiyasining morfometrik ko‘rsatkichlari

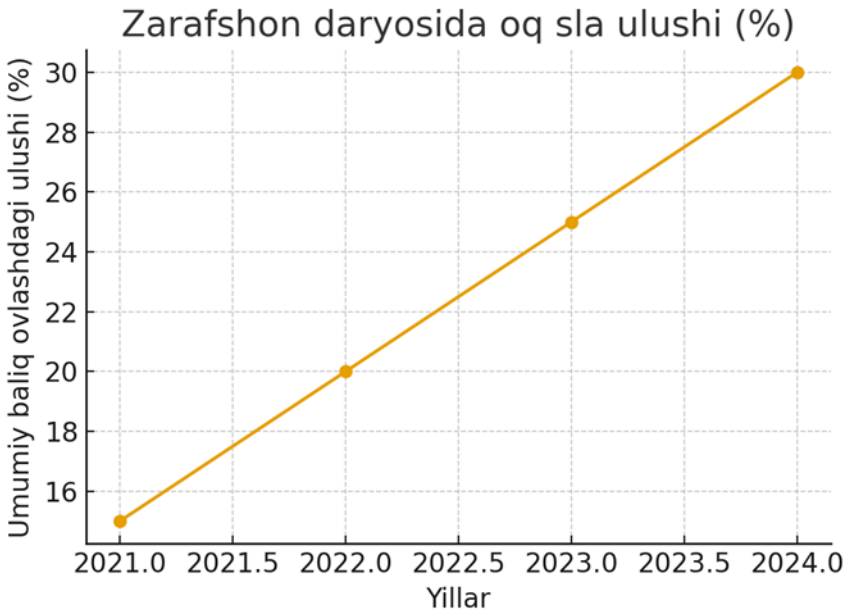
Hudud	Zichlik (ind./100m2)	O‘rtacha uzunlik (sm)	O‘rtacha og‘irlik (g)
Yuqori oqim	8	24	210
O‘rta oqim (Navoiy)	22	32	480
Quyi oqim	17	29	390

2. Mahalliy turlarga ta’siri: Oq sla asosan karpsimonlar va mayda baliqlar bilan oziqlanadi. Shu boisdan, uning ko‘payishi mahalliy baliqlar sonining qisqarishiga olib kelmoqda.

3. Iqtisodiy ahamiyati

- Oq sla go‘shti yuqori sifatli bo‘lib, baliq bozorida talab yuqori.
- So‘nggi uch yilda Zarafshon daryosidan ovlangan oq sla umumiy baliqchilik hosilining 25–30 % ini tashkil etdi.
- Baliqchilik xo‘jaliklari uchun oq sla muhim daromad manbaiga aylanmoqda.

1-rasm. Zarafshon daryosida oq sla ulushining yillar bo‘yicha o‘zgarishi

Oq sla Zarafshon daryosida invaziv tur sifatida ekologik muvozanatga ta’sir qilsa-da, xo‘jalik ahamiyati yuqori. Uning ko‘payishi mahalliy baliqlar populyatsiyasini qisqartirishi mumkin, shu bois baliqchilik siyosatida balansli yondashuv zarur. Xususan, kvotalar asosida ovlash va sun’iy ko‘paytirish tadbirlarini nazorat qilish lozim.

Xulosa. Oq sla Zarafshon daryosida keng tarqalgan invaziv tur hisoblanadi. U yirtqich baliq sifatida mahalliy populyatsiyalarga ta’sir ko‘rsatadi.Shu bilan birga, yuqori xo‘jalik ahamiyatiga ega bo‘lib, baliqchilik resurslarida salmoqli o‘rin egallaydi. Kelgusida uni boshqaruv choralarini ishlab chiqish ekologik barqarorlik va iqtisodiy samaradorlikni ta’minlaydi.

Adabiyotlar

1. Craig, J.F. (2000). Percid Fishes: Systematics, Ecology and Exploitation. Blackwell Science.
2. Kottelat, M., Freyhof, J. (2007). Handbook of European Freshwater Fishes. Berlin.
3. Назаров В.В. (1993). Ихтиофауна рек Средней Азии. Ташкент: Fan.
4. Мухаммедов Х. (1988). Ихтиофауна Узбекистана. Тошкент: Fan.
5. Berg L.S. (1949). Рыбы пресных вод СССР и сопредельных стран. АН СССР.

BIOLOGIYA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNING TADQIQOTCHILIK KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISH PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Saparov Kalandar Abdullayevich
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston
Milliy pedagogika universiteti
Tabiiy fanlar fakulteti
“Zoologiya va anatomiya” kafedrasi
professori., biologiya fanlari doktori

Ochilov Eldor Utkir o‘g‘li
Maktabgacha va maktab ta’limi
vazirligi huzuridagi Respublika ta’lim
markazi Biologiya bo‘limi boshlig‘i

Mustaqil taraqqiyot yo‘lidan borayotgan mamlakatimizning hozirgi davrdagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish tamoyillari dunyoning rivojlangan mamlakatlar qatoridan munosib o‘rin olish uchun ma’naviy salohiyatimizni va iqtisodiy qudratimizni yanada oshirish, ularni XXI asr ilmiy-texnika taraqqiyoti talablariga javob beradigan tarzda qayta qurishni talab qiladi. Buning uchun o‘quvchi yoshlarimizning erkin, mustaqil fikrlash qobiliyatlarini yanada rivojlantirish, ularning bilim salohiyatlarini jahon andazalariga mos ravishda oshirish hamda kelajakda xalqimizga astoyidil xizmat qiladigan kasb egasi bo‘lib yetishishlari uchun shart-sharoitlarni yaratishni taqozo etadi.

Shu boisdan, umumta’lim maktablari biologiya ta’limida o‘quvchilarning nafaqat tabiiy-ilmiy savodxonligini, balki, ularning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ammo, aytib o‘tish joizki, bugungi kunda respublikamizda faoliyat olib borayotgan barcha umumta’lim maktablarida mazkur vazifani amalga oshirish talab darajasida olib borilmiyapti. Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi “Kimyo va biologiya ta’lim yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4805-son [1] Qarorida “umumta’lim maktablaridagi kimyo va biologiya fanlarini o‘qitish sifati bugungi davr talablariga javob bermasligini, o‘qitish metodologiyasi va laboratoriyalar ma’nan eskirganligini, o‘qituvchilarning mehnatini munosib rag‘batlantirish mexanizmlari joriy qilinmaganligi” qayd etilib, “umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida kimyo va biologiya fanlarini o‘qitish sifatini oshirish, hududlarda ushbu fanlarga ixtisoslashtirilgan maktablar faoliyatini rivojlantirish hamda yangi tayanch ixtisoslashtirilgan maktablar va ixtisoslashtirilgan maktablarni tashkil etish” vazifasi belgilab qo‘yilgan.

Shuningdek, “kimyo va biologiya fanlari bo‘yicha ta’lim sifatini tubdan oshirish, umumta’lim maktablarida ushbu fanlarni o‘qitishning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, ta’lim muassasalarini zamonaviy laboratoriyalar, darsliklar va boshqa o‘quv jihozlari bilan ta’minlash, ushbu yo‘nalishlarga malakali o‘qituvchi-murabbiylarni jalb etish, kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanishda ta’lim, ilm-fan va ishlab chiqarish sohalari o‘rtasida o‘zaro yaqin muloqot va hamkorlikni yo‘lga qo‘yish” masalalariga alohida e’tibor qaratilgan.

Biologiya darslarida o‘quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etish va ularning biologik kompetentligini rivojlantirish masalalari ko‘pgina biolog olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, G.Shaxmurova va G.Tog‘aevalarning [2] fikriga ko‘ra, maktab o‘quvchilarining biologiya fani bo‘yicha olib boradigan o‘quv tadqiqot ishlari o‘quvchilarda mustaqil ishlash, tajribalar o‘tkazish, kuzatishlar olib borish, natijalarni qayta ishlash, to‘g‘ri xulosalar chiqara olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratiladi va tadqiqot ishlarining algoritmini egallashlariga imkon yaratadi.

O‘quvchilarni tadqiqot ishlariga jalb etish uchun, eng avvalo, ularning qiziqishlariga tayanish kerak. O‘rganilayotgan ob’ekt yoki voqea, hodisa o‘quvchi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lishi va qiziqishini hamda bilim darajasini oshirishi lozim. Biroq taklif etilayotgan mavzular va tadqiqot metodlari o‘quvchilarning psixo-fiziologik imkoniyatlari darajasidan oshmasligi kerak. Tadqiqot faoliyati tushunarsiz va murakkabligi bilan o‘quvchilarning o‘qishga, ishlashga xohish-istaklarini so‘ndirmasligi, aksincha, ularni to‘g‘ri faoliyatga yo‘naltirishi kerak.

A.T.G‘ofurov., J.Tolipova va boshqalarning fikrlariga ko‘ra, biologiya fanining asosiy maqsadi o‘quvchilarda tirik va o‘lik tabiati to‘g‘risida tadqiqotlar o‘tkazish orqali ularda yangi byushmlarni hosil qilish bo‘lsa, maktab biologaya o‘quv fanining maqsadi, o‘quvchilarning yoshiga mos ravishda kichik tadqiqotlarga yo‘naltirish orqali ularga biologik bilimlar, ya’ni biologik tushuncha, qonunlar, nazariyalar berishdan va uni tushuntirishdan iborat [3].

M.B.Ongarov o‘zining “O‘quv-dala amaliyotida talabalarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalari” deb nomlangan dissertatsiya ishida ta’lim oluvchilarning tadqiqotchilik faoliyatini rivojlantirish masalalariga to‘xtalib, shunday yozadi, - “O‘quv va tadqiqotchilik faoliyatining o‘zaro aloqadorligi tajriba va kuzatish kabi ilmiy bilish metodlarini o‘zlashtirish natijasida o‘quv faoliyatidan bosqichma-bosqich tadqiqotchilik kompetensiyasini egallashni taqozo etadi” [4]. Shuningdek, ta’lim oluvchilarning tadqiqotchilik faoliyatini tashkil etishning tizimlilik, o‘quv va tadqiqotchilik faoliyatining aloqadorligi, uzluksizlik, bilish

faolligi, mustaqillik va bilish faolligining o‘zaro aloqadorligi kabi tamoyillarini alohida keltirib o‘tadi.

Biolog olima L.M.Qoraxonova o‘quvchilarning tadqiqotchilik ko‘nikmasini rivojlantirishning yana bir bosqichi – bu o‘quvchini tadqiqot ishini yozishga o‘rgatish, birinchi navbatda – o‘z ilmiy ishi natijasi bo‘yicha kichik ilmiy maqolalar yozish san’atini tushuntirish va amalga oshirishdir. O‘quvchilarni tadqiqotchilik faoliyatiga jalb etishning bunday metodikasi, tadqiqotchilik ishi ko‘nikmalarini egallash, o‘z ishini taqdim eta olishga o‘rgatish va pirovardida o‘z-o‘zini boshqarish, egallagan bilim, ko‘nikmasini taqdimoti asosida real namoyish etishga o‘rgatish ko‘nikmasini rivojlanib borishiga imkon beradi [5].

Buyuk Sharq mutafakkiri Abu Ali ibn Sino nafaqat tibbiyot olamidagi kashfiyotlari bilan, balki, ta’lim va tarbiya sohasidagi asarlari bilan ham milliy pedagogika tarixida muhim o‘rin tutadi. U “Tadbiri manozil” (“Bolani maktabda o‘qitish va tarbiyalash”) asarida o‘quvchilarning fikrlash faoliyatini yaxshilash, bilim berish jarayonining samaradorligini oshirishda o‘quvchilarni birga o‘qitish zarurligiga diqqat qaratadi.

Forobiy “Aql to‘g‘risida”gi risolasida axloqli kishining “o‘n ikki tug‘ma xislati”ni ta’riflar ekan, insonning fikrlash xususiyatiga alohida ahamiyat beradi. Uning fikricha, aql-zakovatli inson barcha masala yuzasidan o‘tkaziladigan muhokama va mulohazani tez va to‘g‘ri tushunadigan, uning ma’nosini anglab so‘zlovchining maqsadi va aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan, xotirasi juda baquvvat bo‘lib, ko‘rgan, eshitgan, sezgan narsalarining birontasini ham esidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan, zehni biror narsaning alomatini sezishi bilan, bu alomat nimani anglatishini tezda bilib oladigan, fikri va aytmoqchi bo‘lgan mulohazalarini ravon bayon eta oladigan, bilimlarni osonlik bilan o‘zlashtira oladigan bo‘lishini alohida ta’kidlaydi.

Demak, biologiya darslarini samarali tashkil etish, o‘quvchilarning hamkorlikdagi faoliyatini yo‘lga qo‘yish hamda o‘quvchilarning tadqiqotchilik ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasi bugungi kunda eng zaruriy vazifalardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi “Kimyo va biologiya ta’lim yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4805-son Qarori.
2. Shaxmurova G., Tog‘aeva G. Biologiya fanini o‘qitish metodikasi moduli bo‘yicha o‘quv-uslubiy majmua. Toshkent-2018. B. 178.

3. G‘ofurov A.T., J.Tolipova, S.S.Fayzullaev, I.T.Azimov, B.Axmadalieva. Biologiya o‘qitishning umumiy metodikasi. O‘quv-metodik qo‘llanma. Toshkent-2005. B. 55.
4. Ongarov M.B. O‘quv-dala amaliyotida talabalarning kasbiy-metodik tayyorgarligini rivojlantirish texnologiyalari. Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Toshkent-2022. 54-55-b.
5. Qoraxonova L.M. Bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘quvchilarda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida loyihalash usulidan foydalanish samaradorligi. International scientific-practical conference “Strategies for the development of professional competence of future teachers based on the approach of cultural studies: problems and solutions” October 19-20, 2023. Pp. 104-107.
6. Abu Nasr Forobiy. Risolalar. Mas’ul muharrir O‘zbekiston Respublikasi FA haqiqiy a’zosi M.M.Xayrullaev. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1975. – 71-72 b.

15-16 YOSHLI DZYUDOCHILARNING KOSOTO-GARI TEXNIK HARAKATINING TURLI BOSQICHLARDAGI BURCHAK KO‘RSATKICHLARI

Alibekova Nodira Odilbekovna
nodiralibekova2021@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda yosh dyudochilarning "kosoto-gari" texnikasining har tomonlama kinematik tahlili keltirilgan. Texnik harakatlarni bajarishda barcha bo‘g‘im harakatlarining burchak tezligini, traektoriyalari va kuch hosil bo'lishini ushlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari murabbiylar va sportchilarga o'z mahoratini oshirish va dzyudo bo'yicha optimal natijalarga erishishda yordam beradigan tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: kinematika, 3D MA tahlil, sagittal o‘q, diapazon, burchak

Аннотация. В данной диссертации представлен комплексный кинематический анализ техники «косото-гари» юных дзюдоистов. Он предназначен для регистрации угловой скорости, траекторий и формирования силы всех движений суставов во время технических движений. Результаты исследований дают информацию, которая поможет тренерам и спортсменам улучшить свои навыки и достичь оптимальных результатов в дзюдо.

Ключевые слова: Книжность, 3D-анализ Ма, сагиттальная ось, диапазон, угол

Dolzarbligi. Respublikamizda yakkakurashchilarning tayyorgarlik turlarini rivojlantirish, yoshlar orasidan professional sportga iqtidorli sportchilarni saralash

borasida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bois, vatanimizda yakkakurash sport turlarini ommaviylashtirish va bog‘chadan kurash turlari bilan shug‘ullantirish bo‘yicha keng qamrovli ishlar olib borilmoqda [1,2].

Yosh dzyudochilarni tayyorlash jarayonida “kosoto-gari” texnikasini bajarishda harakatning turli bosqichlaridagi burchak ko‘rsatgichlarini bilish asosida mashg‘ulotlar olib borish bugungi kunning dolzarb masalaridan hisoblanadi.

2022-yil 20-iyundagi PQ-286 “Dzyudo sport turini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori aynan dzyudo sport turini yanada xalqaro maydonda nufuzini oshirish lozimligini ko‘rsatib turmoqda.

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari tahlili olib borilgan tadqiqot jarayonida 15-16 yoshli dzyudochilarning kosoto-gari texnik harakatining turli bosqichlardagi burchak ko‘rsatkichlari va maksimal burchak tezligi texnikasini bajarishda raqibni ushlagan holda oyoqlarining tashqi tomoniga oyog‘i bilan chalib yiqitish usuli hisoblanadi. Bu usulni bajarish jarayonida raqibni muvozanatdan chiqazib yurg‘izib bajarish maqsadga muvofiq sanaladi. Ushbu usulni bajarish jarayonida oyoq va qo‘llarning hamda tana qismlarining burchak ko‘rsatgichlari hamda tezligi aniqlanib shu asosda bajarilish jarayonida qanchalik mahorat bilan bajarganligini ko‘rishimiz mumkin. Quyidagi jadvalda burchak ko‘rsatgichlari keltirib o‘tilgan.

Dastlabki qayd etilgan natijalarda ko’rib turibmizki o‘ng tos yoni (oldinga/orqaga) harakatida tegishi o‘rtacha -23.27º ga, oyoq uchining yerga tegishi o‘rtacha 3.72ºga, o‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi o‘rtacha -19.91ºga va o‘rta bosqichda oyoqning tayanishida esa o‘rtacha ko‘rsatkich -18.89ºCga teng.

Texnik harakatlar davomida chap tos yoni (oldinga/orqaga) harakatida tegishi o‘rtacha 0.00º ga, oyoq uchining yerga tegishi o‘rtacha 14.88ºga, o‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi o‘rtacha 0.00ºga va o‘rta bosqichda oyoqning tayanishida esa o‘rtacha ko‘rsatkich 13.44ºga teng ekangini aniqlandi.

3D tahlili asosida quyidagi burchak ko‘rsatkichlari olindi: Tos suyagining o‘ng tomoni (oldinga/orqaga): 3.57°. Oyoq uchi yerga tegib turadi: -6.92°. O‘rta bosqichdagi oyoq og‘ishi: 20.98°. O‘rta oyoqni qo‘llab-quvvatlash: 16.53°ga teng ekangini aniqlandi.

Sportchilarning kinematik xarakat namoyon bo’lganda chap tizzani bukish (orqaga/avvalgi holatiga) harakatida tegishi o‘rtacha 0.00º ga, oyoq uchining yerga tegishi o‘rtacha 27.05ºga, o‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi o‘rtacha 0.00ºga va o‘rta bosqichda oyoqning tayanishida esa o‘rtacha ko‘rsatkich 33.56ºga teng ekangini qayd etildi.

15-16 yoshli dzyudochilarning o‘ng to‘piqni burish (tepaga/pastga) harakatida tegishi o‘rtacha 2.27º ga, oyoq uchining yerga tegishi o‘rtacha -10.37ºga bukulish

jarayonlari qayd etildi. O‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi -4.06ºga va o‘rta bosqichda oyoqning tayanishida o‘rtacha ko‘rsatkich 2.22ºga teng bo’ldi.

Oyoq harakatlari ketma-ketligida chap to‘piqni burish (tepaga/pastga) harakatida tegishi o‘rtacha 0.00º ga, oyoq uchining yerga tegishi o‘rtacha -9.03ºga, yosh dzyudochilarning o‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi o‘rtacha 0.00ºga va o‘rta bosqichda oyoqning tayanishida esa o‘rtacha ko‘rsatkich 9.94ºga teng.

Nazorat tekshiruvining keyingi bosqichida o‘ng tos yoni (oldinga/orqaga) harakatida tegishi o‘rtacha -23.27º ga, oyoq uchining yerga tegishi o‘rtacha 3.72ºga, o‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi o‘rtacha -19.91ºga va o‘rta bosqichda oyoqning tayanishida esa o‘rtacha ko‘rsatkich 18.89ºga teng ekangini aniqlandi.

1-jadval

15-16 yoshli dzyudochilarning Kosoto-gari texnik harakatining turli bosqichlardagi burchak ko‘rsatkichlari

№	Parametrlar	Tegish	Oyoq uchining yerga tegishi	O‘rta bosqichda oyoqning og‘ishi	O‘rta bosqichda oyoqning tayanishi
1	O‘ng tos yoni (oldinga/orqaga)	-23.27 º	3.72 º	-19.91 º	-18.89 º
2	Chap tos yoni (oldinga/orqaga)	0.00 º	14.88 º	0.00 º	13.44 º
3	O‘ng tos yoni vertikal holatda (oldinga/orqaga)	-18.63 º	9.47 º	-18.02 º	7.70 º
4	Chap tos yoni vertikal holatda (oldinga/orqaga)	0.00 º	19.52 º	0.00 º	19.64 º
5	O‘ng tizzani bukish (orqaga/avvalgi holatiga)	3.57 º	-6.92 º	20.98 º	16.53 º
6	Chap tizzani bukish (orqaga/avvalgi holatiga)	0.00 º	27.05 º	0.00 º	33.56 º
7	O‘ng to‘piqni burish (tepaga/pastga)	2.27 º	-10.37 º	-4.06 º	2.22 º
8	Chap to‘piqni burish (tepaga/pastga)	0.00 º	-9.03 º	0.00	9.94 º
9	O‘ng tos yoni (oldinga/orqaga)	-23.27 º	3.72 º	-19.91 º	-18.89 º

Tadqiqot davomida aniqlanayotgan ushbu natijalar 15-16 yoshli Dzyudochilarda oyoq orasiga ko‘tarish harakatining kinematik xususiyatlari va texnik ko‘rsatkichlari haqida xulosa chiqarish imkonini beradi. Keyinchalik tahlil

qilish va o‘qitish ushbu harakatni amalga oshirish texnikasini optimallashtirish uchun ushbu parametrlarni yaxshilashga qaratilgan bo‘lishi mumkin.

15-16 yoshli dzyudochilarning Kosoto-gari texnik harakati bajarishning maksimal burchak tezligi ko‘rsatkichlari yuzasidan ma’lumotlar 7.4-jadvalda keltirilgan.

Yuqorida keltirilgan o‘ng tos yoni yonga va oyoqni chalishtirgan holatda texnik xarakatni bajarishda o‘rtacha maksimal burchak tezligi 15.48ºC, ushbu texnik xarakatni chap tomonlama ko‘rsatkichlari 130.20ºC.

Sportchilarning texnik harakati bajarishning maksimal burchak tezligi ung tizzani bukish o‘rtacha maksimal burchak tezligi 154.27 ºC, ushbu xarakatni bajarishda chap tizzani bukish o‘rtacha maksimal burchak tezligi 56.63 ºC ga teng.

Texnik harakati bajarishning maksimal burchak tezligi dzyudochilarning ung tupikni burish (tepaga pastga) 128.36 ºC, ushbu xarakatni bajarishda chap tupikni burish (tepaga pastga) -8.99 ºC ga ekanligi ma’lum bo‘ldi.

Keyingi nazorat davomida yosh sportchilarning texnik harakati bajarishning maksimal burchak tezligi o‘ng qo‘lni ko‘tarish tepaga va orkaga 209.34ºC, ushbu xarakatni bajarishda chap qo‘lni ko‘tarish tepaga va orkaga 822.88 ºC, chap qo‘lni kutarish vertichka xolatda tepaga va orkaga 106.43 ºC, o‘ng qo‘lni ko‘tarish vertichka xolatda tepaga va orkaga 870.91ºC, o‘ng qo‘lni kutarish vertichka xolatda tepaga va orkaga 119.66 ºC, o‘ng qo‘lni kutarish yon tomonga va avvalgi xolatiga 317.20ºC bo’ldi.

173.04ºC ga teng bo’lgan chap qo‘lni kutarish yon tomonga va avvalgi xolatiga qaytarish natijasi olindi.

Burchak tezligi o‘ng tirsakni bukish va tushirish 69.87ºC dzyudochilarning texnik harakati bajarishning maksimal miqdori aniqlndi, chap tirsakni bukish va tushirish 34.70ºC ga teng ekanligi ma’lum bo‘ldi.

Xulosa. Yuqoridagilarni inobatga olgan holda ayta olamizki hujum texnikasini takomillashtirish uchun turli sport toifasiga ega bo‘lgan yosh dzyudochilarning harakatlarini kinematik tahlil qilish jarayonida texnik harakatlarni bajarishda bo‘g‘imlarning burchak tezligini o’rganish, dzyudo mutaxasislari texnik usullarni to‘g‘ri bajarish imkoniga ega bo‘ladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 20-iyundagi PQ-286 “Dzyudo sport turini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori lex.uz
2. Абдиев А.Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональных умений студентов, специализируюshих в видах спортивных единоборств: Автореф. дис. д-ра. пед. наук. - Т 2004. – 51 с.

3. Шиян В.В. Каражанов Б.К. Сариев К.С. Влияние анаэробных нагрузок на динамику показателей работоспособности квалифицированных дзюдоистов // Теория и практика физической культуры. - 1991, № 4,
4. С.19-20.
5. Perrin P, Deviterne D, Hugel F, Perrot C. Judo, better than dance, develops sensorimotor adaptabilities involved in balance control. Gait Posture. 2002; 15: 187-94.

МАТЕРИАЛЬНОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА В УЗБЕКСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ И ПОСЛОВИЦАХ

Абдуллаева Санобар Бахриллаевна
(PhD) доктор философии по филологическим наукам
Самаркандский государственный институт иностранных языков

Аннотация. Статья посвящена исследованию узбекских фразеологических единиц и пословиц, отражающих материальное положение человека и его социальный статус. В работе рассматриваются устойчивые выражения, которые формировались на протяжении веков и сохранили в себе культурно-историческую память народа. Автор акцентирует внимание на том, что пословицы и идиомы не только иллюстрируют бытовые реалии, но и выполняют функцию нравственного и социального регулирования, выступая своеобразным «эхом веков». Исследование демонстрирует, что узбекские пословицы и фразеологизмы тесно связаны с аграрным укладом и менталитетом народа, где земля и труд являются основой благополучия. Выявляется глубокая взаимосвязь между языковыми единицами и национальной культурой, подтверждающая ценность паремиологического фонда как источника изучения мировоззрения и духовных ориентиров узбекского общества.

Ключевые слова: фразеологизмы, пословицы, материальное положение, социальный статус, культура.

Материальное положение человека является одним из главных показателей социального статуса человека. Среди узбекских фразеологических оборотов и пословиц имеется множество выражений, демонстрирующих финансовый уровень личности. Они отражают национально-культурные и духовные ценности, ментальность узбекского народа.

Узбекский народный поэт Э. Вохидов отмечает, что мудрые изречения и пословицы — это эхо веков, вечный призыв, пробуждающий чувство сопричастности с далёким прошлым, мост между эпохами.

Выражение ko‘zini moy bosib ketibdi (глаза покрыты маслом) употребляется, когда человек становится богатым, зажиточным, достигает высоко общественного положения. В это время некоторые люди меняются, становясь высокомерными, кичливыми, «забывают» о друзьях, родственниках, или делают вид, что не знакомы. Существительное «ko‘z» переводится с узбекского языка «глаз», в контексте идиомы символизирует восприятие и отношение к людям, существительное «moy» подразумевает «масло» - главный ингредиент любого блюда узбекской кухни. В узбекской культуре, как и в некоторых других культурах, масло ассоциируется с материальными благами и изобилием, а также высоким статусом. Вербальное сочетание «bosib ketmoq» означает «покрыть», «залить», «наполнить». В целом, анализируемая идиома концептуализирует изменение личности под воздействием экономического достатка.

Пословица borida chora-chora, yo‘g‘ida banda bechora высмеивает человека, который расточает то, что имеет, и становится беспомощным, когда все растратил. Выражение обладает структурой сложносочиненного предложения, где значения предложений противопоставлены друг другу лексемами «borida- yo‘g‘ida» (когда имеется - когда не имеется). «chora» переводится с узбекского – «большая чаша» или «таз» для пищевых продуктов, «chora-chora» подразумевает множественность благ, ресурсов. «banda» обозначает «человек», «раб божий», «bechora» - «бедный», «беспомощный».

Фраза ko‘rmaganning ko‘rgani qursin метафорически используется как горькая ирония по отношению к высокомерным людям, которые, достигнув небольшого богатства или успеха, забывают своё прежнее жалкое положение забывают о своем прежнем плачевном состоянии, раздуваются и зазнаются, теряют голову, игнорируют окружающих и показывают их «кончиком пальца». Причастие «ko‘rmaganning» обозначает «не видевший», «не знающий» и символизирует бедность, ничтожное прошлое, причастие «ko‘rgani» - «увиденное», «приобретенное», т.е. неожиданное приобретение, богатство, успех. Глагол «qursin» интерпретируется «пусть пропадет», «пусть исчезнет». В русском варианте зафиксирована идиома из грязи в князи. Идиома выполняет роль социального осуждения «пусть пропадет его удача, раз она сделала его таким заносчивым».

Выражение ko‘rpangga qarab oyoq uzat переводится «протягивай ноги в соответствии со своим одеялом». Другими словами, делай то, что под силу твоим возможностям, ресурсам, состоянию. Существительное «ko‘rpa» обозначает национальное стеганное хлопковое одеяло, а в контексте идиомы

символизирует материальное состояние, существительное – соматизм «oyoq» переводится ноги и подразумевает потребности и желания человека. Деепричастие «qarab» означает «смотря на», «учитывая», оно выполняет роль ограничителя – «учитывать рамки, пределы». Глагол «uzatmoq» - «протягивать», протягивание ног символизирует реализацию желаний, использование ресурсов. Из анализа видно, что идиома призывает реалистично соизмерять свои действия и амбиции с имеющимися средствами, осуждая излишества и неумеренность.

Пословица baliq cho‘mar yerni izlaydi, odam unar yerni izlaydi переводится «рыба ищет мелководье, человек ищет плодородную землю». Выражение имеет структуру сложносочиненного предложения, оно основано на параллелизме. Первая часть описывает естественное стремление зоонима «рыбы», а вторая – аналогичное стремление человека. Когнитивная схема строится на поиске подходящей среды обитания. Пословица отражает аграрную культуру узбекского народа: плодородная земля – главный источник благополучия. Демонстрируя гармонию природы и человеческой деятельности, народная мудрость сравнивает инстинктивное поведение животного и сознательный выбор человека.

Фраза yomg‘ir – mardikorning dushmani интерпретируется «дождь – враг поденщика». Известно, что в прошлом (и до сих пор) тех, кто нанимался на работу на короткий срок (один или несколько дней), называли «mardikor» (поденщик). Они каждый день ходили на рынок труда, находили работу и зарабатывали себе на жизнь. Упомянутая поговорка появилась потому, что в дождливые дни поденщики редко ходили на рынок, и в результате оставались без работы, а значит, без денег и ресурсов.

Пословичное выражение bozordan bir boy chiqmaydi, bir – qado подразумевает жадность к деньгам и богатству. В буквальном переводе означает «с базара не выйдет один богач, один – нищий. В выражении имеется ввиду, что богатый купец не уходит с рынка до вечера, надеясь получить ещё немного прибыли. Он держит свою лавку открытой до наступления сумерек, а то и вовсе продолжает бродить. Нищий не уходит с рынка до вечера, надеясь получить ещё один кусок хлеба. «bozor» (базар) в узбекской культуре место социального взаимодействия, место, где можно заработать. Лексемы «boy - qado» (богатый-нищий) демонстрируют противопоставление. Нищий борется с голодом, а богатый не насытится деньгами и богатством. Пословица осуждает богачей, которые думают лишь о деньгах, но не способны быть великодушными.

Проведённое исследование показало, что узбекские пословицы и фразеологические выражения, связанные с материальным положением человека, представляют собой не только отражение социально-экономической реальности, но и важный элемент национальной культуры. Через символику предметов быта, явлений природы и повседневного опыта в языке закрепились модели, формирующие мировоззрение и ценностные ориентиры общества.

Фразеологизмы и пословицы ярко демонстрируют, как в народной мудрости оцениваются труд, бережливость, умеренность и скромность, а также осуждаются жадность, расточительство и высокомерие. Они выполняют не только коммуникативную функцию, но и воспитательную, формируя моральные нормы и социальное поведение.

Особое значение имеет то, что анализируемые единицы языка тесно связаны с аграрным укладом, для которого плодородная земля и результаты труда являются основой благополучия. Таким образом, паремиологический фонд узбекского языка отражает не только материальную, но и духовную культуру народа, закрепляя устойчивые представления о социальной справедливости и нравственном идеале.

Подводя итог, можно сказать, что пословицы и фразеологические выражения о материальном положении человека служат ценным источником для понимания национальной ментальности, исторического опыта и духовных ориентиров узбекского общества.

Список литературы

1. Содиқова М. Қисқача ўзбекча- русча мақол- маталлар луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1993.- 95б.
2. Шомақсудов Ш., Шорахмедов Ш. Маънолар маҳзани. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2001. – 448 б.
3. Шомақсудов Ш., Шорахмедов Ш. Нега шундай деймиз: Ўзбек мақолларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриети, 1987. – 352 б.

TA’LIMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: SUN’IY INTELLEKTNING O‘QITUVCHI VA TALABA O‘RTASIDAGI O‘ZARO ALOQAGA TA’SIRI

Salaxutdinova Nozila

Kirish. O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli transformatsiya jarayoni izchil davom etmoqda va bu jarayonda sun’iy intellekt (SI) texnologiyalarining roli tobora ortib bormoqda. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasida SI imkoniyatlaridan foydalanib elektron ta’limni rivojlantirish hamda o‘qitish jarayonini modernizatsiya qilish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Bugungi kunda SI texnologiyalari ta’limda talabalarga individual yondashuvni shakllantirish, interaktivlikni kuchaytirish, o‘qituvchilar uchun esa samaradorlikni ta’minlash imkonini bermoqda. Shu bilan birga, mazkur texnologiyalar o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi an’anaviy muloqot shakllarini sezilarli darajada o‘zgartirmoqda, bu esa yangi ilmiy izlanishlarni talab qilmoqda.

Nazariy asoslar. Pedagogik muloqot nazariyalari (L. S. Vygotskiy, J. Piaget, konstruktivizm yondashuvi) ta’lim jarayonida bevosita insoniy aloqa va hamkorlikning o‘rnini muhim deb belgilaydi. Ammo raqamli pedagogika konsepsiyalari va zamonaviy tadqiqotlar (R. Luckin, J. Anderson) sun’iy intellekt vositalari yordamida mazkur muloqotni qo‘shimcha resurslar bilan boyitish mumkinligini ta’kidlaydi. Xorijiy adabiyotlarda SI ta’limda shaxsiylashtirish, avtomatik tahlil, tezkor fikr-mulohaza (feedback) berish, hamda dars jarayonining samaradorligini oshirish imkoniyatlariga urg‘u berilgan. O‘zbekistonda esa bu boradagi izlanishlar endi shakllanmoqda va ko‘plab yo‘nalishlarda ilmiy bo‘shliq saqlanib qolmoqda.

Maqsad va vazifalar. Tadqiqotning asosiy maqsadi – sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’lim jarayonida o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro aloqaga ta’sirini aniqlash va tahlil qilishdir.

Vazifalar:

- raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik muloqotning xususiyatlarini tadqiq qilish;
- an’anaviy va raqamli muloqot shakllarini taqqoslash;
- SI vositalari qo‘llanilganda aloqa samaradorligidagi o‘zgarishlarni o‘rganish;
- talaba motivatsiyasi va o‘qituvchi samaradorligiga ta’sirini baholash;
- ilmiy asoslangan metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda nazariy tahlil, pedagogik kuzatuv, so‘rovnoma, intervyu, taqqoslama eksperiment va learning analytics usullaridan foydalanildi. 120 nafar talaba va 15 nafar o‘qituvchi ishtirok etgan eksperimentda SI vositalari joriy etilgan guruh va an’anaviy ta’lim guruhining natijalari solishtirildi.

Natijalar. Olingan natijalar quyidagilarni ko‘rsatdi:

1. Talaba faolligi – SI qo‘llangan guruhda topshiriqlarni bajarish darajasi 25% yuqori bo‘ldi.

2. Feedback tezligi – avtomatlashtirilgan tahlil yordamida xatolarni aniqlash 2 baravar tezlashdi.

3. O‘qituvchi yuklamasi – baholash va material tayyorlash jarayonlari 30% samaraliroq bo‘ldi.

4. Motivatsiya – interaktivlik va gamifikatsiya elementlari talabalarning darsga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirdi.

5. Insoniy muloqot – ayrim talabalar SI vositalaridan foydalanilganda o‘qituvchining bevosita izohlarini yetishmasligini qayd etdilar.

6. O‘qituvchilarning malakasi – SI texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalari turlicha darajada ekani aniqlandi.

7. Etik masalalar – akademik halollik va shaxsiy ma’lumotlar himoyasi dolzarb muammo bo‘lib qolmoqda.

Muhokama. Tadqiqot natijalari xorijiy adabiyotlarda keltirilgan ilmiy qarashlarni tasdiqlaydi. Sun’iy intellekt vositalari ta’lim samaradorligini oshiradi, biroq o‘qituvchining o‘rni to‘liq almashtirilmaydi. O‘zbekiston sharoitida SI texnologiyalarini keng joriy etish uchun pedagoglarning raqamli kompetensiyasini oshirish va milliy platformalarni ishlab chiqish zarur.

Xulosa. Sun’iy intellekt vositalari o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi o‘zaro muloqotni sifat jihatidan o‘zgartirmoqda. U samaradorlik, shaxsiylashtirilgan ta’lim va interaktivlikni kuchaytiradi, ammo insoniy muloqotni to‘liq almashtira olmaydi. Kelajakda SI vositalari va o‘qituvchining uyg‘unlashuvi ta’lim samaradorligini oshirishning eng samarali yo‘li bo‘lib qoladi.

Amaliy ahamiyati. Tadqiqot natijalari sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishga yordam beradi. Shuningdek, ular pedagoglarning raqamli transformatsiya sharoitida malaka oshirish kurslariga kiritilishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Sharipova N. Raqamli transformatsiya jarayonida ta’lim tizimining rivojlanishi. – Toshkent, 2023.
2. Khodjimuratova M. Sun’iy intellekt va ta’lim: yangi imkoniyatlar. – Samarqand, 2024.

3. Ismoilova G., Mukhtorova D. Talabalarning sun’iy intellektga munosabati. – Buxoro, 2024.
4. Anderson J., Rainie L. Artificial Intelligence and the Future of Humans. – Pew Research Center, 2022.
5. Luckin R. Machine Learning and Human Learning: The Future of Education with AI. – London, 2021.

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BIOLOGIYA FANIDAN O‘QUVCHILARNING MUSTAQIL TA’LIM FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH

Sanayeva Munisa Ilamonovna
Toshkent farmasevtika instituti
akademik litseyi o‘qituvchisi,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta’limni raqamlashtirish bo‘yicha davlat siyosati, raqamli ta’lim muhitida biologiya fanidan o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini samarali tashkil etish va takomillashtirish hamda uning ijobiy natijalari yoritilgan.

Kalit so’zlar: ta’lim tizimi, raqamli ta’lim muhiti, ta’lim samaradorligi, mustaqil ta’lim, biologiya ta’limi, biologik kompetentlik, o‘quv-bilish faoliyati.

XXI asr dunyo miqyosida ta’limning rivojlanish tendensiyalari negizida raqamli ta’lim texnologiyalari orqali o‘quvchilarning raqamli ta’lim tizimida olgan bilim va tajribalarini rivojlantirish alohida e’tirof etilgan. Bugungi kunda AQSh, Rossiya, Angliya, Xitoy, Yaponiya, Janubiy Koreya kabi davlatlarning yetakchi oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayoniga raqamli ta’lim texnologiyalarini joriy etish, ularning didaktik asoslarini o‘rganib, yangi usul, vositalarni ishlab chiqish metodikasini va metodologik asoslarini takomillashtirish orqali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga oid ilmiy-amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida “Adolatli ijtimoiy siyosat yuritish, inson kapitalini rivojlantirish” deb nomlangan to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishida “.....ta’lim sifatini oshirish, pedagog-kadrlarning bilimi va malakasini xalqaro darajaga olib chiqish; yoshlarni san’at dunyosiga oshno etish, kompyuter va IT texnologiyalari sohasida bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lishlari uchun zarur jihozlar bilan ta’minlangan 100 mingdan ortiq bepul to‘garaklar faoliyatini yo‘lga qo‘yish” vazifasi belgilab qo‘yilgan.

Bizga ma’lumki, ta’limni raqamlashtirish – bu o‘qitishning elektron tizimiga o‘tish (barcha o‘quv materialari, qo‘llanmalar, topshiriqlar onlayn tizimda mavjud

bo‘ladi). Ta’limni raqamlashtirish tendensiyasi T.V.Nikulina, Ye.B.Starichenkolarning tadqiqotlarida “elektron ta’lim yordamida mutaxassislarni mehnat bozori talablariga moslashtirishga yo‘naltirilgan, mobil va internet texnologiyalarini erkin qo‘llay olishga, shuningdek, uzluksiz o‘qish (malaka oshirish)ga yo‘naltiradi”, - deb ta’kidlanadi.

Raqamli ta’lim - bu o‘quvchini hurmat qilish asosida ta’lim jarayonini olib borish, o‘quvchilarning individual rivojlanishining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olish, ularga ta’lim jarayonining teng huquqli va javobgar ishtirokchisi sifatida qarash, tajribalarini inobatga olish asosida tashkil etiladi.

Biologiya ta’limida o‘quvchilarning bilish faoliyatini samarali tashkil etishda ularning mustaqil ta’lim faoliyatini raqamli ta’lim muhitida takomillashtirish o‘quvchilarni shaxs sifatida o‘zo‘zini rivojlantirish, o‘quv-bilish faoliyatini to‘g‘ri tashkil qilish, kreativlik fikrlashga yordam beradi. Shuningdek, ularning faol va o‘z-o‘zini boshqarish xususiyatlarini rivojlantirish, bilish faoliyatini global tarmoqlarda tashkil etish hamda axborot makonini kengaytirish imkonini yaratadi. Raqamli ta’lim muhitida tashkil etilgan mustaqil ishlar o‘quvchilarning intelektual, jismoniy imkoniyatlarini ishga soluvchi, muammoli vaziyatlarni hal etishga yo‘naltirilgan, ijodkorlikni talab etuvchi, mustaqil fikrlashga undovchi, zaruriy holatlarda o‘zgartirishlar kiritish va amalga oshirishni takomillashtirib borishni ko‘zda tutuvchi, o‘quvchi shaxsini rivojlantirishga qaratilgan bo‘lishi maqsadga muvofiq.

Umuman olganda, raqamli ta’lim muhitida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyati ma’lum bir muammoni hal etishga qaratilgan bo‘lishi, o‘quvchilardan esa mustaqil fikrlashni talab etadigan bo‘lishi lozim. Aynan, mustaqil ishlarni bajarish asosida o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyati yanada rivojlanadi, nostandart va muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish, to‘g‘ri xulosa chiqarish kabi faoliyatlari takomillashadi. Shuningdek, biologiya ta’limida o‘quvchilarning mustaqil ishlarini raqamli ta’lim muhitida amalga oshirilishi quyidagi ijobiy imkoniyatlarni yaratadi: - o‘quvchilarda mustaqil ishlarni elektron axborot ta’lim resurslari vositasida bajarishga bo‘lgan ijobiy munosabatining tarkib topishi; - o‘quvchilarning raqamli ta’lim muhitidagi faol faoliyatinining rivojlanishi; - turli xil musobaqalar, ko‘rik tanlovlardagi faol ishtiroki; - o‘quv topshiriqlarini bajarishga bo‘lgan qiziqishning ortishi; - fanga nisbatan qiziqishi va individual faolligining ortishi va boshqalar.

Biologiya ta’limida mustaqil ishlar o‘quvchilarning o‘zlashtirgan bilimlarini mustahkamlash bilan bir qatorda, ularda biologik kompetentlikni rivojlanishiga yordam beradi. Mustaqil ish topshiriqlari yordamida o‘quvchilarning o‘quv

materialarini o‘zlashtirish, xotirasida saqlash, tahlil qilish va umumlashtirish ko‘nikma va malakalarini rivojlantirishga qaratilgan.

Biologiya fani bo‘yicha raqamli ta’lim muhitida ishlab chiqilgan mustaqil ish topshiriqlari o‘quvchilarning biologik ob’ekt va hodisalarda sodir bo‘ladigan jarayonlarning mohiyatini raqamli ta’lim vositalari yordamida o‘rganish, ulardagi o‘zgarishlar sabab va oqibatlarini tahlil qilish, asoslash hamda o‘zaro muloqotga kirishish malakalarini takomillashtiradi. Shuningdek, o‘quvchilarda o‘quv materiali bo‘yicha yangi ma’lumotlar olish uchun zarur bo‘lgan munosabatlarni o‘rnatib, o‘quv topshiriqlarini bajarish uchun o‘quvchining o‘zi yangicha g‘oyalar va takliflarni ilgari suradilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi “Kimyo va biologiya ta’lim yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4805-son Qarori.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-sonli Farmoni.
3. Fayzullaev S.S., Ibodova M.N. // Biologiya fanini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish yo‘llari //. Respublika ilmiy amaliy konferensiya. –Toshkent, 2011. 2-tom 158-160 b.
4. Holmberg B. Open and distance Learning in Continuning Education / B.Holmberg // IFLA Journal. – 1991. – 17(3). – P. 274-282.
5. Azimov I.T. Biologiya o‘qitish metodikasi. Pedagogika oliy o‘quv yurtlari “Biologiya” ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. “Mahalla va oila nashriyoti”. Toshkent-2023.
6. Никулина Т.В. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление /Т.В.Никулина, Е.В.Стариченко // Педагогическое образование в России. 2018. №8. С. 107-113.

ДИАБЕТИК ТОВОН СИНДРОМИДА КРИТИК ИШЕМИЯНИ КОМПЛЕКС ДАВОЛАШДА ЭНДОВАСКУЛЯР РЕВАСКУЛЯРИЗАЦИЯ ВА ФИЗИК-КИМЁВИЙ ТЕРАПИЯ

Ҳамроев Шавкат Мақсудович
Бухоро давлат тиббиёт институти мустақил изланувчиси
dr.hamroyevshm@gmail.com

Тадқиқот маълумотларига кўра, диабетик товон синдроми (ДТС) ривожланиши хавфи ёш ўсиши ва диабет давомийлиги билан ортиб боради. Қандли диабет (ҚД) фонда пастки аъзоларнинг магистраль артерияларида окклюзив шикастланишлар ҳолати 29% дан 81% гача етади. Диабетик гангренада ампутациялар сони 83,1% ни ташкил қилади, травмасиз ампутацияларнинг 50–70% ҚД билан боғлиқ. Беморлар орасида касалхонада ўлим ҳолатлари ҳам юқори — 40% гача етиши мумкин (Малахов Ю.С., ва бошқалар, 2019).

Чет эл муаллифларининг маълумотларига кўра, ҚД ва пастки аъзо критик ишемияси билан касалланган беморларда 5 йил ичида ўлим ҳолати 30% ни ташкил этади. Турли манбаларга кўра, ҚД фондаги критик ишемия билан касалланган беморларнинг 80% гача реконструкция қилиб бўлмайдиган периферик қон томир тизимига эга бўлиши мумкин. Бундай беморларга ҳаёт кўрсаткичларига кўра ампутациялар ўтказилишига мажбур бўлинади (Бокерия Л.А., ва бошқалар, 2016).

Диабетик оёқ синдроми ва оғир критик ишемия фонида ривожланган иримли-некротик шикастланишларни даволаш усулини танлаш масаласи ҳали ҳам тўлиқ ечимини топмаган. Шунингдек, клиник амалиётда ЭАЭ (электроактивлаштирилган эритма) асосидаги абактериал муҳитларнинг шундай ҳолатларда ўрни ва қўлланилиши ҳақида етарлича маълумотлар мавжуд эмас.

Тадқиқот мақсади: Пастки аъзо критик ишемияси билан кечаётган диабетик товон синдроми (ДТС) бўлган беморларни даволаш самарадорлигини эндоваскуляр аралашувлар ва такомиллаштирилган ультратовушли ярани тозалаш усули (УТЯТ) ёрдамида ошириш.

Материаллар ва усуллар: Ушбу тадқиқот Бухоро давлат тиббиёт институти клиникасида 2021–2024 йиллар оралиғида ётқизилган, III–V даражали (Wagner, 1979) иримли яралар билан оғирлашган, пастки аъзо критик ишемиясига эга 123 нафар ДТС беморини қамраб олган.

Барча беморлар 2 та гуруҳга шартли равишда ажратилди: I гуруҳ (назорат): 46 (37,4%) беморга анъанавий маҳаллий даволаш усули

қўлланилди. Бу ангиографик текширув, эндоваскуляр аралашув ва физиологик эритмада ультраовозли яра тозалашни ўз ичига олди; II гуруҳ (асосий): 77 (62,6%) беморда УТЯТ 25% димексид эритмаси ва ЭАЭ қўлланилиб амалга оширилди. Бу гуруҳ яна икки кичик гуруҳга ажратилди: -IIА кичик гуруҳи (37 нафар): 25% димексид эритмаси билан УТЯТ; -IIБ кичик гуруҳи (40 нафар): 25% димексид ва ЭАЭ-А билан УТЯТ.

Барча беморларга шошилинч равишда 3% перикись водород эритмаси билан иримли ўчоқ очилиб, антисептик тозалаш ўтказилди. Кейинги босқичда гуруҳга мувофиқ равишда УТЯТ амалга оширилди. Яра тоза бўлгандан сўнг, ЭАЭ-К билан даволаш, левомекол мази ва 25% димексид + анолит билан намланган салфеткалардан иборат аппликациялар қўлланилди. Повязкалар ҳар куни алмаштирилди.

Тадқиқот натижалари: I гуруҳдаги 46 нафар беморда қўлланган анъанавий даволаш тактикасининг натижалари келтирилган. Беморларнинг кўпчилиги ўрта ва оғир аҳволда, интоксикация ва полиорган етишмовчилиги билан қабул қилинган. Барча беморларда тўпиқ ва оёқ артерияларидаги стеноз ва окклюзиялар аниқланган.

Интенсив терапияга инсулинотерапия, инфузион даволаш, антибактериал ва симптоматик муолажалар киради. Ҳамма беморларга зарурат бўлганда некрэктомиялар, бармоқлар ва оёқ ампутациялари, атипик резекциялар ўтказилди. Қон оқимини тиклаш учун эндоваскуляр усуллар — баллон ангиопластика ва стентлаш амалга оширилди.

Рентгенконтраст ангиография натижаларига кўра, 52,2% беморда шикастланиш сон ва тиззадош артерияларда, 21,7% да оёқ артерияларида кузатилган. УТ-назорат ва елка-билак индекси (ЕБИ) ишемия даражасини баҳолашда қўлланилди.

Қон айланишни тиклаш ва УТЯТ билан биргаликдаги маҳаллий даволаш интоксикация кўрсаткичларини камайтириш, гликемияни назорат қилиш ва яллиғланиш маркерларининг яхшиланишига олиб келди. Аммо, кеч қабул қилинган ва тўқималарда қайтмас некроз юзага келган 4 (8,7%) беморда голень даражасида ампутация амалга оширилди. Ўлим ҳолати 6,5% ни ташкил этиб, улар кеч госпитализация ва оғир соматик касалликлар билан боғлиқ бўлди.

IIА гуруҳи (димексид билан УТЯТ) 37 нафар беморга эндоваскуляр аралашувлар, инсулинотерапия ва антибиотиклар билан биргаликда 25% димексид билан УТЯТ амалга оширилди. 7-кунга келиб интоксикация белгилари — тана ҳарорати, лейкоцитлар, ЛИИ, СОЭ кескин пасайган.

Микроциркуляция яхшиланди. Ампутация 18,9%, ўлим 2,7% ни ташкил этди. Аммо клиник натижа ҳамма беморлар учун етарли бўлмади.

IIБ гуруҳи (димексид + ЭАЭ-А) 40 нафар беморда 25% димексид ва ЭАЭ-А аралашмаси билан УТЯТ қўлланилди. 3–7 кун ичида интоксикация белгилари анча тез пасайди. Гликемия, биокимёвий кўрсаткичлар яхшиланди, ЭЧТ, ЛИИ, МСМ камайди. Беморларнинг умумий ҳолати анча яхшиланди. Ангиографик текширувлар I–III даражадаги артерияларнинг бир вақтда шикастланганини кўрсатди. Эндоваскуляр аралашувлар (стентлаш, баллон ангиопластика, реканализация) ампутация эҳтимолини камайтиришга ёрдам берди.

Хулоса: Эрта диагностика, ангиографик визуализация, кам инвазив реваскуляризация ва актив жарроҳлик даволашни ўз ичига олган комплекс ёндашув диабетик товон синдроми ва критик ишемияда самарали ҳисобланади. Бу усул юқори даражадаги ампутациялар ва ўлим ҳолатларини камайтириш имконини беради.

УТЯТ таркибига ЭАЭ қўшиш яраларни тез тозалаш, асоратларни камайтириш ва тирик қолиш даражасини оширишга ёрдам берди. Ушбу комбинирланган терапия усули диабетик оёқдаги иримли-некротик асоратларни даволашда истиқболли ҳисобланиши мумкин.

БИОМЕДИЦИНСКАЯ ИНЖЕНЕРИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Саиджонова Мадина Шухратовна
Бухарский государственный медицинский институт

Аннотация. Биомедицинская инженерия – это современная междисциплинарная область, которая объединяет инженерные, биологические и медицинские знания с целью разработки инновационных технологий для улучшения здоровья и качества жизни человека. В данной статье рассматриваются ключевые направления биомедицинской инженерии, методологические основы исследований, примеры внедрения новейших технологий в клиническую практику, а также обсуждаются перспективы дальнейшего развития данной отрасли.

Ключевые слова: биомедицинская инженерия, медицинские технологии, биоматериалы, искусственный интеллект, робототехника, диагностика, реабилитация, междисциплинарность.

Введение. Современное здравоохранение сталкивается с множеством вызовов: рост хронических заболеваний, старение населения, необходимость

в индивидуализированном подходе к лечению. Для их решения требуется интеграция знаний из разных областей науки. Биомедицинская инженерия отвечает на эти вызовы, сочетая инженерные методы с медициной и биологией.

Эта область охватывает широкий круг исследований: от разработки диагностических приборов и систем визуализации до создания искусственных органов и применения роботизированных технологий в хирургии. Биомедицинская инженерия не только повышает эффективность диагностики и лечения, но и формирует новое качество медицинской помощи, основанное на высоких технологиях и междисциплинарном взаимодействии.

Основные направления биомедицинской инженерии

Медицинская визуализация

Визуализация играет ключевую роль в диагностике и мониторинге заболеваний. Современные технологии МРТ, КТ, ультразвука и рентгена позволяют получать изображения с высокой точностью. Разрабатываются новые методы, такие как функциональная МРТ (fMRI), позволяющая отслеживать активность головного мозга, и гибридные системы (например, ПЭТ-КТ), которые дают комплексное представление о состоянии организма.

Биомеханика и протезирование

Биомеханика изучает механические свойства человеческого организма. На её основе разрабатываются протезы конечностей, искусственные суставы и имплантаты. Сегодня такие устройства всё чаще создаются с применением 3D-печати, что позволяет индивидуализировать их для конкретного пациента.

Биосенсоры и диагностическое оборудование

Современные биосенсоры способны выявлять минимальные концентрации биомаркеров в крови или тканях. Это позволяет своевременно диагностировать такие заболевания, как диабет, онкологические и сердечно-сосудистые патологии. На практике применяются глюкометры, экспресс-тесты на инфекционные заболевания, носимые датчики для мониторинга сердечного ритма и уровня кислорода в крови.

Биологические материалы и тканевая инженерия

Тканевая инженерия направлена на создание искусственных тканей и органов для трансплантации. С применением стволовых клеток и биосовместимых материалов уже проводятся эксперименты по выращиванию кожи, хрящевой ткани и даже фрагментов печени. В будущем это позволит решить проблему нехватки донорских органов.

Медицинская робототехника

Роботы становятся незаменимыми помощниками в хирургии. Они позволяют выполнять операции с минимальными разрезами, что снижает риск осложнений и ускоряет восстановление пациентов. Примером является роботизированная система Da Vinci, используемая для кардиохирургических и урологических операций. Также разрабатываются роботы для реабилитации и ухода за пациентами.

Реабилитационная инженерия

Технологии в этой области направлены на помощь людям с ограниченными возможностями. Разрабатываются экзоскелеты для восстановления двигательной активности, адаптивные интерфейсы для управления компьютером и «умные» инвалидные коляски. Эти устройства значительно повышают качество жизни пациентов.

Фармацевтическая инженерия

Фармацевтическая инженерия занимается разработкой новых систем доставки лекарств. Современные наночастицы позволяют доставлять активные вещества точно в очаг заболевания, минимизируя побочные эффекты. Также ведутся исследования в области «умных таблеток», которые способны контролировать высвобождение лекарства в организме.

Информационные технологии в здравоохранении

Цифровизация медицины открывает новые возможности. Электронные медицинские карты, системы телемедицины и применение искусственного интеллекта для анализа медицинских данных делают помощь более доступной и эффективной. Особенно актуально использование ИИ в диагностике онкологических и кардиологических заболеваний.

Методологии исследований

Современные исследования в биомедицинской инженерии базируются на:

- 3D-печати (создание индивидуализированных имплантов и протезов);
- нанотехнологиях (разработка наночастиц для доставки лекарств);
- компьютерном моделировании (симуляция работы органов и систем организма);
- искусственном интеллекте (обработка больших данных, прогнозирование заболеваний).

Эти методологии обеспечивают высокую точность и воспроизводимость экспериментов, что делает результаты надёжными и применимыми в клинической практике.

Обсуждение

Биомедицинская инженерия — это не только новые технологии, но и новый подход к здравоохранению в целом. Междисциплинарное сотрудничество инженеров, врачей и биологов позволяет создавать решения, которые ранее казались невозможными. Однако развитие этой области сопровождается и вызовами: высокие затраты на исследования, этические вопросы, необходимость подготовки специалистов нового поколения.

Заключение. Биомедицинская инженерия является ключевой отраслью для развития здравоохранения XXI века.

Её достижения охватывают диагностику, лечение, реабилитацию и профилактику заболеваний.

Важнейшими направлениями будущих исследований станут разработка новых биоматериалов, интеграция искусственного интеллекта и развитие международного сотрудничества.

Эта область обладает огромным потенциалом для радикального преобразования системы здравоохранения и повышения качества жизни людей.

Литература

1. Умаров С.Х. Медицинская техника и новая медицинская технология.
2. Содикова Д.К. Педагогическая технология. International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences, 151–153.
3. Содикова Д.К. Biomedical engineering. Web of Scientists and Scholars, 2010-2.
4. Антонов В.Ф. Биофизика. – М.: Владос, 2006.
5. Артюхов В.Г. Биофизика. – М.: Академический проект, 2009.

MUHAMMAD HAKIM TERMIZIYNING HAYOTI VA ILMIY FAOLIYATI

Mamadaliyeva Husnora Baxodir qizi
Termiz shahar 9-umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘qituvchisi
Tel: +998909826095
E-mail: sarvarsaid@bk.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada mashhur mutasavvif olim Muhammad Hakim Termiziyning hayoti va ilmiy faoliyati yoritilgan. Maqolada alloma yashagan davr, ta’lim olgan muhit, ilmiy qarashlari va tasavvuf tarixidagi o‘rni haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, Hakim Termiziyning Qur’on va hadis ilmlariga qo‘shgan hissasi, shogirdlari hamda tasavvufiy-falsafiy merosi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Muhammad Hakim Termiziy, tasavvuf, ilmiy meros, hadis, Qur’on, “Xatm ul-avliyo”, ruh, falsafa, Termiz.

Аннотация. В данной статье освещаются жизнь и научная деятельность известного суфийского учёного Мухаммада Хакима Тирмизи. Рассматриваются эпоха, в которой жил учёный, образовательная среда, его научные взгляды и место в истории суфизма. Также анализируется вклад Хакима Тирмизи в развитие коранических и хадисовских наук, его ученики и духовно-философское наследие.

Ключевые слова: Мухаммад Хаким Тирмизи, суфизм, научное наследие, хадис, Коран, «Хатм аль-авлия», душа, философия, Термез.

Abstract. This article highlights the life and scholarly activity of the renowned Sufi scholar Muhammad Hakim al-Tirmidhi. It discusses the era in which he lived, the intellectual environment where he was educated, his scientific views, and his place in the history of Sufism. The article also analyzes al-Tirmidhi’s contribution to Qur’anic and Hadith studies, his disciples, and his spiritual and philosophical legacy.

Keywords: Muhammad Hakim al-Tirmidhi, sufism, scholarly legacy, hadith, qur’an, “Khatm al-Awliya,” soul, philosophy, Termez.

Hakim Termiziy milodiy IX asrning boshlarida Termiz shahrida tug‘ilgan. U o‘zining hayoti va ilmiy faoliyatining muhim qismini bayon qilgan “Buduvvu sha’n” nomli risolasida “taqdirning baxtli bir tajallisi va yaxshi bir ustoz” deb ta’riflagan zot uni ilmga undaganini eslatadi. Yoshligidan boshlab u bu ustozdan naqliy va aqliy ilmlarni o‘rgangan bo‘lib, bu ustoz aslida hadis olimi bo‘lgan otasi bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

Farididdin Attorning yozishicha, o‘rtoqlari ilm olish uchun safarga chiqqanlarida, Hakim Termiziy onasini yolg‘iz qoldirmaslik uchun ularga qo‘shila

olmaganidan juda iztirob chekkan [3]. Hakim Termiziy Termiz va Balxda ko‘plab muhaddislardan hadis saboqlarini olgan [4], shuningdek, yirik hanafiy faqihlaridan fiqh ilmini o‘rgangan [4]. Yigirma yetti yoshida haj qilish niyati bilan safarga chiqqan, avval Iroqda to‘xtab hadis o‘rgangan, so‘ng Basra orqali Makka shahriga yetib borgan. “Buduvvu sha’n”da u har kuni sahar payti Ka’ba atrofida duo qilib, katta gunohlaridan tavba qilganini, holatini isloh qilish, dunyoga moyil bo‘lmaslik va Qur’onni yod olish uchun Allohdan yordam so‘raganini bayon qiladi. Hajdan qaytgach, Qur’onni yod olgan. So‘ng Allohni tanish va oxiratga yuzlanish maqsadida kitob o‘qishga, tadqiqotlar qilishga, yurtma-yurt kezib murshid izlashga kirishgan. Shu davrda u uzluksiz ro‘za tutish, nafl namozlar ado etishda davom etgan, oriflarning so‘zlaridan ta’sirlangan. Ahmad ibn Osim Antokiy asarlaridan ta’sirlanib, riyozat va mujohadaga berilgan.

U yolg‘izlikni xush ko‘rgan, ko‘pincha dalalarda yurgan, xaroba va qabristonlarni ziyorat qilgan. Shu paytlarda sodiq do‘st topolmaganini, ammo tushida Payg‘ambarni ko‘rganini, natijada Haq bilan o‘rtasidagi parda ko‘tarilib, ilhomga muyassar bo‘lganini yozadi. Shundan keyin yig‘inlarda tonggacha suhbatlar o‘tkazib, Allohga iltijo qila boshlagan [5].

Hakim Termiziy Ahmad ibn Hadravayh, Yahyo ibn Muoz ar-Roziy, Abu Turob an-Nahshabiy kabi buyuk so‘fiylarning suhbatlarida bo‘lish imkoniga ega bo‘lgan. U tasavvuf, axloq, kalom, hadis, tafsir, mazhablar tarixi va til ilmlariga oid ko‘plab asarlar yozgan. Bu asarlar jamiyat tomonidan qiziqish bilan qarshi olingan, biroq bu holat ba’zilarning adovatiga, ayrim so‘zlarini noto‘g‘ri talqin qilib uni ayblashlariga, hatto tuhmat qilishlariga sabab bo‘lgan. Natijada, u Balx hokimiga shikoyat qilingan. Oqibatda esa u bu masalalarda endi gapirmasligi haqida yozma majburiyat bergan [6].

Hakim Termiziy boshiga tushgan qiyinchiliklarni o‘zini yanada yetuklashtirgan sinov sifatida qabul qilganini, balolardan rohat tuyganini, qalb ko‘zi ochilib, ruhiy darajasi yuksalganini yozadi. Keyinchalik unga zulm qilganlar yurtlarini tark etishga majbur bo‘lgan, unga hurmat ko‘rsatganlar esa suhbatlariga qatnashishda davom etgan [7]. “Buduvvu sha’n”da u o‘zining oxirgi hayot yillari haqida ma’lumot bermaydi. Shunga qaramay, umrining oxirigacha asarlar yozish, atrofida to‘plangan muridlarni tarbiya va irshod etish bilan mashg‘ul bo‘lgan. Hakim Termiziy Termiz shahrida vafot etgan, uning maqbarasi Termiz tumanida, Amudaryo yoqasida bo‘lib, hanuzgacha xalq tomonidan ziyorat qilinadi.

Hakim Termiziy o‘ziga xos uslubda naql va aqlni uyg‘unlashtirishga, naqliy ilmlarni aqliy asosga yo‘naltirishga intilgan. Ayniqsa, hikmat tushunchasini tasavvufga tatbiq qilib, bu yo‘nalishni yangi bosqichga olib chiqqan. Shu sababli u “Hakim” (donishmand) nomi bilan shuhrat qozongan [1].

Hakim Termiziy tasavvufni keng ma’noda hikmat sifatida tushunib, bilimni uch qismga ajratgan: ilm, zohiriy hikmat va botiniy hikmat. U asosan so‘nggi ikki qismga e’tibor qaratgan. Uning fikricha, tasavvuf faqat ruhiy holatlar emas, balki hikmatlar – ya’ni obyektiv haqiqatlardir. Payg‘ambarlar va avliyolarning bilimlari ulug‘ va maxfiy hikmatlar bo‘lib, ular bevosita Alloh tomonidan berilgan. Haq, adl va sidq tushunchalari Hakim Termiziy ta’limotida muhim o‘rin tutadi: Haq a’zolarga, adl qalblarga, sidq esa aqlga xosdir. Ularning barchasi ma’rifat va dinning mohiyatini tashkil etadi. Haq shariat ulamolarining mavzusi bo‘lsa, adl hakimlarning, sidq esa Allohning donishmandlarga bergan lutfidir.

Hakim Termiziy o‘zining yuz yildan ziyod umri davomida 400 ga yaqin kitob yozganligi tarixiy manbalarda qayd etilgan. Ular orasida quyidagilarni alohida qayd etib o‘tish joiz:

1. “Xatm ul-avliyo”. Nubuvvat va valoyat masalasi ilk bor muntazam va keng qamrovli tarzda yoritilgan bu asar yigirma to‘qqiz bobdan iboratdir. Muallif asarning to‘rtinchi bobida tasavvufiy mazmunda 157 ta savol bergan, ammo bu savollar juda chuqur va muhim bo‘lgani bois, ularning hammani gapirishiga ruxsat emasligini, bunday masalalarda so‘zlash to‘g‘ri emasligini ko‘rsatish uchun javobsiz qoldirgan. Keyinchalik Ibn al-Arabiy bu savollarga javob berish uchun “al-Javob al-mustaqim amma sa’ala anhu at-Tirmizi al-Hakim” nomli asar yozgan.

2. “Buduvvu sha’n”. Hakim Termiziyning avtobiografik risolasi hisoblanadi. Unda allomaning oilasi, ilm yo‘lidagi safarlari, ustozlari to‘g‘risida batafsil ma’lumotlar keltirilgan.

3. “‘Ilal ash-shari‘a”. Bu asarda Hakim Termiziy “Allohning nuri bilan qaragan zot shar‘iy hukmlarning sabab va hikmatini anglay oladi”, deb ta’kidlaydi. Asarning bir qo‘lyozma nusxasi Bursadagi Eski Qo‘lyozmalar kutubxonasida saqlanadi.

4. “Al-Manhiyyot”. Asar din tomonidan man qilingan barcha narsalarning ortida ma’lum sabab borligini ko‘rsatishi bilan qiziqarli manba hisoblanadi. Muallif nuqtai nazariga ko‘ra, har bir taqiqning o‘z asoslari bor. Ayrim narsalar haromligi uchun, boshqalari esa odobga zid bo‘lgani uchun man qilingan. Bunday taqiqlar solih bandaning hidoyat yo‘lidan og‘ishmasligi uchun joriy etilgan. Hakim Termiziy bu asarda fiqhiy hukmlarni ruhiy maqsadlar bilan bog‘lab, zohir va botin o‘rtasidagi yaqin aloqani ko‘rsatishga uringan.

5. “Navodir al-uṣul”. Asarda 291 hadis sharhi berilgan. Muallif “asl” deb atagan 291 bo‘limda mavzuga mos xulosalar chiqargan. Bu asarda muallifning asosiy maqsadi hadis rivoyati emas, balki ular orqali ta’limiy g‘oyalarni sharhlash va asoslashdir.

Hakim Termiziy o‘z davrining buyuk mutafakkiri sifatida nafaqat tasavvuf ilmining, balki umuman inson tafakkurining rivojlanishida ham salmoqli iz qoldirgan. Uning asarlari aql va qalb, Alloh va banda o‘rtasidagi munosabatlarni yoritishga qaratilgan. Allomaning asarlari mohiyatiga ko‘ra, insonning o‘z mohiyatini anglash yo‘lidagi izlanishlaridir.

Alloma ta’limotida shariat qoidalari oddiy tashqi amallar sifatida emas, balki inson qalbini poklash, qalbini yuksaltirish, ma’naviy haqiqatga yetaklovchi vosita sifatida talqin etiladi.

Uning “Navodir al-usul” va boshqa asarlarida ilohiy amrlar va diniy ahkomlar mazmun-mohiyati zamiridagi hikmatni anglashga urinishlari odamlarni ko‘r-ko‘rona taqliddan ongli e’tiqod va ruhiy tafakkurga yetaklaydi. Bu, mohiyatan, din va falsafa bir-birini inkor etmaydigan, aksincha, bir-birini to‘ldiradigan ikki yondashuv ekanligini ko‘rsatadi.

Bugungi globallashuv davrida Hakim Termiziy merosi insoniyat uchun buyuk ibrat bo‘lib qolmoqda. U ilm va iymon, tafakkur va ma’naviyat, aql va qalb uyg‘unligini eng muhim qadriyat sifatida targ‘ib qiladi. Hozirgi zamonda ham insonning ichki dunyosini boyitish, ma’naviy bo‘shliqni to‘ldirish, hayotga chuqur falsafiy nuqtai nazardan qarash Hakim Termiziy merosining hayotiy ahamiyatini namoyon etadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Abu Nuaym Ahmad ibn Abdulloh. Hilyatul avliyo. – Bayrut: Dorul kutub al-arabiy, 1984.
2. Cho‘tmatov J. Termizning bezavol qal’alari yoxud Termiz tarixi. –Toshkent: Yangi nashr, 2017. – 352 b.
3. Farididdin Attor. Tazkiratul avliyo. – Tehron: “Behzod”, 1997. – 451 b.
4. Hakim Termiziy. Xatm al-avliyo. Buuvvu sha’n. Usmon Yahyo nashrga tayyorlagan. – Bayrut: Al-Matba’a al-kosulikiyya, 1965. – 198 b.
5. Mirzo Kenjabek. Termiz tazkirasi. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2017.
6. Muhammad Hakim Termiziy risolalari (Buduvvu sha’n, Adab an-nafs, Riyozatun nafs, Bayon al-kasb). Cho‘tmatov J. tarjimasi. – Toshkent: “Movarounnahr”, 2017. – 295 b.
7. Uvatov U. Usmonov I. Termizlik ikki alloma. – Toshkent: Toshkent islom universiteti, 2017. – 232 b.

TA’LIM OLUVCHILARDA MEDIAKOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Jumabaeva Aygul Kuatovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
“Umumiy biologiya va fiziologiya”
kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada mediata’limni tashkil etishda xlrijiy tajribalar, ta’lim oluvchilarning fanlarga oid fazoviy tasavvurini mediatexnologiyalar asosida rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish hamda elektron axborot ta’lim resurslaridan samarali foydalanish orqali ularning axborot savodxonligining rivojlanish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: mediata’lim, ma’lumotlar almashinuvi, mediamarkazlar, mediatexnologiyalar, mediata’lim resurslari, mediavositalar , axborotlashtirish.

Bugungi kunda mediata’lim (Media Education) dunyoning ilog‘or ilmiy markazlari va ta’lim muassasalaridan xalqaro ta’lim, fan va madaniyat tashkilotlari YuNESKO (UNESCO), Aloqalar va ma’lumotlar almashinuvi markazi (Centre de liaison de l’enseignement et des medias d’information – Fransiya), Institute fur Film Und Bild im Wissenschaft - Germaniya, The University Southampton - Buyuk Britaniya, shuningdek, maxsus mediamarkazlar – Center for Media Education) da o‘zaro tajribalar almashish orqali amalga oshirilmoqda.

Jahonning yetakchi oliy ta’lim muassasalarida, xususan, AQSh, Avstraliya, Germaniya, Fransiya, Buyuk Britaniya kabi malakatlarda ta’lim oluvchilarda tabiiy fanlarni mediatexnologiyalar asosida o‘qitishning sifat darajasini oshirish va takomillashtirish, mediatexnologiyalar yordamida o‘qitishning an’anaviy va zamonaviy usullaridan kompleks foydalanish, shuningdek, ta’lim jarayonlarida mediata’lim resurslaridan foydalanishga katta ahamiyat qaratilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida “O‘qitish metodikasini takomillashtirish, ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish, xalq ta’limi sohasiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni joriy etish” [1] asosiy vazifalar qatoriga kiritilgan. Bu borada ta’lim oluvchilarning Tabiiy fanlarga oid fazoviy tasavvurini mediatexnologiyalar asosida rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish, tabiiy fanlarga oid o‘quv materiallarini animatsion-vizual tarzda havola etish asosida o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ta’lim oluvchilarning axborot texnologiyalari vositasida ta’lim olishini tashkil etishning didaktik tizimi va o‘qitish metodlarini o‘zlashtirish usuli sifatida egallash bir qator olimlar D.S.Vasilina [2], O.I.Suxova [3] kabi olimlarning

tadqiqotlarida o‘rganilgan. Yu.A.Dubrovskaya [4] va xorijiy olimlardan R.S.Tuninga., I.B.Seinen [5]lar axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida o‘qitishning an’anaviy shakllari uchun ham dolzarb vositalar qatoriga kiritishadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali pedagogik qo‘llab-quvvatlash ta’lim oluvchilarning o‘zlashtirishini tashkil etishning samarali vositasi ekanligi tufayli, zamonaviy axborot sharoitlarida ta’lim olish kompyuter asosida bo‘lishi mumkinligi ma’lum bo‘ladi.

O.Imanova yuqori sinf o‘quvchisining mediakopmetentligiga quyidagicha ta’rif bergan: “Yuqori sinf o‘quvchisining mediakopmetentligi (komponentlari: motivatsiyali, aloqaviy, axborotli, persepti, baholovchi, faoliyatli, kreativ) – multimedia resurslarini tanlash, tahlil qilish, qo‘llash, shuningdek, multimedia vositalaridan o‘quv fanlari bo‘yicha o‘z multimedia mahsulotlarini yaratish, uzatish va tarqatish maqsadida foydalanish qobiliyati” [6].

Mamlakatimiz ta’lim tizimini axborotlashtirish maqsad va vazifalariga muvofiq holda fanlarni o‘qitishda ta’lim oluvchilarning o‘quv-bilish faoliyatini mediatexnologiyalar vositasida tashkil etish quyidagi imkoniyatlarga keng yo‘l ochadi: - mediavositalar orqali ta’lim oluvchilarning o‘quv materiallarini mustaqil o‘zlashtirish, mustahkamlash, takrorlash, topshiriqlarni erkin bajara olish imkoniyati mavjud; - ta’lim oluvchilarning elektron axborot ta’lim resurslaridan samarali foydalanishi ularning axborot savodxonligining rivojlanishiga erishiladi; - o‘quv predmetlari bo‘yicha yaratilgan elektron darsliklar, videodarslar va virtual laboratoriya mashg‘ulotlari yordamida fanga doir har qanday murakkab hodisa yoki jarayonni kuzatish, bajarish imkoni bo‘lmagan tajribalarni ko‘rsatish hamda ta’lim oluvchilarga tushuntirish mumkin bo‘ladi; - o‘quv predmetlaridan qiziqarli interaktiv dars va laboratoriya topshiriqlarini uy sharoitida ham mustaqil o‘tkazish imkoniyati yaratiladi; - virtual laboratoriya ishlarini ta’lim jarayonlarini yanada qiziqarliroq va yangiliklarga boy tarzda tashkil etishda qo‘shimcha material sifatida namoyish etish mumkin bo‘ladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib shuni ta’kidlash mumkinki, ta’lim oluvchilarning o‘quv-bilish faoliyatida mediakompetentligini rivojlantirishning yana bir samarali yo‘li bu multimedia-texnologiyalari vositasida ta’limni tashkil qilishdir. Bunday ta’lim shakli ularning nafaqat oliy ta’lim muassasalarida, balki, keyingi pedagogik faoliyatlarida ham mediakompetentlilik darajasining yuqori bo‘lishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi «O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi PF-5712-sonli Farmoni. // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. 06/19/5712/3034-son, 29.04.2019 y.

2. Василина Д.С. Развитие творческих способностей учащихся классов музыкально-эстетического профиля на уроках мировой художественной культуры (Текст): автореф. дис. …канд. наук: 13.00.01 / Василина Даря Сергеевна. – Уфа. 2009. – 22 с.
3. Сухова О.И. Педагогическое самообразования в системе повышения квалификации учителей гимназий (Текст): дис. …канд. пед. наук: 13.00.08 / Сухова Олга Ивановна: Толятти, 2006. – 167 с.
4. Дубровская Ю.А. Педагогическое сопровождение самообразования студентов в условиях дистанционного обучения (Тест): дис. …канд. пед. наук: 13.00.01. Дубровская Юлия Аркадевна. – СПб., 2005. – 159 с.
5. Tuninga, R.S.J. The supply and Demand of Distans Education in Russia (Text) IRSJ. Tuninga, IBJ, Sienen. II The World Bank. – Bureau: Cross, 1995. – Pp. 140.
6. Иманова О.А. Методика развития деятельностной компонентқ медиакомпетентности учащихся старших классов средствами информационных технологий автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. – Киров. 2010.

MAMLAKATIMIZDA “INSON-TABIAT” MUNOSABATLARINI TARTIBGA SOLISHGA DOIR DAVLAT SIYOSATI

Qutlimerekova Ayshagul Qaypnazarovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizda fuqarolarning ekologik kompetentligini rivojlantirish, “inson-tabiat” munosabatlarini tartibga solishning huquqiy-me’yoriy asoslari yoritilgan bo‘lib, mazkur hujjatlarda belgilangan ustuvor vazifalarga e’tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: atrof-muhit, fuqarolik jamiyati, ekologik kompetentlik, ekologik muammolar, ekologik talablar, umumbashariy muammolar.

Atrof-muhitni muhofaza qilishga doir chora-tadbirlar, aynan davlat organlari faoliyatining shaffoflik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirishga yo‘naltirilgan chora-tadbirlar, mamlakatimizda aholining ekologik madaniyatini shakllantirish jarayonining sifati va saviyasini oshirishga xizmat qiladi. Ular orqali, ekologik muammolarni oldini olish yoki bartaraf etish masalasiga yechim yo‘li ishlab chiqilmoqda va umumiy ekologik madaniyatni shakllantirishga zamin yaratmoqda. Insoniyat va tabiat o‘rtasidagi munosabatlarni tartibga solishda asosiy bosh qomusimiz hisoblangan O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi [1] alohida ahamiyat kasb etadi. Kostitutsiyaning 49-moddasi

fuqarolarning atrof-muhit bilan munosabatlarini tartibga solish masalalariga qaratilgan bo‘lib, unga ko‘ra: “Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to‘g‘risidagi ishonchli axborotga ega bo‘lish huquqiga ega” ekanligi hamda “Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta’minlash va atrof-muhitga zararli ta’sir ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi”.

Shuningdek, 62-moddasida “Fuqarolar atrof-tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lishga majburdirlar” deb belgilangan. Bu o‘z-o‘zidan ko‘rinib turibdiki, mamlakatimizda istiqomad qilayotgan har bir fuqaroning atrof-muhitga nisbatan munosabati qonun bilan belgilab qo‘yilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktabrdagi “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5863-son Farmoni [2] ekologik muammolarni bartaraf etish orqali inson-tabiat-jamiyat komponentlarining o‘zaro mutanosibligini saqlashga alohida urg‘u beriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-son Farmoni [3] qabul qilindi. Mazkur Farmonning “VI. Milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish” nomli bandida aynan mamlakatimizda ekologik muammolarning oldini olish, atrof-muhitning tozaligini saqlash hamda ishlab chiqarish kuchlarining ekologiyaga ta’siri monitoringini yo‘lga qo‘yish masalalarini o‘z ichiga olgan.

Jumladan, strategiyaning 79-maqsadi: Aholi salomatligi va genofondiga ziyon yetkazadigan mavjud ekologik muammolarni bartaraf etish; Xalqaro maydonda atrof muhitga oid tashabbuslar, shu jumladan Butunjahon ekologiya xartiyasini ishlab chiqish tashabbusini ilgari surish; Atrof muhitga ta’sir xavfi yuqori daraja (I toifa)dagi ob’ektlarning ifloslantiruvchi manbalaridan avtomatik ravishda namunalar olish tizimini tatbiq etish; Atrof muhitning ifloslanish darajasini baholash mexanizmlarini takomillashtirish, atrof muhitni kuzatish, uning ifloslanish darajasini prognoz qilish, davlat ekologik nazoratini doimiy axborot bilan ta’minlash, ifloslantiruvchi manbalarning holati va atrof muhitga ta’siri ustidan monitoringni amalga oshirish; Respublika hududida amalga oshirilayotgan xo‘jalik va boshqa turdagi faoliyatning ekologik talablarga muvofiqligini belgilash yuzasidan davlat ekologik ekspertizasini o‘tkazish.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-sonli Farmoni [4] ham mamlakatimizda tabiiy resurslardan oqilona qoydalanish, ularni tejash, o‘simlik va

hayvonot olamini asrash va boshqa shu kabi masalalarni qamrab oladi. Mazkur farmonda quyidagilar “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida mamlakat rivojlanishining ustuvor yondashuvlari etib belgilangan. Ushbu farmonning e’tiborli jihati shundaki, mamlakatimizda aholining ekologik madaniyatini oshirish maqsadida ommaviy targ‘ibot tadbirlarini tashkil etishga alohida ahamiyat qaratilgan.

Yuqorida keltirilgan barcha normatiq-huquqiy hujjatlar mamlakatimizda ekologik vaziyatni yaxshilash, fuqarolarning ekologik madaniyatini oshirish hamda atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish chora-tadbirlarini amalga oshirish mexanizmlarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Bu borada ta’lim muassasalarida, xususan, oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarning ekologik madaniyatini rivojlantirish muhim omil hisoblanib, ular ta’lim tizimida faoliyat olib borish davomida o‘quvchi-yoshlarning ekologik savodxonligini oshirishda katta rol o‘ynaydi. Bugungi kunda atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiatdan oqilona foydalanish, ekologik muammolarning ekologik yechimlarini topish masalalari yanada dolzarb vazifaga aylanib, xalqaro miqyosda davlat siyosati darajasida e’tibor qozonmoqda. Shuning uchun, Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlarning yangi bosqichida ekologik muammolarga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - O‘zbekistan Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 1.05.2023 yil.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 30 oktabrdagi “2030 yilgacha bo‘lgan davrda O‘zbekiston Respublikasining Atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi, PF-5863-son Farmoni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvarda “2022–2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” gi PF-60-son Farmoni.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-sonli Farmoni.

LINGUO-CULTURAL AND CONTEXTUAL ANALYSIS OF TELEVISION PROGRAMS IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA DISCOURSE

Samatov Farkhod Muminovich,
a teacher of Termez state university,
farkhod.samatov@bk.ru
+998909488418

Annotation. This article provides a linguo-cultural and contextual analysis of television genres in Uzbek and English broadcasting. The study demonstrates that each genre—news programmes, talk shows, artistic and musical broadcasts, and documentaries—functions not only as a means of information delivery but also as a cultural mediator. The findings show that television genres embody distinct cultural narratives: collectivism and ritual unity in Uzbek broadcasting, and individualism, accountability, and pluralism in English broadcasting.

Key words: television discourse, genre analysis, linguo-cultural perspective, cultural context, Uzbek television, English television, news programmes, talk shows, media semiotics, comparative media studies.

In contemporary media studies, television is understood not only as a technological medium of communication but also as a cultural institution that shapes social values and national identity. Genres such as news programmes, talk shows, artistic and musical broadcasts, and documentaries carry a dual function: they transmit information while simultaneously encoding cultural meanings. The linguistic forms, communicative strategies, and semiotic choices of television discourse reveal how societies perceive authority, identity, and cultural values.

This article offers a comparative linguo-cultural analysis of Uzbek and English television genres. While Uzbek broadcasting emphasizes national unity, moral values, and collective participation, English broadcasting foregrounds openness, critical reflection, and global awareness. The analysis aims to highlight how the same genres operate differently in distinct cultural contexts, serving as a mirror of national discourse traditions. In this article, we analyzed the linguo-cultural and cultural characteristics of news programmes and talk shows

News Programmes. From a linguo-cultural and cultural-contextual perspective, the criterion of genre plays a particularly significant role in the analysis of television programs. Each genre—news, talk shows, artistic and musical programmes, documentaries, and others—reflects specific cultural values and contributes to the shaping of national traditions, social discourse, and cultural concepts, each carrying its own semantic load. Comparative genre-based analysis

reveals both universal and distinctive cultural features of English and Uzbek television.

The News Genre in Uzbek Television. In Uzbek television, news programmes such as Axborot, O‘zbekiston 24, and Yangi kun yangiliklari are primarily aimed at reinforcing political stability, covering the activities of state leadership, and promoting important events in public life. They convey discourses of national solidarity, social harmony, and collective responsibility for the country’s development.

The main national channels—such as O‘zbekiston TV (Axborot, Tahlilnoma), O‘zbekiston 24 TV (Axborot 24, Global 24, Fakt 24), Qoraqalpaqstan TV (Xabar), Yoshlar TV (Yangi davr), Madaniyat va ma’rifat TV (Bugun), Dunyo bo‘ylab (Актуально: новости), Futbol TV, Sport TV, Mahalla TV (Joyida), and various regional stations (Diyor yangiliklari)—all air their news bulletins at roughly the same time. Thematic sequencing usually follows a fixed structure: political news first, followed by social, economic, cultural, sports, and international coverage.

For example, the Axborot 24 news programme broadcast on 28 August 2025 at 10:00 a.m. began with presenter Nozina Isoqova greeting the audience politely and announcing that the programme was live. The headlines included:

The President of Uzbekistan awarding state honors to distinguished citizens in celebration of the 34th Independence Anniversary;

- The President launching the construction of the National Museum of Uzbekistan in Tashkent;
- The President’s visit to the newly reconstructed Tashkent Eastern International Airport;
- Commentary on the Presidential decree awarding activists;
- The “Do Business in Sirdaryo!” investment forum;
- The “Talaba Expo 2025” student exhibition.

The structure of greeting, emphasis on live broadcasting, and transition from political to social-cultural issues reflects the Uzbek communicative norm of politeness, sincerity, and national unity. Thus, news programmes in Uzbekistan serve not only as instruments of information but also as cultural platforms transmitting moral and collective values.

Another example is the Joyida programme aired on Mahalla TV on 29 August 2025 at 19:00. Unlike traditional studio-based bulletins, this programme presented pre-prepared thematic reports produced by creative teams. Stories included:

- Presentation of state awards to social activists in Bukhara;
- Festive ceremonies at the State Customs Committee;
- Opening of a new dormitory for officers in Tashkent;

- Development of water-saving technologies at the National Research University;
- "We Listen to Youth" open dialogue event at the Youth Creativity Palace.

Here, the narrative is embedded in cultural codes: emphasis on community, respect for traditions, scientific progress, and youth involvement. This reflects the broader function of television as both an information source and a cultural mediator.

The News Genre in English Television. In contrast, English television news prioritizes global events, international developments, and critical evaluation of government policies. The dominant discourse highlights impartiality, timeliness, and transparency. This indicates that British television promotes democratic values, freedom of speech, and global awareness.

Major broadcasters include BBC, ITV, Channel 4, and Sky News. For instance, the BBC offers continuous 24-hour coverage (BBC News), in-depth political analysis (BBC News at Ten), investigative documentaries (Panorama), public debates (Question Time), youth news (Newsround), and press reviews (The Papers). ITV provides mass-audience bulletins such as ITV News at Ten, Lunchtime News, and analytical programmes like The Agenda. Channel 4 focuses on socio-political issues (Channel 4 News, The Fourcast), while Sky News emphasizes 24-hour live coverage with programmes such as Sky News Today and Politics Hub.

For example, BBC News at Ten (broadcast on 30 August 2025 at 22:00) presented headlines including:

- Assassination of a former parliamentary speaker in Lviv;
- Achievements of the England women's rugby team;
- Two Scottish brothers rowing across the Pacific Ocean;
- U.S. presidential decisions on tariffs and court rulings;
- An interview on property taxation with Helen Cat.

The presentational style was marked by politeness and warmth ("Hello and good evening to you!", "We wish you a very good night"), reflecting British cultural norms of communicative closeness and respect. Thematic coverage emphasized both global and domestic issues, thus balancing international awareness with local concerns.

Comparative Perspective. The analysis reveals that Uzbek news programmes are strongly ritualized and oriented toward consolidating national values, while British news reflects democratic discourse, global perspectives, and critical evaluation. In Uzbekistan, the anchoring strategies (polite greetings, collective framing, thematic sequencing) reflect cultural norms of solidarity and moral

respect. In the U.K., presentational strategies (informal warmth, analytical commentary, inclusion of expert opinions) reflect openness, pluralism, and accountability.

Hence, in both contexts, news programmes perform not only informational but also cultural functions—transmitting values, shaping collective identity, and mediating between state, society, and audience.

Talk Shows and Interviews. The talk show genre occupies a significant position in modern television as an essential communicative platform. In Uzbek television, talk shows primarily address socio-moral themes, strengthen national values, and promote educational messages. Their format generally reflects state policy, family traditions, and ethical norms of society. Direct audience participation is usually limited, while the overall discourse remains strongly connected with moral-educational objectives.

Talk Shows in Uzbek Television. Within the structure of the National Television and Radio Company of Uzbekistan, a variety of talk show formats have been developed across central and regional channels. Central programmes include Assalom, O‘zbekiston!, Oydin hayot, Munosabat, and Kim bilan (O‘zbekiston TV), O‘zbekiston vaqti bilan and Studiya24 (O‘zbekiston 24 TV), MMShou (Madaniyat va ma’rifat TV), and Minbar and Oqshomlar (Mahalla TV). Regional variations also exist, such as Assalawma aleykum, Qaraqalpaqstan! (Qoraqalpog‘iston TV), Assalom, Buxoro!, Subhidam (Jizzax), Assalom, Yangi kun! (Navoiy), Assalom, Samarqand!, Guldasta (Namangan), Munavvar kun (Surxondaryo), and “Assalom, Xorazm” (Xorazm).

Despite thematic diversity, the core mission of these programmes is to popularize national traditions, address pressing social issues, and promote moral-educational values. Content often focuses on family, youth, ethical norms, neighborhood (mahalla) life, and cultural customs.

Among the most influential talk shows are “Assalom, O‘zbekiston!”, “Munosabat”, and “Minbar”. The first serves as a morning show combining cultural news, artistic reports, and social topics, thus functioning as a ritualized opening of the national day. Munosabat addresses social issues in a debate-oriented format, bringing together diverse perspectives. Minbar focuses on neighborhood life, social upbringing, and moral values, emphasizing educational and cultural dimensions of communication.

Example: Assalom, O‘zbekiston! The Assalom, O‘zbekiston! morning show aired on 1 May 2025 demonstrates the linguo-cultural and media-cultural dimensions of Uzbek television discourse. The programme’s format—national music in the introduction, imagery of nature and labor, poetic greetings by male

and female presenters, and sequential thematic rubrics—functions as a ritual-communicative model. The broadcast is not limited to transmitting information; it symbolically "opens" the collective national day.

The introduction, accompanied by music and imagery of land, harvest, and work, activates conceptual frames of "prosperity" and "stability." Poetic greetings and friendly dialogue reflect Uzbek politeness norms and create intimacy, while the gender-balanced hosting symbolizes harmony between protective/family values (associated with women) and labor/educational roles (associated with men).

- Thematic dramaturgy reinforces this symbolic system:
- cultural memory (literature, art, national figures),
- civic awareness (legal and social reforms),
- ecological literacy,
- youth initiatives,
- handicrafts and national clothing (modernizing tradition).

The program concludes with music, performance, and dance, creating emotional uplift and reinforcing collective solidarity. Thus, "Assalom, O'zbekiston!" functions as a hybrid ritual-informational model: information is embedded in a cultural-axiological framework that affirms stability, unity, and modernization.

Talk Shows in English Television. In contrast, English talk shows (Good Morning Britain, The Graham Norton Show) emphasize personal stories, free debate, audience participation, and humor. These reflect cultural values of individual freedom, open dialogue, and critical public engagement. For instance, the Good Morning Britain episode aired on 25 April 2025 illustrates the socio-cultural and discursive functions of British morning television. The programme combined ecological, medical, and political themes:

- Environmental law — discussions on criminal liability for illegal sewage dumping in England and Wales;
- Personal medical story — coverage of Ellie Morris-Davies' unique neurosurgical case and its emotional resonance;
- Political accountability — interview with Environment Minister Steve Reed about rising water prices.

This illustrates the cultural code of openness and accountability: direct confrontation of government officials with public concerns, inclusion of personal narratives to generate empathy, and critical engagement with policy.

Comparative Perspective. Comparative analysis demonstrates that Uzbek talk shows emphasize rituality, educational values, and cultural tradition, while British talk shows foreground interactivity, criticism, and individual experience.

“Assalom, O‘zbekiston!” enacts a ritualized model: poetic greetings, national music, and imagery of land and labor function as semiotic carriers of identity and unity. “Good Morning Britain” enacts an interactive-critical model: expert interviews, political debates, and personal testimonies create a discursive platform of accountability and pluralism. Semiotic analysis also reveals differences: Uzbek programmes rely on symbolic-emotional codes (music, poetry, ritual performance), while British programmes emphasize factual-logical codes (laws, statistics, interviews).

Thus, the Uzbek model reinforces collectivism and ritual harmony, whereas the British model foregrounds individualism, critical debate, and openness. Both, however, function as important platforms of cultural mediation in their respective societies.

To sum up, the comparative analysis of Uzbek and English television genres demonstrates that television functions as a dual system: an informational medium and a cultural transmitter. Uzbek television, with its emphasis on rituality, moral-educational discourse, and national traditions, strengthens social harmony and collective identity. English television, in contrast, reflects democratic values through critical engagement, pluralism, and global perspectives.

Genres such as news programmes and talk shows reveal deep cultural codes: Uzbek discourse relies on symbolic-emotional systems (poetry, music, ritual greetings), whereas English discourse foregrounds factual-logical systems (debates, expert commentary, statistics). Despite these differences, both models perform the cultural function of shaping collective consciousness and mediating between society and audience.

Thus, television genres embody cultural narratives that not only reflect but also construct national identities: collectivism and ritual unity in Uzbekistan, and individualism and accountability in the United Kingdom. This underscores the importance of linguo-cultural analysis in understanding the media as a central institution of modern culture.

References

1. Samatov, F. M. TV Semantic Field: Uzbek–English Thematic Glossary. Tashkent: Grand Kondor Print. 2025. 168 pages
2. Hall, S. Representation: Cultural Representations and Signifying Practices. London: Sage Publications. 1997.
3. Fairclough, N. Media Discourse. London: Edward Arnold. 1995.
4. Scannell, P. Radio, Television and Modern Life: A Phenomenological Approach. Oxford: Blackwell. 1996.

5. Couldry, N. Media, Society, World: Social Theory and Digital Media Practice. Cambridge: Polity Press. 2012.

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA PAREMIYALARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Nuriddinova Hurriyat Baxtiyorovna
Termiz davlat pedagogika instituti o’qituvchisi
Tel: 978070771.
nuriddinova93@inbox.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalarning lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Paremiyalar xalqning tarixiy xotirasi, turmush tarzi, mentaliteti va milliy qadriyatlarini ifodalovchi muhim til birliklari sifatida qaraladi. Tadqiqot davomida mehnat, vaqt, do‘stlik, taqdir va hayvon obrazi kabi semantik-mavzuviy guruhlardagi maqol va matallar o‘rganilib, ularning mazmuni hamda milliy talqini aniqlanadi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek paremiyalarida umumiy insoniy qadriyatlar (mehnat, do‘stlik, vaqt qadri) o‘xshash tarzda talqin etilsa-da, milliy madaniyatga xos ramziy obrazlar (masalan, o‘zbeklarda ot sharaf va baraka timsoli, inglizlarda esa tezlik va musobaqa timsoli) turlicha ifodalanadi. Maqolada shuningdek, paremiyalarning lingvomadaniy tahlili ularni tarjima qilishdagi muammolarni yengishga yordam berishi ham ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: paremiya, maqol, matal, lingvomadaniyat, ramz, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

Til — bu nafaqat aloqa vositasi, balki milliy madaniyatning ham ko‘zgusidir. Ayniqsa, paremiyalar (maqol, matal, hikmatli so‘zlar) xalq tafakkurining qadimiy qatlamini aks ettiruvchi muhim unsurlardandir. Ular xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, axloqiy-me’yoriy qarashlari, madaniy xotirasi va milliy tafakkur tarzi haqida boy ma’lumot beradi. Ingliz va o‘zbek tillarida paremiyalarni qiyosiy tahlil qilish lingvomadaniy tadqiqotlar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Chunki bu orqali ikki xalqning hayot falsafasi, an’anaviy dunyoqarashi va mentalitetidagi o‘xshashlik hamda farqlarni aniqlash mumkin bo‘ladi. Ushbu maqolada qiyosiy-lingvokulturologik tahlil metodi asosiy yondashuv sifatida qo‘llanildi.

Paremiyalar — bu xalq og‘zaki ijodining hikmatli qismlari bo‘lib, ularga maqol, matal, hikmatli so‘zlar, aforizmlar kiradi. Ular jamiyat hayotining barcha sohalarini qamrab oladi va xalqning milliy tafakkuri, qadriyatlari hamda madaniyatini ifodalaydi. Paremiologiya — paremiyalarni o‘rganuvchi tilshunoslik sohasi. O‘zbek va ingliz tilshunosligida paremiyalar ko‘proq lingvokulturologik va

semantik nuqtai nazardan o‘rganiladi. Ingliz va o‘zbek tillaridan yig‘ilgan paremiyalar semantik-mavzuviy guruhlarga ajratildi:

Mehnat va tirikchilikka oid paremiyalar.

Do‘stlik va insoniy munosabatlarga oid paremiyalar.

Vaqt va taqdir haqidagi paremiyalar.

Hayvonot dunyosi obrazi orqali ifodalangan paremiyalar. Shuningdek, paremiyalarning milliy mentalitetni aks ettiruvchi lingvomadaniy xususiyatlari aniqlanib, ularning pragmatik vazifalari o‘rganildi.[1:46]

Ayniqsa, maqol, matal, iboralar xalqning ma’naviy madaniyatining yuksakligi va ularning so‘zamonligining darakchisidir. Ushbu lingvistik paremalar o‘zining obrazliligi, turli xil badiiy tuzilmalari bilan xarakterlanadi. Paremiologiya tarkibiy qismi bo‘lgan maqol va matal terminlarining ta’riflari birmuncha munozaralidir. Maqollar grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, o‘tkir mazmunli, ko‘chma ma’noda ishlatiluvchi qisqa, ixcham xalq hikmatlaridir. Matallar esa grammatik jihatdan tugallangan fikrni bildiruvchi, faqat o‘z ma’nosida –to‘g‘ri ma’noda qo‘llaniluvchi qisqa, ixcham xalq hikmatlari hisoblanadi. Maqollarning matallardan asosiy farqi maqollarning idiomalashgan ko‘chma ma’noga ega ekanligi va matallarning bu xususiyatga ega bo‘lmay, faqatgina to‘g‘ri ma’noda qo‘llanishida ko‘rinadi .Tadqiqotchi N.Qosimova maqol va matallarning farqli tomonlarini quyidagicha ko‘rsatadi:a) maqollar nutqda yaxlit hukm sifatida qo‘llansa, matallar hukmning qismi funksiyasini bajaradi;b) maqollarning funksional doirasi ularning temasi bilan chegaralanmasa, matallar aniq mavzu asosidagi qat’iy funksional qo‘llanishga ega; c) maqollar aniq shakliy tuzilishga ega bo‘lsa, matallarda shakliy qat’iylik mavjud emas;d) maqollar ba’zan ko‘chma ma’noda, ba’zan o‘z ma’nosida qo‘llansa, matallar hamma vaqt ko‘chma ma’no tashiydi;e) maqol kishilik jamiyatining biror voqea-hodisalarini ifodalab keladi va to‘la tugallangan fikr, pand-nasihat, hayotiy qonun-qoida mazmunini o‘zida mujassamlashtirsa, matal predmetning tasviri bo‘lib, uning xarakteristikasini tavsifiy ifodalaydi; f)maqollar tugallangan fikrni ifodalab, grammatik shakllangan gap tarzida; matallar esa fikr va muhokamaning tugal natijasini emas, balki uning elementlarini ifodalab, grammatik jihatdan to‘la shakllanmagan birlik tarzida namoyon bo‘ladi.[3:12]

Mehnat va tirikchilik. O‘zbek tilida: “Mehnat qilgan to‘yadi”, “Mehnat qilgan odam rohat topar”. Ingliz tilida: “No pain, no gain”, “Hard work pays off”. Har ikkala xalq mehnatni hayotiy muvaffaqiyat kaliti deb biladi.

Do‘stlik va insoniy munosabatlar. O‘zbek tilida: “Do‘st boshiga kulfat tushsa, dushman sevinar”, “Do‘st kulfatda bilinadi”.

Ingliz tilida: “A friend in need is a friend indeed”, “Better an open enemy than a false friend”. Do‘stlik qadri har ikki millat madaniyatida yuksak baholangan.

Vaqt va taqdir. O‘zbek tilida: “Vaqt oltindan qimmat”, “Erta chiqqan ertalabdan yutadi”. Ingliz tilida: “Time is money”, “The early bird catches the worm”. Ikkala tilda ham vaqt qadrli, u boylik va muvaffaqiyatning garovi sifatida talqin etiladi.

Hayvon obrazi. O‘zbek tilida: “Ot kishnagan joyda arpa bor”, “Tulki — ayyor, bo‘ri — yovuz”.Ingliz tilida: “Every dog has its day”, “As sly as a fox”. Har ikki tilda hayvonlar ramziy obraz sifatida qo‘llanilib, ma’lum sifatlarni ifodalaydi.

O‘zbek va ingliz paremiyalari ko‘p jihatdan mushtaraklikka ega: mehnat, vaqt, do‘stlik kabi umumiy insoniy qadriyatlar qadrlanadi. Biroq ayrim lingvomadaniy farqlar ham kuzatiladi. Masalan, ingliz tilida ko‘proq individualizm, shaxsiy manfaat va pragmatizm ustunlik qilsa (“Every man for himself”), o‘zbek tilida esa jamoaviylik, hamkorlik va mehr-oqibat yuksak baholanadi (“Yaxshi bilan bir yil, yomon bilan bir kun bo‘lma”). Shuningdek, hayvon obrazlarida ham milliy o‘ziga xoslik ko‘zga tashlanadi: o‘zbeklarda ot sharaf, boylik va kuch ramzi bo‘lsa, inglizlarda ot tezlik va musobaqa timsoli sifatida talqin etiladi.[3:80]

Ingliz va o‘zbek tillaridagi paremiyalar ikki xalqning hayot falsafasini, qadriyatlarini, milliy mentalitetini chuqur aks ettiradi. Ularning lingvomadaniy xususiyatlarini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, tarjimashunoslik uchun ham muhimdir. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, paremiyalar umumiy insoniy qadriyatlarga asoslangan bo‘lsa-da, ularning milliy talqini va ramziy ifodasi turlicha bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyorov H., Rasulov R. O‘zbek tilining paremiologik lug‘ati. –T.,1984.
2. Jo‘rayeva B. O‘zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug‘ati. –T.: FAN, 2006 // http:// uz.denemetr.com /docs /768/index-70996.html.
3. Qosimova N.F. “Maqollar va matallar xalq og‘zaki ijodi janri sifatida. Multidisciplinary Scientific Journal.p176

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF ADJECTIVE DEGREES IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Alimardonova Gulsevar Sirojiddinovna
Denov tadbirkorlik va pedagogika institute 1-kurs talabasi
alimardonovagulsevar10@gmail.com

Annotation. This article investigates diverse, common sides of adjective degrees in two different languages. Although both languages have grammatical categories, their structure, formation, and usage of adjectives differ noticeably. Accordingly, various techniques are utilized in this article in order to examine deeply morphological sides and analogy of adjective degrees using predominant illustrations in both languages. The article also shows the grammatical and practical significance of adjective gradation and their usage position, system in English and Uzbek languages, using the comparative method.

Keywords: positive, comparative, superlative degrees, adjective, English and Uzbek languages, grammatical construction, forms of adjective, comparative analysis.

Language can be unlike in different ways. It may be used for diverse sounds, making voice, and grammatical construction. Morphology is the general category that can be typologically compared in both English and Uzbek. Adjectives are an integral part of sentences, since they express the qualities and characteristics of objects and phenomena. Every language has a degree category of adjectives, which can show comparative signs or the highest degree of an adjective. Comparison is the act or process of comparing. Comparative typology of various related and unrelated languages is one of the significant achievements of Uzbek linguistics. While there are universal sides that Uzbek and English languages boast adjective degrees, their formation and usage are distinct. Thus, utilization comparative exploration is pivotal in linguistics, which must be deployed for teaching languages.

Adjective degrees in English

English uses two main strategies to form comparative and superlative adjectives. Short adjectives with one syllable or sometimes two syllables commonly take the suffix -er (comparative) and -est (superlative): sharp-sharper-the sharpest; busy-busier-the busiest. Multisyllabic adjectives form comparatives and superlatives periphrastically with more and the most: comfortable-more comfortable -the most comfortable. Furthermore, there are irregular forms of adjectives: bad-worse-the worst. English also emphasizes with intensifiers such as very, extremely, or absolutely, but these are not morphological degrees.

Adjective degrees in Uzbek

Uzbek marks gradation with a mixture of suffixation, particles, and morphological devices. The basic adjectives appear in their root form: katta, “big”. The comparative form is constructed with the suffix -roq, producing kattaroq=bigger. The superlative is frequently expressed analytically with the particle eng: eng katta= the biggest, often together with intensifiers such as juda or nihoyatda. In addition, Uzbek utilizes reduplicative patterns and prefix-like elements (qip-qizil, yam-yashil) to produce expressive or intensified adjectival meanings.

Comparative analysis of Morphological strategies

English and Uzbek exhibit distinct yet systematic morphological strategies for expressing degrees of comparison and intensity in adjectives. English demonstrates a mixed morphological system, employing both synthetic and analytic means. In the case of monosyllabic and some disyllabic adjectives (e.g., tall, small, clever), suffixation through -er and -est indicates the comparative and superlative degrees (taller, tallest). However, with longer or polysyllabic adjectives (e.g., beautiful, interesting, comfortable), the language shifts toward an analytic periphrastic structure, using the auxiliary words more and most (more beautiful, most comfortable). This reflects the tendency of English toward economy and ease of articulation, balancing between morphological and syntactic strategies.

Uzbek, by contrast, belongs to the agglutinative type of languages, where grammatical meanings are regularly expressed by affixation. Degrees of comparison are often indicated through the suffixes -roq (comparative) and analytic particles such as eng (superlative). For example: katta – kattaroq – eng katta (“big – bigger – biggest”). Furthermore, reduplication serves as an expressive morphological strategy to emphasize intensity or emotional coloring, e.g., oppoq, qip-qizil, yum-yumaloq. This demonstrates the Uzbek language’s richness in derivational morphology and semantic transparency, where each affix or morphological process has a clear and predictable meaning.

Another point of contrast lies in the flexibility of usage. In English, adjectives are largely invariable, while Uzbek adjectives can undergo phonetic harmony and morphophonemic changes due to suffix attachment. Moreover, Uzbek allows for synthetic intensification (katta-katta gaplar – “very big words”) and contextual reduplication, while English tends to rely on lexical modifiers (very, extremely, quite) to achieve similar effects.

Overall, both languages display distinct morphological strategies shaped by their typological and cultural systems: English combines analytic economy with

limited inflection, while Uzbek maintains a systematic agglutinative structure that allows for expressive and productive adjective formation.

Syntactic placement and agreement

Both English and Uzbek share a common syntactic tendency to position adjectives before the noun in the attributive function, as in big house and katta uy. This pattern represents the unmarked and most frequent structure in both languages. Additionally, adjectives in both systems can occur in the predicative position, linked to the subject by a copular verb — e.g., The house is big / Uy katta. Thus, both languages exhibit a functional parallelism between attributive and predicative uses of adjectives.

However, despite this surface similarity, the syntactic behavior and agreement rules differ considerably due to typological distinctions. English adjectives are largely invariable, yet they occur in a system that includes grammatical markers such as articles, determiners, and degree modifiers, which contribute to the syntactic and semantic specification of the noun phrase. For example, in the very big house, the article “the” and modifier “very” jointly define definiteness and intensity, providing a syntactically rich environment where adjectives interact dynamically with determiners and adverbs.

By contrast, Uzbek adjectives do not exhibit agreement in gender, number, or definiteness, reflecting the absence of grammatical gender and articles in the language. Adjectives remain morphologically invariant, and their relationship to nouns is established solely through word order and contextual meaning, rather than through concord. For instance, katta uy can denote both a big house and the big house, with the meaning of definiteness inferred from discourse rather than morphology.

Moreover, while English adjectives can be modified syntactically by degree adverbs (very, quite, extremely), Uzbek expresses similar nuances through analytic particles such as juda, nihoyatda, or through reduplication (katta-katta uy). This illustrates that English relies more on syntactic modification, whereas Uzbek prefers morphological and lexical means to convey similar semantic functions.

While syntactic placement of adjectives aligns across both languages, their agreement mechanisms and structural complexity differ significantly. English integrates adjectives into a determiner-based syntactic framework, whereas Uzbek maintains a morphologically simple but semantically flexible adjective-noun structure. These contrasts highlight the interaction between syntax, morphology, and typology in shaping adjective usage in English and Uzbek.

Pragmatic and stylistic functions

Uzbek reduplication and intensified forms are conventional in demotic speech and literary mode to convey vividness and affect. English attains realistic effects through intensifiers, modifiers, and prosody rather than dedicated morphological templates.

English and Uzbek share the communicative goal of expressing gradation, yet they realize degrees through diverse morphological and analytic resources. Uzbek`s agglutinative morphology and expressive reduplication contrast with English`s mixed synthetic-analytic system. Because of the difference of geographic environment of the two nation, the grammatical structure of the part of speech - there are some differences in forming the words of adjectives, adding the prefixes and suffixes, forming of comparison degrees and etc. The article can interpret adjective degrees with relative dissection and examples. Short and long adjectives gradation in English are not irrelevant Uzbek language in the light of grammatical gender, which is proved in this article with illustration, analytic technique. As a result of analysis, not only are adjective degrees explored in English and Uzbek languages, but their difference and similarity are acquired that can facilitate learning, translation process.

References

1. Hajiyev Azim “O`zbek tili morfologiyasi” (Morphological of the Uzbek language), Toshkent: O`zbekiston Milliy Enskilopediyasi
2. Crystal David “The Cambridge encyclopedia of the English language” (2003), Cambridge University Press.
3. Azimova Nigora “Uzbek: An elementary textbook” (2010), Georgetown: University Press.
4. Sjoberg Andree France “Uzbek structural grammar” (1963), Indiana University Press.
5. Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum and Brett Reynolds “A student introduction to English grammar” (2022), Cambridge University Press.

INGLIZ XALQ MAQOLLARIDA MILLIY KONSEPLAR VA ULARNING MADANIY MAZMUNI

Jumanazarova Adiba
Denov tadbirkorlik va pedagogika instutiti
Ingliz tili filologiya 112-guruh 1-bosqich talabasi
adibajumanazarova0907@gamil.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz xalq maqollarida aks etgan milliy konseptlar hamda ularning madaniy mazmuni lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Xalq maqollari nafaqat tildagi qisqa va obrazli ifodalar, balki xalqning tafakkuri, qadriyati va hayotga munosabatini aks ettiruvchi madaniy kod sifatida qaraladi. Ingliz xalq maqollarida “mehnat”, “aql”, “vatan”, “vaqt”, “muhabbat” kabi konseptlarning semantik va madaniy jihatlari o‘rganilib, ularning o‘zbek xalq maqollaridagi mazmuniy o‘xshash va farqli tomonlari ham qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ingliz tilidagi maqollar orqali ingliz xalqining amaliy, individualistik va pragmatik tafakkuri, shuningdek, vaqtni qadrlash, mustaqillik va shaxsiy javobgarlik kabi qadriyatlar namoyon bo‘lishi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: maqol, konsept, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, madaniyat, ingliz xalq maqollari.

Xalq maqollari — har bir xalqning milliy ongini, madaniy qadriyatlarini va hayot falsafasini ifodalovchi eng qadimiy adabiy janrdir. Ular oddiy, ammo chuqur ma’noli iboralar orqali avloddan avlodga o‘tib, xalqning tajribasi va dunyoqarashini jamlaydi. Ingliz xalq maqollari ham o‘zining boy madaniy merosi, milliy xarakteri va axloqiy tamoyillari bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada ingliz xalq maqollaridagi milliy konseptlar va ularning madaniy mazmuni tahlil qilinadi.

Ingliz xalqi tarixan mehnatsevarlik va qat’iyatlilikni yuqori qadrlagan. Bu tamoyil ingliz maqollarida keng ifodalangan. Misol uchun, "Early to bed and early to rise, makes a man healthy, wealthy, and wise" maqoli mehnatning samaradorligi va intizomning hayotdagi muvaffaqiyat kaliti ekanligini ko‘rsatadi. Ingliz madaniyatida erta uyg‘onish va faoliyatga kirishish, o‘z vaqtini behuda o‘tkazmaslik kabi qadriyatlar muhim o‘rin tutadi.

Adolat va halollik ingliz xalqining asosiy axloqiy tamoyillaridan biridir. "Honesty is the best policy" maqoli bu tamoyilni eng aniq ifoda etadi. Ingliz xalqida halollik faqat shaxsiy fazilat sifatida emas, balki ijtimoiy barqarorlik va ishonch asoslari sifatida ham qaraladi. Bu maqol orqali halollik har qanday vaziyatda ustun qo‘yilishi kerakligi ta’kidlanadi.

Ingliz milliy ruhiyatida mustaqillik va shaxsiy mas’uliyat muhim ahamiyatga ega. "God helps those who help themselves" maqoli orqali odamlarning o‘z

taqdirlari uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga olishlari zarurligi ta’kidlanadi. Bu konsept, shuningdek, faoliyatga va tashabbusga asoslangan jamiyat qurilishiga ham ishora qiladi.

Ingliz maqollarida omad tushunchasi ko‘pincha harakat bilan bog‘lanadi. "Fortune favors the brave" maqoli odamlarni jasoratli bo‘lishga, yangi imkoniyatlardan foydalanishga undaydi. Omad tasodif emas, balki qat’iyat va jasorat natijasi ekanligi milliy mafkuraning bir qismi sifatida namoyon bo‘ladi.

Tabiat va uning go‘zalligiga bo‘lgan hurmat ingliz xalqining hayot tarzida chuqur ildiz otgan. "Make hay while the sun shines" maqoli imkoniyatlarni qo‘ldan boy bermaslik, tabiat sharoitlarini hisobga olish muhimligini ta’kidlaydi. Bu maqol orqali tabiat bilan uyg‘unlikda yashash va uni qadrlash kontseptsiyasi ifodalanadi.

Oila va jamiyatning ahamiyati ingliz maqollarida muhim o‘rin egallaydi. "Blood is thicker than water" maqoli oila a’zolarining munosabatlarining qanchalik mustahkam ekanligini ko‘rsatadi. Ingliz madaniyatida oila — jamiyatning asosiy bo‘lagi sifatida qaraladi va unga nisbatan sadoqat yuqori baholanadi.

Ingliz xalq maqollari nafaqat axloqiy tamoyillarni, balki ularning tarixiy, ijtimoiy va madaniy kontekstlarini ham o‘zida mujassamlashtiradi. Masalan, mehnatsevarlik qadriyatlari sanoat inqilobi davridagi ingliz jamiyatining mehnatga bo‘lgan yondashuvini aks ettirsa, halollik va adolat haqidagi maqollar ingliz huquqiy va ijtimoiy tizimining asosiy tamoyillarini ochib beradi. Shuningdek, tabiiy sharoitlarga qarab shakllangan maqollar, masalan, "Make hay while the sun shines," inglizlar hayotida vaqt va sharoitdan oqilona foydalanish madaniyatini namoyon qiladi.

Ingliz xalq maqollari milliy konseptlarni o‘zida mujassamlashtirib, ingliz madaniyatining asosiy qadriyatlari va hayot falsafasini ifodalaydi. Mehnatsevarlik, halollik, mustaqillik, omad, tabiatga hurmat va oila kabi tushunchalar ushbu maqollarda asosiy mavzular sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, bu maqollar ingliz xalqining tarixiy tajribasi, ijtimoiy va madaniy konteksti bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, milliy ongni shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ingliz xalq maqollari orqali biz nafaqat til va adabiyot namunalarini, balki butun bir xalqning mentaliteti va madaniy merosini chuqurroq tushunishimiz mumkin.

Ingliz xalq maqollarida milliy kontseptlar va ularning madaniy mazmuni

Ingliz xalq maqollari o‘zida ingliz xalqining tarixi, dunyoqarashi, qadimiy an’analari va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Bu maqollar nafaqat tilning boyligini, balki xalqning ijtimoiy, axloqiy va falsafiy qarashlarini ham yorqin ifodalaydi. Ushbu maqolada ingliz xalq maqollarida uchraydigan milliy kontseptlar va ularning madaniy mazmuni tahlil qilinadi.

1. Ingliz maqollarida milliy kontseptlar

Kontseptlar – bu xalqning dunyoqarashida muhim o‘rin tutadigan, uning madaniyati, qadriyatları va hayotiy tajribasini aks ettiruvchi asosiy tushunchalar. Ingliz xalq maqollarida quyidagi milliy kontseptlar alohida ajralib turadi:

a) Vaqt va uning qadri (Time and its value)

Ingliz madaniyatida vaqt muhim ahamiyatga ega. Bu kontsept maqollarda ko‘pincha hayotning o‘tkinchiligi, imkoniyatlardan foydalanish zarurati sifatida ifodalanadi:

"Time is money" (Vaqt – puldir). Bu maqol inglizlarning pragmatik dunyoqarashini va vaqtni samarali ishlatishga bo‘lgan e’tiborini ko‘rsatadi. Kapitalistik jamiyatda vaqtni tejash va undan foyda olish muhim hisoblanadi.

"A stitch in time saves nine" (O‘z vaqtida qilingan bitta tikuv to‘qqiztasini tejaydi). Bu maqol muammoni vaqtida hal qilish zarurligini ta’kidlaydi, bu esa inglizlarning mas’uliyat va intizomga bo‘lgan yondashuvini aks ettirad

b) Mehnat va muvaffaqiyat (Work and success)

Ingliz madaniyatida mehnatkashlik va o‘z-o‘zini rivojlantirish yuqori baholanadi. Quyidagi maqollar bu kontseptni yorqin ifodalaydi:

"No pain, no gain" (Mehnatsiz muvaffaqiyat yo‘q). Bu maqol mehnat va harakat orqali muvaffaqiyatga erishish mumkinligini ta’kidlaydi, bu esa protestant ishi axloqining ta’sirini ko‘rsatadi.

"The early bird catches the worm" (Erta turgan qurtni oladi). Erta turish va faol bo‘lish inglizlarning muvaffaqiyatga erishish yo‘lidagi asosiy qoidalaridan biridir

c) Oila va do‘stlik (Family and friendship)

Ingliz madaniyatida oila va do‘stlik munosabatlari muhim o‘rin tutadi. Bu munosabatlar maqollarda sadoqat va ishonch sifatida tasvirlanadi:

"Blood is thicker than water" (Qon suvdan qalinroq). Bu maqol oilaviy rishtalarning boshqa munosabatlardan ustunligini ta’kidlaydi.

"A friend in need is a friend indeed" (Muhtojlikdagi do‘st haqiqiy do‘stdir). Bu maqol haqiqiy do‘stlikning sinovdan o‘tishini ko‘rsatadi

d) Aqlli bo‘lish va ehtiyotkorlik (Wisdom and caution)

Ingliz maqollarida aql-idrok va ehtiyotkorlikka alohida e’tibor beriladi:

"Look before you leap" (Sakrashdan oldin qara). Bu maqol har qanday qaror qabul qilishda ehtiyotkorlik va oqilona yondashuvni targ‘ib qiladi.

"A penny saved is a penny earned" (Tejagan bir tiyin – topilgan bir tiyin). Bu iqtisodiy ehtiyotkorlik va tejamkorlikni ifodalaydi

2. Maqollardagi madaniy mazmun

Ingliz maqollarining madaniy mazmuni ularning tarixiy va ijtimoiy kontekstida yotadi. Quyidagi jihatlar bu mazmunni ochib beradi:

a) Tarixiy kontekst

Ingliz maqollari ko‘pincha o‘rta asrlar va yangi davr Angliyasining ijtimoiy hayotidan kelib chiqadi. Masalan, "Don’t put all your eggs in one basket" (Barcha tuxumlaringni bir savatga solma) maqoli dehqonchilik va savdo bilan bog‘liq bo‘lib, xavf-xatarni boshqarish zarurligini ko‘rsatadi. Bu maqol zamonaviy moliyaviy investitsiyalar kontekstida ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

Ingliz xalq maqollari milliy kontseptlar orqali xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini yorqin aks ettiradi. Vaqt, mehnat, oila, do‘stlik, aql-idrok va ehtiyotkorlik kabi kontseptlar ingliz madaniyatining pragmatik, intizomli va individualistik xususiyatlarini ochib beradi. Protestant ishi axloqi, tabiat va kundalik hayotdan olingan obrazlar maqollarda muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy jamiyatda ham ushbu maqollar o‘z ahamiyatini yo‘qotmay, muloqot, adabiyot va biznes sohasida yo‘l-yo‘riq sifatida xizmat qiladi. Ingliz maqollari xalqning o‘ziga xos ruhini va falsafiy yondashuvini saqlab, universal qadriyatlarning muhimligini ta’kidlaydi.

Foydalangan adabiyotlar

1. Thomas Preston: A Dictionary of English Proverbs and Proverbial Phrases.
2. Dilnoza Choriyeva “Proverbs and Their Lingua-Culturological Features in English and Uzbek”.
3. Roumyana Petrova, Proverbium “Truth in Anglo-American Proverbs”
4. Martin H. Manser — The Facts on File Dictionary of Proverbs.
5. Wolfgang Mieder & Alan Dundes (tahrir) “The Wisdom of Many: Essays on the Proverb”

PEDAGOG KADRLARNING MALAKASINI OSHIRISH JARAYONIDA INNOVATSION-EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISHDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR TAVSIFI

Raxmanova Zebiniso Po‘latovna
O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Bosh ilmiy-metodik markazi tadqiqotchisi, biologiya fanlari nomzodi., dotsent

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagog kadrlarning innovatsion-ekologik kompetentligini takomillashtirishdagi mavjud pedagogik yondashuvlar tavsifi yoritilgan bo‘lib, tabiat va insoniyatning umuminsoniy qadriyatlari, hayot sifati, insonning ijtimoiy-tabiiy muhit uchun mas’uliyatli rolini tan olish g‘oyalari o‘z aksini topgan. Shuningdek, tashqi ijtimoiy faoliyatni o‘zlashtirish natijasida insonda ijtimoiy faollik tuyg‘ularining shakllanishi masalalariga e’tibor qaratilgan**.**

Kalit so‘zlar: pedagog kadrlar, pedagogik shart-sharoitlar, madaniy va ekologik, tizim-sinergetik, aksiologik, muammoli-vaziyatli, Shaxsiy faoliyatli yondashuv, innovatsion- ekologik kompetentlik, ekologik vaziyat.

Pedagog kadrlarning malakasini oshirish jarayonida innovatsion-ekologik kompetentlikni takomillashtirishda mavjud yondashuvlar tahliliga ko‘ra, pedagogik shart-sharoitlar doirasidagi metodologik nuqtai nazardan, madaniy va ekologik yondashuv ta’sirchan vosita sifatidagi o‘rni e’tiborga sazovor. Zero, unda ta’limning madaniy jihatlari kontekstida ta’limni ekologizatsiya qilishning o‘quv ekologik modellari tarkibiga kiritilgan va ekologik tarkibni amalga oshirish ketma-ketligi va uzluksizligini aks ettiradigan yondashuv qo‘llaniladi. Shuningdek, ta’limda barqaror rivojlanish uchun zarur bo‘lgan ekologik kompetentlikni takomillashtirishda, ya’ni ekologik bilimlarni to‘ldiruvchi omil hisoblanishiga alohida urg‘u beriladi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda ekologik bilimlar va ekogumanistik g‘oyalarga asoslangan barqaror rivojlanish nazariyasi sintezini aks ettiradigan yondashuv – ekogumanistik yondashuv sifatida tavsiflanadi. Chunki, ushbu sintez natijasida barqaror rivojlanish uchun insonning atrof-muhit bilan uyg‘un o‘zaro ta’siriga qaratilgan ekologik bilimlar tizimi shakllanadi. Bu yondashuv mazmunan o‘zaro munosabatlarni uyg‘unlashtirish, inson va tabiatning birgalikda mavjudligini anglash, tabiat va insonning umuminsoniy qadriyatini, hayot sifatini, insonning ijtimoiy-tabiiy muhit uchun mas’uliyatli rolini tan olish g‘oyalariga asoslanadi.

Ekologik bilishning inson-inklyuziv modellaridan foydalanishni talqin etadigan yondashuv tizim-sinergetik yondashuv deb ta’riflanadi. Ushbu yondashuv asosan bio-eko-ijtimoiy tizimlar, ya’ni dunyoning biologik-ekologik ko‘rinishini

belgilab beradi. Unda universal birlik g‘oyasi hukm suradi hamda izchillik, ehtimollik, vaziyatlilik asosida tanlash, prognozlash, boshqarish kabi jarayonlar amalga oshiriladi.

Ekologik makonning uzluksizligi va diskretligini, unda insoniyat jamiyatining o‘tmish-bugun-kelajak vektoridagi maqomini aks ettiradigan fazo-vaqt yondashuvi ham o‘ziga xos jihatlari bilan ajralib turadi. Bu yondashuv innovatsion-ekologik kompetentlikni takomillashtirishning protsessual tarkibiy qismi bosqichlarini belgilab, insonning ko‘p o‘lchovli makonning madaniy o‘zlashtirilishini ifoda etadi.

Pedagogik va psixologik talqindagi aksiologik yondashuv pedagog-kadrlarning innovatsion-ekologik kompetentligini takomillashtirishda, eng avvalo, o‘zining interiorizatsiya jarayonlarini ta’minlashga qaratilgan jihati bilan e’tiborli. Chunki, unda amaldagi tashqi hatti-harakatlarni ichki zaruriy harakatlarga aylantirish jarayoni kechadi, jumladan, tashqi ijtimoiy faoliyatni o‘zlashtirish tufayli insonda ijtimoiy faollik tuyg‘ulari shakllanadi.

Haqiqiy ekologik muammolarni ko‘rish, o‘rganish, hal qilish va oldini olishga qodir bo‘lgan hayotiy faoliyat subyekti sifatida shaxsni shakllantirish g‘oyalarini qamrab olgan va innovatsion-ekologik kompetentlikning muammoli-ijodiy yo‘nalishini belgilaydigan, aniq muammoli va vaziyatli yondashuvlarni o‘zaro bog‘liqlikda ifoda etuvchi muammoli-vaziyatli yondashuv ekologik ta’lim muhitini yaratishda amaliy ahamiyatga ega bo‘lgan yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Shaxsiy faoliyatli yondashuv shaxsni faoliyat subyekti sifatida shakllantirishga qaratilgan bo‘lib, olimlar talqiniga ko‘ra, unda inson o‘zini, o‘zining dunyoda mavjudligini anglatadigan maxsus faoliyati belgilanadi. Yondashuv talaba shaxsini innovatsion-ekologik kompetentlik jihatlariga kirishi va o‘zini o‘zi inglashning individual strategiyasini (moslashish, tushunish, ijodiy yondashish) yaratishga yo‘naltiradi. Natijada, uning atrof-muhit bilan ziddiyatsiz, o‘zaro dialogik ta’sir qilish uchun zarur bo‘lgan yangi fazilatlarini belgilaydi.

Madaniy va kompetensiyaviy shaxs shakllanishi g‘oyasining talqini, asosan madaniy kompetensiyaviy yondashuvda kuzatiladi. Shuning uchun ushbu yondashuv doirasida, innovatsion-ekologik kompetensiya umumiy madaniy kompetensiyaning ajralmas, tarkibiy qismi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Yuqorida ta’kidlangan barcha yondashuvlarning o‘ziga xos xususiyalarini aks ettiradigan va ierarxik bo‘ysunishga asoslangan yondashuv bioekologik yondashuv deyiladi. Bioekologik yondashuv o‘z mohiyatiga ko‘ra, uslubiy tizimning barcha tarkibiy qismlarida amalga oshiriladi. Bunda, maqsad komponentida u pedagog-kadrlarning innovatsion-ekologik kompetentligini takomillashtirishga qaratilgan. Pedagog kadrlarning innovatsion-ekologik kompetentligini takomillashtirish

jarayoni pedagogik nuqtai nazardan o‘ziga xos metodologik va nazariy asoslarga ega bo‘lib, bugungi ekologik vaziyatning murakkablashishi, jamiyatda shaxs ekologik madaniyatining normativ-huquqiy asoslarini yaratish va tadqiq etishi zarurligi aynan, pedagogik ilmiy paradigmalar doirasida aniqlanishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-son Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 iyundagi “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-289-son Qarori.
3. *Князева Э.Н.* Синергетика. Нелинейность времени и ландшафты коэволюции - М.: Комкнига, 2007. - 156 с.
4. *Каган М.С.* Системно-синергетический подход к построению современной педагогической теории / М.С. Каган // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. - М.: Прогресс-традиция, 2007. - С. 223-234.
5. *Мануйлов Ю.С.* Средовый подход в воспитании - М., Н. Новгород: Изд-во Волго-Вятской академии государственной службы, 2002. - 157 с.
6. *Петровский В.А.* Личность в психологии, парадигма субъектности - Ростов-н/Д: Феникс, 1996. - 512 с.

TIBBIY TERMINOLOGIYANI O‘QITISHNING AMALIY JIHATLARI

Rustamova Munisa Foziljon qizi
Qo’qon universiteti, Andijon filiali, Pediatriya ishi yo’nalishi talabasi
rustamovamunisa2603@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada tibbiy terminologiyani o‘qitishning amaliy jihatlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tibbiyot sohasi uchun zarur bo‘lgan maxsus terminlar nafaqat kasbiy bilimlarni egallashda, balki amaliy faoliyatda samarali muloqot qilishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois tibbiy terminologiya o‘quv jarayonida maxsus metodlar yordamida o‘rgatilishi, lug‘aviy boylikni oshirish, tushunchalarni to‘g‘ri qo‘llash va tarjima ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Maqolada tibbiy terminlarni o‘zlashtirishda interfaol metodlar, vizual vositalar, amaliy mashg‘ulotlar, elektron ta’lim resurslari va lingvistik yondashuvlarning o‘rni yoritiladi. Shuningdek, tibbiy terminologiyani o‘rgatishda chet tillarini bilishning ahamiyati, ayniqsa, ingliz tilidagi tibbiy atamalarni to‘g‘ri anglash va qo‘llash ko‘nikmalarini shakllantirishning zarurligi

ko‘rsatib o‘tiladi. Tadqiqot natijalari tibbiy ta’limda terminologiyani samarali o‘qitish uslublarini ishlab chiqishda amaliy qo‘llanilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Tibbiy terminologiya, ta’lim, o‘qitish metodlari, interfaol yondashuv, lingvistika, kasbiy tayyorgarlik, tarjima, amaliyot, til kompetensiyasi, elektron resurslar.

Kirish. Tibbiyot sohasi tilshunoslikning o‘ziga xos qatlamini tashkil etuvchi terminologiyaga boy bo‘lib, u tibbiy bilimlarni o‘zlashtirish va kasbiy faoliyatda samarali foydalanish uchun zarur asosdir. Har bir sohada bo‘lgani kabi tibbiyotda ham terminologiya ilmiy muloqotning aniqligi va izchilligini ta’minlaydi. Shu bois, tibbiy atamalarni chuqur o‘rganish, ularni o‘quv jarayonida puxta o‘zlashtirish va to‘g‘ri qo‘llash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bugungi kunda tibbiy terminologiyani o‘rgatishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, interfaol mashg‘ulotlarni tashkil etish, tarjima va amaliy mashqlarni o‘quv dasturiga kiritish samarali natijalarni beradi. Ayniqsa, ingliz tilida berilgan tibbiy adabiyotlar va maqolalarning ko‘pligi terminologiyani chet tillari asosida o‘rgatish zaruratini kuchaytiradi. Maqolada tibbiy terminologiyani o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlar, amaliy yondashuvlar va ularning samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, o‘quvchilar va talabalar uchun terminologik kompetensiyani shakllantirishning asosiy yo‘nalishlari ko‘rib chiqiladi.

Adabiyot tahlili. Tibbiy terminologiya bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda ilmiy terminlarning kelib chiqishi, rivojlanishi va amaliy qo‘llanishi keng o‘rganilgan. G‘arb olimlari tibbiy atamalarni standartlashtirish va ularni xalqaro miqyosda yagona tizimga keltirishga alohida e’tibor qaratgan. Xususan, ingliz tilidagi tibbiy terminlarning lotin va yunon manbalariga asoslanganligi haqida bir qator ilmiy ishlar mavjud. Mahalliy tadqiqotlarda esa tibbiy terminlarni o‘zbek tiliga moslashtirish, lug‘atlarni tuzish, shuningdek, tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni hal qilish masalalari o‘rganilgan. Ayrim olimlar tibbiy terminlarni o‘qitishda lingvistik yondashuv bilan bir qatorda amaliy mashg‘ulotlarni ko‘proq qo‘llashni tavsiya etadi. Shuningdek, elektron ta’lim resurslari, vizual materiallar va interfaol metodlardan foydalanish samaradorlikni oshirishi ta’kidlangan. Shu jihatdan, mavjud adabiyotlar tibbiy terminologiyani o‘qitishning nazariy va amaliy asoslarini mustahkamlagan.

Asosiy qism. Tibbiy terminologiyani o‘qitish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, u o‘quvchilardan ham nazariy bilim, ham amaliy ko‘nikma talab qiladi. Tibbiy atamalarni o‘zlashtirishning birinchi bosqichi ularning kelib chiqishi va tuzilishini o‘rganishdir. Aksariyat tibbiy terminlar yunon va lotin tillaridan kirib kelgani bois, ularning morfologik tarkibini tushunish o‘quvchilar uchun muhim

ahamiyatga ega. Bu esa atamalarni yodlashni osonlashtiradi va ilmiy nutqda to‘g‘ri qo‘llash imkonini beradi.

Ikkinchi bosqichda tibbiy terminlarni amaliy mashqlar yordamida mustahkamlash zarur. Masalan, terminlarni kontekstda qo‘llash, klinik holatlarni tahlil qilish, amaliy topshiriqlarni bajarish orqali bilimlar yanada chuqurlashadi. Shuningdek, tarjima mashqlari ham terminologik bilimlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Chunki tibbiyot sohasi ko‘plab xorijiy manbalarga tayanadi va ingliz tilidagi terminlarni to‘g‘ri tushunish va tarjima qilish kasbiy faoliyatda zarur hisoblanadi.

Uchinchi bosqichda interfaol metodlardan keng foydalanish lozim. Masalan, “klinik vaziyat” simulyatsiyasi, rol o‘yinlari, muammoli vaziyatlar tahlili kabi usullar terminologik bilimlarni amaliyotga tatbiq etishda samarali natija beradi. Vizual materiallardan, jumladan, anatomik rasmlar, grafikalar, elektron ta’lim platformalaridan foydalanish ham o‘quvchilarning bilimini mustahkamlashga yordam beradi.

Tibbiy terminologiyani o‘qitishda lingvistik yondashuv ham muhim o‘rin tutadi. O‘quvchilarga so‘zlarning morfemik tahlilini o‘rgatish, sinonim va antonim terminlarni taqqoslash, qisqartmalarni sharhlash ularning terminologik lug‘atini kengaytiradi. Bundan tashqari, tibbiyotda tez-tez uchraydigan xalqaro abbreviaturalarni to‘g‘ri anglash ham kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismidir.

Shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish terminologiyani o‘rgatishda samaradorlikni yanada oshiradi. Elektron lug‘atlar, onlayn platformalar, mobil ilovalar, audio-video materiallar yordamida o‘quvchilar mustaqil ravishda ham terminlarni chuqur o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Shu bilan birga, tibbiy terminologiyani o‘qitishda milliy til va xalqaro terminologiya o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash ham muhim masaladir. O‘zbek tiliga kirib kelgan xorijiy tibbiy terminlarni to‘g‘ri qo‘llash va ularning tarjimada ma’nosini aniq ifodalashga e’tibor qaratish zarur. Bu nafaqat ilmiy nutqda, balki amaliy faoliyatda ham samarali muloqotni ta’minlaydi.

Umuman olganda, tibbiy terminologiyani o‘qitishning amaliy jihatlari ko‘p qirrali bo‘lib, unda lingvistik, didaktik va texnologik yondashuvlar uyg‘un holda qo‘llanilishi kerak. Bu esa kelajakdagi shifokor va tibbiyot mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda tibbiy terminologiyani o‘qitishning samaradorligini aniqlash maqsadida lingvistik va pedagogik tahlil usullaridan foydalanildi. Avvalo, mavjud adabiyotlar o‘rganilib, tibbiy atamalarni o‘rgatishda qo‘llanilayotgan metodlar tahlil qilindi. So‘ngra, o‘quv jarayonida interfaol usullar, amaliy mashg‘ulotlar va elektron resurslardan foydalanish

tajribasi o‘rganildi. Tadqiqot jarayonida kuzatuv, suhbat, so‘rovnoma va eksperiment metodlari qo‘llanilib, talabalarning terminologiyani o‘zlashtirish darajasi aniqlashtirildi. Natijalarni taqqoslash uchun tajriba va nazorat guruhlari tashkil qilindi. Tajriba guruhida zamonaviy interfaol usullar keng qo‘llanilgan bo‘lsa, nazorat guruhida an’anaviy yondashuv saqlanib qolindi. Tahlillar natijasida yangi metodlarning samaradorligi aniqlanib, ularni keng joriy etish bo‘yicha xulosalar chiqarildi.

Natijalar. O‘tkazilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, tibbiy terminologiyani o‘qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar samarali ekani isbotlandi. Tajriba guruhidagi talabalar nazorat guruhiga nisbatan terminlarni tezroq o‘zlashtirib, ularni nutqda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalarini namoyon qildilar. Shuningdek, tarjima mashqlari, klinik vaziyatlarni modellashtirish va elektron ta’lim vositalaridan foydalanish talabalarning mustaqil o‘rganish qobiliyatini oshirdi. Vizual materiallar va interfaol topshiriqlar esa terminlarning yodda qolishini osonlashtirdi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, lingvistik yondashuv bilan amaliy mashg‘ulotlarni uyg‘unlashtirish tibbiy terminologiyani samarali o‘qitishda muhim omil hisoblanadi. Bundan tashqari, chet tillarini, xususan ingliz tilini bilish terminlarni to‘g‘ri tushunish va xalqaro darajada muloqot qilish imkoniyatini kengaytiradi.

Xulosa. Maqolada tibbiy terminologiyani o‘qitishning amaliy jihatlari ko‘rib chiqildi va ularni samarali o‘rgatish bo‘yicha tavsiyalar berildi. Tibbiyot sohasi uchun terminologik bilimlar kasbiy kompetensiyaning asosiy qismi bo‘lib, mutaxassislarning ilmiy muloqotda aniqlik va tushunarlilikni ta’minlashida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, terminlarni o‘zlashtirishda lingvistik yondashuv, interfaol metodlar, vizual vositalar va elektron resurslardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Shuningdek, tarjima mashqlari va klinik vaziyatlarni tahlil qilish o‘quvchilarning amaliy ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Tibbiy terminologiyani o‘qitishda nazariy bilimlar bilan birga amaliy mashg‘ulotlarga ham katta e’tibor qaratish zarur. Ayniqsa, xalqaro tibbiy atamalarni o‘rganish va ularni milliy tilga to‘g‘ri moslashtirish kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Umuman olganda, tibbiy terminologiyani o‘qitishda innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish ta’lim samaradorligini oshiradi. Kelgusida ushbu metodlarni amaliyotga tatbiq etish orqali tibbiy mutaxassislarning bilim va ko‘nikmalarini yanada mustahkamlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dorland’s Illustrated Medical Dictionary. – Philadelphia: Saunders, 2020.

2. Oxford Concise Medical Dictionary. – Oxford University Press, 2019.
3. Stedman’s Medical Terminology. – Lippincott Williams & Wilkins, 2021.
4. Taber’s Cyclopedic Medical Dictionary. – F.A. Davis, 2019.
5. McGraw-Hill Medical Dictionary. – New York: McGraw-Hill, 2020.
6. Назаров Ш. Tibbiy terminlarning lingvistik tahlili. – Toshkent: Fan, 2021.
7. Qodirova G. O‘zbek tilida tibbiy terminlarning shakllanishi. – Toshkent, 2020.
8. Karimova N. Tibbiy atamalarni tarjima qilish muammolari. – Samarqand, 2019.
9. WHO. Medical Terminology Standardization Report. – Geneva: WHO, 2021.
10. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: CUP, 2020.
11. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim konsepsiyasi. – Toshkent, 2022.

TALABALARNING EKOLOGIK KOMPETENTLIGINI TAKOMILLASHTIRISH METODIKASI

Yaxyoyeva Xurriyat Sobirovna
Nizomiy nomidagi O‘zMPU
“Geografiya va uni iqtisodiy bilim asoslari” kafedrasi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada талабalarning ekologik kompetentligini takomillashtirish masalalari yoritilgan bo‘lib, mazkur masala bo‘yicha mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohatlar, **талабаларнинг ekologik madaniyatini rivojlantirish komponentlari va ularning mazmun-mohiyati yoritilgan.**

Kalit so‘zlar: “tabiat – jamiyat” munosabatlari, yashil iqtisodiyot, ommaviy targ‘ibot, ekologik kompetentlik, innovatsion ta’lim texnologiyalari.

Bugungi kunda jamiyatning huquqiy, ma’naviy, ijtimoiy va axloqiy rivojlanish tendensiyalari globallashuv davrda ilmiy texnika inqilobining oqibatlarini aniqlash, “tabiat – jamiyat” munosabatlari yo‘nalishlarini belgilab olish, ekologik madaniya va ekologik muhit o‘rtasidagi uyg‘unlikni ta’minlash, insoniyatda ekologik faollik va ma’suliyatning yangi sifat darajalarini vujudga keltirish zaruratini qo‘ymoqda. Bizga ma’lumki, insoniyat va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar eng qadimgi davrlardan boshlab dolzarb ahamiyat kasb etuvchi masala sifatida ilmiy-tarixiy manbalarda o‘z aksini topib kelgan. Vaqtlar o‘tishi bilan bilimlarning tasniflashuvi, turli ko‘rinishdagi bilim sohalarining paydo bo‘lishi jarayonida tabiat va inson o‘rtasidagi muvozanatga daxldor qarashlar, tamoyillar, yondashuvlar shakllanib, rivojlanib bordi. Dastlab, tabiiy bilimlarning tadqiqot ob’ekti o‘laroq qaralgan atrof-muhit muhofazasi masalalari keyinchalik

ijtimoiy-gumanitar yo‘nalishda ham o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. Buning sababi esa insoniyat tomonidan tabiat muhofazasiga bo‘lgan munosabatning o‘zgarishi bilan bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-son Farmoni ham mamlakatimizda tabiiy resurslardan oqilona qoydalanish, ularni tejash, o‘simlik va hayvonot olamini asrash va boshqa shu kabi masalalarni qamrab oladi.

Mazkur farmonda quyidagilar “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida mamlakat rivojlanishining ustuvor yondashuvlari etib belgilangan: - mahallalarning ekologik qiyofasini yaxshilash, ko‘chalarda yashillik darajasini oshirish, ekologik jihatdan qulay va farovon yashash muhitini shakllantirish; - aholining salomatligini yaxshilash, ekologik turmush tarzini shakllantirish va inson salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni yaratish; - tabiiy resurslarni tejash va ulardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta’minlash; - o‘simlik va hayvonot dunyosini asrash, ko‘paytirish va keyingi avlodga yetkazish hamda biologik xilma-xillikni saqlash; - “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini keng joriy qilish, iqtisodiyotni iqlim o‘zgarishiga moslashtirishga qaratilgan loyihalarni barqaror moliyalashtirish va boshqalar.

Ushbu farmonning tadqiqot ishimiz doirasidagi e’tiborli jihati shundaki, mamlakatimizda aholining ekologik madaniyatini oshirish maqsadida ommaviy targ‘ibot tadbirlarini tashkil etishga alohida ahamiyat qaratilgan. **Tadqiqot davomida talabalarning ekologik madaniyatini rivojlantirishda** motivatsion, kognitiv, kreativ, praksikologik, texnologik, tashkilotchilik **komponentlari ajratildi va mazkur komponentlar tajriba-sinov ishlari davomida samarali ekanligi aniqlandi.**

Motivatsion komponent **innovatsion** ekologik kompetentlikni o‘zlashtirishga bo‘lgan munosabat, **talabalarning** ekologik kompetentlikni o‘zlashtirishga motivatsion tayyorligidan iborat. Mazkur tayyorgarlikning yuqori darajasi shakllangan motivatsion tuzilishga mos keladi. Unda o‘z-o‘zini anglash va o‘z-o‘zini rivojlantirish qadriyatlari yetakchi rol o‘ynaydi.

Kognitiv komponent **innovatsion** ekologik kompetentlikni rivojlantirishga oid bilimlar qamrovi hisoblanadi.

Kreativ komponent. **Talabalarning innovatsion** ekologik kompetentligini rivojlantirishda mavjud tayyor shakllarning kombinatsiyasi emas, balki o‘zgarish, yangilik kiritish, shuningdek, ilmiy aks ettirish mavjudligini o‘z ichiga oladi.

Praksikologik komponent ekologik ong, **innovatsion** ekologik kompetentlikni rivojlantirishdagi vazifalarni amalga oshirish va uning samaradorligini ta’minlash

uchun kasbiy mahorat va qobiliyatlar majmuidan iborat bo‘lib, atrof-muhit, tabiat, ekologik muammolarning oldini olish haqidagi g‘oyalarni o‘zlashtirishi va jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Texnologik komponent. **Talabalarning** ekologik bilim darajasi bilan bir qatorda kasbiy mahorati darajasi uning texnologik kompetentligiga bog‘liq bo‘lib, pedagog texnologik komponenti qancha yaxshi o‘zlashtirsa, pedagogik mahorati shuncha yuqori bo‘ladi.

Tashkilotchilik komponenti **Talabalarning** ekologik dunyoqarashini o‘zlashtirish faoliyatini zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etishning tashkiliy masalalarini hal eta olishida ko‘rinadi.

Bugungi kunda kuzatilayotgan ekologik muammolarning keskinlashuvi jamiyatda insonlarning innovatsion ekologik kompetentligini yanada takomillashtirish zaruratini qo‘ymoqda. Insoniyatning jamiyat va tabiatga ta’siri uning qanday bilim salohiyati, tajribasi hamda fikrlash qobiliyatiga bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-son Farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 21 iyundagi “Pedagogik ta’lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-289-son Qarori.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 8 avgustdagi “Kimyo va biologiya ta’lim yo‘nalishlarida uzluksiz ta’lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4805-son Qarori.
4. Церцек Н.Ф. Экологическое образование и просвещение в зеркале социологии // Вестник экологического образования в России. – 2004. – №2.
5. *Суравегина И.Т.* Методические аспекты экологизации школьного образования // Устойчивое развитие и экологизация школьного образования / Сост. и ответств. ред. Н.М. Мамедов. - М.: Ступени, 2003. - С. 23 - 48.

OZIQ-OVQAT MAHSULOTLARI XAVFSIZLIGINI TA’MINLASH — ZAMON TALABI

F. Nazarova
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti mustaqil tadqiqotchi

V.M. Do‘skulov
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universiteti v.f.n., dotsent

Annotatsiya. Maqolada oziq-ovqat xavfsizligi tushunchasining mohiyati, uni ta’minlash yo‘nalishlari hamda global va milliy miqyosdagi muammolar tahlil qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, FAO, barqaror rivojlanish, ekologik omillar, qishloq xo‘jaligi, veterinariya nazorati, sog‘lom ovqatlanish.

Kirish.Oziq-ovqat xavfsizligi — har bir davlatning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy barqarorligini belgilaydigan asosiy omillardan biri hisoblanadi. U aholini to‘yimli va xavfsiz mahsulotlar bilan barqaror ta’minlashni, jismoniy va iqtisodiy jihatdan oziq-ovqatga yetarli yetib borish imkoniyatini anglatadi. Bu tushuncha ilk bor 1974 yilda Jahon oziq-ovqat sammitida ilgari surilgan bo‘lib, 1996 yilda BMT uni inson huquqlari va barqaror rivojlanish siyosati doirasida yanada kengaytirdi.

Bugungi kunda oziq-ovqat xavfsizligi global muammolardan biriga aylandi. FAO ma’lumotlariga ko‘ra, dunyo aholisi 2050 yilga borib 10 milliard kishiga yetadi, ammo qishloq xo‘jaligiga yaroqli yerlarning yarmi degradatsiyaga uchramoqda. Har yili 1,3 milliard tonna oziq-ovqat isrof bo‘lmoqda, bu esa oziq-ovqat ta’minotiga katta tahdid tug‘diradi.

BMT hisob-kitoblariga ko‘ra, hozirda 800 milliondan ortiq inson ochlikdan aziyat chekmoqda. Besh yoshgacha bo‘lgan bolalar o‘limining 45 foizi aynan to‘yib ovqatlanmaslik natijasidir. Bu holat insoniyat kelajagi uchun jiddiy xavfdir.

O‘zbekiston mustaqillik yillarida oziq-ovqat mustaqilligiga erishishda sezilarli yutuqlarga erishdi. Agrar islohotlar, g‘alla yetishtirish hajmining ortishi, sabzavot, meva va go‘sht mahsulotlari ishlab chiqarish ko‘rsatkichlarining keskin o‘sishi mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamladi. Jumladan, 2000–2013 yillar oralig‘ida sabzavot ishlab chiqarish 2,6 barobarga, poliz mahsulotlari 2,7 barobarga, kartoshka 2,5 barobarga, meva esa 2,4 barobarga o‘sgan.

Shu bilan birga, oziq-ovqat mahsulotlarining sifati va xavfsizligini ta’minlashda hali ham muammolar mavjud. Xususan, ayrim hududlarda chorva hayvonlari so‘yish jarayonida veterinariya-sanitariya qoidalariga to‘liq rioya qilinmasligi, noqonuniy so‘yish amaliyoti va gigienik talablarning buzilishi natijasida mahsulot xavfsizligi kafolatlanmaydi. Bu esa aholi salomatligiga xavf tug‘diradi va zoonoz kasalliklarning tarqalishiga sabab bo‘lishi mumkin.

Oziq-ovqat xavfsizligi nafaqat iqtisodiy, balki ekologik muammolar bilan ham chambarchas bog‘liq. Iqlim o‘zgarishi, tuproq unumdorligining pasayishi, suv manbalari tanqisligi va isrofgarchilik global xavf sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu boisdan, BMTning “Barqaror rivojlanish maqsadlari”dagi 2-band oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash va qishloq xo‘jaligini barqaror rivojlantirishga bag‘ishlangan.

O‘zbekistonda ushbu maqsadlarga erishish uchun bir qator huquqiy va amaliy chora-tadbirlar ko‘rilgan. Xususan, 2018 yilda qabul qilingan Prezident farmoni va “2030 yilgacha Barqaror rivojlanish milliy maqsadlari” dasturi doirasida qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini modernizatsiya qilish, biotexnologiyalarni joriy etish, oziq-ovqat mahsulotlarini qayta ishlash tizimini takomillashtirishga qaratilgan ishlar amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, 2020 yilda qabul qilingan PQ–4821-sonli qarorda aholini sifatli va xavfsiz oziq-ovqat mahsulotlari bilan to‘liq ta’minlash, eksport salohiyatini oshirish va qishloq xo‘jaligining barqaror rivojlanishini ta’minlash asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashda veterinariya-sanitariya nazorati muhim o‘rin tutadi. Hayvonlarda uchraydigan yuqumli, yuqumsiz va invazion kasalliklarni erta aniqlash, ularni profilaktika qilish va mahsulot tarkibida xavfli moddalarning mavjudligini bartaraf etish oziq-ovqat sifatining kafolatidir.

Xulosa. Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash – mamlakat mustaqilligi va barqaror rivojlanishining kafolati hisoblanadi. Shu sababli:

- ishlab chiqarishning barcha bosqichlarida sifat nazoratini kuchaytirish;
- ekologik toza texnologiyalarni joriy etish;
- veterinariya-sanitariya me’yorlariga qat’iy amal qilish;
- aholi ongida sog‘lom ovqatlanish madaniyatini shakllantirish bugungi kunning muhim vazifalaridandir.

Mazkur yo‘nalishda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish, innovatsion yechimlarni amaliyotga tatbiq etish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali O‘zbekiston oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash imkoniga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 yanvardagi PF–5303-son Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022 yil 31 martdagi 147-son Qarori.
3. BMT “Barqaror rivojlanish maqsadlari” (Agenda 2030).
4. Yunusov X.B., Ibragimov F.B., Do‘skulov V.M. (2023). Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash davr talabi. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari.
5. Adilov T.T., Karimkulov K.M. va boshqalar. Studying the Classification and Quality of Food. The American Journal of Agriculture and Biomedical Engineering, 2021.

THE GREAT SILK ROAD AND HISTORICAL TOURISM: THE HERITAGE OF ANCIENT TRADE ROUTES IN UZBEKISTAN

Shodmonov Abduvokhid Farxod o‘g‘li
Researcher
Email: shodmonovabduvokhid6@gmail.com

Annotation. The thesis examines the historical and cultural significance of the Great Silk Road and its impact on the development of historical tourism in Uzbekistan.The study highlights the importance of preserving, managing, and promoting these historical assets within the framework of modern tourism development. Furthermore, the integration of digital technologies, cultural branding, and sustainable management strategies are discussed as essential tools to enhance Uzbekistan’s global tourism competitiveness.

Keywords: Great Silk Road, historical tourism, cultural heritage, Uzbekistan, UNESCO, sustainable tourism, digitalization.

Introduction.The Great Silk Road originated in China and extended through Central Asia, reaching Persia, Arabia, Turkey, and Europe.Due to its geographic location at the crossroads of civilizations, Uzbekistan became home to numerous ancient cities, caravanserais, and architectural masterpieces that today form the foundation of the country’s historical tourism potential.Uzbekistan’s most prominent landmarks such as the Registan Ensemble in Samarkand, the Poi Kalyan Complex in Bukhara, and the Ichan-Qala Fortress in Khiva are all inscribed on the UNESCO World Heritage List.These monuments embody the country’s global cultural image and attract increasing numbers of international tourists.The integration of digital technologies - including 3D modeling, virtual tours, and digital mapping offers new opportunities for global promotion of Uzbekistan’s historical heritage.It connected the civilizations of the East and the West, extending

from China through Central Asia to the Mediterranean region, covering over 7,000 kilometers.The term “Silk Road” was first coined by the German geographer Ferdinand von Richthofen in the 19th century, referring to the extensive trade in Chinese silk that flourished along these routes. Historically, the Silk Road emerged around the 2nd century BCE, during the Han Dynasty in China, and reached its peak during the Middle Ages. It consisted not only of trade routes for goods such as silk, spices, ceramics, and precious stones, but also served as a channel for cultural, scientific, and religious exchange. Buddhism, Islam, Christianity, and Zoroastrianism spread along these routes, shaping the spiritual and cultural landscape of Eurasia.UNESCO and ICOMOS have recognized several Silk Road sites in Uzbekistan as part of the World Heritage due to their universal historical and cultural value.Scientifically, it encourages archaeological documentation, heritage conservation, and restoration research based on modern technologies such as 3D scanning, GIS mapping, and digital modeling.In modern tourism studies, historical tourism is analyzed through interdisciplinary approaches combining archaeology, history, architecture, anthropology, and digital humanities.

Materials and methods. Scientific Foundations of Historical Tourism is one of the most significant forms of modern tourism, as it is based on the study, preservation, and promotion of historical and cultural heritage.Its scientific foundations include the following aspects:

1. Archaeological research: investigating ancient cities, trade routes, and cultural monuments;

2. Restoration and conservation: preserving the originality and structural integrity of historical sites;

3. Cultural and ethnographic analysis: studying the customs, traditions, and artistic heritage of ancient civilizations;

4. Sustainable tourism development: balancing economic benefits with cultural preservation and environmental protection;

5. Digital heritage technologies: applying 3D visualization, virtual tours, and digital mapping to make historical monuments accessible to a wider audience.These scientific approaches ensure the sustainable and educational development of historical tourism while protecting valuable cultural assets.

Discussion.The Great Silk Road is one of the most ancient and important international trade routes in world history.It served as a bridge connecting the East and the West, facilitating the exchange of goods, technologies, ideas, and cultures.Uzbekistan occupied a strategic position at the crossroads of the main branches of the Great Silk Road.Several major routes passed through its territory:

•Eastern route: China-Fergana Valley-Tashkent-Samarkand-Bukhara - Khwarazm-Caspian Sea region;

•Southern route: Termez-Balkh-Herat-Baghdad-Damascus;

•Northern route:Tashkent-Otrar-along the SyrDarya towards Kazakhstan and Russia.Uzbekistan is recognized as one of the leading destinations for historical tourism in Central Asia.Ancient states such as Sogdiana, Khorezm, Bactria, and Ferghana located in this region became major centers of international trade and cultural exchange.These cities functioned as “cultural bridges” connecting Europe and Asia, contributing to the diffusion of knowledge, religion, and art across continents.

Results.Modern technologies such as digital platforms, interactive museums, and virtual tours are being used to highlight the scientific and cultural value of this heritage.The cities and monuments that emerged along these routes continue to serve as symbols of Uzbekistan’s rich cultural identity and historical significance.By studying this heritage scientifically, promoting it through digital innovation and international cooperation, and developing sustainable tourism policies,Uzbekistan can further strengthen its global position as one of the key centers of the Great Silk Road civilization.

Conclusion.The Great Silk Road remains a timeless symbol of global cultural exchange, economic cooperation, and intellectual dialogue.Uzbekistan, as its historical heartland, continues to play a key role in preserving and revitalizing this unique heritage.Reviving the traditions of the Great Silk Road not only contributes to the understanding of the past but also strengthens cultural diplomacy and economic growth in modern Uzbekistan.

References

1. Karimov, I. A. (1996). Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q.-Toshkent: O‘zbekiston, 240-b.
2. Rahimov, R. A. (2018). Buyuk Ipak yo‘li va O‘zbekistonning turizm salohiyati.-Toshkent: Fan va texnologiya, 184-b.
3. Hansen, V. (2012). The Silk Road: A New History.-Oxford: Oxford University Press, pp. 63-142.
4. UNESCO.Silk Roads:The Routes Network of Chang’an–Tianshan Corridor.-Paris: UNESCO World Heritage Centre, pp. 1-56.
5. Knobloch, E.(2001). Monuments of Central Asia: A Guide to the Archaeology, Art and Architecture of Turkestan.-London: I.B. Tauris, pp. 93-128.

6. Гриценко, В. (2018). “Историко-культурное наследие Шелкового пути и развитие туризма в Центральной Азии.” Вестник археологии и этнологии, №4, с. 32-49.

O‘ZBEKISTON TARIXIY YODGORLIKLARI VA ULARNING TURIZM SALOHIYATI

Shodmonov Abduvohid Farxod o‘g‘li
Tadqiqotchi
Email: shodmonovabduvokhid6@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘zbekistonning tarixiy yodgorliklari, ularning madaniy va ilmiy ahamiyati hamda turizm salohiyati keng yoritilgan.Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz kabi shaharlarning tarixiy obidalari UNESCO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgani va xalqaro turizmda tutgan o‘rni tahlil qilingan.Shuningdek, diniy ziyorat turizmi, arxeologik ekspeditsiyalar va madaniy diplomatiya imkoniyatlari ko‘rsatilib, mavjud muammolar va istiqbolli rivojlanish yo‘nalishlari muhokama qilingan.

Kalit so‘zlar: O’zbekiston, tarixiy yodgorliklar, turizm salohiyati, Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, UNESCO, ziyorat turizmi, madaniy meros.

Kirish. O‘zbekiston qadimdan Sharq va G‘arbni bog‘lab turgan Buyuk Ipak yo‘li markazida joylashgani bois, bu hududda turli sivilizatsiyalar, dinlar, ilm-fan va madaniyat markazlari shakllangan.Arxeologik topilmalar va yozma manbalar O‘zbekiston hududi qadimgi Sug‘d, Baqtriya, Xorazm, So‘g‘diyona kabi davlatlar markazi bo‘lganini tasdiqlaydi. Bu omil mamlakatda juda boy madaniy meros va tarixiy yodgorliklarning shakllanishiga sabab bo‘lgan.O‘zbekiston Markaziy Osiyoning qadimiy sivilizatsiya markazlari nafaqat o‘z davrining me’moriy, madaniy va diniy taraqqiyotidan darak beradi, balki bugungi kunda ham mamlakatning xalqaro turizm salohiyatida asosiy o‘rin tutadi. Bugungi kunda O‘zbekiston hududida 8000 dan ortiq madaniy meros obyekti mavjud bo‘lib, ularning katta qismi turizm uchun muhim resurs sanaladi.

Metodlar va adabiyotlar tahlili. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar xalqaro turizmning asosiy yo‘nalishlari hisoblanadi.Eng yirik tarixiy yodgorliklar, asosan, Samarqand, Buxoro, Termiz va Xivada bo’lib, bu yodgorliklar XVI asrga qadar Markaziy Osiyo va Yevropada hurmatga sazovor bo‘lgan.Samarqand O‘zbekistonning “turizm brendi” hisoblanib, tarixiy turizm, ilmiy turizm(astronomiya tarixi), diniy ziyorat turizmi va madaniy tadbirlar turizmi uchun muhim markazlardan bo’lib,Samarqand 2001-yildan UNESCO Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan bo’lsa,Buxoro shahri yodgorliklari 1993-yildan UNESCO ro‘yxatiga kiritilgan.Buxoro diniy turizm, ziyorat turizmi, tarixiy-

madaniy turizm va festivallar markazi sifatida mashhur bo'lib, islom olamidagi muqaddas shahar sifatida musulmon sayyohlar uchun jozibadorlik kasb etadi.Xivadagi XVII-XIX asrlarga oid me'moriy obidalarning bari 1990-yildan UNESCO Butunjahon merosi ro'xatiga kiritilib, Xiva -"muzey-shahar", etnografik va madaniy turizm uchun eng mos joylardandir.

Muhokama. Restavratsiya loyihalari me'morchilik strukturasining original materiallari va bezaklarining qayta tiklanishi, shuningdek, shahar-turizm barqarorligini ta'minlashga yo'naltirilgan.Restavratsiya loyihalarida xalqaro konservatsiya standartlariga rioya qilish va materialshunoslik bo'yicha ilmiy ekspertizani kengaytirish, arxeologik qazishmalar natijalarini ilmiy jurnallarda va xalqaro konferensiyalarda muntazam e'lon qilish, turizm infratuzilmasini barqaror rivojlantirish sayyoh oqimini boshqarish, ziyorat joylarini himoya qilish va mahalliy jamoani jalb etish turizmning adekvatligini ta'minlab beruvchi faktorlardir.

Natijalar. Turizmni iqtisodiy salohiyat ko'rsatkichlariga ko'ra quyidagi asosiy turlarga bo'lishimiz mumkin:

• Madaniy turizm: Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlardagi obidalar butun dunyo sayyohlarini jalb qilmoqda.

• Ziyorat turizmi: Imom Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Termiziy kabi ulug' allomalar maqbaralari diniy sayohatlar uchun muhim manzil.

• Arxeologik turizm: Termiz, Qashqadaryo va Farg'ona vodiysidagi qazilmalar qadimgi tarixni o'rganish imkonini beradi.Turizmda mavjud vaziyatni hisobga olib, turist oqimini nazorat qilish, ta'limiy dastur va yo'riqnomalar ishlab chiqish, mahalliy hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash va restavratsiya ishlarida mahalliy mutaxassislarni jalb etish, arxitektura va urbanistika bo'yicha ilmiy monitoring dasturlarini yo'lga qo'yish soha doirasida turistik salohiyatni saqlab qolishda muhim hisoblanadi.Restavratsiya loyihalarida an'anaviy materiallar va texnikalardan foydalanish hamda turizm bosimi xavfini boshqarish muhim masalalar hisoblanadi.

Xulosa. Raqamli turizmda arxeologik turizm, tarixiy ekspeditsiyalar va ekologik turizm sohalari bilan uyg'unlashtirish imkoniyati mavjud. Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonning tarixiy yodgorliklari nafaqat milliy madaniyatimizning bebaho boyligi, balki mamlakatning turizm sohasidagi asosiy raqobatbardosh ustunligidir. To'g'ri boshqaruv, raqamli texnologiyalar va xalqaro targ'ibot orqali ularning turizm salohiyatini yanada kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rahimov, R. A.Buyuk Ipak yo'li va O'zbekistonning turizm salohiyati.-Toshkent: Fan va texnologiya,2018, 184-b.

2. Hansen, V. The Silk Road: A New History.-Oxford: Oxford University Press, pp.2012, 63-142.
3. UNESCO.Silk Roads:The Routes Network of Chang'an–Tianshan Corridor.-Paris: UNESCO World Heritage Centre, pp. 1-56.
4. Knobloch, E.(2001). Monuments of Central Asia: A Guide to the Archaeology, Art and Architecture of Turkestan.-London: I.B. Tauris, pp. 93-128.

WAYS TO IMPROVE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISMS TO SUPPORT WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP

Shadiyeva Gulnora Mardiyevna
Department of real economy prof, doctor of Economic Sciences.
shodiyeva12345@gmail.com

Abduraimova Nilufar Xusenovna
independent researcher
nilufarsaidova17@gmail.com.

Abstract. This article focuses on expanding the participation of women in entrepreneurship, along with the processes of active changes in small and medium-sized businesses in the current economic development processes of our country.

Key words: modern economy, institutional, financial, digitalization, financial inclusion, digital skills.

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakatimizning bugungi iqtisodiy rivojlanishi jarayonlarida kichik va o‘rta biznes faoliyatida faol o‘zgarishlar jarayonlari bilan bir qatorda xotin-qizlarning tadbirkorlikdagi faolligini kengaytirishga alohida e’tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: zamonaviy iqtisodiyot, institutsional, moliyaviy, raqamlashtirish, moliyaviy inklyuziya, raqamli ko'nikmalar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы расширения участия женщин в предпринимательстве, а также процессы активных изменений в малом и среднем бизнесе в современных процессах экономического развития нашей страны.

Ключевые слова: современная экономика, институциональный, финансовый, цифровизация, финансовая доступность, цифровые навыки.

Uzbekistan's modern economy is undergoing active transformation, with the development of women's entrepreneurial potential becoming a key priority. Women's entrepreneurship not only creates new jobs but also fosters social resilience, increases innovation, and contributes to the achievement of sustainable

development goals. However, despite significant government efforts, women's participation in entrepreneurship remains below potential. This is particularly noticeable in the service sector, where women are traditionally active but face institutional, financial, and social barriers.

The relevance of this study stems from the need to rethink existing organizational and economic support mechanisms, which currently do not always ensure the sustainability and scalability of women's projects. Therefore, developing a new model for stimulating women's entrepreneurship based on digitalization, financial inclusion, and the integration of education is becoming a strategic objective.

Aim and Objectives of the Study

The aim of this study is to analyze the current state of organizational and economic mechanisms for supporting women's entrepreneurship in the service sector and to develop proposals for their improvement, taking into account regional and global trends.

To achieve this goal, the following objectives were set:

• identify key institutional barriers hindering the development of women's entrepreneurship;

• assess the effectiveness of existing government programs and support institutions;

• conduct a comparative analysis of the experiences of Uzbekistan and other countries;

• propose areas for improving organizational and economic mechanisms with a focus on digitalization, education, and social infrastructure.

Research Methodology

The methodological basis was a systemic, institutional, and comparative analysis. The study utilized data from the State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan, the Agency for Small Business and Entrepreneurship, as well as analytical materials from the OECD, the World Bank, and UN Women.

Furthermore, as part of the empirical component, a survey was conducted among 120 women entrepreneurs in the service sector (hotel business, education, salon services, and online trading). The results allowed us to identify the most significant barriers and needs of this group.

Research Results

The analysis showed that 42% of participants face difficulties in obtaining financial support and loans; 27% report a lack of knowledge in business planning and digital technologies; 19% experience difficulties combining professional activities and family responsibilities; and 12% cite bureaucratic obstacles.

A comparative analysis revealed that Tashkent has a higher level of institutional support (developed infrastructure, accelerators, and grant programs), while in the regions-particularly Fergana and Samarkand-a significant number of initiatives are implemented spontaneously, without a stable financial base.

The experience of foreign countries (in particular, South Korea and Finland) shows that successful support for women's entrepreneurship is based on three elements: financial accessibility, mentoring, and the integration of education into the business system. For Uzbekistan, these areas could become key in shaping a new development model.

Conclusions. The study confirmed that existing organizational and economic mechanisms in Uzbekistan are partially effective but require significant updating. Their weaknesses include the insufficient integration of regional initiatives into the national support system, low levels of financial literacy among women, and limited access to digital platforms.

In the post-pandemic economy, digitalization, online education, and remote mentoring are becoming key drivers of inclusion. Therefore, the focus of public policy should shift from formal subsidies to creating an ecosystem of sustainable women's entrepreneurship, where every participant has access to knowledge, resources, and partner networks.

Recommendations

1. Improving the microfinance system for women entrepreneurs

It is important not only to increase the volume of subsidized lending but also to create flexible financial instruments tailored to the needs of women, especially those starting businesses in the service sector.

Credit guarantees and risk insurance should be introduced, allowing women without collateral to access financing. Furthermore, it is necessary to more actively develop Islamic financial instruments (murabaha, ijarah) – they can become an effective alternative to traditional bank loans for microbusinesses.

2. Creating a national digital platform to support women's entrepreneurship

A unified online platform is needed where women can go from idea to business launch:

- Take online training on business planning, taxes, and marketing;
- Receive legal or accounting advice;
- Find grants and microloans;
- List products or services on a marketplace;
- Establish communication with mentors and investors.

This system is already successfully operating in South Korea and the UAE. For Uzbekistan, it could become a hub for a digital ecosystem for women's entrepreneurship and reduce regional inequality in access to support.

3. Developing regional acceleration and training centers for women

Most existing business initiatives are concentrated in Tashkent, while the regions suffer from an infrastructure deficit.

It is recommended to open regional acceleration centers at universities and chambers of commerce and industry in Samarkand, Fergana, Bukhara, and Nukus.

These centers will be able to:

• conduct courses on business planning, digital marketing, and financial literacy;

• assist in preparing grant applications;

• provide mentoring and networking.

Thus, women in the regions will receive real tools for independent and sustainable business management.

4. Improving digital literacy and engaging women in the digital economy

The digital transformation of the economy is not only about technology but also about social equality. It is necessary to conduct educational programs and digital skills marathons aimed at training women in:

• working with online business services;

• using CRM systems, online advertising, and social media to promote services;

• cybersecurity.

It is proposed to integrate digital literacy modules into school and vocational education for girls and young women, creating a long-term impact.

5. Strengthening partnerships between government agencies, the private sector, and NGOs

For the sustainable development of women's entrepreneurship, a three-pronged approach is necessary:

• the government creates a legal and infrastructural framework;

• the private sector provides investment and jobs;

• non-governmental organizations provide social and educational support.

Business participation in mentoring and sponsorship programs for women's startups should be encouraged, and public-private partnerships (PPPs) in the service sector should be developed.

Furthermore, it is advisable to hold annual regional forums for women entrepreneurs, where they can share experiences and find partners.

Used literature

1. UNDP Uzbekistan. Women's Entrepreneurship in Uzbekistan: Assessment of the Current Situation and Recommendations. Dushanbe: UNDP, 2025.
2. State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. Financial Performance of Small Enterprises and Microfirms Led by Women Entrepreneurs. Stat.uz, 2021.
3. State Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan. In Which Areas Are Women Entrepreneurs Most Active? Stat.uz, 2022.
4. World Bank. Global Findex Report: Financial Inclusion and Women in Uzbekistan. Washington: World Bank, 2024.
5. IFC / Hamkorbank / Uzbekistan. Initiative to Support Smaller Businesses and Women Entrepreneurs in Uzbekistan. IFC Press Release, 2025.
6. Khusanova Z. Women's Entrepreneurship as a Factor in Improving the Population's Well-Being. Zenodo, 2025.
7. Jo'rayeva I. The Role of Businesswomen in the Development of Uzbekistan. "UzMU Bulletin," Namangan, 2025.
8. Azizjon Satvalidiev. Conditions and Solutions for Women Entrepreneurs Today. Scienceweb, 2020.
9. Doston Dilshod ugli Ashurov. From the History of Women's Entrepreneurship Development in Uzbekistan. Tadqiqot.uz, 2023.
10. Vakhidova S. A.. The Role of State Institutions in the Development and Support of Entrepreneurship in Uzbekistan. Eurasian Journal of Academic Research, 2023.
11. Shodieva, G. M., & Pardaeva, O. M. PROBLEMS OF FAMILY ENTREPRENEURSHIP DEVELOPING AND INCREASING EMPLOYMENT AND INCOME OF THE POPULATION AND REDUCING POVERTY. *GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY*, *23*, 210.
12. Shadieva, G. M. (2022). SOCIO-ECONOMIC CONCEPT OF" FAMILY ECONOMY". *Confrencea*, *1*(1), 239-243.

JAN POL SARTR: ERKINLIK VA MAS'ULIYAT MASALASI

Djurayev G'olib Abdurasulovich
"ALFRAGANUS UNIVERSITY" nodavlatoliy ta'lim tashkiloti o'qituvchisi
TDSHU, mustaqil tadqiqotchi
ORCID 0009-0008-3136-4372
jorayev2144@gmail.com
(+998(90)931-21-44)

Annotatsiya. Ushbu maqolada fransuz ekzistensialisti Jan Pol Sartrning falsafiy qarashlarida erkinlik va mas'uliyat masalasi falsafiy tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: ekzistensializm, Jan Pol Sartr, erkinlik, mas'uliyat, shaxsiy subyektivizm, insoniy subyektivizm.

Kirish. XX asr jahon falsafasida yangicha tafakkur shaklining yuzaga kelishida fransuz ekzistensializmning o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, fransuz ekzistensializmining yorqin namoyondasi, Nobel mukofotiga sazovor bo'lgan Jan Pol Sartrning inson tabiati, uning mavjudligi, erkinligi va mas'uliyati masalasidagi falsafiy qarashlari bugungi kunda ham ahamiyatli va dolzarb muammolarni tushuntirish hamda yechim izlashda muhim rol o'ynaydi..

Erkinlik masalasi tobora qadriyat sifatida jamiyatimiz ijtimoiy hayotida keng tarqalayotgan ekan, u o'zi nima degan savolga javob qidirish falsafiy tahlilga ehtiyoj paydo qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Ekzistensializm falsafasi XX asr boshlarida G'arbiy Yevvropaning markazida joylashgan Fransiyaning ilg'or ilmiy-falsafiy muhitida vujudga keldi. Ikkinchi Jahon urushlari oralig'ida, undan so'nggi yillarda ijtimoiy-siyosiy sharoitlar ancha murakkab edi. Bunday sharoitda, albatta, yangi falsafiy tafakkur, g'oya va mafkuralarning shakllanishi va ularning yangi falsafiy harakat, oqim hamda faoliyatga aylanishi tabiy hol edi. Yangi zamonaviy tafakkur oqimlari kabi ekzistensializm falsafasi ham aynan shulardan biri bo'ldi. Ekzistensial falsafa, albatta, mutloq bo'shliqda, tarixiy tajribadan uzilgan holda paydo bo'lgani yo'q. Bu tafakkur shaklining nazariy va g'oyaviy asoslariga Kerkegor, F.Nitsshe, A.Shopengauer, N.Berdyayev, F.Dostoyevskiy, L.Tolstoylarning ijodi katta ta'sir ko'rsatdi.

Maqolada Jan Pol Sartrning "Ekzistensializm – bu gumanizm" va "Borliq va hech narsa" falsafiy asarlarida yuritilgan fikr-mulohazalar tahlil etiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotning metodik asoslarini obyektivlik, tarixiylik va mantiqiylik, falsafiy tahlil tashkil etadi. Tadqiqotning nazariy ahamiyati shundaki, uning xulosalaridan ilmiy-falsafiy tafakkurni kengaytirishda,

mustaqil fikrni shakllantirishda, falsafa tarixiga, xususan, fransuz ekzistensializmini kengroq o‘rganishda foydalanish mumkin.

Natija va tahlillar. Ekzistensializm haqida tadqiqotlarning barchasi albatta Jan Pol Sartr shaxsiyati, falsafiy qarashlari bilan to‘qnash keladi va ushbu ta’limotning mazmuni uning ijodi orqali anglashiladi. Ammo ekzistensial tafakkur yuritish shakli o‘tgan asrda qo‘qqisdan paydo bo‘lib qolmadi. Tafakkur rivojlanishi tarixiga nazar solsak ekzistensializmning asosiy mavzulari antik davrlardayoq, kamida Suqrotning mashhur “o‘z-o‘zingni angla” iborasidan boshlandi.

Umuminsoniylik deganga garchi biz ekzistensializmni antroposentrizmda individualizmning mustahkam paradigmasini yaratishini inkor etib bo‘lmasa-da, uning Sartr ta’biri bilan aytganda insoniy subyektivizmini kuchli irodaga ega subyektlarni tarbiyalash orqali muammolarga yechim berishini ahamiyatli deb bilamiz.

Olimlarning tadqiqotlariga ko‘ra ekzistensializm XIX asr oxiri va XX asr boshlarida paydo bo‘lgan, shaxsning subyektiv tajribasi va hayotning ma’nosi va maqsadini izlashga urg‘u bergan, erkinlik va mas’uliyat uyg‘unligini ochib bergan [1], haqiqat, axloq, qadriyatlar haqidagi tushunchalarimizga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadigan an‘anaviy qadriyatlar, din va axloqni ayrim paradoksal holatlarini inson tabiatiga salbiy jihatlarini ochib berganligini kuzatamiz. [2;15].

Jan Pol Sartrning erkinlik va mas’uliyat masalasidagi falsafiy qarashlarini o‘rganish va tahlil etishda faylasufning 1946 yildagi ma’ruzasi markaziy o‘rinni egallaydi. Unda Sartr o‘z falsafiy qarashlarini himoya qilish asnosida ekzistensializmning insonparvarlikka asoslangan g‘oyalarini ochib beradi.

Sartr uchun, inson hayot - dahshatli bo‘lgani uchun emas, balki qayg‘u yoki to‘liq va chuqur mas’uliyat hissi bilan yashaydi: “Inson ozod bo‘lishga mahkum, chunki u dunyoga tashlanganidan keyin hamma narsa uchun javobgardir.”[3;181]

Biz tanlovsiz tug'ilganmiz, lekin bu yerda biz tanlash uchun juda ko‘p erkinlikka ega bo‘lgan dunyoda tug‘ilganmiz va bir vaqtning o‘zida biz tanlaganlarim oldida javobgarmiz. Biz ozod bo‘lishga mahkummiz.

Sartr o‘zining falsafiy ta’limotining asosiy tamoyilini erkinlik va mas’uliyat masalasiga qaratadi. Inson o‘z mavjudligi asnosida hayotini loyihalashda mutloq erkindir. Erkinlik inson tomonidan ixtiyoriy tanlov asosida harakatlanadi. Ammo bu erkinlik haqiqatdan anglangan mavjudlikdan boshlansa unda albatta inson o‘zining borligi uchun mas’uldir [3;183]. Sartrning ta’kidicha, ekzistensiyachilik birinchi navbatda har qanday insoning hukmiga uning borligini havola qiladi va mavjudligi uchun to‘liq mas’uliyatni uning o‘ziga yuklaydi.

Sartrning so‘zlariga ko‘ra, “inson birinchi navbatda mavjud bo‘ladi, o‘zi bilan uchrashadi, dunyoda o‘zini namoyon qiladi va keyin o‘zini (mohiyatini)

belgilaydi”. Shunday qilib, Sartr “deterministik asoslashlar” deb ataydigan narsalarni rad etadi va odamlar o‘zlarining xatti-harakatlari uchun javobgar bo‘lishlari kerakligini ta’kidlaydi.

Sartr ekzistensializmida insoniy subyektivizm shaxsiy subyektivizmdan farq qiladi. Shaxsiy subyektivizm o‘z-o‘zi uchun mas’ul bo‘lsa, insoniy subyektivizm butun insoniyat uchun mas’uldir. Aynan shu ma’noda inson o‘z erkinligini maksimal tarzda ifoda etishga harakat qilsada uning chegarasi shundaki, u o‘z o‘zini tanlash orqali butun insoniyatni ham tanlaydi va shundan mas’uliyat yuklaydi. Demak, Sartrning erkinlik falsafasi mas’uliyat bilan chegaralanadi. Individ va sotsiumni, shaxs va jamiyatni, inson va insoniyatni aynan anashu mas’uliyat birlashtiradi va har bir inson o‘z o‘zini mavjudligini topar ekan, mavjudligiga ma’no berish yo‘lida o‘z o‘zini erkin loyihalar ekan u hech qachon insoniyatga zid moyiyatni tanlamaydi. Bunga ekzistensial mas’uliyat yo‘l qo‘ymaydi. Chunki o‘z mavjudligini topgan inson hech qachon yovuzlikni tanlamaydi. Agar inson tanlagan mohiyat yovuzlik bo‘lsa eng avvalo mavjudligini yo‘q qilishga qaratilgan bo‘lar edi. Bu mohiyat o‘z mavjudligini anglamagan insonda yuzaga kelishi mumkin xolos. Buni Sartr bir necha misollar bilan tushuntiradi.[3;184]

Ekzistensial mas’uliyat ekzistensialist adiblarning adabiy asarlarida “xavotir”, “qo‘rquv”, “umidsizlik”, “o‘z holiga tashlab qo‘yilgan” singari tuyg‘ularni aks ettirish tarzida chaqiriladi. Ko‘pincha ekzistensializm umidsizlik falsafasi deb noto‘g‘ri ifodalanishiga ham aynan shu sabab deb bilamiz. Aslida bu falsafiy metod ko‘rinishidadir.

Agar ekzistensial mas’uliyat bo‘lmasa ekzistensial erkinlik haqiqiy ekzistensial mavjudlikni topmaydi. Buni Sartr misollar yordamida tushuntirishga harakat qiladi. Masalan, shunday deb yozadi: “Aldayotgan kishi, hamma ham shunday qiladi-ku, deb o‘zini oqlaydi, - u vijdoniga xilof yo‘l tutadi, chunki sodir bo‘lgan bu yolg‘on yolg‘onga universal qadriyat berayotganligini anglatadi”.[3;184]

Xulosa. Sartrning erkinlik falsafasiga ko‘ra, har bir inson erkin bo‘lishga majbur, ya’ni, aslida bu erkinlik katta mas’uliyatni yuklayotganligini anglashi kerak. Har bir inson boshqalarga namuna bo‘ladigan qilmishlarni amalga oshirishga majbur. Mana bu Sartr aytmoqchi bo‘lgan insoniy subyektivizmning ekzistensial mas’uliyatidir.

Sartr ekzistensializmida erkinlik mavjudlikning zaruriy sharti va uni insondan hech kim hech qachon olib qo‘yaolmaydi. Ba‘zi faylasuflar Sartrning erkinlik falsafasi radikal xarakterga ega deb bilishlariga qarshimiz. Uning falsafasidagi

insoniy subyektivizm radikal erkinlik emas, balki mas’uliyatli erkinlikni e’tirof etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Stewart, J. (2018). Existentialism // https://iep.utm.edu/existent/
2. Kaufmann, W. (1974). Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist. Princeton Universit Press. 532 pages.
3. Jan Pol Sartr. Abdulla Sher tarjimasi. Ekzistensializm to‘g‘risida. Jahon adabiyoti. 1997. 5-son. 181 b.
4. Abdurasulovich, D. G. O. (2023). The Question of Moral Selection in French Ecclesialism. European Journal of Pedagogical Initiatives and Educational Practices, 1(8), 42-44.
5. Djurayev, G. (2024). JAN POL SARTR EKZISTENSIAL FALSAFASI GUMANIZM SIFATIDA. International scientific journal of Biruni, 3(2), 81-94.
6. Djurayev, G. (2024). INSON MUAMMOSI: EKZISTENSIAL ABSURD. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 4(26), 397-402.

ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIIY ASAR TILI VA BADIIY NUTQ USLUBI

Jo‘rayev Umid Raximjonovich
“Time 180” NTM o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asar tili va uslubi masalalari, badiiy nutq uslubi, asar tiliga munosabat, badiiy asarda syujetning yaratilishi, badiiy ifoda vositalari, asar tarkibidagi so’zlar hamda iboralar tasviri haqida bayon qilingan. Shu bilan bir qatorda, badiiy asar tilini ifodalashning o’ziga xos xususiyatlari hamda badiiy matnda tashqi tuyg’u va tasvirning ifodalanishi namoyon etilgan. Badiiy asar tlini o’rganishda muallif nutqi va personajlar nutqining o’zaro aloqadorligi badiiy nutq uslubiyatining markaziy muammolari tahlil qilingan. Kalit so’zlar: badiiy asar tili, badiiy nutq uslubi, janr va uslub, syujet.

Abstract. The article describes the language and style of a work of literature, the style of artistic speech, attitude to language, creation of a plot in a work of art, means of artistic expression, the description of words and phrases in a work. At the same time, the features of the expression of the language of a work, as well as the expression of external feelings and images in a literary text are shown. The study of the language of the work analyzes the interrelationships between the author's speech and the speech of the characters, the central problems of the style of artistic speech.

Keywords: the language of fiction, the style of artistic speech, the genre and style, the plot

Badiiy asar tiliga munosabat, uni badiiy-uslubiy jihatdan o'rganish uzoq tarixga ega. Biroq unga jiddiy e'tibor XX asrning 30-yillarida ancha kuchaydi. Jahon va rus adabiyotshinosligida, keyinroq o'zbek adabiyotshunosligida bajarilgan ko'pgina tadqiqotlar buni tasdiqlaydi. Akademik V.Vinogradov: "Badiiy adabiyot tilini tadqiq qilish tilshunoslik va adabiyotshunoslikka yaqin, biroq ularning har ikkisidan ajralib turuvchi maxsus filologik fanning tekshirish ob'yekti bo'lishi lozim",-deb ta'kidlaydi.

Umuman, adabiyotshunoslikda janr va uslub eng murakkab kategoriyalardan biri hisoblanadi. Ana shu ma'noda badiiy asar tilining ta'sirchanligi, ohangdorligi masalasini o'rganish adabiyotshunioslik fanining asosiy mohiyatini tashkil etadi. Badiiy asar tili bilan shug'ullanish XIX asrda boshlangan edi. Masalan, italyan tilshunosi Banedetto Krochening fikricha, estetik kategoriyalar individual bo'lganidek, badiiy asar tili bilan bog'liq lingvistik kategoriyalar ham individuallik kasb etadi. Chunki badiiy asar individual shaxs (yozuvchi, shoir yoki dramaturg)ning o'z nutqiy faoliyati mahsulidir. Badiiy asarda til o'zining insonlar orasida aloqa quroli vazifasini to'la saqlagan holda o'zining ekspressiv funksiyasini namoyon etadi. Badiiy til umumxalq tili va adabiy til bilan o'zaro munosabatda bo'lsa-da, farqli tomonlarga ham egadir.2 Til badiiy -adabiyotning birinchi elementi, obraz yaratishdagi asosiy quroli sanaladi. Badiiy asarda muallif nutqi va bayonchi nutqi o'ziga xos xususiyatlarga egadir. Personajlar nutqini tipiklashtirish va individuallashtirishning badiiy asarda o'ziga xos mezonlari va tamoyillari mavjud. Arxaizm, neologizm, dialektizm kabi leksik vositalar, omonim, sinonim, antonim va paronim singari so'zning shakl hamda ma'no munosabatiga ko'ra turlari badiiy asarlarda muhim uslubiy funkiyalarga egadir. Umuman olganda, adabiy til taraqqiyotida mashhur, talantli yozuvchilarning alohida o'rni bor. Badiiy asar tili va uslubi masalalari deb nomlangan tanlanma fanda ana shu muammolar xususida fikr yuritiladi, filolog talabalarga badiiy asar tili xususiyatlarini mustaqil tahlil qila olish ko'nikmalarini singdirishga alohida e'tibor qaratiladi. Bu tanlanma fan badiiy asarning g'oyaviy-estetik qiymatini belgilashda til vositalarining o'rni va ularni o'rganish usullari haqida talabalarga ixcham va asosli ma'lumotlar beradi. Shubhasiz, badiiy asarda kompozitsiya u yoki bu ijodiy ishning ketma-ketligini, mantiqiy davomiyligini tartibga keltiruvchi asosiy belgilardan biridir. Kompozitsiya lotin tilidan olingan bo'lib, compositio ijod, asar degan ma'noga ega. Kompozitsia har qanday badiiy asarning asosiy qismlaridan biri bo'lib, ijod mahsuliga yagona birlik va umumiylikni taqdim etadi, uning elementlarini bir-biriga mos kelishini ta'minlaydi. Badiiy klassik adabiyotda

eng ko’p tarqalgan kompozitsion tur bu rivojlanish (oshib borish, o’sish) kompozitsiasi hisoblanadi, u bir nechta murakkab jarayonlarni o’z ichiga oladigan komponentlardan iboratdir. Syujet (fransuzcha - sujet predmet, mazmun) - adabiy asarda tasvirlangan harakatning mazmunini ifodalovchi voqealar sistemasi, aniq voqealar tizmasida namoyon bo`ladigan harakatlar tarixidir. Badiiy asar tarkibida so’zlar hamda iboralar sehrli va maftunkor raqqosalarga o’xshaydi, degan edi mashhur rus yozuvchisi M.Prishvin. So’zlar va iboralardagi ana shunday xususiyatni to’g’ri anglash va ularning estetik qimmatini haqqoniy izohlash maqsadida “Badiiy asar tili va uslubi masalalari” tanlanma fani oliy o’quv yurtlari o’zbek filologiyasi fakulteti o’quv dasturiga kiritilgan.3 Epistolyar adabiyotda so’z va gaplar obraz, manzara yaratishning o’ziga xos libosi, materialidir. Talantli yozuvchilarning qalami sehri ostida so’zlar hayotdagi narsa va hodisalarni inson ongida aniq tiklaydigan, gavdalantiradigan vositadir. Badiiy nutq faqat ko’chma ma’nodagi so’zlarning qo’llanilishidan iborat matn bo’lmay, majoziy vositalar badiiy nutqning o’ziga xos yordamchi vositasidir. Badiiy asarda leksik va frazeologik vositalarning obrazlar xatti-harakatini, ularning boshqa obrazlar bilan munosabatini ko’rsatishdagi roli hisoblanadi . Badiiy nutq muallif nutqi, personajlar nutqi va hikoyachi bayonidan iborat matndir. Muallif nutqi va personajlar nutqining o’zaro aloqadorligi badiiy nutq uslubiyatining markaziy muammolaridan biridir. Ayniqsa, badiiy asar tilini o’rganishda va uni tahlil qilishda yozuvchining yoki maktub egasining so’zga munosabati, so’z tanlash, so’z qo’llashdagi mahorati muhim ekanligini, til vositalarini, so’zlarni ishlatishda uning o’ziga xos uslubi, mahorati namoyon bo’lishini akademik V.Vinogradov “Badiiy asar tilini tahlil qilish asar goyasi bilan bog’liq hissiy mazmunni ifoda etuvchi lingvistik vositalarni ko’rsatib berishdir”,–deyar ekan, u to’la haqlidir.

Badiiy asarda syujetning yaratilishini g’oyaviy mazmun boshqaradi, g’oyaviy mazmunning talabiga uyg’un holda xarakterlar namoyon bo’ladigan va hayot ziddiyatlarini umumlashtiradigan voqealar silsilasi kashf etiladi. Voqealar silsilasi o’z navbatida asar g’oyasini badiiylashtiradi, uni tiriltiradi. Syujet obrazlarning o’zaro aloqalari, ular o’rtasidan qarama-qarshiliklar, simpatiyalar va antipatiyalar ekan, demak, u hayot ziddiyatlarini ham ixtiro qiladi, umumlashtiradi, kashf etadi. hayotiy ziddiyatlar asarga ifoda etilgan g’oyalar, tasvirlangan xarakterlar, kayfiyatlar kurashi tarzida ko’chadi va u konflikt deb yuritiladi. Badiiy asar tili-obrazli til. Yozuvchi o’z asarida bir qancha yo’llar bilan tilning obrazligiga, tasiriyligiga erishadi. Shulardan biri maxsus badiiy tasviriy vositalarini, maxsus leksik pesurslarni, poetik figuralarni, so’z o’yinlarini mohirona qo’llash yo’li bilan asar tilining obrazliligiga erishishdir. Badiiy asar tilining poeyikligi, obrazliligi, tasviriyligi asar g’oyasini, shuningdek qahramon xarakterini jozibali qilib ochishga

xizmat qiladi.5 Badiiy asar tili ko’plab o’xshatish va tasviriy vositalarga boy bo’ladi va his tuyg’uga to’la bo’ladi, ilmiy asar tili esa teskarisi. Unda aytilayotgan fikr jo’n, sodda, hech qanday odamni to’lqinlantiradigan so’z tasviri ishlatilmaydi. Badiiy asar tilining asosiy maqsadi go’zallik qonuniyatlariga muvofiq dunyoni rivojlantirish, badiiy asar muallifining ham, o’quvchining ham estetik ehtiyojlarini qondirish, badiiy tasvirlar yordamida o’quvchiga estetik ta’sir ko’rsatishdir. Umuman badiiy adabiyot tilining xususiyatlari bir necha omillar bilan belgilanadi. U keng metafora bilan ajralib turadi, deyarli barcha darajadagi til birliklarining obrazliligi, barcha turdagi sinonimlardan foydalanish, polememiya, so’z boyligining turli uslublari kuzatiladi.

Shunday qilib, yuqoridagi fikrlarning o’zi ham ko’rsatib turibtiki, badiiy asar tiliga munosabat, uni jiddiy o’rganish yoki epistolyar texnikaning badiiy xususiyatlarini tahlil etish olimlarning doim e’tiborida bo’lgan. Chunki badiiy adabiyotni, uning til xususiyatlarini o’rganmay turib asar g’oyasi va mazmunini yaxlit holda chuqur idrok etish mumkin emas. Badiiy asar tilini o’rganish va tahlil qilish rus va o’zbek tilshunosligida, shu jumladan, jahon tilshunosligida qator tadqiqotlar amalga oshirilganligini ta’kidlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Виноградов В. О языке художественной литературы.-М.: Гостехиздат, 1957.-С.4
2. Yo'ldoshev B, Qurbonov T. Badiiy asar tili va uslubi masalalari. Samarqand. 2006. B.88.
3. Doniyorov X, Yo’ldoshev B. Adabiy til va badiiy stil. Toshkent: Fan. 1988. B.71.
4. Виноградов В. О теории художественной речи. –М., 1971. –С. 105-211.

AMUDARYO YUQORI DELTASI TUPROQLARIDA ELEKTROMAGNIT INDUKSIYA, MASOFADAN ZONDLASH VA MASHINALI O‘RGANISH USULLARI ASOSIDA TUPROQ UNUMDORLIGINI BAHOLASH

Qurolova Lobar
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada tuproqning elektr o’tkazuvchanligi bilan tuproqdagi azot miqdori, pH darajasi, namlik va sho’rlanish darajalari orasidagi bog’liqlik o’rganildi. Bundan tashqari, tuproqdagi Azotobacter chroococcum kabi erkin azot fiksatsiyalovchi mikroorganizmlarning faolligini aniqlash orqali biologik unumdorlikning o‘zgarishini baholash ko‘zda tutilgan.

Аннотация. В данной статье изучается взаимосвязь электропроводности почвы с содержанием азота, pH, влажностью и засоленностью. Кроме того, предполагается оценить изменения биологической продуктивности путем определения активности свободных азотфиксирующих микроорганизмов, таких как Azotobacter chroococcum, в почве.

Abstract. This article studies the relationship between soil electrical conductivity and soil nitrogen content, pH, moisture, and salinity. In addition, it is intended to assess changes in biological productivity by determining the activity of free nitrogen-fixing microorganisms such as Azotobacter chroococcum in the soil.

Kalit so‘zlar: Amudaryo yuqori deltasi, elektromagnit induksiya, Azotobacter chroococcum, tuproq unumdorligi.

Ключевые слова: Верхняя дельта Амударьи, электромагнитная индукция, Azotobacter chroococcum, продуктивность почвы.

Keywords: Upper Amu Darya Delta, electromagnetic induction, Azotobacter chroococcum, soil productivity.

So‘nggi yillarda Amudaryo yuqori deltasi hududida sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holati yomonlashib, tuproqning fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlarida sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Ushbu holat hududda olib borilayotgan intensiv dehqonchilik, ortiqcha sug‘orish, drenaj tizimlarining eskirishi, shuningdek, ekologik omillar ta’siri natijasida yuzaga kelmoqda. Shu sababli tuproq unumdorligini zamonaviy, tejamkor va aniq usullar yordamida monitoring qilish dolzarb masalaga aylandi.

Tadqiqot ishining maqsadi — Amudaryo yuqori deltasi hududida tuproq unumdorligini baholash va tuproqdagi azot miqdori, pH, namlik, sho‘rlanish darajalarini elektromagnit induksiya (EMI)bilan bog’lashdan iborat. Shuningdek, tuproqdagi Azotobacter chroococcum faolligini aniqlash orqali biologik unumdorlikning o‘zgarishini o’rganish ko’zda tutilgan.

Tadqiqot metodikasi. Bunda Amudaryoning yuqori deltasi hududlaridagi tuproqning elektr o‘tkazuvchanligi dala sharoitida Geonics EM38 elektromagnit induksiya qurilmasi yordamida o’lchandi. Tuproqdagi azot miqdori, pH, namlik, sho‘rlanish laboratoriyada aniqlanib, EMI bilan bog‘landi. Tuproqdagi Azotobacter chroococcum faolligi plitalarda hisoblash usuli yordamida aniqlandi.

Tadqiqot Amudaryo yuqori deltasi hududida joylashgan tajriba maydonlarida olib borildi. Dala sharoitida Geonics EM38 elektromagnit induksiya qurilmasi yordamida tuproqning elektr o‘tkazuvchanlik (ECa) qiymatlari 0–90 sm chuqurlikda o‘lchandi. Tuproqdagi azot miqdori, pH, namlik, sho‘rlanish laboratoriyada aniqlandi. Tuproqdagi erkin azot fiksatsiyalovchi mikroorganizm bo’lgan Azotobacter chroococcum soni lobaratoriyada plitalarda hisoblash usuli orqali aniqlab olindi.

Natijalar va muhokama. Tuproqning eng yuqori elektr o‘tkazuvchanlik zonalari ko‘pincha sho‘rlangan, past unumdorlikdagi maydonlarga to‘g‘ri keldi. Tuproqlarda tuz miqdori qanchalik ko’p bo’lsa shunga bog’liq ravishda elektr o’tkazuvchanligi ham shuncha yuqori ko’rsatgichga ega bo’ldi. Shu bilan birga, Azotobacter chroococcum sonining yuqori qiymatlari (10^6–10^7 hujayra/g) EMI past zonalarda kuzatildi. Bu esa mikroorganizmlar faolligi bilan tuproq fizik holati o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi.

Shu tariqa, elektromagnit induksiya bilan lobaratoriya ma’lumotlarini birlashtirish orqali, yer usti va yer osti qatlamlari o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni aniqlash hamda biologik faol mikroorganizmlar ta’sirini baholash imkoniyati yaratildi.

Xulosa. Amudaryo yuqori deltasi tuproqlarida elektromagnit induksiya tuproq unumdorligini aniqlashda samaradorli ekanligi isbotlandi. Ushbu texnologiyalar yordamida tuproqning fizik holati, namlik, sho‘rlanish darajasi hamda mikrobiologik faollik o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash mumkin. Agar tuproqning elektr o’tkazuvchanligi qanchalik past bo’lsa, maskur tuproq unumdorligi shuncha yuqori shuningdek, mikroorganzmlar faolligi ham shunga mos ravishda yuqori bo’ladi va aksincha. Olingan ma’lumotlar hududdagi, tuproq monitoringi tizimini takomillashtirishda va sug‘oriladigan yerlarda hosildorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Clark, F. E. (1965). Agar-Plate Method for Total Microbial Count.
2. Khamidov, M., Ishchanov, J., Hamidov, A., Donmez, C., Djumaboev, K. (2022). Assessment of Soil Salinity Changes under the Climate Change in the Khorezm Region, Uzbekistan. International Journal of Environmental Research and Public Health, 19(14): 8794.

3. Rasulov, B. A., Jo‘rayev, S. E. Tuproq unumdorligi va uni baholashning zamonaviy usullari. // “Agrokimyo, himoya va o‘simliklar karantini” jurnali. – 2023. – №2. – B. 45–50.
4. Akramxanov, A., Martius, C., Khamidov, M. Geostatistik yondashuv asosida Xorazm tuproqlarining elektromagnit induksiya (EMI) tahlili. // “Tuproqshunoslik va agrokimyo yangiliklari” jurnali. – 2021. – №3. – B. 12–20.
5. Khamidov, M., Ishchanov, J., Donmez, C. Orolbo‘yi va Xorazm viloyatida tuproq sho‘rlanishining o‘zgarishi va baholash usullari. // “O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi jurnali”. – 2022. – №4. – B. 27–34.

DOPPLER ULTRASOUND IMPROVEMENT IN THE EVALUATION OF THYROID GLAND DISEASES: A CLINICAL AND TECHNICAL APPROACH

Khalilov Izzatillo
ASMI, department of Medical Radiology,

Abstract. Background: Thyroid gland diseases are among the most common endocrine disorders worldwide. The development of high-resolution ultrasound (US) combined with Doppler techniques has significantly improved diagnostic accuracy in differentiating benign and malignant thyroid pathologies.

Objective: To optimize ultrasound examination protocols in thyroid diseases using Doppler modes, enhancing diagnostic precision and early detection of vascular changes.

Methods: A total of 300 patients with different thyroid pathologies (nodular goiter, diffuse goiter, thyroiditis, Graves’ disease, and thyroid carcinoma) were examined using B-mode ultrasound and Doppler techniques (color Doppler, power Doppler, and spectral Doppler). The study analyzed vascular architecture, flow indices, peak systolic velocity (PSV), resistive index (RI), and pulsatility index (PI) of thyroid arteries.

Results: Doppler parameters significantly differed between benign and malignant lesions ($p < 0.05$). High PSV (> 60 cm/s) and increased RI (> 0.75) were strongly associated with malignancy. Diffuse thyroid disease showed increased global vascularity, while thyroiditis demonstrated irregular vascular patterns.

Conclusion: The use of Doppler ultrasound modes significantly improves diagnostic accuracy in thyroid gland diseases, allowing early differentiation of pathology, assessment of disease activity, and monitoring of treatment effectiveness.

Introduction. Thyroid gland diseases represent a major global health concern, affecting millions of people, especially women between the ages of 30 and 60. According to the World Health Organization, thyroid disorders are the second most common endocrine diseases after diabetes mellitus. The spectrum of thyroid diseases includes nodular and diffuse goiter, autoimmune thyroiditis, Graves' disease, and thyroid cancer.

Ultrasound (US) is the first-line imaging modality for the evaluation of thyroid pathology due to its high resolution, non-invasiveness, and cost-effectiveness. However, conventional B-mode ultrasound has limitations in differentiating benign and malignant lesions, particularly in nodular goiter and inflammatory thyroid diseases.

The introduction of Doppler modes (color Doppler, power Doppler, and spectral Doppler) has revolutionized thyroid imaging by allowing the assessment of vascularity and hemodynamics within the gland and its lesions. Vascular patterns often correlate with the activity and nature of the disease. For example, thyroid carcinoma typically shows chaotic vascularity and high flow velocities, whereas benign nodules exhibit peripheral vascularization with lower flow velocities. Doppler ultrasound also plays an important role in evaluating disease progression and monitoring treatment response.

The aim of this study is to improve the effectiveness of ultrasound diagnosis in thyroid gland diseases using Doppler modes, providing clinicians with a non-invasive and precise diagnostic tool.

Materials and Methods. Study Design and Population

A prospective observational study was conducted at the Department of Radiology, Tashkent Medical Academy, between 2020 and 2025. A total of 300 patients (216 women and 84 men), aged between 18 and 75 years, were enrolled. All patients were referred for thyroid ultrasound with clinical suspicion or laboratory confirmation of thyroid pathology.

Inclusion and Exclusion Criteria

Inclusion criteria: patients with nodular or diffuse thyroid disease, Graves' disease, autoimmune thyroiditis, or suspected malignancy.

Exclusion criteria: patients with prior thyroid surgery, radiation therapy, or incomplete clinical data.

Ultrasound Examination Protocol. All examinations were performed using a high-frequency linear transducer (7.5–12 MHz). B-mode scanning was used to assess gland size, echotexture, and the presence of nodules.

Doppler ultrasound modes applied included:

- Color Doppler: for assessment of vascular distribution.

- Power Doppler: for improved sensitivity in detecting low-flow signals.
- Spectral Doppler: for quantitative measurement of flow indices.

Parameters recorded included: Peak Systolic Velocity (PSV) of superior and inferior thyroid arteries, Resistive Index (RI), Pulsatility Index (PI), Vascular pattern classification (peripheral, central, mixed, or chaotic).

Statistical Analysis. All data were analyzed using SPSS version 26.0. Quantitative variables were expressed as mean ± SD. Comparisons between benign and malignant lesions were made using Student's t-test. A p-value < 0.05 was considered statistically significant.

General Characteristics. Out of 300 patients, 170 (56.7%) were diagnosed with nodular goiter, 62 (20.7%) with diffuse goiter, 38 (12.7%) with autoimmune thyroiditis, 20 (6.7%) with Graves' disease, and 10 (3.3%) with thyroid carcinoma.

B-Mode Findings. Benign nodules were mostly isoechoic or hyperechoic with well-defined margins and a regular shape. Malignant nodules were predominantly hypoechoic with irregular borders and microcalcifications.

Doppler Patterns.

- Benign nodules: peripheral vascularization in 78% of cases, PSV < 40 cm/s, RI < 0.70.
- Malignant nodules: chaotic or central vascularity in 90% of cases, PSV > 60 cm/s, RI > 0.75 ($p < 0.01$).
- Graves' disease: increased global vascularization with "thyroid inferno" sign, PSV often exceeding 100 cm/s.
- Thyroiditis: irregular vascular patterns with heterogeneous perfusion.

Statistical Correlations. PSV and RI showed a strong positive correlation with histologically confirmed malignancy. Doppler indices also correlated with clinical disease activity in Graves' disease and thyroiditis.

Discussion. Our study confirms the diagnostic value of Doppler ultrasound in evaluating thyroid gland diseases. Traditional B-mode ultrasound remains the cornerstone of thyroid imaging; however, Doppler techniques provide additional hemodynamic information, improving the accuracy of differentiation between benign and malignant lesions.

The "thyroid inferno" pattern observed in Graves' disease reflects increased vascularity due to autoimmune stimulation and hyperfunction. This sign is well documented and highly specific. Increased PSV and RI in thyroid carcinoma are consistent with previous reports indicating neoangiogenesis in malignant tissue.

Power Doppler is particularly useful for detecting subtle vascular changes in early disease stages, while spectral Doppler provides quantitative data essential for

objective assessment. These methods are also valuable for treatment monitoring, especially in patients undergoing antithyroid therapy or radioiodine ablation.

In patients with autoimmune thyroiditis, the vascular pattern is variable but often demonstrates irregular and asymmetric flow, reflecting the heterogeneous inflammatory process. Early detection of these changes can help guide management and prevent complications.

Conclusion. Doppler ultrasound plays a critical role in the modern evaluation of thyroid diseases, offering high diagnostic accuracy, non-invasiveness, and real-time assessment of vascularity.

- It improves differentiation between benign and malignant lesions.
- It allows early detection of disease activity in autoimmune conditions.
- It supports treatment monitoring and prognosis evaluation.

We recommend that Doppler techniques (especially color and spectral Doppler) should be routinely integrated into thyroid ultrasound protocols for optimal clinical outcomes.

References

1. Baskin HJ, Duick DS, Levine RA. Thyroid ultrasound and ultrasound-guided FNA. 2nd ed. Springer, 2008.
2. Frates MC, Benson CB, Charboneau JW, et al. Management of thyroid nodules detected at US: Society of Radiologists in Ultrasound consensus. Radiology, 2005.
3. Moon WJ, Jung SL, Lee JH, et al. Benign and malignant thyroid nodules: US differentiation. Radiology, 2008.
4. Ralls PW, Mayekawa DS, Lee KP, et al. Color-flow Doppler sonography in Graves disease: “thyroid inferno.” AJR, 1988.
5. Ahuja AT, Evans RM. Practical head and neck ultrasound. Cambridge University Press, 2000.
6. Kim EK, Park CS, Chung WY, et al. New sonographic criteria for recommending fine-needle aspiration biopsy of nonpalpable solid nodules of the thyroid. AJR, 2002.
7. Solbiati L, Charboneau JW. Ultrasound of the thyroid and parathyroid glands. Springer, 2000.

МАГНИТНО - РЕЗОНАНСНАЯ ТОМОГРАФИЯ - СОВРЕМЕННЫЙ МЕТОД ЛУЧЕВОЙ ДИАГНОСТИКИ

Тургунов Шомахмуд Шомансурович,
Нурматова Машхура Мухаммаджон кизи
Кафедра медицинской радиологии
Андижанского государственного
медицинского института, г. Андижан.

Магнитно-резонансная томография (МРТ) - самая молодая из радиологических методик. МРТ могут создать изображение сечений любой части организма. В МРТ исследованиях ионизирующее излучение не используется, а воздух или кости не являются помехой при визуализации. В сравнении с ультрасонографией и компьютерной томографией данная методика дорогие, технически сложнее и теоретически труднее для понимания. Несмотря на это МРТ полностью революционизировала некоторые области диагностической радиологии.

Основными компонентами МР-томографа являются сильный магнит, радиопередатчик, приёмная радиочастотная катушка и компьютер. Внутренная часть магнита часто сделана в форме туннеля, достаточно большого для размещения внутри него взрослого человека.

Сила магнитного поля измеряется в теслах (Т) или гауссах, 1 тесла = 104 гауссов. Для клинической МР-томографии используются поля силой от 0,1 до 3 тесла. Большинство МР-систем используют силу магнитного поля земли колеблется от 0,7 гаусса на полюсе до 0,3 гаусса на экваторе.

Магнитно - резонансная томография использует протонов находящиеся внутри ядра водорода, которые являются очень маленькими магнитными диполями с северным и южным полюсами. Когда пациента помещают внутрь сильного магнитного поля МР-томографа, все маленькие протонные магниты тела разворачиваются в направление внешного поля (подобно компасной стрелке, ориентирующейся на магнитное поле земли). Помимо этого, магнитые оси каждого протона начинает вращаться вокруг направления внешного магнитного поля. При пропускании через тело пациента вдоль оси у коротких электромагнитных радиочастотных импульсов магнитное поля радиовоен заставляет магнитные моменты всех протонов вращатыя по часовой стрелке вокруг этой оси. Для того чтобы это произошло, необходимо, чтобы частота радиоволн была равна резонансной частоте протонов. Это явление называет магнитный резонансом. В результате на мониторе выявляются высококачественные трехмерные изображения.

До настоящего времени не доказаны вредные эффекты используемых в МРТ аппаратах. Однако любой ферромагнитный объект подвергается воздействию сильных магниты сил и расположение любого ферромагнитного объекта в теле пациента, является абсолютным противопоказанием к применению МРТ. Внутричерепные ферромагнитные клипсы на сосудах, внутриглазные ферромагнитные инородные тела или кардиостимиряторы являются абсолютным противопоказанием для МРТ.

Передаваемые радиочасточные волны всегда вызывает нагрев тканей. Поэтому первые три месяца беременности некоторыми авторами расцениваются как абсолютное противопоказание для МРТ из-за риска нагрева плода.

МРТ МОРФОМЕТРИЯ ПОЯСНИЧНОГО ПОЗВОНОЧНОГО КАНАЛА ПРИ ЕГО СТЕНОЗЕ

Тургунов Шомахмуд Шомансурович,
Нурматова Машхура Мухаммаджон кизи
Андижанский государственный медицинский институт, г.Андижан, Узбекистан.

Введение. Дегенеративные и дислокационные процессы поясничного позвоночного сегмента, как выпячивание межпозвонкового диска, антелистез, ретролистез и латеролистез позвонков, остеофиты тел позвонков, гипертрофия и оссификации задней продольной и жёлтых связок приводят к уменьшению размеров позвоночного канала т.е. к образованию поясничного позвоночного стеноза. Эти процессы в основном диагностируются высокотехнологичными методами лучевой диагностики.

Цель. Методом МРТ установить нормальные и патологические величины всех параметров поясничного позвоночного сегмента, способствующие спинальному стенозу.

Материал и методы. Исследование выполнено в отделениях лучевой диагностики клиники Андижанского многопрофильного медицинского центра и Ташкентского медицинского центра «Star Med Center» на МРТ аппаратах «Brivo MR 355» фирмы GE (США), мощностью магнитного поля 1,5 Tecla.

МРТ исследования проводили у 30 пациентов контрольной группы и у 46 больных с патологией поясничного позвоночного сегмента. Определяли следующие нормальные и патологические (в скобках) величины поясничного отдела позвоночника: среднесагиттальный и фронтальный размеры костных

и мягкотканных границ поясничного позвоночного канала, среднесагитталь-ный и фронтальный размеры тела поясничного позвоночника в аксиальной проекции, вертикальный размер тела позвонка и межпозвоночного диска, площадь костного и мягкотканного контура позвоночного канала и канально-корпоральный индекс Джонсона – Томпсона.

Результаты. Среднесагиттальный размер костной и мягкотканной границы позвоночного канала на уровне L1=18,18±0,43 (17,34±0,83мм, P<0,5) и 13,45±0,36мм (13,73±0,38мм P<0,5) и на уровне L5=20,53±0,42 (12,44±0,84 мм, P<0,01) и 15,08±0,48мм (14,2±0,72мм, P<0,01), соответственно; фронтальной размер костной и мягкотканной границы позвоночного канала на уровне L1=22,96±0,58мм (22,44±0,88мм, P<0,8) и 20,36±0,48мм (19,96±0,68 мм, P<0,8), на уровне L5=27,16±0,81мм (23,14±0,89мм, P<0,01) и 23,15±0,78мм, (19,94±0,91мм, P<0,01), соответственно; среднесагиттальный и фронтальный размеры тела позвонка в аксиальной проекции на уровне L1=28,94±0,55мм, (30,56±1,25мм, P<0,8) и 38,86±1,36мм (40,45±1,44мм, P<0,8), на уровне L5=31,74±0,95мм (39,86±1,49мм, P<0,01) и 47,54±0,95мм (58,39±1,86мм, P<0,01), соответственно; вертикальный размер тела позвонка и межпозвоночного диска на уровне L1=24,46±0,93мм (23,76±0,93мм, P<0,8) и 7,45±0,27мм (7,24±0,56мм, P<0,05), на уровне L5=10,15±0,78мм (6,74±0,83мм, P<0,01), соответственно; площадь костного и мягкотканного контура позвоночного канала на уровне L1=356,7±7,8 мм² (349,6±6,9мм2, P<0,8) и 284,5±7,3мм2 (258,7±8,1мм2, P<0,5) на уровне L5=381,6±9,2мм2 (309,6±8,1мм2, P<0,01) и 309,6±9,8мм2 (241,4±10,2мм2, P<0,01), соответственно; канально-корпоральный индекс Джонсона - Томпсона на уровне L1=0,38 (0,35, P<0,05) и на уровне L5=0,41 (0,21, P<0,01).

Следовательно, стенозе увеличиваются ширина, высота и площадь нормальных анатомических структур поясничного позвонка в кранио - каудальном направлении.

При спинальном стенозе отклонения параметров от нормы в начальных отделах поясничного позвоночника незначительные и недостоверные, а в дистальных его отделах выраженные и высокодостоверные.

Вывод. Полученные результаты исследования позволяет сделать вывод, что МРТ метод является наиболее оптимальным и ценным в диагностике поясничного позвоночного стеноза.

YUQORI SINFLARDA MATEMATIKA O'QITISHNING INTERFAOL USULLARI

Hikmatova Maftuna Hoshim qizi
Buxoro davlat universiteti, Buxoro, O'zbekiston;
hikmatovamaftuna771@gmail.com

Ta'lim tizimida o'quvchilarning bilim olishi birinchi o'rinda turishini hamma yaxshi biladi. O'quvchilar o'qituvchi tomonidan berilgan bilimni barchasini o'zlashtirishi uchun zamonaviy metodlardan foydalanish lozim. Dars jarayonida interfaol usullardan foydalanish o'quvchi yoshlarning tashabbuskorligini hamda jamoa bilan birga ishlashni o'rgatadi. Albatta, har bir ishning maqsadi bo'lgani kabi interfaol usullardan foydalanishning ham maqsadi bor. Interfaol usulning bosh maqsadi o'quv jarayonlari uchun qulay vaziyat yaratib, o'quvchilarning faol va erkin fikirlashiga muhit yaratib berishdir. Bu o'quv jarayonining sifatini va samaradorligini oshirishda kata yordam beradi.

Matematika ta'limi o'quvchilarning mantiqiy tafakkurini shakllantirib, ilmiy dunyoqarashini boyitadi va kasbiy faoliyatga yo'naltirishga asos bo'ladi. Shu sababdan , metodika faqat bilim berishgina emas, balki o'quvchilarni mustaqil izlanish, tahlil qilish va xulosa qilish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi lozim. Hozirgi kunda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda interaktiv yondashuvlar, axborot – kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, STEAM yondashuvi ham keng qo'llanilmoqda.

STEAM- dasturi faol kommunikatsiya va komandada ishlash bilan farqlanadi. Muloqot davomida o'z fikrini bayon qilish va bahs-munozara olib borish uchun erkin muhit vujudga keltiradi. Bolalar doimo o'qituvchi va sinfdoshlar bilan qatnashsalar, mashg'ulotni yaxshi eslab qoladilar[3].

O'quvchilarni matematika faniga qiziqtirish maqsadida interfaol usullardan foydalanilmoqda.

Qisqa ko'paytirish formulalari ya'ni $(a+b)^2$, $(a-b)^2$, $(a-b)(a+b)$ kabi mavzularni o'rgatishda interfaol usullardan foydalanish misolida ko'rib chiqamiz:

1. "Klaster" usuli:

O;quvchilar doskada yoki qog'ozda asosiy formula (masalan, $(a-b)^2$) ni yozadilar. Atrofida esa uni ochib yozish, amaliy misollar va hayotiy qo'llanishlarnini klaster ko'rinishida chizib chiqadilar. Bu usul formulani yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

2. "Juftlikda ishlash"

Avval o’quvchilarga misol beriladi $(x+3)^2$. Har bir o’quvchi formula asosida mustaqil ochib yozadi. So’ngra juftlikda natijalarini solishtirib sinif bilan umumiy yechim muhokama qilinadi.

3. “ Matematik domino”

Kartochkalarda savol va javoblar yozib chiqiladi. Masalan, bitta kartochkada savol: $(a+b)^2$ ning ochilishi? Boshqasida esa javob: $a^2+2ab+b^2$. O’quvchilar domino usulida ketma-ket joylashtirib boradilar.

4 “Insert jadvali”

O’quvchilar quyidagi jadvalni to’ldiradilar:

Formulalar	Bilaman	Yangi	Tushunmadim
$(a+b)^3$	+		

Bu orqali o’qituvchi kim nimani yaxshi bilishini tez aniqlaydi.

5. “Matematik poyga”

Sinf kichik guruhlarga bo’linadi. Har bir guruhga 3-4ta misol beriladi. To’g’ri va tez yechgan guruh g’olib bo’ladi. Bu raqobat o’quvchilarni faollashtiradi.

6. Hayotiy misollar bilan bog’lash:

Misol uchun, kvadratning tomoni $(a+b)$bo’lsa , yuzasi $(a+b)^2$ ga teng ekanligini geometrik chizma orqali ko’rsatish. Bunda formula quruq yod bo’libgina qolmasdan, tushunarli bo’lib qoladi.

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, o’quvchilarga darsni yuqoridagi interfaol metodlar orqali tushuntirilsa mustahkam bilim va fanga qiziqish hosil bo’ladi. Interfaol metodlar orqali o’tilgan har bir mavzu o’quvchilar xotirasida mustahkam o’rin egallaydi va o’z fikrini erkin bildira olishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xolmatova,M. “Matematika o’qitish metodikasi”.- Toshkent: O’qituvchi, 2020
2. Ergashev,A. “Matematikadan dars o’tishda interfaol metodlar”.- Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019.
3. www.ziyonet.uz

TALABALARNING KASBIY-PEDAGOGIK MAHORATINI RIVOJLANTIRISHDA XALQ HUNARMANDCHILIGINING ROLI

Esanova Sarvinoz Uktamovna
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
Maktabgacha ta'lim kafedrasi o'qituvchisi
Tel: +998 91 510 83 80
E-mail: esanovas@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalq hunarmandchiligining talabalarda ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishdagi o'rni hamda ahamiyati tahlil qilingan. Xalq hunarmandchiligi nafaqat moddiy madaniyat namunasi, balki tarbiyaviy, ma'naviy va estetik qadriyatlarni mujassam etgan muhim ta'limiy manba sifatida yondashiladi. Maqolada hunarmandchilik faoliyatining o'quv jarayoniga integratsiya qilinishi orqali talabalarda muloqot madaniyati, hamkorlik, jamoada ishlash, ijodiy fikrlash va mehnatsevarlik kabi ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqot davomida xalq hunarmandchiligi asosida tashkil etilgan ta'limiy faoliyatlar talabalarning ijtimoiy faolligini kuchaytirishi, milliy o'zlikni anglashini chuqurlashtirishi va shaxsiy mas'uliyat hissini oshirishi isbotlab berilgan.

Kalit so'zlar: xalq hunarmandchiligi, ijtimoiy-pedagogik kompetensiya, ijodiy fikrlash, milliy qadriyatlar, pedagogik jarayon, ma'naviy tarbiya, madaniy meros, jamoada ishlash, shaxs kamoloti, mehnatsevarlik.

Globallashuv va axborot texnologiyalari shiddat bilan kengayib borayotgan davrda ta'lim tizimi oldida yosh avlodni nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy-pedagogik jihatdan ham yetuk shaxs sifatida shakllantirish vazifasi turibdi. Milliy qadriyatlar, madaniyat va ma'naviy merosga asoslangan ta'lim jarayoni o'quvchilar shaxsini kamol toptirishda muhim o'rin tutadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, xalq hunarmandchiligi talaba-yoshlarda mehnatsevarlik, bunyodkorlik, sabr-toqat, estetik did, jamoada ishlash ko'nikmalarini tarbiyalashda bebaho manba bo'lib xizmat qiladi.

Xalq hunarmandchiligi asrlar davomida xalqning ma'naviy va moddiy merosini, donishmandligini, bunyodkorligini, go'zallikni qadrlashni o'zida mujassam etgan. Xalq hunarmandchiligini o'quv jarayoniga singdirish nafaqat amaliy ko'nikmalarni shakllantirish, balki o'quvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatini yaratadi. Bunday mashg'ulotlar orqali talabalarda mehnatga hurmat, mas'uliyat, jamoada ishlash, muloqot qilish qobiliyati, ijtimoiy faollik kabi fazilatlar shakllanadi. Qolaversa, xalq hunarmandchiligiga asoslangan ta'lim-tarbiya jarayoni yoshlarda milliy o'zlikni

anglashni chuqurlashtiradi, ma’naviy merosga hurmat ruhida tarbiyalaydi, kasbiy mehnatga ijodiy yondoshadi. Binobarin, xalq hunarmandchiligi zamonaviy ta’lim tizimida shaxsni har tomonlama kamol toptirish, ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e’tirof etilmoqda.

Xalq hunarmandchiligi tabiatan ijtimoiy-estetik hodisadir. Har bir xalqning hunarmandchilik an’analari uning dunyoqarashi, hayot falsafasi va qadriyatlar tizimini o’zida mujassam etgan. Binobarin, hunarmandchilik yosh avlodda milliy madaniyatga hurmat ruhini tarbiyalashning samarali vositasidir. Pedagogik nuqtai nazardan o’quvchilarni xalq hunarmandchiligi bilan tanishtirish ularning amaliy ko’nikmalarini rivojlantiribgina qolmay, balki ijtimoiy kompetensiyalarni ham rivojlantiradi. Bu jarayon muloqot qobiliyati, hamkorlik, mehnatsevarlik, sabr-toqat, estetik did, mas’uliyat kabi fazilatlarni talab qiladi [1].

Xususan, xalq hunarmandchiligi turlarini o’quv jarayonida qo’llash talabalarda mehnatsevarlik, badiiy did, milliy g’urur, jamoaviylik, ijodiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Xalq hunarmandchiligining har bir turi – zargarlik, kashtachilik, kulolchilik, yog’och o’ymakorligi, to’quvchilik o’ziga xos estetik, axloqiy va ijtimoiy mazmunga ega bo’lib, o’quvchilarda go’zallikni qadrlash, inson mehnatini hurmat qilishga o’rgatadi.

Ijtimoiy-pedagogik kompetensiya – shaxsning jamiyatda samarali faoliyat yurita olishi, munosabatlarni boshqarishi, jamoada o’z o’rnini topishi, mas’uliyatli qarorlar qabul qilishi, hamdardlik va bag’rikenglik ko’rsatish qobiliyatidir. Bu kompetensiyalar shaxs farovonligi va jamiyatdagi muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biridir. Ta’lim jarayonida ushbu kompetensiyalarni rivojlantirish uchun milliy qadriyatlar, an’analar, xalq amaliy san’atining tarbiyaviy imkoniyatlaridan unumli foydalanish zarur. Xalq hunarmandchiligi yoshlarda o’z madaniyatiga hurmat tuyg’usini tarbiyalaydi, ijodiy tafakkurni rag’batlantiradi, o’z mehnatining ijtimoiy ahamiyatini anglaydi. Xalq hunarmandchiligi o’quvchilarni amaliy mashg’ulotlar orqali ijtimoiy muhitga jalb qiladi, jamoada ishlash, o’zaro yordam, tashabbuskorlik, mas’uliyat kabi ijtimoiy ko’nikmalarni rivojlantiradi [2].

Oliy o’quv yurtlarida talabalarning pedagogik faoliyatida xalq hunarmandchiligiga asoslangan ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirish bir necha bosqichlarni o’z ichiga oladi:

Axborot-ma’rifiy bosqich - talabalarni xalq hunarmandchiligining tarixi, turlari va ijtimoiy ahamiyati bilan tanishtirish.

Amaliy va ijodiy bosqich - talabalarni hunarmandchilikni yaratish jarayoniga bevosita jalb qilish, amaliy ko’nikmalarini rivojlantirish.

Analitik va mulohaza yuritish bosqichi - ularning ijodiy faoliyati natijalarini tahlil qilish, o’zaro baholash va o’zgarishlarni boshdan kechirish orqali ijtimoiy

o’zini o’zi anglashni kuchaytirish. Bu jarayonda xalq hunarmandlari, san’atshunoslar, o’qituvchilar bilan hamkorlikda tashkil etilayotgan mahorat saboqlari, ko’rgazmalar, amaliy tadbirlar o’quvchilarning qiziqishi va ijtimoiy faolligini oshirmoqda [3].

Hunarmandlik shaxs va jamiyat o’rtasini bog’lovchi ko’prik bo’lib xizmat qiladi. O’quvchilarning xalq hunarmandchiligiga asoslangan faoliyati ularni jamiyatga integratsiya qiladi, o’z mehnatiga hissa qo’shish, jamoada ishlash ko’nikmalarini, ijtimoiy mas’uliyat hissini shakllantiradi. Shunday qilib, xalq hunarmandchiligi orqali ijtimoiy-pedagogik kompetensiyani shakllantirish nafaqat ta’lim-tarbiya jarayonini boyitibgina qolmay, balki yoshlarning jamiyat hayotiga hissa qo’shadigan shaxs sifatida kamol topishiga ham xizmat qiladi [4].

Xalq hunarmandchiligi estetik tarbiyaning eng samarali manbalaridan biridir. Ular kishilarda go’zallik tuyg’usi, go’zallikka intilish, mehnatga muhabbat, sabr-toqat, halollik kabi fazilatlarni singdiradi. Amaliy mashg’ulotlar davomida badiiy asarlar yaratayotgan o’quvchilarda o’z mehnatidan faxrlanish, ijodkorlik, ma’naviy mas’uliyat tuyg’ularini tarbiyalaydi. Bunday tadbirlar shaxsning ichki dunyosini boyitadi, estetik didini rivojlantiradi, ijtimoiy faol va ma’naviy yetuk shaxslarni shakllantiradi [5].

Umuman aytganda, xalq hunarmandchiligi milliy madaniyatning bebaho qismi, xalq tafakkuri mahsuli, yosh avlodni tarbiyalashda kuchli pedagogik vositadir. Xalq hunarmandchiligi o‘quvchilarning ijtimoiy-pedagogik kompetensiyalarini shakllantiribgina qolmay, ularni mehnatga, ijodkorlikka o‘rgatadi, balki ijtimoiy faolligini oshiradi, jamoada ishlash, muloqot qilish qobiliyati, mas’uliyat, sabr-toqat, estetik did kabi fazilatlarni tarbiyalaydi. Bu jarayon o‘quvchilarni milliy qadriyatlar asosida o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z xalqining madaniy merosiga hurmat va ijodiy yondashish orqali jamiyatda o‘z o‘rnini izlashga yo‘naltiradi. Xalq hunarmandchiligi ularni amaliy tajribaga, jamoada ishlashga, go‘zallik tuyg‘usiga o‘rgatadi, badiiy did va shaxsiy mas’uliyat hissini rivojlantiradi. Pedagogik nuqtai nazardan qaraganda, ta’lim jarayonini xalq hunarmandchiligi bilan boyitish tarbiyaning insonparvarlik tamoyillarini hayotga tatbiq etish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg‘unlashtirish, ijodiy va ijtimoiy faol shaxsni shakllantirish demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Abdullayeva Q.M., Maksumova M.A., Raximjanova M. Gazlamaga badiiy ishlov berish. – Toshkent: “Cho’lpon”, 2011.
2. Amanjonova D.A. O’zbekistonning qo’l mehnati bilan yaratilgan bebaho boyliklari. – Toshkent. 2011. – 78 b.

3. Boboyeva Y.V. Oilada sog'lom turmush tarzini shakllantirishda rekreativ texnologiyalar vositalari orqali yondashuv. Zamonaviy fan va ta'lim muammolari. 2017. – № 3. – B. 132-137.
4. Bulatov S. O'zbek xalq amaliy bezak san'ati. –Toshkent: Mehnat, 1991.
5. Duncker K. Zur Psychologie des produktiven Denkens. – Berlin: Springer, 1935.
6. Jalolov A. Kasb qanday tanlanadi? – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Maksumova M.A., Abdullayeva Q.M. Xalq hunarmandchiligi. – Toshkent: TDPU, 2008.

QOCHOQLARNING XALQARO VA ISLOM HUQUQIDAGI MAQOMI

Madaminova Dilafruz Khoshimovna
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti o'qituvchisi
dilishxon18@icloud.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qochoqlarning tushunchasi, Xalqaro va Islom huquqidagi maqomi, ularning huquqiy himoyasi va ijtimoiy ahvolini tartibga soluvchi asosiy tamoyillar tahlil qilinadi. Xalqaro huquq doirasida qochoqlarning huquqlarini belgilovchi xalqaro konvensiyalar ko'rib chiqiladi. Shunigdek, Islom huquqida hijratning diniy va axloqiy mohiyati, qochoqlarga nisbatan jamiyat va davlatning mas'uliyati yoritiladi. Maqolada xalqaro va islomiy ta'lim yondashuvlarning o'xshash hamda farqli jihatlari yoritiladi. Qochoqlik masalasida adolat va insonparvarlik tamoyillari asosiy qadriyat sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: qochoq, muhojir, migratsiya, Xalqaro huquq, Islom huquqi, hijrat, inson huquqlari, himoya.

Kirish. Globalizatsiya jarayonining tezlashuvi, siyosiy beqarorlik, ekologik muammolar va iqtisodiy nomutanosibliklar natijasida muhojirlik hozirgi kunning eng dolzarb ijtimoiy muammolaridan biriga aylangan. Har yili miglab, hatto millionlab insonlar o'z yurtini tashlab, o'zga mamlakatlardan tinch boshpana izlashga majbur bo'lmoqdalar. Shuning uchun qochoqlarning huquqiy maqomlarini belgilash, ularning xavfsizligi va insoniy qadr-qimmatini ta'minlash xalqaro hamjamiyat va diniy-huquqiy tizimlar oldida turgan muhim vazifa hisoblanadi. Har ikkala huquqiy tizimning asosiy maqsadi – inson hayoti, sha'ni va erkinligini himoya qilishdadir. Ammo ular bu masalaga turlicha yondashadi; Xalqaro huquq – davlatlararo shartnomalar va konvensiyalar asosida, Islom huquqi esa – Qur'on va sunna asosida.

Islom tinchlik va solomatlik dini deb e’tirof etiladi (السلام دين الاسلام). Bu so‘zning o‘zagiga e’tibor qaratilsa ham, ya’ni, as-Salom - tinchlik, xotirjamlik va rohat beruvchi degan ma’noni anglatadi. Payg‘ambar alayhissalomning hadislarida keltirilganidek, (يده و لسانه من المسلمون سلم من المسلم) haqiqiy musulmon tushunchasiga quyidagicha ta’rif keltiriladi: haqiqiy musulmon - musulmonlar uni tili va qo‘lidan omonda bo‘lgan kishilar. Bundan kelib chiqadiki, Islom har doim tinchlik targ‘ibotchisi bo‘lgan. Demak, Islom o‘z mohiyatiga ko‘ra doimo tinchlikni, insonparvarlikni va zo‘ravonlikdan tiyilishni targ‘ib etib kelgan. Qur’oni Karimda ham urush va tinchlik masalalariga alohida urg‘u beriladi: “Sizlarga urush qilayotganlarga qarshi Alloh yo‘lida urush qiling. Va tajovuzkor bo‘lmang. Albatta Alloh tajovuzkor bo‘lganlarni hush ko‘rmas” (Baqara, 190). Bu oyatda ikki asosiy g‘oya ilgari suriladi, birinchisi - faqat o‘zlariga qarshi urushayotganlar bilan jang qilish, ya’ni bu urush boshlagan tomonga qarshi o‘zini, yaqinlarini, qolaversa Vatanini mudofaasi yo‘lida Alloh uchun jang qilish konsepsiyasi ilgari surilgan. Ikkinchisi esa - barchaga ma’lumki, urush insonda tajovuzkor bo‘lib qolishga moyilligini orttiradi, ya’ni, jang qilgan inson uchun tajovuz oddiy holatga aylanib qoladi va u tomonidan ko‘plab zo‘ravonliklarni keltirib chiqarish ehtimoli balandligi sababli buni Alloh hush ko‘rmasligi bilan qoralanadi va ushbu harakatlardan qaytariladi. Aniq qilib aytadigan bo‘lsak, dushman tomonni ham qiynoqlarga solish ta’qiqangan.4

Biroq, bugungi dunyo arenasidagi keskin siyosiy vaziyatlar, qurolli mojarolar va iqtisodiy inqirozlar urushlar keltirib chiqarmoqda va insonlarni o‘zga yerlardan tinch boshpana izlab qochoq degan maqom olishga sabab bo‘lmoqda. Shu o‘rinda “boshpana izlovchi”ning maqomi nafaqat Xalqaro huquqda, balki Islom huquqida ham muhim o‘rin tutadi.

Islom tarixida bunday hodisalar ilk marotaba Payg‘ambar (s.a.v.) davridayoq kuzatilgan. Nubuvvatning 5-yilida Makka mushriklarining zulmidan qochgan ilk musulmonlar Habashistonga hijrat qilganlar5. U yerda ularni nasroniy podsho Najoshiy himoya qilgan. Bu voqea Islom huquqida (aman) – ya’ni, boshpana va xavfsizlik kafolatining dastlabki amaliy ko‘rinishi sifatida e’tirof etiladi.

Shu jihatdan, Islom huquqida “muhojir”, “mastad’af” (zulm ostidagi), “mustaamin” (panoh so‘rovchi) kabi tushunchalar mavjud bo‘lib, ular insonning hayoti va e’tiqodini himoya qilishga qaratilgan. Islom huquqi nafaqat musulmonlarga, balki, har qanday panoh so‘ragan insonni xavfsizlik kafolatini beradi.

[4] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol, 1-juz. Toshkent: Sharq, 2012. – 176 b.
[5] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Islom tarixi. 2017. – 222 b.

Xalqaro huquqda esa bunday kafolatlar Qochqinlar to‘g‘risidagi Jeneva konvensiyasi6 va 1967-yildagi Qochqinlar maqomi to‘g‘risidagi Protokoli7 orqali tartibga solinadi. Unga ko‘ra, qochoq – “o‘z vatanida ta’qibga uchrash xavfi tufayli boshqa davlat himoyasini izlayotgan shaxs” hisoblanadi. Bu hujjatlarda qochoq-larning huquqlari aniq belgilab qo‘yilgan;

- majburiy qaytarib yuborish (refoulment) taqiqlangan;
- ularga sog‘liqni saqlash, ta’lim va mehnat huquqlari kafotlangan;
- davlatlardan gumanitar yordam va himoya ko‘rsatish talab etiladi.8

Islom huquqi qochoqlarga nisbatan rahm-shafqat, mehr va adolat tamoyillariga asoslanadi. Qur’on va sunnada boshpanasiz insonlarga yordam berishning ilohiy buyruq sifatida ko‘rsatilganligi qayd etiladi: “Agar mushriklardan birontasi panoh so‘rasa, unga panoh ber, toki u Allohning kalomini eshitsin. So‘ngra, uni omonlik joyiga yetkazib qo‘y” (Tavba, 6). Mazkur hukmlardan maqsad mushriklarni qirib tashlash emas, balki to‘g‘ri yo‘lga solish. Shuningdek, ularni omonlik joyiga yetkazib qo‘yish ham belgilab qo‘yilgan9. Hamda, Payg‘ambar (s.a.v.) Makkadan Madinaga hijrat qilganlarida muhojir sifatida makkaliklar, ansoriylar (yordamchilar) deb madinaliklar atalgan. Makkalik muhojirlar o‘z yurtini, mol-mulklarini muntazam tajovuz hamda ta’qib sababli tashlab, din ravnaqi yo‘lida ko‘chib o‘tishgan. Bu paytda madinaliklar ularga o‘z uylaridan joy va bor narsalarini baham ko‘rishgan, shunigdek o‘zlaridan muhojirlarni ustun qo‘yishganligiga Qur’oni Karimning oyatlari yaqqol dalil bo‘ladi. Hashr surasining 8-9 oyatlarida muhojirlarga yaxshilik qilgan ansoriylar ulug‘langan.

Islom huquqida “aman” (boshpana berish) instituti mavjud bo‘lib, u muvaqqat yoki doimiy muhofaza ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Ibn Qudama o‘zining “al-Mug‘ni” asarida shunday deydi: “Agar g‘ayrimuslim kishi musulmonlardan panoh so‘rasa ular uni himoya qilishi va xavfsiz joyga yetkazish vojibdir”.

Islom huquqi muhojirlarni himoya qilishdagi asosiy tamoyillari bilan Xalqaro huquq qoidalariga uyg‘un. Ikkalasi ham:

- inson hayotini va sha’nini himoya qilishni ustuvor qiymat sifatida ko‘radi;
- zo‘ravonlik va majburiy qaytarishni taqiqlaydi;
- boshpana berishni insoniy burch sifatida e’tirof etadi.

Bunday umumiylik Xalqaro huquqdagi muhojirlar instituti insonparvar Islom ta’limoti bilan hamohang ravishda shakllangan.

[6] https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/1951-refugee-convention
[7] https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-relating-status-refugees
[8] Birlashgan Millatlar Tashkilotining Konvensiyasi. Qochoqlar maqomi to‘g‘risida
[9] Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol, 2-juz. Toshkent: Sharq, 2012. – 520 b.

Xulosa qilib aytganda, Islom huquqi va Xalqaro huquq muhojirlar himoyasida umumiy maqsadga – insonparvarlik va adolatni ta’minlashga qaratilgan. Islom huquqida bu vazifa burch sifatida belgilangan bo‘lsa, Xalqaro huquqda u davlatlar zimmasdagi xalqaro majburiyat sifatida amalga oshiriladi. Inson qayerda bo‘lmasin, uning hayoti himoyada bo‘lishi shart. Bu har ikki huquq tizimining umumiy qoidasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qur’oni Karim.
2. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol, 1-juz. Toshkent: Sharq, 2012. – 176 b.
3. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol, 2-juz. Toshkent: Sharq, 2012. – 520 b.
4. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Islom tarixi. 2017. – 222 b.
5. Imom al-Buxoriy. “Al-Jomi’ as-saxix”. Hilol nashr. 2019 .
6. Abdulaziz Mansur. Qur’oni Karim ma’nolarining tarjimasi va tafsiri. – T., 2007.
7. 1951-yilgi Qochqinlar to‘g‘risidagi Jeneva Konvensiyasi.
8. 1967-yilgi Qochqinlar maqomi to‘g‘risidagi Protokol.
9. Al-Qaradavi, Fiqh al-Davla fi al-Islam, 2001.
10. Schacht Jozeph. An Introduction to Islamic Law. Oxford: Oxford University Press, 1964.
11. Ibn Qudama. Al-Mug‘ni.

Internet resurslar:

12. https://islom.uz/
13. https://fiqh.uz/
14. https://lex.uz/uz/
15. https://www.unhcr.org/about-unhcr/overview/1951-refugee-convention
16. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-relating-status-refugees

BOZOR IQTISODIYOTIDA TADBIRKORLIK SHAKLLARINI TASHKIL ETISH VA BOSHQARISHNING SAMARALI YO‘NALISHLARI

Yo‘ldosheva Mohichehra Musurmon qizi
11-DMTT ingliz tili o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik shakllarini tashkil etish va ularni samarali boshqarish masalalari yoritilgan. Tadbirkorlik turlarining o‘ziga xos xususiyatlari, kapital aylanishining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri hamda marketing va menejment tizimlarining ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy va iqtisodiy muhit tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda hal qiluvchi omil sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: bozor iqtisodiyoti, tadbirkorlik faoliyati, boshqaruv, kapital aylanishi, marketing, menejment.

Annotation. This thesis highlights the issues of organizing various forms of entrepreneurship and ensuring their effective management in the context of a market economy. The distinctive features of entrepreneurial types, the impact of capital turnover on economic efficiency, and the importance of marketing and management systems are analyzed. Moreover, the legal and economic environment created by the state is evaluated as a crucial factor in the development of entrepreneurial activity.

Keywords: market economy, entrepreneurship, management, capital turnover, marketing, management.

Аннотация. В данной тезисной работе освещены вопросы организации различных форм предпринимательства и обеспечения их эффективного управления в условиях рыночной экономики. Проанализированы особенности отдельных видов предпринимательской деятельности, влияние оборота капитала на экономическую эффективность, а также значение маркетинговых и управленческих систем. Кроме того, правовая и экономическая среда, создаваемая государством, рассматривается как решающий фактор развития предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: рыночная экономика, предпринимательская деятельность, управление, оборот капитала, маркетинг, менеджмент.

Kirish. Inson faoliyati turlicha bo‘lib, uning ichida tadbirkorlik alohida o‘rin tutadi. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyotda tadbirkorlik — iqtisodiy resurs bo‘lib, ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatishda muhim shaxsiy omil hisoblanadi. Mamlakatimizda hozirgi iqtisodiy islohotlar davrida tadbirkorlikni rivojlantirish va unga qulay huquqiy-iqtisodiy muhit yaratish ustuvor vazifaga

aylangan. Shu nuqtai nazardan, mazkur tezis tadbirkorlik shakllarini tashkil etish va boshqarishning samarali yo‘nalishlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan.

Bozor iqtisodiyotida tadbirkorlik faoliyati iqtisodiy rivojlanishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi10. U jamiyatda yangi ish o‘rinlari yaratish, raqobat muhitini kengaytirish, innovatsion g‘oyalarni iqtisodiyotga tatbiq etish va milliy daromadni oshirishda muhim o‘rin tutadi11. Shu bois O‘zbekistonda iqtisodiy islohotlarning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida tadbirkorlikni rivojlantirish, uni samarali boshqarish hamda bozor mexanizmlariga moslashtirish choralari amalga oshirilmoqda. Mavzuning dolzarbligi tadbirkorlik tizimini modernizatsiya qilish, uning tashkiliy-huquqiy asoslarini mustahkamlash va boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirish ehtiyojidan kelib chiqadi.

Tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishi har bir mamlakat iqtisodiyotining asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Chunki tadbirkorlik – bu nafaqat foyda olishga qaratilgan iqtisodiy faoliyat, balki u jamiyatda yangi ish o‘rinlarini yaratish, resurslardan samarali foydalanish, innovatsion g‘oyalarni amaliyotga joriy etish va raqobat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan, bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlik faoliyati milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlovchi asosiy omil sifatida e’tirof etiladi.

Tadbirkorlikning tarixiy ildizlari XVIII asr iqtisodiy tafakkuriga borib taqaladi. R.Kantilon, A.Smit, F.Kene, J.B.Sey kabi klassik iqtisodchilar uni tavakkalchilik, tashabbuskorlik va foyda olish faoliyati sifatida izohlaganlar12. Keyinchalik Y.Shumpeter tadbirkorlikni yangilik yaratuvchi, innovatsion kuch deb talqin etdi. Uning fikricha, iqtisodiy rivojlanishning manbai aynan tadbirkorlarning yangilik kiritish faoliyatida namoyon bo‘ladi13. Zamonaviy iqtisodiyotda esa F.Xayek va L.Mizes tomonidan ilgari surilgan yondashuvga ko‘ra, tadbirkor – bu yangi imkoniyatlarni izlovchi, o‘zgaruvchan bozor sharoitida moslashuvchan qarorlar qabul qiluvchi shaxsdir.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham tadbirkorlik faoliyatiga davlat darajasida alohida e’tibor berilmoqda. Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning “Har bir oila – tadbirkor” dasturi, yoshlar va ayollar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlash tashabbuslari, soliq va kredit siyosatidagi yengilliklar, moliyaviy infratuzilmaning rivojlanishi bu sohani jadallik bilan rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Shu sababli, mamlakatimizda tadbirkorlik nafaqat iqtisodiy foyda keltiruvchi jarayon, balki ijtimoiy barqarorlik va bandlikni ta’minlovchi muhim mexanizmga aylangan.

[10] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF–4947-son Farmoni “Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”
[11] Karimov I.A. “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
[12] **Cantillon R.** *Essai sur la Nature du Commerce en Général*. London: Fletcher Gyles, 1755. — 250 p.
[13] Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). -T.: “LESSON PRESS” nashriyoti. 2021

Tadbirkorlik faoliyatining muvaffaqiyatli rivojlanishi bir qator iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy shart-sharoitlarning mavjudligiga bog‘liq. Eng avvalo, tadbirkor ishlab chiqarish vositalaridan foydalanish, ularni o‘zgartirish, foyda olish va uni tasarruf etish huquqiga ega bo‘lishi zarur. Shuningdek, u mulkchilikning turli shakllari – davlat, xususiy, jamoa yoki aralash mulkka asoslangan xo‘jalik yuritish erkinligiga ega bo‘lishi kerak. Mamlakatda erkin bozor muhiti, sarmoya kiritish uchun qulay iqtisodiy sharoit, soliq imtiyozlari, kredit resurslari va huquqiy kafolatlar mavjud bo‘lsa, tadbirkorlikning rivojlanish sur’atlari yanada ortadi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlikning turli shakllari mavjud. Ularga davlat, jamoa, kooperativ, xususiy, aralash va aksiyadorlik shaklidagi korxonalar kiradi. Har bir shaklning o‘ziga xos xususiyatlari, boshqaruv tizimi va moliyaviy mas’uliyati mavjud. Masalan, davlat korxonalari budjet mablag‘lari hisobiga moliyalashtiriladi va ijtimoiy ahamiyatga ega sohalarda faoliyat yuritadi. Kooperativ korxonalar esa jamoa mulkiga asoslanib, a’zolarning bevosita mehnat ishtirokini talab qiladi. Xususiy tadbirkorlik shaxsiy tashabbus va kapital asosida tashkil etilib, bozor iqtisodiyotining eng dinamik va moslashuvchan bo‘g‘ini hisoblanadi14. Aksiyadorlik jamiyatlari esa zamonaviy ishlab chiqarishning yirik shakli bo‘lib, bir nechta kapital egalari o‘z mablag‘larini birlashtirib, katta loyihalarni amalga oshiradi. Bunda aksiya, dividend, obligatsiya kabi moliyaviy vositalar orqali korxona faoliyati yuritiladi. Bu esa milliy iqtisodiyotda kapital harakatini jonlantiradi, investitsiya muhitini kengaytiradi.

Tadbirkorlik faoliyatini tashkil etishning zamonaviy bosqichida marketing va menejment tizimlarining ahamiyati alohida o‘rin tutadi. Marketing bozor talablari va iste’molchilar ehtiyojlarini chuqur o‘rganib, ishlab chiqarish yo‘nalishini to‘g‘ri belgilash imkonini beradi. Menejment esa korxonani samarali boshqarish, resurslarni tejash, inson omilidan oqilona foydalanish va innovatsion yechimlarni joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshiradi. Shu ma’noda, marketing va menejment tizimlarini chuqur o‘zlashtirish tadbirkorlik muvaffaqiyatining muhim kafolatidir15.

Shuningdek, O‘zbekistonda korxonalarni korporativ boshqarishning xalqaro standartlariga mos ravishda tashkil etish bo‘yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Aksiyadorlik jamiyatlarining yangi namunaviy tuzilmasi, lavozim va kasblarning yangilangan klassifikatori, elektron hisobot tizimlari va raqamli boshqaruv mexanizmlari shular jumlasidandir. Bu esa tadbirkorlik subyektlarining ochiqligi, hisobdorligi va investitsion jozibadorligini oshirmoqda.

[14] Baumol W. J. *Entrepreneurship: Productive, Unproductive, and Destructive*. Journal of Political Economy, Vol. 98, No. 5, 1990, pp. 893–921.
[15] Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*. 15th ed. Pearson Education, 2016. — p. 32–41.

Umuman olganda, tadbirkorlik faoliyati – bu mamlakat iqtisodiyotining innovatsion, ijtimoiy va moliyaviy barqarorligini ta’minlaydigan eng muhim tizimdir. Uning samarali rivojlanishi bevosita davlat siyosatining iqtisodiy yo‘nalishiga, qonunchilikning aniqligi va barqarorligiga, shuningdek, jamiyatdagi tadbirkorlik madaniyatining darajasiga bog‘liqdir.

Xulosa. Tadbirkorlik faoliyati — bu milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlovchi, innovatsiyalarni joriy etuvchi va jamiyatning ijtimoiy farovonligini oshiruvchi eng muhim mexanizmdir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida u nafaqat foyda olishga, balki yangi ish o‘rinlari yaratish, raqobat muhitini shakllantirish, resurslardan samarali foydalanish va xalq xo‘jaligida barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

O‘zbekiston sharoitida tadbirkorlikni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uni qo‘llab-quvvatlash, huquqiy-me’yoriy asoslarini takomillashtirish, soliqqa oid imtiyozlar yaratish hamda moliyaviy resurslarga kirish imkoniyatini kengaytirish orqali iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida sezilarli ijobiy natijalar kuzatilmoqda.

Shuningdek, tadbirkorlikning turli shakllari — davlat, xususiy, kooperativ va aksiyadorlik korxonalari o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, ularni bozor mexanizmlariga mos tarzda boshqarish, zamonaviy menejment va marketing tizimlarini joriy etish orqali korxonalar samaradorligini oshirish zarur.

Kelgusida tadbirkorlikni yanada rivojlantirish uchun quyidagi yo‘nalishlarga alohida e’tibor qaratish lozim:

Tadbirkorlik subyektlarini raqamli texnologiyalar asosida boshqarish tizimini kengaytirish;

Innovatsion startaplarni qo‘llab-quvvatlash va ularni xalqaro bozorga olib chiqish;

Kichik va o‘rta biznesni moliyaviy resurslar bilan ta’minlash mexanizmlarini soddalashtirish;

Tadbirkorlik madaniyatini oshirish va kadrlar malakasini uzluksiz takomillashtirish.

Xulosa qilib aytganda, tadbirkorlik faoliyatini samarali tashkil etish, uni ilmiy asosda boshqarish va innovatsion yondashuvlar orqali rivojlantirish mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish hamda xalq farovonligini ta’minlashda hal qiluvchi omil bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). -T.: “LESSON PRESS” nashriyoti. 2021. 289 bet.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisning Senati va Qonunchilik palatasiga Murojaatnomasi (24.01.2020) Xalq so‘zi gazetasi, 2020 yil 25 yanvar
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi, PF-4947-sonli Farmoni. 8-ilova, №118.
4. Karimov I.A. “O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari”. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.
5. Muminov A. Tadbirkorlik faoliyatining iqtisodiy mexanizmlari. – Toshkent: Fan, 2021.

O‘ZBEKISTONDA NARX SIYOSATINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA UNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘NALISHLARI

Yo‘ldosheva Mohichehra Musurmon qizi
11-DMTT ingliz tili o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘zbekistonda narx siyosatini shakllantirish va uni bosqichma-bosqich erkinlashtirish jarayoni tahlil qilingan. Narx siyosatining ijtimoiy himoya bilan uyg‘unlashtirilganligi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari narxlarini bozor tamoyillari asosida belgilash islohotlari hamda 2025-yildan boshlab raqamli monitoring tizimlarining joriy etilishi yoritilgan. Shuningdek, inflyatsiya darajasining pasayish tendensiyasi O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qilayotgani ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: narx siyosati, narxlarni erkinlashtirish, bozor iqtisodiyoti, ijtimoiy himoya, iqtisodiy islohotlar, inflyatsiya, paxta va g‘alla bozori, raqobat.

Annotation. The paper analyzes the process of forming and gradually liberalizing the price policy in Uzbekistan. It highlights the integration of price regulation with social protection measures, reforms aimed at determining agricultural product prices based on market principles, and the introduction of digital monitoring systems starting from 2025. Furthermore, the paper emphasizes that the decreasing inflation trend contributes to the stable development of Uzbekistan’s economy.

Keywords: price policy, price liberalization, market economy, social protection, economic reforms, inflation, cotton and grain market, competition.

Аннотация. В данной тезисной работе проанализирован процесс формирования и поэтапной либерализации ценовой политики в Узбекистане. Освещены вопросы согласования ценовой политики с мерами социальной

защиты, реформы по определению цен на сельскохозяйственную продукцию на основе рыночных принципов, а также внедрение цифровых систем мониторинга, начиная с 2025 года. Кроме того, показано, что тенденция снижения уровня инфляции способствует устойчивому развитию экономики Узбекистана.

Ключевые слова: ценовая политика, либерализация цен, рыночная экономика, социальная защита, экономические реформы, инфляция, рынок хлопка и зерна, конкуренция.

Kirish. Ma’muriy-buyruqbozlikka asoslangan iqtisodiyotdan bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida narx siyosati har qanday mamlakat uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bozor munosabatlari shakllanayotgan sharoitda davlatning narx sohasidagi siyosati, avvalo, narxlarni erkinlashtirish, milliy bozor narxlarini jahon bozori narxlariga yaqinlashtirish va iqtisodiy muvozanatni ta’minlashga qaratiladi. Shu bilan birga, narx siyosati ijtimoiy barqarorlikni saqlash hamda aholining himoyasini ta’minlash vositasi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Narxlarni erkinlashtirish — iqtisodiy islohotlarning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, uning samaradorligi mamlakatda amalga oshirilayotgan o‘zgarishlarning ijtimoiy-iqtisodiy natijalariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayon turli mamlakatlarda turlicha yo‘llar bilan amalga oshirilgan:

a) narxlarni birdaniga (“shok terapiyasi”) usulida erkinlashtirish;

b) narxlarning o‘sishini ma’lum muddatga sun’iy cheklash;

v) davlat tomonidan nazoratni saqlagan holda bosqichma-bosqich erkinlashtirish16.

O‘zbekiston o‘zining iqtisodiy holati, aholi turmush darajasi va milliy an’analarini hisobga olib, uchinchi yo‘l — bosqichma-bosqich va ijtimoiy himoya bilan uyg‘un narx siyosatini tanladi. Narxlarni erkinlashtirish jarayoni 1992-yildan boshlangan bo‘lib, dastlab ishlab chiqarish-texnik vositalar, ayrim xalq iste’moli mollari va xizmatlar bo‘yicha erkin narxlar joriy etildi. Shu bilan birga, aholining ijtimoiy himoyasini ta’minlash maqsadida ayrim oziq-ovqat mahsulotlari va sanoat tovarlariga davlat tomonidan narx chegaralari o‘rnatildi. 1993-yilda davlat ulgurji narxlarni bevosita tartibga solishni to‘xtatdi, 1994-yilga kelib esa xalq iste’moli mollari va xizmatlar narxlari to‘liq erkinlashtirildi.

Narx siyosati islohotlarning boshqa yo‘nalishlari bilan uyg‘un tarzda olib borildi. Aholining real daromadlarini himoyalash maqsadida davlat tomonidan kompensatsiya jamg‘armalari tashkil etildi, ish haqi, pensiya va stipendiyalar muntazam oshirildi, kam ta’minlangan oilalarga moddiy yordam ko‘rsatish

[16] Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). -T.: “LESSON PRESS” nashriyoti. 2021. 277 bet.

mexanizmlari ishlab chiqildi. Natijada iqtisodiyotning turli tarmoqlarida ishlab chiqarish qayta tiklanib, ichki bozorni milliy mahsulotlar bilan to‘ldirishga erishildi.

Samarali narx siyosati tufayli O‘zbekistonda asosiy oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmi ortdi, “daladan do‘kongacha” uzluksiz ta’minot zanjiri shakllandi. Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek, “iste’mol bozorida oziq-ovqat mahsulotlari narxi barqarorligini ta’minlashning yagona yo‘li — ichki ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish va uzluksiz ta’minot tizimini yaratishdir17.”

2017-yildan boshlab O‘zbekistonda narx siyosatini takomillashtirishning yangi bosqichi boshlandi. Harakatlar strategiyasi doirasida inflyatsiya monitoringi tizimi yangilandi, moliya bozorlari barqarorligini ta’minlash mexanizmlari ishlab chiqildi, narxlarni sun’iy oshirishga qarshi chora-tadbirlar kuchaytirildi18.

2020-yildan boshlab paxta va g‘alla yetishtirish sohalarida davlat buyurtmasi bekor qilinib, ularning narxi bozor tamoyillari asosida shakllantirilmoqda. Bu qarorlar qishloq xo‘jaligida raqobatni kuchaytirish, ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy manfaatdorligini oshirish hamda investitsiyalarni jalb etishga xizmat qilmoqda.

Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi PQ–4633-son “Paxtachilik sohasida bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qaroriga muvofiq, paxta va g‘alla yetishtirishda davlat xarid narxlarini belgilash amaliyoti bekor qilinib, mahsulotlar Respublika tovar-xomashyo birjasi orqali erkin narxlarda sotilmoqda. Shuningdek, don narxlarini barqarorlashtirish maqsadida fyuchers va forvard shartnomalari joriy etildi19.

Ushbu chora-tadbirlar O‘zbekiston narx siyosatini to‘liq bozor mexanizmlariga o‘tkazish yo‘lida muhim bosqich bo‘ldi. Natijada ichki bozor raqobatbardoshligi oshib, ishlab chiqaruvchilarning iqtisodiy erkinligi kengaydi.

Xulosa. O‘zbekiston tajribasi shuni ko‘rsatadiki, narxlarni bosqichma-bosqich erkinlashtirish mamlakat iqtisodiyoti uchun eng maqbul yo‘l bo‘ldi. Bunday yondashuv bir tomondan ijtimoiy barqarorlikni saqlashga, ikkinchi tomondan esa bozor mexanizmlarining to‘liq ishlashiga zamin yaratdi. Natijada narx siyosati ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish, aholining ehtiyojlarini to‘liqroq qondirish va milliy iqtisodiy xavfsizlikni ta’minlashda muhim omilga aylandi.

---

[17] O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisning Senati va Qonunchilik palatasiga Murojaatnomasi (24.01.2020) Xalq so‘zi gazetasi, 2020 yil 25 yanvar

[18] O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi, PF-4947-sonli Farmoni. 8-ilova, №118.

[19] **O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi PQ–4633-son qarori** “Paxtachilik sohasida bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — *O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami*, 2020-yil, 10-son, 123-modda. — https://lex.uz/docs/4756994

2025-yilda narx siyosatini liberallashtirish jarayonida energiya tariflarini iqtisodiy asoslash tizimi kuchaytirildi, ichki bozor monitoringi esa raqamli platformalar asosida yo‘lga qo‘yildi. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 2025-yil yanvar oyidagi rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, inflyatsiya darajasi 9,9 foizni tashkil etdi, bu esa oldingi yillarga nisbatan pasayish tendensiyasining davom etayotganini ko‘rsatadi20.

Ushbu chora-tadbirlar O‘zbekiston narx siyosatining bozor qonuniyatlariga to‘liq integratsiyalashuvi, raqobat muhitining mustahkamlanishi va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash jarayonining yangi bosqichiga o‘tganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). -T.: “LESSON PRESS” nashriyoti. 2021. 194-195 betlar.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisning Senati va Qonunchilik palatasiga Murojaatnomasi (24.01.2020) Xalq so‘zi gazetasi, 2020 yil 25 yanvar
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi, PF-4947-sonli Farmoni. 8-ilova, №118.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-martdagi PQ–4633-son qarori “Paxtachilik sohasida bozor tamoyillarini keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2020-yil, 10-son, 123-modda. — https://lex.uz/docs/4756994
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti — “Yillik inflyatsiya ko‘rsatkichlari”, 2025-yil yanvar holatiga (https://cbu.uz/uz/monetary-policy/annual-inflation/indicators/).

[20] *O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti — “Yillik inflyatsiya ko‘rsatkichlari”, 2025-yil yanvar holatiga (https://cbu.uz/uz/monetary-policy/annual-inflation/indicators/).*

BITTEPA QABRLARI

Shamayev Umarali Turg'unboyevich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: umarali.shamayev@bk.ru

Annotatsiya. Surxon vohasi qabr-qo'rg'onlari arxeologik madaniyatining kelib chiqish muammolari, ko'chmanchi xalqlarning harbiy san'ati o'rganish manbalari, uning Markaziy Osiyo xalqlari tarixida tutgan o'rni, Surxon vohasi qabr-qo'rg'onlari madaniyatining bebaho boyliklari haqidagi qarashlarini o'z ichiga oladi.

Kalit so'z va iboralar: Bittepa, Baqtriya, Bobotog', Qiziltepa, Chag'oniyon. Xilxona,dafn, dahma,qabr-qo'rg'onlari.

Kirish. 1979-yil yozida Bobotog' etagidan kanal qazish vaqtida qadimiy qabrlar ochildi. Bu qabristondagi topilmalar o'ziga xos ajoyib ko'mish marosimi ashyolari jamlanmasi bo'lgan mozorot va unga o'xshash bu viloyatda hali uchramaganligidan darak berardi. Hozir bu qabriston fanda u joylashgan yerning maxsus nomi bilan Bittepa (aftidan bu nom "bitik" – "yozuv" so'zidan kelib chiqqan bo'lsa keraq) deb yuritiladi.

1979-yilning noyabr oyi kunlari mazkur qabristondan qazishma ishlarini olib borishga kirishgan bizning uch kishidan iborat kichkina guruhimiz uchun ancha mashaqqatli kechdi. Un kun davomida erta tongdan to quyosh botgunga qadar biz qabristonda qazish ishlari olib bordik.

Bu qabriston o'zi nimalardan iborat va uni o'rganishning ilmiy natijalari qanday bo'ldi, — degan savol tug'iladi. Mozorot bir bo'lmali sag'analardan tashkil topgan bo'lib, bu sag'analar soylik tubidan 15-20 metr balandlikdagi qumtepaga kovlab joylashtirilgan edi. Bu yerda oralig'i 4-6 metrdan qilib kovlangan jami yettita sag'ana topildi, ulardan oltitasi bir xil balandlikda, faqat bittasi 2 metr yuqoriroqda joylashgan edi.

Har bir sagana (ehtimol muayyan avlod Xilxonasidir) kvadrat (2,4x2,4 m, 3,3x3,3 m.), to'g'ri to'rtburchakli (1,8x2m, 2,3-4,9m) yoki xochsimon bo'shliqdan iborat bo'lib, uning shipi 1,3-1,9 metr balandlikda tekis, qubbasimon yoki yarim doira shaklida edi. Sag'anaga tor va uzun, balandligi 1,0—1,2 metr gumbazsimon kirish yo'laklar olib boradi. Io'lakning o'rta qismida kichkina tokchalar bo'lib, unda yog'och to'sin qoldiqlari saqlanib qolgan. Kirish yo'lagiga 52x26x10 santimetr kattalikdagi to'rtburchak xom g'isht yoki tosh yotqizilgan. Sag'analardan har birida 10 tadan 18 tagacha mayit qo'yilgan. U yerdan har xil ashyolardan yasalgan munchoqlar, bugu tasviri tushirilgan chaqmoqtosh (xalsedon) dan ishlangan tamgacha, bronza sirg'alar, qo'ng'iroqchalar, temir va bronza to'qalar,

uch patli kamon o’qining uchlari, temir pichoqlar, chaqmoqtoshdan o’t chiqaradigan po’lat parchasi, bronza uzuklar (ulardan birining ko’ziga it tasviri o’yib tushirilgan), shuningdek, bir dastali tor bo’g’izli ko’zacha shaklidagi bronza shokila va boshqa ashyolar topildi.

Muhokama va natijalar. Noyob topilmalar orasida qo’lida qanotlarini yoyib turgan katta qushni ushlagan sanam (but) shaklidagi bronza shokila va loydan ishlangan butning boshi ham bor edi. Shuningdek, qizil rangga bo’yalgan paxta va ipak matolar ham uchraydi. Topilgan 15 dona kumush va mis tangalar (ularning bir qismi dafn etilganlarning og’zidan olindi) orasida Feruz (459 — 484) zarb qilgan tangaga o’xshashlari, Xusrav I Anushervonning (531 -579) uchta hukmdorning bosh qismi tushirilgan tangalari, Xo’rmuzd V (590 - 628) tangalari, Urk Vartarmukning kvadrat shaklida teshigi bo’lgan So’g’d tangasi, podshoh va malikaning qo’shaloq tasviri o’yilgan “turksug’d” tangasi uslubida zarb etilgan Chagoniyon tangalari (lekin bu Sagoniyon tangasining orqa tomoniga boshqacha “tamga” bosilgan, gardishida kursiv (qiyshiq) baqtr yozuvida hukmdor nomi bitilgan) bor edi. Bu tangalar go’ristonning mayitlar qo’yilgan davri milodning VII — VIII asriga to’g’ri kelishini aniqlashga imkon berdi. Urta Osiyoda bu davrga xos qabristonlardan juda ko’pi ma’lum. Ammo bu qabristonning o’ziga xos tomoni bor. Qoyalikda o’yib ishlangan shu xildagi qabriston qadimiy Ustrushana viloyatida va Quruqat degan joyda (hozirgi Shimoliy Tojikiston va O’zbekistonning Jizzax viloyati hududlarida) topilgan. Biroq, faqat shu ikki joydagina topilgan bu noyob qabristonlar Xilxonalarining topografik xususiyati va tuzilishi jihatidan anchagina o’xshashliklarga ega bo’lishiga qaramay, ulardagi dafn etish usullari hamda dafn ashyolari turkumida muayyan farqlar ham mavjud. Bittepa qabristoni xilxonalari har xil yaratilgan: to’g’ri to’rtburchak, kvadrat, xochsimon, orqa devori nishab to’g’ri to’rtburchak shakllarda. Quruqat qabristoni xilxonalari esa faqat bir xil: orqa yon devori nishab to’g’ri to’rtburchak tarzda tuzilgan va unda uzun baland kirish yo’llari mavjud emas. Ulardagi dafn usullari ham har xil: Quruqat qabristonida suyaklar oldindan tozalangan holatda, to’plab xumlarga va shunday katta sopol idish (oscuariylarga solib ko’milgan. Bittepa xilxonalarida esa murdalar chalqancha yotqizilgan. Dafn ashyolari ham ularda har xil.

Bittepa qabristonidan dafn marosimiga oid muhim ma’lumotlar olsa bo’ladi. Uning o’ziga xos tomoni — sopol idishlarning butunlay uchramasligidir. Ularning o’rniga yog’och idishlar ishlatilgan deb taxmin qiladigan bo’lsak, biroq yog’och idishlar qoldig’i ham yo’q. Yegoch shuncha vaqt saqlanmagan bo’lishi mumkin, deb ham bo’lmaydi, chunki Bittepa qabristonida yogochdan ishlangan kichkina quticha juda yaxshi saqlanib qolgan. Shunday qilib, qabrlarda idishlarga ovqat va

suv solib qo’yish odatidan voz kechish, ko’proq dafn marosimidagi qandaydir o’zgarish bilan bog’liq bo’lib chiqadi. Bronza davridan boshlab chagoniyonliklar marhumlarga g’amxo’rlik tariqasida ularning qabriga ovqat va suv solingan ko’plab idishlar qo’yib kelgan bo’lsalar, endi ularning narigi dunyodagi hayoti borasida tasavvurlarida yangi o’zgarish bo’lgan ko’rinadi. Ya’ni narigi dunyoda insonga ovqat kerak emas, deb hisoblaydigan bo’lishgan. Qadimiy qabrlarda atab so’yilgan hayvon go’shti solingan taomlar qoldiqlari — qo’y suyaklari, ba’zan qoramol suyaklari ham chiqardi. Chagoniyondagi ilk o’rta asr qabristonlaridan esa sig’inuv va o’yin ashyolaridan boshqa birorta ham hayvon suyagi topilmadi. Ayrim qabrlarga turli xildagi don qo’yilgani aniqlandi.

Binobarin, bu holni umuman ovqatdan voz kechish emas, balki birinchi navbatda go’shtli taomdan voz kechish, deb izohlamoq lozim bo’ladi. Qizig’i shundaki, aynan moniylik dinining bosh shartlaridan biri go’shtlik ovqatni taqiqlash bo’lgan va bu dinga sig’inuvchilar va uning Ixlosmandlari o’simlikdan tayyorlangan ovqatnigina iste’mol qilishlari lozim edi.

Moniylik haqida bir necha so’z. Bu diniy-falsafiy ta’limot milodning III asri oxirida Eronda yuzaga kelgan. Uning asoschisi Moniy.

Moniyning “jahon dini” asosini dualistik dunyoqarash tashkil etadi va unda olam o’zaro doimiy kurashda bo’lgan ikki boshlanishdanyorug’lik va qorong’ulikdan iborat degan tushuncha aks etgan. Har bir haqiqiy moniychining vazifasi jonni yomon illatlardan qutqazishdan iboratdir, bunga esa axloqiy barkamollik yo’li bilangina erishish mumkin bo’ladi. Moniy hayotligi davridayoq yaxshi yo’lga qo’yilgan targ’ibot tufayli moniylik dini faqat Erondagina emas, balki Mesopotomiya, Kichik Osiyo, Rimga ham keng yoyiladi, Sharqqa va O’rta Osiyoga kirib keladi. Moniyning o’zi: “mening dinim har bir mamlakatda, har qanday tilda ham tushunarli bo’ladi hamda mamlakatlarga yoyiladi”, — deb ta’kidlagan.

Moniy ta’limotining muvaffaqiyatlari, undagi ayrim ijtimoiy norozilik jihatlari, ular qanchalik sust bo’lmasin, Eronning hukmron doiralari va zardushtlik kohinlarini havotirga solmasligi mumkin emas edi. Shuning uchun ham sosoniylarning Shopurdan keyingi shohi Varahron I davridayoq Moniy qamoqqa olinadi va qatl etiladi, moniylik dini tarafdorlari esa qattiq ta’qib ostiga olinadilar. Moniylik dinidagilar ommaviy tarzda O’rta Osiyo va janubiy Turkistonga ko’chib o’tadilar va yangi joyda o’rnashib qoladilar. Ma’lumki, moniylik dini turk qabilalari orasida ham keng tarqalgan, uyg’ur xoni esa milodning VIII asrida moniylikni o’z davlatining hukmron diniga aylantiradi. Aynan Sharqiy Turkistonda moniylik diniga oid, jumladan, turkiy tilda yozilgan ko’plab asarlar topilgan.

Moniylik dini ayniqsa, Chag'oniyonda kuchli mavqeni egallagan, Chagoniyon shohi 719 yili Xitoy hukmdori huzuriga moniylik ta'limoti bo'yicha ustod (buyuk mosho)ni elchi va din targ'ibotchisi sifatida yo'llaydi. "Bu kishi katta tajribaga ega bo'lgan munajjim hamda teran donishmand erur " va javob bera olmaydigan birorta savol mavjud emas", — deb yozib yuboradi Chag'oniyon shohi. Shoh shuningdek, bu ustozga o'z dini aqidalariga ko'ra toat-ibodat qiladigan bir ibodatxona qurib olishi uchun imkonit berilishini ham so'ragan. Bularning hammasi Chag'oniyonda moniylik nafaqat rasmiy tan olingan din, balki hukmron din ham bo'lganligidan dalolat beradi. Bu borada Afrosiyobda qazib ochilgan binolardan birining devoridagi rasm — bezak tagida yozilgan sug'dcha lavha diqqatga sazovordir (bu lavha Livshis tomonidan o'qilgan). Unda Samarqand shohi Varhumon huzuriga Chag'oniyon shohi Turontosh nomidan elchilar yuborilganligi haqida hikoya qilinadi. Jumladan, Sug'd poytaxti (Samarqandga kelgan chagoniyonliklar Samarqand aholisi orasida o'z diniy e'tiqodlarini joriy etmaydilar va targ'ib qilmaydilar, deyilgan. Bunda moniylik nazarda tutilgan bo'lsa ajab emas.

Shunday qilib, ikki dalil — qabrlarda vafot etganlar joni uchun go'shtlik ovqat qo'yilmaganligi hamda Chag'oniyonda so'zsiz moniylik mavjud bo'lganligi dalillari biz ochgan qabriston mazkur din ixlosmandlaridan qolganligini ko'rsatib turibdi. Moniychilarda, xususan moniylik dini mustahkamlangan joylar— O'rta Osiyo va Sharqiy Turkistonda uzil-kesil tarkib topgan dafn marosimlari mavjud bo'lmagan ko'rinadi. Bu din ixlosmandlari mazkur viloyatlarda oldindan mavjud bo'lib kelgan dafn udumlariga o'z dinlari talablari asosida birmuncha o'zgartirishlar kirita olganlar, xolos. Bu dinga yangidan qabul qilinganlar esa dafn marosimlariga mahalliy, ilgaridan shu joylarda qo'llanib kelingan urf-odatlar va e'tiqodlarni singdirib borganlar.

Xulosa. Janubiy O'zbekiston yodgorliklarini tadqiq etish mazkur hududning qadimiy tarix va madaniyatini o'rganish uchun muhim ahamiyat kasb etishini ko'rsatdi. Birmuncha oldinroq Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlari arxeologik yodgorliklari xaritasi tuzib chiqilgan edi. Yuzlab qadimiy joylar — yirik shaharlar, alohida qo'rg'onlar, qishloqlar va qal'alar aniqlandi, ularni ilmiy o'rganish fan uchun juda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреев М.М. По этнологии Афганистана. Долина Панджира. Ташкент, 1927.
2. Андреев М. М. По Таджикистану. Вып. 1. Ташкент, 1927.
3. Беляев В. О. О культме предков у Майя // Религия и современность. М., 1984.

4. Беленицкий А. М., Маршак Б. И. Черты мировоззрения согдийцев VII-VIII вв. в искусстве Пенджикента // История и культура народов Средней Азии. М., 1976.
5. Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. Т. 1. Ташкент, 1957. 7. Бичурин И. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. М.; Л., 1950.
6. Бобринский А. А. Горцы верховьев Пянджа. М., 1908.
7. Брагинский И. С. Из истории таджикской народной поэзии. М., 1956.
8. Брыкина Г. А. Культурные связи Ферганы в I тыс. до н. э. // Этнография и археология Средней Азии. М., 1980.
9. Воробьева И. Г. Керамика Хорезма античного периода // Труды ХАЭЭ. Т. IV. М.; JI., 1959.
10. Грант-Аллен. Эволюция идеи божества. Наука и религия. СПб., 1907. 13. Голубцова Е. С. Идеология и культура сельского поселения Малой Азии I–III в. н. э. М., 1977.
11. Дорошенко Е. А. Зороастрийцы в Иране. М., 1982.

CREATION AND ADAPTATION OF MODERN TERMS IN THE TRANSLATION OF TRADE DOCUMENTS

Fozilova Nigora Toxirovna
methodologist, Surxondarya region pedagogical skill centre

Imomova Umida Muzaffarovna
PhD, associate professor
Termez state University

Introduction. The global economy depends on international trade as its main factor which drives economic growth and international cooperation between countries. The expansion of export-import activities has led to a substantial rise in the use of trade documents including contracts and invoices and bills of lading and certificates of origin and customs declarations and financial statements. The documents function as essential communication tools for international business operations while maintaining legal transparency and commercial accuracy and building trust between business partners. The translation of these documents demands both language expertise and complete comprehension of economic terminology and financial concepts and legal terminology. The translation process becomes complex because translators need to handle new terms which result from technological progress and digital trade transformation and changing global economic frameworks. The target language lacks exact translations for numerous

terms which makes it difficult to achieve both precise and uniform translation results. The field of trade translation requires immediate development of new terminology which must also undergo adaptation to meet current needs. The goal of this process is to achieve precise terminology and consistent concepts and clear understanding between different linguistic and cultural settings. A well-developed unified terminology system improves translation quality while enabling international economic and trade communication to become more harmonized. The increasing quantity of global treaties, international investments, and export-driven businesses necessitates that translators handle more specialized documents that merge legal, financial, and marketing terminology. Consequently, the skill to generate and modify contemporary trade-related terminology is a vital proficiency for translators, economists, and experts in global business communication.

Furthermore the examination of this subject is pertinent due to the current digital evolution in trade, such as the growth of e-commerce, blockchain-supported trade documentation, and digital signatures, which all present new terminological difficulties. The incorporation of English-derived terminology into local languages prompts inquiries regarding linguistic identity, cultural adjustment, and the equilibrium between borrowing and creativity.
Therefore, the challenge of generating and adjusting contemporary terminology in translating business documents extendsbeyond language — it involves economic globalization, technological advancement, and cross-cultural communication. Tackling this issue aids in enhancing translation standards, promotes global collaboration, and improves the professional education of upcoming translators and trade experts.

Methodology. This study employs a qualitative and comparative methodology that integrates linguistic examination, translation theory, and terminology administration.
The approach comprises these phases:

Data Collection. Collecting genuine trade documents like contracts, invoices, and customs forms in various languages.

Assembling glossaries and databases of essential commercial terminology utilized by international entities (e.g., WTO, IMF, ICC).

Comparative Analysis. Analyzing original and translated trade terms to recognize patterns and mistakes in translation.

Assessing the usage of newly created terms in different linguistic and cultural settings.

Term Creation Research. Analyzing methods of neologism generation, borrowing, calque development, and semantic expansion in commercial terminology.

Examining how translators and terminologists modify foreign concepts for the target language through morphological and syntactic techniques.

Specialist Guidance. Conducting interviews with professional translators, economists, and linguists to gain insights into contemporary methods of term creation and standardization. This multi-faceted strategy guarantees a thorough comprehension of the processes involved in the evolution and transfer of trade terminology

Results and Discussion. The study showed that contemporary trade language frequently develops through three primary processes: borrowing, calquing, and semantic innovation. The use of English-derived economic terms (e.g., “outsourcing”, “benchmarking”,“start-up”) has become common, yet in certain situations, direct loans are substituted with localized alternatives to ensurecultural relevance and understanding. Additionally, adaptation techniques — including contextualization, descriptive translation, and employing functional analogs — have shown to be effective for terms without direct counterparts in the target language. For example, the English expression “due diligence” can be descriptively altered in Uzbek or Russian to highlight the process instead of the term itself, guaranteeing legal and conceptual accuracy.

Conclusion. Translating trade documents is not simply a language exercise;

It is a complex process that demands accuracy, cultural understanding, and specialized knowledge. The development and modification of contemporary terminology are crucial in this process, as they directly impact the precision, reliability, and legal legitimacy of translated documents. In the currentinterconnected global economy, where business relationships increasingly rely on clear and uniform communication, the significance of consistent and flexible terminology is paramount.

This research reveals that contemporary trade terminology evolves rapidly due to technological advancements, economic globalization, and digital changes. Translators and terminologists must thus consistently observe emerging lexical trends and the changing meanings within specialized domains like e-commerce, logistics, and international finance. The rise of hybrid and digital business models — including online trading platforms, blockchain contracts, and digital supply chain management — requires the development of completely new terminological frameworks that frequently do not havedirect counterparts in conventional trade language. In this context, translators serve as language pioneers, influencing the

linguistic environment of global commerce by creating, modifying, and standardizing new vocabulary. They need to find a careful balance between adopting foreign terms for global consistency and adjusting them to align with cultural and linguistic standards. The results show that the most effective methods for term adaptation combine functional equivalence, maintaining the concept's role, with semantic transparency, guaranteeing that the term's meaning is clear to local users. A further important element emphasized in this research is the function of international organizations and terminology databases, like those of the WTO, ICC, and ISO, in advancing standardized trade language. These organizations offer structures that assist translators in choosing suitable equivalents, thereby minimizing the likelihood of misunderstandings in contracts, customs processes, and trade deals.

Nonetheless, local adaptation is crucial for ensuring that translations align with national laws and business practices. From a methodological standpoint, the combination of comparative linguistic analysis, corpus-based studies, and collaboration with subject matter experts has demonstrated to be a successful framework for examining term formation. It enables researchers and professionals to monitor the evolution of terms across languages and sectors, assisting in finding a balance between innovation and consistency in translation. In summary, the development and modification of contemporary terminology in trade document translation are dynamic endeavors that necessitate cooperation among translators, economists, linguists, and policymakers. Future studies ought to concentrate on employing artificial intelligence and machine translation tools for terminology management, alongside examining the ethical ramifications of automated term generation. Creating consistent terminology standards, enhancing global collaboration, and incorporating digital solutions into translation practices can lead to improved clarity, uniformity, and effectiveness in international trade communication. Ultimately, contemporary trade translation goes beyond linguistic parity — it aims to create connections of understanding among countries, promote economic growth, and guarantee that global collaboration is founded on shared trust and precise communication.

Used Literature

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1995). Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. John Benjamins.
4. Pym, A. (2014). Exploring Translation Theories. Routledge.

5. Cabré, M. T. (1999). Terminology: Theory, Methods and Applications. John Benjamins.
6. International Chamber of Commerce (ICC). (2020). Incoterms 2020: Rules for the Use of Domestic and International Trade Terms.
7. WTO Publications. (2022). World Trade Report 2022: Trade and Global Value Chains.
8. Komissarov, V. N. (1990). Theory of Translation (Linguistic Aspects). Moscow: Higher School Publishing.
9. Sager, J. C. (1990). A Practical Course in Terminology Processing. John Benjamins.

МОРФОЛОГИЯ ШЕРСТИ ВЕРБЛЮДОВ CAMELUS DROMEDARIUS ВУСЛОВИЯХ УСТЮРТА

Турганбаев Р.У.
д.с-х н., профессор,

Тлеумуратов А.
докторант,

Ситирзаев С.
магистр
Нукусский филиал Самаркандский государственный университет ветеринарной медицины, животноводства и биотехнологии

Аннотация. В данной статье исследована морфология шерсти одногорбых верблюдов в условиях Устюрта в разрезе пастбищных регионов и конституции верблюдов, дана характеристика показателей качества шерсти и сделаны выводы. Ключевые слова: условия Устюрта, одногорбые верблюды, морфология шерсти, пастбищные регионы, конституция. Abstract. This article investigates the wool morphology of dromedary camels in the Ustyurt environment across different pasture regions and camel body types. It provides a characterization of wool quality indicators and presents conclusions. Keywords: Ustyurt conditions, dromedary camels, wool morphology, pasture regions, body type.

Введение. На сегодняшний день в число ведущих зарубежных стран в мире в сфере верблюдоводства входят Австралия, Аргентина, Намибия, ЮАР (Южно-Африканская Республика), Намибия, Монголия. По данным ФАО (2023 г.), в мире насчитывается около 20 млн. голов одно и двугорбых верблюдов, из них 50 пород верблюдов Camelus dromedarius и 7 пород Camelus bactrianus. В этих странах проведено множество научных

исследований, направленных на улучшение методов селекции и генотипических характеристик верблюдов C. dromedarius и C. bactrianus с целью повышения их продуктивности. Однако на сегодняшний день шерстная продуктивность и морфология шерсти имеет большое значение в обеспечении сырьём легкой промышленности [4. https://elibrary.ru].

По своим характеристикам верблюжья шерсть резко отличается от морфологии шерсти других сельскохозяйственных животных. Морфологические показатели шерсти являются одним из основных свойств, определяющих её качество. Эти свойства шерсти считаются важнейшими показателями в легкой промышленности, при переработке шерсти и при изготовлении готовой продукции [3.128-131], [2. 62-63].

По прочности волокон верблюжья шерсть превосходит овечью. С точки зрения морфологии шерсти, состав шерсти молодых верблюжат более устойчив по сравнению с волокнами шерсти взрослых животных. Также следует отметить, что потомство, полученное от скрещивания одногорбых верблюдов с двугорбыми, отличается по составу шерсти: она густая, длинная, извитая, покрытая прочными пуховыми волокнами. Доказано, что эти характеристики обладают высокой способностью передаваться из поколения в поколение [1.128].

Экспериментальные данные, полученные в наших исследованиях по морфологии шерсти, представлены в таблице.

1.Анализ данных таблицы 1 показывает, что в показателях состава шерсти по регионам в районе Даут ата содержание пухового шерстяного волокна составило 85,4±7,9%, в северной части Устюрта в районе глубокой равнины 87,2±8,4%, в прибрежной зоне Аральского моря 84,2±7,5%, в центральной зоне плато Устюрт 86,7±7,9%, в регионе Кушбулака 7,8±8,4% и в Центрально-среднеустюртской впадине-86,7±7,9%, соответственно, количество волокон волоса составило 6,0±0,45%; 4,6±0,32%; 6,7±0,55%; 4,7±0,46%; 4,4±0,41% и 5,1±0,52% соответственно. Промежуточное шерстяное волокно различалось в разрезе регионов, и это различие составило 7,3%-9,1%.

Таблица 1.

Показатели морфологическая состава шерсти по регионам Устюрта, %.

№	Пастбищные регионы	Полученный образец шерсти	Относительный вес, %		
			Пух	Переходный волос	Ости
1	Территория Даут Ата	3	85,4±7,9	8,6±0,52	6,0±0,45
2	Территория глубоких равнин северной части Устюрта	3	87,2±8,4	8,2±0,69	4,6±0,32
3	Прибрежная зона Аральского моря	3	84,2±7,5	9,1±0,82	6,7±0,55
4	Центральная территория плато Устюрт	3	86,7±7,9	8,6±0,78	4,7±0,46
5	Кушбулакский регион	3	87,8±8,4	7,8±0,73	4,4±0,41
6	Центрально-среднеустюртская впадина	3	87,6±8,2	7,3±0,69	5,1±0,52
7	Среднее по плато Устюрт	18	86,5±8,1	8,3±0,71	5,3±0,45

Пастбищные условия регионов существенно влияют на состав шерсти, и разница между этими регионами по количеству пуховой шерсти (в %) показана на рисунке 1 ниже.

Анализ, представленный на рисунке 4.1.3.1, показывает, что наблюдались значительные различия в показателях пухового волокна по регионам. Если принять средний показатель по плато Устюрт за 100%, то в районе Даут ата содержание пухового волокна было на 1,3% ниже, в северной части Устюрта в районе глубокой равнины на 0,8% больше, в прибрежной зоне Аральского моря на 2,8% меньше, в центральной зоне плато Устюрт на 0,2% больше, в районе Кошбулака на 1,5% и в районе Центральной средней Устюртской впадины на 1,3% больше. В заключение можно сказать, что количество пуха варьируется в зависимости от региона, и в условиях сухого климата наблюдается уменьшение количества пуха и, наоборот, увеличение грубого шерстяного волокна. Эти показатели следует учитывать при производстве шерстяной продукции из верблюжьей шерсти.

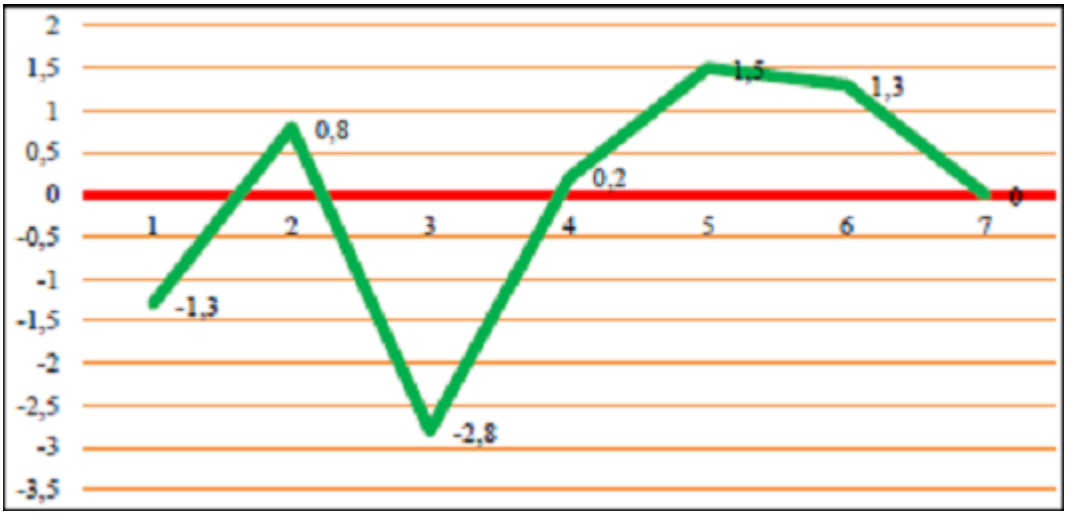

рис 1. Разница волокна пуховой шерсти по регионам, %

Состав шерсти зависит не только от климатических условий территорий, но и непосредственно от конституционных типов верблюдов.

Показатели зависимости состава шерсти от типов конституции представлены на рисунке 2.

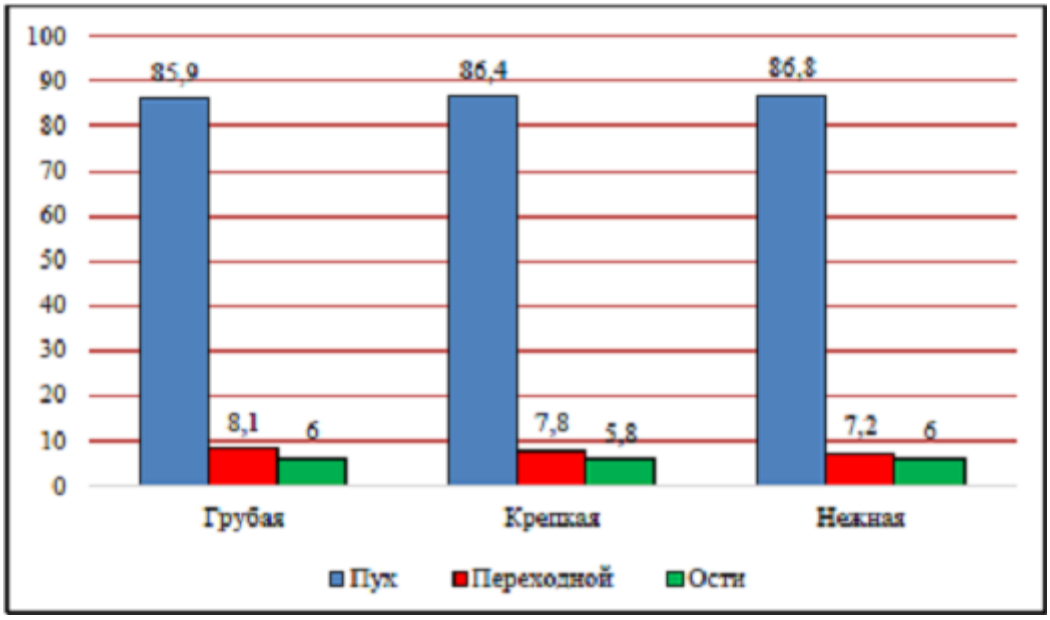

Рис 2. Зависимость состава шерсти от типов конституции, %

Как показано на рисунке 2, состав шерсти в определенной степени зависит от конституциональных типов, что выражается в уменьшении количества пуха при огрубении конституциональных типов верблюдов. У верблюдов грубого типа содержание пуха составило 85,9%, у верблюдов крепкого типа 86,4%, а у верблюдов нежного 86,8%. В шёрстном составе по ости не наблюдалось существенной разницы между типами конституции.

Выводы. В заключение можно сказать, что типы конституции верблюдов влияли на состав шерсти, и у грубых верблюдов количество пуха было несколько выше, чем у верблюдов с нежным и крепким типом. Этот показатель среди типов конституции составил 0,9%. Полученные данные учесть при производстве верблюжьего шерсти.

Использованные литературы

1. Баймуканов Д.А., Баймуканов А. Селекционно-генетическая оценка чистопородных верблюдов при линейном разведении. Алматы, 2014. – 128 с.
2. Бекназаров Э. А. Некоторые показатели шерстной продуктивности и др.

3. Тлеумуратов А. Туя жунининг ахамияти XVIII Международный научно-практический интернет-конференция «Гуманітарнийпростір науки: досвід перспективи» Переяслав-Хмельницький 2018 Украина выпуск-18 стр 128-131. та верблюдов. // - М., 1982. -62-63 с.
4. https://elibrary.ru

XALQ DEPUTATLARI KENGASHLARI KOTIBIYATLARINING NAZORATNI AMALGA OSHIRISHDAGI FAOLIYATI

Shukurov Dilshod Shokir o‘g‘li
Surxondaryo viloyat adliya boshqarmasi Jarqo‘rg‘on tuman adliya bo‘limi Yuridik xizmat ko‘rsatish markazi bosh yuriskonsulti

Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlarining nazoratni amalga oshirishdagi faoliyati masalasini tahlil qilar ekanmiz, avvalo, xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlari qanday tartibda shakllanishini o’rganish maqsadga muvofiq. Bu borada dastlab O’zbekiston Respublikasi “Mahalliy davlat hokimiyati to‘g‘risida”gi Qonuniga murojaat qilamiz. Mazkur qonunning 17-moddasida kotibiyatlarni shakllantirish tartibi belgilab qo’yilgan: “Xalq deputatlari Kengashining har bir sessiyasini o‘tkazish davrida deputatlar orasidan sessiya kotibi yoki kotibiyati saylanadi”21.

Shuningdek, ushbu qonunning 20-moddasida kotibiyatlarning, tashkiliy shakli, ularni moliyalashtirish, namunaviy tuzilmasi va nizomini tasdiqlash tartibi mustahkamlab qo’yilgan. Unga muvofiq, Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi faoliyatiga tashkiliy, texnikaviy va boshqa jihatlardan xizmat ko‘rsatish tegishli xalq deputatlari Kengashi kotibiyati tomonidan ta’minlanadi. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi kotibiyati yuridik shaxs bo‘lib, uning faoliyati tegishli mahalliy budjet hisobidan moliyalashtiriladi. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi kotibiyatining tuzilmasi, nizomi, shtatlari, uning xodimlari mehnatiga haq to‘lash miqdori va moddiy-texnika ta’minoti, shuningdek ularni saqlash xarajatlari tegishli xalq deputatlari Kengashi tomonidan tasdiqlanadi. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi kotibiyati xodimlarining mehnatga oid munosabatlari xalq deputatlari mahalliy Kengashlarining vakolatlari muddatiga bog‘liq bo‘lmaydi, kotibiyat mudiri bundan mustasno. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi kotibiyatining mudiri tegishli xalq deputatlari Kengashi deputatlari orasidan uning vakolati muddatiga tayinlanadi. Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi kotibiyati O‘zbekiston Respublikasi Davlat gerbi va o‘z nomi tushirilgan muhriga hamda blankalariga ega bo‘ladi.Xalq

[21] O’zbekiston Respublikasi “Mahalliy davlat hokimiyati to’g’risida”gi 02.09.1993-yildagi 913-XII-sonli Qonuni

deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashi kotibiyatining namunaviy tuzilmasi va namunaviy nizomi O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining Kengashi tomonidan tasdiqlanadi22.

Shu o’rinda Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlari yangi bo’linma ekanligini ham ta’kidlash o’rinlidir. Kotibiyat xalq deputatlari Kengashi tarkibida O’zbekiston Respublikasining 2020-yil 14-sentabrda qabul qilingan “Xalq deputatlari Kengashlari faoliyati takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartishlar kiritish to‘g‘risida”gi O’RQ-636-sonli Qonuniga muvofiq tashkil etilgan23. Albatta, Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlarining hokim faoliyatini nazorat qilishdagi faoliyati inobatga olingan holda mana shu islohotga qo’l urilgan.

Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlari vakolatlari O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 31-iyuldagi SQ-360-IV-sonli “Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining namunaviy reglamenti hamda xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining doimiy komissiyalari to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida” qarorida atroflicha aks ettirilgan. Qarorning 19-moddasiga binoan, Sessiya kotibi yoki kotibiyati:

- so‘zga chiquvchilarning ro‘yxatini olib boradi;
- deputat so‘rovlarini, deputatlardan tushadigan savollar, ma’lumotnomalar, xabarlar, arizalar, takliflar va boshqa materiallarni ro‘yxatga oladi;
- so‘zga chiqish uchun yozilganlarning ro‘yxati va tushgan materiallar haqida raislik qiluvchiga axborot beradi;
- sessiya ishiga taalluqli masalalar yuzasidan deputatlarga tushuntirishlar beradi;
- sessiya yakunlari yuzasidan axborot tayyorlaydi;
- bayonnoma yoki stenogramma yuritilishini tashkil etadi.

Sessiyada sessiya kotibi yoki kotibiyati tomonidan tayyorlangan axborot tinglanadi24.

Doimiy komissiyalar faoliyatini tashkiliy, texnikaviy va boshqa jihatlardan xizmat ko‘rsatish tegishli mahalliy Kengash kotibiyati tomonidan ta’minlanadi.

Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlarining nazoratni amalga oshirishdagi faoliyatini yo’lga qo’yish borasidagi islohotlar ancha oldin boshlangan edi. Ya’ni bu islohotlar boshlanishining yuridik asoslaridan biri O’zbekiston Respublikasi

[22] O’zbekiston Respublikasi “Mahalliy davlat hokimiyati to’g’risida”gi 02.09.1993-yildagi 913-XII-sonli Qonuni
[23] O’zbekiston Respublikasining 2020-yil 14-sentabrdagi “Xalq deputatlari Kengashlari faoliyati takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartishlar kiritish to‘g‘risida”gi O’RQ-636-sonli Qonuni
[24] O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 31-iyuldagi SQ-360-IV-sonli “Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining namunaviy reglamenti hamda xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining doimiy komissiyalari to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida” qarori

Prezidentining “Toshkent shahrida boshqaruvning alohida tartibini joriy etish bo‘yicha huquqiy eksperiment to‘g‘risida” 2018-yil 17-avgustda imzolangan PF-5515-sonli Farmonidir. Mazkur farmonda Xalq deputatlari kengashlari faoliyatini tashkil etishning amaldagi tartibi mahalliy ijro etuvchi organlar faoliyati ustidan nazoratni to‘liq ta’minlamasligi muammo va kamchiliklar qatorida e’tirof etildi. Shuningdek, quyidagilar farmonda belgilab qo’yildi: Toshkent shahar va tumanlar xalq deputatlari kengashlari faoliyatining tashkiliy, moliyaviy, moddiy-texnikaviy va boshqa ta’minoti ularning mazkur Farmonga muvofiq tashkil etiladigan kotibiyatlari tomonidan, hokimlar va ular o‘rinbosarlarining ta’minoti esa — tegishli hokim devoni tomonidan amalga oshiriladi25.

Toshkent shahar va tumanlar xalq deputatlari kengashlariga farmonga muvofiq:

- mahalliy budjet mablag‘lari hisobidan moliyalashtiriladigan va deputatlar orasidan bo‘lgan xalq deputatlari kengashlari kotibi boshchilik qiladigan doimiy asosda faoliyat yurituvchi xalq deputatlari kengashlari kotibiyati tashkil etish, shuningdek, uning tuzilmasini tasdiqlash;

- mahalliy ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyati ustidan deputatlik, jamoatchilik nazoratini amalga oshirish yuzasidan, shu jumladan hokimlar va davlat boshqaruvi hududiy organlari faoliyatini tizimli va tanqidiy tahlil qilish bo‘yicha xalq deputatlari kengashining har oylik ish rejalarini tasdiqlash va ijro etish orqali ishlarni kuchaytirish tavsiya qilindi26.

Bundan tashqari xalq deputatlari Toshkent shahar kengashiga mahalliy budjetlar daromadlari prognozini oshirib bajarish hisobiga xalq deputatlari kengashlari kotibiyati xodimlarining faoliyatini baholash natijasiga ko‘ra ularning lavozim maoshlariga lavozim maoshining 200 foiziga qadar miqdorda ustama belgilash huquqi berildi27.

Bu kabi islohotlarning Toshkent shahar xalq deputatlari kengashlari misolida eksperiment sifatida qo’llanilishi Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlarining nazoratni amalga oshirishdagi faoliyatini baholash imkoniyatini berdi desak, adashmagan bo’lamiz.

Jumladan, O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Xalq deputatlari kengashlari bilan hamkorligini yanada kuchaytirish to‘g‘risida”gi 2021-yil 1-noyabrda qabul qilingan 1460-IV-sonli qarorida ham Xalq deputatlari kengashlari

[25] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Toshkent shahrida boshqaruvning alohida tartibini joriy etish bo‘yicha huquqiy eksperiment to‘g‘risida” 2018-yil 17-avgustda imzolangan PF-5515-sonli Farmoni
[26] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Toshkent shahrida boshqaruvning alohida tartibini joriy etish bo‘yicha huquqiy eksperiment to‘g‘risida” 2018-yil 17-avgustda imzolangan PF-5515-sonli Farmoni
[27] O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Toshkent shahrida boshqaruvning alohida tartibini joriy etish bo‘yicha huquqiy eksperiment to‘g‘risida” 2018-yil 17-avgustda imzolangan PF-5515-sonli Farmoni

kotibiyatlarining nazoratni amalga oshirishdagi faoliyati e’tirof etildi. Qarorga muvofiq, Xalq deputatlari kengashlariga axborot-tahliliy va tashkiliy jihatdan ko‘maklashuvchi Kotibiyatlar tuzilishi ular faoliyatiga yangicha mazmun-mohiyat olib kirdi, bu o‘z navbatida, deputatlar ishining samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. Hozirda Xalq deputatlari kengashlari tom ma’noda xalq va davlat o‘rtasida mustahkam ko‘prik vazifasini bajaruvchi organga aylandi, - deyiladi qarorda. Shuningdek, qaror bo’yicha O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasidagi siyosiy partiyalar fraksiyalariga Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlari faoliyatiga zamonaviy ish uslublarini keng joriy etishga ko‘maklashish tavsiya etildi28.

Yuqoridagi ma’lumotlarni o’rganish asnosida xulosa o’rnida shuni aytish mumkinki, Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlarining nazoratni amalga oshirishdagi faoliyati qonunchiligimizda ham, mahalliy davlat hokimiyati hayotida ham butunlay yangi hodisa hisoblanadi. Ammo, u birdan qonunchiligimizga olib kirilgani yo’q. Toshkent shahri xalq deputatlar Kengashi faoliyatida eksperiment tariqasida foydalanilib, ishonchni oqlagandan so’ng, butun mamlakatimizdagi viloyat, tuman va shahar xalq deputatlari Kengashlariga joriy qilindi. Albatta, xalq deputatlari Kengashi Kotibiyati mahalliy vakillik organlari tomonidan hokim faoliyatini cheklashda o’z kutilgan natijasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi “Mahalliy davlat hokimiyati to’g’risida”gi 02.09.1993-yildagi 913-XII-sonli Qonuni;
2. O’zbekiston Respublikasining 2020-yil 14-sentabrdagi “Xalq deputatlari Kengashlari faoliyati takomillashtirilishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartishlar kiritish to‘g‘risida”gi O’RQ-636-sonli Qonuni;
3. O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 31-iyuldagi SQ-360-IV-sonli “Xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining namunaviy reglamenti hamda xalq deputatlari viloyat, tuman, shahar Kengashining doimiy komissiyalari to‘g‘risidagi namunaviy nizomni tasdiqlash haqida” qarori;
4. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining “Toshkent shahrida boshqaruvning alohida tartibini joriy etish bo‘yicha huquqiy eksperiment to‘g‘risida” 2018-yil 17-avgustda imzolangan PF-5515-sonli Farmoni;
5. O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Xalq deputatlari

[28] O’zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining “O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasining Xalq deputatlari kengashlari bilan hamkorligini yanada kuchaytirish to‘g‘risida”gi 2021-yil 1-noyabrda qabul qilingan 1460-IV-sonli qarori

kengashlari bilan hamkorligini yanada kuchaytirish to‘g‘risida”gi 2021-yil 1-noyabrda qabul qilingan 1460-IV-sonli qarori.

EKOLOGIK TURIZM UCHUN GEOAXBOROT TIZIMINING LOYIHASI

Nosirov Baxtiyorjon Ixtiyorjonovich
Menejment va zamonaviy texnologiyalar universiteti
Moliya va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektori
geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
baxtiyornosirov10leo@gmail.com
Tel: +99891 147 33 91

Annotatsiya. Ushbu maqola ekologik turizm sohasida geoaxborot tizimlarining (GAT) ahamiyatini va ularni amaliy loyihalash jarayonlarini tahlil qiladi. Maqolada GAT yordamida tabiiy resurslarni monitoring qilish, ekologik yo‘nalishlarni aniqlash, turistlar uchun xavfsiz va ekologik jihatdan barqaror marshrutlar yaratish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, maqolada geoaxborot texnologiyalari asosida ekologik turizmni rivojlantirish strategiyalari, ma’lumotlarni yig‘ish va vizualizatsiya qilish usullari ham muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari ekologik turizmni samarali boshqarish va barqaror rivojlantirishga hissa qo‘shish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: Ekologik turizm, Geoaxborot tizimi, GIS (Geografik axborot tizimi), Atrof-muhit monitoring, Turizm rejasi, Tabiat resurslari, Geomarkazlash, Ekoturizm yo‘nalishlari, Ma’lumotlar bazasi, Barqaror rivojlanish

Abstract. This article analyzes the importance of geographic information systems (GIS) in the field of ecotourism and their practical design processes. The article considers the possibilities of monitoring natural resources, identifying ecological destinations, and creating safe and environmentally sustainable routes for tourists using GIS. The article also discusses strategies for developing ecotourism based on geoinformation technologies, methods of data collection and visualization. The results of the study will contribute to the effective management and sustainable development of ecotourism.

Keywords: Ecotourism, Geoinformation System, GIS (Geographic Information System), Environmental Monitoring, Tourism Planning, Natural Resources, Geocentricity, Ecotourism Destinations, Database, Sustainable Development

Kirish. So‘nggi yillarda ekologik turizm global turizm sohasida muhim yo‘nalishlardan biriga aylangan. Tabiatga zarar yetkazmasdan sayohat qilish, tabiiy resurslarni asrash va mahalliy ekologik muhitni saqlash kabi tamoyillar ekologik turizmning asosini tashkil qiladi. Shu bilan birga, turizm infratuzilmasini

rejalashtirish, marshrutlarni aniqlash va resurslardan samarali foydalanish kabi masalalarni hal qilishda zamonaviy texnologiyalar, xususan geoaxborot tizimlari (GAT) muhim ahamiyat kasb etadi. Geoaxborot tizimlari yordamida ekologik turizm ob'ektlari va hududlarini xaritalash, turistlar uchun xavfsiz va ekologik barqaror yo'nalishlar yaratish, shuningdek, ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish imkoniyatlari kengayadi. Ushbu maqola ekologik turizm uchun geoaxborot tizimining loyihalashtirish jarayonini va uning amaliy ahamiyatini o'rganishga qaratilgan.

Tadqiqot mavzusining dolzarbligi. Bugungi kunda turizm sanoati tez sur'atlarda rivojlanib borayotgan bo'lsa-da, tabiiy muhitga ortiqcha bosim va resurslarning noto'g'ri ishlatilishi ekologik muammolarning yuzaga kelishiga olib kelmoqda. Ekologik turizmning barqaror rivojlanishi esa atrof-muhitni asrash, mahalliy biologik xilma-xillikni saqlash va turizm faoliyatini samarali boshqarishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, geoaxborot tizimlari ekologik turizmni rejalashtirish va boshqarishda dolzarb vosita sifatida ahamiyat kasb etadi. GAT yordamida tabiiy resurslarni xaritalash, turistlar uchun xavfsiz va ekologik barqaror yo'nalishlarni aniqlash, shuningdek, ma'lumotlarni tahlil qilish orqali turizm infratuzilmasini samarali rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, ekologik turizmni geoaxborot tizimlari orqali loyihalash, mamlakatimizda barqaror turizmni rivojlantirish va atrof-muhitni saqlash masalalariga amaliy hissa qo'shadi.

Maqsadi: Ushbu tadqiqotning maqsadi ekologik turizm sohasida geoaxborot tizimlarining samarali qo'llanilishini aniqlash va loyihalash usullarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot orqali tabiiy resurslar va ekologik yo'nalishlarni xaritalash, turistlar uchun xavfsiz va barqaror marshrutlarni belgilash, shuningdek, turizm faoliyatini ekologik jihatdan samarali boshqarish imkoniyatlarini yaratish nazarda tutiladi.

Vazafalari: Ekologik turizm tushunchasi va uning rivojlanish tendensiyalarini o'rganish.

- Geoaxborot tizimlari (GAT)ning asosiy xususiyatlari va ekologik turizmni boshqarishda qo'llanilish imkoniyatlarini tahlil qilish.

- Ekologik turizm ob'ektlarini va hududlarni xaritalash uchun GAT asosida ma'lumotlar bazasini yaratish.

- Turistlar uchun xavfsiz va ekologik barqaror yo'nalishlarni aniqlash va vizualizatsiya qilish.

- Geoaxborot tizimlari yordamida ekologik turizmni rejalashtirish va infratuzilmani samarali rivojlantirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

So'nggi yillarda ekologik turizm global turizm sohasida alohida o'rin egallamoqda. Tabiiy resurslarning kamayishi, atrof-muhitning ifloslanishi va

urbanizatsiya jarayonlarining tezlashishi natijasida barqaror turizmni rivojlantirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ekologik turizmning asosiy maqsadi nafaqat sayyohlar uchun tabiiy go‘zalliklarni taqdim etish, balki atrof-muhitni asrash, mahalliy biologik xilma-xillikni saqlash va hududlarni barqaror boshqarishdir. Shu bois, turizmni rejalashtirish va boshqarish jarayonida zamonaviy texnologiyalar, xususan geoaxborot tizimlari (GAT) muhim vosita sifatida e’tiborga olinadi.

Geoaxborot tizimlari turli hududlar, tabiiy resurslar va ekologik ob’ektlar haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish, saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish imkonini beradi. Bu texnologiya yordamida ekologik turizm yo‘nalishlarini xaritalash, hududlarni tahlil qilish va turizm infratuzilmasini barqaror rivojlantirish mumkin. Masalan, GAT orqali turistlar uchun xavfsiz yo‘nalishlarni belgilash, tabiiy ob’ektlarni zarar yetkazmasdan taqdim etish va mavjud resurslardan samarali foydalanish imkoniyati paydo bo‘ladi. Shu bilan birga, geoaxborot tizimlari hududdagi ekologik holatni monitoring qilish, biologik xilma-xillikni baholash va potentsial xavf-xatarlarni aniqlashda ham qo‘llanilishi mumkin.

Ekologik turizm loyihalarini GAT asosida yaratishda bir nechta asosiy bosqichlar mavjud. Birinchidan, hududning tabiiy resurslari va infratuzilmasi haqidagi ma’lumotlar yig‘iladi. Bu yerga landshaft, o‘rmonlar, suv havzalari, milliy bog‘lar va boshqa tabiiy ob’ektlar kiradi. Ikkinchidan, yig‘ilgan ma’lumotlar GAT dasturlari yordamida tahlil qilinadi va xaritalar shaklida vizualizatsiya qilinadi. Bu jarayon turizm yo‘nalishlarini aniqlash va hududlarni ekologik jihatdan barqaror boshqarish imkonini beradi. Uchinchi bosqichda esa turizm yo‘nalishlari va marshrutlarining xavfsizligi, tabiiy resurslarga zarar yetkazmasligi va barqaror rivojlanish tamoyillariga mosligi baholanadi. Shu tarzda, geoaxborot tizimlari ekologik turizmni nafaqat rejalashtirish, balki amaliy boshqarish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

Shuningdek, geoaxborot tizimlarining ekologik turizmga qo‘shgan amaliy hissasi keng ko‘lamli tadqiqotlar va ma’lumotlar asosida o‘zini ko‘rsatadi. GAT yordamida hududlarning turizm salohiyati aniqlanadi, tabiiy va antropogen resurslar monitoring qilinadi, shuningdek, sayyohlar oqimi va hududning ekologik yukini baholash mumkin bo‘ladi. Bu esa ekologik turizmni barqaror rivojlantirish va mahalliy aholi bilan birgalikda ekologik resurslarni saqlashga xizmat qiladi. Hududni xaritalash va ma’lumotlarni vizualizatsiya qilish orqali turizm marshrutlarini optimallashtirish, ekologik yo‘nalishlarni belgilash va tabiiy ob’ektlarni himoya qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Mamlakatimiz sharoitida ekologik turizmning rivojlanishi ayniqsa muhimdir. Ko‘plab hududlar tabiiy go‘zallik va boy biologik xilma-xillikka ega bo‘lib, ular

sayyohlar uchun jozibador, ammo ayni paytda himoyalanishi zarur. Shu sababli geoaxborot tizimlari yordamida hududlarni xaritalash, ekologik yo‘nalishlarni aniqlash va sayyohlar uchun xavfsiz marshrutlar yaratish ekologik turizmni barqaror rivojlantirishning muhim vositasidir. GAT asosidagi loyihalashtirish sayyohlik xizmatlarini sifatli va samarali tashkil etish, tabiiy resurslarni saqlash va hududning ekologik holatini monitoring qilish imkonini beradi.

Natijada, ekologik turizm uchun geoaxborot tizimlarini loyihalash nafaqat turizm infratuzilmasini rivojlantirish, balki atrof-muhitni himoya qilish, mahalliy aholi va tabiiy resurslarni barqaror boshqarish bo‘yicha amaliy yechimlarni yaratadi. Ushbu tizimlar yordamida ekologik turizmning rivojlanishi strategik nuqtai nazardan rejalashtiriladi, hududlarning turizm salohiyati aniqlanadi va barqaror rivojlanish tamoyillariga moslashadi. Shu tarzda, geoaxborot tizimlari ekologik turizmni nafaqat ilmiy, balki amaliy jihatdan rivojlantirishga xizmat qiluvchi samarali vosita hisoblanadi.

Ushbu maqolada ekologik turizm sohasida geoaxborot tizimini (GIS) loyihalashning asosiy jihatlari tahlil qilindi. Geoaxborot tizimi yordamida tabiiy resurslar, turizm yo‘nalishlari va atrof-muhit monitoringi samarali tarzda amalga oshiriladi. Loyihaning amaliy qo‘llanilishi ekologik turizmni rivojlantirish, barqaror turizm yo‘nalishlarini aniqlash va tabiatni muhofaza qilishga yordam beradi.

Shuningdek, GIS ma’lumotlar bazasi va geomarkazlash vositalari turizmni rejalashtirishda qaror qabul qilish jarayonini soddalashtiradi hamda ekologik xavflarni kamaytirishga imkon beradi. Loyihaning natijalari ekologik turizmni innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish, mahalliy resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, geoaxborot tizimining joriy etilishi ekologik turizmni rivojlantirish va tabiatni saqlashni birlashtiradigan samarali vosita sifatida ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ғулямова Л. Х., Сафаров Э.Ю., Абдуллаев И.У., - Географик ахборот тизимлари. - Тошкент: «Университет», 2013.
2. Авезбаев О.С Геомаълумотлар базаси ва унинг архитектураси. Тошкент., ТАҚИ, 2014, 8-12 б.
3. Статов В.А., Реймов П.Р., Мамутов Н.К., Фазовий таҳлиллар. - Тошкент., ҚДУ, 2014. 118 - б.
4. Тесленок К. С., Геоинформационные технологии в изучении земельных ресурсов Республики Мордовия [Электронный ресурс] / Тесленок

Кирилл Сергеевич // Научное обозрение: электрон. журн. – 2016. – № 2. С. 11.
5. Интернет маълумот. www.stat.uz

EKOLOGIK XARITALASHDA ARcGIS VA QGIS DASTURLARIDAN FOYDALANISH TAJRIBALARI: OROLBO‘YI MINTAQASI MISOLIDA

Nosirov Baxtiyorjon Ixtiyorjonovich
Menejment va zamonaviy texnologiyalar universiteti
Moliya va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektori
geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail:baxtiyornosirov10leo@gmail.com
Tel: +99891 147 33 91

Annotatsiya. Ushbu maqola Orolbo‘yi mintaqasida ekologik xaritalashda ArcGIS va QGIS dasturlaridan foydalanish tajribalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Maqolada hududning ekologik holati, landshaft o‘zgarishlari va ifloslanish manbalarini aniqlash jarayonida ushbu dasturlar orqali ma’lumotlarni yig‘ish, tahlil qilish va fazoviy xaritalar shaklida vizualizatsiya qilish imkoniyatlari tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari ekologik monitoring va mintaqaviy boshqaruv jarayonlarida ArcGIS va QGIS dasturlarining amaliy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Ekologik xaritalash, ArcGIS, QGIS, Orolbo‘yi mintaqasi, GIS, fazoviy tahlil, landshaft monitoringi, ifloslanish manbalari, ekologik monitoring, barqaror rivojlanish.

Аннотация. Статья посвящена изучению опыта использования программ ArcGIS и QGIS для экологического картографирования в регионе Приаралья. В статье описываются возможности сбора, анализа и визуализации данных в виде пространственных карт с помощью этих программ при выявлении экологического состояния региона, изменений ландшафтов и источников загрязнения. Результаты исследования демонстрируют практическую значимость программ ArcGIS и QGIS в процессах экологического мониторинга и регионального управления.

Ключевые слова: Экологическое картографирование, ArcGIS, QGIS, регион Приаралья, ГИС, пространственный анализ, ландшафтный мониторинг, источники загрязнения, экологический мониторинг, устойчивое развитие.

Abstract. This article is devoted to the study of the experience of using ArcGIS and QGIS programs in ecological mapping in the Aral Sea region. The article describes the possibilities of collecting, analyzing and visualizing data in the form of spatial maps through these programs in the process of identifying the

ecological state of the region, landscape changes and pollution sources. The results of the study demonstrate the practical importance of ArcGIS and QGIS programs in the processes of ecological monitoring and regional management.

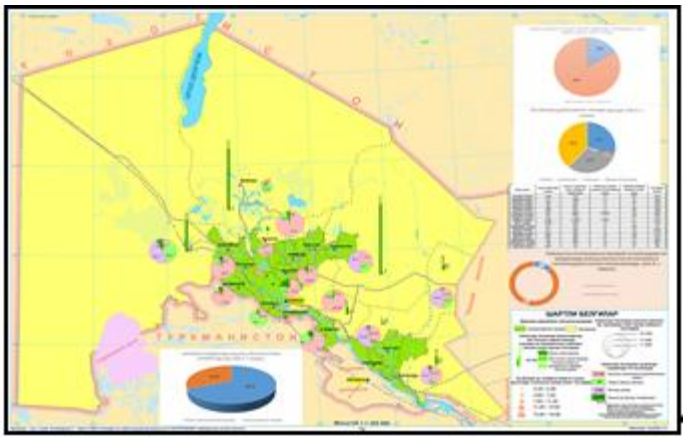
Keywords: Ecological mapping, ArcGIS, QGIS, Aral Sea region, GIS, spatial analysis, landscape monitoring, pollution sources, ecological monitoring, sustainable development.

Kirish. Orolbo‘yi mintaqasi ekologik muammolar, xususan, suv resurslarining kamayishi, yerlarning sho‘rlanishi va biologik xilma-xillikning kamayishi bilan ajralib turadi. Ushbu hududning ekologik holatini tahlil qilish va barqaror boshqarish uchun aniq va tizimli ma’lumotlarga ega bo‘lish zarur. Shu nuqtai nazardan, GIS (Geographic Information System) texnologiyalari, xususan ArcGIS va QGIS dasturlari ekologik xaritalash va hududiy ma’lumotlarni vizualizatsiya qilishda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu dasturlar yordamida hududning landshaft o‘zgarishlari, ifloslanish manbalari va tabiiy resurslarning holati xaritalashtiriladi, bu esa ekologik monitoring va boshqaruv jarayonlarini samarali qilish imkonini beradi. Maqola Orolbo‘yi mintaqasi misolida ArcGIS va QGIS dasturlaridan ekologik xaritalashda foydalanish tajribalarini o‘rganishga qaratilgan.

Muhokama. Orolbo‘yi mintaqasi so‘nggi o‘nlab yillarda ekologik inqirozga duch kelgan hududlardan biri hisoblanadi. Suv resurslarining kamayishi, Aral dengizining qisqarishi, yerlarning sho‘rlanishi va biologik xilma-xillikning pasayishi hududning ekologik holatini murakkablashtirmoqda. Shu sababli, Orolbo‘yi mintaqasida ekologik monitoring va boshqaruvning samarali tizimini yaratish uchun aniq va tizimli ma’lumotlarga ega bo‘lish zarur. Geoaxborot tizimlari (GIS), xususan ArcGIS va QGIS dasturlari ekologik xaritalash va hududiy ma’lumotlarni vizualizatsiya qilishda muhim vosita sifatida ajralib turadi. Ushbu dasturlar yordamida hududning landshaft o‘zgarishlari, ifloslanish manbalari, suv resurslari va biologik xilma-xillik zonalari xaritalashtiriladi, bu esa ekologik monitoring va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

ArcGIS va QGIS dasturlari ekologik xaritalash jarayonida bir nechta bosqichlarda qo‘llaniladi. Avvalo, ma’lumotlarni yig‘ish amalga oshiriladi, bunda yer usti monitoring stansiyalari, sun’iy yo‘ldosh kuzatuvlari, transport va sanoat zonalaridan olingan ma’lumotlar integratsiyalanadi. Masofaviy kuzatish orqali olingan raster va vektor ma’lumotlar ArcGIS va QGISga yuklanadi va fazoviy tahlilga tayyorlanadi. Bu dasturlar yordamida turli parametrlar, masalan, yer qoplamining o‘zgarishi, sho‘rlanish zonalari, suv havzalari va landshaft o‘zgarishlari aniqlanadi. Shuningdek, ifloslanish manbalari va ularning hududiy

taqsimoti vizual xaritalar orqali ko‘rsatiladi, bu esa ekologik boshqaruv va qaror qabul qilish jarayonlarini yanada samarali qiladi.

1-rasm. Qoraqalpog‘iston Respublikasi yer fondi kartasi

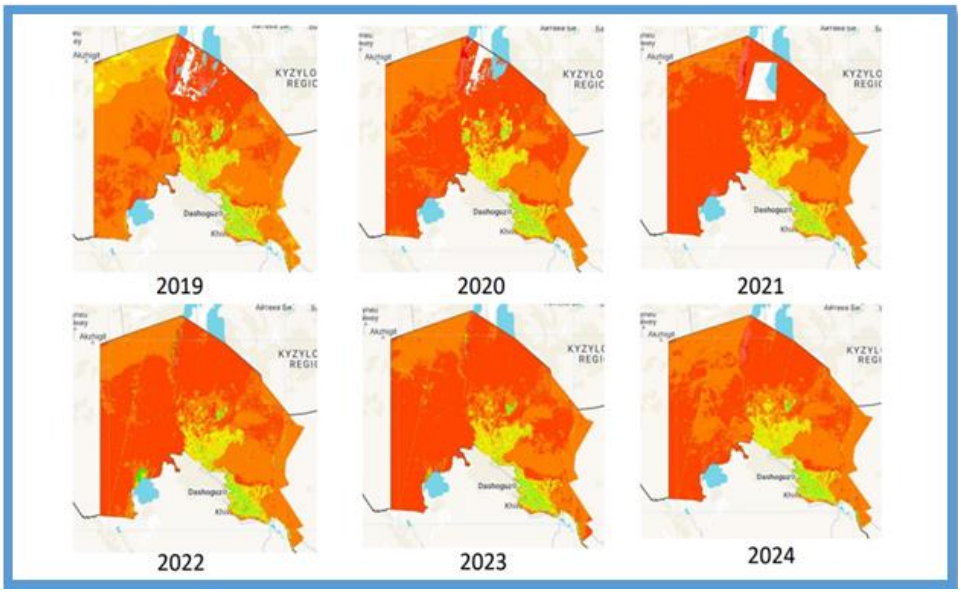
Ekologik xaritalashda ArcGIS va QGISning integratsiyalashgan funksiyalari ilmiy tadqiqotlarda va amaliy monitoringda yuqori samaradorlikni ta’minlaydi. Masalan, ArcGIS dasturida mavjud bo‘lgan Spatial Analyst va 3D Analyst vositalari hududiy trendlarni tahlil qilish, landshaft o‘zgarishlarini aniqlash va fazoviy modellar yaratish imkonini beradi. QGIS esa ochiq manbali va moslashuvchanligi bilan ajralib turadi, u orqali turli GIS formatlaridagi ma’lumotlarni birlashtirish, analiz qilish va interaktiv xaritalar yaratish mumkin. Ushbu dasturlar yordamida ishlab chiqilgan xaritalar Orolbo‘yi mintaqasida ekologik xavf-xatarlarni baholash, suv resurslari va yerlarning holatini monitoring qilish, biologik xilma-xillikni saqlash va hududni barqaror rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

2-rasm. LocusGIS mobil ilova yordamida tadqiqot davomida o‘rganilgan hududning joydagi koordinatalari va atribut ma’lumotlari to‘plash jarayoni

Shuningdek, ArcGIS va QGIS dasturlari hududiy va vaqt bo‘yicha o‘zgarishlarni tahlil qilish imkonini beradi. Masalan, Aral dengizining qisqarishi va suv sathining o‘zgarishi, sho‘rlanish zonalarining kengayishi va qishloq xo‘jaligi maydonlaridagi degradatsiya xaritalari orqali kuzatiladi. Ushbu ma’lumotlar ekologik monitoringni tizimli qilish va hududni boshqarish bo‘yicha qarorlar qabul qilishga yordam beradi. GIS dasturlaridan foydalanish ekologik tadqiqotlarni nafaqat aniq va ishonchli qiladi, balki mintaqaviy ekologik boshqaruv va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Natijada, Orolbo‘yi mintaqasida ekologik xaritalashda ArcGIS va QGIS dasturlaridan foydalanish hududning ekologik holatini aniqlash, ifloslanish manbalari va landshaft o‘zgarishlarini tahlil qilish, shuningdek, barqaror rivojlanish va ekologik boshqaruv bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega ekanligi tasdiqlandi. Ushbu dasturlar ekologik monitoring jarayonini tizimli, aniq va samarali qilishga yordam beradi hamda mintaqaviy ekologik xavfsizlikni ta’minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

3-rasm. Ushbu Google Earth Engine (GEE) API platformasiga asoslangan model Sentinel-2 spektral ma’lumotlari asosida NDVI ko‘rsatkichlarini hisoblash, yer yuzasi qoplamini tasniflash va 2019 yildan 2024 yilgacha o‘simliklardagi yillik o‘zgarishlarni kuzatish uchun ishlatilgan

Xulosa. Orolbo‘yi mintaqasida ekologik xaritalashda ArcGIS va QGIS dasturlaridan foydalanish tajribalari hududning ekologik holatini tahlil qilish va monitoring qilishda yuqori samaradorlikni ko‘rsatdi. Ushbu dasturlar yordamida hududning landshaft o‘zgarishlari, ifloslanish manbalari va biologik xilma-xillik zonalari aniqlanib, fazoviy xaritalar shaklida vizualizatsiya qilindi. ArcGIS va QGISning integratsiyalashgan funksiyalari ekologik ma’lumotlarni tahlil qilish,

hududiy trendlarni aniqlash va barqaror rivojlanish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishda amaliy yordam berdi. Shu tarzda, ekologik xaritalash jarayoni nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun, balki mintaqaviy ekologik boshqaruv va rejalashtirishda ham samarali vosita sifatida xizmat qilishi tasdiqlandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ғулямова Л. Х., Сафаров Э.Ю., Абдуллаев И.У., - География ахборот тизимлари. - Тошкент: «Университет», 2013.
2. Авезбаев О.С Геомаълумотлар базаси ва унинг архитектураси. Тошкент., ТАҚИ, 2014, 8-12 б.
3. Статов В.А., Реймов П.Р., Мамутов Н.К., Фазовий таҳлиллар. - Тошкент., ҚДУ, 2014. 118 - б.
4. Тесленок К. С., Геоинформационные технологии в изучении земельных ресурсов Республики Мордовия [Электронный ресурс] / Тесленок Кирилл Сергеевич // Научное обозрение: электрон. журн. – 2016. – № 2. С. 11.
5. Интернет маълумот. www.stat.uz

SOVET DAVLATINING ISLOM DINI VA TA’LIMIGA OID SIYOSATIDAGI O‘ZGARISHLAR

Murodov Shuhrat Komil o‘g‘li
Termiz davlat universiteti
E-mail: shuhratmurodov14@gmail.com

Anotatsiya. 1917 yilda sovet hokimiyatining o‘rnatilishi bilan yangicha qiyofadagi sovet shaxsini shakllantirish mafkurasi ilgari surildi. Bu o‘lkadagi an’anaviy ta’lim tizimi muassasalari – eski usuldagi maktab va madrasalarning tugatilishiga olib keldi.

II jahon urushi yillarida siyosiy vaziyatning o‘zgarishi 1943 yilda mintaqada muhim diniy idora – O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlari Diniy boshqarmasining tashkil etilishiga olib keldi.

**Kalit so`zlar**: Diniy boshqarma, vijdon erkinligi, Mir Arab, Boku, Buynoq, O`rta Osiyo musulmonlar diniy boshqarmasi, din ishlari bo`yicha kengash.

Sovet davrida islom dini tarixini o‘rgangan tadqiqotchilar ushbu davrning ziddiyatlarini turlicha baholaganlar. Bunday tadqiqotlarda asosiy e’tibor ko‘proq islom dini va uning holatini o‘rganishga qaratilgan bo‘lsa-da, yondoshuvlarda tanqidiy, qarama-qarshi fikr va mulohazalar ilgari suriladi.[1.33-45]

Muammoga doir o‘rganilgan tadqiqotlarning xarakterli tomoni shundaki, mavjud tuzumning siyosiy ahvolini tahlil qilgan mualliflar mavjud faktik materiallarni o‘rgangan holda davlatning turli yillarda dinga nisbatan olib borgan

siyosatiga oid o‘z xulosalarini beradilar. Xususan, sovet hukumatining dinga bo‘lgan munosabati muntazam ravishda o‘zgarib turgani, hukumat tomonidan ba’zi yillarda dinni cheklash va ta’qib qilish siyosati amalga oshirilgani, ba’zan diniy siyosatda ichki va tashqi siyosiy ahvolni hisobga olgan holda “yumshatishlar davri” ham bo‘lib turgani qayd etiladi.

Sovet hukumatining o‘rnatilishi bilan 1917 yildan so‘ng qabul qilingan qarorlar asosida eski usuldagi maktablar o‘rnida sovet maktablari tashkil etildi. Buning oqibatida an’anaviy maktablarning iqtisodiy asosi bo‘lgan vaqf xo‘jaligi tugatilib, uning faoliyati Xalq maorifi komissarligi ixtiyoriga berilgan.[2.71] Xalq maorifi komissarligi tarkibida bosh vaqf boshqarmasi tashkil etilib, vaqfdan kelayotgan foyda savodsizlikni tugatish kurslarini tashkil etishga yo‘naltirilgan, shuningdek, sovet maktablari, kechki o‘qituvchilar kursi va boshqa kurslarni moliyaviy ta’minlashga sarflangan. Shunday bo‘lsa-da, sovet davlati an’anaviy maktab va madrasalar tizimini tez orada va butunlay yo‘qotishga erisha olmagan.

Mavzuga oid boshqa adabiyotlar [3.414-415] tahlili asosida aytish mumkinki, O‘zbekiston hududida XX asrning 20-yillarida masjid, madrasa va turli diniy va tarixiy binolar yashash uylari, omborxona, madaniyat xonalariga aylantirilgan. Dindorlar ta’qib qilinib, diniy kitoblar reaksion deb e’lon qilingan. Madrasa va masjidlar buzib tashlanib, muzeylarga, qamoqxonalarga aylantirilgan edi.

Hukumatning islom ta’limiga nisbatan olib borgan bu munosabati Ittifoqdagi musulmon aholisi ko‘p boshqa respublikalarda ham kuzatiladi.[4.67-107]

Sovet davrida hukumatning diniy siyosati bir xilda bo‘lmay, ichki va tashqi omillar ta’sirida islom diniga bo‘lgan munosabat o‘zgarib turgan. Ayrim yillarda dinga nisbatan yon bosish siyosati olib borilgan va dindorlarga ba’zi yengilliklar va erkinliklar berilgan. Tadqiqotchilar 1928 yildan II jahon urushigacha bo‘lgan davrni “islomni, shuningdek SSSRdagi boshqa dinlarni ta’qib va quvg‘in qilish, yoki shafqatsizlik bilan tor-mor qilish davri”, – deb izohlaydilar.[5.14-17] Chunki bu yillarda o‘lkadagi barcha masjidlar ommaviy yopilgan, din vakillari qatag‘on qilingan, musulmon diniy tuzilmalari tugatilgan edi.

Aksariyat adabiyotlarda keyingi yillar, ayniqsa, II jahon urushi yillarida davlatning islom diniga bo‘lgan munosabatlariga alohida e’tibor qaratib, 1941-1945 yillardagi urush SSSR hukumatini siyosiy barqarorlikni ta’minlash maqsadida din borasida, xususan, islom dini borasida ham ba’zi bir yon berishlarga olib kelganini ta’kidlashadi.[6.272]

Sovet davlati oldingi g‘oyaviy ko‘rsatmalarni rad etish orqali dinga va diniy e’tiqodga ijobiy munosabatda bo‘lish, shu yo‘l bilan xalqning ruhiy-siyosiy birligini mustahkamlash, jismoniy kuchini urushga safarbar etishi kerak edi. Bu jarayonda davlat urush yillarida armiya va xalqqa ruhiy va moddiy yordam

ko‘rsatish, xalqlarning g‘alabaga bo‘lgan ishonchini oshirish maqsadida front ortida ikkinchi liniyani ochishga majbur bo‘ldi.

Buning asnosida 1942-1943 yillarda Sovet Ittifoqidagi qator shaharlarda diniy markazlar ochilishiga ruxsat berilib, Buynoqda Shimoliy Kavkaz musulmonlari boshqarmasi, Bokuda Kavkazorti musulmonlari diniy boshqarmasi, Ufada Rossiya va Sibir musulmonlari diniy boshqarmasi, 1943 yilda Toshkentda rasmiy O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlari diniy boshqarmasi (keyingi o‘rinlarda – O‘OQMB) tashkil etiladi.

Diniy boshqarma Eshon Boboxon ibn Abdulmajidxonning sa’y-harakati bilan 1943 yil 20 oktabridan rasmiy faoliyat olib bora boshlagan. 1957-1982 yillarda uni Z.Boboxonov, 1982-1989 yillarda Sh.Boboxonov, 1989-1993 yillarda Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf boshqargan.

Diniy boshqarmalarning asosiy vazifalari sifatida o‘lkada diniy urf-odatlarni boshqarish, din masalacida fatvolar chiqarish, diniy kitoblarni nashr qilish, musulmonlarni diniy ruhda tarbiyalash, xorijiy musulmonlar bilan aloqalar o‘rnatish kabi ishlar belgilab olingan bo‘lsa-da, ammo sovet hukumatining turli yillarda olib borgan diniy siyosati natijasida bu tashkilot davlatning maqsadlarini amalga oshiruvchi vosita vazifasini bajarib keldi. Shuningdek, uning faoliyati “maxsus organ”larning doimiy nazoratida bo‘ldi. Buning uchun 1944 yildayoq nazoratni amalga oshirish maqsadida SSSR Ministrlar Soveti tarkibida Din ishlari bo‘yicha Kengash (“Sovet po delam religioznых kultov”, 1965 yildan esa, “Sovet po delam religiy”) tuzildi. Shu bilan birga, SSSR XKSning 1944 yil 20 maydagi va O‘zSSR XKSning 1944 yil 9 avgustdagi qarorlariga asosan respublikada Diniy ishlar kengashi vakilligi ta’sis etildi.[7.14-17]

Bu bilan davlat, birinchidan, din yordamida urush yillarida xalqning g‘alabaga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, uning safarbarligini oshirish maqsadini ko‘zlagan bo‘lsa, ikkinchidan diniy tashkilotlar vositasida hududlardagi boshqaruvni nazoratga olishga erishdi. Boshqacha aytganda, davlat o‘z maqsadini amalga oshirishda diniy e’tiqodga yon bosish (kompromiss)ga kirishdi. Kelishuv ikki tomonlama bo‘lib, sovet hukumati musulmon Diniy boshqarmalarni tashkil qilishda o‘z maqsadlarini ko‘zlagan bo‘lsa, musulmon ulamolari islom dinining yashab qolishi va mavjudligini ta’minlash maqsadida yon berishga harakat qilganlar. Diniy boshqarmaning mavjudligi davlatning din ustidan nazorat reglamentatsiyasini amalga oshirish vazifasini bajargan deb baholash mumkin.

Bu holat o‘z davrida xorijiy davriy nashrlarda talqinini topib, urushdan keyingi yillarda arab davlatlari bilan aloqalarning yaxshilanishi Sovet Ittifoqining “sovuq urush” munosabatlari sharoitida xalqaro miqyosda o‘z tarafdorlari safini kengaytirish maqsadini ko‘zda tutganligi qayd etiladi.[8.130-132] Buning uchun

musulmon fuqarolarga “vijdon erkinligi”ni berish yoki rasmiy ravishda islom ta’lim muassasalari faoliyatiga ruxsat berilishida ko‘zga tashlanadi.

Jumladan, rasmiy ravishda, talabalarning soni cheklangan holda, 1945 yilda Buxorodagi Mir-i Arab madrasasi, 1956-1961 yillarda Toshkentdagi Baroqxon madrasasi, 1971 yildan Toshkent islom instituti faoliyatiga ruxsat beriladi. Ammo ushbu ta’lim muassasalarining faoliyati doimiy ravishda maxsus organlarning nazorati ostida bo‘lib, bunday nazorat fanlarning o‘qitilishi, talabalar va o‘qituvchilar tarkibi, ta’limning tashkil etilishi singari holatlarda ko‘zga tashlanadi.

Sovet hukumati tomonidan 1960-1980 yillarda din sohasida ikkiyoqlama siyosat olib borgani qayd etiladi. Jamiyatda ateistik targ‘ibotning kuchayishi va diniy tuzilmalar faoliyatining qisqarishi yuz bergan. Bu jarayonni faqatgina O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlari boshqarmasi faoliyatida emas, Sovet Ittifoqidagi boshqa tuzilmalar faoliyatida ham kuzatish mumkin edi.

Arxiv hujjatlari va adabiyotlarda keltirilgan xulosalarga tayanib aytish mumkinki, 1970-1980 yillarda davlatning dinga bo‘lgan munosabati xalqaro aloqalarda islom dini rolining oshishi bilan bog‘liq holda o‘zgargan.[9.157-172] Xorij mamlakatlarida islom dini muammolariga bag‘ishlab o‘tkazilgan konferensiyalar va qabul qilingan xalqaro tartiblar sovet davlatning diniy siyosatiga ta’sir ko‘rsatgan. Ushbu siyosatning eng muhim natijasi 1971 yilda Toshkent islom institutining tashkil etilishi bo‘lgan edi.

1985 yilda sovet jamiyatida e’lon qilingan “qayta qurish” siyosati, boshqa sohalardagi kabi, diniy siyosat borasida ham ayrim ijobiy o‘zgarishlarga olib keldi. D.Arapov bu yillarni “mahalliy islom vatani tarixida postkommunistik davrning boshlanishi” deb ataydi.[10.133-136] Bu davrda diniy e’tiqodni qat’iy cheklash siyosatidan chekinish, rasmiy masjidlar faoliyatining kengayishi va dinga xizmat qiluvchilar sonining oshishi kuzatiladi.

Muammoning tarixshunoslik tahlili shuni ko‘rsatadiki, Sovet davlatining islom dini va ta’limiga munosabati siyosiy vaziyat taqozosi bilan doimiy tarzda o‘zgarib turgan. Adabiyotlarda 1917-1991 yillar ta’lim muassasalarining faoliyati hududiy va pedagogika nuqtai nazaridan kompleks o‘rganilmagan.

O‘OQMBning 1943-1991 yillardagi faoliyati o‘lka musulmonlari madaniy-ma’rifiy hayotida islom an’analarining qayta tiklanishida ma’lum ahamiyatga ega bo‘lgan. Sovet tuzumining tazyiq va keskinliklari Diniy boshqarmaning ichki va tashqi faoliyatiga o‘z ta’sirini o‘tkazgan. Bu jarayonda musulmonlar hayotidagi muhim o‘zgarishlardan biri islom ta’lim muassasalari faoliyatiga rasmiy ruxsat berilishida ko‘zga tashlanadi. 1943-1991 yillar oralig‘ida mazkur tashkilot mintaqada islom diniy qadriyatlarining qayta tiklanishida o‘z hissasini qo‘sha oldi. Arxiv manbalari tahlili shuni ko‘rsatdiki, madrasa va TIIda talabalar soni

cheklangan, ta’lim to‘liq nazorat ostiga olingan bo‘lsa-da, Diniy boshqarma rahbarlari diniy ta’lim muassasalarining o‘quv faoliyatini tashkillashtirishda faol ishtirok etganlar. Mazkur tadbirlarning barchasi o‘z zamonasiga xos islom madaniyati va ta’limining shakllanishiga olib kelgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мустафоева Н. Туркистон маорифи XX асрнинг 20 йиллари муаллифлари назарида // O’zbekiston tarixi.– 2004, 3-сон. – Б. 33-45.
2. ЎзР МДА, Р-17 жамғарма, 1-рўйхат, 271-йиғмажилд, 71-варақ.
3. Jo’rayev N., Karimov Sh. O’zbekiston tarixi: O’zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida. – Toshkent, Sharq. 2011. 2- қисм. – Б. 414-415.
4. Usmanova D., Minnulin I., Mukhametshin R. Islamic Education in Soviet and Post- Soviet Tatarstan // Islamic Education in the Soviet Union and its Successor States. Ed. Michael Kemper, Raoul Motika and Stefan Reichmuth. – New York, 2010. – P. 21-67.
5. Bennigsen A. Islam in the Soviet Union // Journal of the South Asian and Middle Eastern Studies. – Villanova. 1985. Vol.8. №4. – P. 115-133.
6. Bennigsen, A (co-authorship Lemercier-Quelquejay Ch). Islam in the Soviet Union. – New York: Praeger, 1967. – 272 p.
7. ЎзР МДА, Р-2456 жамғарма, 1-рўйхат, 2-йиғмажилд, 2-варақ; Арапов Д.Ю. Ислам и советское государство (1944-1990) Документы. – М.: Марджани, 2011. – С. 14-17.
8. Islam: Im Hinterzimmer // Der Spiegel. – 1979. №6. – P.130-132.
9. Валиева Д.В. Ислам и попытка империалистической реакции использовать его в своих целях // Фальсификаторы истории (Критика буржуазной историографии Средней Азии и стран зарубежного Востока). – Ташкент, Фан. 1985. – С. 157-172.
10. Абдулатипов Р.Г. Судьбы ислама в России. История и перспективы. – М.: Мысль 2002. – С.133-136; Арапов Д.Ю. Ислам и советское государство (1944-1990) Документы. – М.: Марджани, 2011. – С. 14-17.

OTA-ONA DIABETINING AVLODNING EPIKARDIAL KORONAR TOMIRLARI MORFOMETRIYASIGA TA'SIRI: AUTOPSIYA MATERIALLARI ASOSIDA TADQIQOT

Adilbekova Dilorom Baxtiyarovna
Toshkent davlat tibbiyot universiteti,
Anatomiya va klinik anatomiya kafedrasi professori,
Toshkent, O‘zbekiston.
dilorom.adilbekova65@gmail.com

Xojaniyazova Aruna Zinatdinovna
mustaqil izlanuvchi. Toshkent, O‘zbekiston.
Zinatdinqizi@gmail.com

Muxamedova Moxinur G’olibjon qizi
magistr Toshkent Davlat tibbiyot universiteti
Anatomiya va OXTA kafedrasi magistri

Qandli diabet butun dunyo bo‘yicha 500 milliondan ortiq odamni ta'siri ostiga olgan jiddiy metabolik kasallikdir. Diabetning nafaqat bemorning o‘zidagi, balki uning avlodidagi yurak-qon tomir tizimiga bo‘lgan uzoq muddatli ta'siri so‘nggi yillarda olimlarning e'tibor markazida turibdi. Epidemiologik tadqiqotlar onasi diabetik bo‘lgan bolalarda koronar ateroskleroz rivojlanish xavfi 3-4 baravar oshganligini ko‘rsatadi. Biroq, otaning diabetining avlod koronar tomirlariga ta'siri va bu ta'sirning mexanizmlari hali to‘liq o‘rganilmagan.

Koronar tomirlarning morfologik tuzilishidagi o‘zgarishlar yurak ishemik kasalliklarining asosiy sabablaridan biridir. Ota-onalarning metabolik holati avlodning vaskular tizimining rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatishi va koronar tomirlarda aterosklerozning erta shakllanishiga olib kelishi mumkin. Ushbu tadqiqotning maqsadi ota-ona diabetining avlodning epikardial koronar tomirlari morfometriyasiga ta'sirini autopsiya materiallari asosida aniqlashdan iborat.

Tadqiqot 2020-2023 yillar oralig‘ida olib borilgan tadqiqotidir. 60 nafar inson yurak namunasi (20-40 yoshli) tahlil qilindi. Namunalar 4 guruhga bo‘lingan:

1-guruh: Onasi QD bilan og‘rigan (n=15)

2-guruh: Otasi QD bilan og‘rigan (n=15)

3-guruh: Ota-onasi QD bilan og‘rigan (n=15)

Nazorat guruhi: Ota-onasi diabeti bo‘lmagan (n=15)

Yosh 20-40 oralig‘ida, ota-ona diabeti anamnezi ma'lum. Har bir yurak namunasidan chap koronar arteriya (LCA), oldingi tushuvchi arteriya (LAD) va o‘ng koronar arteriya (RCA) ning 5 mikron qalinlikdagi kesmalari olingan. Kesmalar gematoksilin-eozin va van Gizon bo‘yoglari bilan bo‘yalgan. O‘lchovlar

"ImageJ" dasturi yordamida amalga oshirilgan. Natijalar M±SD ko‘rinishida taqdim etilgan. Guruhlar o‘rtasidagi farqlar ANOVA va Student t-testi yordamida baholangan. $p<0.05$ statistik ahamiyatli deb qabul qilingan.

Ushbu tadqiqot natijalari ota-ona diabetining avlodning koronar tomirlari morfometriyasiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini aniq ko'rsatadi. Bu ta'sir bir necha mexanizmlar orqali amalga oshishi mumkin:

Diabetik muhit oksidativ stressning kuchayishiga olib keladi, bu esa endotelial disfunksiya va ateroskleroznin erta bosqichlarini keltirib chiqaradi.

Tadqiqotimizning kashfiyotlaridan biri shundaki, onaning diabeti koronar tomirlarga otaning diabetiga nisbatan kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Ushbu natijalar qandli diabet bilan og'rigan ota-onalarning bolalarida erta yoshdan ekanligidan qat'i nazar, yurak-qon tomir tizimini muntazam tekshirib turish zarurligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib, ota-ona diabeti avlodning koronar tomirlarida devor qalinligining oshishiga va lumen diametrining kamayishiga olib keladi. Onaning diabeti koronar tomirlarning morfometrik ko'rsatkichlariga otaning diabetiga nisbatan kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Ota-onaning ikkalasining ham diabeti bo'lganda, koronar tomirlardagi patologik o'zgarishlar sinergistik xarakterga ega bo'ladi. Ota-ona diabeti bo'lgan shaxslarda koronar ateroskleroznin erta rivojlanishi ularning bolalarida yurak ishemik kasalliklari xavfining oshishini keltirib chiqaradi.

Qandli diabet bilan og'rigan ota-onalarning bolalarida yoshidan qat'i nazar, muntazam kardiologik tekshiruvlar o'tkazish, lipid profilini nazorat qilish va profilaktika choralarini ishlab chiqish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. International Diabetes Federation. IDF Diabetes Atlas, 10th edn. Brussels, 2021.
2. Zhao Z. et al. Maternal diabetes and offspring cardiovascular risk. Circulation. 2022;145:1123-1135.
3. Gäreskog M. et al. Maternal diabetes and coronary artery disease in offspring. JACC. 2023;81:2345-2357.
4. Brown R.A. Coronary artery morphometry in young adults. Atherosclerosis. 2022;345:45-53.
5. Chen X. et al. Paternal diabetes and vascular dysfunction in offspring. Cardiovasc Res. 2023;119:567-579.
6. Poulsen P. et al. Epigenetic inheritance of diabetes-induced vascular damage. Nat Rev Cardiol. 2021;18:345-362.

7. Anderson L.M. Transgenerational vascular programming. Front Physiol. 2022;13:856342.
8. Gonzalez-Rodriguez M. et al. Inflammation in offspring of diabetic parents. Diabetes Care. 2023;46:789-797.
9. Wilson A.J. Mitochondrial inheritance and vascular disease. N Engl J Med. 2021;384:2234-2246.

ONASI DIABET BILAN OG‘RIGAN YANGI TUG‘ILGAN CHAQALOQLARDA MITRAL VALVULYA VA QORINCHALARARO PARDANING MORFOMETRIK XUSUSIYATLARI

Adilbekova Dilorom Baxtiyarovna
Toshkent davlat tibbiyot universiteti,
Anatomiya va klinik anatomiya kafedrasi professori,
Toshkent, O‘zbekiston.
E-mail: dilorom.adilbekova65@gmail.com

Xojaniyazova Aruna Zinatdinovna
mustaqil izlanuvchi. Toshkent, O‘zbekiston.
E-mail: Zinatdinqizi@gmail.com

Muxamedova Moxinur G’olibjon qizi
magistr Toshkent Davlat tibbiyot universiteti
Anatomiya va OXTA kafedrasi magistri

Qandli diabet butun dunyo bo‘yicha homilador ayollarning 10-15% da uchraydigan muhim sog‘liq muammosidir. Onasi diabet bilan og‘rigan yangi tug‘ilgan chaqaloqlarda kongenital yurak nuqsonlari xavfi 3-5 baravar ortadi. Ayniqsa, mitral valvulya va qorinchalararo pardaning rivojlanish buzilishlari diqqatga sazovordir.

Mitral valvulya normal yurak funktsiyasi uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, chap orelek va qorincha o‘rtasidagi qopqoq vazifasini bajaradi. Qorinchalararo parda esa chap va o‘ng qorinchalarni ajratib, ularning alohida qon aylanishiga imkon beradi. Onaning giperglikemiyasi embrional davrda bu tuzilmalarning normal morfogenezini buzishi mumkin.

Ushbu tadqiqotning maqsadi onasi qandli diabet bilan og‘rigan yangi tug‘ilgan chaqaloqlarda mitral valvulya va qorinchalararo pardaning morfometrik xususiyatlarini aniqlash va ularning sog‘lom chaqaloqlardagi ko‘rsatkichlar bilan solishtirishdan iborat.

Tadqiqot 2021-2024 yillar oralig‘ida olib borilgan tadqiqotdir. 45 nafar yangi tug‘ilgan chaqaloqning yurak namunalari tahlil qilindi. Namunalar 2 guruhga bo‘lingan:

Asosiy guruh: Onasi QD bilan og‘rigan chaqaloqlar (n=25)

Nazorat guruhi: Onasi sog‘lom bo‘lgan chaqaloqlar (n=20)

Ushbu tadqiqot natijalari onasi qandli diabet bilan og'rigan yangi tug'ilgan chaqaloqlarda mitral valvulya va qorinchalararo pardaning morfometrik ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlar borligini aniq ko'rsatadi. Bu o'zgarishlar bir qancha patogenetik mexanizmlar bilan izohlanishi mumkin:

Onaning yuqori qon glukoza darajasi embrional davrda yurak valvulyalarining normal morfogenezini buzadi. Glukoza metabolitlari kollagen va elastin sinteziga ta'sir ko'rsatadi, bu esa valvulyar qopqoqchilarning qalinlashishiga olib keladi.

Diabetik muhit oksidativ stressning kuchayishiga va yallig'lanish sitokinlarining ko'payishiga sabab bo'ladi, bu esa yurak tuzilmalarining normal rivojlanishini ingibirlaydi.

TGF-β va boshqa o’stiruvchi faktorlarning ifodalanishidagi o'zgarishlar yurakning morfogenetik jarayonlariga ta'sir ko'rsatadi.

Qorinchalararo pardaning qalinlashishi ventrikulyar aritmiyalar xavfining oshishi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, chunki bu o'zgarishlar yurakning elektr faolligiga ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu topilmalar onasi diabet bilan og'rigan yangi tug'ilgan chaqaloqlarda erta exokardiografik tekshiruvlarning ahamiyatini ta'kidlaydi. Morfometrik o'zgarishlarni erta aniqlash profilaktika choralarini o'z vaqtida ko'rish imkonini beradi.

Shunday qilib, onasi qandli diabet bilan og'rigan yangi tug'ilgan chaqaloqlarda mitral valvulya va qorinchalararo pardaning morfometrik ko'rsatkichlari sezilarli darajada o'zgargan. Mitral valvulyada halqaning kengayishi, qopqoqchilarning qalinlashishi va xordalarning uzayishi kuzatiladi. Qorinchalararo pardada diffuz qalinlashish va mushak tolalarining gipertrofiyasi ro'y beradi. Bu morfometrik o'zgarishlar kelajakda yurak nuqsonlari rivojlanish xavfining orthganligini ko'rsatadi. Onasi diabet bilan og'rigan chaqaloqlarda erta echokardiografik skrining va dinamik kuzatuv tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. International Diabetes Federation. IDF Diabetes Atlas, 10th edn. Brussels, 2021.
2. Zhao Z. et al. Maternal diabetes and congenital heart defects. Pediatrics. 2022;150:e2021054325.

3. Gäreskog M. et al. Morphometric changes in fetal hearts of diabetic mothers. J Pediatr. 2023;254:45-53.
4. Hinton R.B. Mitral valve development and disease. Circulation. 2021;143:134-146.
5. Sedmera D. Ventricular septal development. Anat Rec. 2022;305:2345-2356.
6. Goyal D. et al. Maternal hyperglycemia and cardiac morphogenesis. J Clin Med. 2023;12:567-579.
7. Basu M. et al. Glucose-induced valvular abnormalities. Diabetes Care. 2022;45:789-797.
8. Chen X. et al. Oxidative stress in fetal cardiac development. Redox Biol. 2023;59:102567.
9. Anderson L.M. Inflammatory markers in diabetic pregnancy. Front Endocrinol. 2022;13:856342.
10. Parker S.E. et al. TGF-β signaling in cardiac development. Development. 2023;150:dev201456.
11. Johnson M.B. Mitral valve prolapse in infants. Cardiol Young. 2022;32:345-351.
12. Thompson R.F. Ventricular arrhythmias and septal thickness. Heart Rhythm. 2023;20:234-241.

KURASH MASHG‘ULOTLARIDA BIOMEXANIK VA FIZIOLOGIK YONDASHUVLAR

Usarov Murodjon Mamarasul o‘g‘li
ADPI Jismoniy madaniyat kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kurash mashg‘ulotlarida biomexanik va fiziologik yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda harakatlarning texnik tuzilishi, mushaklar faoliyati, energiya almashinuvi va jismoniy yuklamalarga tananing javob reaksiyasi o‘rganiladi. Shuningdek, kurashchilarning texnik-taktik mahoratini oshirishda biomexanik kuzatuv va fiziologik monitoring tizimlarining o‘rni yoritiladi. Maqolada sportchilarning chidamlilik, tezkorlik va kuch sifatlarini rivojlantirishda ilmiy asoslangan mashg‘ulot metodlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kurash, biomexanika, fiziologiya, jismoniy tayyorgarlik, energiya almashinuvi, mushak faoliyati, texnik tahlil, chidamlilik.

Annotation. This article analyzes the importance of biomechanical and physiological approaches in wrestling training. The study examines the technical structure of movements, muscle activity, energy exchange, and the body's

physiological responses to physical loads. The role of biomechanical observation and physiological monitoring systems in improving wrestlers' technical and tactical skills is discussed. Scientifically based training methods aimed at developing endurance, speed, and strength in athletes are proposed.

Key words: wrestling, biomechanics, physiology, physical training, energy metabolism, muscle activity, technical analysis, endurance.

Аннотация. В статье анализируется значение биомеханических и физиологических подходов в тренировках по борьбе. Исследуется техническая структура движений, деятельность мышц, процессы энергообмена и физиологические реакции организма на физические нагрузки. Рассматривается роль биомеханического наблюдения и физиологического мониторинга в повышении технического и тактического мастерства борцов. В работе предлагаются научно обоснованные методы тренировок, направленные на развитие выносливости, скорости и силы спортсменов.

Ключевые слова: борьба, биомеханика, физиология, физическая подготовка, энергообмен, мышечная активность, технический анализ, выносливость.

So‘nggi yillarda sportning barcha turlarida, jumladan, kurashda ham ilmiy asoslangan yondashuvlarning ahamiyati ortib bormoqda. Kurashchilarni tayyorlash jarayonida harakatlarning aniqligi, tezkorligi, kuch va chidamlilik ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda ularning mushak faoliyati, energiya sarfi hamda tiklanish dinamikasini chuqur o‘rganish zarurati yuzaga kelmoqda. Ayniqsa, biomexanik va fiziologik tahlil metodlaridan foydalanish sportchining individual imkoniyatlarini aniqlash, mashg‘ulot jarayonini optimallashtirish hamda jarohatlanish xavfini kamaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kurash — bu murakkab koordinatsion harakatlarni o‘z ichiga olgan, yuqori darajadagi jismoniy va ruhiy tayyorgarlikni talab etuvchi sport turi hisoblanadi. Shu boisdan, har bir harakatning biomexanik strukturasi va unga fiziologik javob mexanizmlarini tahlil qilish murabbiy hamda sportchi uchun trening samaradorligini oshirish imkonini beradi. Zamonaviy ilm-fan yutuqlari asosida ishlab chiqilgan monitoring tizimlari, sensor tahlil uskunalari va videoanaliz dasturlari kurash mashg‘ulotlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Shuningdek, kurashchilarning jismoniy sifatlarini rivojlantirishda yuklama hajmi, dam olish oralig‘i va mashqlar intensivligini ilmiy asosda rejalashtirish zarur. Fiziologik yondashuv sportchining yurak-qon tomir, nafas olish va mushak tizimlarining funksional imkoniyatlarini nazorat qilish orqali optimal natijaga erishishga xizmat qiladi.

Kurash mashg‘ulotlarining samaradorligini oshirishda biomexanik tahlil muhim rol o‘ynaydi. Har bir texnik harakat — uloqtirish, ushlab olish, burilish yoki himoya harakati — aniq mexanik qonuniyatlarga asoslanadi. Sportchining tana massasi, og‘irlik markazi, tayanish nuqtasi, impuls va aylanish momentlarini tahlil qilish orqali texnik harakatlarni mukammallashtirish mumkin.

Biomexanik kuzatuvlar sportchining noto‘g‘ri holatlari yoki energiya isrofiga sabab bo‘ladigan harakatlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, kurashchining uloqtirish paytidagi oyoq burchagi 15–20° ga noto‘g‘ri joylashsa, kuch uzatilish yo‘qotiladi va raqibni muvozanatdan chiqarish qiyinlashadi. Shu sababli zamonaviy mashg‘ulotlarda videoanaliz dasturlari va harakat sensori asosidagi tizimlar keng qo‘llanilmoqda.

Fiziologik yondashuv sportchi organizmining yuklama jarayonidagi funksional o‘zgarishlarini o‘rganishga qaratilgan. Kurash mashg‘ulotlari yuqori intensivlikka ega bo‘lib, qisqa vaqt ichida yurak urish tezligi, nafas olish chastotasi va mushaklardagi sut kislotasi miqdori keskin o‘zgaradi. Shu bois har bir mashg‘ulot turi uchun yuklama va tiklanish balansini nazorat qilish muhim.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘rtacha 5–7 daqiqa davom etadigan intensiv mashqlar paytida sportchining yurak urish tezligi 170–190 zarbaga, kislorod iste’moli esa 60–70% VO_2 max darajasiga yetadi. Bu esa anaerob energiya tizimlarining faol ishga tushishini bildiradi. Fiziologik monitoring orqali sportchi organizmining tiklanish davri (yurak urish tezligi 120 zarbaga qaytish vaqti) aniqlanadi va shunga mos ravishda mashg‘ulot jadvali tuziladi.

Har bir sportchining jismoniy va fiziologik imkoniyatlari farq qiladi. Shu sababli mashg‘ulot dasturlari individual asosda tuzilishi kerak. Masalan, kuch ustun bo‘lgan sportchilar uchun portlovchi harakatlarni ko‘paytirish, tezkorlik ustun sportchilar uchun esa chidamlilikni oshiruvchi siklik mashqlarni qo‘llash maqsadga muvofiq.

Murabbiylar uchun biometrik kuzatuv vositalari — yurak urish sensori, kislorod darajasi o‘lchagich, EMG (elektromiografiya) apparati kabi asboblar sportchining holatini aniqlashda yordam beradi. Natijada mashg‘ulotlar organizmning real fiziologik holatiga moslashtiriladi.

Biomexanik va fiziologik tahlil asosida olib borilgan mashg‘ulotlar natijasida kurashchilarda texnik aniqlik, chidamlilik va reaksiya tezligi oshganligi kuzatiladi. Shuningdek, mushaklarning energiya sarfi kamayib, umumiy samaradorlik 12–18% gacha oshgan.

Ilmiy kuzatuvlar asosida quyidagi tavsiyalar berilishi mumkin:

- Mashg‘ulotlarda **videoanaliz** va **harakat sensori** tizimlarini qo‘llash;
- **Yurak urish tezligi** va **sut kislotasi darajasini** nazorat qilish;

- Har bir sportchi uchun **individual yuklama va dam olish nisbatini** belgilash;
- Fiziologik kuzatuv natijalariga asoslanib mashg‘ulot intensivligini bosqichma-bosqich oshirish;
- Tiklanish davrida **massaj, suv muolajalari, to‘g‘ri ovqatlanish** va **nafas mashqlari**ni qo‘llash.

Kurash mashg‘ulotlarida biomexanik va fiziologik yondashuvlardan foydalanish sportchining tayyorgarligini chuqur tahlil qilish, texnik-taktik harakatlarni mukammallashtirish hamda jarohatlar xavfini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Har bir harakatning mexanik tuzilishi va mushak tizimining fiziologik javobi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ular birgalikda sportchining umumiy samaradorligini belgilaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, biomexanik tahlil asosida mashqlarni modellashtirish va fiziologik monitoring yordamida yuklama hamda tiklanish jarayonlarini nazorat qilish sport natijalarini barqaror oshirish imkonini beradi. Shuningdek, individual fiziologik xususiyatlarga asoslangan mashg‘ulot dasturlari sportchining kuch, tezlik va chidamlilik ko‘rsatkichlarini yanada samarali rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, biomexanik va fiziologik yondashuvlarni uyg‘un qo‘llash — zamonaviy sport tayyorgarligining ajralmas qismi bo‘lib, kurashchilarning texnik mahoratini, jismoniy imkoniyatlarini va ruhiy barqarorligini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Абдуллаев, Ш. (2021). Kurashda jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirish usullari. – Toshkent: “O‘qituvchi” nashriyoti.
2. Хамидов, Б. (2020). Biomexanika asoslari va sportdagi amaliy qo‘llanilishi. – Toshkent: O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya universiteti nashri.
3. Норбобоев, А. (2022). Sport fiziologiyasi: nazariya va amaliyot. – Samarqand: “Universitet” nashriyoti.
4. Zatsiorsky, V. M. (2000). Biomechanics in Sport: Performance Enhancement and Injury Prevention. – Oxford: Blackwell Science.
5. Bompa, T. O., & Buzzichelli, C. (2019). Periodization: Theory and Methodology of Training. – Human Kinetics.
6. Siff, M. C. (2003). Supertraining. – Colorado: Supertraining Institute.
7. Mirzaev, U., & Ruziev, B. (2023). Kurash mashg‘ulotlarida zamonaviy texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklari. // “Sport ilmiy jurnali”, №4, 45–50-betlar.

O‘ZBEK XALQ MAQOLLARIDA ERKAK VA AYOL OBRAZINING TAHLILI

Mashrabjonova Shahrizoda G'olibjon qizi
ULUGBEK PERFECT EDU
Nodavlat ta'lim muassasasi
O‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek xalq maqollarida erkak va ayol obrazining ifodalanish usullari, ularning ijtimoiy va madaniy rollari tahlil qilinadi. Maqollar orqali xalq tafakkurida shakllangan gender stereotiplari, qadriyatlar va an’anaviy qarashlar ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: maqol, gender, erkak obrazi, ayol obrazi, xalq tafakkuri, an’ana.

Abstract. This article analyzes the ways in which the images of men and women are expressed in Uzbek folk proverbs, their social and cultural roles. Through proverbs, gender stereotypes, values, and traditional views formed in folk thinking are revealed.

Keywords: proverb, gender, male image, female image, folk thinking, tradition.

Аннотация. В статье анализируются способы выражения образов мужчин и женщин в узбекских народных пословицах, их социально-культурная роль. Через пословицы раскрываются гендерные стереотипы, ценности и традиционные взгляды, сформировавшиеся в народном мышлении.

Ключевые слова: пословица, гендер, образ мужчины, образ женщины, народное мышление, традиция.

Maqollar xalqning ma’naviy boyligi, dunyoqarashi va hayotiy tajribasining ifodasidir. Ular orqali xalq o‘zining axloqiy me’yorlarini, ijtimoiy qadriyatlarini va jinslar o‘rtasidagi munosabatlarga bo‘lgan qarashlarini ifodalaydi. O‘zbek xalq maqollarida erkak va ayol obrazlari o‘ziga xos tarzda shakllangan bo‘lib, ular asosan oilaviy hayot, mehnat, odob-axloq va ijtimoiy mavqe bilan bog‘liq tasavvurlarni aks ettiradi.

1. Erkak obrazi

O‘zbek maqollarida erkak, odatda, kuch-qudrat, himoya, aql va rahbarlik timsoli sifatida tasvirlanadi. Bu xalqning patriarxal dunyoqarashidan dalolat beradi. O‘zbek xalq maqollarida “erkak” yoki “yigit” konsepti nafaqat biologik jinsni bildiradi, balki ijtimoiy-axloqiy, ma’naviy va madaniy qadriyatlar majmuasini o‘zida mujassamlashtiradi. Bu obraz milliy ongda kuch, mas’uliyat,

himoya, aql, jasorat va rahbarlik timsoli sifatida shakllangan. Tilshunoslikda bu hodisa lingvomadaniy konsept sifatida qaraladi, ya’ni ma’lum xalq tafakkuridagi asosiy tushuncha tarmog‘i til birliklari orqali ifodalanadi (A. Wierzbicka, Yu.S. Stepanov, N. Karimov ishlari asosida). Shu nuqtai nazardan, “erkak” obrazi o‘zbek xalqining patriarxal qadriyatlar tizimining markaziy komponentlaridan biridir.

Masalan:

- “Er yigit elga tayanch.”
- “Erkak – uyning ustuni.”
- “Yigit kishining so‘zi – o‘lim.”
- “Yigit bo‘lsang, yurtga foydang tegsin.”

Bu kabi maqollar erkakning ijtimoiy mas’uliyatini, jasorati va oiladagi yetakchilik mavqeini targ‘ib etadi. Shu bilan birga, ba’zi maqollarda erkakdan vatanparvarlik, sadoqat va qat’iyat kutilishi ham ta’kidlanadi:

“Elni sevgan erkak el ichida yuksaladi.”

Tahlillardan ma’lumki, erkak obrazi faqat fizik kuch emas, balki axloqiy-ijtimoiy mas’uliyatning tashuvchisi sifatida tasavvur qilinadi. Shu tariqa erkaklik — biologik emas, balki ijtimoiy konstrukt (ya’ni madaniyat tomonidan shakllangan model) sifatida ifodalanadi.

2. Ayol obrazi

O‘zbek xalq maqollarida ayol obrazi xalqning ma’naviy qadriyatlari, dunyoqarashi va ijtimoiy tuzilmasining in’ikosi sifatida shakllangan. Maqollarda ayolning obrazini tahlil qilish orqali nafaqat oila va jamiyatdagi o‘rni, balki xalq tafakkuridagi gender modelini ham aniqlash mumkin. Ayol obrazining til vositalari orqali ifodalanishi o‘zbek madaniyatidagi patriarxal qadriyatlar bilan chambarchas bog‘liq. Maqollarda ayol, odatda, mehr, sadoqat, poklik, sabr-toqat, sadoqatlilik va oila barqarorligi timsoli sifatida tasvirlanadi. Biroq ayrim maqollar orqali tarixiy kontekstda ayolning ijtimoiy mavqeining chegaralanganligi, erkakka nisbatan pastroq ijtimoiy rol berilganini ham ko‘rish mumkin.

Masalan:

- “Ayol – uyning bezagi.”
- “Ona yurak – mehr dengizi.”
- “Ayol borsa – fayz, ayol ketsa – g‘avg‘o.”
- “Ona yurtni obod qiladi.”

Biroq ayrim maqollarda ayolning ijtimoiy mavqei cheklangan, erkakka tobe holatda ko‘rsatilgan:

“Ayolning joyi – uy.” “Ayolning aqli tizzasida.”

Bu kabi maqollar qadimgi ijtimoiy tuzum ta’sirida shakllangan gender stereotiplarini ifodalaydi. Shunga qaramay, zamonaviy qarashlarda bu maqollar

ko‘proq tarixiy-madaniy meros sifatida, emas, balki tanqidiy yondashuv ob’ekti sifatida ko‘rilmoqda. Tilshunoslikda “ayol konsepti” lingvomadaniy fenomen sifatida qaraladi. Ya’ni “ayol” so‘zi o‘zbek madaniyatida faqat jins belgisi emas, balki ma’naviy va ijtimoiy qadriyatlar majmuasini ifodalaydi. Shu bois “ayol” obrazi maqollarda ikki darajada namoyon bo‘ladi:

1) Pozitiv-aksiologik (ijobiy qadriyatli) obraz – mehr, sadoqat, baraka, ona timsoli orqali;

2) Normativ-patriarxal obraz – itoatkorlik, tobelik, cheklanganlik orqali.

Bu dualizm o‘zbek xalqining an’anaviy gender dunyoqarashini ifodalaydi.

Shu tarzda, ayol “uyning bezagi” yoki “mehr manbai” sifatida stabilizator – oilaviy tinchlik va ma’naviyatni saqlovchi unsur sifatida ko‘riladi. Bu xalq mentalitetida ayolning ijtimoiy vazifasi – uyg‘unlikni ta’minlash ekanini ko‘rsatadi.

3. Erkak va ayol obrazlarining qiyosiy tahlili.

O‘zbek maqollarida erkak va ayol obrazlari qarama-qarshi, lekin to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida ifodalanadi. Erkak – kuch va irodani, ayol – mehr va tinchlikni bildiradi. Shuning uchun xalq hikmatida:“Er bilan xotin – qushning ikki qanoti” kabi maqollar jinslar o‘rtasidagi muvozanat g‘oyasini ilgari suradi. Gender tilshunosligi nuqtai nazaridan, o‘zbek maqollarida erkak va ayol obrazlari “asimetriya tamoyili” asosida qurilgan: erkak faol subyekt, ayol esa passiv ob’ekt sifatida ko‘rsatiladi. Ammo shu bilan birga, xalq tafakkurida ayollikning ma’naviy ustunligi mavjud. Bu ikki qarash o‘zaro ziddiyatli bo‘lsa-da, ular jamiyatda gender muvozanatni saqlab turgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov N. O‘zbek xalq maqollarining lingvomadaniy tahlili. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Rahimova D. Til va gender: o‘zbek tili misolida. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.
3. Lakoff, R. Language and Woman’s Place. – New York, 1975.
4. Cameron, D. Gender and Language Ideologies. – London, 2003.
5. Mills, S. Language, Gender and Feminism. – Routledge, 2012.

ZANJABIL TARKIBIDAGI FOYDALI KOMPONENTLAR (BOTANIK KELIB CHIQISHI, EKOLOGIK VA AGROTEXNIK OMILLAR, ZANJABILNING FOYDALI KOMPONENTLARIGA YIĞISH MAVSUMINING TA’SIRI)

Asqarov Ibrohimjon Rahmonovich
Andijon davlat universiteti, Kimyo kafedrasi professori, kimyo fanlari doktori

Xasanova Dilorom To‘ychiyevna
Andijon davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari doktori

Turğunova Diyoraxon Otabek qizi.
Andijon davlat universiteti , kimyo kafedrasi 1-bosqich magistranti

Ushbu tezisda Zanjabil (Zingiber officinale Roscoe) o‘simligining botanik xususiyatlari, kimyoviy tarkibini shakllantiruvchi ekologik va agrotexnik omillar, hamda yig‘im mavsumining biologik faol komponentlar miqdoriga ta’siri ilmiy manbalarga asoslanib yoritilgan.

Zanjabil (Zingiber officinale Roscoe) — Zingiberaceae oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlik bo‘lib, uning yer ostki qismi — ildizpoyasi xalq tabobati, oziq-ovqat va farmatsevtika sohasida keng qo‘llaniladi. Zanjabil tarkibidagi asosiy faol moddalar — gingerol, shogaol, zingeron, paradol va efir moylari bo‘lib, ular o‘simlikning o‘sish sharoitiga, agrotexnik tadbirlarga va yig‘im vaqtiga qarab o‘zgaradi.

Zanjabilning vatani Janubi-Sharqiy Osiyo, xususan, Hindiston va Malay arxipelagidir. O‘simlik issiq, nam iqlimda yaxshi o‘sadi, 20–30 °C haroratda faol vegetatsiyaga ega. O‘zbekiston sharoitida zanjabil asosan issiqxonalarda yetishtiriladi.

Zanjabilning ildizpoyasi o‘simlik uchun oziqa va faol moddalarning asosiy to‘planuvchi organi bo‘lib, unda uglevodlar (50–60%), oqsillar (8–10%), yog‘lar (4–7%) va efir moylari (1,5–3%) mavjud.

Agrotexnik tadbirlar — urug‘ tanlovi, o‘g‘itlash, sug‘orish, hosilni yig‘ish va saqlash sharoitlari — o‘simlikning kimyoviy tarkibiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlar ko‘rsatishicha, organik o‘g‘itlar (kompost, go‘ng) bilan o‘g‘itlangan zanjabil namunalarida efir moyi 15–20 % ga ko‘proq bo‘ladi. Fosforli o‘g‘itlar esa ildizpoyada fenolik birikmalarning to‘planishini oshiradi. Sug‘orish me’yordan kam bo‘lsa, gingerol miqdori kamayadi.

Zanjabilning foydali komponentlari o‘sish bosqichlariga qarab o‘zgaradi.

Natijalarga ko‘ra, kech yig‘ilgan zanjabil namunalarida fenolik komponentlar va antioksidant faollik eng yuqori bo‘ladi. Shu sababli farmatsevtik xomashyo uchun hosil odatda 8–10 oyda yig‘ib olinadi.

Zanjabilning foydali komponentlari miqdori va sifati o‘simlikning botanik kelib chiqishi, ekologik muhit, agrotexnik tadbirlar va yig‘im davriga bevosita bog‘liqdir. Optimal o‘sish sharoitida va kech yig‘imda olingan zanjabil namunalarida gingerol, shogaol, zingeron miqdori eng yuqori bo‘lib, ular antioksidant va yallig‘lanishga qarshi xususiyatlarga ega. Bu ma’lumotlar zanjabilni farmatsevtik xomashyo sifatida baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ali, B.H. et al. Some phytochemical, pharmacological and toxicological properties of ginger (Zingiber officinale Roscoe): A review. Food and Chemical Toxicology, 2008.
2. Stoilova, I. et al. Chemical composition and antioxidant properties of ginger extracts. Phytochemistry Reviews, 2012.
3. Chrubasik, S. et al. Zingiberis rhizoma: A comprehensive review on the medicinal plant. Phytomedicine, 2005.
4. Park, M. et al. Antibacterial activity of [10]-gingerol and [12]-gingerol isolated from ginger rhizome. Phytotherapy Research, 2008.
5. Ghasemzadeh, A., Jaafar, H.Z. Variation in phytochemical constituents and antioxidant activity of ginger grown under different environmental conditions. Molecules, 2011.
6. WHO Monographs on Selected Medicinal Plants, Vol. 1, 2013.
7. O‘zbekiston Respublikasi Davlat farmakopeyasi, 2020-yil nashri.
8. Sharma, R. et al. Agro-techniques for high-quality ginger production: A review. International Journal of Agricultural Science, 2019.
9. Zancan, K.C. et al. Influence of extraction methods on the yield and chemical composition of ginger essential oil. Food Chemistry, 2002.
10. Singh, G. et al. Studies on essential oils: Part 10—Chemical and biocidal investigations on ginger oil. Journal of Food Science and Technology, 2010.

ZANJABILNING KIMYOVIY TARKIBI VA DUNYO MIQYOSIDA XALQ TABOBATIDA QO‘LLANILISHI

Asqarov Ibrohimjon Rahmonovich
Andijon davlat universiteti, Kimyo kafedrasi professori, kimyo fanlari doktori

Xasanova Dilorom To‘ychiyevna
Andijon davlat universiteti, Kimyo kafedrasi, kimyo fanlari doktori

Turğunova Diyoraxon Otabek qizi.
Andijon davlat universiteti , kimyo kafedrasi 1-bosqich magistranti

Mazkur tezisda *Zanjabil (Zingiber officinale Roscoe)* o‘simligining kimyoviy tarkibi, biologik faol moddalari hamda dunyo miqyosida xalq tabobatida qo‘llanilish yo‘nalishlari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Zanjabilning tibbiyotdagi o‘rni, farmakologik xususiyatlari va zamonaviy tadqiqotlarga asoslangan foydali ta’sirlari tahlil qilingan.

Zanjabil (inglizcha *Ginger*, lotincha *Zingiber officinale Roscoe*) — Zingiberaceae oilasiga mansub ko‘p yillik o‘simlik bo‘lib, uning ildizpoyasi (rhizoma) xalq tabobatida, parhez mahsulotlarida va farmatsevtik preparatlarda keng qo‘llaniladi. Ushbu o‘simlik qadimdan Hindiston, Xitoy, Janubi-Sharqiy Osiyo va keyinchalik Yevropa hamda O‘rta Osiyoda dorivor vosita sifatida tanilgan.

Zanjabil o‘zining boy kimyoviy tarkibi va keng biologik faolligi tufayli zamonaviy fitoterapiya va xalq tabobatida muhim o‘rin tutadi. Uning asosiy faol komponentlari — gingerol, shogaol, zingeron antioksidant, yallig‘lanishga qarshi va immunomodulyator xususiyatlarga ega. Hozirgi kunda zanjabil asosidagi preparatlar nafaqat xalq tabobatida, balki farmatsevtika sanoatida ham keng qo‘llanilmoqda.

Kimyoviy tarkibi

Zanjabil ildizpoyasi murakkab kimyoviy tarkibga ega bo‘lib, unda quyidagi modda guruhlari aniqlangan (1-jadval).

1-jadval. Zanjabil ildizpoyasining asosiy kimyoviy komponentlari

Modda guruhi	Asosiy vakillari	Miqdori (quruq modda %)	Biologik ahamiyati
Efir moylari	Zingiberen, bisabolene, camphene, borneol	1.0–3.0	Antibakterial, yallig‘lanishga qarshi
Fenolik birikmalar	Gingerol, shogaol, paradol, zingeron	2.5–5.0	Antioksidant, og‘riq qoldiruvchi
Uglevodlar	Kraxmal, fruktoza, glyukoza, saxaroza	50–60	Energiya manbai
Oqsillar	Asosiy aminokislotalar	8–9	Metabolizmni qo‘llab-quvvatlaydi

Vitaminlar va minerallar	Vitamin C, B6, Mg, Zn, Fe	Iz miqdorda	Immun tizimini mustahkamlaydi

Xalq tabobatida qo‘llanilishi

Zanjabil qadimdan xalq tabobatida turli kasalliklarni davolashda keng qo‘llanilgan:

Xitoy tabobatida: sovuq qotish, oshqozon buzilishi va yo‘talni bartaraf etish uchun zanjabil choyi shaklida ishlatilgan.

Hind tabobatida (Ayurveda): “universal dori” sifatida, hazmni yaxshilovchi va qon aylanishini faollashtiruvchi vosita sifatida tavsiya etiladi.

Arab va Markaziy Osiyo tabobatida: jinsiy quvvatni oshiruvchi, shamollashga qarshi va yurak faoliyatini yaxshilovchi vosita sifatida ishlatiladi.

Afrika mamlakatlarida: zanjabil damlamasi bo‘g‘im og‘rishlari va revmatizmga qarshi tabiiy vosita sifatida qo‘llaniladi.

Yevropa va AQShda: ko‘ngil aynishi, homiladorlik davridagi toksikoz, dengiz kasalligi va shamollash alomatlariga qarshi qo‘llaniladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ali, B.H. et al. *“Some phytochemical, pharmacological and toxicological properties of ginger (Zingiber officinale Roscoe): A review.”* Food and Chemical Toxicology, 2008.
2. Chrubasik, S. et al. *“Zingiberis rhizoma: A comprehensive review on the medicinal plant.”* Phytomedicine, 2005.
3. O‘zbekiston farmakopeyasi, 2020-yil nashri.
4. WHO Monographs on Selected Medicinal Plants, Vol. 1, 2013.

БАЗМГОҲ БИНОЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ АНЪАНАЛАРИ

Уралов Акбарали
эркин тадқиқотчи (Сам ДАҚИ)

Қосимова Дилноза
эркин тадқиқотчи (Сам ДАҚИ)

Аннотация. Мазкур мақолада кейинги йигирма йилдаги ўзбек тўйхоналари интерьер санъ-атининг тадрижий–типологик, бадиий-декоратив шаклланиш жараёни биринчи марта тавсиф-лаб берилган . Ўрта асрлардаги “гуллаб яшнаган” даврнинг тарихий–маданий ютуқлари ўша давр анъанавий образини профессионал жиҳатдан синчиклаб ўрганиш асосида яққол аниқлаб берилган; танланган услуб ҳамда танланган образ йўналишига мувофиқ дизайн, безак, жиҳоз-лар танлаш тартибга солинган; биринчи марта Ўзбекистон тўйхоналари интерьерларнинг замонавий услуб, бадиий образларини ривожлантириш, ўзбек “миллий колорити”га эга анъана-вий интерьер санъатининг ворисий истиқболли тараққиёти услубларини такомиллаш-тириш бўйича илмий асосланган тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: Меъморчилик, архитектура, фасад, ахроматик, хроматик, интерьер, тўйхона, базмгоҳ, безаклар, нақш, бадиий безак, дизайн

Меъморчиликда ранг муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у муҳит бадиийлигини оширишга ёрдам берувчи фаол композицион восита тарзида фойдаланилади. Рангдан самарали фойдаланиш учун унинг асосий хоссаларини билиш зарур. Барча ранглар икки хил гуруҳга: ахроматик ва хроматик рангларга бўлинади. Биринчи гуруҳга оқ, қора ва кулранг рангларнинг турли туслари кирса, иккинчи-сига камалак (спектр)нинг барча ранглари киради. Амалиётда кенг тарқалган колористик маданиятга хос спектрал ранглар доирасида 8 хил хроматик ранглар мавжуд. Булар сариқ, сариқ–яшил, яшил, кўк, бинафша, тўққизил, қизил ва тўқ-сариқ ранглардир [1]. Хроматик ранглар хоссаларига ёрқинлик, рангларнинг тусланиши (оч–тўқлиги) ва тўйинганлиги киради. Исталган ранг ҳам бўялган юзанинг нур қайтариш имкониятига қараб турлича ёрқинликка, равшанликка эга бўлади. Бундан ташқари, ҳар бир рангнинг тон деб аталадиган турлича туслари (кўринишлари) бўлади. Масалан, сариқ ранг бўёқ-нинг қўлланилишига қараб турли тонларда бўлиши мумкин: лимон рангли сариқ, оқиш сариқ, тўқ сариқ, қизғич сариқ ва бошқалар; худди шу каби қизил ранг ҳам тусланади киноварь (тўққизил), краплак, (қорам-тир қизил), кармин (оч қизил). Рангнинг тўйинган-лиги деганда унинг рангдорлиги, қуюқлиги ва тиниқлиги тушунилади. Ҳар бир

ранг кўпроқ ёки камроқ тўйинган бўлиши мумкин, умуман олганда спектрнинг кам тўйинган ранглари уларнинг оқ рангга яқинлиги билан аниқланади. таъкидлаш зарурки, рангларни тонналиги (оч тўқлиги) ва тўйинганлигига қараганда равшанлиги бўйича анча осон фарқлаш мумкин. Ранглар ўзаро контраст ёки нюанс боғланишда бўлади. Бир–биридан яққол фарқланувчи ранглар ўзаро контраст, бир–бирининг фарқи сезилар–сезилмас ранглар ўзаро нюанс боғланишдаги ранглардир. Рангларнинг боғланиши уларнинг ёрқинлиги ва рангларнинг тони (тусланиши)га қараб ўзгаради. Биринчи ҳолатда ранглар контрастининг ушбу хили ёрқинлик контрасти деб, иккинчисида–хроматик контраст деб аталади. Масалан, кулранг юза оқ фондда қорамтирдай кўринса, қора фондда аксинча–оқишроқ кўринади, қизил фонда эса у ҳатто яшилроқ тусга киради, сариқ фондда кўкимтир кўринади. Тарихий шаҳарларда сариқ, тўқ сариқ ёки исталган иссиқ рангнинг мовий рангга қўшилиши томошабинга кулрангнинг осмон ранги билан қўшилишига кўра ёқимлироқ туюлади, зеро биринчиси бу ранглар доирасида қарама–қарши томонларда ётган қўшимча рангларнинг ўзаро контраст қўшилиши бўлса, иккинчиси яқин рангларнинг нюанс муносабатидир. Замонавий базмгохлар архитектурасини асосан уларнинг интерьерлари архитектурасига қараб баҳо бериш тўғри эмас деб ўйлайман. Чунки аксарият базм-гохлар катта магистрал кўчаларга, оммавий транспорт бекатларига яқин қилиб қурилган ва ушбу кўчалар архитектураси ва перспективасини шакллантиришда фаол қатнашиб, унга хизмат қилиб келмоқда.

Замонавий биноларга ташки ва ички безак бериш санъати ҳозирги даврда Ўзбекистонда тизимли тарзда, тўйхоналар интерьерлари дизайни хусусиятларига таянган, яъни махсус лойиҳалар асосида бажариш тамойилига эга. Натижада бу соҳада муайян дизайн соҳаси, интерьерлар дизайни йўналиши шаклланиб келмоқда. Бинокорлик ишлари шунчалик тез ва жадал суръатлар билан кетмоқ-даки, анъанавий услуб ва йўналишлар, дизайн ва безатиш ишлари бугунги кунда энг долзарб бадиий–эстетик масалага айланмоқда [3].

Натижада кейинги даврларда ўзбек дизайнининг ташқи ва ички кўринишларига турли хил Шарқ ва Европа маданияти, интерьер санъатининг таъсири сезилмоқда. Бироқ бу ижодий йўналишлар анъанавий қонун–қоидалар ва маиший меъёрлар билан чамбарчас амалдаги нормага боғлиқ ҳолда олиб борилмоқда. Ички кисмларни безатиш ва пардозлаш ишларини бажаришда маҳаллий архитектурага мос бўлган қурилиш ва пардозлаш материалларидан: кафель, метал, ойна ва қатор нотабиий коцераген элементлардан муайян бир тизимли, ҳатто янгиликлар билан олиб

борилмоқда. Ички кисмларни безатиш ва пардозлаш ишларини бажаришда маҳаллий архитектурага мос бўлган қурилиш ва пардозлаш материалларидан: кафель, метал, ойна ва қатор нотабиий коцераген элементлардан муайян бир тизимли, ҳатто янгиликлар билан олиб борилмоқда. Деворларнинг ранглари, бўёқлар комбинацияси, ёруғликнинг безак материаллари билан мувофиқлиги бадиий композиция шаклининг уйғунлашувига олиб келган [2].

Биз таклиф қилаётган лойиҳаларнинг бирида ана шундай усулда ушбу муаммони бироз бўлса-да ечишга қаратилган меъморий ечим мавжуд, яъни тўйхона залининг марказий қисми 2 светли қилиб, баланд гумбаз остида олинади. Базмгоҳлар залидаги оркестр ва мусиқа шовқини баландликка таралиб зал ичига қайтиб кирмайди ва шу йўл билан шовқин кучини анча сусайтириш мумкин. Базмгоҳлар бинолари олдидаги майдонда, одатда, уларнинг бош фасадлари томонидан кенг ва текис очиқ майдон шакллантириш тавсия этилади. Агар бунинг иложи бўлмаса, яъни бунинг учун этарлича майдон бўлмаса бош фасад ва бинога кириш қисми олдида рангли тош қопламалари билан ёпилган очиқ майдонча шакллантирилади. Базмгоҳлар биносининг отмосткаси ва тротуар орасидаги энсиз, одатда, чўзинчоқ майдонга 2–3 қатор қилиб бир йиллик ёки кўп йиллик гуллардан ва ўрта бўйли манзарали буталардан экилади. Тротуарга яқин қаторга бўйи баландроқ, бино олдидаги майдонга яқин қаторга эса пастроқ бўйли буталар ва гуллар, масалан, хушбўй табак, бир йиллик астра ва алиссум ёки метельчатий флокс ва арабислар экилади. Агар тўйхона биноси қирликда, атроф муҳитдан тепароқ жойда бўлса, тўйхона биноси олдидаги ҳудуднинг ечими кўпинча мунтазам режавий услубда, симметрик ўқ атрофидаги, такрорланувчи яшил ландшафт композицияларидан тузилиши мумкин

Хулоса Меъморий безаклар бино шаклларига мос тарзда ишланиши зарур: композицияда меъморий шакллар уйғунлиги бирламчи, безаклар эса иккиламчи ролни ўйнаши лозим. Безаклар композицияси асосий ва ёрдамчи (тўлдирувчи) нақшлардан тузилиши керак. Асосий нақшлар узоқдан, ёрдамчилари эса фон вазифасини бажариб яқиндан кўришга мўлжалланиши мақсадга мувоффиқ. Нақшлар уйғунлиги рапорт, тақсим, ритм, миқёсий тўр, симметрия ва ранглар контрастига ассосланиши зарур. Безаклар деворий маҳобатли рангтасвирларга, ғиштқорий, кошинкорий, ганчкорий, гирих, ислимий, ёзувий, ўйма, муқарнас ва кундал турларига бўлинади. Барча нақшлар модулли миқёсий ва хандасавий ясалиш услубларига ва ўзига хос ранглар жилосига эга бўлиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Уралов А.С., Рахимов А.К., Саидова Б.А. Архитектуравий компо-зиция ва лойиҳалаш асослари.–Самарқанд, 2005.
2. Хабиб Темур. Самарқанд сайқали. Истиқлол берган имкон: қурилишда бурилиш. "Зарафшон" газетаси, 1995–йил 19–сентябр сони.
3. Пардаев С. Атроф муҳит муҳофазасида дарахт ва буталарнинг роли.//Конференция материаллари. 2013 й.
4. Қосимова Ф.А. Самарқанд шаҳри архитектурасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти.//СамДАҚИ ёш олимлари маърузалари материалларининг тўплами.–Самарқанд: СамДАҚИ 2008.
5. Қосимова Ф.А., Юсупова Ш. Самарқанд шахрининг моддий маданияти тарихидан лавхалар.//Самарқанд шахрининг 2750 йиллиги ва СамДАҚИнинг 40 йиллигига бағишланган Республика назарий ва амалий конференция материаллари.–Самарқанд: СамДАҚИ, 2006.

БАЗМГОҲ БИНОЛАРИ АРХИТЕКТУРАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШ АНЪАНАЛАРИ

Уралов Акбарали
эркин тадқиқотчи (Сам ДАҚИ)

Қосимова Дилноза
эркин тадқиқотчи (Сам ДАҚИ)

Меъморчиликда ранг муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у муҳит бадиийлигини оширишга ёрдам берувчи фаол композицион восита тарзида фойдаланилади. Рангдан самарали фойдаланиш учун унинг асосий хоссаларини билиш зарур.

Барча ранглар икки хил гуруҳга: ахроматик ва хроматик рангларга бўлинади. Бирнчи гуруҳга оқ, қора ва кулранг рангларнинг турли туслари кирса, иккинчисига–камалак (спектр)нинг барча ранглари киради. Амалиётда кенг тарқалган колористик маданиятга хос спектрал ранглар доирасида 8 хил хроматик ранглар мавжуд. Булар сариқ, сариқ–яшил, яшил, кўк, бинафша, тўққизил, қизил ва тўқсариқ ранглардир [1].

Замонавий тўйхоналар архитектурасини асосан уларнинг интерьер-лари архитектурасига қараб баҳо бериш тўғри эмас деб ўйлайман. Чунки аксарият тўйхоналар катта магистрал кўчаларга, оммавий транспорт бекат-ларига яқин қилиб қурилган ва ушбу кўчалар архитектураси ва перспек-тивасини шакллантиришда фаол қатнашиб, унга хизмат қилиб келмоқда.

Ана шу нуқтаи назардан ва, энг муҳими, тўйхоналарнинг оммавий жамоат бинолари эканлигини ва бу ерга келувчиларнинг катта руҳий

кайфиятда бўлишлигини эътиборга олиб тўйхоналаримиз фасадлари ва улар олдидаги майдоннинг этарлича ва юқори сифатда ободонлашган бўлишлиги талаб этилади [2].

Хўш, тўйхоналар фасади қандай меъморий композицияга асосланиши керак? Бу саволга биринчи ва энг тўғри жавоб, фикримизча, шулки, базмгоҳларни ташқи кўриниши тантанавор, салобатли, “элегант” кўринишда бўлишлиги зарур. Бундай меъморий ечимга эришиш учун базмгоҳларни бош фасадлари синалган анъанавий мумтоз стиллар, яъни симметрия қонунига (аксли симметрияга) асосланиши зарур. Бунинг учун эса тўйхона “остона”си, яъни кириш қисмининг ечими фасаддан бўрттирилган ва фасад текислигининг марказида жойлашиши лозим.

Замонавий биноларга ташки ва ички безак бериш санъати ҳозирги даврда Ўзбекистонда тизимли тарзда, тўйхоналар интерьерлари дизайни хусусиятларига таянган, яъни махсус лойиҳалар асосида бажариш тамойилига эга. Натижада бу соҳада муайян дизайн соҳаси, интерьерлар дизайни йўналиши шаклланиб келмоқда. Бинокорлик ишлари шунчалик тез ва жадал суръатлар билан кетмоқдаки, анъанавий услуб ва йўналишлар, дизайн ва безатиш ишлари бугунги кунда энг долзарб бадиий–эстетик масалага айланмоқда [3].

Натижада кейинги даврларда ўзбек дизайнининг ташқи ва ички кўринишларига турли хил Шарқ ва Европа маданияти, интерьер санъатининг таъсири сезилмоқда.

Бироқ бу ижодий йўналишлар анъанавий қонун–қоидалар ва маиший меъёрлар билан чамбарчас боғлиқ ҳолда олиб борилмоқда.

Ички кисмларни безатиш ва пардозлаш ишларини бажаришда маҳаллий архитектурага мос бўлган қурилиш ва пардозлаш материалларидан: кафель, метал, ойна ва қатор нотабиий коцераген элементлардан муайян бир тизимли, ҳатто янгиликлар билан олиб борилмоқда. Деворларнинг ранглари, бўёқлар комбинацияси, ёруғликнинг безак материаллари билан мунофиқлиги бадиий композиция шаклининг уйғунлашувига олиб келган [2].

Бино қисмлари ва айрим ўзига хос безалган жойлар бинонинг режавий композицияси ва қурилиши услубига ҳамда замонавий дизайн талабларига мос келади.

Атрофлича мукаммал меъморий композиция яратиш талаблари ва замонавий дизайн анъанавий услубларига мос келади.

Тарихий илдизларимизга, миллий колоритга қайтиш яққол намоён бўлаётган жараён кейинги 15 йил ичида юзага чиқиб, бу даврда ўзбек меъморчилигининг ички безаклари кўриниши ривожланган давр сифатида

кузатилмоқда. Кўпинча бу жараён кўнгилочар жойлар, тўйхона ва базм-гоҳлар, меҳмонхоналарнинг ички ва ташқи кўринишларида намоён бўлмоқда. У бино пештоқлари ва ички қисмларининг айрим жойларини бадиий безатишда ҳам ўз аксини топиб, бино атрофида табиий ва меъморий–ландшафт ечимларига манзара ҳосил қилишда ҳам фойдаланилмоқда. Бинолларнинг ташқи қисмида нақшинкор безаклардан фойдаланиш энг кўп кўлланиладиган усуллардан бири ҳисобланмокда. Бошқача айтганда, бинонинг ички қисмида анъанавий манзара, турли сув ҳавзаларини ҳосил қилиш билан бирга, ташқи қисми бўйича улкан саройларни эслатувчи бинолар қуришга интилиш кучаймоқда [3].

Ҳозирги босқичда Ўзбекистондаги тўйхоналар интерьернинг шаклланиши кўп йўналишли, яъни нафақат миллий, балки умуммиллий характерга эга. Унга маданиятларнинг турли хиллари ўз таъсирини кўрсатмоқда [3].

Ҳозирги пайтда ўзбек интерьер санъати тараққиётининг ҳолати етарлича тадқиқ этилмаган. Кейинги йигирма йил мобайнидаги тадрижий-типологик, бадиий безаклар шаклланишининг замонавий образи ҳамда ўрта асрлар давридаги меъморий ютуқлар билан уйғунлаштириш жиҳатлари чуқур ўрганилмоқда. Ушбу санъатнинг ҳозирги босқичдаги ривожланиш даражаси ва келгусидаги тараққиётининг илмий–услубий асослари жадал қадамлар билан яратилмоқда [4].

Мазкур тадқиқотда кейинги йигирма йилдаги ўзбек тўйхоналари интерьер санъатининг тадрижий–типологик, бадиий-декоратив шаклланиш жараёни биринчи марта тавсифланган, биринчи марта ўрта асрлардаги “гуллаб яшнаган” даврнинг тарихий–маданий ютуқлари ўша давр анъанавий образини профессионал жиҳатдан синчиклаб ўрганиш асосида яққол аниқлаб берилган; танланган услуб ҳамда танланган образ йўналишига мувофиқ дизайн, безак, жиҳозлар танлаш тартибга солинган; биринчи марта Ўзбекистон тўйхоналари интерьерларнинг замонавий услуб, бадиий образларини ривожлантириш, ўзбек “миллий колорити”га эга анъанавий интерьер санъатининг ворисий истиқболли тараққиёти услубларини такомиллаштириш бўйича илмий асосланган тавсиялар берилган .

Тадқиқотнинг ижтимоий–иқтисодий самараси инсон яшаш ва дам олиш муҳитида қулай шарт–шароитлар, тўлақонли сервис хизмати яратишдан иборат. Шунингдек, ўзбек тўйхоналари интерьер санъатининг техник, функционал, эстетик қийматини янада юксалтириш, маданий меросни сақлаш ҳамда янги авлодларга етказиш ушбу илмий тадқиқотнинг амалий самарадорлигини белгилайди.

Хулоса. Меъморий безаклар бино шаклларига мос тарзда ишланиши зарур: композицияда меъморий шакллар уйғунлиги бирламчи, безаклар эса иккиламчи ролни ўйнаши лозим. Безаклар композицияси асосий ва ёрдамчи (тўлдирувчи) нақшлардан тузилиши керак. Асосий нақшлар узоқдан, ёрдамчилари эса фон вазифасини бажариб яқиндан кўришга мўлжалланиши мақсадга мувоффиқ. Нақшлар уйғунлиги рапорт, тақсим, ритм, миқёсий тўр, симметрия ва ранглар контрастига ассосланиши зарур. Безаклар деворий маҳобатли рангтасвирларга, ғишткорий, кошинкорий, ганчкорий, гирих, ислимий, ёзувий, ўйма, муқарнас ва кундал турларига бўлинади. Барча нақшлар модулли миқёсий ва хандасавий ясалиш услубларига ва ўзига хос ранглар жилосига эга бўлиши зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Уралов А.С., Рахимов А.К., Саидова Б.А. Архитектуравий компо-зиция ва лойиҳалаш асослари.–Самарқанд, 2005.
2. Хабиб Темур. Самарқанд сайқали. Истиқлол берган имкон: қурилишда бурилиш. "Зарафшон" газетаси, 1995–йил 19–сентябр сони.
3. Пардаев С. Атроф муҳит муҳофазасида дарахт ва буталарнинг роли.//Конференция материаллари. 2013 й.
4. Қосимова Ф.А. Самарқанд шаҳри архитектурасининг мустақиллик йилларидаги тараққиёти.//СамДАҚИ ёш олимлари маърузалари материалларининг тўплами.–Самарқанд: СамДАҚИ 2008.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХОРАЗМ ВИЛОЯТИДА ҚЎЙЧИЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА АЙРИМ ҚЎЙ ЗОТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аллаяров Шерали Шамшиевич
қ.х.ф.ф.доктори (Phd), Наслчилик илмий -ишлаб чиқариш маркази директори ўринбосари,ти, телефон:+998917777376 e-mail: sherallayar@gmail.com ORCID: 0000-0003-3376-5459

Мусирманов Нурали Файзуллаевич
Мустақил тадқиқотчи, чорвадор. Тел:+998909538201; E mail: nuralimusirmanov@gmail.com

Аннотация. Мақолада Сарижа қўй зоти, унинг келиб чиқиши, хўжалик-фойдали хусусиятлари, маҳсулдорлик кўрсаткчилари баён этилган бўлиб, бу зотнинг Ўзбекистоннинг дашт, саҳро ҳудудларига мослиги, урчитишнинг истиқболи, улардан унумли фойдаланиш бўйича фикр-мулоҳаза ва таклифлар баён этилган. Мақолада мамлкатимизда қўй гўшти етиштириш билан бир қаторда жун ишлаб чиқаришни ҳам кўпайтириш, ҳамда қўйчиликни ижтимоий-иқтисодий тадбирлар доирасида ривожлантириш масалаларига ҳам тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар: чўл, саҳро, қўй, сарижа зоти, жун, қўй гўшти, жун маҳсулдорлик, ҳунармандчилик, касаначилик.

Аннотация. В статье подробно описывается сараджинская порода овец, ее происхождение, хозяйственно-полезные признаки, показатели продуктивности. А также, рассматриваются полезные особенности породы для степных и пустынных районов Узбекистана, перспективы разведения, изложены и предложения по ее эффективному использованию. В статье также рассматриваются вопросы увеличения производства шерсти в нашей стране, баранины, развития овцеводства в рамках социально-экономических мероприятий.

Ключевые слова: пустыня, овцы, сариджская порода, шерсть, баранина, продуктивность шерсти, народные ремесла, приусадебное хозяйство.

Abstract. The article describes in detail the Sarajin breed of sheep, its origin, economically useful features, productivity indicators. Also, useful features of the breed for the steppe and desert regions of Uzbekistan, prospects for breeding are considered, and proposals for its effective use are presented. The article also considers issues of increasing the production of wool in our country, mutton, development of sheep breeding within the framework of socio-economic measures.

Keywords: desert, sheep, Saraj breed, wool, mutton, wool productivity, folk crafts, household farming..

Кириш. Республикамизнинг катта қисми дашт ва чўл ҳудудларидан иборат бўлиб, бу ҳудудлар табиий-иқлим шароити экстремал, марказий шаҳарлардан олисда жойлашган, турли йўналишдаги ишлаб чиқариш объектларини ташкил этиш учун нисбатан ноқулай, сув тақчил, маиший инфраструктуралар ривожланмаган ҳудудлардир. Ушбу ҳудудлар энг кўпроқ қўйчиликни ривожлантиришга мослашган. Шу сабабли, Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Навоий ва Қашқадарё вилоятларидаги чўл ҳудудларида қоракўлчиликка ихтисослашган йирик хўжаликлар муваффақиятли фаолият юритаётган бўлсада Хоразм вилоятида бундай хўжаликлар мавжуд эмас. Сифатли, ҳунармандчилик талабларига жавоб берадиган жун ишлаб чиқариш ва ундан гилам тўқишда фойдаланиш фақатгина фидоий, қизиқувчи ҳунармадлар томонидан катта қийинчилик билан давом эттириб келинмоқда. Бу ҳолат ушбу йўналишда изланишлар олиб бориш ва тегишли чора-тадбирлар амалга оширишнинг долзарблигини англатади.

Ваҳоланки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 26.04.2022 йилдаги ПҚ-224-сонли, “Республикада гўшт, жун ва сут йўналишидаги майда шохли молларни кўпайтириш ва тармоқ озуқа базасини мустаҳкамлашга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 26.04.2022 йилдаги, “Республикада гўшт, жун ва сут йўналишидаги майда шохли молларни кўпайтириш ва тармоқ озуқа базасини мустаҳкамлашга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-224-сонли қарорлари ва чорвачиликни ривожлантириш, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш борасидаги бошқа меъёрий ҳужжатлар бутун Республика бўйича давлат бошқарувининг чорвачиликдаги умумий сиёсатини белгилайди [1,2].

Хоразм вилоятининг иқлими кескин контененталь, қуруқ ва иссиқ ёзи, ҳамда, анча совуқ қиши билан бошқа жанубий вилоятлардан фарқланади. Энг совуқ ҳаво -32 °С ва энг иссиқ + 45 °С булиши қайд этилган. Аммо, Хоразм ва Қорақалпоғистонда қишки ҳарорат бошқа ҳудудлардан 5—8 °С га паст бўлсада, қуруқ шамол сабабли кучли изғирин ҳосил қилади. Бу эса чорва молларининг нафақат иссиққа чидамлилик, балки, қишки совуққа чидамлилик хусусиятларига ҳам эътибор беришни талаб этади. Йил давомида 78—79 мм ёғингарчилик ёғса ҳам, бу асосан баҳор ва ёз бошига тўғри келади. Қиш мавсуми қуруқ-совуқ кечади.

Яйловларнинг ҳам суғориладиган ерларнинг ҳам ҳосилдорлиги паст. Умумий ер майдони 608,2 минг га, шундан суғориладиган ер 265,9 минг гектар. Яйловлар 109,4 минг гектарни ташкил этади.

Мавжуд яйловлардан эса уларнинг ҳосилдорлиги паст эканлиги сабабли аралаш усулда (яйлов+қўра) парваришлаш усулини қўллаш орқали қўйчиликни ривожлантириш имконияти мавжуд. Бунда қисман маданий яйлов-пичанзорларда боқиш, гидропоника усулида кўк озуқа етиштириш, шўрадош ўсимликларни бошқа турли ўсимлик озуқалар билан майдаланганган ҳолда аралаштириб бериш, махсус рецептлар асосида тайёрланган гранула озуқалар билан бир хил типда озиқлантириш усулларини қўллаш мумкин. Хоразм вилоятида тарихан қоракўл тери ва жун маҳсулотларидан гилам, кийим ва ошқа маҳсулотлар ишлаб чиқариш яхши ривожланган бўлсада, ҳозирги вақтда бундай ихтисослашаган хўжаликлар мавжуд эмас. Аммо, Туркманистон билан чегарадош барча арид ҳудудларда қоракўлчиликни, суғориладиган ерларда эса ыракщлчилик подаларидан чиққан урчитишга яроқсиз ва ёш эркак қўйлар ҳисобидан бўрдоқичиликни ривожлантириш мумкин.

Қўйларнинг саражи зоти ресурслар чекланган дашт ва саҳро ҳудудларида чўл ресурсларидан унумли фойдаланиш воситаларидан бири бўлиб, туялар ва қоракўл қўйларидан кейинги ўринда туради. Бундай қўйлар азал-азалдан қадимий Хоразм, яқин тарихда эса Бухоро амирлиги ва Хива хонлиги ҳудудларида урчитиб келинган бўлиб, бу ердаги маҳаллий иқлим, озуқа шароитларига жуда яхши мослашган. Маҳаллий аҳоли дастурхони учун озиқ-овқат манбаи, халқ ҳунармандчилигида гилам, намат ва бошқа жунни қайта ишлаш маҳсулотлари ишлаб чиқаришда кенг қўлланиб келинган. Аммо, собиқ Совет Иттифоқи даврида фақат Туркманистон туманларига режалаштирилиши оқибатида, вақт ўтган сайин Хоразм ва Бухорода бу зотга мансуб қўйлар бош сони қарайиб йўқолиб кетган [3,4,5].

Туркманистонда 1960 йилдан бошлаб гилам саноатини ривожлантиришга боғлиқ ҳолда уларнинг жун маҳсулдорлигини яхшилаш учун ярим майин жунли дегресс зоти қўчқорларидан фойдаланилган. Кейинги юз йилликда Собиқ иттифоқ даврида марказдан режалаштириш оқибатида Хоразмда бу зотли қўйлар жуда камайган, аммо, шароити ўхшаш Туркманистонда бу зот асосий урчитиладиган зотлардан бири ҳисобланади. Шу сабабли Туркманистондан шу зотга мансуб қўйларни келтириш ва урчитишни ташкил этиш, бошқа зотларга нисбатан яхши самара бериши аниқ. Айниқса, бу зотнинг гўшт маҳсулотидан ташқари, жун маҳсулдорлиги ҳам яхши бўлиб, ушбу ҳудудда унинг жунидан гилам, намат ва бошқа

газмоллар тайёрланган. Ҳозирда бу зот Туркманистондаги асосий урчитиладиган қўй зотларидан бири бўлиб, уларнинг жуни турли рангларга бўяб ишлатиш қулай бўлганлиги учун оқ рангли подалари қимматлидир. Айниқса сарижа қўйларининг “Ашхабод” типи гилам тўқишда муҳим хом ашё манбаи ҳисобланади.

Қўйларнинг Сарижа зоти узоқ йиллар давомида маҳаллий, думбали туркман қўйлари асосида халқ селекцияси натижасида яратилган бўлиб, бунда уларнинг саҳро шароитида қулай гўшт етиштириш эмас балки, жун етиштириш имонияти сифатида ҳам ёндошилган. Айниқса улардан гилам тўқишда кенг фойдаланилади. Зот номи Мари шаҳри яқинадиги Сарижа аули номига боғлиқ ҳолда шаклланган. 1960 йилда зотнинг жун маҳсулдорлигини яхшилаш мақсадида яриммайин жунли дегресс зотли қўчқорлардан фойдаланила бошланган. Бунда уларнинг жун маҳсулдорлигини миқдор ва сифат жиҳатдан яхшилаш кўзда тутилган.

Катта ёшли совлиқларининг тирик вазни 50-60 кг, айримлари 75 кг.гача етади, қўчқорлари — 80-90 кг, айримлари 100 кг. Пуштдорлиги ҳар 100 бошдан — 100-120 қўзи. Янги туғилган қўзилар вазни 4,5-5,5 кг. Тез етилувчан. Қўзилари кунига 200 граммгача ўсади. 5 ойлик ёшида тўқлилар 25-30 кг.гача, қўчқорчалар — 30-35 кг, 1 йилда совлиқлари 40-45 кг, қўчқорчалари — 50-55 кг.гача ўсади. Сўйим-чиқими 60%. Гўшт маҳсулдорлиги ҳам, жун маҳсулдорлимги ҳам қониқарли даражада, айниқса, ишлаб чиқариш шароитини инобатга олганда саҳро ва чўл ҳудудларида муҳим манба ҳисобланади. Қўйларнинг йиллик жун маҳсулдорлиги совлиқлариники ўртача 2,5-3 кг.дан 4 кг.гача, қўчқорлариникиўртача 3,5-4 кг.дан 5 кг.гача етади. Қўйлар жуни йилига икки марта қирқилади, баъзи ҳолларда, ёзги жазирамада қуёшдан асраш чоралари кўрилганда 3 марта қирқиш амалиёти ҳам мавжуд. Тоза жун чиқими 60-70%, жун ёғи 4-5%. Жуни ярим дағал, оқ рангда, бир оз ялтироқ, момиғи кўп ва ўлик қилтиқлари

қарийиб бўлмайди. Жун ўрами кокилсимон, кокил узунлиги 12—19 см, момиқ узунлиги — 8 см атрофида бўлади [6,7,8].

Хулоса. Ушбу зотга мансуб қўйларни асосан Хоразм вилоятида, Қорақалпоғистон Республикаси, Бухоро, Қашқадарё вилоятларининг чўл районларида урчитиш нафақат бу зот урчитилаётган ҳудудларга иқлими ўхшаш бўлганлиги учун чўл ресурсларидан озиқ-овқат манбаи сифатида унумли фойдаланишда самарадор бўлибгина қолмай, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш, табиий маҳсулот асосидаги гилам саноатини ривожлантириш учун хом ашё базасини кенгайтириш ҳамда ҳунармандчилик, касаначилик каби ижтимоий-иқтисодий тадбирларлар учун ҳам истиқболлидир.

Мамлакатимизнинг чўл ҳудудларида гўшт-жун қўйчилигини ривожлантириш ва бунинг учун юқори маҳсулдор хорижий зотларнинг генетик маҳсулотларидан унумли фойдаланиш, сунъий уруғлантиришдан кенг фойдаланган ҳолда улардан соф ҳолда, чатиштириш усулларидан унумли фойдаланиш мақсадида сарижа қўларини парваришлаш мақсадга мувофиқ. Вилоятда камида битта наслчилик хўжалиги ташкил этилиб, сарижа қўйлари отарларини шакллантириш, наслли моллар сотишни йўлга қўйиш, уларнинг генетик салоҳиятидан фойдаланиб янги тип ва зотлар яратиш орқали чўл ва дашт ресурсларидан унумли фойдаланиш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 26.04.2022 йилдаги ПҚ-224-сонли, “Республикада гўшт, жун ва сут йўналишидаги майда шохли молларни кўпайтириш ва тармоқ озуқа базасини мустаҳкамлашга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги, 26.04.2022 йилдаги қарори;
2. 26.04.2022 йилдаги, “Республикада гўшт, жун ва сут йўналишидаги майда шохли молларни кўпайтириш ва тармоқ озуқа базасини

мустаҳкамлашга қаратилган қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-224-сонли қарори;
3. Сараджинская овца. https://ru.wikipedia.org/ wiki/Сараджинская_овца.
4. Худайбердыев Н. Р. Об особенности технологических процессов в овцеводстве Туркменистана // Техника и технологии в животноводстве. 2022. №1 (45). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ob-osobennostyah-tehnologicheskih-protsessov-v-ovtsevodstve-turkmenistana (дата обращения: 01.05.2025).
5. https://agricultural_dictionary.academic.ru/4463/.
6. Монгуш С.,С., Продуктивные особенности баранов-производителей с разным типом шерстного покрова // Вестник КрасГАУ. 2022. №7 (184). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/produktivnye-osobennosti-baranov-proizvoditeley-s-raznym-tipom-sherstnogo-pokrova (дата обращения: 01.05.2025).
7. Базарон Б.З., Хамируев Т.Н. и др./ Экономическая эффективность производства продукции овцеводства от поместных полугрубошерстных овец // Вестник Тувинского государственного университета. Естественные и сельскохозяйственные науки. 2020. №1 (57). URL: https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomicheskaya-effektivnost-proizvodstva-produktsii-ovtsevodstva-ot-pomestnyh-polugrubosherstnyh-ovets (дата обращения: 01.05.2025).
8. https://agro-sales.ru/wiki/poroda-ovets-saradzhinskaya.

НАСЛЧИЛИК ИШИНИ ЯХШИЛАШДА ОЗУҚА БАЗАСИНИ МУСТАХКАМЛАШ МАСАЛАСИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА АЙРИМ ЕЧИМЛАРИ

Аллаяров Шерали Шамшиевич
қ.х.ф.ф.доктори (Phd), Наслчилик илмий -ишлаб чиқариш маркази директори ўринбосари,ти, телефон:+998917777376 e-mail: sherallayar@gmail.com ORCID: 0000-0003-3376-5459

Мусирманов Нурали Файзуллаевич
Мустақил тадқиқотчи, чорвадор. Тел:+998909538201; E mail: nuralimusirmanov@gmail.com

Чорвачилик маҳсулотларини кўпайтиришда чорва молининг ирсий маҳсулдорлиги билан бир қаторда озуқаларга бўлган талабини қондириш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки, юқори генетик салоҳиятга эга чорва моли ҳам етарли даражада озуқалантирилмаса унинг мавжуд ирсий салоҳияти юзага чиқмайди.

Айни вақтга келиб 1992 йилга нисбатан қорамоллар бош сони икки мартадан кўпроқ миқдорга, гўшт ишлаб чиқариш 3,0 ва сут ишлаб чиқариш 2,5 бараварга ошган ҳолда озуқа экинларига ажартилган ер майдонлари қарийиб 70 фоизга қисқарган [5]. Чунки, сувли ер камлигига боғлиқ ҳолда асосий эътибор мавжуд майдонлардаги асосий экинлар ҳосилдорлигини, оралиқ ва такрорий экинлар майдони ҳамда ҳосилдорлигини кўпайтиришга, озуқа экинлари етиштиришни интенсивлаштиришга қаратилмоқда.

Озуқа етиштиришнинг интенсив технологиясини жорий этишнинг асосий шарти бу - озуқабоп ўсимликларнинг энг мақсадга мувофиқ навларидан фойдаланиш, озуқа етиштириш агротехник чора–тадбирларни ўз вақтида, аниқ ва сифатли бажариш, органик ва минерал ўғитлардан унумли фойдаланиш, ҳамда озуқа экинларини ҳар-хил касаллик ва зараркунандалардан ҳимоя қилишдир [3,4].

Бу эса ўз навбатида, ҳосилдорликни ошиши, озуқа таннархининг кескин пасайишига, пировард натижада эса, арзон чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқаришга имконият яратади.

Чорва молларининг ирсий маҳсулдорлик имкониятларининг тўла намоён қилаолмаётганлиги ва наслчилик ишини ривожлантиришга путур етказаётган асосий сабаблардан бири бу-молларнинг талаб даражасида миқдор ва сифатдаги озуқаларга бўлган эҳтиёжини қондирилмаганлигидир.

Айни вақтда, озуқа базасини шакллантириш гарови-тупроқ унумдорлиги ва экинлар ҳосилдорлигини кескин ошириш, шу асосда ҳар гектар

суғориладиган ердан бугунги кундагига нисбатан нисбатан 2 – 3 баробар кўп ҳосил олишдир.

Маълумки, чорвачилик фермер хўжаликларида чорва моллари учун 1 шартли мол ҳисобига камида 0,30 – 0,45 гектардан суғориладиган ер ажратиш қонунан белгилаб қўйилган.

Аҳоли, дехқон хўжаликларида моллар маҳсулдорлигини ҳозирги кундаги кўрсаткичга нисбатан икки баробарга кўпайтириш учун бир шартли молга камида 25 – 30 центнердан озуқа бирлиги ҳисобида ҳар – хил озуқалар талаб этилади. Бунинг учун 1 гектар ердан камида 75 – 90 центнер озуқа бирлиги ҳисобида озуқа ишлаб чиқарилишига эришиш зарур.

Сутчиликка ихтисослашган чорвачилик фермер хўжаликлари наслдор ва юқори маҳсулдор подалардаги 1 шартли молга 40-50 центнер озуқа бирлиги талаб этилади. Ушбу миқдордаги талабни қондириш учун ҳар бир гектар озуқа майдонидан камида 90 -100 центнердан озуқа бирлиги берадиган озуқабоп экин майдонларини яратиб, унинг ҳар бир гектари 2 шартли молни ширали, дағал озуқаларга бўлган талабини қондира олиши керак.

Наслчилик тоифасига мансуб фермер хўжаликларида ва хорижий давлатлардан наслли моллар сотиб олган корхона ва ташкилотларнинг ёрдамчи хўжаликларида сигирларнинг йиллик сут маҳсулдорлиги 6000 – 7000 килограммга тўғри келишини инобатга олсак, уларнинг ҳар бири камида 60 центнердан озуқа бирлигида озуқа билан таъминланиши зарур.

Бу муаммони ҳал қилишда барча озуқа экинлари етиштиришга ажратилган майдонларда, шу жумладан, силос учун маккажўхори экиладиган майдонлардан ҳозиргидан икки маротаба ҳосил олиш, кузда озуқабоп экинлардан оралиқ экинлар (третикале, сўли, арпа, хашаки нўхат экинлари аралашмаси) экилиб, июнь ойининг биринчи ўн кунлигига қадар хандақларга дон-сенаж қилиб бостириб, улардан бўшаган майдонларга маккажўхорининг эрта ёки ўрта пишар навларини жойлаштириш орқали 1 гектар озуқа экиндан юқори ҳосил олиш асосий, алббата амалга оширилиши лозим бўлган тадбир бўлиши керак.

Бу борада Чиноз туманидаги “Юлдуз” хусусий чорвачилик хўжалигида амалга оширилаётган илғор тажриба мақтовга сазовардир.

Хўжалик ҳар йили кузда ўртача 35 гектар майдонга оралиқ экинлар экиб, ҳар-бир гектардан 400 центнердан ҳосил олиб, 1400 тонна дон-сенаж тайёрланади. Оралиқ экинлардан бўшаган ерларнинг ўартача 30 гектарига силос учун маккажўхори экилиб, 1200 тонна силос бостирилади. Яъни, оралиқ экинларнинг ҳар-бир гектаридан 20 тонна ва такрорий макка силосидан 8 тонна озуқа бирлиги ҳисобида озуқа ишлаб чиқарилди. Бошқача

айтганда, бир майдондан йилига икки марта ҳосил олиш эвазига 1 гектар суғориладиган ердан ўртача 28 тонна озуқа бирлиги олинади.

Бундай илғор тажриба Чиноз туманидаги “Дил гиё файз барака” хўжалигида, Навоий туманидаги “Дўстлик” агрофирмасида, Касби туманидаги “Юрт ризқи”, Хоразм вилояти “Чорванасл” маъсулияти чекланган жамияти, Тошкент вилояти Зангиота туманидаги “Тошкент” наслчилик хўжалиги ва кўплаб бошқа хўжаликларда тўпланган.

Ўзбекистон шароитида озуқа экинлари учун экин майдонлари етишмаган ҳолда бугунги кунда олинаётган озуқа экинлар ҳосилдорлигини тахлил қилинса, бу муҳим масалада улкан имкониятлар бой берилаётганлигини кўрсатади.

Масалан, Республикамиз бўйича ҳар йили ўртача 25 минг гектар янги беда майдонларидан ўртача ҳосилдорлик 100,0 ц/га миқдорни ёки 1 гектар янги беда майдонларидан бор – йўғи 48,9 ц/озуқа бирлиги олинаётганлиги янги бедазорлардан самарасиз фойдаланиланишдан далолат бермоқда. Бугунги кунда нафақат илғор фермерлар, балки вилоятлар бўйича бу кўрсаткич ўртача республика кўрсаткичидан икки баробар кўп бўлмоқда. Жумладан сўнгги йилларда Фарғона вилоятида 1000-1200 гектар янги беда майдонларнинг ҳар бир гектаридан ўртача 200,0 центнерни, Наманган вилоятида 180-190 центнерни ташкил қилганлиги оқибатида Фарғона вилояти бўйича 1 гектар янги беда майдонларидан ўртача 96,0-97,0 ва Наманганда 89-90 центнер озуқа бирлиги олинган.

Республикамиз бўйича янги бедазорлардан олинаётган ҳосилдорликни камида 180 центнер/га бўлса, ана шу майдонлардан қўшимча равишда 180 - 190 минг тонна беда пичани олиниб, 1 гектар ер озуқа ҳосилдорлигини 85-86 центнер озуқа бирлигига етказиш мумкин.

Республикада эски бедазорлардан ҳозирги вақтда олинаётган хосил (100-110,0) имконият даражасидан икки мартага кам бўлмоқда. Бир қатор вилоятларда бу кўрсаткич бундан ҳам пастлигича қолмоқда. Жумладан, Қорақолпоғистон республикасида эски бедазорларнинг ҳар гектаридан ўртача 55,0 центнер ёки 25,0-26,0 центнер озуқа бирлигини, Жиззах вилоятида мос равишда 21 ц/га ва 9,9 ц/озуқа бирлигини ташкил қилаётганлиги озуқа етиштиришда интенсив технологияларни жорий этилмаётганликдан далолат бермоқда. Масалан, Сурхондарё вилояти Олтинсой туманидаги наслчиликка ихтисослашган “Миршоди ААЭ” фермер хўжалиги (раҳбари Аҳадов Эсон) ҳар йили йил якуни бўйича ўртача 20 гектар эски беда майдонинг ҳар бир гектаридан қуруқ холда 250 центнердан беда ҳосили олмоқда. Самарқанд вилояти Пайариқ туманидаги наслчиликка

ихтисослашган “Беш бола” фермер хўжалиги мавжуд 18-20 гектар беда майдонининг ҳар бир гектаридан қуруқ ҳолда 200 – 220 центнердан ҳосил олинмоқда.

Юқоридаги имкониятлардан фойдаланмаслик оқибатида Республика бўйича беда майдонларидан ҳар йили олинаётган ҳосил имконият даражасидан 500-600 минг тоннага кам бўлмоқда.

Чорва моллари учун қишлов даврида углеводларга бой ширали озуқалардан маккажўхори силоси катта аҳамиятга эга бўлиб, улар озуқа рационида жами озуқа бирлигининг 48 – 50 фоизини ташкил этади. Чорвачилик ривожланган Голландия, Италия, Венгрия, Польша давлатларидаги кўпчилик фермер хўжаликларида моллар рационига маккажўхори силоси йил давомида киритилади.

Маҳаллий шарт-шароитларга мослиги ва арзонлигидан келиб чиқиб Ўзбекистонда асосан силос учун “Ўзбекистон 100” , “Қаҳрабо” (кремнистая Уз РОС) , “Ўзбекистон зубовизная” ва такрорий экинларни ёз пайтида буғдойдан бўшаган ер майдонларида “Ўзбекистон 306” экилади.

Силос учун экилган маккажўхори экиш технологик картада белгиланган тадбирларни ўз вақтида тўла ва сифатли бажарилишига риоя этилмаганлиги, яъни силос учун маккажўхори экиш майдонлари ҳайдашдан олдин ҳар гектарга 50 – 60 тоннадан маҳаллий ўғит ва 60 – 90 килограммдан фосфорли ва калийли ўғит солишга эътибор берилмаганлиги, экиш ва вегитация даврида азотли ўғит билан озуқлантиришни (30 кг. экиш ва вегитация даврида 150 кг.) ташкил этилмаганлиги, қолаверса, суғоришни ўз вақтида амалга оширилмаганлиги ҳосилдорликка салбий таъсир кўрсатмоқда.

Силос учун экилган маккажўхоридан олинаётган ҳосилдорлик ҳам илғор хўжаликлар ўртача кўрсаткичидан 2,0-2,5 ярим марта пастлиги учун ҳар бир гектар ердан бор – йўғи 35,0-36,0 озуқа бирлиги олинишига сабаб бўлмоқда.

Ҳосилдорлик пастлиги туфайли республика бўйича 1 гектар силос учун экилган маккажўхори майдонларидан атиги 35,0-36,0 ц/озуқа бирлигида озуқа етиштириаёлган бўлса, Жиззах вилоятида бу кўрсаткич -15,0-20,0 ц/оз.б, Қорақолпоғистон республикасида ўртача 20,0ц/оз.б., Қашқадарё ва Наманган вилоятларида эса 25,0 – 26,0 ц/оз.бирлигини ташкил этмоқда холос. Ҳосилдорлик паст бўлганлиги сабабли республика бўйича ҳар йили тахминан 2 млн 200 минг тонна маккажўхори силоси ёки 390 минг150 тонна озуқа бирлиги олинмай қолмоқда.

Ширали озуқалардан лавлаги шакар ва азотсиз экстрактив моддаларга бой озуқа бўлиб, қорамолларнинг рационига киритилганда сигирларнинг сут маҳсулдорлиги ошади [1,2].

Ўзбекистонда хашаки лавлагининг интенсив технология асосида етиштириладиган, юқори ҳосилдорликка эга, иккита нави экилади. Булар “Ўзбекистон нимқанд” ва сариқ “Эккендор” навларидир.

Бугунги кунда бу озуқа турига бўлган ҳудудлардаги муносабат ўта қониқарсиз аҳволда. Чунки, кўп вилоятларда бу экин турига жуда кам ер ажратилмоқда.

Лавлаги ҳосилдорлиги бўйича ўртача республика кўрсаткич илғор хўжаликлар эришган натижаларга нисбатан 5 – 6 баробарга кам бўлиб, атиги 230,0-250,0 ц/гектарни ташкил қилмоқда.

Озуқа ишлаб чиқариш учун ажратилган ер майдонларидан фойдаланиш даражасининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, барча озуқа майдонларидан ҳосилдорликни кам бўлиши натижасида республика бўйича 700,0-800,0 минг тонна озуқа бирлигида озуқа йўқотилмоқда. Оқибатда, ҳар йили 600-700 минг тонна қўшимча сут ёки 75,0-78,0 минг тонна гўшт ишлаб чиқариш имкониятлари бой берилмоқда.

Хулоса қилганда, республикамизада озуқа етиштиришда мавжуд имкониятлардан интенсив ва инновацион усулларни қўллашга эътиборни кучайтириш давр талаби эканлигидан далолат беради [7].

Фойдаланилган адабиётлар

1. Абуов С.К., Камолова Л.А., Зарипбаев С.К./ Кормопроизводство как фактор развития животноводства в современных условиях // IN SITU. 2024. №3. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/kormoproizvodstvo-kak-faktor-razvitiya-z
2. Выращивание кормовых культур как инструмент эффективного управления земельными ресурсами. httphttps://www.uzdaily.uz/ru/vyrashchivanie-kormovykh-kultur-kak-instrument-effektivnogo-upravleniia-zemelnymi-resursami/ hivotnovodstva-v-sovremennyh-usloviyah-1 (дата обращения: 26.10.2025).
3. Зоря С., Джанибеков Н., Петрик М., Хасанов Ш., Мухамедова Н., Дюран О., Хидиров Д. Реструктуризация хозяйств в Узбекистане: ее реализация и дальнейшие действия. Аналитический проект по поддержке «Модернизации сельского хозяйства в Узбекистане». 15 января 2019 г. http://documents1.worldbank.org/curated/en/202531549308782227/pdf/134322- RUSSIAN-WP-P162303-PUBLIC-Report-Farm-Restructuring-in-Uzbekistan-rus.pdf/
4. Зоря С., Ильина Д. Аналитический проект по поддержке Модернизации сельского хозяйства в Узбекистане: как сделать так, чтобы сельскохозяйственные земли работали на экономическое развитие

Узбекистана (Russian). Washington, D.C.: World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/704951551183780431/Как-сделать-такчтобы-сельскохозяйственные-земли-работали-на-экономическое-развитиеУзбекистана
5. Наумов Ю., Пугач И., Проблемы и перспективы развития животноводства /Leibniz Institute of Agricultural Development in Transition Economies (IAMO)/
6. Система ведения сельского хозяйства Узбекистана./ Коллектив авторов. – Т.: Фан, 1973. - 792 с. – С.184-186. https://www.iamo.de/fileadmin/documents/dp188.pdf/
7. Yem-xashak yetishtirishdagi muammolar, ularning yechimi va istiqboldagi vazifalar/ Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materialleri/SAMDVCHBU/2024.

QURILISHDA ENERGIYA SAMARADOR TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHNING AHAMIYATI

Qodirov Sardor Sobir o’g’li
Toshkent arxitektura-qurilish universiteti assistent o‘qituvchisi
E-mail: sardorqodirov110599@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada qurilish sohasida energiya samarador texnologiyalarni qo‘llashning dolzarbligi, ularning iqtisodiy va ekologik afzalliklari, shuningdek O‘zbekiston sharoitida tatbiq etish imkoniyatlari yoritilgan. Tadqiqotda energiya samaradorlik tushunchasining mohiyati, issiqlik izolyatsiyasi, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, “aqlli bino” tizimlari va yashil tom kabi zamonaviy texnologiyalarning amaliy ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, mamlakatimizda energiya samarador qurilish siyosatini rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan chora-tadbirlar va mavjud muammolar ko‘rib chiqilgan. Muallif tomonidan energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishning samarali mexanizmlari va istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlari yuzasidan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so’zlar: energiya samaradorlik, energiya tejovchi texnologiyalar, qayta tiklanuvchi manbalar, yashil qurilish, aqlli bino, ekologik barqarorlik.

Bugungi kunda dunyo miqyosida barqaror rivojlanish konsepsiyasining muhim yo‘nalishlaridan biri bu — energiya samaradorligini oshirishdir. Qurilish sohasi umumiy energiya iste’molining 35–40 foizini tashkil etgani bois, ushbu tarmoqda energiyani tejovchi texnologiyalarni joriy etish ekologik va iqtisodiy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi. Energiya samarador binolarni loyihalash,

qurish va ekspluatatsiya qilish nafaqat resurslardan oqilona foydalanishni, balki inson yashash muhiti sifatini yaxshilashni ham ta’minlaydi.

Maqolaning maqsadi — qurilishda energiya samarador texnologiyalarni qo‘llashning afzalliklarini tahlil qilish, ularning O‘zbekiston sharoitidagi tatbiq etish imkoniyatlarini baholash hamda istiqboldagi rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlashdan iborat.

Energiya samaradorlik — bu ishlab chiqarish yoki iste’mol jarayonida bir birlik foydali natijani olish uchun sarflanadigan energiya miqdorini kamaytirish darajasini ifodalaydi. Qurilishda bu tushuncha binolarning issiqlik izolyatsiyasi, muhandislik tizimlarining samaradorligi va energiyani boshqarish tizimlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Qurilish amaliyotida qo‘llanilayotgan asosiy energiya samarador texnologiyalar quyidagilar hisoblanadi:

Issiqlik izolyatsiyasi materiallari: bazalt tolasi, penopolistirol, energiya tejovchi fasad panellari binoning issiqlik yo‘qotilishini 30–40% gacha kamaytiradi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari: quyosh panellari, geotermal nasoslar va shamol turbinalari orqali binolarning energiya mustaqilligiga erishiladi.

Ventilyatsiyalanuvchi fasadlar: bu tizimlar havo aylanishini yaxshilaydi, kondensat hosil bo‘lishining oldini oladi va mikroiqlimni barqarorlashtiradi.

“Aqlli bino” texnologiyalari: avtomatik boshqaruv tizimlari elektr, isitish, sovutish va yoritish tizimlarini real vaqt rejimida boshqarish imkonini beradi.

Yashil tom (Green Roof): binolarning issiqlik barqarorligini ta’minlab, qo‘shimcha tabiiy izolyatsiya yaratadi hamda atmosferadagi chang miqdorini kamaytiradi.

Bugungi kunda energiya resurslaridan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini oshirish masalalari har bir mamlakatning iqtisodiy barqarorligi va ekologik xavfsizligini ta’minlashda muhim o‘rin tutmoqda. O‘zbekiston Respublikasida ham ushbu yo‘nalishda izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. “Qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirish strategiyasi”da energiya samaradorlik ustuvor yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan bo‘lib, bu sohada zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, qurilish materiallarini takomillashtirish va energiya tejamkor infratuzilmani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Energiya samarador texnologiyalarni qo‘llashning bir qator amaliy afzalliklari mavjud. Avvalo, ular qurilish va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytiradi, binolarning issiqlik qulayligini oshiradi hamda uglerod chiqindilarini sezilarli darajada qisqartiradi. Shu bilan birga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish

imkonini beradi va shahar infratuzilmasining ekologik barqarorligini mustahkamlaydi.

O‘zbekiston sharoitida so‘nggi yillarda Toshkent, Samarqand va Buxoro shaharlarida energiya tejovchi turar-joy majmualarining qurilishi yo‘lga qo‘yilgan. “Yashil energiya” dasturi doirasida quyosh panellari, LED yoritish tizimlari va energiya monitoringi dasturlari keng joriy etilmoqda. Mahalliy sharoitda energiya samaradorlikka erishish uchun, birinchidan, qurilish materiallari ishlab chiqarish jarayonida energiya sarfini kamaytirish, ikkinchidan, binolarning loyihalanish bosqichidayoq energiya balansini tahlil qilish zarur. Shuningdek, energiya sertifikatlash tizimini takomillashtirish va aholining energiya samaradorlik madaniyatini oshirish ham muhim omillardan hisoblanadi.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, energiya samarador binolarni loyihalash dastlab yuqori investitsiya talab qilsa-da, uzoq muddatda ularning iqtisodiy foydasi ancha yuqori bo‘ladi. Masalan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida bunday binolarning ekspluatatsiya xarajatlari oddiy binolarga nisbatan 40–50 foizga kam. O‘zbekistonning iqlimiy sharoiti, xususan, quyoshli kunlarning ko‘pligi va harorat farqlarining o‘rtacha darajada bo‘lishi, energiya samarador loyihalarni amalga oshirish uchun qulay imkoniyat yaratadi.

Biroq bu yo‘nalishda ayrim muammolar ham mavjud. Eng avvalo, energiya samarador qurilish materiallarining narxi yuqoriligi, texnologik uskunalarning importga bog‘liqligi, malakali mutaxassislar yetishmasligi va energiya auditi tizimining to‘liq shakllanmaganligi kabi to‘siqlar mavjud. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun mahalliy ishlab chiqarishni kengaytirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, davlat-xususiy sheriklik asosida “yashil qurilish” klasterlarini tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, qurilishda energiya samarador texnologiyalarni keng joriy etish O‘zbekistonning iqtisodiy va ekologik xavfsizligini ta’minlashda strategik ahamiyatga ega. Energiya tejovchi binolar nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki atrof-muhitni muhofaza qilish, aholining hayot sifatini oshirish va barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

Taklif sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

Qurilish me’yorlarida energiya samaradorlik standartlarini yanada qat’iylashtirish;

Energiya tejamkor texnologiyalarni ishlab chiqaruvchilarga soliq imtiyozlari berish;

Qurilish mutaxassislarini energiya samarador loyihalash bo‘yicha malaka oshirish dasturlariga jalb etish;

Ilmiy-tadqiqot institutlarida energiya samarador materiallar va tizimlar bo‘yicha innovatsion ishlanmalarni qo‘llab-quvvatlash.

Ushbu chora-tadbirlar mamlakatda energiya samarador infratuzilmani shakllantirish, resurslardan oqilona foydalanish va ekologik barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6119-sonli farmoni, 2020 yil 27 noyabr.
2. Energiya samarador qurilish texnologiyalari. — Toshkent Arxitektura Qurilish Universiteti, 2023.
3. International Energy Agency (IEA). Energy Efficiency 2022 Report.
4. UNEP. Global Status Report for Buildings and Construction 2023.
5. Karimov A., Rahimov J. Barqaror qurilishda energiya tejash texnologiyalari. – Toshkent, 2022.

АНТИБИОТИКОРЕЗИСТЕНТНОСТЬ БАКТЕРИЙ КАК ГЛОБАЛЬНАЯ ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОЙ МЕДИЦИНЫ

М.А.Абдувахопова
Преподаватель кафедры микробиологии, вирусологии и иммунологии КуАф
abduvaxopovamahliyo@gmail.com

К.М. Уткирбековна
Медицинский факультет
Лечебная работа 24-3 КуАф
mohigul07@icloud.com

Аннотация. В данной работе рассматривается проблема антибиотикорезистентности — способности микроорганизмов противостоять действию антибактериальных препаратов. Особое внимание уделено механизмам формирования устойчивости, роли нерационального применения антибиотиков и глобальным последствиям для здравоохранения. Приведены современные данные о распространении мультирезистентных штаммов (Staphylococcus aureus, Mycobacterium tuberculosis, Escherichia coli), а также рассмотрены пути решения — разработка новых антибиотиков, бактериофаговая терапия и усиление контроля за назначением препаратов

Ключевые слова: Антибиотикорезистентность, бактерии, антибиотики, устойчивость, инфекционные болезни, MRSA, туберкулёз, бактериофаги, химиотерапия.

Abstract. This paper examines the problem of antibiotic resistance—the ability of microorganisms to resist the action of antibacterial drugs. Particular attention is paid to the mechanisms of resistance development, the role of irrational antibiotic use, and the global health implications. The article presents current data on the spread of multidrug-resistant strains (Staphylococcus aureus, Mycobacterium tuberculosis, Escherichia coli), and also discusses solutions - the development of new antibiotics, bacteriophage therapy and increased control over the prescription of drugs.

Key words: Antibiotic resistance, bacteria, antibiotics, resistance, infectious diseases, MRSA, tuberculosis, bacteriophages, chemotherapy.

Антибиотики стали революцией XX века, позволив человечеству победить смертельные инфекции, такие как чума, сифилис, пневмония и туберкулёз [2]. Однако уже через несколько десятилетий после открытия пенициллина появились первые устойчивые к нему штаммы бактерий . Современные исследования показывают, что более 70% патогенных микроорганизмов обладают устойчивостью хотя бы к одному антибактериальному препарату. Наиболее известные примеры — метициллин-резистентный Staphylococcus aureus (MRSA), множественно-устойчивый Mycobacterium tuberculosis (MDR-TB) и карбапенем-резистентная Klebsiella pneumoniae [4].

Основные механизмы резистентности включают:

• инактивацию антибиотика ферментами (например, β-лактамазы разрушают пенициллины и цефалоспорины),

• изменение мишени действия препарата,

• активное выведение (эффлюкс) антибиотика из клетки,

• формирование биоплёнок, защищающих бактерии от действия лекарств .

Нерациональное использование антибиотиков в медицине и сельском хозяйстве является главным фактором развития резистентности. По данным Всемирной организации здравоохранения, ежегодно от инфекций, вызванных устойчивыми бактериями, умирает около 700 тысяч человек, и при отсутствии контроля эта цифра может достичь 10 миллионов к 2050 году [1].

Современная наука предлагает несколько направлений борьбы с резистентностью:

1. Создание новых классов антибиотиков, устойчивых к β-лактамазам (например, карбапенемы, линезолид, даптамицин)

2. Использование комбинированной терапии с ингибиторами ферментов;

3. Разработка вакцин и бактериофаговой терапии, направленной на избирательное уничтожение патогенов без повреждения нормальной микрофлоры [3]. Также активно изучается возможность применения антимикробных пептидов и CRISPR-технологий для разрушения генов устойчивости .

Антибиотикорезистентность представляет собой угрозу не только для медицины, но и для экономики, поскольку увеличивает длительность лечения, смертность и стоимость медицинской помощи . Для эффективной борьбы необходим глобальный контроль, строгое соблюдение врачебных назначений и повышение осведомлённости населения.

Использование литературы

1. WHO. Antimicrobial Resistance Global Report. Geneva, 2023.
2. Fleming A. “On the antibacterial action of Penicillin.” British Journal of Experimental Pathology, 1929.
3. Levy S. B. The Antibiotic Paradox. Springer, 2002.
4. CDC. Antibiotic Resistance Threats in the United States, 2022.
5. Ventola C. L. “The antibiotic resistance crisis.” P&T Journal, 2015.

УЧЕНИЕ ОБ ИНФЕКЦИИ. ТУБЕРКУЛЁЗ

М.А. Абдувахопова
Преподаватель кафедры
микробиологии, вирусологии и иммунологии КуАф
abduvaxopovamahliyo@gmail.com

К.М. Уткирбековна
Медицинский факультет Лечебная работа 24-35 КуАф
mohigul07@icloud.com

Аннотация. Туберкулёз остаётся одной из самых серьёзных инфекционных болезней современности, ежегодно унося жизни миллионов людей. Возбудитель — Mycobacterium tuberculosis (палочка Коха) — отличается высокой устойчивостью к неблагоприятным условиям и многим антибиотикам. В данной работе рассматриваются особенности возбудителя, пути передачи, стадии инфекционного процесса и роль генетических мутаций в формировании лекарственной устойчивости. Отмечено значение молекулярных методов диагностики и современных стратегий терапии, включая использование комбинированных препаратов и вакцин .

Ключевые слова: Туберкулёз, Mycobacterium tuberculosis, инфекционный процесс, лекарственная устойчивость, ДНК-мутации, BCG-вакцина, микобактерия, иммунитет, эпидемиология.

Abstract. Tuberculosis remains one of the most serious infectious diseases of modern times, claiming millions of lives each year. The causative agent — Mycobacterium tuberculosis (Koch's bacillus) — is characterized by high resistance to adverse environmental conditions and to many antibiotics. This paper examines the characteristics of the pathogen, routes of transmission, stages of the infectious process, and the role of genetic mutations in the development of drug resistance. The importance of molecular diagnostic methods and modern therapeutic strategies is emphasized, including the use of combination drugs and vaccines [1].

Keywords: Tuberculosis, Mycobacterium tuberculosis, infectious process, drug resistance, DNA mutations, BCG vaccine, mycobacteria, immunity, epidemiology.

Туберкулёз — хроническая инфекция, вызываемая Mycobacterium tuberculosis, открытой Р. Кохом в 1882 году [2]. Возбудитель представляет собой кислотоустойчивую палочку с высоким содержанием липидов в клеточной стенке, что обеспечивает её устойчивость к действию кислот, щелочей и дезинфектантов [3]. Основным источником инфекции является больной человек, выделяющий микобактерии с мокротой при кашле, чихании и разговоре. Основной путь заражения — воздушно-капельный, реже — алиментарный или контактный [4]. После попадания в организм микобактерии фагоцитируются макрофагами, однако способны выживать внутри них благодаря продукции ферментов, блокирующих фаголизосомальное слияние.В результате формируются гранулёмы — специфические воспалительные узелки, ограничивающие распространение инфекции .

Инфекционный процесс проходит несколько стадий:

1. Инкубационная стадия — период адаптации микобактерий в организме.

2. Стадия инфицирования и сенсибилизации — активация клеточного иммунного ответа.

3. Стадия прогрессирования — разрушение тканей, образование каверн в лёгких .

Иммунный ответ при туберкулёзе носит клеточный характер, с участием Т-лимфоцитов и макрофагов. Однако при ослаблении иммунитета инфекция может переходить в активную форму. Генетика M. tuberculosis играет

ключевую роль в формировании устойчивости к лекарствам. Мутации в генах katG, rpoB, embB и других обеспечивают устойчивость к изониазиду, рифампицину и этамбутолу . Многорезистентный туберкулёз (MDR-TB) и особенно экстремально устойчивый (XDR-TB) стали глобальной угрозой общественному здоровью . Современные методы диагностики включают микроскопию мазков, ПЦР-анализ, GeneXpert и тесты на лекарственную чувствительность. Лечение проводится комбинированными препаратами: изониазид, рифампицин, пиразинамид, этамбутол, стрептомицин[5]. Продолжительность терапии составляет от 6 до 18 месяцев . Профилактика включает вакцинацию BCG, раннее выявление больных и контроль за источниками инфекции . Ведутся исследования по созданию новых вакцин и препаратов, направленных на блокирование генетических механизмов устойчивости микобактерий .

Таким образом, туберкулёз представляет собой сложную инфекцию с выраженным генетическим потенциалом к адаптации. Борьба с ним требует интеграции усилий микробиологии, генетики, иммунологии и фармакологии.

Использование литература

1. World Health Organization. Global Tuberculosis Report 2023. Geneva: WHO, 2023.
2. Koch R. “The etiology of tuberculosis.” Berlin Clinical Weekly, 1882.
3. Brennan PJ, Nikaido H. “The envelope of mycobacteria.” Annu Rev Biochem, 1995.
4. Tortora G., Funke B., Case C. Microbiology: An Introduction. Pearson, 2021.
5. Flynn JL, Chan J. “Immunology of tuberculosis.” Annu Rev Immunol, 2001.

ФИЗИОЛОГИЯ МИКРООРГАНИЗМОВ

М.А. Абдувахопова
Преподаватель кафедры микробиологии, вирусологии и иммунологии, КуАф
abduvaxopovamahliyo@gmail.com

К.М. Уткирбековна
Медицинский факультет
Лечебная работа 24-35 КуАф
mohigul07@icloud.com

Аннотация. Физиология микроорганизмов является одной из ключевых областей микробиологии, изучающей процессы жизнедеятельности микробов - питание, дыхание, размножение и токсикообразование. Эти процессы определяют их адаптацию, патогенность и роль в экосистемах. Особое значение имеют механизмы автотрофного и гетеротрофного питания, разнообразие дыхательных путей, а также выделение экзо - и эндотоксинов. Понимание физиологии микроорганизмов имеет практическое значение для медицины, фармацевтики и биотехнологии.

Ключевые слова: физиология микроорганизмов, автотрофы, гетеротрофы, дыхание, симбиоз, экзотоксины, эндотоксины, метаболизм, бактерии, патогены

Abstract. The physiology of microorganisms is one of the key areas of microbiology that studies the vital processes of microbes — nutrition, respiration, reproduction, and toxin formation. These processes determine their adaptation, pathogenicity, and role in ecosystems. Particular importance is given to the mechanisms of autotrophic and heterotrophic nutrition, the diversity of respiratory pathways, and the production of exo- and endotoxins. Understanding the physiology of microorganisms has practical significance for medicine, pharmacy, and biotechnology.

Keywords: Physiology of microorganisms, autotrophs, heterotrophs, respiration, symbiosis, exotoxins, endotoxins, metabolism, bacteria, pathogens.

Физиология микроорганизмов изучает их жизненные функции, механизмы обмена веществ и способы взаимодействия с окружающей средой. Эта наука является фундаментом для микробиологии, эпидемиологии и молекулярной медицины. По типу питания микроорганизмы делятся на автотрофов и гетеротрофов. Автотрофы самостоятельно синтезируют органические вещества из неорганических соединений. Среди них различают

фотоавтотрофов, использующих энергию солнечного света (например, цианобактерии), и хемоавтотрофов, которые получают энергию за счёт окисления неорганических веществ, таких как сероводород, аммиак или железо [2]. Гетеротрофы, напротив, используют готовые органические соединения, синтезированные другими организмами. К ним относятся сапрофиты, питающиеся мёртвыми органическими остатками, паразиты, вызывающие инфекционные заболевания, и симбионты, участвующие в поддержании микробиоты человека [3]. Дыхание у микроорганизмов может быть аэробным (с использованием кислорода) и анаэробным (в его отсутствие). Аэробные бактерии, такие как Pseudomonas aeruginosa, используют кислород как конечный акцептор электронов. Анаэробы, например Clostridium tetani, живут без кислорода, а факультативные анаэробы, такие как Escherichia coli, способны приспосабливаться к обеим средам [4]. Эти особенности дыхания позволяют микробам выживать в различных экологических нишах и тканях организма. Микроорганизмы размножаются преимущественно простым делением клетки надвое. В оптимальных условиях процесс деления занимает от 20 до 30 минут, что обеспечивает экспоненциальный рост популяции . Большую роль в патогенности микроорганизмов играют токсины. Экзотоксины — это белковые вещества, активно выделяемые бактериями во внешнюю среду. Они отличаются высокой токсичностью и специфичностью действия, например дифтерийный токсин (Corynebacterium diphtheriae) и ботулинический токсин (Clostridium botulinum) . Эндотоксины, напротив, высвобождаются при разрушении клеточной стенки грамотрицательных бактерий (например, Salmonella, E. coli) и вызывают лихорадку, воспаление и шоковые реакции . Физиологические процессы микроорганизмов имеют не только медицинское, но и биотехнологическое значение. На их основе создаются ферменты, антибиотики, вакцины и пробиотические препараты, применяемые для лечения и профилактики заболеваний .

Таким образом, физиология микроорганизмов является основой для понимания их биологической активности, механизмов патогенности и роли в окружающей среде.

Знание особенностей питания, дыхания и токсикообразования позволяет применять микроорганизмы в медицине, фармацевтике и сельском хозяйстве. Изучение этих процессов помогает создавать новые лекарственные препараты и укреплять иммунную защиту человека .

Использование литература

1. Madigan M., Bender K. et al. Brock Biology of Microorganisms. 16th Ed., Pearson, 2021.
2. Tortora G., Funke B., Case C. Microbiology: An Introduction. 13th Ed., Pearson, 2020.
3. Prescott L. Microbiology. McGraw-Hill, 2019.
4. Atlas R., Snyder J. Microbial Physiology and Metabolism. CRC Press, 2022.

HOMILADOR QANDLI DIABET KASALLIGI MAVJUD BO‘LGAN KALAMUSH MODELIDA BACHADON DEVORINING MORFOFUNKTSIONAL O‘ZGARISHLARI

Dilorom Adilbekova
Anatomiya va klinik anatomiya kafedrasi professori,
Toshkent davlat tibbiyot universiteti, O‘zbekiston.
E-mail: dilorom.adilbekova65@gmail.com

Sarvinoz Ospanova
Urgench Davlat tibbiyot institute-
Anatomiya va klinik anatomiya kafedrasi
mustaqil izlanuvchisi O‘zbekiston
liylya5@mail.ru

Homiladorlik davridagi qandli diabet (HDQD) – bu homiladorlik paytida birinchi marta aniqlangan uglevodlar almashinuvining buzilishi bo‘lib, butun dunyo bo‘yicha homilador ayollarning 1-14% da uchraydigan eng keng tarqalgan asoratlardan biridir [1, 2]. HDQT ning patofiziologik asosi fiziologik insulin rezistentligi va gormonal o‘zgarishlar fonida pankreatik β-hujayralarning kompensator qobiliyatining yetishmasligidadir [3]. Bu metabolik buzilish nafaqat makrosomiya, tug‘ma nuqsonlar va homilaning to‘satdan yo‘qolishi kabi homila asoratlariga, balki onada preeklampsiya, kesar kesim bilan tug‘dirish ehtimolining oshishi va tug‘ruqdan keyingi qon ketish xavfining orth borishiga olib keladi [4, 5].

Bachadon, homiladorlik davrida homilani joylashtirish, homilani himoya qilish va homilani vaqti-soati kelganda dunyoga keltirish uchun javob beradigan asosiy organdir. Bachadon devori (miometriy) asosan silliq mushak hujayralaridan (miotsitlar) tashkil topgan bo‘lib, homiladorlik davrida sezilarli giperplastik va gipertrofik o‘zgarishlarga uchraydi [6]. Ushbu o‘zgarishlar estrogen, progesteron va turli o‘sish omillarining ta’siri ostida amalga oshadi va homilaning rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan joyni ta’minlash, shuningdek, tug‘ruq paytida samarali kontraktil faollikni amalga oshirish uchun mo‘ljallangan [7].

Tadqiqot 60 ta homilador oq laboratoriya kalamushlarida o‘tkazildi. Asosiy guruh (n=30) alloxan zitrat buferi yordamida yaratilgan tajribaviy qandli diabet

κasssalligi modeli bo‘ldi, nazorat guruhi (n=30) sog‘lom homilador kalamushlardan iborat edi. Homiladorlikning 18-kuni bachadon devori namunalari olingan. Morfologik tekshiruvlar uchun gematoksilin-eozin, van Gizon usulida bo‘yash usullari qo‘llanildi. Hujayra proliferatsiyasini baholash uchun Ki-67 oqsiliga immunogistokimyoviy usul qo‘llanildi. Kontraktil faollik in vitro sharoitida organ vannalarida o‘rganildi. Oksidativ stress darajasi malondialdegid (MDA) miqdori va superoksiddismutaza (SOD) faolligi orqali aniqlandi. Statistik tahlil SPSS 26.0 dasturida t- test va ANOVA yordamida amalga oshirildi.

Tajriba guruhida bachadon devorining miodenometrik ko‘rsatkichlari (qalinligi, silliq mushak hujayralarining diametri) nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada ($p<0,01$) kamayganligi aniqlandi. Gistologik tahlil miometriydagi silliq mushak tolalarining disorganizatsiyasi, qon tomirlarining giperplaziyasi va perivaskulyar shishani ko‘rsatdi. Immunogistokimyoviy tahlil tajriba guruhida Ki-67 indeksining sezilarli darajada pasayganligini (nazorat guruhi: 25.3±2.1% ga nisbatan 12.7±1.8%, $p<0,001$) va shuning uchun proliferativ faollikning susayganligini ko‘rsatdi. In vitro funktsional tekshiruvlar tajriba guruhida bachadon bo‘linmalarining oksitotsinga javoban kontraktil faolligining sezilarli darajada pasayganligini aniqladi. Oksidativ stress markerlari MDA darajasining oshishi (1,9 baravar) va SOD faolligining pasayishi (35%) bilan tasdiqlandi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki:

- Homilador qandli diabet homilador kalamushlarning bachadon devorida atrofik o‘zgarishlar, silliq mushak hujayralarining disorganizatsiyasi va birikma to‘qimasining nisbatan ko‘payishi bilan namoyon bo‘ladigan morfologik buzilishlarni keltirib chiqaradi.
- HDQD sharoitida bachadon devoridagi hujayra proliferatsiyasi sezilarli darajada susayadi, bu uning regenerativ qobiliyatining pasayishidan dalolat beradi.
- HDQD bachadon to‘qimasida oksidativ stressning kuchayishiga olib keladi, bu lipid peroksidatsiyasining oshishi va antioksidant himoyaning pasayishi bilan namoyon bo‘ladi.
- Yuqoridagi barcha patologik o‘zgarishlar bachadon devorining kontraktil faolligining sezilarli darajada pasayishiga olib keladi, bu tug‘ruq jarayonining buzilishi va tug‘ruqdan keyingi asoratlar xavfining oshishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.
- Olingan ma’lumotlar tajribabiy qandli diabet bilan og‘rigan homilador ayollarni klinik kuzatishda miometrial funktsiyani baholashning ahamiyatini va yangi terapevtik yondashuvlarni, jumladan antioksidantlarni ishlab chiqish zaruratini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. International Diabetes Federation. IDF Diabetes Atlas, 10th edn. Brussels, Belgium: 2021.
2. American Diabetes Association. 2. Classification and Diagnosis of Diabetes: Standards of Medical Care in Diabetes—2023. Diabetes Care. 2023;46(Supplement 1):S19–S40.
3. Plows JF, et al. The pathophysiology of gestational diabetes mellitus. Int J Mol Sci. 2018;19(11):3342.
4. Billionnet C, et al. Gestational diabetes and adverse perinatal outcomes from 716,152 births in France in 2012. Diabetologia. 2017;60(4):636–644.
5. Mendez-Figueroa H, et al. Gestational diabetes mellitus and frequency of blood glucose monitoring. Obstet Gynecol. 2020;135(2):372-380.
6. Shynlova O, et al. Myometrial apoptosis: a potential mechanism for uterine involution. Reprod Sci. 2018;25(5):648-659.
7. Sooranna SR, et al. Mechanical and pharmacologic tocolysis for the prevention of preterm birth. J Pregnancy. 2011;2011:941405.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КРАЕВОЙ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ ЗОН ПЛАЦЕНТЫ В НОРМЕ И ПРИ ПАТОЛОГИИ

Дилором Адильбекова
профессор кафедры анатомии и клинической анатомии Ташкентского государственного медицинского университета, Ташкент, Узбекистан, E-mail: dilorom.adilbekova65@gmail.com

Sarvinoz Ospanova
Urgench Davlat tibbiyot institute-Anatomiya va klinik anatomiya kafedrasi mustaqil izlanuvchisi O‘zbekiston, E-mail: liylya5@mail.ru

Плацента является уникальным органом, определяющим успешность гестационного процесса. Ее гетерогенное строение, обусловленное особенностями васкуляризации и биомеханического стресса, диктует необходимость изучения не как монолитной структуры, а как системы взаимодействующих регионов [1, 2]. Особый интерес представляют краевая (периферическая) и центральная зоны плаценты. Краевая зона, находящаяся на границе материнско-плодовой циркуляции, часто является местом начальных нарушений, в то время как центральная зона, получающая наиболее интенсивное кровоснабжение, считается функциональным ядром органа [3, 4].

Исследования последних десятилетий, проведенные такими учеными, как Kaufmann, P. (2003), Burton, G.J. (2009), J. Hustin, R. Schaaps (1987),

убедительно показали, что патологические процессы, такие как преэклампсия и задержка роста плода, связаны с нарушением плацентации и ремоделирования спиральных артерий, что неравномерно отражается на разных участках плацентарного диска [5, 6]. Работы А. V. Шабалова и Е. В. Тимохиной были посвящены морфофункциональной неоднородности плаценты, однако комплексный сравнительный анализ реактивности краевой и центральной зон при основных акушерских патологиях с применением современных иммуногистохимических методов остается актуальным [7].

Цель исследования: Провести сравнительный гистологический, морфометрический и иммуногистохимический анализ структурно-функциональных особенностей краевой и центральной зон плаценты в норме и при осложненной беременности.

Материалы и методы: В исследовании использован материал 120 плацент, разделенных на 2 группы: основная (n=70, с ЗРП и/или ПЭ) и контрольная (n=50, от физиологической беременности). Применялись методы гистологии, морфометрии (с измерением площади ворсин, толщины синцитиокапиллярных мембран, количества синцитиальных узлов), а также иммуногистохимическое окрашивание на маркеры пролиферации (Ki-67) и апоптоза (каспаза-3).

Результаты: Установлено, что в норме ЦЗ характеризуется большей зрелостью ворсин: площадь терминальных ворсин в ЦЗ составила 12,450±0,785 тыс. мкм² против 9,876±0,654 тыс. мкм² в КЗ ($p<0,05$). При патологии (ЗРП/ПЭ) в КЗ наблюдались более выраженные нарушения: увеличение количества синцитиальных узлов до 8,5±0,6 в поле зрения против 5,2±0,4 в контроле ($p<0,01$), значительное утолщение синцитиокапиллярных мембран и снижение индекса пролиферации трофобласта. В ЦЗ при патологии компенсаторные процессы были активнее, о чем свидетельствовал более высокий уровень Ki-67.

Нашего исследования является разница в компенсаторном потенциале зон. Более высокий уровень Ki-67 в центральной зоне даже при патологии свидетельствует о сохраненной способности к регенерации и адаптации. В то же время, краевая зона отвечает на патологический стресс преимущественно процессами деструкции (апоптоз) и декомпенсации (формирование синцитиальных узлов), что ведет к быстрому истощению ее функциональных резервов. Это объясняет, почему при патоморфологическом исследовании плацент от осложненных беременний наиболее грубые изменения часто локализуются именно по периферии [10].

Заключение. В норме центральная зона плаценты морфологически более зрелая и функционально активная по сравнению с краевой, что проявляется большей площадью терминальных ворсин, меньшей толщиной синцитиокапиллярных мембран и меньшим количеством синцитиальных узлов.

При патологии беременности (ЗРП, ПЭ) структурные и функциональные нарушения носят зональный характер и наиболее выражены в краевой (периферической) зоне плаценты.

Компенсаторно-адаптационные возможности центральной зоны, связанные с сохранением пролиферативного потенциала цитотрофобласта, значительно выше, чем у краевой зоны.

Для адекватной оценки тяжести поражения плаценты при патологических состояниях беременности обязательным является раздельное гистологическое, морфометрическое и иммуногистохимическое исследование образцов, взятых из краевой и центральной зон.

Список литературы

1. Burton G.J., Jauniaux E. What is the placenta? // American Journal of Obstetrics and Gynecology. – 2015. – Vol. 213(4). – P. S6.e1-S6.4.
2. Pijnenborg R., et al. Placental bed disorders: basic science and its translation to obstetrics. – Cambridge University Press, 2010.
3. Kaufmann P., et al. Cross-sectional features and three-dimensional structure of human placental villi // Placenta. – 1987. – Vol. 8(3). – P. 235-247.
4. Huppertz B. The anatomy of the normal placenta // Journal of Clinical Pathology. – 2008. – Vol. 61(12). – P. 1296-1302.
5. Brosens I., et al. The "Great Obstetrical Syndromes" are associated with disorders of deep placentation // American Journal of Obstetrics and Gynecology. – 2011. – Vol. 204(3). – P. 193-201.
6. Шабалов А.В., Тимохина Е.В. Морфофункциональная гетерогенность плаценты человека в норме и при патологии // Морфологические ведомости. – 2015. – № 2. – С. 25-30.
7. Mayhew T.M., et al. Stereological investigation of placental morphology in pregnancies complicated by pre-eclampsia with and without intrauterine growth restriction // Placenta. – 2003. – Vol. 24(2-3). – P. 219-226.
8. Roberts J.M., Hubel C.A. The two stage model of preeclampsia: variations on the theme // Placenta. – 2009. – Vol. 30. – P. 32-37.
9. Starodubtseva N.L., et al. Features of placental structure in fetal growth restriction // Arkhiv Patologii. – 2018. – Vol. 80(4). – P. 13-19.

ADABIYOTDA QUR’ON OYATLARINING POETIK IFODASI VA FIQHIY MAZMUNI

Mamayusupov Ma’murjon Muxtorjonovich
Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek adabiyotida Qur’on oyatlarining badiiy va poetik ifodasi, ularning fiqhiy mazmuni hamda ma’naviy-estetik ahamiyati tahlil qilinadi. Adabiy asarlarda oyatlar bevosita yoki ramziy tarzda qo‘llanib, insoniy fazilatlar — adolat, sabr, tavba, halollik va rahm-shafqatni yoritishda muhim vosita sifatida xizmat qilgan. Maqolada shuningdek, Qur’on oyatlarining badiiy talqini orqali fiqhiy g‘oyalarning xalq ma’naviyatiga singdirilish jarayoni o‘rganiladi.

Kalit so‘zlar: Qur’on oyatlari, fiqh, badiiy talqin, adabiyot, poetik ifoda, axloqiy qadriyatlar, shariat.

Annotation. This article analyzes the poetic representation of Qur’anic verses in Uzbek literature, focusing on their fiqh-related meaning and spiritual significance. The study explores how Qur’anic ideas are expressed artistically in literary works to promote moral virtues such as justice, patience, repentance, honesty, and compassion. Furthermore, it examines the process by which Islamic legal and ethical principles are integrated into the cultural and moral consciousness of society through artistic expression.

Key words: Qur’an verses, fiqh, literary interpretation, poetry, moral values, Sharia, spirituality.

Аннотация. В статье рассматривается поэтическое отражение аятов Корана в узбекской литературе, их фикховое содержание и духовно-нравственное значение. Анализируется, как через художественное слово раскрываются исламские ценности — справедливость, терпение, покаяние, честность и милосердие. Особое внимание уделяется роли коранических аятов в формировании религиозно-нравственного сознания общества и их художественной интерпретации в литературе.

Ключевые слова: аяты Корана, фикх, художественная интерпретация, литература, поэтическое выражение, нравственные ценности, шариат.

Har bir xalqning adabiy merosi uning e’tiqodi, ma’naviy qadriyatlari va dunyoqarashining yorqin ifodasidir. Adabiyot inson ruhiyatini tarbiyalovchi, ezgulikka undovchi eng kuchli ma’naviy vosita sifatida qadrlanadi. Shu jihatdan Qur’on oyatlarining badiiy talqini adabiyotda nafaqat diniy manba sifatida, balki insoniy fazilatlarni yorituvchi poetik hodisa sifatida namoyon bo‘ladi.

Qur’on — islom dunyoqarashining, fiqhiy tafakkurning va axloqiy tizimning asosi bo‘lib, undagi oyatlar adolat, rahm-shafqat, sabr, halollik, ilm va poklik singari fazilatlarni tarannum etadi. Shu bois adabiyotda Qur’on oyatlaridan foydalanish — nafaqat diniy g‘oyani yetkazish, balki fiqhiy mazmunni badiiy shaklda ifoda etish, uni xalq ongiga yaqinlashtirishning o‘ziga xos usulidir.

Adabiyotda Qur’on oyatlari to‘g‘ridan-to‘g‘ri iqtibos tarzida yoki ramziy, majoziy shaklda qo‘llanadi. Bu usul orqali yozuvchilar diniy mazmunni estetik va badiiy jihatdan boyitib, uni zamonaviy hayot, axloqiy masalalar va ijtimoiy muammolar bilan bog‘laydilar. Natijada Qur’on g‘oyalari hayotiy tajriba, insoniy kechinmalar va axloqiy tanlovlar orqali ifodalanadi.

Shuningdek, Qur’on oyatlarining poetik talqini adabiyotda fiqh ilmi bilan uzviy aloqada bo‘ladi. Fiqh inson hayotining tashqi amaliy tomonini tartibga solsa, adabiyot uning ichki, ruhiy olamini badiiy ifoda etadi. Shu bois Qur’on oyatlarining poetik tasviri fiqhiy mazmunni chuqurlashtiradi, shariat g‘oyalarini inson qalbiga singdirishning nozik badiiy shakliga aylanadi.

Bugungi kunda Qur’on oyatlarining adabiyotdagi badiiy ifodasini va ularning fiqhiy mohiyatini o‘rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki diniy-ma’naviy tafakkur uchun ham dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Bu yo‘nalish islomiy tafakkurning estetik o‘lchamlarini ochib berish, shuningdek, diniy qadriyatlarning badiiy talqinini chuqur anglash imkonini beradi.

Qur’on oyatlari insoniyat tafakkurining eng yuksak manbalaridan biri bo‘lib, ularning mazmuni adolat, e’tiqod, poklik, sabr-toqat, kechirimlilik va rahm-shafqat singari umuminsoniy fazilatlarni targ‘ib etadi. Shu bois ular o‘zbek adabiyotining deyarli barcha davrlarida ilhom manbai bo‘lib kelgan. Adabiyot Qur’on oyatlaridagi ruhiy, axloqiy va fiqhiy mazmunni badiiy so‘z orqali ifoda etib, ularni xalq ongiga yaqinlashtirishda muhim vosita vazifasini bajargan.

Alisher Navoiy ijodi Qur’on g‘oyalarini chuqur his etish va badiiy shaklda ifodalashning yorqin namunalarini beradi. “Hayrat ul-abror” dostonida adib Qur’onning asosiy tamoyillaridan bo‘lgan adolat, saxovat, poklik va tavba g‘oyalarini markazga qo‘yadi. Navoiy “Kimki xalqni rozi qilsa, Haqdan rozi bo‘lur” degan mazmunda Qur’onning “Inna Alloha yuḥibbul muqsitin” (“Albatta, Alloh adolat qiluvchilarni sevadi”) oyatiga yaqin ma’no yaratadi. Bu orqali u fiqhda muhim o‘rin tutuvchi adolat tushunchasini badiiy, poetik shaklda ifodalaydi. Navoiyning “Lison ut-tayr” asarida esa sabr, tavba va vijdon g‘oyalari Qur’on mazmuni bilan uyg‘unlashgan bo‘lib, insonning ma’naviy poklanish yo‘lida o‘z “nafs”i bilan kurashi tasvirlanadi. Bu — Qur’on oyatlarida ifodalangan jihodi akbar, ya’ni “nafs bilan kurashish” g‘oyasining adabiy timsolidir.

XX asr boshlarida Choʻlpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi adiblar Qur’on oyatlarining axloqiy-ijtimoiy mazmunini zamonaviy hayot bilan bogʻlab, ularni yangi ma’naviy shaklda talqin etdilar. Choʻlponning “Kecha va kunduz” romanida “Nur zulmatni yengadi” gʻoyasi Qur’onning “Allohu nūrus-samāvāti val-arz” (“Alloh osmonlar va yerning nuridir”, Nur surasi, 35-oyat) mazmuni bilan uygʻun. Bu gʻoya asarda zulm va jaholatga qarshi kurashayotgan inson ruhining nurafshonligida badiiy ifodasini topadi.
Fitrat esa oʻz maqola va nasriy asarlarida Qur’on oyatlaridan iqtiboslar keltirib, fiqhiy qarashlarni xalqning ijtimoiy hayoti bilan bogʻlaydi. Uning “Munozara” asarida “ilm va ma’rifat” gʻoyasi “Iqra’ bismi rabbik” (“Oʻqi, Parvardigoring nomi bilan”, Al-ʻAlaq surasi, 1-oyat) oyati ruhida talqin qilinadi. Bu bilan u ilm olishni musulmon kishining fiqhiy burchi sifatida koʻrsatadi.

Mustaqillik davridan soʻng adabiyotda Qur’on oyatlari ochiqroq, estetik va ruhiy chuqurlik bilan qoʻllanila boshlandi. Abdulla Oripovning “Allohning qudrati” she’rida Oy va Quyosh, koinot tartibi haqidagi fikrlar “Va-sh-shamsi va zuḥāhā” (Shams surasi) oyatlari mazmuni bilan uygʻun. Shoir bu oyatlar orqali insonning Alloh oldidagi ojizligi, shukr va tavozega da’vatini badiiy ifoda etadi. Erkin Vohidov esa “Tavba”, “Imon” kabi she’rlarida inson vijdoni, poklanish, gunoh va kechirim kabi mavzularni Qur’on oyatlari bilan ruhiy uygʻunlikda yoritadi. Bu asarlar fiqhiy nuqtayi nazardan “tavba” amalining mohiyatini tushuntirishda badiiy vosita sifatida xizmat qiladi.

Adabiyotda Qur’on oyatlari faqat diniy ramz emas, balki fiqhiy gʻoyalarning hayotiy talqinidir. Oyatlar orqali adiblar shariatning muhim tushunchalarini — halol va harom, adolat va zulm, haq va botilni badiiy obrazlar vositasida ifodalaydilar. Masalan, “haq yoʻlidan ogʻish” — fiqhiy jihatdan gunoh boʻlsa, adabiyotda bu ruhiy inqiroz, vijdon azobi timsolida tasvirlanadi. Shu tariqa, fiqhiy qonun adabiy timsollar orqali insoniy his-tuygʻularga singdiriladi.

Qur’on oyatlari oʻzining til va uslub goʻzalligi bilan ham adabiyotda poetik manba sifatida qadrlanadi. Oyatlarning ohangdorligi, takroriy tuzilishi, ritmik tizimi shoirlarga she’riy shakl va uslubda yangi imkoniyatlar yaratgan. Qur’on poetikasining bu estetik xususiyatlari oʻzbek she’riyatining musiqiyligi, badiiy soddaligi va ruhiy chuqurligiga kuchli ta’sir koʻrsatgan.

Adabiyot va Qur’on oʻrtasidagi bogʻliqlik insoniyat ma’naviyatining eng yuksak darajasini ifodalaydi. Qur’on oyatlari oʻzining chuqur ma’nosi, badiiy ohangi va axloqiy yoʻnalishi bilan oʻzbek adabiyotining asosiy ruhiy manbalaridan biri boʻlib kelgan. Oyatlardagi adolat, sabr, halollik, poklik va rahm-shafqat singari fazilatlar adabiyotda badiiy soʻz qudrati orqali yanada jonli, hissiy va ta’sirchan tarzda ifodalangan.

Qur’on oyatlarining poetik talqini adabiyotda ikki asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: birinchisi — oyatlarning bevosita iqtibos yoki mazmuniy asos sifatida qo‘llanishi, ikkinchisi — ularning ruhiy, fiqhiy g‘oyalarining badiiy obrazlar orqali ifodalanishidir. Shu jihatdan adabiyot Qur’on tafsirining estetik shakliga, fiqhiy mazmunning esa ruhiy ifodasiga aylanadi.

Fiqhiy nuqtayi nazardan, Qur’on oyatlarida ifodalangan axloqiy me’yorlar adabiyotda inson xatti-harakatlari, vijdon, gunoh va javobgarlik masalalari orqali yoritiladi. Bu uyg‘unlik shariat qonunlarini hayotiy va badiiy tarzda talqin etish imkonini beradi. Shu bilan birga, Qur’onning badiiy ohangi va poetik tuzilishi adabiyotning estetik boyishini, til va uslub jihatidan yuksalishini ta’minlagan.

Xulosa qilib aytganda, Qur’on oyatlari adabiyotda nafaqat diniy g‘oya manbai, balki inson ruhiyatini tozalovchi, axloqiy qadriyatlarni mustahkamlovchi, fiqhiy tushunchalarni xalq ongiga singdiruvchi badiiy vosita sifatida muhim o‘rin egallaydi. Ular orqali adabiyot insonni imon, sabr, adolat va halollik sari yetaklaydigan ma’naviy maktab vazifasini bajaradi.

Bugungi kunda Qur’on oyatlarining poetik ifodasini o‘rganish adabiyotshunoslik, fiqh va diniy tafakkur sohalarining kesishgan nuqtasida turib, milliy ma’naviyatni yuksaltirish, yosh avlodni e’tiqod, halollik va vijdon asosida tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Qur’on Karim. (2004). Tafsiri Hilol. Tarjima va sharh muallifi: Abdulaziz Mansur. Toshkent: TDIU nashriyoti.
2. Al-G‘azzoliy, Abu Homid. (2004). Ihyou ulum ad-din (Dinning tiriltiruvchi ilmlari). Qohira: Dar al-Ma’rifa.
3. Navoiy, Alisher. (1983). Hayrat ul-abror. Toshkent: Fan nashriyoti.
4. Navoiy, Alisher. (1981). Lison ut-tayr. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
5. Cho‘lpon, Abdulhamid. (1994). Kecha va kunduz. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.
6. Fitrat, Abdurauf. (1996). Tanlangan asarlar. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.
7. Oripov, Abdulla. (2001). Saylanma. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
8. Vohidov, Erkin. (2005). Ruhlar isyoni. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.
9. Hojiahmadov, A. (2018). Adabiyot va diniy qadriyatlar uyg‘unligi. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
10. Karimov, I. A. (1999). Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: O‘zbekiston.

11. Sodiqov, M. (2016). Islom axloqi va fiqh asoslari. Toshkent: Imom Buxoriy xalqaro markazi nashriyoti.
12. Shamsiyeva, N. (2017). Qur’on tafsiri va adabiy talqin masalalari. Toshkent: TDShI nashriyoti.
13. Yusupov, A. (2020). O‘zbek adabiyotida diniy ramzlar va Qur’on poetikasi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
14. Rahimov, Z. (2021). Adabiyot va fiqh uyg‘unligi: nazariya va tahlil. Toshkent: Imom Termiziy xalqaro ilmiy markazi nashriyoti.
15. Al-Farobiy. (2010). Fozil shahar ahlining qarashlari. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.

BITTEPA VA TESHIKTEPA YODGORLIKLARINING O’ZIGA XOS XUSUSIYATLARI, BITTEPA QABRLARI

Shamayev Umarali Turg’unboyevich
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: umarali.shamayev@bk.ru

Ilk o‘rta asrlarda (IV-VII asrlar) vohada shahar va qishloqlar soni Kushon podsholigi davriga nisbatan qariyb ikki barobar ko‘paygan. Bu davrda tuman hududida ayniqsa o‘ziga xos me’moriy yechimga ega O‘rta Osiyoning qadimgi me’morchiligida kam uchraydigan inshoot daxmalar paydo bo‘ldi. Bu daxmalar soni 7 ta bo‘lib Bobotog‘ shimoliy yon bag‘irlaridagi adirliklar old tomoniga yer sathidan 4-5 yoki 15-20 metr balandlikda o‘yib ishlangan. Qadimda bu turdagi inshootlarda vafot etganlar dafn qilingan. Dastavval tuman hududida bu turdagi inshootlar Bittepa hududida aniqlangan va o‘rganilgan. Teshiktepa (Teshiktepa I-II) qorako‘l va Serharakat “1-may” mavzelarida VI-VIII asrlarga mansub yana o‘nlab bu dahmalar aniqlandi. Bittepa dahmalari me’moriy jihatdan quyidagi ko‘rinishga ega.. Har qaysi daxma to‘g‘ri to‘rtburchak (4,2X4,2m ; 3,3 X 3,3 m), to‘g‘ri to‘rtburchak shaklida (3,2 X1,8 m ; 4,9 X 2,3 m) to‘gri burchakli tokchali (2,7 X 2,2 m) to‘rida yana qo‘shimcha xonali, shuningdek tarhi hochsimon ko‘rinishga ega lahatdan va unga kiriladigan tor (0,6-0,8 m) va uzun (1,5-1,7 m) balandligi 1-1,2 m bo‘lgan arksimon yo‘lakdan iborat. Dahma shiftlari yassi va yarim aylana ko‘rinishda bo‘lib, u lahat poli sahnidan 1,3-1,9 metr balandlikda joylashgan. Yo‘lak o‘rtasida uning ikki tomonida yog‘och eshik tabaqasi o‘rni (tokchasi) ishlangan. Lahatga kirish yo‘lagi,to‘g‘ri burchakli tomonlari 52 X 26 X 10 sm teng xom g‘ishtlar taxlangan yoki adir tuprog‘i bo‘laklari yordamida to‘ldirilgan. Faqat bir daxmaning eshigi taxta qoplama yordamida yopilganligi qayd qilingan [1]. Mayyitlar shimoli-sharqdan janubi-g‘arbga ya’ni quyosh og‘ishiga qarata dafn etilgan. Lahatda 10 tadan 20 tagacha ayollar, erkaklar va

bolalar dafn etilgan. O‘z navbatda bolalar ayollar ko‘kragiga, qorniga biqinlariga qo‘yilgan. Dafn uslubi-mayyitni yelkaga qo‘yib, lahat devori yonida, ustma-ust, ikki yoki uch mayyit ikki tomondan oyoqlari bir-birga qaratilib dafn qilingan.

Mayyit qo‘llari yon tomonga, tirsagidan qayrilgan holatda, ba’zida toz suyaklari yoniga tekkizib qo‘yilgan. Ba’zi bir lahatlarda mayyit tagida to‘qilgan qamish va jun kigiz to‘shalgani qayd qilingan. Mayyitlar yoniga xilma-xil buyumlar qo‘yilgan. Bular yarim qimmatbaho tosh (serdolik), oqtosh, tog‘ jinslari, gisher, turli rangdagi shishadan yasalgan munchoqlar,bronza halqalar, yog‘och asosli qo‘ng‘iroqchalar, bronza va temirdan yasalgan silliq halqachalar, qo‘rg‘oshin ko‘zli uzuklarning birida it tasviri tushirilgan. Topilmalar orasida bronza va temirdan yasalgan yassi tilsimon shaklli suvliqlar, yog‘och dastali temir pichoqlar, uch qirrali paykonlar va ular biriktirilgan tayoqchalar, aylanasimon naqshlar bilan bezatilgan suyakdan yasalgan pichoq dastasi, bilak uzuk va bronza oyna bo‘laklari, sopol tugmalar, sopoldan yasalgan qopqoqli idish (piksida) va boshqa turdagi ashyoviy manbalar bor. Ayniqsa, Bittepa topilmalari orasida idish og‘zidan o‘sib chiqayotgan daraxt shakli ishlangan mitti bronza ko‘zacha-tumor, shuningdek tik turgan qiyofada bir qo‘lida qanotlarini yoyib turgan qushni ushlab turgan ma’bud tasvirlangan bronza taqinchoq (quloq tozalagich) o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. №2 daxmadan loydan yasalgan, yuz-tuzilishi shartli ifodalangan ma’bud haykalchasi ham topilgan. Bulardan tashqari, barcha dahmalarda qizil bo‘yoqga bo‘yalgan ipak va paxta mato parchalari, cho‘chqa terisi bo‘laklari ko‘plab topilgan [2].

Bittepa daxmalarining yana bir o‘ziga xos jihati mayyitlar yoniga sopol idishlar juda kam qo‘yilgan yoki amalda qo‘yilmagan. Bu yodgorlikda o‘rganilgan 7 ta daxmada atiga bir donagina yassi tagdonli sopol ko‘zacha topilgan. Teshiktepa II deb nomlangan daxmalar majmuidan ham bir dona, bir baldoqli tanasi aylanasimon yassi turdagi ko‘zacha topilgan. (rasm);

2018-yilda Serharakat mahallasi hududida adirga o‘yib ishlangan dahmalardan ikki dona idish o‘zbek-xitoy arxeologik guruhi a’zolariga taqdim etildi. Bu ikki idish ham qo‘lda yasalgan bo‘lib, biri-isiriqdon (-rasm) ikkinchisi xurmacha sifatida foydalanilgan (-rasm).

Tumanning Bobotog‘ga tutash adir qismida 2018-yilning kuz mavsumida navbatdagi dahmalar majmui “Dehqon” mahallasi “1-may” mavzeida ham aniqlandi. Bu tumandagi adir bo‘ylab joylashgan dahmalarning to‘rtinchi guruhi hisoblanadi [3].

Bittepa daxmalaridan turli ma’danlardan tayyorlangan xilma-xil taqinchoqlar va boshqa turdagi buyumlar asosan VI-VII asrlarga oid bo‘lib, bevosita vohalik hunarmand ustalar tomonidan yasalagan. Tuman hududidagi arxeologik

yodgorliklardan topilayotgan hunarmandchilik buyumlari qatori san’at namunalari ham ularni qaysi bir tarixiy davrga mansub bo‘lishidan qat’iy nazar o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ana shunday san’at namunalaridan biri tik turgan holatda qo‘llariga arqon ushlab olgan, chorvador aholi vakillariga xos kamzul va qalpoq kiyib olgan ot o‘rgatuvchi siymosi mujassam topgan terrakota haykalchadir (-rasm). Bu o‘ta noyob mo‘zaj san’at namunasi nafaqat Toxariston,balki butun bir Turkistonning VII asr san’atida yakkayu-yagona sanaladi.

Bittepa daxmalaridan topilgan tangalar bu yodgorlikning aniq sanasini aniqlash barobarida, vohada VI-VIII asrlarda qaysi turdagi tangalar muomalada bo‘lganligini ham ko‘rsatadi. Bu tangalarning bir qismi bir qismi dafn etilganlarning og‘zida, boshqalari mayyit yon tomonlariga qo‘yilgan. Bittepadan jami 15 dona kumush va mis tangalar topilgan va ular o‘z navbatida 5 guruhga bo‘linadi. Sosoniylar Eroni shohi Perozning (459-484) Sosoniy tangalariga Chag‘anionda taqlidan zarb qilingan tangalar, va yana sosoniy shoh Husrav I Anushirvonning (531-579) y.y. uch boshli tamg‘a bosib chiqarilgan tangalar, Husrav I va Xormizd IV tomonidan zarb etilgan asl tangalar, yuza qismida hukmdor va malika buyusti, orqa tarafida tamg‘a atrofida kursiv baqtriya yozuvi bitilgan tanga, Urka Vartarmukning to‘g‘ri to‘rtburchak teshikli va turkashlar tangasidir [4].

Bittepa sag’anal majmuosi:

Surxondaryoning chap qirg‘og‘ida, Bobotog‘ yon bag‘ridagi adirliklardan birida joylashgan. Bu qadimgi qabriston bir xonali sag‘analar majmuidan tarkib topgan,adirlikning yon bag‘rida yer sathidan 15-20 metr balandlikga o‘yib ishlangan. Bittepa o‘rnidagi daxmalar 1979-yilda adir yon bag‘ri bo‘ylab kanal qazib o‘tilishi munosabati bilan aniqlangan. Bittepa daxmalari (jami 7 ta) 1979-1980 yillarda Surxondaryo viloyati o‘lkashunoslik muzeyi (rahbari V.A.Kozlovskiy) va San’atshunoslik institutining O‘zbekiston San’atshunoslik ekspeditsiyasi guruhi tomonidan (rahbar Rtveladze E.V.) hamkorlikda qazib o‘rganilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Андреев М.М. По этнологии Афганистана. Долина Панджира. Ташкент, 1927.
2. Андреев М. М. По Таджикистану. Вып. 1. Ташкент, 1927.
3. Беляев В. О. О культме предков у Майя // Религия и современность. М., 1984.
4. Беленицкий А. М., Маршак Б. И. Черты мировоззрения согдийцев VII-VIII вв. в искусстве Пенджикента // История и культура народов Средней Азии. М., 1976.

5. Бируни Абу Райхан. Избранные произведения. Т. 1. Ташкент, 1957. 7. Бичурин И. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т. М.; Л., 1950.
6. Бобринский А. А. Горцы верховьев Пянджа. М., 1908.
7. Брагинский И. С. Из истории таджикской народной поэзии. М., 1956.
8. Брыкина Г. А. Культурные связи Ферганы в I тыс. до н. э. // Этнография и археология Средней Азии. М., 1980.

ON THE OSCILLATIONS OF THE EULER-BERNOULLI BEAM ON AN ELASTIC BASE

Sulaymonova Gulnoza Hamzaevna
sulaymonovag858@gmail.com

G‘afforova Rayxon Ibroximovna
gafforovarayxon1@gmail.com

Fayzullayev Fazliddin Bozorboy o‘g‘li
fazlidddinfayzullayev@gmail.com

Introduction. The application of the theories of strength of solids, theories of stress-strain state of layered media and slabs, models of soil bases of roads and airfields, the theory of endurance of materials for the calculation of road and airfield pavements is difficult and requires applications and interpretations in relation to the problems of engineering practice. For example, taking into account the actual nature of the application of mobile automobile and airplane loads requires probabilistic-static consideration of the real spectrum of pavement roughness and the probability of passing on a single track, the theory of automobile and airplane vibrations, the probability of load impact on the pavement and the wave theory of stress and strain propagation [1,2].In addition, the stress-strain state of layered road pavements deteriorates and becomes more complicated under the influence of transport loads - these are road trains with a mass of 50-60 tons at a speed of e.m.t. [1,2]. It is experimentally established that for speeds of 50 km/h deflections can be no more than 0.10- 0.35 mm. [4]. At these values, the modulus of elasticity and hence the continuity of the slab and base remain constant.

The study of real road structures consisting of several layers that differ significantly in their properties from each other is an urgent task. Therefore, it is of interest to solve some problems of the dynamics of plates and beams lying on elastic bases [4,5]. To describe deflections and stresses in asphalt-concrete and cement-concrete coatings, it is advisable to apply the theories already outlined in [6]. In [7,8], the action on an elastic beam of unlimited dimensions, horizontally

with a velocity V of a vertical moving force P, distributed uniformly over a site of radius R, is considered. Theoretical results of deflections during the passage of the front and rear wheels of the truck are given in [9, 10].

In this paper, the moving load is represented as a concentrated normal load.

2. Methods

2.1. Problem statement and solution methods

To evaluate the interaction of high-speed trains with the tunnel lining structure, we will use the Euler-Bernoulli beam model on an elastic base (Fig. 1) [11,12]. If necessary, other beam models can be used to refine the calculation models: the Rayleigh and Timoshenko models

$$EI\frac{\partial^4 u}{\partial x^4}+Ku+C\frac{\partial u}{\partial t}+\rho A\frac{\partial^2 u}{\partial t^2}=q(x,t) \qquad (1)$$

where: u - deflection of the beam, x - coordinate of the direction of movement of the moving load, t - time, EI - stiffness of the beam, E - Young's modulus, I - moment of inertia of the beam, k - coefficient of the bed of the base, C - coefficient of viscous damping of the base, p - density, A - cross-sectional area.

To obtain a solution, the moving load is determined by the Green function of equation (1). For this purpose, the solution of differential equations from point sources is determined. The Green's function $G(x,t)$ determines the beam movement from an instantaneous point impact, which is represented as a product of the Dirac delta function:

$$q_\delta(x,t)=\delta(x-x_0)\delta(t-t_0) \qquad (2)$$

Generalized functions and the Fourier transform are used to obtain the Green's function.

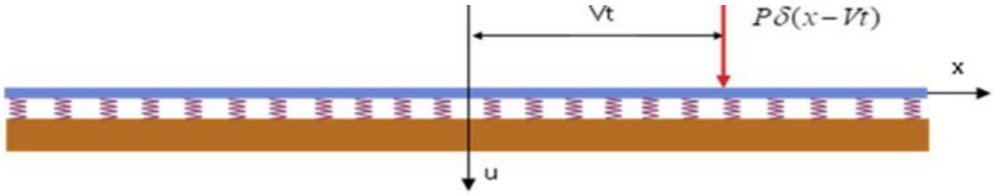

Fig. 1. Calculation scheme of the Euler-Bernoulli beam on an elastic base

In view of the fact that the Fourier transform can be determined in various ways [13,14], we present the formulas of the forward and reverse transformations, which will be used in the future:

$$\tilde{\tilde{f}}(v,\omega) = F[f(x,t)] = \int_{-\infty}^{+\infty}\int_{-\infty}^{+\infty} f(x,t)e^{ivx}e^{i\omega x}dxdt$$
$$f(x,t) = F^{-1}[\tilde{\tilde{f}}(v,\omega)] = \frac{1}{(2\pi)^2}\int_{-\infty}^{+\infty}\int_{-\infty}^{+\infty} \tilde{\tilde{f}}(v,\omega)e^{-ivx}e^{-i\omega x}dvd\omega \quad (3)$$

where $\tilde{\tilde{f}}(v,\omega)$ - is the Fourier image of the function $f(x,t)$, ω and v-are the parameters of the Fourier transform (frequency and wavenumber).

When converting Fourier differential equations (to the image domain), the following properties are used:

$$F\left[f^n(t)\right] = (-i\omega)^n \tilde{f}(\omega)$$
$$F\left[f^n(x)\right] = (-iv)^n \tilde{f}(v) \quad (4)$$

Also is noted the properties of the delta function that will be used in the derivation of the Green function [15]:

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x)\delta(x-x_0)dx = f(x_0)$$
$$\int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty} f(x,t)\delta(x-x_0)\delta(t-t_0)dxdt = f(x_0,t_0) \quad (5)$$
$$\int_{-\infty}^{\infty} e^{i(\omega+a)t}dt = 2\pi\delta(\omega+a)$$

Using the Dirac delta function property, down the Fourier transform of a point instantaneous effect is write as:

$$\tilde{q}_\delta(v,\omega) = \int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty} \delta(x-x_0)\delta(t-t_0)e^{ivx}e^{i\omega t}dxdt = e^{ivx_0}e^{i\omega t_0} \quad . \quad (6)$$

To construct the Green's function, consider the equation of beam vibrations on a viscoelastic base under the influence of instantaneous point action (2). The differential equation in this case has the form:

$$EI\frac{\partial^4 u}{\partial x^4} + Ku + C\frac{\partial u}{\partial t} + \rho A\frac{\partial^2 u}{\partial t^2} = q_\delta(x,t) \quad (7)$$

Applying the Fourier transform in two variables to the left and right sides of equation (7), we obtain:

$$\tilde{G}(v,\omega)[EIv^4 + K - iC\omega - \rho A\omega^2] = \tilde{q}_\delta(v,\omega) \quad (8)$$

When performing the direct Fourier transform, the properties presented in expressions (4) are used. Using expressions (4) and (8), the Green function in the frequency domain is represented:

$$\tilde{G}(v,\omega)=\frac{e^{ivx_0}e^{i\omega t_0}}{EIv^4+K-iC\omega-\rho A\omega^2} \qquad (9)$$

To determine the Green's function as a function of time and a spatial variable, it is necessary to perform the inverse Fourier transform:

$$G(x,t,x_0,t_0)=\frac{1}{(2\pi)^2}\int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{e^{ivx_0}e^{i\omega t_0}}{EIv^4+K-iC\omega-\rho A\omega^2}dvd\omega \qquad (10)$$

To obtain a solution of the inhomogeneous equation (7) with an arbitrary right-hand side $q(x,t)$, it is necessary to perform the integration:

$$u(x,t)=\int_{-\infty}^{t}\int_{-\infty}^{\infty}q(x_0,t_0)G(x,t,x_0,t_0)dx_0dt_0\ . \qquad (11)$$

As noted earlier, the Green's function allows us to obtain a closed-form solution in the form of an integral. When a concentrated force moving at a constant speed is applied to a beam, the right side of the equation is determined by the expression:

$$q(x,t)=P\delta(x-Vt)\quad . \qquad (12)$$

The presence of the delta function on the right side of the equation makes it easier to calculate.

Substituting expressions (10) and (12) into formula (11), we get

$$u(x,t)=\frac{1}{(2\pi)^2}\int_{-\infty}^{t}\int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{P\delta(x_0-Vt_0)e^{iv(x-x_0)}e^{i\omega(t-t_0)}}{EIv^4+K-iC\omega-\rho A\omega^2}dvd\omega dx_0dt_0\ . \qquad (13)$$

Given the properties of the Dirac function, we simplify the expression (13):

$$u(x,t)=\frac{P}{(2\pi)^2}\int_{-\infty}^{t}\int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{e^{iv(x-Vt_0)}e^{i\omega(t-t_0)}}{EIv^4+K-iC\omega-\rho A\omega^2}dvd\omega dt_0 \qquad (14)$$

Considering

$$\int_{-\infty}^{t}e^{i(\omega+vV)t_0}dt_0=2\pi\delta(\omega+vV) \qquad (15)$$

we obtain in the integrand the multiplier of the Dirac function, which will simplify the expression:

$$u(x,t)=\frac{P}{2\pi}\int_{-\infty}^{\infty}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{e^{iv(x-Vt)}}{EIv^4+K-iCvV-\rho A\omega^2}dvd\omega \quad . \quad (16)$$

Using the delta function property, we get:

$$u(x,t)=\frac{P}{2\pi}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{e^{iv(x-Vt)}}{EIv^4+K+iCvV-\rho Av^2V^2}dv \quad . \quad (17)$$

The calculation of the improper integral (17) will be performed in the complex plane using contour integration and residue theory. For this purpose, we find the roots of the denominator of the integrand, which is a biquadrate equation:

$$EIv^4+K+iCvV-\rho Av^2V^2=0 \quad (18)$$

For convenience, we introduce additional notation (for solving equation (18)):

$$v^4+4\beta^4-\frac{V^2}{\alpha^2r^2}v^2=0 \quad (19)$$

$$v^2=\frac{V^2}{2\alpha^2r^2}\pm\sqrt{\frac{V^2}{2\alpha^2r^2}-4\beta^4} \quad (20)$$

To determine the dependence of the deflection on the spatial coordinate, you can use the theory of deductions, for which you need to know the roots of the denominator of the integrand

$$v^4-\frac{V^2}{\alpha^2r^2}v^2V^2+4\beta^4+i\tilde{c}vV=0 \quad . \quad (21)$$

The denominator of the integrand is a fourth-order polynomial and, therefore, has four roots. Two roots are located in the upper half-plane and two- in the lower one. To determine the deflection function in front of the moving force, at $x-Vt>0$, it is necessary to calculate the integral (10) along the contour lying in the lower half-plane. The lower half-plane contributes to the expression for this integral. Therefore, the deflection function containing only the poles lying in the lower half-plane can be represented as:

$$u(x,t)=\frac{P}{2\pi El}\int_{-\infty}^{\infty}\frac{\exp\left[-i(x-Vt)v\right]}{v^4-\frac{1}{a^2r^2}v^2V^2+4\beta^4+i\tilde{c}vV}dv=$$

$$=\frac{P}{2\pi El}\left[2\pi i\sum_{\mathrm{Im}\,v}\frac{\exp\left[-i(x-Vt)v\right]}{v^4-\frac{1}{a^2r^2}v^2V^2+4\beta^4+i\tilde{c}vV}\right]$$

Since all poles are of the first order, the deductions are determined by the formula:

$$res\left\{\frac{\exp\left[-i(x-Vt)v\right]}{v^4-\frac{1}{a^2r^2}v^2V^2+4\beta^4+i\tilde{c}vV}\right\}_{\mathrm{Im}\,v<0}=\frac{\exp\left[-i(x-Vt)v_k\right]}{4v_k^3-\frac{2}{a^2r^2}v_kV^2+i\tilde{c}vV}\quad .$$

To determine the deflection function behind the moving force, it is necessary to take into $x-Vt<0$ account only the poles lying in the upper half-plane

$$u(x,t)=\frac{iP}{El}\sum_{\mathrm{Im}\,v_k>0}\frac{\exp\left[-i(x-Vt)v_k\right]}{4v_k^3-\frac{2}{a^2r^2}v_kV^2+i\tilde{c}V}.$$

3. Results and analysis

To determine the movement of an arbitrary section of the rail in time when a concentrated force passes over it, it is necessary to fix the spatial coordinate (for example, $x=0$). Since it is not possible to define expressions for roots in a general analytical form, further calculations are performed in the MATLAB software package. As an example, the design of the upper structure of the track with the following characteristics is used: $K=1{,}5\ \mathrm{m}Pa,\ \mathrm{E}=2\cdot10\ \mathrm{m}Pa,$ $\mathrm{I}=3540\cdot10^{-8}\ \mathrm{m}^4, m=320\ кг/м$

taking into account the mass of sleepers, viscous damping: $c=2\xi\sqrt{Km}$ by $\xi=0{,}01$.

Table 1. Roots of equation (21)

Speed $V, m/s$	Roots of the equation			
	v_1	v_2	v_3	v_4
10	0.7178+ 0.7166i	0.7178+ 0.7166i	-0.7185- 0.7166i	0.7185-0.7166i
50	0.7351+ 0.69747i	-0.7351+ 0.6974i	-0.7385- 0.6974i	0.7385 -0.6974i
100	0.7888+ 0.6337i	-0.7888+ 0.6337i	-0.7957 - 0.6337i	0.7957 -0.6337i

The force transmitted by the wheel to the rail: $P = 115kN$. Such parameters of the upper structure of the track practically do not take into account the deformation of the tunnel lining and the soil under the base of the lining. Therefore, the critical speed is *120 m/s (432 km/h).*

To identify the relationship between the speeds of force movement and deflections, the roots of equation (21) is finned at speeds: $V_1 = 10\ м/с, V_2 = 50 м/с, V_3 = 100 м/с$, (Table 1). It can be seen that with increasing speed, the roots of the frequency equation increase.

4. Conclusions

The analysis of the results shows that the deflections of the beam increase slightly when the speed of the train increases to a speed close to critical, but not exceeding it. Established that with increasing speed, the frequencies are increases.

Reference

1. Alexandrov A.S. Determination of the duration of the stress state in the elements of the road structure under the influence of mobile loads. Transport construction. 2008. – No. 2. – pp.24–28.
2. Kuzin N.V. On the change of vertical compression stress in road structures // Izvestiya of Orel State Technical University. Construction transport. – 2007. – Issue 4/16 (538). – pp. 221-225.
3. ***Safarov, I.I.***, ***Teshaev, M.Kh.***, ***Rahmonov, B.S.***, ***Axmedov, M.Sh.***, ***Rayimov, D.G.*** *Seismic Vibrations of Spherical Bodies in a Viscoelastic Deformable Medium. Part 1.* ***AIP Conference Proceedings****, 2022, 2432, 030124*
4. Ivanov N.N. Design and calculation of non-rigid road clothes. – Moscow: Higher School, 1971. – 328 p.
5. Smirnov A.V. Vibrations and waves in road structures – Omsk: SibADI, 2006. – 107 p.
6. Christian J.T., Boehmer J.W., Martin P.P. Consolidation of a layer under a strip load // 2011, Vol. 98. № SM 7. – Pp. 693–707.
7. Safarov I., Teshaev M., Marasulov A., Jurayev T., Raxmonov B. Vibrations of Cylindrical Shell Structures Filled with Layered Viscoelastic Material . E3S Web of Conferences, 2021, 264, 01027 DOI 10.1051/e3sconf/202126401027
8. Aboshi H. An experimental investigation on the similitude in the consolidation of a soft clay, including the secondary creep settlement. Geology, 1973. V. 4/ 3. Pp. 88.

NUTQ MADANIYATI VA UNI O‘QITISH MUAMMOLARI NIZOMIDDIN MAHMUDOV TALQINIDA

Boshmanova Dildora Maxram qizi
Qo‘qon davlat universiteti
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Gmail:dildoraboshmanova8@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi o‘zbek tilshunosligining yetakchi tilshunos olimlaridan biri professor Nizomiddin Mahmudovning o‘zbek tilshunosligi taraqqiyoti rivojiga qo‘shgan beqiyos hissasi, nutq madaniyati va uni o’qitish muammolari, nutq va uning turlari, nutqiy faoliyat, shuningdek, nutqiy ko‘nikma to‘g‘risida so‘z yuritilgan va maqolada keltirib o‘tilgan mulohazalarga xulosalar berilgan.

Kalit so‘zlar: til, lug‘at, muloqot, nutq, nutq madaniyati, nutqiy ko‘nikma, lingvistika.

O‘tgan asrning 60-yillaridan boshlab o‘zbek tilshunosligida nutq madaniyatiga aloqador tadqiqotlar yuzaga kela boshladi. Nutq madaniyatiga qiziqishning ortishi natijasida uning ilmiy nazariy asoslarini ishlab chiqish, notiqlik san’ati kabi masalalarni ko‘zdan kechirish, nutq odobi tamoyillarini ishlab chiqish, adabiy talaffuz me’yorlarini belgilab olish, o‘qituvchi nutq madaniyati hamda nutqiy mahorat kabi masalalar tilshunoslar e’tiborini jalb qildi. Tilshunos olim O‘.Islamov o‘zining “O‘zbek nutqi madaniyatining tarixiy ildizlari va shakllanishi” nomli doktorlik dissertatsiyasida nutq madaniyati fanining shakllanishi va taraqqiy topishida o‘zbek tilshunos olimlarining hissasini ixcham tarzda shunday tavsiflaydi.

“O‘zbek tilshunosligida “Nutq madaniyati asoslari” kursining dasturi ilk bor R.Qo‘ng‘urov, keyinchalik N.Mahmudov va A.Shermatov, E.Begmatov va Y.Tojieyvlar tomonidan ham tuzilgan. Dasturlarda nutq madaniyati va notiqlikning o‘zaro munosabati va farqlari aytilgan bo‘lib, bu ikki sohaning paydo bo‘lishi va rivojlanish tarixi, nutq madaniyati tushunchasi, nutq madaniyatining asosi o‘zbek adabiy tili ekanligi qayd qilingan.[1] Mualliflar tomonidan nutqning to‘g‘riligi, aniqligi, tozaligi, boyligi, ifodaliligi, tushunarliligi, qisqaligi, maqsadga muvofiqligi, mantiqiyligi, obrazliligi, ta’sirchanligi, nutq madaniyatini egallash yo‘llari va usullari ko‘rsatilgan. Samarqandlik tilshunoslar R.Qo‘ng‘urov, S.Karimov va T.Qurbonovlar ham ikki qismdan iborat “Nutq madaniyati” risolasini yozishdi. Nutq madaniyati mavzuiga bag‘ishlab tuzilgan dasturlarni kuzatar ekanmiz, ba’zi holda “Nutq madaniyati”, “Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari”, “Notiqlik san’ati asoslari” kabi sarlavhalar ostida tuzilganini ko‘ramiz.

R.Qo‘ng‘urov, S.Karimov, T.Qurbonovlar tuzgan “Nutq madaniyati asoslari” risolasining ikkinchi qismida nutq madaniyati sohasi bilan stilistika sohalari o‘rtasidagi munosabat, nutq va nutq madaniyatining til stillari sistemasi bilan yaqin aloqadorligi, bu usulning o‘ziga xos og‘zaki va yozma me’yorlari mavjudligi, mana shu me’yorlar har bir uslubning to‘g‘riligi va lisoniy madaniyatini belgilashi haqida fikr yuritiladi”.[2]

N.Mahmudovning nutq madaniyatiga qo‘shgan hissasi madaniy nutq kommunikativ sifatlarining tavsiflanishida yorqin namoyon bo‘ladi.

N.Mahmudov o‘sha davrda tilshunoslar o‘rtasida keng muhokamalarga sabab bo‘lgan “til madaniyati” va “nutq madaniyati” atamalarining to‘g‘ri farqlanmagan holda qo‘llanilayotganligi masalasiga e’tibor berib, ularning turli tushunchalarni anglatishini ta’kidlaydi va quyidagicha fikr bildiradi: “Nutq madaniyati esa tildan bemalol, maqsadga o‘ta muvofiq va ta’sirchan bir tarzda foydalana olishni ta’minlaydigan ko‘nikma, malaka va bilimlarning jami demakdir. Boshqacha aytganda, nutq madaniyati tilda potensial mavjud bo‘lgan xilma-xil ifoda shakllaridan fikr uchun eng uyg‘unlarini tanlay bilish va shu asosda raso nutq tuza olish mahoratidir”[3].

Nutq madaniyatining asosiy o‘rganish ob’yektini ma’lumki, adabiy me’yorlar masalasi tashkil qiladi. Shu o‘rinda Nizomiddin Mahmudovning ushbu fikrlari diqqatga sazovor: “Nutqning to‘g‘riligi nutq madaniyati haqidagi ta’limotning markaziy masalasidir. Madaniy nutqning boshqa barcha kommunikativ sifatlari ayni shu to‘g‘rilik mavjud bo‘lgandagina yuzaga kela oladi. Zotan, to‘g‘ri bo‘lmagan nutqning aniq yoki mantiqiyligi, ifodaliligi yoki boyligi haqida gapirish mumkin emas. Aytish joizki, nutqning to‘g‘riligi boshqa barcha kommunikativ sifatlarning poydevori vazifasini bajaradi. Shuning uchun ham nutqning to‘g‘riligi nutq madaniyatining birinchi bosqichi bo‘lib, maktab ona tili ta’limining asosiy maqsadi ham o‘quvchilarda aynan to‘g‘ri nutq tuzish ko‘nikma va malakalarini shakllantirishga qaratilgan. To‘g‘rilik sifati nutq tarkibi va qurilishining amaldagi adabiy til me’yorlariga to‘la mosligi asosida yuzaga keladi. Adabiy til me’yorlariga amal qilinmasdan tuzilgan nutq to‘g‘ri nutq bo‘la olmaydi”.

N.Mahmudovning “O‘qituvchi nutq madaniyati” nomli darsligida nutqning kommunikativ sifatlari tugal tavsiflangan. Boshqa darslik va o‘quv qo‘llanmalarda shunchaki sanab o‘tilgan kommunikativ sifatlar N.Mahmudovni qoniqtirmaydi va har birini qiziqarli misollar va qo‘shimcha izohlar bilan boyitadi. Masalan, o‘qituvchi nutq texnikasi bilan bog‘liq qismda shunday bir hikoyatni keltiradiki, bu hikoyat uni o‘qigan talabaning yodida uzoq vaqt saqlanib qoladi. Unda nutqning kommunikativ sifatlaridan biri va eng muhimi hisoblangan nutqdagi ovoz texnikasi bilan bog‘liq masala tilga olinadi: “XIII asr Sharqining ulkan adibi Shayx Sa’diy

Sheroziyning mashhur “Guliston” asarida shunday bir hikoyat bor: “Sanjariya masjidida bir kishi rag‘bat bilan azon aytar erdi, bir ovozi bilanki, eshitganlar andin nafrat etardilar. Masjidning sohibi bir amir erdi, odil va xushxulqlik. Xohlamas erdiki, aning ko‘nglini mukaddar aylasa, aydi: “Ey javonmard, bu masjidning qadimgi muazzinlari borki, har birining besh tillo vazifasi bordur. Senga o‘n tillo beramen, tokim bo‘lak mahallaga ketarsen”. Bu so‘zg‘a ittifoq ayladilar va muazzin ketdi. Bir muddatdin so‘ngra amirning huzuriga qaytib keldi va aydi: “Ey amir, menga zulmu sitam ayladingki, o‘n tillo bilan meni bu mahalladin jo‘natding. Ul mahallaki, men bordim, menga yigirma tillo berdilarki, bo‘lak mahallaga ketsam qabul etayurmen”. Amir kuldi va aydi: “Aslo olmag‘aysen, zeroki ellik tillog‘a ham rozi bo‘lurlar”. Yoqimsiz ovoz kishilarni o‘ziga jalb qilmaydi, chaqirmaydigina emas, balki bunday ovozdan barcha qochadi, hamma vaqt har kim undan qutulmoq payidan bo‘ladi.

Darhaqiqat ovoz ustida ishlash o‘qituvchi nutqining muhim masalalaridan hisoblanadi. Ovozi mayin, yoqimli va so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qiladigan o‘qituvchi nutqi o‘quvchilarni fanga qulay olib kiradi. O‘quvchilar darsdan zerikmaydi va mavzuni berilib tinglashadi. Shuning uchun olim nutq texnikasi haqida gapirganda ovoz ustida ishlash masalasiga jiddiy e’tibor qaratadi. Jumladan, olimning quyidagi fikri o‘qituvchi o‘zining nutq texnikasini takomillashtirish borasida doimiy qayg‘urishi haqidadir: “Notiq, xususan, o‘qituvchi o‘zining nutq texnikasini takomillashtirish borasida doimiy qayg‘urishi, tilning tovush qurilishi bilan bog‘liq bilimlardan umumiy tarzda bo‘lsa-da, xabardor bo‘lishi, kerak bo‘lganda, o‘z nutqidagi nuqsonlarni bartaraf etishga yordam beradigan mashqlardan muttasil foydalanib borishi maqsadga muvofiq. Chunki tugal nutq texnikasisiz o‘qituvchining, har bir nutq tuzuvchining og‘zaki nutqi madaniyatini aslo raso deb bo‘lmaydi”.[4]

Nutq madaniyati fanida nutqning bir qancha kommunikativ sifati tilga olinadi. Va bularning bari nutqning go‘zal va ta’sirchan bo‘lishini ta’minlash maqsadida o‘qitiladi. Biroq olimning ta’kidicha “Nutqning aniqligi, mantiqiyligi, ifodaliligi, boyligi, sofligi kabi tilning tirikligi, ta’sirchanligi va jozibadorligini ta’min etadigan sifatlar bilan so‘zlovchini, o‘quvchini yaqindan oshno etishga qaratilgan ishlar ona tili ta’limida uzoq vaqt o‘zining munosib o‘rnini egallamay qolib kelgani achinarlidir. Buning natijasida, grammatik jihatdan to‘g‘ri, ammo ruhsiz, jonsiz, tarovatsiz, shirasiz jumlalar maqbul nutq namunalari sifatida taqdim etilganki, bular bolalarning so‘z sezgisini o‘stirishga emas, balki o‘ldirishga ko‘maklashgan, oqibatda ona tili darslari bola ko‘ngliga til zavqini olib kirolmay qiynalgan”.

Bu kabi masala, ya’ni adabiy til mezonlariga moslik madaniy nutqning eng zarur sifatlaridan biri hisoblanadi. Nutqning kommunikativ sifatlari ichida

nutqning jo‘yaliligi aynan N.Mahmudov tomonidan taklif qilingan va asoslab berilgan. Olim bu haqda shunday yozadi. “Agar nutq o‘zida barcha kommunikativ sifatlarni mujassam etsayu, har jihatdan jo‘yali, ya’ni o‘z o‘rnida bo‘lmasa, u maqsad manziliga borib yetmaydi. Jo‘yalilik yo‘q joyda nutqning boylik, aniqliq, ifodalilik kabi muhim sifatlarning mohiyati yo‘qoladi”. Olim nutqning jo‘yaliligi tushunchasini rus tilshunosi B.N.Golovin tomonidan izohlangan “umestnost rechi” terminiga muqobil sifatida ishlatadi. Masalan, kimningdir og‘ir kasali yoki vafoti haqida xabar yetkazuvchi fikrni ifodalash uchun tuziladigan nutqda ortiqcha jimjimadorlik, tantanavorlik bo‘lmasligi kerak. Aks holda nutq jo‘yali hisoblanmaydi. Olim nutqning behad muhim sifatlaridan biri bo‘lgan bu masalani ilmiy-nazariy jihatdan asoslab bergan. Hozirgi kunda oliy ta’limdagi nutq madaniyati bilan bog‘liq darslarda, ilmiy tadqiqotlarda bu masalaga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Nizomiddin Mahmudov madaniy nutq tarbiyasi jamiyat uchun nechog‘lik muhim ekanligini ta’kidlashdan charchamaydigan olim. Olim bir maqolasida madaniy nutq tuzishning ahamiyatini shunday izohlaydi: “Fikrni ona tilida mustaqil, ravon, go‘zal va lo‘nda ifoda eta olmoq uchun odamda nutqiy madaniyat yetarli darajada shakllanishi kerak. Chunki nutq madaniyati tildan bemalol va maqsadga o‘ta muvofiq tarzda foydalana olishni ta’minlaydigan ko‘nikma, malaka va bilimlarning jami demakdir”. Buning uchun madaniy nutq tarbiyasi oiladan boshlanmog‘i lozim. Maktabda esa barcha fan o‘qituvchilari bunga birdek mas’ul bo‘lmoqliklari shart.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash o‘rinliki, Nizomiddin Mahmudov o‘zbek tilshunoslari orasida ma’naviyatning targ‘ibotchisi, tashviqotchisi, jonkuyari sifatida ajralib turadi. Olim o‘zbek tilshunosligiga qo‘shgan xissasini benihoyatda kattaligi sababli faqat qisqagina o‘z mulohazalarimizni keltirdik. Bugungi va kelajak avlodlar uchun yaratilgan meroslar uzoq yillar davomida xizmat qiladi. Tilshunos olim bugun hayoti davomida — lisoniy ijodida tilshunoslik bilan ming-minglab fikrlarini bayon etdi. Ana shunday og‘ir, sermashaqqat mehnat natijasida o‘zbek tiliga bag‘ishlangan o‘nlab yirik tadqiqotlar, yuzlab maqolalar maydonga keldi. Olimning keyingi ilmiy faoliyatlarida muvaffaqiyat tilaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. O’qituvchi nutqi madaniyati. – T.Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2007. – 184 b
2. Mahmudov N. Til. - Toshkent:„Yozuvchi’’ nashriyoti,1998. – 37 b
3. Mahmudov N., Saidqulov Z., Sotimov F. Komillik kaliti. – T. :Ma’naviyat, 1999. – 277 b

4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo‘llarini izlab…// O‘zbek tili va adabiyoti. – T., 2012. – B.10.
5. M.Qoshg‘ariy "Devonu lug‘otit turk". Tom. I, II, III, indeks lug‘at Tb 1960-63-67.

OLIY TA’LIM TALABALARI O‘RTASIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING MA’NAVIY TAHDIDLARNI OLDINI OLISHDAGI AHAMIYATI

Abzalxanov Alisher Abdixamid o‘g‘li
Andijon olimpiya va paralimpiya sport turlariga tayyorlash markazining ma'naviy va ma'rifiy ishlar bo‘yicha direktor o‘rinbosari

Annotatsiya. Maqolada global tahdidlar sharoitida O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining maqsad va vazifalari, uning normativ-huquqiy asoslari hamda oliy ta’lim muhitida sog‘lom turmush tarzini joriy etishning ma’naviy tahdidlarga qarshi profilaktik samaradorligi tahlil qilinadi. 2016-yilgi Qonun, PQ–3160 qarori va 2025-yilgacha bo‘lgan Konsepsiya asosida institutsional mexanizmlar va amaliy choralar (sport infratuzilmasi, musobaqalar tizimi, media-gigiyena, kitobxonlik va volontyorlik) tizimli yondashuvda yoritiladi. Yakunda baholash ko‘rsatkichlari taklif etilib, Sog‘lom turmush tarsi hamda ma’rifat uyg‘unligi yoshlar ongida mafkuraviy immunitetni mustahkamlashi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: yoshlarga oid davlat siyosati; sog‘lom turmush tarzi; ma’naviy-ma’rifiy ishlar; oliy ta’lim; mafkuraviy immunitet; yoshlar xavfsizligi.

Аннотация. В статье анализируются цели и задачи государственной молодежной политики В Узбекистане в условиях глобальных угроз, ее нормативно-правовые основы и профилактическая эффективность внедрения здорового образа жизни в среде высшего образования против моральных угроз. статье анализируются цели и задачи государственной молодежной политики В Узбекистане в условиях глобальных угроз, ее нормативно-правовые основы и профилактическая эффективность внедрения здорового образа жизни в среде высшего образования против моральных угроз. Институциональные механизмы и практические меры (спортивная инфраструктура, система соревнований, гигиена СМИ, чтение и волонтерство), основанные на законе 2016 года, резолюции PQ-3160 и концепции до 2025 года, будут охвачены системным подходом. В заключение предлагаются оценочные показатели, на которых основывается гармония здорового образа жизни и просвещения, укрепление идеологического иммунитета в сознании молодежи.

Ключевые слова: государственная политика в отношении молодежи; здоровый образ жизни; духовно-просветительская работа; высшее образование; идеологический иммунитет; безопасность молодежи.

Annotation. The article analyzes the goals and objectives of the State Youth Policy in Uzbekistan in the context of global threats, its regulatory legal framework and the preventive effectiveness of the introduction of a healthy lifestyle in the higher education environment against spiritual threats.he article analyzes the goals and objectives of the State Youth Policy in Uzbekistan in the context of global threats, its regulatory legal framework and the preventive effectiveness of the introduction of a healthy lifestyle in the higher education environment against spiritual threats. On the basis of the law of 2016, resolution PQ–3160 and the concept until 2025, institutional mechanisms and practical measures (sports infrastructure, competition system, media hygiene, reading and volatility) will be covered in a systematic approach. At the end, assessment indicators are proposed, based on the fact that the harmony of healthy living and enlightenment strengthens ideological immunity in the minds of young people.

Keywords: state policy on youth; healthy lifestyle; spiritual and educational work; higher education; ideological immunity; youth security.

Kirish. XXI asr – axborot asri – yutuqlar va global to‘siqlarni bir vaqtning o‘zida keltirib chiqarmoqda. Ayrim mintaqalardagi qurolli to‘qnashuvlar, qurg‘oqchilik va ijtimoiy tangliklar yoshlarni ta’limdan uzib qo‘yayotgani, ayrim hollarda zo‘ravonlik va ekstremistik g‘oyalarga bevosita tortayotgani kuzatilmoqda. Shu bilan birga ilg‘or mamlakatlarda fan–ta’lim–texnologiya sinergiyasi yoshlar salohiyatini keskin oshirmoqda. Bunday qarama-qarshi jarayonlarda yoshlarni barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ularning huquq va manfaatlarini himoya qilish hamda ilmiy–ma’rifiy immunitetini kuchaytirish har qachongidan dolzarbdir. O‘zbekistonda bu maqsadlarni ta’minlovchi asosiy huquqiy poydevor — “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun (2016) hamda unga uyg‘un strategik qarorlar va dasturlardir [1], [3], [4]. Davlat rahbarining BMT Bosh Assambleyasidagi chiqishida yoshlar ongini ma’rifat asosida shakllantirish terrorizmga qarshi kurashning eng samarali yo‘li sifatida belgilab berilgani mazkur siyosatning g‘oyaviy yo‘nalishini yaqqol ko‘rsatadi [2].

Asosiy qism. Axborot oqimlarining kuchayishi, ijtimoiy tarmoqlardagi pastsaviy kontentning ta’siri, migratsiya, ishsizlik va qashshoqlik yoshlar ongida beqarorlik va befarqlikni kuchaytirishi mumkin. Bu omillar jinoyatchilik, narkotik vositalar iste’moli, ekstremizm va terrorizm kabi xatarlarning “inson resursi” bazasini asosan 14–30 yosh oralig‘ida shakllantirayotganini ko‘rsatadi [2]. Shuning uchun xavf oqibatlari bilan emas, sabablari bilan kurashish — ma’rifat, ijtimoiy

qo‘llab-quvvatlash va profilaktika orqali immunitet yaratish — ustuvor yo‘nalish bo‘lmog‘i lozim.

2016-yil 14-sentabrdagi O‘RQ–406-son Qonun yoshlarga oid davlat siyosatini ta’riflab, 14–30 yoshni “yoshlar” toifasi sifatida belgilaydi va ularning intellektual, ijodiy hamda iqtisodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish mexanizmlarini belgilaydi [1]. 2017-yil 28-iyuldagi PQ–3160-son qaror esa ma’naviy-ma’rifiy ishlarning tizimli tashkil etilishi, “yot g‘oyalar”ga qarshi mafkuraviy immunitetni mustahkamlash vazifalarini aniq ko‘rsatib berdi [3]. 2021-yilda qabul qilingan 2025-yilgacha bo‘lgan Konsepsiya normativ baza, institutlar va dasturlar integratsiyasini kuchaytirdi [4].

Institutsional tizim: Yoshlar ishlari agentligi, yoshlar ittifoqi, “Yoshlar kuni” kabi institutlar va ramziy sanalar siyosatning doimiyligini ta’minlaydi [1], [4].

Hududiy-target yondashuv: “Mahallabay” ishlash tizimi, “Yoshlar dasturlari” orqali uyushmagan qatlamlar bilan manzilli ishlash; bandlik, kasbga o‘qitish, tadbirkorlikka jalb etish choralari [4].

Ijtimoiy–madaniy infratuzilma: Madaniyat, sport, IT va kitobxonlik yo‘nalishlarida yoshlar bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish (Prezident tomonidan ilgari surilgan 5 tashabbus mazmuni bilan uyg‘un) [3].

Talaba-yoshlar orasida Sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish ma’naviy–psixologik barqarorlikni oshiradi, stressga chidamlilikni mustahkamlaydi, irodani tarbiyalaydi va destruktiv xatti-harakatlardan himoya qiladi. Amaliy mexanizmlar:

Oliy ta’lim ichida ommaviy sport: fakultetlar, yo‘nalishlar, universitet kesimida muntazam musobaqalar (tennis, shaxmat-shashka, badminton, voleybol va b.) uchun “rektor kubogi” kabi brend musobaqalar;

Universitetlararo ligalar: viloyat → mintaqa → respublika bosqichlari; kuchli jamoalardan terma zaxirasi shakllantirish;

Infratuzilma va inventar auditi: mavjud sport inshootlari va uskunalarni ro‘yxatga olish, ta’minotdagi bo‘shliqlarni bosqichma-bosqich to‘ldirish;

Mutaxassis va murabbiylar bilan ishlash: darsdan tashqari mashg‘ulotlar, motivatsiya va rag‘bat tizimi;

Sog‘lom axborot muhitini yaratish: tibbiy–gigiyenik bilimlar, “media-diyet” ko‘nikmalari, zararli odatlarga profilaktika; kitobxonlik klub va diskussiyalarini yo‘lga qo‘yish [3].

PQ–3160 maqsadlariga ko‘ra quyidagilar muhim: sog‘lom dunyoqarash va kitobxonlik ko‘nikmalari, AKTdan oqilona foydalanish madaniyati, g‘oyaviy–axborot xurujlariga qarshi immunitet, uyushmagan yoshlar bilan hamkorlik, milliy merosni asrash va dinlararo bag‘rikenglikni mustahkamlash [3]. Ta’lim muassasalarida bu ishlar maqsadga muvofiqlik, integrativlik, tarbiyalovchi ta’lim,

insonparvarlik, adaptivlik, funksionallik, ilmiylik, kasbiy yo‘naltirilganlik, tizimlilik va ommaviylik tamoyillari asosida olib borilishi lozim [4].

Talabalarda Sog‘lom turmush tarsi ko‘rsatkichlari: muntazam sport bilan shug‘ullanuvchilar ulushi, sog‘lom odatlar indeksi, psixologik farovonlik so‘rovlari.

Ma’naviy-ma’rifiy ta’sir: kitobxonlik klublarida ishtirok, ijtimoiy-loyiha va volontyorlikda faollik, axborot gigiyenasi bo‘yicha savodxonlik.

Ijtimoiy xavflarning pasayishi: huquqbuzarliklar statistikasida kamayish, akademik intizom va davomatchilikda ijobiy dinamika. Ushbu ko‘rsatkichlar Konsepsiya mezonlariga bog‘langan holda monitoring va tahlil qilinadi [4].

Xulosa. Yoshlarga oid davlat siyosati O‘zbekistonda ma’naviy tahdidlarga qarshi kompleks va profilaktik yondashuvni kafolatlaydi: bir tomondan, huquqiy–institutsional mexanizmlar, ikkinchi tomondan, oliy ta’lim muhitida sog‘lom turmush tarzi, sport va ma’naviy-ma’rifiy dasturlar orqali yoshlarning ichki immuniteti kuchaytiriladi. BMT minbarida ta’kidlanganidek, ma’rifat — zo‘ravonlik “virus”iga eng samarali “vaktsina”dir [2]. Demak, Sog‘lom turmush tarsi va ma’naviy-ma’rifiy ishlarni uyg‘unlashtirgan ta’limiy ekotizim yoshlarni destruktiv g‘oyalardan himoya qilishning eng barqaror yo‘lidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”, 2016-yil 14-sentabr, O‘RQ–406.
2. Mirziyoyev, Sh.M. Xalqimizning roziligi — bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Toshkent: “O‘zbekiston”, 2018. B. 251–252.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori PQ–3160, 2017-yil 28-iyul. “Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohaga yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida”.
4. O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasi. Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi 23-son qarori ilovasi.
5. Avloniy, A. Turkiy Guliston yohud axloq. Toshkent: “O‘qituvchi”, 1992.

AYOL RAHBAR FALSAFASI: FENOMEN, QADRIYATLAR VA BOSHQARUVDA TRANSFORMATSIYA

Norinova Dilbaroy Mahammadjanovna
Andijon davlat pedagogika instituti
Stajer o‘qituvchi

Annotatsiya. Ushbu maqola ayol rahbar fenomenini falsafiy va boshqaruviy nuqtai nazardan sharhlaydi. Avvalo ayol rahbarlik tushunchasining shakllanishi, tarixiy-sotsiologik omillar hamda rol mosligi paradoksi va “labirint” metaforasi orqali izohlanadi [1], [2]. Keyin ayol rahbar falsafasining asosiy tamoyillari — g‘amxo‘rlik etikasi, adolat va “birga-qudrat” yondashuvi — ochib beriladi [5].Transformatsion, xizmatkor va inklyuziv liderlik uslublari, psixologik xavfsizlik yaratish, hamda murakkab tizimlarda moslashuvchan boshqaruv kompetensiyalari yoritiladi [3].

Kalit so‘zlar: ayol rahbar, liderlik falsafasi, transformatsion liderlik, g‘amxo‘rlik etikasi, psixologik xavfsizlik, stereotiplar, rol mosligi, inklyuziv boshqaruv.

Аннотация. В этой статье рассматривается феномен женщины-лидера с философской и управленческой точек зрения. Прежде всего, формирование концепции женского лидерства объясняется историко-социологическими факторами, а также парадоксом совместимости ролей и метафорой “лабиринта” [1], [2]. Затем раскрываются основные принципы философии женщины — лидера-этика заботы, справедливости и подход “вместе — сила” [5].Освещаются трансформационные, служебные (буфетные) и инклюзивные стили лидерства, создание психологической безопасности, а также гибкие управленческие компетенции в сложных системах [3].

Ключевые слова: Женщина-лидер, философия лидерства, трансформационное лидерство, этика ухода, психологическая безопасность, стереотипы, соответствие ролей, инклюзивное управление.

Annotation. This article interprets the phenomenon of a female leader from a philosophical and managerial point of view. First of all, the formation of the concept of female leadership is explained through historical-sociological factors and the paradox of role compatibility and the metaphor of “Labyrinth” [1], [2]. Then the basic principles of the philosophy of the female leader — the ethics of care, justice and the “Together-power” approach — are revealed [5].Transformational, servant (servant) and inclusive leadership styles, creating psychological security, and flexible management competencies in complex systems are highlighted [3].

Keywords: female leader, leadership philosophy, transformational leadership, care ethics, psychological security, stereotypes, role compatibility, inclusive governance.

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda tashkilotlarda ayollar rahbarlik lavozimlariga ko‘proq chiqayotgan bo‘lsa-da, “lider – erkak” stereotipi ko‘plab kontekstlarda hanuz kuchli saqlanib qolmoqda [4]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ayol rahbarlar ko‘pincha “labirint” — ko‘p yo‘lli, murakkab va yashirin to‘siqlardan iborat martaba yo‘liga duch keladi [1]. Bu holat rol mosligi nazariyasi bilan ham tushuntiriladi: jamiyatdagi “rahbar”ga xos deb tasavvur qilingan maskulin norma ayollarga yuklatilgan kooperativ va g‘amxo‘r ro’llar bilan to‘qnash keladi [2]. Shu bilan birga, meta-tahlillar ayollarning rahbarlik uslublarida transformatsion yondashuv unsurlari ko‘proq namoyon bo‘lishini ko‘rsatadi [3]. Demak, fenomen ikki qirrali: bir tomondan strukturaviy to‘siqlar, ikkinchi tomondan — tashkilotlar uchun qiymat yaratadigan noyob kompetensiyalar.

Maqolaning maqsadi — ayol rahbar fenomenini falsafiy va boshqaruviy konseptlar bilan uyg‘un holda tahlil qilish, amaliy tavsiyalar berish va tashkilotlar hamda siyosat ishlab chiquvchilar uchun yo‘l xaritasini taklif etish. Metod sifatida nufuzli monografiyalar, meta-tahlillar va ilg‘or boshqaruv nazariyalariga tayanamiz [1], [2], [3]. Maqola quyidagi savollarga javob izlaydi: (1) Ayol rahbar falsafasi qanday qadriyatlarga tayanadi? (2) Qaysi kompetensiyalar raqobat ustunligi yaratadi? (3) Qanday to‘siqlar mavjud va ularni yengish uchun qaysi mexanizmlar samarali?

Asosiy qism. Ayol rahbarlik fenomeni — bu biologik jins, ijtimoiy gender roli, madaniy norma va institutsional tartib-taomillar kesishmasida shakllanuvchi ko‘p qatlamli hodisadir. “Raxbarga xos — erkak” stereotipi xalqaro empirik izlanishlarda qayta-qayta tasdiqlangan [4]. Mary Parker Follettning “power-with” g‘oyasi (ya’ni hokimiyatni ustidan emas, bilan ishlash) zamonaviy ayol rahbar falsafasi uchun nazariy ildiz bo‘lib xizmat qiladi [5]. Zamonaviy meta-tahlillar esa rahbar stereotipining maskulinligi hali ham qad-kamatini yo‘qotmaganini ko‘rsatadi. Shu bilan barobar, gender va madaniyat o‘zaro ta’sirda liderlikni turlicha namoyon qiladi; kontekstlar almashishi bilan samarali uslub ham o‘zgaradi [7]. Shunday qilib, fenomenologik yondashuv shuni ko‘rsatadiki, ayol rahbarlikni tushunish uchun yagona “retsept” emas, balki ko‘p manbali, kontekstga mos o‘lchov zarur [1], [7].

Ayol rahbar falsafasini yo‘naltiruvchi qadriyatlarning boshida g‘amxo‘rlik etikasi turadi. Gilligan g‘oyasiga ko‘ra, g‘amxo‘rlikka asoslangan qarorlar aloqalar, bog‘liqlik va javobgarlikni markazga qo‘yadi [6]. Xizmatkor liderlik konsepsiyasi ham ayni shu etik zamin ustiga quriladi: rahbar missiyasi —

odamlarga xizmat qilish, ularni o‘sish va yetuklikka yetaklash. Tashkilot nazariyasi bo‘yicha yetakchi manbalar bu qadriyatlarning amaliy ifodasini — jamoaviy maqsad, ishtirok va mas’uliyat taqsimotini — alohida urg‘ulaydi. Bu yerda “birga-qudrat” yondashuvi ierarxik “power-over” modelidan keskin farq qiladi va ishtirok hamda hamkorlikni kuchaytiradi [5]. Natijada axloqiy legitimlik, ishonch kapitali va ma’naviy avtorizatsiya oshadi.

Empirik tadqiqotlar ayollarning rahbarlik uslubida transformatsion komponentlar (ilhomlantirish, individual e’tibor, intellektual rag‘bat) yuqoriroq ko‘rinishini ko‘rsatadi [3]. Transformatsion liderlik ayniqsa o‘zgarishlarga boy muhitda samarali bo‘lib, innovatsiya va maqsadga sodiqlikni kuchaytiradi. Ayol rahbar falsafasining amaliy qismi inklyuziv jarayonlar (barcha ovozlar eshitilishi), fikrlar xilma-xilligi va adolatli baholash tizimlarini talab qiladi. Buning zarur sharti — psixologik xavfsizlik: xodimlar xato qilishdan cho‘chimay, muammoni ko‘tarib chiqish, savol berish va eksperiment qilish erkinligiga ega bo‘lishlari kerak. Ana shunday muhitda xizmatkor liderlik odamlar salohiyatini “ochib”, tashkilot funksional o‘rganishga qodir tizimga aylanadi [2].. Natijada ayol rahbarlar ko‘pincha mentorlik, empatiya va tarmoq qurishda kuchli kompetensiyalar namoyon etishadi[7].

Rol mosligi nazariyasiga ko‘ra, ayol rahbar “jiddiy” va “qat’iy” bo‘lsa — “ayollikka xos emas”, “yumshoq” bo‘lsa — “liderlikka mos emas” bahosini olishi mumkin [2]. Bu “double bind” — ikki tomonlama qamov — ko‘plab kontekstlarda kuzatiladi. “Labirint” metaforasi esa martaba yo‘lidagi ko‘plab yashirin burilish va to‘siqlarni ifodalaydi: noaniq me’zonlar, tarmoq resurslariga teng kirishning yo‘qligi, homiylik (sponsorship) yetishmasligi va ko‘rinmas mehnat [1]. Xalqaro indekslar ham tizimli tafovutlar saqlanayotganini ko‘rsatadi, biroq mamlakat va tarmoq kesimida dinamikalar turlicha [6]. Ushbu to‘siqlarni anglash ularni yengish strategiyalarini ishlab chiqishning birinchi shartidir: ko‘rsatkichlarni shaffof qilish, baholashda ko‘r-ko‘rona (blind) usullar, homiylik instituti, rollarni moslashuvchan rejalash va inkluziv mehnat siyosatlari [6].

Shaxs darajasi. Ayol rahbarlar uchun maqsadli kompetensiya xaritalari: strategik fikrlash, muzokara, manfaatdor tomonlar bilan ishlash, murakkab loyihalarni boshqarish, moslashuvchanlik va o‘zini-o‘zi regulyatsiya [7].

Jamoa darajasi. Psixologik xavfsizlik, fikr xilma-xilligini boshqarish, rollarni aniq taqsimlash va iterativ fikr-mulohaza sikllari [2], [7].

Tashkilot darajasi. Inkluziv KPI’lar (ishga qabul, rivojlanish, kompensatsiya, yetakchilar zaxirasi), ko‘rsatkichlarni muntazam ko‘rib chiqish va javobgarlik mexanizmlari; mentoring va homiylik dasturlari; adolatli ish faoliyati bahosi; moslashuvchan ish shakllari.

Tizim darajasi. Kasbiy assotsiatsiyalar, ta’lim siyosati, litsenziyalash va tender mezonlarida gender inklyuziyasi; ommaviy axborot vositalarida ayol lider obrazini mas’uliyatli talqin qilish.

Moslashuvchan liderlik. Heifetz yondashuvi bo‘yicha “moslashuvchan muammolar”ni hal qilish uchun tajriba-sinov, o‘rganish va qayta konfiguratsiya sikllari zarur [17]. Bunda ayol rahbar falsafasi — e’tika + inklyuziya + bilimga ochiqlik — o‘zgarishlar uchun kuchli arxitektura yaratadi [5].

Xulosa: Ayol rahbar falsafasi — bu shunchaki “ayollar ham rahbar bo‘la oladi” degan deklaratsiya emas, balki boshqaruvning o‘zini yangilovchi konseptual poydevoridir. U g‘amxo‘rlik etikasi, “birga-qudrat” va transformatsion yetakchilik tamoyillariga tayanib, tashkilotlarga ishonch kapitali, innovatsion salohiyat va uzoq muddatli barqarorlik olib kiradi [5]. Shu bilan birga, stereotiplar, “double bind” va institutsional to‘siqlar hanuz mavjud bo‘lib, ularni yengish shaxsiy harakatlar bilan cheklanmaydi: jamoa, tashkilot va tizim darajasida o‘lchanadigan siyosat va amaliyotlar talab etiladi [1], [2].Mazkur maqolada taklif etilgan yo‘l xaritasi ayol rahbar falsafasini kundalik boshqaruv qarorlariga tarjima qilish, inklyuziv madaniyatni mustahkamlash va ijtimoiy adolatga asoslangan natijalar yaratish uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eagly, A. H., & Carli, L. L. (2007). Through the Labyrinth: The Truth About How Women Become Leaders. Harvard Business School Press.
2. Eagly, A. H., & Karau, S. J. (2002). Role congruity theory of prejudice toward female leaders. Psychological Review, 109(3), 573–598.
3. Eagly, A. H., Johannesen-Schmidt, M. C., & Van Engen, M. L. (2003). Transformational, transactional, and laissez-faire leadership styles: A meta-analysis comparing women and men. Psychological Bulletin, 129(4), 569–591.
4. Schein, V. E. (2001). A global look at psychological barriers to women's progress in management. Journal of Social Issues, 57(4), 675–688.
5. Follett, M. P. (1924). Creative Experience. Longmans, Green and Co.
6. Gilligan, C. (1982). In a Different Voice: Psychological Theory and Women’s Development. Harvard University Press.
7. Ayman, R., & Korabik, K. (2010). Leadership: Why gender and culture matter. American Psychologist, 65(3), 157–170.

ONA TILI DARSLARIDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

Salaxutdinova Nozila

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy maqsadi — o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, muloqot qilish va o‘z fikrini asosli ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun an’anaviy o‘qitish shakllari bilan bir qatorda zamonaviy innovatsion metodlardan foydalanish zaruriyati ortib bormoqda. Innovatsion metodlar o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan ta’limni tashkil etishda, ularning faolligini oshirishda hamda ijodkorlik salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Ona tili ta’limida innovatsion metodlardan foydalanish dars jarayonini jonlantiradi, o‘quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki bilim yaratuvchi faol ishtirokchiga aylantiradi. Shu nuqtayi nazardan, “Aqliy hujum”, “Klaster”, “Fishbone”, “Insert”, “Sinkveyn”, “Rolga kirish” kabi metodlar o‘quvchilarning tahliliy fikrlashini, nutq madaniyatini va so‘z boyligini oshirishda samarali natija beradi.

Masalan, “Insert” metodi o‘quvchilarga o‘rganilayotgan matn mazmunini tahlil qilish, yangi ma’lumotlarni ilgari bilganlari bilan solishtirish imkonini beradi. “Fishbone” usuli sabab–natija bog‘lanishlarini aniqlashda yordam beradi, “Klaster” metodi esa mavzuni tizimli o‘rganishga sharoit yaratadi. Shuningdek, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish — ona tili o‘qitish jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Interaktiv testlar, audio–video materiallar, “Kahoot”, “LearningApps” kabi platformalardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi va darsni samaraliroq qiladi.

Innovatsion metodlarning eng katta afzalligi — o‘quvchi markazida bo‘lgan ta’limni amalga oshirishi, mustaqil fikrlash, izlanish va muloqot madaniyatini rivojlantirishidir. Bu esa o‘quvchilarni faqat ona tili bilimlarini emas, balki hayotiy ko‘nikmalarni ham egallashga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining roli ham o‘zgaradi: u endi tayyor bilim beruvchi emas, balki yo‘lboshchi, fasilitator sifatida faoliyat yuritadi.

“Aqliy hujum” metodi. Bu metod ona tili darslarida o‘quvchilarni fikrlashga undovchi eng samarali usullardan biridir. Masalan, “Gap bo‘laklari” mavzusida “Gapda eng muhim so‘z qaysi?” degan savol orqali o‘quvchilarning mavjud bilimlari faollashtiriladi.

“Klaster” metodi

“Klaster” (ya’ni “tuguncha”) usuli o‘quvchilarni tahliliy fikrlashga o‘rgatadi. Masalan, “So‘z turkumlari” mavzusida markazga “Fe’l” so‘zi yoziladi va atrofida “harakat”, “zamonga ega”, “shakl o‘zgaradi” kabi belgilar joylashtiriladi.

“Fishbone” metodi. Bu metod muammoni tahlil qilish va sabab–oqibat aloqalarini aniqlashga yordam beradi. Masalan, “Imlo xatolarining sabablari” mavzusida o‘quvchilar xatolarning manbaini ko‘rsatib, yechim variantlarini ishlab chiqadilar.

“Insert” metodi. Bu metod o‘quvchiga o‘qish jarayonida o‘z bilimlarini tahlil qilish imkonini beradi. Belgilar yordamida o‘quvchi matndagi yangi va bilgan ma’lumotlarni farqlaydi.

“Sinkveyn” metodi. Bu metod so‘z boyligini oshirish va ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun foydalidir. Masalan, “Til” so‘zi asosida besh misradan iborat she’riy shakl tuziladi.

“Rolga kirish” metodi. Bu metod o‘quvchilarning muloqot ko‘nikmasini oshirishga xizmat qiladi. Masalan, “Kutubxonachi va o‘quvchi” kabi rollar orqali o‘quvchilar nutqiy vaziyatni jonlantiradilar.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, ona tili darslarida innovatsion metodlardan foydalanish o‘quv jarayonini samarali, mazmunli va qiziqarli qiladi. Bu metodlar o‘quvchilarda tahliliy va ijodiy fikrlashni shakllantiradi, o‘z fikrini erkin ifodalash va nutq madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Zamonaviy o‘qituvchi dars jarayonida innovatsion yondashuvlarni oqilona qo‘llagan taqdirda, ta’lim sifati va samaradorligi sezilarli darajada oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF–5850-sonli Farmoni “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzini oshirish va sohani rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
2. Qodirova F., Karimova D. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2020.
3. Xodjieva N. Til o‘qitishda innovatsion texnologiyalar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
4. Jalolova N. Ona tili ta’limida interfaol metodlar. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022.
5. Ismoilova G. Pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar. – Toshkent, 2020.
6. “Ta’limda innovatsion yondashuvlar” maqolalar to‘plami. – Toshkent: TDPU, 2023.

THE ROLE OF WOMEN IN THE FAMILY IN UZBEKISTAN AND KOREA. COMPARATIVE ANALYSIS OF LANGUAGE USE BY UZBEK AND KOREAN WOMEN IN FAMILY SETTINGS

Matluba Isoqjon qizi Turdieva
Teacher, Teaching English Methodology Department №1,
Uzbekistan State University of World Languages,
Tashkent, Uzbekistant
Tel: +998903150482
email: matlubaxonturdieva@gmail.com

Raximbekova Hadicha Baxrombek qizi
Millat Umidi University
2nd year student of English Philology

Abstract. This article analyzes the linguistic practices of Uzbek and Korean women within family settings by examining how gender roles and cultural values are reflected by uzbek and korean languages. By analyzing both historical and contemporary examples, the study discusses the similarities and differences in how women from both societies use language to keep politeness and respect within the family, and maintain cultural traditions.

Keywords: Uzbek, Korean, Women, cultural traditions, family, role, kinship terms, society, familial harmony.

Introduction. Language is a powerful tool that shapes and reflects social norms, especially the ones that involve gender roles within the family. In both Uzbek and Korean cultures, most of the responsibility of maintainingl harmony in the family and preserving culture lies upon women's shoulders among many other responsibilities. Main purpose of this article is to compare the linguistic practices of Uzbek and Korean women in family settings, focusing on how language is used to reflect gendered expectations and cultural values.

In Uzbekistan, the family is considered as the foundation of social structure, with women traditionally seen as the carriers of cultural heritage. The concept of "mahalla" (neighbourhood) plays a significant role in uzbek community life, influencing how women interact linguistically within their families and communities. Many famous proverbs like "Bitta bolaga yetti mahalla ota-ona" (It takes a village to raise a child) can be an example of the shared responsibility in child-upbringing and the communal part of uzbek family life.

Throughout history, Uzbek women have played a vital role in keeping the language and traditions alive. Through proverbs, folk tales, and songs, they have passed on values and cultural lessons to the next generations. This strong oral

tradition has helped protect the Uzbek cultural identity — especially during times of foreign rule, when their culture and traditions were at risk of fading away because of the many attempts from outside to erase them.

When it comes to Korea, Confucian ideals have influenced family structures and gender roles profoundly. Women, particularly daughters-in-law (myeoneuri in Korean), are expected to become a part of their husband's family, always prioritizing their needs and maintaining harmony in the family along with the other women of the family (Mother-in-law —"shieomeoni", Sister-in-law — "shinu", etc). Language deeply shapes this process - how people fit into Korean society. The way Koreans use detailed family terms and respectful titles shows just how important hierarchy and social order are in their culture.

The historical text "Naehun" (Instructions for Women), written in 1475 by Queen Sohye, serves as a guide for women's conduct, emphasizing virtues of women like being humble and obedient towards family members. This text also shows how language has been used to socialize women into their roles both within the family and in Korean society.

Uzbek women often bring beauty and depth to everyday family conversations, adding to their everyday conversations the old and new expressions—proverbs, idioms, and metaphors—to share wisdom and keep traditional atmosphere at home. Moreover, uzbek women also use respectful words like “opa” (older sister) and “singil” (younger sister) when addressing eachother, which shows how much age and status matter in Uzbek family life.

In rural communities, mostly, the spirit of the mahalla (neighborhood) shapes how women speak and connect. During shared moments—cooking (in uzbek neighbourhoods, cooking traditional meals like Sumalak with the whole neighbourhood is one of the uzbek traditions) , sewing, or telling stories—they use a common way of speaking that strengthens their sense of togetherness and cultural identity.

Korean women use a complex system of kinship terms that represent age, gender, and hierarchial place in family and in society. For instance, terms like "eomeoni" (mother) and "abeoji" (father) are used with varying levels of formality depending on the speaker's relationship to the person that they are addressing. The use of honorifics (e.g. "Ssi" is added after full name or first name, = "Mr./Ms.") is important to maintain respect and acknowledging the social hierarchy within the family.

The language of Korean women in family settings often shows their role as caregivers and moral educators to others. By using traditional korean proverbs,

folk songs, and moral teachings, women express values of respect, obedience, and duty towards their family and pass them down to younger generations.

Both Uzbek and Korean women use language as a means to navigate and reinforce gender roles within the family. In Uzbekistan, speech often reflects a strong sense of community and shared responsibility—words are used to keep families united and traditions alive. In Korea, language is used to represent a more structured hierarchy, mostly shaped by Confucian values that highlight many important virtues like respect, duty, and obedience within the family.

Even with these cultural differences, both societies see women as the heart of family harmony and cultural continuity. Through the way they speak, teach, and express care, women pass down values and traditions, showing that language is not used just for communication—it acts as a bridge that keeps generations and identities connected.

Conclusion. The linguistic practices of Uzbek and Korean women in family settings provide valuable insights into how language reflects and continues cultural norms and gender roles. While the words, expressions, and forms of address may look slightly different—Uzbek women leaning on communal proverbs and respectful terms for family members, and Korean women highlighting hierarchical honorifics—the purpose behind them is strikingly similar: language is a way to teach, guide, and keep traditions alive. By observing and studying these patterns, we can see how deeply language shapes family life and how it carries cultural values from one generation to the next. In both societies, women act as the keepers of family harmony and cultural knowledge, showing that the words we speak are never just words—they are tools for connection, guidance, and preserving a sense of identity.

References

1. Shodieva, M. (2025). Gender Stereotypes in Uzbek Contexts. Science Research Journal. Retrieved from https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/105642
2. Kim, E. (2024). Differences in the Use of Language by Uzbek Men and Women in Shaping Effective Communication Processes in the Social Environment. CyberLeninka. Retrieved from https://cyberleninka.ru/article/n/differences-in-the-use-of-language-by-uzbek-men-and-women-in-shaping-effective-communication-process-in-the-social-environment
3. Cho, H. (2022). Names, Address, and the Subjectivization of Korean Women. SKKU BK21.

4. Alimzhanova, G. (2025). Typological Interpretation of Linguacultural Features of Family Communication in Uzbek Families. BrightMind Publishing.
5. Lee, J. (2025). The Importance of Family in Korean Culture. OptiLingo.

ADABIYOTDA ADOLAT VA JAVOBGARLIK G‘OYASI: FIQHIY TALQIN BILAN QIYOSIY TAHLIL

Mamayusupov Ma’murjon Muxtorjonovich
Imom Buxoriy nomidagi Toshkent islom instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada adabiyotda adolat va javobgarlik g‘oyalarining ifodalanish usullari tahlil qilinadi. Asosiy e’tibor Sharq mumtoz adabiyotida adolat konsepsiyasining diniy-huquqiy (fiqhiy) manbalar bilan uzviy bog‘liqligiga qaratiladi. Adabiy asarlarda insonning axloqiy mas’uliyati, ijtimoiy tenglik va ilohiy adolat tushunchalari qiyosiy tarzda o‘rganilib, fiqhiy qarashlar bilan uyg‘un jihatlari yoritiladi. Tadqiqot natijasida adabiy va fiqhiy manbalarda adolat tushunchasi ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi asosiy tamoyil sifatida baholanganini ko‘rish mumkin.

Kalit so‘zlar: adolat, javobgarlik, fiqh, axloq, adabiyot, ma’naviyat, qiyosiy tahlil, ilohiy qonun.

Annotation. This article examines the ideas of justice and responsibility in literature and their comparative interpretation through Islamic jurisprudence (fiqh). The study focuses on how classical Eastern literature reflects moral accountability, social equality, and divine justice in close connection with religious-legal thought. The analysis reveals that both literary and fiqh sources regard justice as a fundamental principle ensuring moral integrity and social stability.

Key words: justice, responsibility, fiqh, morality, literature, spirituality, comparative analysis, divine law.

Аннотация. В статье рассматриваются идеи справедливости и ответственности в литературе в сопоставлении с фикхом — исламской юридической наукой. Особое внимание уделяется тому, как в восточной классической литературе выражаются понятия моральной ответственности, социальной справедливости и божественного правосудия. В результате анализа выявлено, что и литературные, и фикхий источники рассматривают справедливость как основополагающий принцип духовной и общественной устойчивости.

Ключевые слова: справедливость, ответственность, фикх, мораль, литература, духовность, сравнительный анализ, божественный закон.

Adolat va javobgarlik tushunchalari insoniyat madaniyatining eng qadimiy va eng muhim ma’naviy tayanchlaridan hisoblanadi. Har qanday jamiyatning axloqiy, huquqiy va ijtimoiy barqarorligi aynan ushbu ikki tushuncha bilan uzviy bog‘liqdir. Adolat — bu inson faoliyatining ichki mezoni, javobgarlik esa uning amaliy ifodasidir. Shu bois adabiyot va fiqh singari sohalar bu tushunchalarni o‘zlarining mazmuniy markaziga joylashtirib kelgan.

Adabiyot — inson ruhiyati va ijtimoiy hayotidagi eng nozik kechinmalarni badiiy shaklda ifodalovchi san’at sohasi sifatida — adolat va javobgarlikni insoniyat tajribasining axloqiy markaziga olib chiqadi. Har bir davrning yozuvchisi yoki shoirining asarlarida jamiyatdagi adolatsizlik, zulm, insonning o‘z vijdoni oldidagi javobgarligi haqida fikrlar turlicha shakllarda aks etadi. Bu jarayon, o‘z navbatida, xalqning diniy e’tiqodi, urf-odati va fiqhiy qarashlari bilan hamohang tarzda rivojlanadi.

Fiqh esa adolatni faqat axloqiy emas, balki huquqiy kategoriya sifatida ham talqin etadi. Unda insonning Alloh, jamiyat va o‘z vijdoni oldidagi mas’uliyati qat’iy me’yorlar asosida belgilab beriladi. Shariatning asosiy maqsadi — inson hayotini adolat tamoyiliga asoslab tashkil etishdir. Shu sababli adabiy manbalarda ilgari surilgan adolat g‘oyasi ko‘pincha fiqhiy mezonlar bilan uyg‘un holda namoyon bo‘ladi.

Tarixiy manbalarda, xususan, islom davrida shakllangan adabiy maktablarda adolat g‘oyasi nafaqat ijtimoiy hodisa, balki ilohiy buyruq sifatida talqin qilingan. Navoiy, Sa’diy, Hofiz kabi mutafakkirlarning ijodida adolatli hukmdor, halol inson, mas’ul shaxs obrazlari orqali axloqiy va fiqhiy qadriyatlar uyg‘unligining eng go‘zal namunalarini ko‘rish mumkin.

Bugungi globallashuv va ma’naviy qadriyatlarning nisbiylashuvi jarayonida bu mavzuni qayta o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki zamonaviy insonning axloqiy yo‘nalishini belgilashda qadimiy fiqhiy va adabiy meroslar hali-hamon dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Adolat, halollik va javobgarlik singari qadriyatlar zamonaviy adabiyotda ham insonning ma’naviy uyg‘onishini ifodalovchi universal mezonlar sifatida talqin etilmoqda.

Insoniyat tarixida adolat va javobgarlik tushunchalari har doim ijtimoiy taraqqiyotning asosiy mezonlaridan biri bo‘lib kelgan. Adolat g‘oyasi nafaqat siyosiy yoki huquqiy tizimda, balki adabiyot, falsafa va din sohalarida ham muhim o‘rin tutadi. Adabiyot inson qalbi va ongida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish vositasi sifatida, jamiyatdagi adolatsizliklarga qarshi fikr uyg‘otuvchi kuch bo‘lib xizmat qiladi. Fiqh esa insonning Xudoga, jamiyatga va o‘ziga nisbatan burchlarini belgilovchi diniy-huquqiy tizim sifatida, javobgarlik masalasiga chuqur yondashadi. Shu jihatdan adabiyotda adolat va javobgarlik g‘oyalarini fiqhiy talqin

bilan qiyoslab o‘rganish, milliy-ma’naviy tafakkurning manbalarini ochishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotda adolat g‘oyasi ko‘pincha insonning ichki dunyosidagi kurash, ijtimoiy tenglik uchun intilish va axloqiy mukammallikni ifoda etadi. Sharq mumtoz adabiyoti — xususan, Alisher Navoiy, Sa’diy, Jomiy kabi mutafakkirlar ijodida — adolat tushunchasi davlat boshqaruvi, insonning o‘z nafsi ustidan g‘alaba qozonishi va jamiyatdagi tartibning asosi sifatida talqin qilinadi.

Fiqhda esa adolat (al-‘adl) Allohning buyuk sifatlaridan biri bo‘lib, inson harakatlarining o‘lchovi sifatida ko‘riladi. Har bir musulmonning amali, so‘zi va qarori adolat mezoniga muvofiq bo‘lishi lozim. Fiqhiy manbalarda javobgarlik (mas’uliyat) nafaqat huquqiy, balki axloqiy va iymoniy jihatdan ham talqin qilinadi.

Adabiy asarlarda bu g‘oya obrazlar tizimi orqali ifodalanadi. Masalan, Navoiy qahramonlarining odil hukmdorlik, halollik, sabr-toqat va o‘z nafsini yenga bilish fazilatlari orqali fiqhda ko‘rsatilgan adolat tamoyillarini badiiy tarzda yoritadi. Shu tariqa, adabiyot va fiqh bir-birini to‘ldiruvchi, insonni komillikka yetaklovchi ikki yo‘nalish sifatida ko‘riladi.

Qiyosiy tahlil natijasida aniqlanishicha, adabiyotda adolat ko‘proq estetik va axloqiy jihatdan yoritilsa, fiqhda u ijtimoiy va huquqiy mezon sifatida mustahkamlanadi. Har ikkisi ham insonni javobgarlikka, halollikka va ruhiy poklikka chorlaydi.

Adabiyot va fiqh inson tafakkurining ikki asosiy ustuni sifatida jamiyatda adolat va mas’uliyat g‘oyalarini targ‘ib etadi. Ularning bir-birini to‘ldiruvchi mazmuni inson hayotining har bir sohasida barqarorlik va muvozanatni ta’minlaydi.

Adabiyot o‘zining badiiy-estetik kuchi orqali adolatni his etishga o‘rgatsa, fiqh insonni amaliy jihatdan adolatli qaror qabul qilishga undaydi. Shu bois, bu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi qiyosiy tadqiqot nafaqat ilmiy, balki tarbiyaviy ahamiyatga ham ega. Kelajakdagi izlanishlarda adabiy manbalar va fiqhiy qarashlar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni yanada kengroq o‘rganish, bugungi axloqiy-ma’naviy inqiroz sharoitida adolat konsepsiyasini qayta talqin qilish dolzarb masala bo‘lib qoladi.

Adabiyot va fiqh insoniyat tafakkurining ikki yirik manbai sifatida bir-birini to‘ldiruvchi ma’naviy tizimlardir. Ularning har ikkisi ham inson hayotining markaziga adolat, javobgarlik va halollik g‘oyalarini qo‘yadi. Fiqh ilmi bu tushunchalarga huquqiy, diniy va axloqiy mezonlar orqali yondashsa, adabiyot ularni badiiy-estetik tasvirlar orqali inson ruhiyatiga singdiradi. Shu bois, bu ikki yo‘nalishning qiyosiy o‘rganilishi nafaqat ilmiy, balki tarbiyaviy va ijtimoiy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, adabiyotda adolat tushunchasi ko‘proq insonning ichki olami, vijdon ovozi va axloqiy mukammallikka intilishi orqali ochib beriladi. Fiqhda esa bu g‘oya ijtimoiy tartib va huquqiy adolatni ta’minlovchi asosiy mezon sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, badiiy so‘z va fiqhiy tafakkur o‘rtasida chuqur ma’naviy aloqadorlik mavjud bo‘lib, ular birgalikda insonni ma’naviy poklanish va ijtimoiy mas’uliyat sari yetaklaydi.

Bugungi kunda globallashuv, ma’naviy inqiroz va qadriyatlar siljishi fonida adolat va javobgarlik tushunchalarini yangicha ilmiy yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqish zarur. Klassik adabiyot va fiqhiy manbalar bu borada bebaho manba bo‘lib, ular zamonaviy insonning axloqiy orientirlarini tiklashda tayanch vazifasini bajaradi.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotda adolat va javobgarlik g‘oyalari yangi ijtimoiy kontekstda qayta talqin qilinmoqda: inson huquqlari, erkinlik, ekologik mas’uliyat, gender tengligi kabi masalalarda ham fiqhiy tamoyillar va badiiy qarashlarning uyg‘unligi kuzatiladi. Shu jihatdan, mazkur mavzu kelgusida adabiyotshunoslik, falsafa va diniy-huquqiy tadqiqotlar chorrahasida yanada kengroq istiqbollarga ega.

Umuman olganda, adolat va javobgarlik g‘oyalari — millat ma’naviyatining, jamiyat barqarorligining va inson komilligining poydevori sifatida — har doim yangicha tahlil va tadqiqotga loyiq mavzulardir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Navoiy, A. (1983). Mahbub ul-qulub. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Sa’diy, Sh. (2010). Guliston. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
3. Al-G‘azzoliy, A. (2005). Ihyo ulum ad-din [Dinning jonlanishi]. Qohira: Dar al-Ma’rifa nashriyoti.
4. Rahimov, M. (2019). Islom huquqi asoslari (Fiqh). Toshkent: TDShU nashriyoti.
5. Yusuf al-Qaradawiy. (2017). Fiqh al-akhlāq (Axloq fiqhi). Bayrut: Dar al-Shuruq.
6. Karimov, N. (2021). Sharq adabiyotida axloqiy qadriyatlar tizimi. Toshkent: Akademnashr.
7. Abdulhakimov, B. (2020). Adabiyotda diniy va ma’naviy qadriyatlar ifodasi. Andijon davlat universiteti ilmiy to‘plami, №3, 45–52-betlar.
8. Shamsiyeva, D. (2022). Adabiyotda falsafiy va fiqhiy g‘oyalar uyg‘unligi. “Til va adabiyot” jurnali, №2, 78–84-betlar.
9. Niyozov, R. (2018). O‘zbek adabiyotida adolat konsepsiyasining rivoji. Toshkent: Ma’naviyat nashriyoti.
10. Al-Farabi. (1985). Fozil shahar ahlining qarashlari. Toshkent: Fan nashriyoti.

SOYANI ILDIZDAN TASHQARI OZIQLANTIRISHNING O'SIMLIK BARG YUZASI VA QURUQ MASSASIGA TA'SIRI

S.Sh.Xodiyeva
Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada soya o'simligining ildizdan tashqari oziqlantirilganda o'simlik ko'chatlarining quruq massasi va barg yuzasiga ta'siri haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: soya, Madad, Toshkent, Quruq massa, Barg yuzasi, G'unchalash, Barg yuzasi, Yalpi gullash, Dukkak shakllanishi.

Аннотация. В статье представлены данные о влиянии внекорневой подкормки проростков сои на сухую массу и площадь листьев.

Ключевые слова: соя, Мадад, Ташкент, сухая масса, площадь листьев, бутонизация, площадь листьев, общее цветение, образование бобов.

Abstract. This article presents data on the effect of foliar feeding on soybean seedlings on dry mass and leaf area.

Keywords: soybean, Madad, Tashkent, Dry mass, Leaf area, Budding, Leaf area, Total flowering, Pod formation.

Kirish. Soya (Glycine max L.) – dunyoda eng ko'p yetishtiriladigan dukkakli don ekinlaridan biri bo'lib, uning qishloq xo'jaligidagi ahamiyati tobora ortib bormoqda. Soya insoniyat tarixida 5000 yildan ortiq vaqt davomida muhim o'rin tutib kelgan bo'lsa-da, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab uning global ahamiyati keskin oshdi [1]. Bugungi kunda soya jahon qishloq xo'jaligining eng muhim ekinlaridan biriga aylandi.

Soya o'simligining asosiy qimmatli tomoni uning tarkibida yuqori miqdorda oqsil (33-45%) va yog' (17-25%) saqlashidadir. Shuningdek, soya dukkakli o'simlik sifatida tuproqni azot bilan boyitish qobiliyatiga ega bo'lib, almashlab ekish tizimlarida muhim o'rin tutadi [2]. O'zbekiston sharoitida ham soya yetishtirish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi, chunki u nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, balki chorvachilik, yog'-moy sanoati va boshqa sohalarga xomashyo tayyorlash imkonini beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi soya o'simligining qishloq xo'jaligidagi ko'p qirrali ahamiyatini, uning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini, shuningdek, O'zbekiston sharoitida soya yetishtirish istiqbollarini o'rganishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. Y.B.Saimnazarov, G.M.Shadiyevalarni, olib borilgan tadqiqotlari natijalarida soyaning o'rtapishar navlarini 10 may sanasida ekilganda unib chiqishi 6 kunni, shoxlanishi 15-17 kunni, gullash 50-55 kunni, pishishi 121-123 kunni tashkil qilgan, 20 may sanasida ekilganda unib chiqishi 4-5 kunni,

shoxlanishi 14-15 kunni, gullashi 50-52 kunni, pishishi 115-117 kunni tashkil etgan. Soyaning o‘rtapishar navining 10 may sanasida ekib yetishirilganda, bu soya o‘simligining rivojlanishi uchun maqbul davr hisoblanishi ta’kidlangan [3].

O‘simlik barg yuzasini meyorda bo‘lishi fotosintez jarayonini samarali kechishiga olib keladi hamda har bir o‘simlik uchun kerakli barg yuzasini hosil qiladi. A.Y.Barchukovaning (2012) ta’kidlashicha, maydondagi barg yuzasini ko‘payishi, fotosintez sof mahsuldorligini ortishi bilan amalga oshadi qayd etilgan [4].

Fotosintez o‘simlik organizmidagi asosiy jarayonlardan biri bo‘lib, uning dinamik holati ichki va tashqi omillarning uzviy ta’siri bilan belgilanadi. Muhit sharoitlarining har qanday o‘zgarishi avvalam bor fotosintez jarayonlarining jadalligi va yo‘nalishiga ta’sir qiladi. Bu esa pirovardida o‘simlikning o‘sishi, rivojlanishi va hosildorligining o‘zgarishlariga olib keladi. O‘simliklarning turli iqlim va tuproq sharoitlarida o‘sishi va hosildorligi turli fiziologik jarayonlarning, ayniqsa fotosintezning muhit sharoitlariga moslashishiga bog‘liq bo‘ladi. O‘simliklarning barg sathi, fotosintez jadalligi va uning sof mahsuldorligi, bargdagi plastid pigmentlarining miqdori soya navlarining biologik xususiyatlariga va yetishtirish sharoitlariga bog‘liqdir [5].

Natijalar va muhokama. O‘tkazilgan tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, turli o‘g‘it me’yorlari va suspenziya turlari o‘simliklarning o‘sish dinamikasi, quruq massa to‘planishi hamda barg yuzasining kengayishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Nazorat (o‘g‘itsiz) sharoitida o‘simliklarning rivojlanishi sekin kechgan. “Toshkent” navida g‘unchalash davrida quruq massa 21,8 g, “Madad” navida esa 21,1 g bo‘lgan. Gullash bosqichiga kelib, bu qiymatlar mos ravishda 54,7 g va 51,2 g ni tashkil etdi. Dukkak shakllanishi fazasida esa 126,8 g (“Toshkent”) va 118,7 g (“Madad”) bo‘lgan.

Barg yuzasi ham o‘xshash tendensiyada bo‘lib, nazorat sharoitida 1900 sm^2 atrofida shakllangan. Bu ko‘rsatkich o‘simlikning fotosintez maydoni cheklanganini va oziq moddalarning yetishmasligi o‘sishni susaytirganini bildiradi.

Karbamid o‘simlikka tez so‘riluvchi azot manbai sifatida ta’sir qilgan. Ushbu variantda quruq massa nazoratga nisbatan o‘rtacha 10–15 % ga oshgan. Masalan, $N_{60}P_{45}K_{30}$ me’yorida “Toshkent” navida dukkak shakllanishi fazasidagi quruq massa 141,2 g, “Madad” navida esa 133,6 g ni tashkil etgan.

Barg yuzasi ko‘rsatkichlari ham 2010 sm^2 “Toshkent” va 1990 sm^2 “Madad” gacha oshdi. Karbamid varianti o‘simlikning vegetativ organlarini kuchaytirgan bo‘lsa-da, barglarning to‘liq rivojlanishi va keng yuzaning hosil bo‘lishida boshqa kompleks suspenziyalar darajasiga yetmagan.

Kalifos suspenziyasi o‘simliklarda eng yuqori natijani ta’minladi. Bu o‘g‘it tarkibida azot, fosfor va kaliy muvozanatli shaklda mavjud bo‘lib, o‘simlikning har bir fenologik bosqichida o‘sishni rag‘batlantirdi. $N_{120}P_{90}K_{60}$ me’yorida “Toshkent” navining quruq massasi g‘unchalash fazasida 25,4 g, gullashda 65,2 g, dukkak shakllanishi fazasida esa 151,2 g ni tashkil etdi. Bu natija nazoratga nisbatan 20–22 foizga yuqori hisoblanadi.

№	O‘g‘it meyori	Suspyenziya turi	Nav nomi	Quruq massasi, g/tup			Barg yuzasi, sm^2/tup		
				G‘unchalash	Yalpi gullash	Dukkak shakllanishi	G‘unchalash	Yalpi gullash	Dukkak shakllanishi
1	Nazorat (o‘g‘itsiz)	Nazorat (o‘g‘itsiz)	Toshkent	21,8	54,7	126,8	286,3	925,2	1929,1
2			Madad	21,1	51,2	118,7	280,4	913,8	1921,9
3		Karbamid (andoza)	Toshkent	23,4	60,5	140,1	297,4	962,0	1980,0
4			Madad	23,0	56,5	131,0	295,5	957,7	1978,5
5		Kalifos	Toshkent	24,3	61,9	143,4	305,8	994,6	2030,7
6			Madad	24,3	58,6	135,7	302,0	987,8	2020,2
7		SAKO‘	Toshkent	24,5	62,4	144,5	308,5	1003,3	2031,2
8			Madad	24,3	58,6	135,7	304,3	993,5	2023,3
9	$N_{60}P_{45}K_{30}$	Nazorat (o‘g‘itsiz)	Toshkent	22,9	56,1	130,0	293,4	956,5	1975,9
10			Madad	22,7	53,1	123,1	293,4	937,4	1971,8
11		Karbamid (andoza)	Toshkent	24,1	60,9	141,2	301,8	987,1	2012,8
12			Madad	23,8	57,7	133,6	301,3	971,2	1990,5
13		Kalifos	Toshkent	25,6	65,5	151,7	328,3	1077,9	2107,9
14			Madad	24,7	59,9	138,9	308,8	1006,9	2052,9
15		SAKO‘	Toshkent	25,3	64,5	149,5	316,0	1061,2	2080,1
16			Madad	24,8	59,9	138,9	314,5	1016,7	2066,8
17	$N_{120}P_{90}K_{60}$	Nazorat (o‘g‘itsiz)	Toshkent	22,5	55,4	128,4	290,9	946,2	2107,5
18			Madad	22,5	52,5	121,6	290,3	942,0	2073,8
19		Karbamid (andoza)	Toshkent	23,8	60,7	140,7	301,6	986,6	2141,5
20			Madad	23,6	57,4	133,1	300,7	974,0	2122,5
21		Kalifos	Toshkent	25,4	65,2	151,2	322,4	1081,4	2244,0
22			Madad	24,7	59,9	138,9	309,2	1021,5	2205,1
23		SAKO‘	Toshkent	25,2	64,0	148,4	315,1	1051,3	2220,7
24			Madad	24,7	59,5	137,8	308,7	1015,5	2181,8

Turli meyorlarda o‘g‘itlash va suspenziya qilishning soya navlarida quruq massa va barg yuzasining shakllanishi (2023 yil)

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamadiyarova, R. . (2025). SOYA O‘SIMLIGINING QISHLOQ XO’JALIGIDAGI AHAMIYATI. *Yestestvenniye nauki v sovremennom mire: teoreticheskiye i prakticheskiye issledovaniya*, *4*(5), 36–39. izvlecheno ot https://inlibrary.uz/index.php/zdtf/article/view/78878.
2. Abdukarimov, D. T., & Sulaymonov, B. A. (2020). O'zbekistonda dukkakli ekinlarni yetishtirish texnologiyasi. Toshkent: Fan va texnologiY.
3. Saimnazarov Y.B., SHadiyeva G.M., Soyaning o‘rtapishar navlarining o‘sish dinamikasi // Tosh DAU “Seleksiya va urug‘chilikda innovasion texnologiyalarning istiqbollari hamda noqulay omillarga bardoshli ashyolar

yaratishning nazariy va amaliy asoslari” Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami. Toshkent, 2017. – B. 22-23.
4. Barchukova A.Y. Fotosinteticheskaya deyatelnost rasteniy risa pri ispolzovanii regulyatorov rosta / A.Y.Barchukova, N.S.Tomasheviya, N.V. Chernisheva, V.A.Lodatko, M.A.Lodatko // Risovodstvo. Nauchno-proizvodstvennniy jurnal.-2012.-№1 (20). – S.17-23.
5. Annamuratova D.R., Fozilov SH.M., Saidova F.B. Xorazm viloyati tuproq-iqlim sharoitida turli soya navlarining fotosintetik ko‘rsatkichlari. J: Innovatsion texnologiyalar. 2016. №2(22) – B. 47-50.

SOYANI ILDIZDAN TASHQARI OZIQLANTIRISHNING O‘SIMLIK BO‘YI SHAKLLANISHIGA TA’SIRI

S.Sh.Xodiyeva
Qarshi davlat texnika universiteti doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada soya o‘simligining ildizdan tashqari oziqlantirilganda o‘simlikning bo‘yiga ta’siri haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: soya, Madad, Toshkent, o‘simlik bo‘yi, suspenziya, mineral o‘g‘it, nazorat, andoza.

Аннотация. В данной статье приведены данные о влиянии внекорневого питания растения сои на рост растения. соя, Madad, Ташкент, рост растения, суспензия, минеральное удобрение, контроль, эталон.

Ключевые слова: Соя, Мадад, Ташкент, рост растения, суспензия, минеральное удобрение, контроль, эталон.

Abstract. This article provides information on the effect on plant height when soybean plants are fertilised above the root.

Keywords: soybean, Madad, Tashkent, plant height, suspension, mineral fertiliser, control, template.

Kirish. Dunyo bo‘yicha bugungi kunda 122 mln gektar maydonda soya parvarishlanib, yiliga 362 million tonnadan ziyod soya doni olinmoqda, jumladan Braziliya 37 mln, AQSH 31 mln, Argentina 18 mln, Hindiston 11 mln, Xitoy 9 mln, O‘zbekistonda 31.0 ming gektar ochiq maydonda soya ekilib 32,4 ming tonna soya doni yetishtiriladi.

Respublikamizda soyani asosiy ekin sifatida janubiy hududlarda 25.03 – 05.04 muddatlarda, markaziy hududlarda 01 – 15.04 muddatlarda, markaziy hududlarda esa 15 – 25.04 muddatlarda ekiladi [1].

O'zbekiston sharoitida ham soya yetishtirish istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi, chunki u nafaqat oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, balki chorvachilik, yog‘-moy sanoati va boshqa sohalarga xomashyo tayyorlash imkonini beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi soya o‘simligining qishloq xo‘jaligidagi ko‘p qirrali ahamiyatini, uning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini, shuningdek, O‘zbekiston sharoitida soya yetishtirishni yaxshilashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili. O.Norbekovning ta’kidlashicha dunyo dehqonchiligida ekin maydonlari hajmi jihatidan soya bug‘doy, sholi va makkajo‘xoridan keyingi o‘rinda turadi [2].

G.Shodiyeva, Y.Saimnazarov ma’lumotlrda Soyaning ekish me’yorlari urug‘ning yirikligiga va navning tezpisharligiga qarab belgilanadi. Soyadan mo‘l va sifatli hosil olish ko‘p jihatdan urug‘ni o‘z vaqtida maqbul muddatlarda ekish va sifatli urug‘likdan foydalanishga bog‘liqligi ta’kidlangan [3].

Z.M.Kushmetov, M.K.Hamroyevalarni ma’lumotlarida soya navlarida o‘rtacha sho‘rlangan tuproqlarda ildiz tizimi yaxshi rivojlangan, o‘q ildizi tuproqqa 1,5-2 metr chuqurlikkacha kirib boradi, lekin ildiz, asosan, tuproqning haydalma qismida rivojlanib juda ko‘p yon ildizlar hosil qiladi. Soya ildizida hosil bo‘lgan tugunak bakteriyalar havodan erkin azotni o‘zlashtirib, u bilan o‘simlikning azotga bo‘lgan ehtiyojini ta’minlaydi [4].

O.S.Amirqulov ta’kidlashicha, g‘alladan bo‘shagan maydonlarda takroriy ekinlarini ekish tuproqda ijobiy ta’sirini ko‘rsatibgina qolmasdan, uning unumdorligini oshirish uchun hizmat qiladi. Soya ekini tuproqning biologik unumdorligini oshiradi, o‘zidan keyin tuproqq 55-60 kg/ga miqdorda sof azot hosil qiladi [5]

Natijalar va muhokama. O‘tkazilgan tajriba natijalari shuni ko‘rsatdiki, soya o‘simligiga turli me’yorlarda o‘g‘itlash va suspenziya qilishning soya navlarining o‘simlik bo‘yi shakllanishiga ta’siri o‘rganildi. O‘tkazgan dala tajribalarimizdan olingan natijalarga ko‘ra, soya navlariga mineral o‘g‘it va suspenziya ishlatilmagan “Toshkent” navida 1-iyun holatida o‘simlik bo‘yi 11 smni, 15-iyunda esa o‘simlik bo‘yi 27,9 smni, 1-iyul holatida soya o‘simligi bo‘yi 37,4 smni, 15-iyul sanasida o‘simlik bo‘yi 49,7 smni va 1-avgustda soya ekini bo‘yi 61,0 smni tashkil etdi. “Madad” navida 1-iyun holatida o‘simlik bo‘yi 9,5 smni, 15-iyunda esa o‘simlik bo‘yi 24,9 smni, 1-iyul holatida soya o‘simligi bo‘yi 37,2 smni, 15-iyul sanasida o‘simlik bo‘yi 47,2 smni va 1-avgustda soya ekini bo‘yi 56,4 smni tashkil etdi. Ushbu variantdagi kuzatuvlar eng past natijani qayd etdi.

Soyaning navlariga $N_{60}P_{45}K_{30}$ mineral o‘g‘iti qo‘llanilganda va suspenziya sifatida kalifos preparati ishlatilgan “Toshkent” navida 1-iyun holatida o‘simlik bo‘yi 31,6 smni, 15-iyunda esa o‘simlik bo‘yi 45,6 smni, 1-iyul holatida soya

o‘simligi bo‘yi 62,8 smni, 15-iyul sanasida o‘simlik bo‘yi 73,1 smni va 1-avgustda soya ekini bo‘yi 80,1 smni tashkil etdi. Xuddi shunday oziqlantirishni “Madad” navida taqdbiq qilinganda 1-iyun holatida o‘simlik bo‘yi 27,2 smni, 15-iyunda esa o‘simlik bo‘yi 42,0 smni, 1-iyul holatida soya o‘simligi bo‘yi 58,1 smni, 15-iyul sanasida o‘simlik bo‘yi 71,9 smni va 1-avgustda soya ekini bo‘yi 78,8 smni tashkil etdi.

Soyaning navlariga $N_{120}P_{90}K_{60}$ mineral o‘g‘iti qo‘llanilganda va suspenziya sifatida SAKO‘ preparatidan foydalanilgan “Toshkent” navida 1-iyun holatida o‘simlik bo‘yi 43,1 smni, 15-iyunda esa o‘simlik bo‘yi 70,7 smni, 1-iyul holatida

Turli me’yorlarda o‘g‘itlash va suspenziya qilishning soya navlarining o‘simlik bo‘yi shakllanishiga ta’siri, sm (2022-2024 yy.)

№	O‘g‘it me’yori	Suspenziya turi	Nav nomi	O‘simlik bo‘yi, sm				
				1 iyun	15 iyun	1 iyul	15 iyul	1 avg
1	Nazorat (o’g’itsiz)	Nazorat (o’g’itsiz)	Toshkent	11,0	27,9	37,4	49,7	61,0
2			Madad	9,5	24,9	37,2	47,2	56,4
3		Karbamid (andoza)	Toshkent	14,4	31,9	43,2	56,0	64,7
4			Madad	14,6	28,3	40,2	51,9	63,9
5		Kalifos	Toshkent	14,5	37,3	50,0	67,3	75,3
6			Madad	16,0	38,9	47,4	63,7	75,1
7		SAKO‘	Toshkent	17,2	43,2	54,0	74,4	88,4
8			Madad	14,6	38,1	49,0	69,2	86,1
9	$N_{60}P_{45}K_{30}$	Nazorat (o’g’itsiz)	Toshkent	21,6	31,5	48,3	57,8	60,8
10			Madad	20,9	30,0	45,5	56,3	62,1
11		Karbamid (andoza)	Toshkent	23,6	34,9	51,2	61,7	68,2
12			Madad	22,1	35,9	52,8	63,3	70,4
13		Kalifos	Toshkent	31,6	45,6	62,8	73,1	80,1
14			Madad	27,2	42,0	58,1	71,9	78,8
15		SAKO‘	Toshkent	32,4	44,0	62,3	81,0	90,0
16			Madad	35,0	45,6	62,7	79,1	88,1
17	$N_{120}P_{90}K_{60}$	Nazorat (o’g’itsiz)	Toshkent	22,7	37,7	52,0	61,8	66,3
18			Madad	25,7	39,5	53,8	59,6	64,6
19		Karbamid (andoza)	Toshkent	31,6	48,2	62,6	73,7	77,7
20			Madad	32,7	48,4	63,4	69,7	75,8
21		Kalifos	Toshkent	37,8	58,3	75,4	86,6	90,3
22			Madad	37,8	55,6	70,5	81,5	86,1
23		SAKO‘	Toshkent	43,1	70,7	87,2	98,7	103,1
24			Madad	43,6	69,2	83,6	96,2	100,1

soya o‘simligi bo‘yi 87,2 smni, 15-iyul sanasida o‘simlik bo‘yi 98,7 smni va 1-avgustda soya ekini bo‘yi 103,1 smni tashkil etdi. Ushbu oziqlantirish bilan “Madad” navi bilan tajriba qilinganda 1-iyun holatida o‘simlik bo‘yi 43,6 smni, 15-iyunda esa o‘simlik bo‘yi 69,2 smni, 1-iyul holatida soya o‘simligi bo‘yi 83,6

smni, 15-iyul sanasida o‘simlik bo‘yi 96,2 smni va 1-avgustda soya ekini bo‘yi 100,1 sm bo‘lib eng baland ko‘rsatkichni qayd etdi.

Tajriba natijalariga ko‘ra eng maqbul oziqlantirish soyaning Toshkent va Madad navlariga $N_{60}P_{45}K_{30}$ mineral o‘g‘iti qo‘llanilgan va suspenziya sifatida kalifos preparati qo‘llanilgan oziqlantirish usuli tavsiya etildi. Ayni ushbu oziqlantirishdagi balandlikda o‘simlik barqaror, mustahkam poyali bo‘ladi. Quyosh nuri pastki barglargacha yetadi, bu fotosintezni yaxshilaydi. Hosil tugunlari baland joylashadi, shuning uchun kombaynda yig‘ish yo‘qotishsiz kechadi va hosildorlik oshishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Iminov A., Namozov F. Soya yetishtirish agrotexnikasi // Agro ilm 2018. №2 [52], – B. 29-30.
2. Norbekov O. Soya keltiradi sarmoya // O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi Toshkent, 2009. №10. – B. 7.
3. Shodiyeva G., Saimnazarov Yu. Soyaning “Toshkent” navi biometrik ko‘rsatkichlariga ekish muddatlari va me’yorlarining ta’siri // O‘zbekiston qishloq xo‘jalik Toshkent, 2017. №7, – B. 41.
4. Kushmetov Z.M., Hamroyeva M.K. Soya o‘simligida transpiratsiya jadalligining borishi // “O‘zbekiston respublikasida boshoqli don, noan’anaviy va moyli hamda ozuqa ekinlarini innovatsion texnologiyalar asosida yetishtirish istiqbollari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiya maqolalar to‘plami. Andijon, 2020. – B. 378-380.
5. Amirqulov O.S. Turli ekish asosida ekinning hosildorlik ko‘rsatgichi va tuproq unumdorligining o‘zgarishi// Life Sciences and Agriculture, 2020. №3.2. – B. 7-10.

RAQAMLI TA’LIM SHAROITIDA O‘QITUVCHINING YANGI ROLI VA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR

Baymurodova Hulkar Qahhor qizi
Filologiya va tillarni o'qitish o'zbek tili yo'nalishi
O'zbekiston milliy universiteti
2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchining yangi roli, zamonaviy pedagogik yondashuvlar va innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish masalalari yoritilgan. Raqamli transformatsiya davrida o‘qituvchi endilikda bilim manbai emas, balki ta’lim jarayonining tashkilotchisi, fasilitator va motivator sifatida faoliyat yuritadi. Maqolada raqamli kompetensiya, interaktiv metodlar, masofaviy va gibrid o‘qitish shakllarining afzalliklari tahlil qilinadi hamda o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishida raqamli savodxonlikning o‘rni ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim, o‘qituvchi roli, pedagogik yondashuv, innovatsion texnologiya, raqamli kompetensiya, masofaviy ta’lim, gibrid o‘qitish.

Abstract. This article explores the new role of teachers in the context of digital education, focusing on modern pedagogical approaches and the integration of innovative technologies into the learning process. In the era of digital transformation, the teacher is no longer merely a source of knowledge but a facilitator, organizer, and motivator of learning. The paper analyzes digital competence, interactive teaching methods, and the advantages of distance and hybrid learning, highlighting the importance of digital literacy in teachers’ professional development.

Key words: digital education, teacher’s role, pedagogical approach, innovative technology, digital competence, distance learning, hybrid teaching.

Аннотация. В статье рассматривается новая роль учителя в условиях цифрового образования, а также современные педагогические подходы и интеграция инновационных технологий в учебный процесс. В эпоху цифровой трансформации учитель выступает не только как источник знаний, но и как организатор, фасилитатор и мотиватор обучения. Анализируются понятия цифровой компетентности, интерактивные методы, преимущества дистанционного и гибридного обучения, а также значение цифровой грамотности в профессиональном развитии педагогов.

Ключевые слова: цифровое образование, роль учителя, педагогический подход, инновационные технологии, цифровая компетентность, дистанционное обучение, гибридное обучение.

XXI asrda ta’lim tizimi raqamli texnologiyalar asosida tubdan o‘zgarib bormoqda. Raqamli ta’lim nafaqat o‘quv jarayonini avtomatlashtirish, balki o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi munosabatlarni ham yangicha shakllantirishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda o‘qituvchining asosiy vazifasi faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga, axborotni tanlash va tahlil qilishga, ijodkorlikka yo‘naltirishdan iboratdir. Shu bois, o‘qituvchining yangi roli — fasilitator, yo‘l-yo‘riq ko‘rsatuvchi va motivator sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Raqamli ta’lim muhitida pedagogik yondashuvlar ham o‘zgarib, interaktiv metodlar, gibrid ta’lim modeli, masofaviy platformalar, sun’iy intellekt asosidagi baholash tizimlari keng qo‘llanilmoqda. O‘qituvchining raqamli kompetensiyasi, texnologik savodxonligi va zamonaviy pedagogik tafakkuri ta’lim sifati va samaradorligini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. Shu sababli, o‘qituvchilarning raqamli davrga mos yangi pedagogik yondashuvlarni egallashi dolzarb masala hisoblanadi.

Raqamli ta’lim sharoitida o‘qituvchi faoliyati tubdan yangi mazmun kasb etmoqda. U endilikda bilim uzatuvchidan ko‘ra, o‘quv jarayonini boshqaruvchi, o‘quvchilarni faol ishtirokchi va hamkor sifatida shakllantiruvchi shaxsga aylanmoqda. Bunday sharoitda o‘qituvchining muvaffaqiyati uning raqamli kompetensiyasi, pedagogik mahorati va yangilikka ochiqligiga bog‘liq.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlar, xususan, konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, hamkorlikda o‘qitish va loyiha asosidagi ta’lim metodlari raqamli vositalar bilan uyg‘unlashganda ta’lim samaradorligi yanada oshadi. Shu bois, ta’lim tizimi o‘qituvchilarni doimiy raqamli o‘qitish, malaka oshirish va innovatsion texnologiyalarni amaliyotga joriy etish orqali yangi bosqichga olib chiqishi zarur.

Raqamli ta’lim – bu zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan o‘qitish tizimi bo‘lib, u o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni yangi bosqichga olib chiqadi. Bugungi raqamli jamiyatda o‘qituvchi faqat ma’lumot beruvchi emas, balki o‘quv jarayonini boshqaruvchi, yo‘naltiruvchi, hamkorlikni tashkil etuvchi, shuningdek, innovatsion fikrlashni rag‘batlantiruvchi shaxs sifatida maydonga chiqmoqda.

O‘qituvchining yangi roli — fasilitatorlik faoliyatidir. U o‘quvchilarning mustaqil o‘rganish, mantiqiy fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va ijodiy yondashish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim muhitini yaratadi. Raqamli muhitda o‘qituvchi ta’lim resurslarini tahlil qilish, moslashtirish va samarali foydalanish bo‘yicha yuqori darajadagi kompetensiyaga ega bo‘lishi zarur. Shu jihatdan raqamli kompetensiya — zamonaviy o‘qituvchining eng muhim sifatlaridan biridir.

Raqamli ta’limda pedagogik yondashuvlar ham tubdan yangilanmoqda. An’anaviy darslar o‘rnini interaktiv platformalar, onlayn mashg‘ulotlar, gibrid ta’lim shakllari, loyiha va muammo asosidagi o‘qitish metodlari egallamoqda. Masalan, blended learning (gibrid o‘qitish) modeli yordamida o‘quvchi bir vaqtning o‘zida ham onlayn, ham an’anaviy tarzda ta’lim oladi. Bu yondashuv ta’lim jarayonini moslashuvchan, individual va samarali qiladi.

Bundan tashqari, raqamli ta’limda sun’iy intellekt, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR) texnologiyalaridan foydalanish o‘quv jarayonini yanada qiziqarli va o‘zlashtirishga qulay shaklga keltirmoqda. Masalan, tibbiyot, texnika yoki til o‘qitish yo‘nalishlarida VR laboratoriyalar va interaktiv dasturlar orqali o‘quvchilar amaliy ko‘nikmalarni xavfsiz muhitda shakllantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Shuningdek, o‘qituvchining pedagogik yondashuvi ham o‘zgarib, konstruktivizm, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, hamkorlikda o‘qitish va loyiha asosida o‘rganish kabi zamonaviy metodlar bilan boyimoqda. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlaydi, ularning o‘z fikrini erkin ifoda etish, axborotni tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Raqamli muhitda o‘qituvchi nafaqat bilim yetkazuvchi, balki o‘quvchilarning motivatsiyasini shakllantiruvchi shaxs sifatida ham muhim o‘rin tutadi. Bu jarayonda raqamli etikani, ya’ni internet madaniyatini, axborot xavfsizligini va mas’uliyatli onlayn xulq-atvorni o‘rgatish ham o‘qituvchining asosiy vazifalaridan biridir.

Shu tariqa, raqamli ta’lim o‘qituvchidan yangi fikrlash, texnologik tafakkur, tahliliy ko‘nikma va uzluksiz o‘rganishga tayyorlikni talab qiladi. Bu esa o‘z navbatida pedagoglarning malaka oshirish tizimini takomillashtirish, raqamli savodxonlikni rivojlantirish va o‘qitish jarayonini innovatsion texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirishni taqozo etadi.

Raqamli ta’limning joriy etilishi pedagogik jarayonning barcha tarkibiy qismlarini o‘zgartirib yubordi. Endi o‘qituvchi o‘z faoliyatini nafaqat auditoriya doirasida, balki virtual platformalar, onlayn resurslar, ijtimoiy tarmoqlar va sun’iy intellekt tizimlari orqali ham amalga oshirmoqda. Bu esa o‘qituvchidan ilgari bo‘lmagan yangi malaka, kompetensiya va kasbiy moslashuvchanlikni talab etadi.

Zamonaviy o‘qituvchi endilikda raqamli menejer, ta’lim muhitining dizayneri va motivatsiya manbai sifatida faoliyat yuritadi. U ta’lim jarayonini boshqarish bilan birga, o‘quvchilarda mustaqil o‘rganish, axborotni tahlil qilish va uni ijodiy qo‘llash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu sababli, o‘qituvchilarning raqamli savodxonligini oshirish, ularni texnologik yangiliklarga moslashtirish, shuningdek, ta’limda ijodkorlikni rag‘batlantiruvchi muhit yaratish zarur.

Kelajakda ta’lim jarayonining muvaffaqiyati o‘qituvchi–texnologiya–o‘quvchi o‘rtasidagi muvozanatni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish bilan belgilanadi. Shuningdek, o‘qituvchi faoliyatida emotsional intellekt, kommunikativ madaniyat va raqamli etika kabi jihatlar ham asosiy o‘rinni egallaydi. Chunki raqamli dunyoda faqat texnik bilim emas, balki insoniy qadriyatlarni asrash, mas’uliyat va axloqiy tamoyillarga amal qilish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli ta’limning barqaror rivojlanishi uchun davlat siyosati darajasida o‘qituvchilarni qo‘llab-quvvatlash, ularning kasbiy rivojlanishi uchun onlayn treninglar, interaktiv kurslar va xalqaro tajriba almashish platformalarini yo‘lga qo‘yish zarur. Shuningdek, ta’lim muassasalarida pedagogik innovatsiyalar laboratoriyalari tashkil etish, ilg‘or o‘qituvchilar tajribasini ommalashtirish ham dolzarb masalalardan biridir.

Umuman olganda, raqamli davrda o‘qituvchining roli yanada kengayib, u nafaqat bilim beruvchi, balki insoniy qadriyatlarni raqamli muhitda saqlovchi, ta’limning ma’naviy-axloqiy asoslarini mustahkamlovchi yetakchiga aylanmoqda. Shu sababli, har bir pedagog o‘z faoliyatida innovatsion fikrlash, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish va o‘quvchilar bilan interaktiv hamkorlikni rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmog‘i lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Karimova, N. (2023). Raqamli ta’lim muhitida o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. Qodirov, B. (2022). Innovatsion pedagogika va raqamli transformatsiya. Samarqand: Oliy ta’lim nashriyoti.
3. UNESCO. (2021). Teachers in the Digital Age: Guidelines for ICT-Enhanced Education. Paris: UNESCO Publishing.
4. Anderson, T., & Dron, J. (2020). Teaching and Learning in Digital Age: The Evolution of Online Education. Athabasca University Press.
5. Tapscott, D. (2019). Grown Up Digital: How the Net Generation is Changing Your World. McGraw-Hill Education.
6. Mishra, P., & Koehler, M. J. (2006). Technological Pedagogical Content Knowledge (TPACK) Framework for Teacher Education. Teachers College Record, 108(6), 1017–1054.
7. Воробьева, И. Н. (2020). Цифровая педагогика: теория и практика дистанционного обучения. Москва: Просвещение.
8. Garrison, D. R., & Vaughan, N. D. (2017). Blended Learning in Higher Education: Framework, Principles, and Guidelines. San Francisco: Jossey-Bass.

9. Alimova, M., & Tursunov, O. (2022). Pedagogik innovatsiyalar va raqamli texnologiyalar integratsiyasi. “Ta’lim va jamiyat” jurnali, №4, 35–41-betlar.
10. European Commission. (2020). Digital Education Action Plan 2021–2027: Resetting Education and Training for the Digital Age. Brussels: EU Publications.

ЁШЛАРДА МАФКУРАВИЙ ИММУНИТЕТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ ПЕДАГОГИК-АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Маджидов Азим Каххарович
Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш бўйича педагогик-амалий жиҳатлар очиб берилади. Шунингдек, алломалар илмий меросининг таъсирчанлиги ҳақида сўз боради.

Калит сўз: кибер-майдон, термизий алломалар, ғоявий ҳужумлар, ҳис-туйғу, фуқаролик бурчи, ахлоқий-маънавийлик, “инсонпарварлик”, “ватанпарварлик”, “халқпарварлик”, педагогик тадбирлар, маданий-маънавий лойиҳалар.

Ёшлар онгига кириб келаётган турли ғоялар, кибер-майдон орқали тарқалаётган экстремист, мутаассиб тушунчалар – бу бугунги жамиятда катта хавф ҳисобланади. Уларни бартараф этиш учун нафақат ҳуқуқий, балки маънавий-таълимий чоралар ҳам зарур. Ёшлар иқтисодий, ижтимоий, ахборот майдонида етарли тажрибага эҳтиёж сезиши табиий. Шу боис уларни ёт ғоялардан ҳимоялашда маънавий мерос манбаси сифатида термизий алломаларнинг фикрлари қўл келади.

Улуғ алломаларимизнинг илмий мероси том маънода мафкуравий иммунитетни шакллантиришда бирламчи аҳамият касб этадиган жиҳатлардан бири саналади.

Шу ўринда мафкуравий иммунитет тушунчаси ҳақида бироз тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ. Мафкуравий иммунитет – бу ёшларнинг турли ғоявий ҳужумлар, экстремистик, террористик ёт мафкуралар, радикал таъсирларга қарши танқидий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш, уларни ўзига хос маданий-маънавий мажмуда, миллий ва диний қадриятларга содиқ бўлишга ундайдиган педагогик воситадир. Масалан, тадқиқотларда “мафкуравий иммунитет – мафкура, ҳис-туйғу, ирода, фуқаролик бурчи, юрт

тақдири-дахлдорлик туйғуси, фаол фуқаролик позицияси ва қатъий эътиқодини ривожлантирувчи қудратли восита”29 деб таърифланган.

Шу нуқтаи назардан ёшлар тарбиясида уларнинг таълим-тарбия ва маънавият йўналишидаги қарашлари самарали натижа бериши шубҳасиз.

Ўз навбатида, Термизий алломаларнинг таълим-тарбия, маънавият йўналишидаги қарашларини ёшлар тарбиясида қуйидаги шаклларда қўллаш имкониятлари таҳлил этилади:

Илмга эътибор: термизий алломалар мусулмон илмига ҳисса қўшган олимлар сифатида танилган бўлиб, улар томонидан ҳадис, фиқҳ, тилшунослик, шеърият, тарих ва тасаввуф каби йўналишларда асарлар яратилгани миллий ва диний қадриятларимизни англаш учун муҳим манба ҳисобланади. Чунки мазкур илмий мерос ёшларни илмга интилишга ундаши билан бир қаторда уларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришда, мустақил фикр юритишида юксак аҳамият касб этади.

Ахлоқий-маънавийлик: термизий алломалар меросида “инсонпарварлик”, “ватанпарварлик”, “халқпарварлик” каби ғоялар алоҳида кўтарилган. Бу эса ёшларда ўзини жамиятда ватанга дахлдор ҳис қилиш, халқ олдида масъулиятни англаш каби ёт ғояларга қарши ҳимоя механизмини кучайтиради.

Меросни тарғиб қилиш: сўнгги йилларда Имом Термизий ва термизий алломалар меросини чуқур ўрганишга алоҳида эътибор қаратилиши билан термизий алломалар меросини кенг тарғиб этишга давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилмоқда. Бунга Имом Термизий таваллудининг 1200 йиллигини кенг нишонлаш кабилар бўйича олиб борилаётган ислоҳотларни алоҳида таъкидлаб ўтиш мумкин.30 Бу эса ёшларни ижтимоий ҳамжиҳатликка, бир-бирига ҳурмат билан муносабатга ундайди – экстремизмга қарши ижтимоий пойдевор яратади.

Тарбия йўналишидаги манба: алломалар илмий меросини тарбия жараёнига татбиқ қилиш жуда муҳим. Агар маънавий меросимизга раҳна солиб турган ташқи ғоявий хавфларни доимо эътибор марказимизда туришини инобатга олсак, алломалар илмий мероси ҳар қачонгидан ҳам кўра муҳим аҳамият касб этади. Бу эса ёшларни ёт ғояларга қарши тайёрлаш жараёнида илмий-маънавий заминни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

---

[29] О.Ортиков. Маънавий-маърифий ишлар жараёнида талабаларда мафкуравий иммунитетни ривожлантиришнинг илмий педагогик асослари. // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати // Олий таълим тизими кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи PhD.03/30.09.2023.пед.173.01 рақамли илмий кенгаш, Бухоро давлат университети., Тошкент – 2025. 14-б.

[30] PQ-292-сон 15.08.2024. Imom Termiziy tavalludining 1200-yilligini keng nishonlash to‘g‘risida

Шу жиҳатдан ёшлар тарбиясида қуйидаги имкониятлар пайдо бўлади:

Термизий алломаларнинг ҳаёти, илмий мероси мисол қилиб кўрсатилади – бу ёшлар учун мақсад бўлади.

Алломаларнинг қилган ишларини таҳлил қилиш орқали “нима учун у илмга интилди?”, “қандай мақсадда хизмат қилди?” деган саволлар билан ёшлар танқидий фикрлашга ўргатилади.

Меросдаги ғояларни ёшлар контекстига мослаштириш: масалан, ватанпарварлик, инсонпарварлик, илмга интилиш – бу ғоялар экстремизмга қарши ҳимоя қатламини ҳосил қилади.

Педагогик тадбирлар (семинарлар, дарсликлар, рефератлар) орқали меросни ҳаётга татбиқ қилиш – бу “фаол яратувчанлик”ни шакллантиради, яъни ёшлар пассив эмас, балки фаол позиция эгаси бўлади.

Ижтимоий ҳамкорлик ва маданият асосида тарбий – мерос орқали ёшлар жамиятга, маънавиятга боғланади, бу уларни ёт ғояларга қарши иммунитетли қилади.

Шулар ҳақида сўз юритилганда, ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш бўйича педагогик-амалий жиҳатлар ўртага чиқади.

Юқорида таҳлил қилинган назарий асослар орқали мафкуравий иммунитетни шакллантириш учун қуйидаги педагогик усулларни қўллаш мумкин:

Маънавий-тарбиявий дарслар: термизий алломаларнинг асарлари, ҳаёт йўллари дарслар таркибига киритилиши, ёшлар билан муҳокама қилиниши. Бу орқали ёшлар “бу одам нима қилган?”, “қандай ғоялар билан яшаган?” деган саволлар билан танишиб, меросни ўзлаштиради.

Танқидий фикрлашни ривожлантириш: ёшларни фақат билим билан эмас, балки фикр билан ишлашга ўргатиш. Масалан, ёт ғоялар билан солиштириш, алломаларнинг ғоялари билан таҳлил қилиш, “қайси жиҳатида бу ғоя хавфли?” деган саволларга жавоб топиш.

Маданий-маънавий лойиҳалар: “Термизий алломаларнинг мероси” мавзусида маърифий-амалий семинарлар, танлволар, ёшлар форумлари ташкил этиш – ёшлари фаол ҳолга келтиради ва жамоа ичида маънавий жамият тузади. У эса ёт ғоялар таъсирини камайтиради.

Ахборот-коммуникация технологиялари орқали тарғибот: ёшлар кўпроқ онлайн майдонда фаол экан, шуни инобатга олиб, термизий алломаларнинг мероси ҳақида замонавий видео, блог, подкастлар яратиш – бу маънавий ҳимояни мустаҳкалашга хизмат қилади.

Ижтимоий муҳит ва оилавий тарбияни кучайтириш: мафкуравий иммунитет фақат мактаб билан эмас, балки оилада, маҳаллада ҳам

шаклланади. Шу боис ота-оналар, маҳалла етакчилари термизий алломаларнинг ғояларини тушуниб, ёшлар билан суҳбатлар ташкил этиши муҳим.

Юқоридаги таҳлиллар шуни кўрсатадики, термизий алломаларнинг илмий-маънавий мероси ёшларимизда мафкуравий иммунитетни шакллантириш учун қимматли манба бўла олади. Мерос орқали ёшлар орасида илм-интилиш, тақдий фикрлаш, ватанпарварлик, ахлоқий камолот каби қадриятлар ўсади ва ёт ғояларга нисбатан ҳимоя табиати мустаҳкамланади. Бироқ бу жараён шунчаки меросни ўқитиш билан тугамайди – педагогик метод, замоанвий ахборот воситалари, ижтимоий муҳит, оилавий тарбия элементлари билан тўлдирлиши керак. Шу тарзда “мерос+тарбия” формуласи ёшларнинг ғоявий ҳудуддаги барқарорлигини таъминлайди.

Адабиётлар

1. PQ-292-son 15.08.2024. Imom Termiziy tavalludining 1200-yilligini keng nishonlash to‘g‘risida
2. О.Ортиков. Маънавий-маърифий ишлар жараёнида талабаларда мафкуравий иммунитетни ривожлантиришнинг илмий педагогик асослари. // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати // Олий таълим тизими кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти ҳузуридаги илмий даражалар берувчи PhD.03/30.09.2023.пед.173.01 рақамли илмий кенгаш, Бухоро давлат университети., Тошкент – 2025. 48-б.

ЁТ ҒОЯЛАР ВА УЛАРНИНГ ЁШЛАР ОНГИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ ОМИЛЛАРИ

Маджидов Азим Каххарович
Термиз давлат педагогика институти ўқитувчиси

Аннотация. Ушбу мақолада ёт ғояларнинг шаклланиши, тарқалиш омиллари ва ёшлар онгига таъсири ҳақида сўз боради, шунингдек, ёт ғоялар таъсиридан ҳимояланишнинг асосий йўллари кўриб чиқилади.

Калит сўз: ёт ғоялар, глобаллашув, ижтимоий ҳаёт, кибер ғоялар, мафкура, интернет, ижтимоий тармоқ, экстремистик ва радикал ғоялар, қадрият, онг, тафаккур, таълим-тарбия, оила.

Глобаллашув жараёни бугунги кунда бутун дунёнинг асосий хусусиятларидан биридир. У мураккаб ва зиддиятли, айни пайтда объектив жараён эканлиги билан характерланади ҳамда ижтимоий ҳаёт билан боғлиқлиги алоҳида аҳамият касб этади. Бу бир томондан, ижтимоий ҳаёт

талаблари, глобал ютуқларга бўлган эҳтиёжи билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан глобаллашув турли халқлар, миллатлар ижтимоий ҳаёт соҳаларига турли хил таъсир кўрсатмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида” 2017 йил 28 июлдаги ПҚ-3160-сонли қарорида глобаллашувнинг хусусияти “Бугунги кунда дунёда глобаллашув жараёнлари кучайиб, тинчлик ва барқарорликка қарши янги таҳдид ва хатарлар тобора кўпайиб бормоқда. Бундай мураккаб ва таҳликали вазият соҳада амалга оширилган ишларни танқидий баҳолаб, унинг фаолиятини замон талаблари асосида такомиллаштиришни тақозо этмоқда” – деган фикрлар билан очиб берилган31.

Глобаллашувнинг таъсирини позитив ва негатив кўринишларга эга эканлигини таъкидлаш лозим. Бунинг ҳам ўзига хос сабаблари мавжуд. Глобаллашувнинг ғоявий ва мафкуравий таҳдидлари ана шундай кўринишларнинг биридир. Глобаллашув жараёнининг ғоявий ва мафкуравий ҳаёт соҳаларида турли хил ғоявий мафкуравий таҳдид кўринишларининг сабабларини ҳамда омилларини, номоён бўлиш хусусиятларини холисона ўрганиш, таҳлил этиш асосида ёшларда билим, кўникмаларни ва малака ҳосил қилиш ҳамда глобаллашувнинг ғоявий ва мафкуравий таҳдидлари билан таништириш ва унинг негатив оқибатларини ёритиш орқали ёт ғоялар салбий таъсирининг олдини олиш, ғоявий-мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Бугунги кунда жамиятда турли ғоялар ва маънавий оқимлар жадал суратларда тарқалмоқда. Ёшлар – жамиятнинг энг сезгир ва ўзгарувчан қатлами ҳисобланади. Шу боис, уларнинг онгига тушадиган ҳар қандай ғоя, маълумот ёки ахборот уларга катта таъсир кўрсатиши мумкин. Айниқса, ёт ғоялар – яъни миллий, маданий ва диний қадрятларимизга зид бўлган, ёшларни нотўғри йўлларга бошлайдиган ғоялар – ёшлар онгининг шаклланишида хавф туғдиради.

Ёт ғоя – бу бирор жамият ёки маданиятнинг қадриятларига мос келмайдиган ташқи таъсир орқали ёшлар онгига кириб, уларни нотўғри фикр ва қарашларга олиб келадиган маънавий ёки мафкуравий концепция. Ёт ғоялар бир қанча кўринишларда номоён бўлиши мумкин.

Ёт ғояларнинг қуйидаги шаклларини кўриб чиқамиз:

Экстремистик ва радикал ғоялар – зўравонлик, терроризм ва миллатлараро нафратни тарғиб қилади;

[31] PQ-3160-son 28.07.2017. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida

Кибер ғоялар – интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиладиган нотўғри ва зарарли ахборотлар;

Нотўғри маданий ва мода оқимлари – ёшларни миллий маданият ва қадриятларидан узоқлаштирувчи ғоялар.

Ёшларнинг бу каби турли хил ёт ва зарарли ғоялар таъсирига тушиб қолмасликлари учун ҳар томонлама мафкуравий қуроллантиришни даврнинг ўзи талаб қилмоқда. Шундай экан, Беруний, Ибн Сино, Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Мансур Мотурудий, Алишер Навоий ва бошқа буюк алломаларимиз асарлари миллий тарбиямизнинг асосий ғояси бўлиб қолиши ва уларнинг асарларида келтирилган ибратли фазилатларни ёшлар онгига сингдиришимиз лозим. Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг таъбири билан айтганда, “... ёшларни миллий ва умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялаш соҳасидаги ишларни янада кучайтириши зарур. Бу бугун бизнинг барчамиз учун ҳаётий муҳим вазифадир”32.

Умуман олганда, бугунги кунда интернет тизими ижтимоий тармоқларининг салбий таъсирининг олдини олиш учун ёшларнинг маънавий салоҳиятини ошириш, иқтидорли ва истеъдодли ёшларнинг ўз ижодларини эркин намойиш этиш ва ахборот алмашиш имкониятларини янада кенгайтириш мақсадида замонавий ахборот технологиялари орқали махсус интернет дастурларини кўпроқ тузиб, ёшларга мўлжалланган турли мавзулар бўйича мақсадли лойиҳа ва соҳавий тизимли дастурларни тайёрлаш ва уларни доимий тарзда янгилаб бориш мақсадга мувофиқдир.

Ёт ғояларнинг ёшлар онгига таъсир омиллари:

Ахборот воситалари ва интернет. Замонавий глобаллашув жараёнида интернет ва ижтимоий тармоқлар ёшлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланиб улгурган. Шу сабабли, турли ғоялар ва аборотлар уларга тез етиб боради. Масалан нотўғри маълумотлар, радикал сонтент, шасий ҳаётга тажовуз қилувчи ёки зўровонликни тарғиб қилувчи материаллар ёшлар онгида салбий из қолдириши мумкин.

Дўстлар ва атроф – муҳит. Ёшлар ўзларини атроф-муҳитга мослашга интилади. Агар дўстлар гуруҳи ёт ғояларни қўлласа ёки радикал фикрларга мойил бўлса, шундай гуруҳга аъзо бўлган ёшлар онгида ҳам ўша ғоялар мустаҳкамланади.

Оила ва тарбия омиллари. Ота-она ва яқинлар тарбияси ёшларнинг фикрлаш ва қарор қабул қилиш жараёнида муҳим аҳамият касб этади. Оила

[32] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи

томонидан маънавий қадриятлар етарли даражада берилмаса, ёшлар ёт ғояларга осон таъсирланади.

Таълим ва маънавий етуклик. Мактаб ва оила таълим муассасалари ёшларнинг дунёқарашини шакллантиради. Таълим сифатининг пастлиги, маънавий ва ахлоқий тарбиянинг етишмаслиги ёт ғояларга қарши иммунитетни камайтиради.

Шу ўринда айтиш жоизки, ёт ғояларнинг ёшлар онгига бир нечта салбий таъсирлари ҳам мавжуд. Илмий тадқиқодлар шуни кўрсатадики, ёшлар онгига тушадиган ҳар қандай ахборот, у радикал экстремистик ёки нотўғри маданий ғоя бўлишидан қатъи назар, уларнинг ижтимоий хулқ-атвори ва қадриятларига бевосита таъсир қилади.

Инсоният тарихи шуни кўрсатадики, ҳар қандай даврда ҳам ғояга қарши ғоя, фикрга қарши фикр билан курашиш инсоний тараққиётнинг асосий мезони бўлиб келган. Бугунги кунда ҳам ёш авлод онги ва қалбини турли ғоявий таҳдидлардан ҳимоя қлиш, маънавий иммунитетни мустаҳкамлаш давлат ва жамият сиёсатининг устувор вазифаси сифатида намоён бўлмоқда. Зеро, миллатнинг маънавий барқарорлиги фақат ташқи хавфсизлик билан эмас, балки ички мафкуравий соғлом муҳит билан таъминланади. Шу нуқтаи назардан, ёшларда онгли тафаккур, танқидий фикрлаш ва миллий ғояга садоқат ҳиссини шакллантириш орқали жаҳолатга қарши маърифат йўлидаги кураш самарадорлигини ошириш мумкин.

Шу билан бирга, жамиятда учрайдиган худбинлик, лоқайдлик, маҳаллийчилик, манфаатпарастли каби иллатлар миллатнинг маънавий кучини сусайтиради. Бу иллатларни бартараф этишда зиёлилар, олимлар, адиблар, маданият ва санъат аҳлининг фаол иштироки ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ёшларни Ватанга муҳаббат, миллий ва диний қадриятларга ҳурмат, жаҳон тафаккурига очиқлик руҳида тарбиялаш эса замонавий мафкуравий ишларнинг асосий йўналиши бўлиши керак. Фақат шундагина ёш авлодда мафкуравий иммунитет шаклланиб, улар миллий ўзлигини англайдиган, замон билан ҳамқадам тараққийпарвар инсонлар сифатида вояга етадилар.

Адабиётлар

1. PQ-3160-son 28.07.2017. Ma’naviy-ma’rifiy ishlar samaradorligini oshirish va sohani rivojlantirishni yangi bosqichga ko‘tarish to‘g‘risida.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Республика байналмилал маданият маркази ташкил этилганининг 25 йиллигига бағишланган учрашувдаги нутқи

3. Отамуратов С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик. – Тошкент, 2012. – 430 б.
4. Садулла Отамуратов. Глобализатион анд натионал спиритуал сесуритй. – Таемеер Публисатионс ЛЛС (Мичиган, УСА/Ҳйдерабад, Индиа, 2024. – 330 п.
5. Шамсиева И. Ёш авлод маънавий ривожига интернетнинг таъсири ва ахборот психологик хавфсизлик муоммоси. “Ижтимоий фикр-инсон ҳуқуқлари” журнали №1, 2007, 172-бет.
6. Бекматов А. Глобаллашув, миллий анъаналар ва ёшлар тарбияси. // Ёшларни миллий истиқлол ғояси руҳида тарбиялаш – Ватан тинчлиги ва хафвсизлигини мустаҳкамланиш муҳим омили” мавзусидаги Республикага илмиямалий анжуман материаллари. - Тошкент, 2004, 67-68 бетлар.
7. Аббосхўжаев, Умарова Н., Қўчқоров Р. Мафкура полигонларидаги олишув. – Тошкент, «Академия», 2007. 14-15-бетлар.
8. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Тошкент, «Ўзбекистон», 2000, 3-бет.
9. Аббосхўжаев, Умарова Н., Қўчқоров Р. Мафкура полигонларидаги олишув. – Тошкент, «Академия», 2007. 16-бет.
10. Удовик С.Л. Глобализация: семиотические подходы. – Москва, «Ваклер», 2002, с. 389.
11. Машарипова Г.К. Глобаллашув ва ХХИ аср ёшлари. // “Глобаллашув ва миллий-маънавий тараққиёт тенденсиялари” Республика илмий-амалий анжуманидаги маърузалар тўплами. (2015 йил 23 май) – Т., 2015. - 339-340-бетлар.

STEM YO‘NALISHIDA EKOLOGIK KOMPETENSIYANI SHAKLLANTIRISHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Raxmanova Zebiniso Po‘Latovna
O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta’lim tizimi kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti tadqiqotchisi, biologiya fanlari nomzodi., dotsent.

Annotatsiya. Maqolada STEM ta’lim konsepsiyasi asosida o‘quvchilarda ekologik kompetensiyani shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari tahlil etilgan. Ekologik bilimlarni fan, texnologiya, muhandislik va matematika integratsiyasi orqali o‘zlashtirish jarayonidagi metodik yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchilar malakasini oshirish tizimida STEM yondashuvini joriy etishning afzalliklari va amaliyotdagi tatbiq yo‘nalishlari ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: STEM ta’lim, ekologik kompetensiya, fanlar integratsiyasi, ekologik madaniyat, ilmiy tafakkur, pedagogik innovatsiyalar.

XXI asrda ta’lim tizimida ilmiy-tafakkur, texnologiya va ekologik madaniyatning uyg‘un rivojlanishi ustuvor vazifaga aylandi. Tabiat va jamiyat munosabatlarida yuzaga kelayotgan ekologik muammolarni ilmiy jihatdan tahlil etish va ularni hal qilishga qodir avlodni tayyorlash uchun innovatsion ta’lim modellari zarur. Shunday yondashuvlardan biri - STEM ta’lim konsepsiyasi (Science, Technology, Engineering, Mathematics) bo‘lib, u fanlararo bilimlarni hayotiy amaliyot bilan bog‘lashni ko‘zda tutadi [1]. STEM ta’lim nafaqat texnik yo‘nalishdagi ko‘nikmalarni, balki ekologik kompetentlikni ham rivojlantirish uchun samarali metodik asos hisoblanadi. Chunki tabiiy fanlar va muhandislik sohasidagi bilimlar ekologiyaning amaliy masalalarini yechishda muhim o‘rin tutadi [2]. Ekologik kompetensiya – shaxsning tabiat bilan ongli munosabatini belgilaydigan bilim, ko‘nikma, qadriyat va faolliklar tizimidir.

Unga quyidagilar kiradi:

1. Kognitiv (bilim) komponenti: ekotizimlar tuzilishi, inson faoliyatining ta’siri haqidagi bilimlar;

2. Faoliyat (amaliy) komponenti: ekologik muammolarni hal qilish bo‘yicha amaliy ko‘nikmalar;

3. Aksilojik (qiymatiy) komponenti: tabiatga mas’uliyatli munosabat va barqaror rivojlanish g‘oyalariga ishonch [3].

Zamonaviy ta’limda ushbu kompetensiyani shakllantirishning samarali usuli sifatida integrativ va loyihaviy STEM yondashuvi keng qo‘llanilmoqda.

STEM ta’limda ekologik kompetensiyani shakllantirish mexanizmlari

1. Fanlar integratsiyasi orqali ekologik tafakkurni rivojlantirish. STEM ta’lim modellari biologiya, kimyo, fizika, informatika va matematika fanlarini birgalikda o‘rganishni nazarda tutadi. Bu integratsiya o‘quvchilarda ilmiy fikrlash va ijodiy yechim topish qobiliyatini rivojlantiradi [4].

2. Loyihaviy va tadqiqot faoliyatini yo‘lga qo‘yish. O‘quvchilar “ekologik loyiha” tayyorlash jarayonida ilmiy gipoteza qo‘yadi, tajriba o‘tkazadi va natijalarni tahlil qiladi. Bu jarayon orqali ekologik kompetensiyaning amaliy qismi shakllanadi [5].

3. Axborot texnologiyalari va raqamli muhitdan foydalanish. Interaktiv simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar, raqamli kartalar va mobil ilovalar ekologik jarayonlarni modellash imkonini beradi. Bu esa STEM ta’limning axborot-kommunikatsion salohiyatini oshiradi va ekologik idrokni chuqurlashtiradi [6].

O‘qituvchilar malakasini oshirish tizimida STEM yondashuvi

O‘qituvchilarning ekologik kompetensiyasini takomillashtirish uchun STEM ta’lim texnologiyalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Malaka oshirish jarayonida quyidagi yo‘nalishlarga e’tibor qaratish lozim:

- fanlararo integratsiya asosida ekologik mavzularni o‘qitish metodikasini o‘zlashtirish;

- zamonaviy laboratoriya va raqamli asboblardan foydalanishni o‘rganish;

- ekologik loyihalarni tashkil etishda ilmiy tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish. Bu jarayonda pedagoglarning innovatsion faolligi va kreativ fikrlashi ekologik ta’limning samaradorligini belgilaydi [7].

STEM ta’lim ekotizim muammolarini ilmiy va amaliy jihatdan hal qilishga yo‘naltirilgan ta’lim modeli sifatida ekologik kompetensiyani shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Fanlar integratsiyasi, tadqiqot faoliyati, raqamli texnologiyalar va loyihaviy ish uslublari yoshlarda tabiatga mas’uliyatli munosabatni shakllantiradi. O‘qituvchilar malakasini oshirish jarayonida STEM yondashuvini joriy etish — ekologik kompetntlikni barqaror rivojlantirishning zamonaviy mexanizmi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bybee R. STEM Education: Challenges and Opportunities. – Science, 2013.
2. Becker K., Park K. Effects of integrative approaches among STEM subjects on students’ learning. – Journal of STEM Education, 2011.
3. Nazarova Sh. Ekologik kompetensiya va uning pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan, 2020.
4. Xalilova M. Integratsiya fanlari asosida ekologik bilim berish samaradorligi. // «Ta’lim va innovatsiya», №2, 2022.

5. Barrett B., Moran C. Project-based STEM Learning for Environmental Education. – Environmental Education Research, 2021.
6. UNESCO. STEM for Sustainable Development. – Paris, 2020.
7. Usmonov U. Pedagoglarning STEM kompetensiyasini rivojlantirishning ilmiy asoslari. – Toshkent davlat pedagogika universiteti, 2023.

JALOLIDDIN RUMIY ASARLARIDA TIL VA TAFAKKUR UYG‘UNLIGI: FALSAFIY-LINGVISTIK TAHLIL

Matkarimova Munira Otanazarovna
Xorazm viloyati Urganch shahar
3-son maktabi o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jaloliddin Rumiy asarlarida til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro uyg‘unlik falsafiy-lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Rumiyning “Masnaviy” dostonida so‘zning ma’naviy kuchi, fikrning badiiy shaklga aylanish jarayoni hamda til orqali inson ruhiyatining ifodalanishi ilmiy asosda o‘rganiladi. Tadqiqotda so‘z, ma’no va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik Rumiyning metaforik tafakkuri, diniy-axloqiy konseptlari va majoziy obrazlari misolida tahlil etiladi. Shuningdek, Rumiy tili orqali inson va olam, modda va ruh o‘rtasidagi falsafiy uyg‘unlik ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Jaloliddin Rumiy, til va tafakkur, falsafiy lingvistika, majoz, so‘z, ma’no, ruh, “Masnaviy”, konsept.

Annotation. This article explores the interrelation between language and thought in the works of Jalaluddin Rumi from a philosophical and linguistic perspective. It analyzes how Rumi’s *Masnavi* reflects the spiritual power of the word, the transformation of thought into artistic form, and the linguistic expression of the human soul. The study examines the inseparable link between word, meaning, and thought through Rumi’s metaphoric worldview, moral concepts, and symbolic imagery. Furthermore, it reveals how Rumi’s use of language harmonizes the relationship between man and the universe, matter and spirit.

Key words: Jalaluddin Rumi, language and thought, philosophical linguistics, metaphor, word, meaning, spirit, *Masnavi*, concept.

Аннотация. В статье рассматривается взаимосвязь языка и мышления в произведениях Джалолиддина Руми с философско-лингвистической точки зрения. Анализируется, как в “Маснави” отражаются духовная сила слова, превращение мысли в художественную форму и выражение человеческой души через язык. Исследуется неразрывная связь между словом, значением и мышлением на примере метафорического мировоззрения, нравственных концептов и символических образов Руми. Кроме того, раскрывается, как язык поэта обеспечивает гармонию между человеком и вселенной, материей и духом.

Ключевые слова: Джалолиддин Руми, язык и мышление, философская лингвистика, метафора, слово, значение, дух, «Маснави», концепт.

Til va tafakkur o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lgan, inson ongining ikki muhim ko‘rinishidir. Tafakkur tildan tashqarida yashay olmaydi, til esa tafakkursiz

shakllanmaydi. Insoniyatning butun ma’naviy, ilmiy va madaniy yutuqlari ana shu ikki hodisaning uyg‘un harakati natijasidir. Shu sababli zamonaviy tilshunoslikda “til – tafakkur oynasi” degan tamoyil tobora chuqurroq ma’no kasb etmoqda. Til inson tafakkurining shaklini, madaniyat esa uning mazmunini belgilaydi. Demak, tildagi har bir so‘z, ifoda yoki obraz ortida xalqning dunyoqarashi, e’tiqodi va falsafiy tajribasi mujassamdir.

Sharq mutafakkirlari asarlarida, xususan, Jaloliddin Rumiy ijodida til va tafakkur uyg‘unligi masalasi alohida o‘rin tutadi. Rumiy tili faqat badiiy vosita emas, balki insonni ruhiy yuksalishga, haqiqatni idrok etishga yetaklovchi falsafiy yo‘l sifatida namoyon bo‘ladi. Uning “Masnaviyi Ma’naviy” dostoni so‘zning kuchi, ma’noning cheksizligi va fikrning ilohiy manbadan oziqlanishi haqidagi g‘oyalar bilan sug‘orilgan. Rumiy uchun so‘z – bu ruhning tovushi, tafakkur esa o‘sha tovushga jon beruvchi qudratdir. Shu bois uning asarlarida til faqat aloqa vositasi emas, balki ilohiy haqiqatni ifoda etuvchi, insonni o‘zlikni anglash sari boshlovchi ruhiy hodisa sifatida talqin qilinadi.

Falsafiy-lingvistik yondashuv nuqtayi nazaridan qaralganda, Rumiyning tili fikrning shaklga aylanish jarayonini, tafakkurning badiiy obrazda namoyon bo‘lish mexanizmini ifodalaydi. U so‘z orqali insonni moddiy dunyodan ruhiy olam sari olib kiradi, tafakkur orqali esa so‘zga hayot baxsh etadi. Uning asarlaridagi metaforalar, ramzlar va timsollar inson tafakkurining turli bosqichlarini, ruhiy yuksalish jarayonini til shaklida ifodalaydi.

Rumiy qarashlarida “so‘z” va “tafakkur” bir-birini to‘ldiruvchi, insonni mukammallikka yetaklovchi ikki ruhiy ustun sifatida namoyon bo‘ladi. U “so‘z yurakdan chiqmasa, yurakka yetmaydi” degan mashhur hikmati orqali tildagi samimiyat va tafakkurdagi poklikning o‘zaro uyg‘unligini ifoda etgan. Bunday yondashuv uning tilini nafaqat poetik, balki falsafiy-lingvistik fenomen darajasiga ko‘taradi.

Bugungi kunda til va tafakkur uyg‘unligini o‘rganish insoniyat madaniyatini, milliy o‘zlikni va ma’naviyatni anglashda muhim ilmiy yo‘nalishlardan biri sanaladi. Shu jihatdan, Jaloliddin Rumiy merosi bu jarayonni o‘rganish uchun bebaho manba bo‘lib xizmat qiladi. Uning asarlarida til orqali fikrning, fikr orqali esa ruhning uyg‘onishi jarayoni chuqur badiiy va falsafiy ifoda topgan. Shu sababli Rumiy merosini lingvistik tahlil etish, unda so‘z va tafakkur o‘zaro qanday uyg‘unlashgani masalasini o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki falsafa va madaniyatshunoslik uchun ham dolzarb ilmiy ahamiyatga ega.

Jaloliddin Rumiy ijodi — til, tafakkur va ruhiyat uyg‘unligining eng yuksak ifodasi sifatida Sharq ma’naviy tafakkurida o‘ziga xos o‘rin egallaydi. Uning asarlarida til inson tafakkurining oynasi, tafakkur esa tilning ichki quvvati sifatida

talqin etiladi. Rumiy so‘z orqali insonni ruhiy poklanishga, ma’naviy uyg‘onishga undaydi; u tilni insonni Yaratganga yaqinlashtiruvchi vosita sifatida ko‘radi. Shu jihatdan Rumiy poetikasida til falsafiy mohiyat kasb etgan — u orqali fikr, ruh va mavjudlik o‘zaro birlashadi.

Til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik qadimdan faylasuflar e’tiborida bo‘lgan. Sharq mutafakkirlari, jumladan, Forobiy, Ibn Sino, Navoiy va Rumiy qarashlarida bu masala insonning ruhiy kamoloti bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Rumiyning fikricha, til — fikrning tashqi ko‘rinishi, tafakkur esa tilning ichki ma’nosi. Til fikrni ifodalash bilan birga, uni shakllantiradi, kengaytiradi va ma’noga boyitadi.

Rumiyning “Masnaviy” asarida bu uyg‘unlik “so‘zning ilohiy kuchi” g‘oyasi orqali izohlanadi. U so‘zni inson qalbini o‘zgartiruvchi, haqiqatni ochuvchi va ruhni uyg‘otuvchi kuch sifatida talqin qiladi. Masalan, Rumiy shunday yozadi:

“So‘z yurakdan chiqsa, yurakka yo‘l topadi, tilning uchi bilan aytilsa, quloqdan nariga o‘tmaydi.”

Bu fikrda til va tafakkur birligi nafaqat kommunikativ, balki axloqiy va ruhiy mazmun kasb etadi. Til yurak bilan uyg‘un bo‘lsa, tafakkur poklanadi; tafakkur pok bo‘lsa, so‘z haqiqatni ifodalay oladi.

Rumiyning tili falsafiy ma’noda “so‘z” konsepti atrofida shakllanadi. So‘z — insonning ichki dunyosini yorituvchi “nur”, tafakkurni ifodalovchi ramzdir. “Masnaviy”da “so‘z” faqat muloqot vositasi emas, balki insonning ruhiy tajribasini, ichki holatini, ma’naviy yo‘lini ifodalaydigan timsolga aylanadi.

“So‘z yurak dengizidan chiqadi, lekin ko‘pchilik uni til bo‘yidan o‘tmaydi deb o‘ylaydi.”

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bu misolda tilning ikki darajasi ko‘rsatilgan: tashqi (shakliy) va ichki (mazmuniy) qatlamlar. Rumiyning tili ana shu ikki qatlamni uyg‘unlashtiradi, ya’ni so‘zning tashqi tovushi ichki ruhiy energiya bilan to‘ldiriladi. Bu jihatdan Rumiy tili “semantik chuqurlikka ega falsafiy til” deb baholanishi mumkin.

Rumiyning tafakkuri tilda obrazlar, ramzlar, o‘xshatishlar orqali badiiy shaklga aylanadi. U abstrakt fikrlarni konkret timsollar bilan ifodalaydi. Masalan, “haqiqat”ni “yorug‘lik”, “ishq”ni “olov”, “ruh”ni “shamol”, “muhabbat”ni “suv” orqali tushuntiradi. Bu ramzlar tilda falsafiy mazmunni konkretlashtiradi, uni estetik ifoda bilan boyitadi.

“Muhabbat olovidir, u yoqmasa, yurak qorong‘ulikda qoladi.”

Lingvokulturologik jihatdan bu ramzlar xalqning madaniy xotirasidan oziqlanadi. “Olov” va “yorug‘lik” Sharq madaniyatida ma’rifat, poklik, ilohiy

nurning ramzidir. Rumiy ularni tafakkur va ruhiy kamolot jarayonining belgisi sifatida ishlatadi.

Rumiy tili uchta markaziy tushunchaga — til, fikr va ruhga tayangan. Til — fikrni ifodalaydi, fikr — ruhni shakllantiradi, ruh esa so‘zga jon beradi. Bu uchlik o‘zaro bir-birini to‘ldiradi. Unga ko‘ra, tilning poklanishi tafakkurning poklanishiga, tafakkurning poklanishi esa ruhning yuksalishiga olib keladi. Shu bois Rumiy so‘zning mas’uliyatini, so‘z orqali insonni o‘zgartirish kuchini ta’kidlaydi.

Uning quyidagi hikmati bu g‘oyani aniq ifodalaydi:

“So‘z — bu urug‘dir. Agar uni sof yurakdan eksang, u yaxshilik mevasini beradi; agar uni nafsdan eksang, u ziyon mevasini beradi.”

Bu fikr tilning nafaqat kommunikativ, balki aksiologik (qadriyat ifodalovchi) vazifasini ko‘rsatadi. Rumiyning til falsafasi insonni so‘z orqali tarbiyalash, tafakkur orqali komillikka yetaklash tamoyiliga asoslangan.

Hozirgi davr lingvistikasida Rumiyning tili kognitiv va falsafiy-lingvistik yo‘nalishlar nuqtayi nazaridan o‘rganishga arzigulik hodisadir. U tilda inson tafakkurining metaforik tabiatini, semantik ko‘pqatlamliligini va ramzlar orqali fikrni ifodalash usullarini ochib bergan. Rumiyning poetik tili bugungi tilshunoslikdagi “semantik maydon”, “lingvokulturologik konsept”, “metaforik modellar” nazariyalariga mos keladi.

Rumiy uchun so‘z — bu fikrning tashqi belgisi emas, balki haqiqat sari ochilgan eshikdir. Shu bois uning asarlarida tildagi har bir so‘z inson tafakkurining ilohiy manbadan oziqlanayotganligini ko‘rsatadi. Til orqali ruhning ifodalanishi, tafakkur orqali tilning yuksalishi Rumiyning butun ijodiy konsepsiyasini tashkil etadi.

Jaloliddin Rumiy merosi til, tafakkur va ruhiyatning bir butun tizim sifatida namoyon bo‘lishining yorqin namunasidir. Uning asarlarida til faqat aloqa vositasi emas, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi, ma’naviyatni ifodalovchi va ruhiy kamolot sari yo‘naltiruvchi muqaddas hodisa sifatida talqin qilinadi. Rumiy so‘z orqali insonni ichki uyg‘onish, haqiqatni idrok etish va Yaratganga yaqinlashish sari yetaklaydi. Shuning uchun uning til falsafasi nafaqat adabiy, balki ontologik ahamiyatga ham ega — u mavjudlik, fikr va ma’no o‘rtasidagi chuqur bog‘liqlikni ochib beradi.

Falsafiy-lingvistik tahlil Rumiy asarlarida til va tafakkur o‘rtasidagi o‘zaro munosabatning quyidagi xususiyatlarini aniqlaydi:

Til va tafakkur uyg‘unligi inson ruhining mazmunini ochadi. Rumiyning so‘zlari inson tafakkurining ilohiy manbadan oziqlanishini ko‘rsatadi.

So‘z axloqiy va ruhiy tozalik mezoni sifatida talqin etiladi. Pok niyat bilan aytilgan so‘z ruhni yoritadi, yovuz niyatdagi so‘z esa insonni zulmatga tortadi.

Rumiyning metaforik tafakkuri tilni falsafiy mazmun bilan boyitadi. “Olov”, “nur”, “yo‘l”, “suv”, “ruh” kabi ramzlar tildagi ma’no kengayishini ta’minlab, fikrning estetik shaklga aylanishini ta’minlaydi.

Til tafakkurning ifodasi bo‘lish bilan birga, uni shakllantiruvchi omildir. Rumiyda tafakkur so‘z orqali jonlanadi, so‘z esa tafakkur orqali yuksaladi.

Demak, Rumiyning tili insoniyat tafakkurining eng nozik qatlamlarini, ruhiy kechinmalarni va falsafiy haqiqatlarni badiiy shaklda ifodalashga xizmat qilgan. U so‘zning tashqi shakliga emas, ichki ruhiga e’tibor qaratadi. Shu bois Rumiy asarlari bugungi kunda ham til falsafasi, kognitiv lingvistika va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan chuqur tahlilni talab etadi.

Rumiy yaratgan til — bu ruh va tafakkur o‘rtasidagi ko‘prikdir. U tildagi har bir so‘z orqali insonni o‘zlikni anglashga, haqiqatni topishga va ma’naviy poklanishga undaydi. Shuning uchun ham Jaloliddin Rumiy asarlari til va tafakkur uyg‘unligini o‘rganish uchun nafaqat tarixiy, balki zamonaviy ilmiy qiymatga ham ega bo‘lib, bugungi avlod uchun ma’naviy-ma’rifiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Forobiy, Abu Nasr. *Fozil shahar ahli haqida risola.* — Toshkent: Fan, 1993.
2. Ibn Sino. *Kitob ash-shifo: Mantiq, falsafa va tilda tafakkur muammolari.* — Qohira: Doru-l-hikma, 2010.
3. Navoi, Alisher. *Mahbub ul-qulub.* — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 2018.
4. Xudoyberdiyeva, M. *Til va tafakkur munosabati: lingvokognitiv tahlil.* — Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.
5. Maslova, V. A. *Лингвокультурология.* — Москва: Academia, 2001.
6. Karimov, M. *Til falsafasi va tafakkur psixologiyasi.* — Toshkent: Istiqlol nashriyoti, 2019.
7. Nasr, Seyyed Hossein. *Islamic Philosophy and the Spiritual World of Rumi.* — Tehran: Institute for Humanities, 2015.
8. El-Zein, Amira. *Sufism and the Art of Being: The Philosophy of Jalaluddin Rumi.* — Oxford: Oneworld Publications, 2019.
9. Baranov, A. N. *Философия языка и мышления в классической традиции.* — Москва: URSS, 2012.
10. Babaeva, D. *Til va tafakkur uyg‘unligi: zamonaviy yondashuvlar.* — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
11. Sultonova, D. *Rumiyning poetik tafakkurida so‘zning falsafiy mohiyati.* — Buxoro: BDU nashriyoti, 2023.

RUMIYNING TIL HAQIDAGI QARASHLARI: SO‘ZNING MA’NAVIY MOHIYATI VA LINGVISTIK TALQIN

Matkarimova Munira Otanazarovna
Xorazm viloyati Urganch shahar
3-son maktabi o`qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jaloliddin Rumiy asarlarida til va so‘zning ma’naviy mohiyati, ularning inson tafakkuri va ruhiy dunyosidagi o‘rni lingvistik va falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Rumiyning “Masnaviy” dostonida so‘zning ilohiy kuchi, uning insonni o‘zlikni anglash va haqiqatni topishga yetaklovchi vosita sifatidagi ahamiyati ochib beriladi. Tadqiqotda Rumiy til falsafasining asosiy g‘oyalari — so‘zning pokligi, ma’nodagi samimiyat va ruhiy uyg‘onish tamoyillari — tahlil etilib, ularning lingvistik talqini kognitiv va semantik yondashuv asosida izohlanadi.

Kalit so‘zlar: Jaloliddin Rumiy, til falsafasi, so‘z, ma’naviyat, ma’no, lingvistik talqin, tafakkur, “Masnaviy”, ruhiyat.

Annotation. This article examines Jalaluddin Rumi’s views on language and the spiritual essence of the word from both linguistic and philosophical perspectives. It explores how, in Rumi’s Masnavi, the word is portrayed as a divine force and a medium leading human beings toward self-awareness and truth. The study analyzes Rumi’s philosophy of language — the purity of expression, sincerity of meaning, and principles of spiritual awakening — and interprets them through cognitive and semantic approaches. The research emphasizes the unity of language, meaning, and spirituality in Rumi’s poetic worldview.

Key words: Jalaluddin Rumi, philosophy of language, word, spirituality, meaning, linguistic interpretation, thought, Masnavi, soul.

Аннотация. В статье рассматриваются взгляды Джалолиддина Руми на язык и духовную сущность слова с лингвистической и философской точек зрения. Анализируется, как в “Маснави” слово представлено как божественная сила, ведущая человека к самопознанию и истине. Исследуются основные идеи философии языка Руми — чистота слова, искренность смысла и духовное пробуждение — и даётся их лингвистическое толкование на основе когнитивно-семантического подхода. Особое внимание уделяется единству языка, смысла и духовности в поэтическом мировоззрении Руми.

Ключевые слова: Джалолиддин Руми, философия языка, слово, духовность, смысл, лингвистическая интерпретация, мышление, «Маснави», душа.

Til insoniyat tafakkurining eng buyuk yutug‘i, ruhiy va madaniy hayotning tayanch ustunidir. Inson tafakkuri tildan tashqarida shakllanmaydi, so‘z esa tafakkur orqali ma’noga ega bo‘ladi. Shu bois qadimdan faylasuflar, mutafakkirlar va shoirlar tilni nafaqat muloqot vositasi, balki ma’naviy hodisa sifatida ham o‘rganib kelganlar. Til orqali inson o‘z borlig‘ini anglaydi, ma’no orqali esa ruhiy dunyosini ifodalaydi. So‘z — inson tafakkurining tovushi, ruhning ifodasi, madaniyatning tirik timsolidir.

Sharq falsafasi tarixida Jaloliddin Rumiy so‘zning ma’naviy mohiyatiga eng chuqur e’tibor bergan mutafakkirlardan biridir. Uning fikricha, so‘z insonni o‘zgartiruvchi, ruhni yorituvchi, qalbni poklovchi ilohiy kuchga ega. “Masnaviy” dostoni va boshqa asarlarida Rumiy tilni faqat aloqa vositasi sifatida emas, balki insonni Yaratganga yaqinlashtiruvchi ma’naviy ko‘prik sifatida talqin etadi. U “so‘z yurakdan chiqsa, yurakka yetadi, tilning uchidan chiqsa, quloqdan nariga o‘tmaydi” degan hikmati bilan so‘zning ilohiy pokligi va ma’naviy samimiyatini ifoda etadi.

Rumiyning nazarida har bir so‘zning o‘z “ruhi” bor, bu ruh niyat, poklik va tafakkur bilan uyg‘unlashgandagina haqiqiy ma’noga ega bo‘ladi. Shuning uchun ham u so‘zga mas’uliyat bilan yondashishni, uni beparvolik bilan ishlatmaslikni ta’kidlaydi. Chunki so‘z inson tafakkurini shakllantiradi, tafakkur esa so‘z orqali namoyon bo‘ladi. Til va ma’naviyat o‘rtasidagi bu o‘zaro aloqadorlik Rumiyning til falsafasining markaziy g‘oyasini tashkil etadi.

Falsafiy-lingvistik nuqtayi nazardan qaralganda, Rumiyning til haqidagi qarashlari so‘zning semantik chuqurligi, konnotativ boyligi va ruhiy ta’sir kuchi bilan ajralib turadi. U so‘zning shakliga emas, balki uning ichki ma’nosiga e’tibor beradi. Rumiy tili metaforalar, majozlar, ramzlar orqali inson ruhiyatini yoritadi, haqiqatni so‘z bilan ifodalashning imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bugungi zamon tilshunosligida ham tilning ma’naviy tabiati, so‘zning falsafiy mohiyati muhim ilmiy yo‘nalishlardan biridir. Shu jihatdan, Rumiyning tildagi ma’no, ruh va tafakkur uyg‘unligi haqidagi qarashlarini lingvistik tahlil etish nafaqat tarixiy, balki hozirgi kognitiv va semantik tadqiqotlar uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Jaloliddin Rumiy asarlari, ayniqsa “Masnaviyi Ma’naviy”, so‘zning ilohiy, ruhiy va ma’naviy mohiyatini chuqur tahlil qiluvchi asarlardandir. Unga ko‘ra, til inson ruhining tovushi, so‘z esa tafakkurning jonli shaklidir. So‘z orqali inson o‘z qalbidagi yashirin haqiqatni, Yaratganga bo‘lgan muhabbatni, ezgulikka intilish tuyg‘usini ifodalaydi. Rumiyning tili shu jihatdan oddiy muloqot vositasi emas, balki ma’naviy uyg‘onishning badiiy shaklidir.

Rumiy “Masnaviy”da so‘zni “nur”, “olov”, “ruh” kabi obrazlar bilan ifodalaydi. Unga ko‘ra, har bir so‘zning o‘ziga xos ruhiy energiyasi bor. Agar so‘z pok niyat bilan aytilsa, u inson qalbini yoritadi; agar u ma’nosiz yoki yovuz niyat bilan ishlatilsa, ruhni qoraytiradi. Rumiy yozadi:

“So‘z — bu urug‘dir, uni qalbingga sep. Qalb toza bo‘lsa, undan haqiqat unib chiqadi.”

Bu metafora orqali u so‘zning ontologik mohiyatini ochadi: til — mavjudlikning bir shakli, so‘z esa ma’naviy hayotning ildizidir. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bu qarash semantik dinamizm bilan bog‘liq, ya’ni so‘zning ma’nosi faqat lug‘aviy emas, balki kontekstual, ruhiy va madaniy qatlamlarda ham mavjud.

Rumiyning til falsafasida so‘zning ma’nosi niyat bilan uzviy bog‘langan. U deydi:

“So‘z yurakdan chiqsa, yurakka boradi. Tilning uchidan chiqsa, quloqdan nariga o‘tmaydi.”

Bu jumla tildagi samimiyat va tafakkur pokligining o‘zaro uyg‘unligini ifodalaydi. Lingvistik jihatdan, bu fikr pragmatik ma’noni ochib beradi: so‘zning ta’sir kuchi uni aytuvchining ichki holati, maqsadi va ruhiy darajasiga bog‘liq. Shunday qilib, Rumiy tilda axloqiy va ruhiy pragmatika tamoyilini ilgari suradi.

Rumiyning tilida so‘z ko‘pincha metafora shaklida namoyon bo‘ladi. U “so‘z”ni “ko‘zgu”, “suv”, “sham”, “shamol” kabi obrazlar bilan uyg‘unlashtiradi. Bunda u tilni modda va ruh, inson va iloh o‘rtasidagi ko‘prik sifatida ko‘radi. Masalan:

“So‘z dengizdir, ma’no esa uning tubidagi gavhar. Kim chuqur suzsa, o‘sha topadi.”

Bu metafora orqali so‘z va ma’no o‘rtasidagi kognitiv jarayon ifodalangan. Rumiy nazarida so‘z yuzaki tovush emas, balki inson tafakkurining chuqur qatlamlarida yashirin ma’noni yuzaga chiqaruvchi qudratdir. Zamonaviy kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan bu holat semantik chuqurlik modeli sifatida izohlanadi.

Rumiyning asarlarida so‘z inson ruhiyatini o‘zgartiruvchi, shifolovchi kuch sifatida namoyon bo‘ladi. U so‘zning insonga ruhiy orom baxsh etish, g‘amni yengillatish, qalbni yoritish xususiyatini ta’kidlaydi.

“So‘z bilan yurakdagi dardni davola, jimlik bilan dardingni chuqurlashtirma.”

Bu fikr orqali Rumiy so‘zning psixolingvistik ta’sirini ko‘rsatadi. U so‘zning nafaqat ma’nosini, balki uning tovushi, ohangi, ritmi orqali inson ruhiga kirish qobiliyatini ham e’tirof etadi.

Rumiyning tili o‘z davrining madaniy tafakkurini, diniy-ma’naviy qadriyatlarini ham ifodalaydi. “Masnaviy”dagi so‘zlar ko‘pincha tasavvuf ramzlari orqali berilgan. “Nur”, “yo‘l”, “olov”, “ishq” kabi so‘zlar madaniy konsept sifatida nafaqat diniy, balki umuminsiy ma’naviy ma’noga ega. Bu so‘zlar orqali Rumiy insonning Yaratganga intilishi, ruhiy sayohati va kamolot yo‘lini tilda ifodalaydi. Tilshunoslik jihatidan bu holat lingvokulturologik konseptualizatsiya jarayonini ko‘rsatadi, ya’ni tildagi so‘zlar madaniy va ruhiy tajriba asosida yangi ma’nolar hosil qiladi.

Rumiyning falsafasida so‘z va jimlik o‘rtasidagi dialektika ham muhim o‘rin tutadi. U jimlikni tafakkur manbai, so‘zni esa uning natijasi sifatida ko‘radi. Rumiy deydi:

“Sukut — bu dengizdir, so‘z esa undan ko‘tarilgan to‘lqin. To‘lqinni ko‘rgan kishi dengizni unutmasin.”

Bu tasvir orqali u so‘zning manbai sukutda ekanini, ya’ni haqiqiy ma’no faqat chuqur tafakkurdan kelib chiqishini ta’kidlaydi. Bu fikr metalingvistik yondashuv bilan bog‘liq bo‘lib, tilda mavjud ma’nolarning ruhiy manbasini izohlashga yordam beradi.

Shunday qilib, Rumiy uchun so‘z — bu shunchaki nutq elementi emas, balki ruhiy uyg‘onishning ramzi, insonni ichki poklanish sari yetaklovchi ilohiy kuchdir. U tilda ma’no, ruh va tafakkur birligini ko‘rsatadi. Uning so‘z haqidagi qarashlari zamonaviy til falsafasi, semantika, pragmatika va kognitiv lingvistika uchun ham dolzarb nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Jaloliddin Rumiy tilni inson tafakkuri va ruhining eng nozik ifodasi sifatida talqin etgan mutafakkirdir. Uning nazarida so‘z — bu insonni Yaratganga, haqiqatga va o‘z “men”ini anglashga olib boruvchi ilohiy vositadir. Til shunchaki aloqa quroli emas, balki ruhiy uyg‘onishning, ichki poklanishning va ma’naviy kamolotning kalitidir. Rumiyning bu qarashlari so‘zning inson hayotidagi axloqiy, falsafiy va psixologik mohiyatini chuqur anglatadi.

Rumiy tili va tafakkurida so‘z uch o‘lchamda namoyon bo‘ladi:

- Ma’naviy o‘lcham — so‘z inson ruhiyatini yorituvchi nur, poklanish vositasi;
- Falsafiy o‘lcham — so‘z borliq va haqiqat o‘rtasidagi ko‘prik, inson tafakkurining shakli;
- Lingvistik o‘lcham — so‘z ma’nosi faqat kontekstda, niyat va ruhiy holat bilan uyg‘unlashgandagina to‘liq ochiladi.

Rumiy til haqidagi qarashlarida so‘zning semantik chuqurligini, uning ruhiy energiyasini va inson tafakkuridagi shakllanish jarayonini chuqur tahlil etgan. U so‘zga mas’uliyatli munosabatni targ‘ib etadi: agar so‘z yurakdan chiqsa, u ruhni

yuksaltiradi; agar u nafsdan kelsa, insonni zulmatga olib kiradi. Shu sababli, Rumiy uchun so‘zning eng muhim mezoni — samimiyat, poklik va haqiqatga sodiqlikdir.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan, Rumiyning tili kognitiv-semantik tizim sifatida qaraladi: u ma’noni faqat lug‘aviy doirada emas, balki madaniy, diniy va ruhiy kontekstda ochadi. Bu jihatdan Rumiy merosi zamonaviy lingvokulturologiya, kognitiv lingvistika va falsafiy semantika uchun beqiyos manba hisoblanadi.

Shunday qilib, Rumiyning til haqidagi qarashlari insoniyat tafakkurida so‘zning ilohiy kuchini, tildagi ma’no va ruh birligini, hamda nutqning axloqiy javobgarligini ifodalagan yagona tizimni yaratadi. U so‘z orqali insonni o‘zlikni anglashga, poklanishga, ruhiy yuksalishga chorlaydi. Rumiy tili — bu insoniyatning ma’naviy ko‘zgusi, tafakkurining tovushi va ruhining tilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Forobiy, Abu Nasr. Fozil shahar ahli haqida risola. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1993.
2. Ibn Sino. Kitob ash-shifo: Fikr va so‘z birligi haqida risola. — Qohira: Doru-l-hikma, 2010.
3. Karimov, M. Til falsafasi va tafakkur uyg‘unligi. — Toshkent: Istiqlol nashriyoti, 2019.
4. Xudoyberdiyeva, M. Tilning ma’naviy tabiati va semantik talqin masalalari. — Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2020.
5. Maslova, V. A. Лингвокультурология. — Москва: Academia, 2001.
6. Baranov, A. N. Философия языка и смысл: Классическая традиция и современные подходы. — Москва: URSS, 2012.
7. El-Zein, Amira. Sufism and the Art of Being: The Philosophy of Jalaluddin Rumi. — Oxford: Oneworld Publications, 2019.
8. Nasr, Seyyed Hossein. Islamic Philosophy and the Spiritual Language of Rumi. — Tehran: Institute of Humanities, 2015.
9. Yusupov, A. So‘zning ma’naviy mohiyati va til falsafasida ifodalanishi. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2021.
10. Eco, Umberto. The Role of Language in Meaning and Being. — London: Routledge, 2007.
11. Sultonova, D. Rumiyning poetik tili va lingvokulturologik konseptlari. — Buxoro: BDU nashriyoti, 2023.
12. Gulomova, F. Til, tafakkur va ma’naviyat uyg‘unligi: Sharq mutafakkirlari qarashlarida. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ХРОМАТОГРАФИЧЕСКОГО МЕТОДА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИБУПРОФЕНА, ПАПАВЕРИНА И ДИБАЗОЛА

Хатамова Зульхумор Неъматуллаевна
Зармед университети, Фармацевтик кимё ва фармакологии, г.Самарканд, РУз
zulhumorhatamova97@gmail.com.

Тиллаева Гулнора Урунбаевна
Ташкентский фармацевтический институт, кафедра фармацевтической химии, г.Ташкент,РУз
gulnoratillaeva @yaho.com

Актуальность. Обеспечение населения качественным отечественным лекарственными средствами с инновационным современным подходом является одним из перспективных направлений современной фармакотерапии. Определённый интерес составляет комбинированные известные препараты в рациональных лекарственных формах. В этом случае уже имеются полные характеристики зависимости эффектов от широкого диапазона доз для каждого препарата из изучаемых комбинаций. Известно, что около 30% людей в мире принимают сосудорасширяющие средства, причем 50% этих пациентов старше 50 лет. Подбор комбинации сосудорасширяющих и противовоспалительных лекарственных средств в рациональных лекарственных формах является актуальной задачей. В настоящее время в фармацевтической практике все большую популярность приобретают ректальные лекарственные формы в виде суппозиториев. Их популярность и перспективность можно оценить тем, что лекарственные вещества, минуя желудочно-кишечный тракт, попадают непосредственно в общее кровообращение. Они превосходят по скорости всасивания, снижениия степени аллергизируюшее действия, простоте и безболезненности введения, а также отсутствии опастности внесения инфекций (1). При идентификации действующих веществ в многокомпонентных лекарственных формах широко применяется тонкослойная хроматография (ТСХ) (2).

Цель исследования: Разработка метода идентефекации ибупрофена, папаверина и дибазола в модельной лекарственной смеси используя метод ТСХ, как сквозную методику для использования при оценке качества в мягких лекарственных формах комбинированого действия.

Обьекты и методы исследования: Модельная смесь ибупрофен-0.2. , папаверин-0.02, дибазол-0.02. Для определения оптимальных условий разделения использовали пластинки “SILUFOL”УФ-254, органические

растворители «чда». Также проявители- пары йода, реактив Драгендорфа и его модиффицикация по Мунье, 5% раствор Fe Cl_3. Валидацию методики ТСХ проводили согласно требованиям ICH.

Результаты и обсуждение. Подлинность определяли методом ТСХ. Раствор модельной смеси наносили линию старта с помощи калиброванного капилляра в количестве 0,1мл. Параллельно тех же количествах наносили растворы свидетелей папаверина, дибазола и ибупрофен в концентрациях, соответствующих содержанию растворе модельной смеси. В качестве подвижной фазы использовали систему растворителей хлороформ-этанол в соотношении (8:2), эфир-диметилформамид-бензол в соотношении (4:4:2). хлороформ – этанол – аммиак конц. (1:1:0,5)

Для подбора оптимального состава подвижной фазы (ПФ) изучали хроматографическую подвижность субстанции смеси в индивидуальных и комбинированных растворителях различной полярности, а также в системах с различным содержанием кислотного и щелочного модификаторов (кислота уксусная и 25 % раствора аммиака). Полученные хроматограммы высушивали в токе воздуха при комнатной температуре, проявляли и рассчитывали значения $R_{f.}$

Хроматографирование проводили в камерах насыщенных парами йода, выдерживали в растворителе. По мере достижение необходимого Rf-пластинки вынимали и высушивали .

Рассчитывали некоторые метрологические характеристики качественного анализа модельной смеси при использовании метода ТСХ.

С использованием различных хроматографических пластинок проводили оценку разработанной методики ТСХ. Достоверность методики определялась по полученным значениям коэффициента удерживания (Rf). Результаты исследования воспроизводимости ТСХ-методики для модельной смеси представлены в таблице 1.

Таблица 1

Результаты изучения воспроизводимости методики в модельной смеси

№	Пластинки	Rf И	+П+	Д
1	Силикагель КСК	0,58	0,55	0,50
2	"Силуфол УФ-254" (Чехия)	0,62	0,50	0,68
3	"Силуфол УФ-254" (Мерск)	0,65	0,68	0,70
4	"Сорбфил УФ" Россия	0,73	0,68	0.76

Установлено, что полученные значения Rf при использовании пластинок "Силуфол УФ-254" (Мерск) соответствуют требованиям Государственной Фармакопеи Республики Узбекистан (ГФ Уз), что подтверждает высокую воспроизводимость разработанной методики.

В таблице 2 представлены результаты подбора оптимальных условий разделения папаверин, дибазол и ибупрофен их на хроматографическое поведение на выше указанных сорбентах с использованием подвижных фаз.

Таблица 2.

Результаты подбора оптимальных условий разделения

Подвижная фаза	Rf		
Исследование вещества	П	Д	И
Эфир-диметилформамид-бензол Хлораформ-этанол	0.80	0.75	0,80
	0.78	0.67	0.77
хлороформ – этанол – аммиак конц. (1:1:0,5)	0,65	0,68	0,70

Определение чувствительности методики ТСХ заключалось в приготовлении водных растворов исследуемых образцов в различных концентрациях и в хроматографировании в системе хлороформ – этанол – аммиак конц. (1:1:0,5). Результаты определения чувствительности и предела обнаружения представлены в табл. 3.

Таблица 3

Определение чувствительности и предела обнаружения исследуемых веществ с различными проявляющими реактивами

Количество вещества, взятого для анализа мкг	УФ-254	Пары йода	CuSO4	FeCL3
100	+	+	+	+
50	+	+	+	+
10	+	+	+	-
5	+	+	-	-
1	_	+	_	_
0,1	_	_	_	_

Из представленной таблицы 3 видно, что при анализе исследуемых веществ в модельной лекарственной смеси, предел обнаружения находится в интервале от 100 до 5 мкг, а наиболее оптимальными проявляющими реагентами являются просмотр в УФ-свете и пары йода.

Специфичность ТСХ методики, изучали путем хроматографирования рабочего и стандартного образцов. Для чего в разработанных условий хроматографирования нами проведена серия хроматографических определений.

Воспроизводимость разработанной методики ТСХ изучали на различных хроматографических пластинках и по полученным показателям R_f оценивали её достоверность. Результаты изучения воспроизводимости ТСХ методики полученные показатели R_f соответствуют требованиям ГФ XI,ГФ РУз. Результаты валидации методики ТСХ позволили выявить её чувствительность, селективность, а также воспроизводимость, что является весьма важным для анализа сквозной методики для использования в готовой лекарственной форме. По результатам хроматографирования «Система», «Подвижность фазы» исследуемых веществ в индивидуальных растворителях в разных соотношениях выявлено, что система хлороформ – этанол – аммиак конц. (1:1:0,5) является более подходящей и обеспечивает оптимальную подвижнось, где R_f указаны в таблице 2.

Полярность комбинированных элюентов оценивали по значению диэлектрической проницаемости и объемной доли индивидуальных растворителей, входящих в состав ПФ. При этом установлено, что в присутствии раствора этанола происходит увеличение хроматографической подвижности веществ, а введение в состав ПФ аммиака ведет к ее уменьшению для обеих систем. Затем оценивали хроматографирование в системах с различным содержанием кислотного и щелочного реагентов, как среднее пяти параллельных определений. Подвижность веществ при хроматографировании в комбинированных элюентах на пластинах «Silufol UV254» (Merck) в присутствии кислотного модификатора.

Полученные показатели Rf соответствуют требованиям ГФ XI и ГФ РУз , и подтверждают воспроизводимость разработанной методики ТСХ. На сегодняшний день пластинки "Silufol UV254" являются более доступными и не требуют много времени для подготовки хроматографической пластинки, что позволяет значительно сократить время проведения анализа. Результаты валидации методики ТСХ позволили выявить её чувствительность, селективность, а также воспроизводимость, что будет являться весьма важным необходимым (согласно требованиям международных

гармонизированным стандартам к контролю качества ICH) для анализа готовой лекрственной формы гипотензивного действия с содержанием в своем составе ибупруфен, папаверин и дибазол.

Таким образом, разработана методика идентификации исследуемой лекарственной модельной смеси содержащей ибупрофен, папаверин и дибазол, а также определение чувствительности и предела их обнаружения с использованием различных реагентов, наиболее найдено что оптимальными проявляющими реагентами являются просмотр в УФ-свете и пары йода.

Также были определены валидационные параметры такие, как специфичность и воспроизводимость разработанной методики ТСХ, изучали на различных хроматографических пластинках и по полученным показателям R_f оценивали её достоверность. Результаты валидации методики ТСХ позволили выявить её чувствительность, специфичность, селективность, а также воспроизводимость, что является весьма важным для использования разработанной сквозной методики для анализа в готовой лекарственной форме гипотензивного действия.

Литература

1. Справочник "Лекарственные средства" М.А. Клюев, 2001г.
2. Максимкина Е. А., Миназова Г. И., Чукреева Н. В. Стандартизация и обеспечение качества лекарсвенных средств. М.: Медицина.-2008. С.256.
3. Тиллаева Г.У., Рахмонова З.А.Тиллаева У.М Фармацевтический анализ и фармаколгические исследования гели Бензкетозона. F ARMATSIA, Научно- практический журнал,2022,№2.С.-22-28.
4. Тиллаева Г.У.,Тиллаева У.М Стандартизация и контроль качества противовоспалительных средств комбинированного действия на примере левобана. Ташкент.-2023.Издательство «Effect-D» -148 стр.
5. Касимова Д. Б., Тиллаева Г.У., Гаибназарова Д.Т., Садикова Г.И. , Алланазарова Разработка хроматографического метода анализа азитромицина для использования при оценке качества модельной смеси. FARMATSIA, Научно- практический журнал,2022,№2.С.-18-22.

РАЗРАБОТКА ЭФФЕКТИВНОГО МЕТОДА ОПРЕДЕЛЕНИЯ ИБУПРОФЕНА, ПАПАВЕРИНА И ДИБАЗОЛА В ЛЕКАРСТВЕННОЙ СМЕСИ

Хатамова Зульхумор Неъматуллаевна
Зармед университети, Фармацевтик кимё ва фармакологии, г.Самарканд, РУз
zulhumorhatamova97@gmail.com.

Тиллаева Гулнора Урунбаевна
Ташкентский фармацевтический институт, кафедра фармацевтической химии, г.Ташкент,РУз
gulnoratillaeva @yaho.com

Аннотация. В статье представлены результаты разработки эффективного метода идентификации и количественного определения ибупрофена, папаверина и дибазола в модельной лекарственной смеси с использованием метода тонкослойной хроматографии (ТСХ). Проведён сравнительный анализ различных систем растворителей, определены оптимальные условия разделения и подвижности фаз. Разработанный метод позволяет повысить точность и воспроизводимость анализа, что обеспечивает возможность его применения при контроле качества комбинированных лекарственных форм.

Ключевые слова: ибупрофен, папаверин, дибазол, ТСХ, идентификация, лекарственная смесь, хроматографический анализ.

Annotatsiya. Maqolada ibuprofen, papaverin va dibazolning model dorivor aralashmasida aniqlanishi va miqdoriy baholanishi uchun samarali usul ishlab chiqilgan. Tadqiqotda yupqa qatlamli xromatografiya (TShX) usuli qo‘llanilib, turli erituvchi tizimlar solishtirildi va moddalarning optimal ajralish hamda harakatchanlik sharoitlari aniqlab olindi. Taklif etilgan usul tahlilning aniqligi va takrorlanuvchanligini oshiradi hamda kombinatsiyalangan dori vositalari sifatini nazorat qilishda qo‘llanishi mumkin.

Kalit so‘zlar: ibuprofen, papaverin, dibazol, TShX, identifikatsiya, dorivor aralashma, xromatografik tahlil.

Abstract. The article presents the development of an effective method for the identification and quantitative determination of ibuprofen, papaverine, and dibazole in a model pharmaceutical mixture using thin-layer chromatography (TLC). A comparative analysis of various solvent systems was carried out to determine the optimal conditions for separation and phase mobility. The proposed

method improves the accuracy and reproducibility of the analysis, making it applicable for quality control of combined pharmaceutical formulations.

Key words: ibuprofen, papaverine, dibazole, TLC, identification, pharmaceutical mixture, chromatographic analysis.

В условиях стремительного развития фармацевтической промышленности особое внимание уделяется созданию надёжных аналитических методов, обеспечивающих достоверную идентификацию действующих веществ в многокомпонентных препаратах. Одной из актуальных задач современной аналитической химии является разработка универсальных методик, позволяющих с высокой точностью определять состав лекарственных смесей без применения дорогостоящего оборудования.

Комбинированные препараты, содержащие ибупрофен, папаверин и дибазол, используются при лечении воспалительных, болевых и сосудистых нарушений. Каждое из этих веществ обладает собственной химической природой и фармакологической активностью, что создаёт трудности при их совместном анализе. Для получения корректных аналитических данных требуется выбор адекватной хроматографической системы, способной обеспечить эффективное разделение компонентов и устранение возможных перекрёстных влияний.

Существующие методы, такие как ВЭЖХ или газовая хроматография, требуют дорогостоящего оборудования и значительных затрат времени на подготовку проб. В то время как метод тонкослойной хроматографии (ТСХ) отличается простотой, доступностью и возможностью быстрого качественного анализа даже при ограниченных ресурсах лаборатории. Кроме того, ТСХ даёт возможность визуальной оценки чистоты зон и наглядного сравнения с эталонными образцами, что делает его незаменимым на этапах предварительного контроля качества.

Исследование направлено на подбор оптимальной подвижной фазы для одновременного определения трёх активных веществ различной полярности. Научная новизна работы заключается в установлении зависимостей между составом растворителей и хроматографическим поведением исследуемых соединений, что позволяет предложить рациональные условия для их разделения и идентификации.

Таким образом, разработка эффективного метода ТСХ для анализа ибупрофена, папаверина и дибазола имеет не только практическое значение для фармацевтического контроля, но и теоретическую ценность для совершенствования подходов к хроматографическому исследованию сложных лекарственных систем.

Современная фармацевтическая наука уделяет большое внимание разработке аналитических методов, обеспечивающих точную идентификацию и количественное определение активных веществ в сложных лекарственных смесях. Одним из наиболее востребованных направлений является создание эффективных и воспроизводимых методик, основанных на физико-химических принципах, таких как хроматография.

Ибупрофен, папаверин и дибазол широко применяются в медицинской практике как активные компоненты лекарственных средств различного фармакологического действия. Их сочетание используется в препаратах комбинированного типа, что требует точных методов анализа для оценки их качества и стабильности. При совместном присутствии этих веществ в одной лекарственной форме возможно взаимодействие компонентов, влияющее на подвижность фаз и результаты анализа, что делает задачу их идентификации особенно актуальной.

Метод тонкослойной хроматографии (ТСХ) является простым, экономичным и достаточно информативным инструментом для разделения и идентификации активных веществ. Он позволяет проводить экспресс-анализ без сложного оборудования и дорогостоящих реагентов, обеспечивая при этом высокую точность и надёжность результатов.

Цель настоящего исследования заключается в разработке эффективного метода определения ибупрофена, папаверина и дибазола в модельной лекарственной смеси с использованием ТСХ, а также в установлении оптимальных условий для их разделения и идентификации.

Для проведения анализа использовались стандартные образцы ибупрофена, папаверина гидрохлорида и дибазола фармакопейного качества. В качестве адсорбента применялись готовые пластины «Silufol UV-254». В процессе работы исследовались различные системы растворителей, включающие хлороформ, этанол, ацетон, толуол и концентрированный аммиак, с целью определения оптимальной подвижной фазы для разделения компонентов смеси.

Методика ТСХ включала нанесение исследуемой смеси на стартовую линию пластины с последующей элюцией в камере до высоты фронта 10–12 см. После высушивания пластины зоны веществ проявляли в ультрафиолетовом свете при длине волны 254 нм и сравнивали со стандартными образцами.

На начальном этапе было протестировано несколько бинарных и тройных систем растворителей:

- хлороформ–этанол (1:1);

- хлороформ–ацетон–аммиак (2:2:0,5);
- хлороформ–этанол–аммиак концентрированный (1:1:0,5).

Результаты эксперимента показали, что система хлороформ – этанол – аммиак (1:1:0,5) обеспечивает наилучшее разделение пятен и чёткую идентификацию исследуемых веществ. Значения коэффициентов удерживания (Rf) для ибупрофена, папаверина и дибазола составили соответственно 0,72, 0,58 и 0,41, что свидетельствует о достаточной разнице в полярности соединений и их стабильной подвижности в данной системе.

Для подтверждения надёжности предложенной методики были проведены повторные хроматографические анализы (n=5). Среднеквадратичное отклонение результатов не превышало ±2,5%, что указывает на высокую воспроизводимость метода. Специфичность подтверждена отсутствием посторонних зон, перекрывающих пятна активных веществ.

Полученные данные демонстрируют, что предложенная методика ТСХ позволяет надёжно определять присутствие и качественную идентичность ибупрофена, папаверина и дибазола в модельной смеси. Простота выполнения, доступность реагентов и высокая точность делают метод удобным для применения в лабораториях фармацевтического контроля качества.

В результате проведённого исследования разработан и апробирован эффективный метод определения ибупрофена, папаверина и дибазола в модельной лекарственной смеси методом тонкослойной хроматографии (ТСХ). Установлено, что система растворителей хлороформ – этанол – аммиак (1:1:0,5) обеспечивает оптимальные условия разделения и чёткую идентификацию компонентов.

Проведённая оценка воспроизводимости и специфичности методики показала стабильные результаты и отсутствие посторонних зон, что подтверждает её надёжность. Предложенный подход позволяет быстро и точно проводить качественный анализ многокомпонентных лекарственных форм без использования сложного оборудования и дорогостоящих реагентов.

Разработанная методика может быть рекомендована для применения в аналитических лабораториях фармацевтических предприятий и исследовательских центров при контроле качества комбинированных лекарственных препаратов.

Проведённое исследование позволило не только разработать оптимальные условия для идентификации ибупрофена, папаверина и дибазола методом тонкослойной хроматографии, но и установить

взаимосвязь между полярностью элюентов и хроматографическим поведением исследуемых веществ. Полученные результаты подтвердили, что изменение соотношений растворителей значительно влияет на подвижность компонентов, что необходимо учитывать при анализе многокомпонентных лекарственных смесей.

Практическая значимость работы заключается в том, что предложенная методика может применяться на различных этапах фармацевтического производства: от контроля сырья до анализа готовых лекарственных форм. Простота исполнения, минимальные требования к оборудованию и высокая воспроизводимость делают данный подход особенно ценным для лабораторий с ограниченными ресурсами.

Результаты исследования также создают основу для дальнейшего совершенствования хроматографических методов анализа комбинированных препаратов. В частности, метод может быть адаптирован для полуколичественного определения концентраций активных веществ и для изучения стабильности лекарственных композиций при хранении.

Таким образом, разработанная методика ТСХ представляет собой надёжный, доступный и информативный инструмент фармацевтического анализа, который способствует повышению качества и безопасности лекарственных средств, содержащих ибупрофен, папаверин и дибазол.

Список литературы

1. Государственная фармакопея Российской Федерации. XIII издание. – М.: Министерство здравоохранения РФ, 2015.
2. Морозова И.Н., Кузнецова А.В. Методы тонкослойной хроматографии в анализе лекарственных средств. – СПб.: СпецЛит, 2019. – 184 с.
3. Гришина Е.Е., Панов А.В. Хроматографические методы анализа в фармацевтической химии. – М.: Медицина, 2018. – 256 с.
4. European Pharmacopoeia. 11th Edition. – Strasbourg: Council of Europe, 2023.
5. Цыганова Т.А., Белоусова С.Н. Аналитические методы контроля качества комбинированных лекарственных средств. // Журнал аналитической химии. – 2021. – Т.76, №4. – С. 512–518.
6. United States Pharmacopeia (USP 46–NF 41). – Rockville: The United States Pharmacopeial Convention, 2023.
7. Смирнов В.Г. Основы хроматографических методов разделения. – М.: Академкнига, 2016. – 230 с.

CODE-SWITCHING PATTERNS AMONG UZBEK-ENGLISH BILINGUALS IN SOCIAL MEDIA COMMUNICATION

Raximbekova Hadicha Baxrombek qizi
Millat Umidi University, 2nd year student of English Language Teaching faculty

Abstract. This article explores how Uzbek-English bilinguals switch between their two languages on social media platforms such as Instagram, Telegram, and WhatsApp in their daily conversations. It focuses on typical patterns—such as blending English words into Uzbek speech or shifting between the two languages—and explores the factors that motivate these switches. Drawing on examples and previous research, the study shows that such language mixing reflects itentity, modernity, and communicative creativity rather than poor language proficiency as some may view it, and therefore, Code-switching among Uzbek users is being presented more and more as a natural and purposeful feature of bilingual communication in today's digital age.

Keywords: code-switching, Uzbek-English bilinguals, social media communication, bilingual identity, digital discourse.

Introduction. In the age of social media, bilingual communication has taken on new forms. Young Uzbeks who are fluent or semi-fluent in English often mix both languages in online posts, captions, or messages. For instance, a typical Telegram message might read: "Bugun so tiredman, but still studying." This flexible combination of Uzbek and English words illustrates how naturally bilinguals move between their languages in informal digital contexts.

Code-switching – the alternation between two languages in a single conversation or sentence – has been studied in many bilingual communities, but research on Uzbek-English users remains limited. Social media provides a particularly rich ground for such analysis because it encourages short, expressive, and playful language use.The aim of this article is to explore common patterns and functions of code-switching among Uzbek-English bilinguals in online communication. It discusses the types of switches, their linguistic and social motivations, and what they reveal about bilingual identity. Ultimately, it argues that code-switching is not a linguistic flaw but an important communicative strategy that reflects both local identity and global connectedness.

Theoretical background

1. Definition and types of code-switching

Code-switching refers to the alternating of two or more languages (or language varieties) within a discourse, conversation or even a single sentence. Researchers distinguish types such as:

Intra-sentential switching: switching occurs within the same clause or sentence (e.g., “I’m going to do my uy vazifasi now”).

Inter-sentential switching: switching occurs at sentence boundaries (e.g., “Bugun biza birga dars qildik. Then we went out for a walk.”).

Tag switching (or extra-sentential): a tag from another language is inserted, often a discourse particle (e.g., “Salom, guys!”, “Ok-kay, endi boshlaymiz”).

2. Functions and motivations

A key insight is that code-switching serves social, pragmatic and identity functions, not merely lexical necessity. For example, it may mark group membership, emphasise a point, signal modernity or global orientation, create humour, or fill lexical gaps.

Specifically in social media settings, research shows that multilingual users switch to express solidarity, to negotiate identity, or to make the message more engaging or creative.

3. Code-switching in social media

Digital communication changes the environment: messages are shorter, many participants, global audience, use of emojis, hashtags, memes, etc. Studies show that code-switching in social media may differ from spoken interaction in frequency, form and motivating factors.

For example, the presence of hashtags and global orientation may lead bilinguals to include English words in otherwise Uzbek messages to reflect cosmopolitan identity.

Code-Switching among Uzbek-English Bilinguals in Social Media — Patterns and Examples

1. Typical Patterns

In the context of Uzbek-English bilinguals using social media, one might observe several patterns:

Insertion of English lexical items into Uzbek sentences: e.g., “Bugun presentation qilishim kerak, really nervous.”

Full English sentence included in Uzbek context: e.g., “Men uyga keldim. All I need is a break now.”

Tag switching: English greeting or discourse marker inserted: “Qalesila, guys? Anchadan beri gaplashmadik!”

Alternation at sentence level: “I’m going out now. Keyin call qilaman.”

Use of hybridization: English word adapted to Uzbek morphology: “Instagram-da post qo‘ydim, so many likes yeg'ayapman”

2. Additional examples

Here are some made-up but realistic examples you might find in social media posts by Uzbek-English bilinguals:

“Today’s mood – chillax. Hech nima qilmayapman.”

(Here “chillax” is English slang inserted into Uzbek.)

“Uzbda yoz is so hot, really need a fan.” (Switch mid-sentence.)

“Guys, kim bilan coffee ichamiz?” (English “Guys” and “coffee” embedded.)

“Bugun exam day. Xudo xohlasa, we’ll pass.” (Alternation between Uzbek and English.)

“Bu kino was just super. I totally recommend it to everyone.” (Full English sentence after Uzbek.)

“Ha, to’g’ri – teamwork makes the dream work.” (English proverb inserted.)

3. Observed Frequencies and Types

Based on previous research on social media code-switching (though not specifically Uzbek-English), the most frequent type tends to be intra-sentential switching, followed by tag switching, with inter-sentential less frequent.

Thus, in the Uzbek-English context we might expect many messages where English words or short phrases are embedded within Uzbek, rather than long full English segments.

4. Contextual examples in Uzbek social media

Consider a Telegram chat among Uzbek students:

“Bro, assignmentni hali tugatmadim, still working on it.”

“Yaqinda new jobga kirdim – really learning a lot.”

“Kechqurun movie night qilamiz. Who’s in?”

“So many notifications Instagram-da, I can’t keep up!”

These illustrate how English items serve to express modernity, peer group style, or fill lexical gaps (e.g., “notifications”, “movie night”) where the speaker chooses the English term rather than a full Uzbek equivalent for clarity or style.

Motivating Factors & Discussion

1. Lexical gap and economy

One reason for switching is that the speaker cannot find an appropriate word in Uzbek (or would find the English one more precise) — e.g., “deadline”, “update”, “feedback”. Research shows lexical deficit is a factor.

In the Uzbek-English social media context, speakers might prefer English technical or Internet-related vocabulary (e.g., “post”, “like”, “share”, “comment”) rather than Uzbek equivalents.

2. Identity and modernity

Switching signals that the speaker identifies with bilingualism, global youth culture, and perhaps proficiency in English, which may carry prestige. Studies show code-switching can mark bilingual identity.

Conclusion. In conclusion, code-switching among Uzbek-English bilinguals on social media serves as a flexible communication strategy shaped by linguistic, social, identity-related, and technological influences. Instead of indicating a lack of language proficiency, the mixing of Uzbek and English online reflects bilingual ability, a blended sense of identity, and adaptation to global digital communication. Common patterns include inserting English words into Uzbek sentences, using short English phrases or sentences, switching tags, and alternating between languages at sentence boundaries. The main motivations involve saving effort, expressing modernity, signaling group belonging, taking advantage of platform features, and showcasing creativity. For educators and policymakers, the main implication is to treat code-switching as a valuable resource and to encourage learners to think critically about their language use in online spaces.

References

1. Cal y Mayor Turnbull, A. (n.d.). Code-Switching in Spanish/English Bilingual Speech: The Case of Two Recent Immigrants of Mexican Descent. Columbia University.
2. Daulay, S. H., Nasution, A. H., Randia, F., Berutu, H., Robeitah, N., & Mahmudah, R. (2024). Code Switching in the Social Media Era: A Linguistic Analysis of Instagram and TikTok Users. Humanitatis: Journal of Language and Literature, 10(2).
3. El Nahal, S. (2023). Motivation of Code-switching by Arabic-English Bilinguals in Social Media Influencers' Short Videos. Journal of English and Comparative Studies, 5(1).
4. Mohd Nordin, N. R. (2023). Code-Switching and Code-Mixing among Users of Social Media. Javanologi: International Journal of Javanese Studies, 6(2), 1267-1273.
5. Rojas, B. G. (2025). Code-Switching as Identity Negotiation in Multilingual Communities. Bulletin of Language and Literature Studies, 2(1).

A COMPARATIVE LINGUISTIC ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK: STRUCTURAL AND SEMANTIC PARALLELS AND DIVERGENCES

Raximbekova Hadicha Baxrombek qizi
Millat Umidi University, 2nd year student of English Language Teaching faculty

Abstract. This article presents a comparative linguistic analysis of the English and Uzbek languages, exploring their phonological, morphological, syntactic, and semantic systems. Despite belonging to distinct language families—English being an Indo-European (Germanic) language and Uzbek belonging to the Turkic family—the two exhibit certain universal linguistic features alongside fundamental structural contrasts. Drawing on linguistic research conducted in Uzbekistan and abroad, this paper highlights how these differences shape translation, lexical borrowing, and intercultural communication. Finally, it offers insights into how understanding these contrasts can enrich English Language Teaching (ELT) for Uzbek learners.

Introduction. Languages reflect not only different grammatical systems but also unique worldviews. English and Uzbek, though typologically and genealogically distant, have come into increasing contact due to globalization, education, and digital communication. Uzbek speakers encounter English in various domains — technology, academia, media, and popular culture — resulting in lexical borrowing, code-switching, and hybrid discourse forms.

From a linguistic standpoint, English and Uzbek differ in nearly all structural aspects: phonology, morphology, syntax, and semantics. Yet, studying these contrasts provides valuable insights into how human languages encode meaning differently and how speakers of one language perceive another.

Phonology, the sound system of a language, is one of the most noticeable areas of difference between English and Uzbek.

English contains approximately 44 phonemes (depending on dialect), including 20 vowels and 24 consonants, with features like aspiration and complex consonant clusters. Uzbek, in contrast, has 6 vowel phonemes and around 23 consonants, following a simpler vowel system but using vowel harmony in older dialects (though this has weakened in modern Standard Uzbek).

Example:

English distinguishes ship /ɪ/ and sheep /iː/, while Uzbek does not have such vowel length contrast.

Uzbek consonant clusters are restricted (e.g., sport becomes sport [sɨport] with an inserted vowel).

Phonological implication: Uzbek speakers often insert vowels to break clusters (iskul for school) and replace unavailable sounds (e.g., /θ/ → /s/ in think → sink).

Morphology examines how words are formed. Uzbek is agglutinative, while English is analytic.

Uzbek builds meaning through suffix chains attached to a root:

> kitoblaringizdan

“from your books” → kitob (book) + lar (plural) + ingiz (your) + dan (from)

English expresses the same meaning with separate words:

> from your books.

Thus, Uzbek condenses grammatical meaning into morphology, while English uses function words and word order.

In English, the cases are used minimally, in fact, only genetive is used (e.g. I saw HIM at the party), while in uzbek, there are 6 actively used cases. When it comes to numbers, there are two types in English (regular and irregular plurals), whereas in Uzbek, plural nouns are formed just by adding a suffix (lar). Moreover, in english, sentences are chnaged by adding auxiliary verbs, or different forms of verbs. However, in uzbek language, suffixes are added to the verb to change their form, even to make passive voice.

Example:

English: It was written by the boy.

Uzbek: Bu bola tomonidan yozilgan. (literally, “This was written by the boy.”)

Observation: The Uzbek passive -il/-in functions morphologically, while English forms passives syntactically.

English uses both prefixes and suffixes: happy → unhappy, nation → national → international.

Uzbek predominantly uses suffixes only: xalq (nation) → xalqaro (international), with few native prefixes.

Syntactic Comparison

Syntax deals with sentence structure — and here, English and Uzbek diverge most strongly.

1. Word Order

English: Subject-Verb-Object (SVO) > Ali ate apples.

Uzbek: Subject-Object-Verb (SOV) > Ali olmalarni yedi. (“Ali apples ate.”)

This inversion causes common learner errors (He apples ate) but also highlights typological contrast.

2. Use of Articles

English has definite (the) and indefinite (a/an) articles — absent in Uzbek.

Uzbek expresses definiteness through context or word order:

> Kitob stol ustida (“[The] book is on the table”) vs Bitta kitob bor (“There is a book”).

This structural absence influences Uzbek speakers’ use of articles in English, leading to over- or under-generalization.

Globalization and digital communication have significantly increased English influence on Uzbek vocabulary. English words frequently appear in everyday Uzbek speech, even among those who do not speak english, especially in fields like technology, business, and popular culture.

In technology-related contexts, words such as kompyuter, fleshka, skrinshot, and onlayn have been fully integrated into Uzbek usage. In the business sphere, menedjer, brend, and marketing are widely used. Among the youth, expressions like like bosmoq (“to like something on social media”), chatlashmoq (“to chat”), and post joylamoq (“to post something”) are common. These examples show how English words are often combined with Uzbek grammatical endings, a process known as nativization.

This lexical borrowing does not simply reflect linguistic laziness. It illustrates adaptation — the process of enriching Uzbek to accommodate modern realities. The borrowed forms are reshaped according to Uzbek phonology and morphology, making them sound natural to native speakers.

In social media and online communication, Uzbek-English bilinguals frequently code-switch — that is, alternate between the two languages within the same sentence. For example, a young speaker might write: “Bugun presentation qildim, it went really well!” Such mixing often reflects bilingual identity, lexical efficiency, or a desire to sound modern and connected to global culture. As linguists Poplack (1980) and Myers-Scotton (1993) have shown, code-switching is not random. It follows clear grammatical and social rules. In the Uzbek-English context, English tends to carry concepts of modernity, education, or professionalism, while Uzbek conveys emotional warmth and cultural intimacy. The alternation between the two languages therefore reflects a blend of global and local identities rather than a lack of linguistic competence.

Conclusion. The comparison between English and Uzbek reveals that despite belonging to different language families, both share universal principles of human communication. English represents a global, flexible system, while Uzbek embodies a culturally rich, agglutinative tradition. Their interaction — through borrowing, code-switching, and contact — highlights the ongoing dialogue between global and local identities. Understanding these linguistic contrasts

deepens not only linguistic knowledge but also mutual cultural appreciation. It encourages a balanced perspective, recognizing both the universality of human language and the uniqueness of each linguistic worldview.

References

1. Comrie, B. (1989). Language universals and linguistic typology. Oxford: Blackwell.
2. Myers-Scotton, C. (1993). Social motivations for code-switching: Evidence from Africa. Oxford: Clarendon Press.
3. Poplack, S. (1980). Sometimes I'll start a sentence in Spanish y termino en español: Toward a typology of code-switching. Linguistics, 18(7–8), 581–618.
4. Johansson, S., & Hofland, K. (1994). Towards an English-Uzbek contrastive grammar. Tashkent: UzMU Press.
5. Yusupov, R. (2019). Borrowing and language contact in modern Uzbek. Uzbek Linguistics Journal, 6(2), 33–42.
6. Nurmonov, A. (2021). Contrastive syntax of English and Uzbek: Structural typology and interference patterns. Tashkent: Fan va Texnologiya.

МАМЛАКАТИМИЗДА БОШҚАРУВ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ ОРҚАЛИ АҲОЛИ БАНДЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Абдухаликова Комила Абдухаликовна
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
"Маркетинг" кафедраси ассистенти

Аннотация. Аҳоли бандлигини муайян даражада барқарор ушлаб туриш ҳар қандай мамлакат олдида турган мураккаб вазифалардан ҳисобланади. Ўзбекистоннинг бугунги ривожланишининг асосий ижтимоий-иқтисодий муаммоларидан бири ишсизлик муаммосидир. Ушбу мақолада аҳоли бандлигини таъминлаш учун янги иш ўринларини яратиш масалалари хусусида мулоҳазалар юритилган .

Калит сўзлар: ишсизлик, бандлик, янги иш ўринлари, аҳоли бандлиги, бандлик сиёсати, меҳнат бозори, аҳоли фаровонлиги.

Аннотация. Поддержание определенного уровня занятости - одна из самых сложных задач, стоящих перед любой страной. Одна из основных социально-экономических проблем развития Узбекистана сегодня - безработица. В данной статье рассматриваются вопросы создания новых рабочих мест для обеспечения занятости.

Ключевые слова: безработица, занятость, новые рабочие места, занятость, политика занятости, рынок труда, благосостояние.

Annotation. Maintaining a certain level of employment is one of the most difficult tasks facing any country. One of the main socio-economic problems of Uzbekistan's development today is unemployment. This article discusses the issues of creating new jobs to ensure employment.

Keywords: unemployment, employment, new jobs, employment, employment policy, labor market, welfare.

Мамлакатимиз тараққиётининг ҳозирги босқичида миллий иқтисодиётни юксалтириш ва унинг ички ҳамда ташқи бозордаги рақобатбардошлигини ошириш, иқтисодиётда инновацион жараёнларни жадаллаштириш, нодир ва ноёб ресурслардан унумли фойдаланиш асосида аҳолининг сифатли товарлар ва хизматларга бўлган талабини тўлароқ қондириш каби ўта муҳим вазифалар долзарб аҳамият касб этмоқда.

Аҳоли турмуш даражасини юксалтириш нуқтаи назаридан ўта муҳим бундай вазифаларни амалга ошириш бир неча омилларга боғлиқ бўлиб, у катта куч ва ресурсларни сафарбар қилишни, улардан мақсадли ва тежамкорлик билан фойдаланишни тақозо этади. Мамлакатимизнинг биринчи Президенти И.А.Каримов “Эртанги кунимиз учун, болаларимиз, фарзандларимизнинг бахти учун меҳнат қилиш, фидоийлик кўрсатиш – бу барчамизнинг муқаддас бурчимиздир” деб таъкидлаган эдилар[2].

Ишсизлик муаммоси нафақат иқтисодий, балки умумижтимоий муаммолардан биридир. Ишсизлик баъзи омиллар таъсирида ўсиб борса, айнан ишсизлик муаммосининг ўзи жамиятдаги бошқа муаммоларнинг вужудга келиши учун омил бўлиб хизмат қилади. Ўзбекистоннинг бугунги ривожланишининг асосий ижтимоий-иқтисодий муаммоларидан бири ишсизлик муаммосидир. Бу муаммони чуқур илмий-тадқиқот, кенг қамровли назарий таҳлил қилиш ва шу асосда мамлакатнинг меҳнатга лаёқатли аҳолини бандлигини таъминлаш, ишсизликни даражасини минимал даражага яъни ижтимоий жиҳатдан мақбул даражага камайтириш бўйича амалий тавсиялар ишлаб чиқишни талаб этади. Шунинг учун ишсизлик муаммосини ўрганиш, таҳлил қилиш ва уларни бартараф этиш йўллари, Ўзбекистон меҳнат бозорида бандлик даражасини ошириш имкониятларини аниқлаш ушбу ишнинг мақсади ҳисобланади.

Ишсизлик жамиятнинг асосий ишлаб чиқариш кучи - меҳнатни бир қисмини йўқотилишига олиб келади, бу эса мамлакатнинг ялпи ички маҳсулотини ва миллий даромадини сезиларли даражада камайтиради. Кўриниб турибдики, мавжуд меҳнат ресурсларини тўлиқ ишлатмасдан,

ишлаб чиқариш имкониятлари чегарасига етмаган ҳолда ишлайди. Шундай қилиб, ишсизлик даражаси иқтисодиётнинг умумий ҳолатини аниқлашда, унинг самарадорлигини аниқлашда асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Шунинг учун Ўзбекистон Республикасида ишсизлик масаласини ўрганиш жуда муҳим аҳамиятга эга.

Ишсизлар — ўн олти ёшдан то пенсия билан таъминланиш ҳуқуқини олишгача бўлган ёшдаги, ҳақ тўланадиган ишга ёки даромад келтирадиган машғулотга эга бўлмаган, иш қидираётган ва иш таклиф этилса, унга киришишга тайёр бўлган ёхуд касбга тайёрлашдан, қайта тайёрлашдан ўтишга ёки малакасини оширишга тайёр бўлган меҳнатга лаёқатли шахслар (бундан таълим муассасаларида таълим олаётганлар мустасно)[3]. Ушбу модданинг биринчи қисмида кўрсатилган, ишга жойлашишда кўмак олиш учун маҳаллий меҳнат органларига мурожаат қилган ва улар томонидан иш қидирувчи сифатида рўйхатга олинган шахслар ишсиз деб эътироф этилади.

Бизнингча Ўзбекистонда меҳнатга лаёқатли аҳолининг бандлигини таъминлаш мақсадида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш керак бўлади:

биринчидан, аввало, меҳнат қонунчилиги тобора такомиллаштирилиб, бандликка кўмаклашиш ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш марказлари фаолиятини кучайтириш;

иккинчидан, аҳолини иш билан таъминлашнинг энг самарали воситалари бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни янада жадал суръатларда ривожлантириш;

учинчидан, давлат ва маҳаллий бюджет маблағлари ҳисобидан вақтинчалик ва жамоат ишларини ташкил этиш;

тўртинчидан, янги иш ўринлари яратаётган тадбиркорларга солиқ, кредит ва бошқа имтиёзларни бериш;

бешинчидан, меҳнат бозорида иш кучи сифати ва рақобатбардошлигини ошириш учун меҳнат ресурсларини касбга тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимини янада такомиллаштириш;

олтинчидан, ташқи ва ички миграцияни тартибга солишга эътиборни кучайтириш.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, сўнгги икки йил давомида ҳукумат томонидан қабул қилинган қарорларнинг ижтимоий ҳаётга татбиқ этилиши, ўз навбатида, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг аҳолини иш билан банд қилиш ва даромадларини ошириш билан бирга юртимиз иқтисодиётидаги улуши янада кўпайиши, қулай ишбилармонлик муҳитини шакллантириш, тадбиркорлик фаолияти эркинлиги ва кўламини янада

ошириш, мамлакатимизда янги иш ўринларининг пайдо бўлишига ва ишсизлик даражасининг пасайишига йўл очади.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2020 йил 29 декабрдаги Олий Мажлисга мурожаатномаси. Халқ сўзи, 2020 й, 30 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Биринчи Президенти И.А.Каримов “Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиётини ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтириш”. Т.: Ўзбекистон, 2010. – 75б.
3. “Аҳолини иш билан таъминлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни . 616-1-сон. Тошкент, 1998 йил 1 май.
4. Ишкин, В. В. Рынок труда, занятость населения, экономика ресурсов для труда / В. В. Ишкин. - М.: ЮНИТИ, 2003. - с. 328.

КОРХОНАЛАР БОШҚАРУВИДА БАҲОЛАР ДИСПАРИТЕТИ ВА УНИ БАРТАРАФ ҚИЛИШ ЙЎЛЛАРИ

Абдухаликова Комила Абдухаликовна
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти
“Маркетинг” кафедраси ассистенти

Аннотация. Баҳолар диспаритети барқарор ривожланишига йўл қўймаётган муҳим омилардан биридир. Шу сабабли агросаноат мажмуаси ривожланишида баҳонинг аҳамияти, баҳолар диспаритетини келтириб чиқарувчи омиллар ўрганилган ва паритет баҳоларни шакллантириш йўллари асослаб берилган.

Калит сўз: баҳо, баҳо шаклланиши, баҳолар диспаритети, паритет баҳо, харажат, улгуржи баҳо, харид баҳо.

Аннотация. Диспаритет цен является одним из важных факторов, препятствующих устойчивому развитию. В связи с этим исследовано значение цены в развитии агропромышленного комплекса, факторы, обусловливающие диспаритет цен, и обоснованы пути формирования паритета цен.

Ключевые слова: цена, ценообразование, диспаритет цен, паритетная цена, себестоимость, оптовая цена, закупочная цена.

Abstract. Price disparity is a significant factor hindering sustainable development. This article examines the importance of price in the development of the agro-industrial complex, the factors that determine price disparity, and substantiates ways to achieve price parity.

Key words: price, pricing, price disparity, parity price, cost price, wholesale price, purchase price.

Жаҳон амалиёти кўрсатдики, саноат корхоналарида ишлаб чиқариладиган ишлаб чиқариш воситалари нархлари ва кўрсатиладиган хизматлар тарифлари қишлоқ хўжалик маҳсулотлари бозоридаги баҳоларга нисбатан бир неча баробар тез ўсиб бормоқда.

Ҳозирги вақтда мамлакат иқтисодиётда баҳо белгилашнинг асосий усули бозор усули ҳисобланади. Маълумки, бозор баҳоси - бу харажатлар, тўловга қодир талаб, эркин рақобат, иқтисодиётни давлат томонидан тартибга солниш даражаси, тармоқларнинг монополлашиш даражаси ва бошқа каби кўплаб кўрсаткичларнинг мажмуасидир. Дарҳақиқат, ҳозирги шароитда аксарият қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига баҳо белгилашда бу усул қўлланилмайди, чунки сотилган маҳсулотлар таркибида зарарига сотиладиган маҳсулотлар улуши юқори.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари учун реал бозор баҳоси аҳолининг паст тўловга қодир талаби, маҳсулот сотиш учун маданийлашган бозорнинг йўқлиги, турли воситачиларнинг фаол таъсири, қайта ишлаш корхоналарининг монополияси шароитида шакилланмоқда.

Шундай қилиб, бозор баҳолари ўзининг классик моҳиятига асосланган ҳолда мамлакатимиз агросаноат мажмуаси корхоналарида аслида қўлланилмайди.

Ҳозирги шароитда бозор баҳоларини давлат томонидан жиддий қўллаб-қувватланмасдан амалда қўлланилиши қишлоқ хўжалиги товарлари ишлаб чиқарувчиларининг тўлиқ зарар билан ишлашига олиб келади, чунки қишлоқ хўжалиги корхоналари манфаатлари асосида шаклланган таклиф баҳолари эркин бозордаги талаб баҳоларидан сезиларли даражада ошиб кетади.

Агросаноат мажмуасининг турли корхоналари ўртасидаги баҳолар даражасининг мақбул нисбати мамлакат қишлоқ хўжалиги тармоғининг самарадорли ишлаши учун асосий восита ҳисобланади.

Саноат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари баҳоларидаги диспаритет қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларининг жадал иқтисодий ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Баҳолар диспаритети икки шаклда намоён бўлади:

- қишлоқ хўжалиги корхоналарига етказиб бериладиган товар ва хизматлар баҳолари харажатлардан юқори белгиланиши;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига харид баҳоларини харажатларни қоплаш даражасидан пастроқ белгилаш. Шу билан бирга, бир қатор

иқтисодчилар бозор муносабатларига ўтиш билан баҳолар нисбати янгидан шаклланади деб баҳоларнинг тенгсизлигини инкор этмоқдалар.

Мамлакат агросаноат мажмуаси таркибий қисмлари ривожланишида номутаносибликлар мавжуд. Масалан, қишлоқ хўжалиги ва саноат маҳсулотлари баҳоларида диспаритет мавжуд. Жаҳон амалиёти шуни кўрсатадики, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозоридаги баҳолар саноат корхоналари товарлари, ишлаб чиқариш ва техник, транспорт ва қурилиш хизматлари нархларига нисбатан секинроқ суръатларда ўсмоқда, бу эса баҳолар диспаритетини келтириб чиқаради.

Бозор муносабатларининг ушбу салбий ҳодисаси давлат назорати остида бўлиши керак. Бундай вазиятда давлат ҳам истеъмолчилар, ҳам ишлаб чиқарувчиларнинг манфаатларини ҳисобга олган ҳолда баҳоларни тартибга солиши керак. Баҳоларни давлат томонидан тартибга солиш паритет концепциясига асосланган бўлиши керак.

Мамлакатнинг иқтисодий ривожланишида муҳим рол ўйнайдиган агросаноат мажмуасини ривожлантириш билан боғлиқ харажатларнинг номутаносиб улушини давлат ўз зиммасига олишга мажбур. Бунга бозор иқтисодиётининг салбий томонлари, хусусан, аҳолининг турли қатламларининг номутаносиб даромадлари, инфляция ва ишсизликнинг юқори даражалари ва бошқалар қўшилади.

Баҳо диспаритети муаммоси асосан қишлоқ хўжалиги корхоналарининг ўзлари билан боғлиқ бўлиб, уларнинг аксарияти бозор конъюнктурасини ўрганмайдилар ва нима бўлишлигини кутишади. Кўплаб қишлоқ хўжалик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар баҳоларни шакллантиришнинг асосий усули сифатида энергия ресурслари, қишлоқ хўжалиги техникаси, уруғлар, ем-хашак нархларининг кутилаётган кўтарилишини ҳисобга олиб, маҳсулот таннархидан фойдаланадилар ҳамда баҳоларни белгилашди.

Шу билан бирга, қайта ишлаш корхоналари ва йирик улгуржи ташкилотлар агросаноат мажмуаси маҳсулотлари баҳолари шаклланиши ва даражасига ўз манффатларидан келиб чиқиб кучли таъсир кўрсатмоқда. Давлат тузилмаларининг баҳолар шаклланишдаги роли(ғалла ва пахтадан ташқари) эса минималдир. Бундай вазиятда корхоналарининг жуда кам қисми ўз маҳсулотларига баҳоларни шакллантириш учун зарур бўлган рентабеллик даражасидан фойдаланади.

Кўпгина ҳолларда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш ва сотиб олиш бўйича битимлар тасодифий характерга эга бўлиб, бу шерикларни топиш, шартномаларни бажариш ва маркетинг маълумотларини ўрганиш учун юқори транзакция харажатлари билан боғлиқ. Шу билан бирга, баҳолар

диспаритети пайдо бўлиши бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига боғлиқ бўлмаган бир қатор сабаблари ҳам мавжуд. Асосий сабаб - сотиб олиш баҳоларининг пастлиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиб олувчилар яъни рақобатчилар камлиги билан изоҳланади. Натижада, қайта ишлаш корхоналари сотиб олиш баҳоларини монополистик тарзда белгилашади.

Бундай ҳолатнинг юзага келишига асосий сабаб амалдаги қонунчиликдир. Унга кўра агросаноат мажмуаси маҳсулотларига баҳолар маҳаллий бозор конъюнтураси ҳолатидан келиб чиқиб белгиланади. Бозор баҳоларини аниқлаш усуллари қишлоқ хўжалиги корхоналари томонидан муваффақиятли ўзлаштирилган ва қўлланилганига қарамай, маҳсулот сотиш ва сотиб олиш бўйича шартномалар бевосита мустақил воситачилар томонидан тузилади. Бу кўплаб қишлоқ хўжалиги корхоналари маҳаллий монополист таъсирида бўлишига олиб келади.

Буларнинг барчаси ҳудуддаги қишлоқ ишлаб чиқарувчиларининг маҳсулотларига баҳолар шаклланишининг амалдаги тизими расман бозорга асосланганлигини келтириб чиқаради. Амалиётда эса баҳоларни шакллантириш асосан харидорларнинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади ва қишлоқ ишлаб чиқарувчилари манфаатлари ҳисобга олинмайди.

Ҳудуднинг эркин озиқ-овқат бозорида фаолият кўрсатаётган қишлоқ хўжалиги корхоналари импорт маҳсулотни етказиб берувчилар билан ҳам ва ишлаб чиқариш шароитлари қулай бўлган бошқа минтақалардан олиб келинадиган маҳсулотлар билан ҳам рақобатлашиш имкониятига эга эмаслар, сабаби тегишли равишда ҳудуднинг ўртача ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олган ҳолда ҳисобланган таклиф баҳоларидан ва меъёри рентабеллик даражасидан фойдаланишларидир.

Бинобарин, давлат даражасида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш каналларини такомиллаштириш бўйича чоралар кўриш зарур, бу ҳам баҳолар диспаритетини камайтиришнинг самарали усули ҳисобланади. Акс ҳолда, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини сотиш каналлари тизими агросаноат мажмуасининг энг заиф бўғини бўлиб қолаберади. Бундан ташқари, сотиш каналлари самарадорлиги пастлиги маҳсулотларни тайёрлаш, ташиш, қайта ишлаш ва сақлаш жараёнида қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари сезиларли даражада йўқотилишига олиб келади, ҳамда маҳсулот етказиб бериш ва хом ашё билан таъминланишнинг мавсумийлиги туфайли янада ортади.

Агросаноат мажмуаси сотиш каналлари самарадорлигини ошириш учун жаҳон амалиётида муваффақиятли қўлланиладиган қуйидаги принциплардан фойдаланиш мумкин:

- ёпиқ савдо циклини ташкил этиш махсадида агросаноат мажмуаси корхоналарини интеграциялаш. Бу эса ўз набатида воситачилар сонини камайтиради;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари улгуржи савдо шаклларини фаол ривожлантириш орқали соҳадаги баҳолар даражасига монополиянинг таъсирини сезиларли даражада камайтиришга эришилади;

- давлат буюртмалари амалиётидан фойдаланиш;

- ички бозорни тартибга солиш механизми сифатида агросаноат мажмуаси корохналарини интеграциялаш услубларини такомиллаштириш ва улардан фаол фойдаланиш.

Агросаноат мажмуасида баҳолардаги диспаритетни камайтириш бўйича такидланган йўналишларнинг самарадорлигига ички озиқ-овқат бозори ташқи бозорлардан ажратилган тақдирдагина эришиш мумкин бўлади. Бизнинг фикримизча, агросаноат мажмуаси соҳалари ўртасидаги мавжуд ишлаб чиқариш муносабатлари ва уларнинг давлат билан ўзаро муносабатлари ишлаб чиқариши кучларнинг барқарор ва динамик ривожланишига йўл бермаяпти.

Агросаноат мажмуаси базоридаги иқтисодий муносабатлар тизимида баҳо механизми тубдан такомиллаштиришга муҳтож. Аввало, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари харид баҳолари ва саноат корхоналари маҳсули бўлган ишлаб чиқариш воситаларининг улгуржи баҳолари нисбатида ҳам, динамикасида ҳам баҳолар паритетни таъминлаш зарур.

Шу билан бирга, қишлоқ хўжалиги корхоналари маҳсулотларининг улгуржи баҳоларининг ҳар қандай ўсиши ушбу маҳсулотларни харид баҳолари кўтарилиши билан тўлиқ қопланиши керак. Агросаноат мажмуасининг ижтимоий аҳамиятга эга маҳсулотларининг чакана баҳоларига келсак, улар харид баҳолари даражасидан пастроқ бўлиши мумкин ва ўртадаги фарқ эса давлат ёки маҳаллий бюджетлар томонидан қопланиши зарур.

Шунингдек, давлат қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари учун ташқи савдо шартларини ва уларнинг ташқи бозорларга кириб боришини соддалаштириш зарур.

Мамлакат агросаноат мажмуасидаги баҳолар диспаритетини бартараф этиш учун республика ва унинг ҳудудлари миқёсида қуйидаги чораларни кўриш зарур: - республика агросаноат мажмуасининг замонавий моддий-

техника базаси яратиш ва қишлоқ хўжалиги бозорининг инфратузилмасини шакллантириш; - импорт қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини демпинг баҳоларда республика бозорига киришини олдини олиш бўйича самарали усулларни ишлаб чиқиш; - қишлоқ хўжалиги хом ашёси ва озиқ-овқат маҳсулотларининг ижтимоий аҳамиятга эга турларига баҳоларнинг максимал даражасини белгилаш; - маҳсулотлари қайта ишлаш учун сотиб олинадиган агросаноат мажмуаси корхоналари учун бюджет маблағлари ҳисобидан баҳолардаги фарқни қоплаш.

Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар

1. Добрынин В.А. Актуальные проблемы экономика АПК. // Москва – “Колос” 2001. – 381 с.
2. Каюмов Ф.К. АПК в условиях перехода к рынку: Общие и региональные проблемы. – //М.: ИПО “Полигран”, 1992 – 160с.
3. Каюмов Ф.К. роблемы современного этапа. //Ташкент: Изд. НТП,1989. 43 с.
4. Каюмов Ф.К. и др. О росте цен на сельскохозяйственную технику и мерах по совершенствованию метода определения договорной цены // Журнал. Механизация хлопководства, 1990, № 12. С. 1–3.
5. Минаков И. А., Куликов Н. И., Соколов О.В.и др.; Экономика отраслей АПК— // М.: Колос, 2004. — 464 с.
6. Murtazayev O., Ahrorov F.B. Qishloq xo’jaligi iqtisodiyoti. //T.: – “ILM ZIYO” 2017. – 416 bet.
7. Петренко И.Я., Чужинов П.И. Экономика сельскохозяйственного производства – //Алма –Ата: Кайнар, 1992. – 560 с.
8. Сидоров В.А., Кузнецова Е.Л., Болик А.В. Общая экономическая теория: учебник для студентов высших учебных заведений [Электронный ресурс]: электронное учебное издание / В.А. Сидоров, Е.Л. Кузнецова, А.В. Болик [Элек-трон. дан. (6,2 Мб)]. Майкоп: ООО «ЭлИТ», 2017.
9. Тангиров А.Э., Нурманов Ш.Х. Баҳо шаклланишининг назарий масалалари. //Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш истиқболлари: замонавий амалиёт ва инновацион технологиялар республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами – Самарқанд, 2020 йил 408-410 бет.

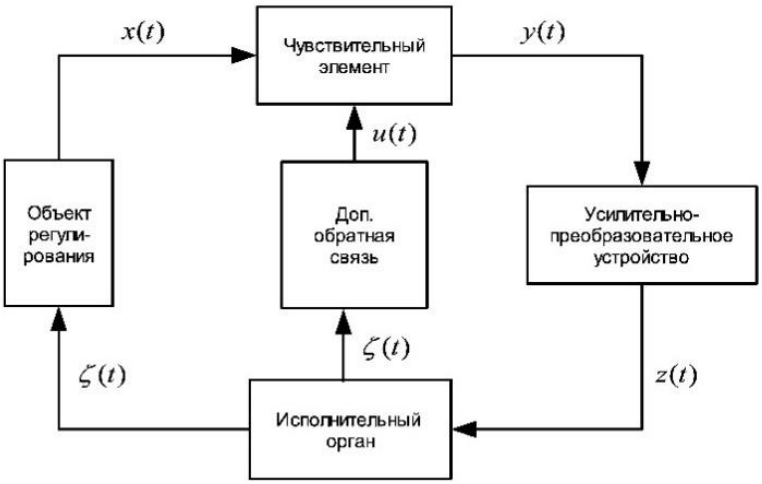
KECHIKISH EGA TESKARI BOG‘LANISHLI NOCHIZIQLI AVTOMATIK BOSHQARUV SISTEMASINING TURG‘UNLIGI

Axmatov A.A.
Navoiy davlat universiteti
+998977957700

Uzatish funksiyasini tuzishning klassik usuli chiziqli statsionar sistemalarning tug‘unligi muammosini yechishda keng qo‘llaniladi. Doimiy kechikishli chiziqli statsionar sistemalarning turg‘unligining samarali mezonlari [1] da olingan. E’tibor bering, chiziqli mezonlarni qo‘llash xarakteristik tenglamaning transsendensiyasi tufayli juda qiyin. [2] Maqolada Lyapunov funksional usuli va chegaraviy tenglamalar nazariyasi yordamida avtonom bo‘lmagan funksional differensial tenglamalar sistemalari yechimlarining asimptotik turg‘unligi muammosi yechilgan.

Lyapunov funksiyalari usuli differensial-funksional tenglamalarning [3] turg‘unligi masalalarida qo‘llaniladi. [4, 5] Maqolalarda taqqoslash usuli va chegaraviy tenglamalar nazariyasidan foydalangan holda avtonom bo‘lmagan differensial-funksional tenglamalar sistemalari uchun Lyapunov funksiyalari olishga muvaffaq bo‘lingan.

Ushbu tezisda [4, 5] natijalar asosida kechikishli teskari bog‘lanish strukturasida chiziqli bo‘lmagan avtomatik boshqaruv sistemaining asimptotik turg‘unligi masalasi yechiladi.

1-rasm Avtomatik boshqaruv sistemaining blok sxemasi.

Kechikishli teskari bog‘lanish chiziqli bo‘lmagan avtomatik boshqaruv sistemasining turg‘unligi masalasini ko‘rib chiqamiz. (1-rasmga qarang). Ushbu sistemaning dinamikasi quyidagi tenglamalar bilan tavsiflanadi:

$$\ddot{x}(t) + 2\mu\dot{x}(t) + mx(t) = A\zeta(t), \#(1)$$

$$\ddot{y}(t) + 2\lambda\dot{y}(t) + ky(t) = \alpha x(t) + \beta u(t), \#(2)$$

$$\zeta(t) = \sigma z(t), \#(3)$$

$$z(t) = \gamma y(t) + \varepsilon\delta y^3(t), \#(4)$$

$$u(t) = B\zeta\big(t - h(t)\big). \#(5)$$

bu yerda boshqariladigan obyektning harakat tenglamasi (1) bilan tavsiflanadi; sezgir element tenglamasi (2) shaklga ega; dvigatel dinamikasi (3) tenglama bilan tavsiflanadi; (4) kuchaytirgich tenglamasi va (5) qo‘shimcha teskari bog‘lanish tenglamasi. Bu yerda λ va m qiymatlari dissipativ kuchlarning proporsionallik koeffitsientlari; k va m potentsial kuchlarning proporsionallik koeffitsientlari.

Masalani yechishda biz (1)-(5) sistema nol yechimining tekis asimptotik turg‘unligi xossasini saqlab qolgan holda teskari bog‘lanish blokida maksimal kechikish qiymatining quyidagi shartini topamiz.

$$h_0 \le 1/(2|B\beta\gamma\sigma|\ \lambda_1\ )\ (-|\varepsilon\delta B\beta\sigma|\ \delta_1\hat{}2 +$$

$$max(k_1 - |\alpha| - B\beta\gamma\sigma, |\alpha| + B\beta\gamma\sigma + 2\lambda_1^2 - k_2). \quad (6)$$

Adabiyotlar

1. Zevin A. A. The necessary and sufficient conditions for the stability of linear systems with an arbitrary delay // Journal of Applied Mathematics and Mechanics. 2010. Vol. 74. No 4. pp. 384-388.
2. Андреев А.С., Хусанов Д.Х. К методу функционалов Ляпунова в задаче об асимптотической устойчивости и неустойчивости // Дифференциальные уравнения. 1998. Т.34. \No 7. С.876-885.
3. Разумихин Б.С. Устойчивость эредитарных систем. М.: Наука, 1988. 106 с.
4. Андреев А.С., Лысяков В.Н., Хусанов Д.Х. К методу Ляпунова в задаче об устойчивости функционально дифференциального уравнения // Ученые записки Ульяновского государственного университета. Сер. Фундаментальные проблемы математики и механики. Ульяновск. 1996. Вып.1(2). С. 5-10.

5. Перегудова О. А. Развитие метода функций Ляпунова в задаче устойчивости функционально-дифференциальных уравнений // Диф. уравнения. — 2008. — Т. 44, № 12. С. 1638-1647.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING KONSEPTOSFERADAGI O‘RNI: LINGVOKULTUROLOGIK VA KOGNITIV YONDASHUV

Nuritdinova Malika Jamoldin qizi
Ilmiy izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik birliklarning konseptosferadagi o‘rni, ularning milliy tafakkur va madaniyatni aks ettiruvchi lingvokulturologik hamda kognitiv xususiyatlari tahlil qilinadi. Frazeologizmlar xalqning mentaliteti, qadriyatlari, urf-odatlari va dunyoqarashini ifodalovchi konseptual birlik sifatida qaraladi. Maqolada kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya metodlari asosida frazeologik tizimning semantik qatlamlari, metaforik modellari hamda ularning konseptosferadagi o‘zaro aloqalari yoritilgan. Tadqiqot natijalari frazeologizmlarning milliy o‘zlikni ifodalashdagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, konseptosfera, lingvokulturologiya, kognitiv yondashuv, milliy tafakkur, madaniyat.

Аннотация. В статье рассматривается место фразеологических единиц в концептосфере языка, а также их лингвокультурологические и когнитивные особенности как отражение национального мышления и культуры. Фразеологизмы анализируются как концептуальные единицы, выражающие менталитет, ценности, традиции и мировоззрение народа. На основе методов когнитивной лингвистики и лингвокультурологии раскрываются семантические слои и метафорические модели фразеологической системы, определяются их связи внутри концептосферы. Результаты исследования подчеркивают роль фразеологизмов в выражении национальной идентичности.

Ключевые слова: фразеологическая единица, концептосфера, лингвокультурология, когнитивный подход, национальное мышление, культура.

Abstract. This article explores the role of phraseological units within the conceptosphere, focusing on their linguocultural and cognitive characteristics as reflections of national mentality and culture. Phraseological expressions are viewed as conceptual entities that embody a people’s worldview, values, and traditions. Using cognitive linguistic and linguocultural methodologies, the study analyzes the semantic layers and metaphorical models of phraseological systems,

revealing their interrelations within the conceptosphere. The findings emphasize the significance of phraseological units in representing national identity and cultural cognition.

Key words: phraseological unit, conceptosphere, linguoculturology, cognitive approach, national mentality, culture.

Zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklar nafaqat tildagi barqaror nutq elementlari, balki xalqning madaniy merosi, milliy tafakkuri va tarixiy xotirasini mujassam etuvchi konseptual tuzilmalar sifatida talqin etilmoqda. Har bir til tizimida mavjud bo‘lgan frazeologizmlar xalqning hayot tajribasi, qadriyatlari, mentaliteti va dunyoqarashining o‘ziga xos ko‘zgusidir. Shu sababli ularni o‘rganish jarayonida faqat lingvistik emas, balki kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlarning qo‘llanishi tilshunoslikda yangi ilmiy ufqlarni ochib bermoqda.

Frazeologizmlarni konseptosfera doirasida tahlil qilish ularning inson tafakkuri va madaniy ongidagi o‘rnini aniqlash, ma’no hosil bo‘lish mexanizmlarini tushuntirish imkonini beradi. Konseptosfera — bu millat tafakkurida shakllangan, madaniyatda mustahkam o‘rnashgan bilimlar va qadriyatlar tizimini ifodalovchi tushunchalar makoni bo‘lib, unda frazeologik birliklar xalqning ijtimoiy va ruhiy tajribasini ifodalaydi.

Lingvokulturologik yondashuv frazeologizmlarni xalqning madaniy qadriyatlari va tarixiy xotirasi bilan bog‘liq holda o‘rganishni taqozo etadi. Chunki frazeologik birliklar orqali millat o‘zining ruhiy olamini, turmush tarzini, axloqiy mezonlarini va estetik qarashlarini ifodalaydi. Kognitiv yondashuv esa ushbu birliklarning inson ongida qanday konseptual modellarga asoslanib shakllanishini, ularning metaforik asoslarini aniqlashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda frazeologik birliklarning konseptosferadagi o‘rni, ularning milliy tafakkur, madaniyat va kognitiv tafakkur jarayonlari bilan o‘zaro aloqasi ilmiy jihatdan yoritiladi. Shuningdek, maqolada frazeologizmlar orqali xalqning dunyoni idrok etish modeli, tafakkur stereotiplari va madaniy semantika tizimi aniqlanadi. Shu tarzda, frazeologik tizim tildan tashqari madaniy omillar bilan chambarchas bog‘langan murakkab kognitiv struktura sifatida talqin etiladi.

Frazeologik birliklarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ular tildagi tayyor nutq qoliplari sifatida shakllangan bo‘lib, xalqning tarixiy tajribasi, dunyoqarashi, milliy qadriyatlari va madaniyatini o‘zida mujassam etadi. Har bir frazeologizmda milliy tafakkur izlari, xalqning madaniy xotirasi va ruhiy olami aks etadi. Shu bois, frazeologizmlar nafaqat til tizimining semantik qatlamini boyitadi, balki milliy konseptosferaning shakllanishida ham muhim o‘rin tutadi.

Tilshunoslikda konseptosfera atamasi inson ongida, madaniy tajriba asosida shakllangan bilimlar majmuasini ifodalash uchun qo‘llaniladi. Bu makonda

frazeologik birliklar xalqning dunyoni idrok etish uslubi va qadriyat tizimini ifodalaydi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli tog‘dek”, “qorni to‘q, ko‘ngli to‘q”, “ko‘ngli keng” kabi frazeologizmlar xalq tafakkurida saxovat, mehr, insonparvarlik kabi konseptlarning lingvistik ifodasidir.

Frazeologizmlarni lingvokulturologik nuqtai nazardan o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, ularning har biri muayyan madaniy arxetiplar va qadriyatlarni o‘zida aks ettiradi. Xalqning urf-odatlari, e’tiqodlari, afsona va rivoyatlari til birliklariga, xususan, frazeologizmlarga singib ketgan. Masalan, “eti tirik, suyakdan ajralmas” yoki “otning kallasiday sovg‘a” kabi iboralar qadimgi turkiy dunyoqarash, marosimiy tafakkur va ijtimoiy tajribaning tilga ko‘chgan shaklidir.

Kognitiv yondashuv esa frazeologik birliklarning shakllanishida inson tafakkurining, ya’ni konseptual model va mental xaritalarning rolini ochib beradi. Har bir frazeologizm insonning kognitiv tajribasiga tayanadi va metaforik tafakkur orqali konseptosferaga ulanadi. Masalan, “ko‘ngli qoraymoq”, “bosh qotirmoq”, “tish-tirnog‘i bilan himoya qilmoq” kabi iboralarda inson faoliyati, emotsiyasi va tajribasi konseptual model sifatida tilga kodlangan.

Frazeologik birliklarning metaforik tabiati ham ularning konseptosferadagi o‘rnini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Metafora bu yerda nafaqat badiiy vosita, balki tafakkur mexanizmi sifatida qaraladi. Kognitiv metafora nazariyasi asosida frazeologizmlar tildagi abstrakt tushunchalarni konkret tajriba asosida ifodalovchi konseptual xaritalar sifatida izohlanadi. Shuning uchun frazeologizmlar milliy dunyoqarashni anglashda kalit rol o‘ynaydi.

Bundan tashqari, frazeologik birliklar milliy identitetni shakllantiruvchi lingvokulturologik kod vazifasini bajaradi. Ular orqali xalqning mental qadriyatlari, axloqiy qarashlari, ijtimoiy mezonlari avloddan avlodga o‘tadi. Shu bois, frazeologizmlar til va madaniyat o‘rtasidagi vositachi tizim sifatida xalqning madaniy xotirasini mustahkamlaydi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, frazeologik birliklarning konseptosferadagi o‘rni ularning nafaqat semantik, balki kognitiv va madaniy jihatlarida namoyon bo‘ladi. Ular tildagi milliy konseptlarning ifodachisi, xalqning dunyoni idrok etish modeli va madaniy merosining saqlovchisi sifatida beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Frazeologik birliklarning konseptosferadagi o‘rnini o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, frazeologizmlar nafaqat tildagi semantik birlik sifatida, balki xalqning kognitiv tajribasi, tarixiy xotirasi va ijtimoiy ongini ifodalovchi konseptual tizimning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo‘ladi. Ularning shakllanishi jarayonida inson idroki, hissiy kechinmalari, tafakkur mexanizmlari va madaniy omillar o‘zaro uzviy aloqada faoliyat yuritadi.

Frazeologizmlarning konseptual mohiyatini tahlil qilish shuni anglatadiki, ularning ma’nosi tildan tashqari kontekstlarda ham faol ishlaydi. Ya’ni frazeologik birliklar orqali inson o‘z tajribasini, dunyoni anglash uslubini, voqelikni baholash mezonlarini ham ifodalaydi. Bu jihatdan ularni “milliy tafakkurning verbal moduli” deb ta’riflash mumkin.

Lingvokulturologik nuqtai nazardan qaraganda, frazeologizmlar madaniyatda shakllangan qadriyatlar tizimini kodlash, saqlash va uzatishning eng samarali vositalaridan biridir. Har bir xalq o‘z tili orqali o‘zining dunyo haqidagi tasavvurlarini, ijtimoiy me’yorlarini va axloqiy tamoyillarini frazeologizmlar orqali mustahkamlaydi. Shu bois, frazeologik fond milliy o‘zlikning semantik yadrosini tashkil etadi.

Kognitiv jihatdan esa frazeologizmlar inson tafakkuridagi konseptual xaritalarning til orqali modellashtirilgan shaklidir. Ular nafaqat tildagi ma’nolar tizimini, balki ongdagi konseptual tuzilmalarni ham namoyon qiladi. Shu sababli, frazeologizmlarning o‘rganilishi orqali xalq tafakkurining ichki mexanizmlarini, mental model va stereotiplarini qayta tiklash imkoniyati tug‘iladi.

Shuningdek, frazeologizmlar xalqaro madaniy muloqotda milliy tafakkur va qadriyatlarning tarjimoni sifatida muhim rol o‘ynaydi. Ular yordamida turli madaniyat vakillari o‘zaro tushuncha almashadi, madaniy tajribalarni qiyoslaydi va tilda mujassam bo‘lgan konseptual dunyoqarashni anglaydi. Bu jarayon tilning global madaniy maydondagi o‘rni va ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

Natijada, frazeologik birliklarning lingvokulturologik va kognitiv tahlili tilshunoslikda nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo‘ladi. U milliy konseptosferani tahlil qilish, xalq tafakkurining rivojlanish bosqichlarini o‘rganish hamda tilni madaniyat bilan uyg‘un holda talqin etish imkonini beradi. Shu asosda, frazeologizmlarni zamonaviy kognitiv va madaniy paradigma nuqtai nazaridan tadqiq etish o‘zbek tilshunosligining dolzarb va istiqbolli yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Кузнецова, Е. В. (2017). Лингвокультурология и когнитивная лингвистика: точки пересечения. Москва: Издательство МГУ.
2. Телия, В. Н. (1996). Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва: Школа «Языки русской культуры».
3. Маслова, В. А. (2001). Лингвокультурология. Москва: Академия.
4. Кубрякова, Е. С. (2004). Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Москва: Языки славянской культуры.

5. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press.
6. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. New York: Oxford University Press.
7. Shomusarov, A. (2019). Frazeologizmlarning milliy-madaniy xususiyatlari va semantik tahlili. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Rahmatullayeva, S. (2021). O‘zbek tilida konsept va frazeologik birliklarning kognitiv talqini. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
9. Karasik, V. I. (2010). Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена.
10. Berdiyorov, R. (2022). Frazeologizmlarda milliy tafakkur va lingvokulturologik kod. Andijon davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, №4, 45–51.
11. Popova, Z. D., & Sternin, I. A. (2007). Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ-ПРЕСС.
12. Rakhimova, D. (2023). Til va madaniyat o‘zaro munosabatida frazeologizmlarning konseptual tahlili. “Filologiya va tilshunoslik” jurnali, №2, 67–73.

MUCORALES TARTIBI VAKILLARI EKOLOGIYASI AHAMIYATI

Abduqayumov Sanjar Abdurashidovich,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistri

Annotatsiya. Mazkur tezisda Mucorales tartibi vakillarining ekologik xilma-xilligi, yashash muhitlari va geografik tarqalish xususiyatlari yoritilgan. Ushbu zamburug‘lar saprotrof, parazit hamda endofit shakllarda yashab, turli ekologik sharoitlarga moslashgan. Ularning ekologiyasini chuqur o‘rganish biologik nazorat, tibbiyot va ekologik monitoringda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Mucorales, saprofit, parazit, endofit, koprofil zamburug‘lar, ekologiya, tarqalish.

Аннотация. В данном тезисе освещается экологическое разнообразие, местообитания и географическое распространение представителей порядка Mucorales. Эти грибы обитают в формах сапротрофов, паразитов и эндофитов, адаптируясь к различным экологическим условиям. Изучение их экологии имеет важное значение для биологического контроля, медицины и экологического мониторинга.

Ключевые слова: Mucorales, сапрофит, паразит, эндофит, экология, распространение, биологический контроль.

Abstract. This article highlights the ecological diversity, habitats, and geographic distribution of the representatives of the order Mucorales. These fungi exist as saprotrophs, parasites, and endophytes, adapting to various environmental conditions. Studying their ecology is of great importance for biological control, medicine, and environmental monitoring.

Keywords: Mucorales, saprophyte, parasite, endophyte, ecology, distribution, biological control.

Zamburug’larning tabiatdagi asosiy roli organik moddalarni minerallashtirishdan iborat. O'simlik va hayvonlar qoldiqlarini yemirib, ular tabiatda umumiy modda almashinuvi jarayonida muhim sanitariya funksiyasini bajaradi. Ba’zi zamburug’lar yashash jarayonida insonlar uchun foydali moddalarni - antibiotiklar, organik kislotalar va boshqa birikmalarni yaratadi.

Ijobiy faoliyati bilan bir qatorda zamburug’lar materiallar biozararlanishining asosiy agentlari bo’lib, ular murakkab texnik, radioelektron, optik jihozlar va qurilmalar, yog'och- taxta, tabiiy va sintetik tola hamda gazlamalar, to‘qimachilik mahsulotlari, teri, qog‘oz va kitoblar, plastmassa va plastifikatorlar, rezina, neft mahsulotlari, ayniqsa benzin, aviayonilg’i, kerosin, moyli va moylovchi-sovituvchi suyuqliklar, lak va bo‘yoqli qoplamalarni yemiradi, hatto metall va metall konstruksiyalarida biokorroziya qo‘zg‘atadi, dalada va omborxonalarda o'simlik va hayvonot mahsulotlarini chiritadi, o'simliklarda har xil kasalliklarni qo‘zg‘atib, xalq xo'jaligiga katta zarar yetkazadi.

Zamburug’ guruhlari orasida Mucorales tartibi turlar soni ko’ligi jihatidan alohida o’rinni egallaydi. Mucorales tartibi vakillari Zygomycota bo‘limiga mansub bo‘lib, ekologik jihatdan juda xilma-xildir. Ular tuproq, o‘simlik qoldiqlari, hayvon axlati va boshqa organik moddalarda yashovchi saprofit zamburug‘lar sifatida keng tarqalgan. Ayrim turlar esa o‘simliklar, hasharotlar yoki boshqa zamburug‘larda parazit sifatida rivojlanadi.

Ekologik xilma-xilligi va atrof-muhit omillariga munosabati. Mucorales vakillarining aksariyati saprotrof bo‘lib, ular chirigan organik moddalarda o‘sadi. Choanephora o‘simlik paraziti, Sporodiniella umbellata hasharot paraziti, Dicranophora, Spinellus, Synzygites esa boshqa zamburug‘larda parazitlik qiladi. Ayrim turlar, masalan Mucor endophyticus, sog‘lom o‘simlik to‘qimalarida yashab, endofit sifatida uchraydi.Saprofit turlar uchun asosiy yashash joylari — tuproq, o‘simlik qoldiqlari va go‘ngdir. Ba’zi koprofil turlar (masalan Pilobolus) faqat hayvon axlatida o‘sadi. Mucor mucedo, Thamnidium va Radiomyces kabi turlar go‘ng bilan ekologik bog‘liq bo‘lsa-da, oddiy muhitda ham o‘sishi mumkin.

Mucoralesning ayrim turlari kosmopolit bo‘lib, butun dunyoda uchraydi (Rhizopus arrhizus, Lichtheimia corymbifera, Mucor circinelloides). Biroq, ayrim turlar ma’lum hududlarda cheklangan: Apophysomyces va Saksenaea — tropik iqlimda, Lichtheimia sphaerocystis — Hindistonda, Radiomyces esa Kaliforniya va Meksikada aniqlangan.

Mucorales zamburug‘larining rivojlanishida namlik, harorat, muhit reaksiyasi (pH) va yorug‘lik muhim rol o‘ynaydi. Bu tartib vakillari yuqori nisbiy namlikda yaxshi o‘sadi, ortiqcha suv esa o‘sishni cheklaydi.

Harorat: ko‘pchilik Mucorales turlari uchun optimal harorat 20–25°C atrofida. Ayrim termofillar (Mucor pusillus, Absidia corymbifera) yuqori haroratda ham rivojlanadi. Ular odatda nordon muhit (pH 4–6) da yaxshi o‘sadi. Yorug‘lik omili spora hosil bo‘lishiga ijobiy yoki salbiy ta’sir qilishi mumkin.

Hozirda Mucorales ekologiyasini chuqur o‘rganishga katta ahamiyatga ega. Qisqa qilib aytganda, Mucorales tartibi vakillari ekologik jihatdan boy va xilma-xildir. Ular saprotrof, parazit hamda endofit shakllarda yashab, turli ekologik sharoitlarga moslashgan. Atrof-muhit omillari ularning o‘sish, rivojlanish va tarqalish xususiyatlarini belgilaydi. Mucorales ekologiyasini chuqur o‘rganish biologiya, tibbiyot va ekologik monitoringda katta ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Termorshuizen, A. J. (2016). Ecology of Fungal Plant Pathogens. Soil Cares Research, Wageningen.
2. Richardson, M. (2009). The ecology of the Zygomycetes. Mycopathologia, 168(1), 25–37.
3. Voigt, K., et al. (2019). Phylogeny and ecology of Mucorales fungi. Fungal Diversity, 98(2), 95–115.
4. Benny, G. L., & Humber, R. A. (2018). Mucorales systematics and ecology. Mycoscience, 59(3), 193–210.
5. Richardson, M. D. & Rautemaa-Richardson, R. (2019). Biotic Environments Supporting the Persistence of Clinically Relevant Mucormycetes. J. Fungi, 6(1), 4.
6. Walther, G., Wagner, L. & Kurzai, O. (2019). Updates on the Taxonomy of Mucorales with an Emphasis on Clinically Important Taxa. J. Fungi, 5(4), 106.

EKOLOGIK OMILLARNING AHAMIYATI: HARORAT ZAMBURUG'LAR RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI ASOSIY FAKTOR SIFATIDA

Abduqayumov Sanjar Abdurashidovich
sanjarbekabduqayumov237@gmail.com
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti magistri

Annotatsiya. Ushbu maqolada muhit ekologik omillarining zamburug'lar dunyosi vakillari uchun ta'siri, shuningdek ayrim turlarning yashashi mumkin bo'lgan harorat diapazoni to'g'risida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: ekologik omillar, harorat, optimum, mezofil, psixrofil, termofil, *Thermomyces, Aspergilus,* hayotchanlik.

Abstract. This article presents information on the impact of environmental ecological factors on representatives of the fungal world, as well as the temperature ranges within which certain species can survive.

Key words: Ecological factors, temperature, optimum, mesophile, psychrophile, thermophile, *Thermomyces, Aspergilus,* viability.

Аннотация. В этой статье приведена информация о влиянии экологических факторов среды на представителей мира грибов, а также о диапазонах температур, при которых могут выживать некоторые виды.

Ключевые слова: Экологические факторы, температура, оптимум, мезофил, психрофил, термофил, *Thermomyces, Aspergilus,* жизнеспособность.

Ekologik omillar yashash muhitida tirik organizmlar hayotiga ta'sir etuvchi asosiy komponentlar yig'indisi hisoblanadiva abiotik, biotik, antropogen omil deb ataluvchi guruhlarga ajraladi. Biotik ekologik omillar deyilganda tirik organizmlarning o'zaro ta'siri tushunilsa, antropogen omi inson faoliyatining bevosita va bilvosita tabiatga ta'sir ko'rsatishi sanaladi. Abiotik ekologik omillarning o'zi alohida katta guruh hisoblanib, yorug'lik, harorat, shamol, suv, havo va tuproq kabi abiotik omillar ekotizimdagi tirik organizmlarni saqlab turishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu omillar nafaqat zamburug'larning o'sish tezligiga, balki ularning rivojlanish jarayonlarini faollashtiruvchi omillar sifatida ham ta'sir ko'rsatadi. Bular orasida harorat ekologik omil sifatida alohida ahamiyatga ega. Harorat zamburug'lar o'sishi hamda rivojlanishiga shuningdek qish mavsumida hayotchanlikning saqlab qolinishiga ta'sir ko'rsatadigan muhim ko'rsatkichdir. Minimal va maksimal harorat chegaralaridan tashqarida zamburug'lar o'sa olmaydi. Eng tez o'sish kuatiladigan harorat optimum hisoblanadi. Mikroorganizmlar o'sish harorati diapazoniga qarab to'rtta asosiy guruhga bo'linadi:

Psixrofillar – sovuqni yoqtiruvchi organizmlar;

Mezofillar – o‘rtacha haroratda o‘suvchi organizmlar;

Termofillar – issiqlikni yoqtiruvchi organizmlar.

Psixrofil zamburug‘lar o‘sish uchun eng qulay harorat sifatida 16°C dan yuqori bo‘lmagan haroratni tanlaydi, ularning maksimal o‘sish harorati 20°C atrofida bo‘ladi. Ular odatda 4°C yoki undan past haroratda ham o‘sishi mumkin. Psixrotrofik zamburug‘lar esa past haroratda o‘sish qobiliyatiga ega bo‘lish bilan birga, 20°C dan yuqori haroratlarda ham rivojlana oladi. Bunday zamburug‘lar uchun qutbiy (arktik va antarktik) yoki alp mintaqalari mos muhit hisoblanadi.

Ko‘pchilik zamburug‘lar esa mezofil hisoblanadi, ya’ni ular odatda 10°C dan 40°C gacha bo‘lgan harorat oralig‘ida o‘sadi, biroq bu diapazon ichida turli turlarning tolerantlik darajasi farq qiladi. Amaliy maqsadlar uchun mezofil zamburug‘larni xona haroratida (22–25°C) o‘stirish odatiy hol hisoblanadi. Pastroq harorat, masalan, 0 °C atrofida faqat bir necha psixrofill zamburug’ turlari, jumladan, ildiz cherish yoki mog’orlash qo’zg’atuvchi zamburug’lar Sclerotinia graminearum, microdochium nivale, fusarium avinaceum va boshqalar rivojlanadi. 0 °C dan past haroratda zamburug’lar faol o’sa olmaydi, ammo ularning sporalari hayotchanligini saqlashi mumkin.

1-jadval

Ba’zi zamburug‘ turlarining o‘sish harorati diapazoni va optimal harorati

Zamburug‘ turi (Fungus)	Minimal o‘sish harorati (°C)	Optimal o‘sish harorati (°C)	Maksimal o‘sish harorati (°C)
Thermomyces lanuginosus	20	50	60
Chaetomium thermophile	20	45	55
Humicola insolens	20	45	55
Thermomucor pusillus	15	45	55
Aspergillus fumigatus	10	40	50
Aspergillus flavus	10	35	45
Penicillium chrysogenum	5	25	35
Cladosporium herbarum	0	25	35
Botrytis cinerea	0	25	30
Rhizopus nigricans	5	30	40
Penicillium expansum	0	25	30
Penicillium brevicaule	0	20	30
Sclerotinia borealis	0	10	20
Typhula idahoensis	0	10	20

Ushbu jadvalda turli zamburug‘larning o‘sish faoliyatiga ta’sir etuvchi harorat diapazoni to'g'risida ma'lumotlar ifodalangan bo'lib, termofil turlar (*Thermomyces, Chaetomium, Humicola* va boshqalar) yuqori haroratlarda faol o‘sadi, mezofil turlar (*Aspergillus, Penicillium, Rhizopus*) esa o‘rtacha haroratlarda yaxshi rivojlanadi, psixrofil turlar (*Sclerotinia, Typhula*) esa past haroratga moslashgan.

Xulosa qilib aytganda, zamburug’larning har bir turi uchun muayyan harorat diapazoni (minimumdan maksimumgacha) xos bo‘lib, bu diapazon ushbu zamburug‘lar tabiatda hayotchanligini saqlashning chegaralarini aniqlaydi. Optimal harorat esa patogen zamburug’larning har bir turi eng yaxshi rivojlanishini ta’minlaydi. Agar optimal harorat bilan birga lozim bo‘lgan namlik ham kuzatilsa, zamburug’larning eng tez o'sishi va rivojlanishi kuzatiladi. Minimal yoki maksimal haroratlarda ularning hayot faoliyati susaya boshlaydi. Ba’zi zamburug’larning tinim davridagi sporalari, sklerotsiylari, meva tanachalari muayyan vaqt davomida (minimumdan past yoki maksimumdan yuqori) ekstremal haroratlarga bardosh bera oladi; bu davr davomida zamburug’larning barcha hayotiy jarayonlari butunlay to’xtaydi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Okada, H. & Ferris, H. “Effect of temperature on growth and nitrogen mineralization of fungi and fungal-feeding nematodes.” *Plant and Soil*, Vol. 234, 2001, pp. 253-262.
2. Tkaczuk, C. & Majchrowska-Safaryan, A. “Temperature Requirements for the Colony Growth and Conidial Germination of Selected Isolates of Entomopathogenic Fungi of the Cordyceps and Paecilomyces Genera.” *Agriculture*, Vol. 13, Issue 10, 2023, Article 1989.
3. Zhan, Z., Xu, M., Li, Y. & Dong, M. “The Relationship between Fungal Growth Rate and Temperature and Humidity.” *International Journal of Engineering and Management Research*, Vol. 11, Issue 3, June 2021.
4. Pietikäinen, J., Pettersson, M. & Bååth, E. “Comparison of temperature effects on soil respiration and growth of fungi and bacteria.” *FEMS Microbiology Ecology*, Vol. 52, 2005, pp. 49-58.
5. Talley, S.M. et al. “The effects of weather on fungal abundance and richness.” *PMC/US National Library of Medicine*, 2002.
6. Maheshvari, R., Balakrishnan, S. va Rao, M. "Thermomyces lanuginosus: shtammlarning xususiyatlari va ularning biotexnologik jarayonlarga aloqasi". *FEMS Mikrobiologiya sharhlari* , jild. 27(1), 2003 yil, 3-16

7. Pietikäinen, J., Pettersson, M. & Båth, E. "Tuproqning nafas olishiga va zamburug'lar va bakteriyalarning o'sishiga harorat ta'sirini taqqoslash". *FEMS Mikrobiologiya ekologiyasi* , jild. 52, 2005 yil, 49-58

FRAZEOLOGIK SISTEMANING MADANIY-KOGNITIV ASOSLARI: MILLIY TAFAKKUR VA TIL O‘ZARO MUNOSABATI

Nuritdinova Malika Jamoldin qizi
Ilmiy izlanuvchi

Annotatsiya. Ushbu maqolada frazeologik sistemaning madaniy va kognitiv asoslari, milliy tafakkur bilan til o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinadi. Frazeologizmlar xalqning madaniy xotirasi, qadriyatlari va tafakkur tarzining lingvistik ifodasi sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda kognitiv lingvistika va lingvokulturologiya yondashuvlari asosida frazeologizmlarning konseptual mohiyati, milliy konseptosferadagi o‘rni hamda ularning ma’no hosil qilish mexanizmlari yoritilgan. Maqolada til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik frazeologik birliklar misolida tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: frazeologik sistema, kognitiv asos, lingvokulturologik yondashuv, milliy tafakkur, konseptosfera, madaniyat, til.

Аннотация. В статье рассматриваются культурные и когнитивные основы фразеологической системы, а также взаимосвязь национального мышления и языка. Фразеологизмы анализируются как лингвистическое отражение культурной памяти, традиций и мировоззрения народа. На основе методов когнитивной лингвистики и лингвокультурологии выявляется концептуальная природа фразеологических единиц, их место в национальной концептосфере и механизмы формирования значения. Показано, что язык, мышление и культура образуют единое целое, отражённое в системе фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологическая система, когнитивная основа, лингвокультурология, национальное мышление, концептосфера, культура, язык.

Abstract. This article explores the cultural and cognitive foundations of the phraseological system, focusing on the interrelation between national mentality and language. Phraseological units are viewed as linguistic manifestations of a nation’s cultural memory, worldview, and value system. Using cognitive linguistic and linguocultural approaches, the study analyzes the conceptual nature of phraseology, its role within the national conceptosphere, and its mechanisms of

meaning formation. The research emphasizes the inseparable link between language, cognition, and culture as reflected through phraseological expression.

Key words: phraseological system, cognitive basis, linguoculturology, national mentality, conceptosphere, culture, language.

Til inson tafakkuri va madaniyatining o‘zaro uyg‘unlashgan ifodasi sifatida millatning ijtimoiy xotirasi, dunyoqarashi hamda qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Shu jihatdan, frazeologik sistema tildagi eng obrazli, emotsional va madaniy jihatdan mazmunli qatlamlardan biri bo‘lib, xalqning tafakkur tarzi va milliy mentalitetini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Har bir frazeologizm xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, dunyoni idrok etish usuli va qadriyatlar tizimining lingvistik ko‘rinishidir.

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv va lingvokulturologik yo‘nalishlar frazeologiyani tahlil etishda yangi ilmiy imkoniyatlar yaratdi. Kognitiv yondashuv frazeologizmlarni inson tafakkuridagi konseptual tuzilmalar va metaforik modellar bilan bog‘lab izohlaydi, lingvokulturologik yondashuv esa ularning madaniyatda tutgan o‘rni, ramziy ma’nosi va milliy xususiyatlarini tahlil qiladi. Ushbu ikki yondashuvni uyg‘un qo‘llash frazeologik sistemaning madaniy-kognitiv asoslarini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy munosabat frazeologizmlar misolida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Inson dunyoni qanday idrok etishi, hodisalarni qanday tasniflab, ularni qanday ifodalashiga til vositalari orqali baho berish mumkin. Frazeologizmlar ana shu jarayonning natijasi bo‘lib, ular tildagi leksik birliklardan farqli ravishda xalq tafakkurining madaniy kodini mujassam etadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli tog‘dek”, “yuragi yorildi”, “peshonasiga yozilgan” kabi iboralar xalqning ruhiy dunyosi, e’tiqodlari va hayot falsafasining konseptual in’ikosi sifatida shakllangan.

Frazeologik tizimning madaniy-kognitiv tahlili til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro munosabatini o‘rganishga xizmat qiladi. U orqali milliy konseptosfera — ya’ni xalq tafakkurida shakllangan ma’naviy tushunchalar tizimi — til orqali qanday shakllanishi va ifodalanishi aniqlanadi. Shu sababli, frazeologizmlar nafaqat tilning badiiy boyligi, balki xalqning ma’naviy identitetini ifodalovchi muhim kognitiv-madaniy tizim sifatida qadrlanadi.

Mazkur maqolada frazeologik sistemaning madaniy-kognitiv asoslari, milliy tafakkur va til o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlari, frazeologizmlarning konseptual va semantik tuzilmalari hamda ularning madaniy funksiyalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Natijada, tilshunoslikda frazeologiyani milliy tafakkur bilan bog‘liq holda o‘rganishning nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi.

Til inson tafakkuri va madaniyatining o‘zaro uyg‘unlashgan ifodasi sifatida millatning ijtimoiy xotirasi, dunyoqarashi hamda qadriyatlar tizimini aks ettiradi. Shu jihatdan, frazeologik sistema tildagi eng obrazli, emotsional va madaniy jihatdan mazmunli qatlamlardan biri bo‘lib, xalqning tafakkur tarzi va milliy mentalitetini yoritishda muhim manba hisoblanadi. Har bir frazeologizm xalqning asrlar davomida shakllangan hayotiy tajribasi, dunyoni idrok etish usuli va qadriyatlar tizimining lingvistik ko‘rinishidir.

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv va lingvokulturologik yo‘nalishlar frazeologiyani tahlil etishda yangi ilmiy imkoniyatlar yaratdi. Kognitiv yondashuv frazeologizmlarni inson tafakkuridagi konseptual tuzilmalar va metaforik modellar bilan bog‘lab izohlaydi, lingvokulturologik yondashuv esa ularning madaniyatda tutgan o‘rni, ramziy ma’nosi va milliy xususiyatlarini tahlil qiladi. Ushbu ikki yondashuvni uyg‘un qo‘llash frazeologik sistemaning madaniy-kognitiv asoslarini chuqurroq anglashga imkon beradi.

Til va tafakkur o‘rtasidagi uzviy munosabat frazeologizmlar misolida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Inson dunyoni qanday idrok etishi, hodisalarni qanday tasniflab, ularni qanday ifodalashiga til vositalari orqali baho berish mumkin. Frazeologizmlar ana shu jarayonning natijasi bo‘lib, ular tildagi leksik birliklardan farqli ravishda xalq tafakkurining madaniy kodini mujassam etadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli tog‘dek”, “yuragi yorildi”, “peshonasiga yozilgan” kabi iboralar xalqning ruhiy dunyosi, e’tiqodlari va hayot falsafasining konseptual in’ikosi sifatida shakllangan.

Frazeologik tizimning madaniy-kognitiv tahlili til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro munosabatini o‘rganishga xizmat qiladi. U orqali milliy konseptosfera — ya’ni xalq tafakkurida shakllangan ma’naviy tushunchalar tizimi — til orqali qanday shakllanishi va ifodalanishi aniqlanadi. Shu sababli, frazeologizmlar nafaqat tilning badiiy boyligi, balki xalqning ma’naviy identitetini ifodalovchi muhim kognitiv-madaniy tizim sifatida qadrlanadi.

Mazkur maqolada frazeologik sistemaning madaniy-kognitiv asoslari, milliy tafakkur va til o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlari, frazeologizmlarning konseptual va semantik tuzilmalari hamda ularning madaniy funksiyalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Natijada, tilshunoslikda frazeologiyani milliy tafakkur bilan bog‘liq holda o‘rganishning nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi.

Til — bu nafaqat aloqa vositasi, balki inson tafakkuri, madaniyati va ijtimoiy ongining eng muhim ko‘rinishidir. Til orqali inson o‘z tafakkur mahsulini ifodalaydi, dunyoni idrok etish uslubini namoyon qiladi va o‘z madaniy tajribasini uzatadi. Shu nuqtai nazardan, tildagi frazeologik birliklar xalqning ruhiy olami, tarixiy xotirasi va ma’naviy qadriyatlarini mujassam etuvchi muhim konseptual

birliklardir. Ular millat tafakkurining chuqur qatlamlariga kirib borish imkonini beradi, chunki har bir frazeologizm xalqning hayot falsafasini, dunyoni anglash tarzini va ijtimoiy ongini ifodalaydi.

Frazeologik sistema milliy madaniyatni aks ettiruvchi til qatlamlaridan biri bo‘lib, unda xalqning qadimiy dunyoqarashi, diniy e’tiqodlari, urf-odatlari, axloqiy me’yorlari va ijtimoiy qadriyatlari ifodasini topadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli to‘q”, “yuragi keng”, “peshonasiga yozilgan”, “tili zahar” kabi iboralar insoniy fazilatlar, iymon, axloq, sabr-toqat, mehnatsevarlik singari tushunchalarning ramziy ifodalaridir. Shu bilan birga, ularning semantik asosida xalqning qadimiy tajribasi, hayotiy kuzatuvlari va kognitiv jarayonlari yotadi.

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv va lingvokulturologik yondashuvlar frazeologik birliklarni yangi ilmiy bosqichda o‘rganish imkonini berdi. Kognitiv yondashuv frazeologizmlarni inson ongida shakllanadigan konseptual modellarning lingvistik ifodasi sifatida talqin etadi. Bu yondashuvga ko‘ra, frazeologizmlar orqali inson tafakkuridagi metaforik tizimlar, ramziy assotsiatsiyalar va konseptual strukturalar tildagi ma’no bilan uyg‘unlashadi. Masalan, “yuragi tosh” yoki “ko‘ngli oppoq” kabi iboralar inson hissiyotini tabiatdagi predmetlar orqali konseptual metafora asosida ifodalashni ko‘rsatadi.

Lingvokulturologik yondashuv esa frazeologizmlarning madaniyatda tutgan o‘rnini, ularning xalq tafakkuridagi ijtimoiy-madaniy konnotatsiyalarini o‘rganadi. Har bir frazeologik birlik xalqning hayot tarzi, e’tiqodi va qadriyat tizimi bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, madaniy kod sifatida xizmat qiladi. Masalan, “oq yo‘l tilash”, “peshonasiga yozilgan”, “ko‘ngli yorishdi” kabi iboralar faqat til birliklari emas, balki xalqning e’tiqodiy va falsafiy dunyoqarashini ifodalovchi madaniy belgilardir.

Frazeologik sistema tildagi semantik birliklarning yagona to‘plami emas, balki xalqning konseptosferasini ifodalovchi kognitiv-madaniy tizimdir. Konseptosfera milliy tafakkurning shakllanishida markaziy o‘rin tutadi va til orqali inson tajribasining umumlashgan ko‘rinishini beradi. Shu sababli frazeologizmlarni o‘rganish milliy tafakkur mexanizmlarini anglash, xalqning madaniy va axloqiy qadriyatlarini tahlil qilish uchun eng samarali yo‘nalishlardan biridir.

Mazkur tadqiqotda frazeologik sistemaning madaniy-kognitiv asoslari, milliy tafakkur va til o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir, frazeologizmlarning konseptual va semantik tuzilmalari, shuningdek, ularning madaniy kod sifatidagi funksiyasi ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, maqolada tilning frazeologik tizimi xalq tafakkurining madaniy belgilarini qanday saqlashi va ularni avloddan avlodga qanday uzatishini aniqlashga alohida e’tibor qaratiladi.

Natijada, frazeologizmlar til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tadqiq etishda asosiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ularni madaniy-kognitiv yondashuv asosida o‘rganish milliy tafakkurning o‘ziga xos xususiyatlarini ochib berish, tilning madaniy funksiyasini aniqlash va xalqning konseptual dunyoqarashini ilmiy asosda tahlil qilish imkonini beradi.

Frazeologik sistema tildagi eng murakkab, shu bilan birga eng boy semantik qatlamlardan biri bo‘lib, u til, tafakkur va madaniyatning o‘zaro aloqasini namoyon etuvchi lingvokognitiv tizim sifatida o‘rganiladi. Har bir frazeologik birlik xalq tafakkurining mahsuli bo‘lib, insonning dunyoni idrok etish usuli, hissiy kechinmalari va madaniy qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Shu jihatdan, frazeologizmlar tildagi badiiylik, emotsionallik va milliylikning asosiy ifodasi sifatida qaraladi.

Kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan, frazeologik birliklar inson tafakkuridagi konseptual modellar asosida shakllanadi. Ular voqelikni idrok etish, tasniflash va ifodalash jarayonida inson ongida hosil bo‘ladigan ma’no tizimining verbal shaklidir. Masalan, o‘zbek tilidagi “boshini qumga tiqmoq”, “ko‘ngli yorishmoq”, “yuragi muzlab ketmoq” kabi iboralar insonning ruhiy holatini yoki ijtimoiy xulqini konseptual metafora orqali ifodalaydi. Bu misollarda insonning ichki kechinmalari “tana”, “yorug‘lik”, “sovuq” kabi fizik tajribalar orqali tushuntiriladi.

Frazeologizmlarning kognitiv-semantik tahlili ularning ichki ma’no tuzilmasini, konseptual asoslarini va ongda qanday assotsiativ aloqalar orqali ma’no hosil bo‘lishini aniqlashga xizmat qiladi. Kognitiv jarayonda inson tajribasi asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi, frazeologizmlar esa ushbu tajribani tildagi metaforik modelga aylantiradi. Natijada, frazeologik birliklar tildagi semantik tizimni tashkil etuvchi konseptual birliklar sifatida namoyon bo‘ladi.

Milliy tafakkur har bir xalqning o‘ziga xos hayot tarzi, qadriyatlari, axloqiy me’yorlari va ijtimoiy tajribasida shakllanadi. Shu sababli, tilning frazeologik tizimi bu tafakkurning bevosita mahsulidir. Frazeologizmlarda xalqning ma’naviy ideallari, diniy qarashlari va ijtimoiy qadriyatlari o‘z ifodasini topadi. Masalan, o‘zbek tilidagi “ko‘ngli keng”, “yuragi toza”, “tili shirin”, “boshi egik” kabi iboralar xalqning axloqiy ideallarini — mehr, halollik, kamtarlik, samimiyat — singari fazilatlarni ifodalaydi.

Frazeologik sistema har qanday tilning ichki mohiyatini, xalq tafakkurining tarixiy qatlamlarini va madaniyatning semantik xotirasini ifodalaydigan murakkab tuzilmadir. U tildagi semantik birliklar orqali millatning ijtimoiy hayoti, ma’naviy qadriyatlari, estetik qarashlari va axloqiy mezonlarini o‘zida mujassam etadi. Shu

sababli, frazeologizmlar nafaqat lingvistik birliklar, balki madaniy-kognitiv fenomen sifatida o‘rganilishi lozim.

Kognitiv yondashuvga ko‘ra, frazeologizmlar inson tafakkurining mahsuli bo‘lib, ular ongda shakllanadigan konseptual modellarga tayangan holda yuzaga keladi. Bu modellarning asosi inson tajribasi, hissiyoti va idrok jarayonlari bilan bog‘liq. Inson dunyoni qanday idrok etsa, uni shunday konseptual shaklda ifodalaydi. Masalan, “yuragi tosh” iborasi hissiy sovuqlikni, “yuragi keng” iborasi esa saxiylikni ifodalaydi — bu holatda inson his-tuyg‘ulari fizik obraz orqali konseptual metafora asosida tilga ko‘chiriladi.

Frazeologizmlarning kognitiv mohiyatini o‘rganish ularning semantik tuzilmasini anglashni chuqurlashtiradi. Tilshunoslar fikricha, har bir frazeologik birlik ma’nosi inson ongidagi “konseptual xarita”dagi bir nuqtani tashkil etadi. Bu xaritada insonning tajribasi, dunyo haqidagi tasavvurlari va assotsiatsiyalari joy olgan bo‘lib, frazeologizmlar shu xarita orqali tildagi abstrakt ma’nolarni konkret shaklga keltiradi.

Bundan tashqari, kognitiv tahlil frazeologik ma’nolarning metaforik va metonimik mexanizmlar orqali shakllanishini ham ochib beradi. Masalan, “ko‘ngli yorishdi” iborasi yorug‘lik konsepti orqali quvonch holatini, “og‘zi kuydi” esa issiqlik orqali salbiy tajriba (afsus, xato, yo‘qotish) konseptini ifodalaydi. Bu misollar frazeologizmlarning inson tajribasi bilan bevosita bog‘liq kognitiv asosini ko‘rsatadi.

Frazeologik sistema milliy tafakkurning lingvistik ko‘zgusidir. Har bir millat o‘z tarixiy va madaniy tajribasi asosida dunyoni o‘ziga xos tarzda idrok etadi va bu idrok tilda frazeologizmlar shaklida aks etadi. Shu bois, frazeologik birliklarni o‘rganish xalqning ma’naviy dunyosini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy tajribasini tahlil qilishning eng samarali vositasidir.

O‘zbek xalq tafakkurida “ko‘ngil”, “yurak”, “peshona”, “til”, “ko‘z” kabi konseptlar asosida yuzlab frazeologizmlar shakllangan. Masalan, “ko‘ngli toza” (samimiylik), “yuragi orqaga tortdi” (qo‘rquv), “tili shirin” (yoqimtoylik), “peshonasiga yozilgan” (taqdir) kabi iboralar xalq tafakkuridagi axloqiy va diniy qadriyatlarning semantik in’ikosi hisoblanadi. Bu frazeologizmlar milliy tafakkurda insonning axloqiy va hissiy dunyosini ifodalovchi universal model sifatida qaraladi.

Shuningdek, frazeologizmlar milliy mentalitetni shakllantiruvchi semantik mexanizm sifatida ham faoliyat yuritadi. Ular xalqning o‘ziga xos dunyoqarashini, mehnat, halollik, sabr-toqat, sadoqat, mehr kabi qadriyatlarni tilda mustahkamlab, avloddan avlodga o‘tkazadi. Shu ma’noda, frazeologik tizim milliy o‘zlikni anglashning tildagi shakli sifatida qadrlanadi.

Lingvokulturologik tahlil frazeologizmlarning madaniy qatlamini o‘rganishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ular xalqning madaniy tajribasini qanday saqlab qolishini ko‘rsatadi. Har bir frazeologizm xalqning ma’lum ijtimoiy-falsafiy tushunchalarini ifodalovchi madaniy koddir. Masalan, “oq yo‘l tilash” — ezgulikni, “tili zahar” — yomon niyatni, “bosh egmoq” — hurmat yoki itoatni, “ko‘ngli tog‘dek” esa saxovatni bildiradi. Ushbu iboralar o‘zbek xalqining ijtimoiy hayotidagi axloqiy me’yorlar va ma’naviy qadriyatlarning tildagi ramziy ifodasidir.

Frazeologizmlar xalqning kollektiv xotirasida madaniy tajriba va tarixiy ongni saqlaydi. Ular orqali millat o‘z o‘tmishini, qadriyatlarini, axloqiy tamoyillarini va ma’naviy merosini ifodalaydi. Bu jihatdan frazeologik tizim milliy madaniyatning “verbal modeli” sifatida e’tirof etiladi.

Madaniy va kognitiv yondashuvlar birgalikda frazeologizmlarning shakllanish mexanizmini yanada to‘liq ochishga imkon beradi. Kognitiv tahlil ularning inson tafakkuridagi konseptual asoslarini aniqlasa, lingvokulturologik tahlil bu birliklarning madaniyatdagi o‘rnini va ijtimoiy funksiyasini yoritadi. Shu tarzda, frazeologik sistema til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro munosabatni ifodalovchi yagona tizimga aylanadi.

Frazeologizmlarning madaniy-kognitiv integratsiyasi tildagi obrazlilikning, milliylikning va ramziylikning manbai sifatida ahamiyat kasb etadi. Bu tizim orqali xalqning konseptual dunyoqarashi, hissiy tajribasi va madaniy qadriyatlari o‘zaro uyg‘unlashadi. Til orqali shakllanadigan bu konseptual dunyo modelida frazeologizmlar milliy tafakkurning semantik o‘qi sifatida xizmat qiladi.

Frazeologik sistema milliy madaniyatning semantik yadrosini tashkil etadi. U inson tajribasining tildagi ko‘rinishi, madaniyatning kodlangan shakli va tafakkurning konseptual modeli sifatida namoyon bo‘ladi. Frazeologizmlarni madaniy-kognitiv asosda tahlil qilish orqali xalqning dunyoqarashi, ijtimoiy qadriyatlari va tafakkur stereotiplari aniqlanadi.

Demak, frazeologik sistema tildagi ramziy, kognitiv va madaniy jihatlarning uyg‘unlashgan ko‘rinishi bo‘lib, u millatning ma’naviy merosini, tarixiy xotirasini va ijtimoiy ongini saqlashda beqiyos ahamiyatga ega. Shu sababli, uni madaniy-kognitiv paradigma asosida o‘rganish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb ilmiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Frazeologik sistema tildagi eng boy, madaniy jihatdan eng chuqur qatlamlardan biri sifatida millat tafakkurining, madaniyatining va tarixiy xotirasining o‘ziga xos in’ikosi hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniq bo‘ldiki, frazeologizmlar insonning kognitiv faoliyati, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tajribasini tilda mujassamlashtiruvchi konseptual birliklardir. Ular nafaqat ma’no,

balki xalqning dunyoni idrok etish uslubi, axloqiy mezonlari va hayot falsafasini ifodalaydi.

Kognitiv yondashuv nuqtai nazaridan, har bir frazeologizm inson tafakkuridagi konseptual model va metaforik tafakkur jarayonining natijasidir. Ular orqali inson o‘z hayotiy tajribasini umumlashtiradi va uni tildagi obrazlar orqali ifodalaydi. Bu jarayon tilning semantik tizimini boyitadi va milliy tafakkurning kognitiv mexanizmlarini ochib beradi.

Lingvokulturologik tahlil esa frazeologizmlarning madaniy kod sifatidagi ahamiyatini yoritadi. Ular xalqning urf-odatlari, diniy e’tiqodlari, ma’naviy qadriyatlari hamda tarixiy xotirasini saqlovchi lingvistik vositalardir. Har bir frazeologizm xalq madaniyatining “semantik belgisi” sifatida milliy o‘zlikni anglash va madaniy merosni avloddan avlodga uzatish jarayonida muhim rol o‘ynaydi.

Frazeologik tizimning madaniy-kognitiv integratsiyasi til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning nazariy asoslarini ochib beradi. Til frazeologizmlar orqali xalqning mental modelini ifodalaydi, madaniyat esa bu birliklar orqali o‘zining ruhiy va ma’naviy manzarasini tilga ko‘chiradi. Natijada, frazeologik tizim milliy tafakkur va til o‘zaro munosabatining eng tabiiy shakli sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, frazeologizmlar xalq tafakkurining kognitiv-madaniy modeli bo‘lib, ular tilning semantik tizimida milliy ong, madaniyat va tarixiy xotiraning uyg‘unlashgan ifodasini beradi. Ularni madaniy-kognitiv yondashuv asosida o‘rganish nafaqat tilshunoslikda, balki madaniyatshunoslik, psixologiya va sotsiologiya sohalarida ham yangi ilmiy natijalarga zamin yaratadi. Shu sababli, frazeologik sistema milliy tafakkurni tushunishning kaliti, tilning madaniy mohiyatini ochuvchi eng muhim manbalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология*. Москва: Академия.
2. Телия, В. Н. (1996). *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Школа «Языки русской культуры».
3. Карасик, В. И. (2010). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. Волгоград: Перемена.
4. Кубрякова, Е. С. (2004). *Язык и знание: На пути получения знаний о языке*. Москва: Языки славянской культуры.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

6. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures Through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. New York: Oxford University Press.
7. Fillmore, C. J. (1982). *Frame Semantics*. Seoul: Hanshin Publishing Co.
8. Shomusarov, A. (2019). *Frazeologizmlarning semantik va madaniy asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Rahmatullayeva, S. (2021). *O‘zbek tilidagi frazeologizmlarning kognitiv va lingvokulturologik tahlili*. Toshkent: O‘zMU nashriyoti.
10. Berdiyorov, R. (2022). *Frazeologik birliklarning milliy tafakkurdagi o‘rni*. Andijon davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, №3, 59–64.
11. Sharipova, D. (2020). *Til va madaniyat kesishmasida frazeologik birliklarning semantik tahlili*. “Filologiya va tilshunoslik” jurnali, №4, 73–80.
12. Sayfullayeva, R. (2018). *O‘zbek tilida frazeologizmlar tizimi va ularning semantik xususiyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya.
13. Popova, Z. D., & Sternin, I. A. (2007). *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ-ПРЕСС.
14. Xudoyberdiyeva, N. (2023). *O‘zbek frazeologiyasida milliy-madaniy qadriyatlarning lingvokognitiv talqini*. Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti ilmiy to‘plami, №2, 84–91.
15. Nuriddinova, M. (2024). *Frazeologik birliklarning konseptosferadagi o‘rni va madaniy talqini*. “Til va tafakkur” jurnali, №1, 52–59.

JADID NASRIDA MILLIY RUH VA BADIIY TAFAKKURNING YANGI BOSQICHI: ABDULLA QODIRIY FENOMENI

Xudayberdiyev Akramjon
Qo‘qon universiteti Andijon filiali katta o‘qituvchisi,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘zbek jadid nasrining shakllanishi, uning falsafiy-badiiy mohiyati hamda Abdulla Qodiriy fenomenining milliy tafakkur va adabiy evolyutsiyadagi o‘rni tahlil qilinadi. Muallif tomonidan o‘rganilgan 20 dan ortiq ilmiy manbalar asosida jadidchilik harakatining ijtimoiy, madaniy va ma’naviy mohiyati yoritilib, Qodiriy ijodining milliy ruh, realizm va badiiy tafakkur uyg‘unligidagi o‘ziga xos jihatlari izohlanadi. Shuningdek, jadid adabiyotining xalq tafakkurini uyg‘otishdagi o‘rni, Qodiriy fenomenining falsafiy mohiyati va o‘zbek realizmining shakllanishiga qo‘shgan hissasi haqida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: Jadid nasri, Abdulla Qodiriy, milliy ruh, badiiy tafakkur, realizm, romantizm, falsafiylik, uyg‘onish, milliy o‘zlik, ma’rifat, tarixiy xotira.

XX asr boshlarida o‘zbek adabiyoti tarixida yangi bosqich boshlandi. Jadid adabiyoti xalqning uyg‘onish, o‘zligini anglash va erkinlik sari intilishining adabiy ifodasi sifatida yuzaga keldi. Bu harakat nafaqat ma’naviy, balki siyosiy ongda ham tub o‘zgarishlarni yuzaga chiqardi. Jadid yozuvchilari xalqni savodsizlikdan xalos etish, milliy o‘zlikni anglash, yangi ijtimoiy ongni shakllantirishga da’vat etdilar. O‘zbek jadid nasrining asoschisi sifatida Abdulla Qodiriy alohida o‘rin egallaydi. U o‘z asarlari orqali milliy o‘zlikni uyg‘otdi, o‘zbek xalqining ruhiyatini, qadriyatlarini, orzu-intilishlarini badiiy shaklda ifoda etdi. Qodiriy ijodi milliy adabiyotimiz tarixida nafaqat badiiy mahorat, balki falsafiy tafakkur darajasida ham yangi bosqichni boshlab berdi. Jadid nasri XIX asr oxiri va XX asr boshlarida xalq ongidagi yangi uyg‘onishning badiiy ifodasi sifatida paydo bo‘ldi. Bu nasr shaklida xalq hayotidagi ijtimoiy ziddiyatlar, jaholat, mustamlaka zulmi, adolatsizlik va yangilanish istagi badiiy ifodasini topdi. Behbudiy, Avloniy, Fitrat, Cho‘lpon, Hamza kabi jadid yozuvchilari o‘z asarlarida xalqni ma’rifat va taraqqiyot sari chaqirdilar. Fitratning “Munozara” asarida fikr erkinligi va ijtimoiy ong muammosi ko‘tarilgan bo‘lsa, Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida axloqiy qadriyatlar, inson tarbiyasi va ma’naviyat masalalariga e’tibor qaratgan. Qodiriy esa bu g‘oyalarni roman janri orqali badiiy shaklga keltirdi.

Qodiriy o‘zbek adabiyotiga realizmni olib keldi. Uning “O‘tkan kunlar” romani milliy roman janrining ilk namunasi sifatida tanilgan. Bu asarda yozuvchi o‘z davrining ijtimoiy hayotini, insoniy tuyg‘ularini, ruhiy ziddiyatlarini chuqur tahlil qildi. Qodiriy uchun realizm faqat voqeani tasvirlash emas, balki millat ruhini ochish, tarixiy xotirani uyg‘otish, ijtimoiy haqiqatni badiiy ifodalash vositasi edi. “O‘tkan kunlar”dagi Otabek obrazi xalq orzusi, milliy uyg‘onish ramzidir. U o‘z e’tiqodi, muhabbati va e’tiqodi uchun kurashgan, o‘z millati sha’nini himoya qilgan obraz sifatida tasvirlanadi.

Qodiriy ijodining eng muhim jihati milliy ruhning badiiy va falsafiy ifodasidir. Uning asarlarida milliy o‘zlik, tarix, axloq, vijdon va muhabbat bir butun falsafiy tizimga aylanadi. Bahromova (2021) va Madatova (2023) tadqiqotlarida ta’kidlanishicha, Qodiriy ijodi o‘zbek xalqining ruhiy uyg‘onishini badiiy shaklda ifodalagan. Uning asarlari xalqni o‘z tarixini, qadriyatini va o‘zligini anglashga da’vat etadi. Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani nafaqat muhabbat, balki millat taqdiri haqidagi falsafiy asardir.

Qodiriy o‘z nasrida realizm va romantizmni birlashtira oldi. Realizm hayotning achchiq haqiqatlarini ochsa, romantizm inson orzularini, go‘zallik va erkinlikka ishonchini ifodalaydi. “O‘tkan kunlar”da voqealar hayotiy realizmda kechadi, ammo undagi muhabbat, sadoqat va fidoyilik g‘oyalari romantik ruhda yoritiladi. Bu uyg‘unlik Qodiriy nasrini o‘z davrining boshqa adabiy oqimlaridan

ajratib turadi. Shirinova (2025) va Qurbonova (2024) tadqiqotlariga ko‘ra, Qodiriy ijodi o‘zbek adabiyotida realizm va romantizm uyg‘unligining eng yuksak namunalaridan biridir.

Qodiriy ijodi jadidchilik harakatining cho‘qqisidir. U o‘z asarlari orqali jadid g‘oyalarini amaliy badiiyatga aylantirdi. Jadidlar orzu qilgan ma’rifat, ozodlik, adolat va milliy birlik g‘oyalari Qodiriy romanlarida jonlandi. Tahlil qilingan manbalar (Aminova, Isabaeva, Mamayev, Xabibullayeva va boshqalar) Qodiriyni o‘zbek milliy tafakkurining ramzi sifatida baholaydi. U millatni “o‘tmishdan saboq olib, kelajakni ong bilan qurishga” chaqirgan yozuvchidir. Qodiriy fenomeni shundaki, u millatning tarixiy xotirasini badiiy ifoda orqali tiklab, o‘z davrining falsafiy tafakkurini badiiy obrazlar orqali yuksak darajada ifoda etdi.

Bugungi adabiyotshunoslikda Qodiriy ijodi postkolonial, madaniy, semiotik va sotsiopsixologik yondashuvlar asosida qayta tahlil qilinmoqda. Bu uning ijodi zamonaviy tafakkur uchun ham bitmas manba ekanini ko‘rsatadi. Qodiriy asarlarida insoniy qadriyatlar, axloq, muhabbat va fidoyilik g‘oyalari universal ahamiyat kasb etib, milliy adabiyotning falsafiy chegaralarini kengaytiradi.

Xulosa. O‘zbek jadid nasri xalq tafakkurining uyg‘onish xronikasidir. Abdulla Qodiriy esa bu uyg‘onishning badiiy, falsafiy va ma’naviy ramzidir. U o‘z asarlari orqali milliy o‘zlik, vijdon, muhabbat va adolat g‘oyalarini xalq qalbiga singdirdi. Qodiriy fenomeni shundaki, u o‘zbek adabiyotida milliy realizmni falsafiy tafakkur bilan uyg‘unlashtirib, badiiy tafakkurning yangi bosqichini yaratdi. Bugungi o‘zbek adabiyoti, ayniqsa mustaqillik davri adabiy tafakkuri, Qodiriy yaratgan tamoyillarga tayanadi. Uning asarlari milliy o‘zlikni anglash va badiiy tafakkurda yangilanish uchun hanuz eng muhim manba bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bahromova, G. R. (2021). Abdulla Qodiriy romani va milliy ruh. Academic Research in Educational Sciences, 2(1), 653–660. https://ares.uz/storage/app/media/2021/Vol_2_No_1/653-658.pdf
2. Boltaboev, H. (2007). Fitrat va jadidchilik. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi Milliy kutubxona nashriyoti. – 286 b.
3. Erkinov, A. (2020). Abdulla Qodiriyning romanlarida ijtimoiy ziddiyatlar. O‘zbek adabiyoti va san’ati jurnali, (5), 45–52.
4. Ergashev, H. Jadidchilikning yuzaga kelishi va tadrijiy rivojlanishi. (2024). Til va adabiyot jurnali, 4-son, 221–222.
5. Kakisheva, G. A. (2023). Abdulla Qodiriy: O‘zbek realistik adabiyotining asoschisi. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari, 123–127. https://doi.org/10.5281/zenodo.15478892

6. Karimov, B. N. (2022). O‘zbek jadid nasri va Abdulla Qodiriy. “O‘zbekiston: til va madaniyat” jurnali, 2, 61–70. URL: https://uzlc.tsuull.uz/index.php/uzlangcult/article/view/107/109
7. Xabibullayeva M.L. (2025). Abdulla Qodiriy hayoti: milliy uyg'onish yo'lidagi fidoyilik. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) // 8/2, p. 60–64. https://doi.org/10.5281/zenodo.14892825

SOVET MAFKURASI VA O‘ZBEK QISHLOQLARIDA SINFIY KURASH G‘OYASINING JORIY ETILISHI (1920–1930-YILLAR MISOLIDA)

Turg‘unov Shaxzodbek,
Qo‘qon universiteti Andijon filiali,
Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sovet mafkurasining O‘zbekiston SSR qishloqlarida sinfiy kurash g‘oyasini joriy etish jarayonlari, ularning iqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari tahlil qilinadi. Maqolada sovet hokimiyatining dehqonlarni “kambag‘al”, “o‘rtahol” va “boy-quloq” qatlamlarga bo‘lish siyosati, bu tasnifning mafkuraviy mohiyati hamda uning ijtimoiy barqarorlikka yetkazgan zarari ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, kollektivlashtirish siyosati bilan bog‘liq zo‘ravonlik, qatag‘onlar va inson huquqlarining buzilishi masalalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: sovet mafkurasi, sinfiy kurash, kollektivlashtirish, dehqonlar tabaqalanishi, kulak, siyosiy qatag‘on, repressiya, ideologik tazyiq.

Kirish. XX asrning birinchi choragida sovet hokimiyatining eng muhim siyosiy vazifalaridan biri qishloq xo‘jaligini yangi sinfiy tizim asosida qayta tashkil etish edi. Sinfiy kurash g‘oyasi bu jarayonning mafkuraviy tayanchiga aylandi. Dehqonlar o‘rtasidagi tabiiy iqtisodiy farqlar “sinfiy qarama-qarshilik” sifatida talqin qilinib, jamiyatda sun’iy antagonizm yaratildi.

O‘zbek qishloqlarida asrlar davomida shakllangan an’anaviy iqtisodiy tizim (ijara, sherikchilik, chorikorchilik) sovet mafkurasi nuqtai nazaridan “ekspluatatsiya” shakli sifatida baholandi. Natijada iqtisodiy jarayonlar mafkuraviy tus oldi, ijtimoiy munosabatlar esa “sinfiy dushman” konsepsiyasi orqali qayta baholandi.

Mazkur mavzu dolzarb bo‘lib, u sovet tuzumining ideologik manipulyatsiyasi qishloq aholisi hayotini qay darajada o‘zgartirgani, iqtisodiy faol qatlamlarni qanday qilib “kulak” sifatida yo‘qotgani va ijtimoiy barqarorlikni qanday izdan chiqarganini tahlil qilishga imkon beradi.

Metod va metodologiya. Maqolada bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlar qo‘llanilib, ular mavzuning kompleks tahlilini ta’minlashga xizmat qildi. Avvalo,

tarixiy-komparativ tahlil usuli asosida O‘zbekiston SSR, Rossiya va Qozog‘iston SSRda amalga oshirilgan kollektivlashtirish jarayonlari o‘zaro qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu yondashuv turli mintaqalarda agrar siyosatning shakllanishi, o‘tkazilish mexanizmlari hamda ijtimoiy oqibatlari o‘rtasidagi o‘xshash va farqli jihatlarni aniqlash imkonini berdi. Shuningdek, siyosiy-nazariy tahlil usuli yordamida marksizm-leninizm ta’limotidagi “sinfiy kurash” nazariyasining mahalliy sharoitda qanday talqin etilgani o‘rganildi. Bu yondashuv orqali ideologik qarashlarning O‘zbekiston agrar siyosatiga ta’siri, siyosiy tazyiq mexanizmlarining shakllanishi hamda sinfiy tabaqalanishning mafkuraviy asoslari tahlil qilindi.

Bundan tashqari, manbashunoslik yondashuvi asosida 1920–1930-yillarga oid hukumat qarorlari, sovet davri matbuoti (“Qizil O‘zbekiston”) sahifalaridagi materiallar, shuningdek R. Aminova, Z. Ishonxo‘jaeva va A. Ibragimova kabi tarixchilarning tadqiqotlari batafsil tahlil etildi. Bu manbalar orqali kollektivlashtirish siyosatining rasmiy talqini bilan amaliy natijalari o‘rtasidagi tafovutlar aniqlanib, ilmiy xulosalar yanada asosli tarzda shakllantirildi.

Tadqiqot doirasi 1920–1930-yillarni o‘z ichiga oladi, chunki aynan shu yillarda sovet mafkurasining dehqonlar ustidan nazorat mexanizmi shakllandi.

Natijalar va muhokama. Leninning “Ishchilar sinfi bilan dehqonlar ittifoqi to‘g‘risida” asarida qishloq kambag‘allari “proletariatning tabiiy ittifoqdoshlari” sifatida talqin etiladi [Lenin, 1955: 137]. Sovet hokimiyati ana shu g‘oyani asos qilib olib, dehqonlarni uch qatlamga — kambag‘al, o‘rtahol va boy-quloqlarga bo‘ldi. Bu tasnif iqtisodiy emas, balki siyosiy maqsadlarga xizmat qilgan.

Bolsheviklar uchun “boy dehqon” sinfiy dushman, “kambag‘al” esa ideologik tayanch sifatida ko‘rilgan. Natijada 1920-yillarda qishloq aholisi o‘rtasida tabiiy ijtimoiy birlik buzildi. Sovet matbuotida “kulaklar sinfiy dushman”, “qishloq kambag‘allari – yangi davr qahramonlari” kabi shiorlar ommalashtirildi.

Bu jarayon o‘zbek qishloqlarida asrlar davomida shakllangan mehnat hamkorligi tizimini yemirdi. Masalan, chorikorchilik yoki sherikchilikda bir dehqon mehnatini, boshqasi ishlab chiqarish vositasini qo‘shar edi — sovet mafkurasi esa bu o‘zaro manfaatli tizimni “ekspluatatsiya” deb e’lon qildi.

1920-yillarda sovet ma’muriyati dehqonlarni mulk darajasiga ko‘ra tasniflashning “mezon”larini ishlab chiqdi. Bu mezonlar orasida yer maydoni, ish hayvonlari soni va hosil hajmi asosiy ko‘rsatkich sifatida qabul qilindi. Bu haqida quyidagicha qayd etiladi: “Boy, o‘rta va kambag‘al dehqonlarni ulardagi otlarning miqdoriga qarab ajratsak, to‘g‘riroq bo‘ladi...” [Lenin, 1955:137]

Sovetlar bu mezonlar orqali kambag‘allarni sun’iy tarzda “qo‘llab-quvvatlab”, o‘rtahol va boylarni “ekspluatator” sifatida ko‘rsatdilar. Biroq o‘zbek qishloqlarida bu tabaqalanish iqtisodiy emas, ko‘proq ijtimoiy hamkorlikka asoslangan edi.

“Mardikor”, “chorikor”, “yarimchi” kabi toifalar ijtimoiy mehnat taqsimoti mahsuli bo‘lib, sinfiy dushmanlikni o‘zida aks ettirmagan.

Sovet siyosati bu tabiiy tuzumni siyosiy dushmanlikka aylantirib, “kulak” tushunchasini mafkuraviy qurol sifatida ishlatdi. Shu tariqa “sinfi yuqori” dehqonlar mol-mulki musodara qilinib, o‘zlari “xalq dushmani” sifatida qatag‘on qilindi.

1920-yillarning ikkinchi yarmida O‘zbekiston SSR qishloqlarida siyosiy nazoratning asosiy shakli partiya komissiyalari va kambag‘allar qo‘mitalari orqali amalga oshirildi. Ular dehqon xo‘jaliklarini sinfiy belgilar asosida ro‘yxatga olib, “boy” deb topilgan xo‘jaliklarni iqtisodiy hayotdan chetlashtirishga mas’ul edi.

Bu siyosat nafaqat iqtisodiy tafovutni kuchaytirdi, balki mahalliy ijtimoiy muvozanatni butunlay buzdi. R. Aminova ta’kidlaganidek, “sinfiy siyosat real iqtisodiy tahlildan emas, mafkuraviy dogmadan kelib chiqqan” [Aminova, 1972: 63].

Dehqonlarning o‘zaro ishonchiga asoslangan iqtisodiy tizim o‘rnini zo‘ravonlikka asoslangan davlat nazorati egalladi. Qishloqda “siyosiy dushman” tushunchasining kengayishi natijasida oddiy xo‘jalik egalari ham “ishonchsiz unsurlar” sifatida jazolandi. Bu jarayon ayniqsa 1929–1930-yillarda kuchayib, kollektivlashtirishning majburiy bosqichi bilan uyg‘unlashdi. Natijada qishloqlarda iqtisodiy inqiroz, norozilik va majburiy ko‘chishlar yuzaga keldi.

Sinfiy kurash mafkurasi o‘z mohiyatiga ko‘ra iqtisodiy islohot emas, balki insonni “ijtimoiy toifalarga ajratish” siyosatini ifodalaydi. Bu yondashuv iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash o‘rniga jamiyatda sun’iy ravishda sinfiy ziddiyatlarni kuchaytirib, ijtimoiy birlikni zaiflashtirdi.

Birinchidan, ijtimoiy antagonizm kuchaydi — ilgari o‘zaro hamkorlikda faoliyat yuritgan dehqonlar o‘rtasida ishonchsizlik, dushmanlik va gumon kuchayib bordi. Jamiyatda “kambag‘al” va “boy” tushunchalari siyosiy tus olib, insonlar iqtisodiy holatiga qarab baholanishi odatiy holga aylandi.

Ikkinchidan, qatag‘onlar keng ko‘lamda avj oldi. “Kulak”, “ekspluatator” kabi tamg‘alar bilan yuzlab dehqon xo‘jaliklari tugatildi, ularning mol-mulki musodara qilindi, ba’zilari esa qamoqqa olindi yoki surgun qilindi.

Uchinchidan, bu siyosat inson huquqlarining jiddiy buzilishiga olib keldi. Mulkdan mahrum etish, oilalarni ajratib surgun qilish, jismoniy va ma’naviy tazyiqlarning keng tarqalishi natijasida jamiyatda qo‘rquv va beqarorlik muhiti yuzaga keldi. Shu tariqa, sinfiy kurash mafkurasi iqtisodiy islohot niqobi ostida ijtimoiy barqarorlikni izdan chiqargan, inson erkinligi va huquqlarini cheklagan siyosiy mexanizmga aylandi.

I.A. Karimov “Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q” asarida aynan shu davrni “milliy onginga qilingan mafkuraviy bosim” sifatida baholab, bu tajribaning ruhiy va siyosiy izlari uzoq yillar saqlanib qolganini ta’kidlagan (Karimov, 1998: 27).

Sovet mafkurasining “sinfiy kurash” modeli iqtisodiy taraqqiyotga emas, balki siyosiy nazoratni kuchaytirishga xizmat qilgan. Shu bois bu siyosat O‘zbekiston SSR jamiyatida sun’iy ijtimoiy bo‘linish va umumiy ishonchsizlik muhitini yaratdi.

Rossiyada kollektivlashtirish jarayonida asosiy maqsad “kulaklarni sinf sifatida tugatish” bo‘lgan. Qozog‘istonda esa bu siyosat ko‘chmanchi xo‘jaliklarni majburiy joylashtirish bilan kechib, 1931–1933-yillardagi ocharchilikka sabab bo‘lgan [Aldajumanov, 1998: 42].

O‘zbekistonda esa sinfiy kurash mafkurasi asosan paxtachilik siyosati bilan birlashtirildi. Qishloq xo‘jaligidagi boy qatlamning asosiy faoliyati paxta yetishtirish bilan bog‘liq bo‘lgani uchun, “kulak” deb e’lon qilingan har bir dehqon aslida asosiy ishlab chiqaruvchi kuch edi. Shu bois sinfiy kurash iqtisodiy barqarorlikni emas, paxtachilik tizimining izdan chiqishini keltirib chiqardi.

Bu jihatdan O‘zbekiston tajribasi Markaziy Osiyo mamlakatlari ichida eng og‘ir siyosiy oqibatlarga ega bo‘lgan kollektivlashtirish modeli sifatida baholanadi.

Xulosa. 1920–1930-yillarda sovet mafkurasi O‘zbekiston qishloqlariga chuqur kirib bordi. “Sinfiy kurash” g‘oyasi iqtisodiy islohot ko‘rinishida joriy etilgan bo‘lsa-da, amalda u mafkuraviy tazyiq va siyosiy nazorat vositasiga aylandi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, dehqonlarni “kambag‘al”, “o‘rtahol” va “boy” toifalarga ajratish siyosati iqtisodiy tahlilga emas, balki ideologik qarashlarga asoslangan edi. Bu siyosatning asosiy maqsadi iqtisodiy samaradorlikni oshirish emas, balki sovet mafkurasining “sinfiy kurash” g‘oyasini amalda tatbiq etishdan iborat bo‘ldi. Natijada sinfiy kurash g‘oyasi mahalliy ijtimoiy tizimni yemirib, asrlar davomida shakllangan hamkorlik, sherikchilik va o‘zaro ishonch tamoyillarini zaiflashtirdi. Dehqonlar o‘rtasida sun’iy ziddiyatlar paydo bo‘lib, jamiyatda ishonchsizlik, gumon va dushmanlik kayfiyatlari kuchaydi.

Sovet mafkurasi ta’sirida yuzaga kelgan qatag‘onlar, zo‘ravonliklar va mulk musodaralari esa qishloq xo‘jaligi tizimini barbod qildi. Ko‘plab xo‘jaliklarning tugatilishi, tajribali dehqonlarning siyosiy tazyiqqa uchrashi ishlab chiqarish barqarorligini izdan chiqardi va iqtisodiy inqirozga olib keldi. Bundan tashqari, sinfiy siyosatning uzoq muddatli oqibatlari O‘zbekiston jamiyatida chuqur psixologik iz qoldirdi. Insonlar orasida qo‘rquv, shubha va ijtimoiy ishonchsizlik muhitining shakllanishi natijasida jamiyatning ijtimoiy-madaniy dinamikasi

sustlashdi. Shu tariqa, sinfiy tafakkurga asoslangan siyosat nafaqat iqtisodiy, balki ma’naviy hayotga ham salbiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shu bois sovet mafkurasi o‘zbek jamiyatida ijtimoiy tenglikni emas, balki mafkuraviy tazyiqni kuchaytirgan. Bu jarayonni o‘rganish bugungi tarixiy xotira va milliy ongni tiklash nuqtai nazaridan nihoyatda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aminova, R.H. (1972). O‘zbekistonda sovet hokimiyatining agrar siyosati va uning soxtalashtiruvchilari. Toshkent: O‘zbekiston.
2. Lenin, V.I. (1955). Ishchilar sinfi bilan dehqonlar ittifoqi to‘g‘risida. Toshkent: O‘zdavnashr.
3. Алдажуманов, К. С., Кайргалиев, М. К., Осипов, В. П., Романов, Ю. И. (1998). Насильственная коллективизация и голод в Казахстане (1931–1933). Алматы.
4. Ишонходжаева, З. Р. и Иоффе, В. Г. (2003). Репрессивная политика тоталитарного режима в Узбекистане (1920–1980 гг.). Ташкент: Университет.
5. Ибрагимова, А. Ю. (1969). Победа ленинского кооперативного плана в Узбекистане (1923–1933). Ташкент: Фан.
6. Гельман, Е. Р. (2005). О роли кулачества в российской истории. Москва.
7. Аминова, Р. Х. (1989). Коллективизация в Узбекистане: как это было? Коммунист Узбекистана, № 9, 31–33.
8. Karimov, I.A. (1998). Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. Toshkent: O‘zbekiston.
9. O‘zbekistonning yangi tarixi. II-kitob: O‘zbekiston sovet mustamlakachiligi davrida. Toshkent: Sharq, 2000.

ТЕРМИЗЛИК МАШҲУР МУФАССИРЛАР

Оятуллоҳ Айниддин
Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказий бўлиб бошлиғи,
Имом Термизий ўрта махсус ислом таълим муассасаси ўқитувчиси

Аннотация. Маълумки, термизлик машҳур муфассирлар ўз даврида ҳам, бугунги кунда ҳам Ислом дунёси миқёсидаги улкан шахсият сифатида эътироф этиб келинмоқда. Буларнинг асарлари ҳеч қачон долзарблигини йўқотмайди. Шу ўринда савол туғиладики, ушбу асарлар тафсир йўналишининг қайси турига киради? Ушбу мақола термизлик машҳур муфассирларнинг улкан илмий салоҳиятини манбаларга асосланган ҳолда намоён қилишга қаратилади. Маълум бўлишича, мазкур алломаларнинг асарлари ўз юртида ёзилган бўлиб, ўша пайтдаги кўп уламолар томонидан эътироф этилган.

Калит сўзлар: Қуръон, Тафсир, Ҳадис, Сунан, қироат, тиловат, таълим, фазоил, нақлий, ақлий, ақида, тасаввуф, фиқҳий, мазҳаб, кабир, сағир.

Abstract. It is known that the famous commentators of Termez are recognized as great personalities in the Islamic world both in their time and today. Their works never lose their relevance. At this point, the question arises, which type of interpretation direction do these works belong to? This article is aimed at demonstrating the great scientific potential of the famous commentators of Termez based on sources. As it turns out, the works of these scholars were written in their homeland and were recognized by many scholars of that time.

Keywords: Quran, Tafsir, Hadith, Sunan, reading, recitation, education, virtue, narration, intellect, belief, Sufism, jurisprudence, school of thought, great, saghir.

Дарҳақиқат Ислом динининг асосий манбаи ҳисобланган Қуръони карим ўзида барча илму маърифатни жамлаган. Қуръони каримни ўқиш, англаш ундаги маъноларни билиш кишининг бахту саодатига сабаб бўлади. Бу муқаддас китобни тушуниш учун оятларни тафсир қилиш борасида термизлик муфассирлар алоҳида ўрин тутади.

Муҳаққиқ муфассирларнинг келтиришича, Қуръони каримни тафсир қилиш бир неча йўналишларга бўлиниб кетади. Улар қуйидагилардан иборат.

Қуръони каримни луғавий тафсир қилиш. Бундай тафсирларда Қуръоннинг тилига, наҳвий жиҳатларига аҳамият берилади. Бунга Воҳидийнинг «Босит», Абу Ҳайённинг «Ал-Баҳрул муҳит» асарлари мисол бўла олади.

Қуръони каримни ақлий тафсир қилиш. Бунда ҳукамо ва муҳаққиқларнинг ҳикматли сўзлари асосида оятларни шарҳлашга эътибор қаратилади. Бунга Фахруддин ар-Розийнинг «Мафотиҳул ғайб» тафсирини келтириш мумкин.

Қуръони каримни фиқҳий тафсир қилиш. Бу турдаги тафсирларда кўпроқ фиқҳий ҳукмларнинг манбаларига ва далилларига аҳамият қаратилади. Бунга Имом Қуртубийнинг «Ал-Жоме ли аҳкамил Қуръан» номли тафсирини мисол қилиб келтириш мумкин.

Қуръони каримни тарихий воқеалар асосида тафсир қилиш. Бу тур тафсир соҳиблари асосан Қуръондаги аввал ўтган умматларнинг қиссаларига, маълумотларига эътибор қаратадилар. Бунга Ас-Саълабий ва Ал-Хозин тафсирларини мисол қилиб келтириш мумкин бўлади.

Қуръони каримни фирқа ва ақидаларга кўра тафсир қилиш. Бундай тафсирларда турли фирқалар ва фарқли ақидалар соҳиблари Аллоҳнинг

каломини ўз мазҳабларига мос равишда таъвил этишга ҳаракат қилишган. Бунга Раммоний, Жабоий, Замахшарийнинг тафсирлари киради.

Қуръони каримни тасаввуфий тафсир қилиш. Бунга тафсир соҳиблари тарғиб ва тарҳибга, ботиний сирлар ва рамзий ишораларни очишга жидду жаҳд қилади. Бунга Ибн Арабий, Абу Абдураҳмон ас-Салмийнинг тафсирларини келтириш мумкин.

Қуръони каримни нақлий тафсир қилиш. Бу турдаги тафсирларда ояти карима аввало Китобнинг бошқа бир ўринда муфассалроқ келган ояти билан шарҳланади. Кейин Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳадислари, саҳоба розияллоҳу анҳумлар ҳамда тобеинларнинг сўзлари билан тафсир қилинади. Булар энг машҳур тафсирлар саналади. Нақлий тафсирларга Абу Лайс Самарқандийнинг «Баҳрул улум», Ҳаким Термизийнинг «Баҳрут тафсир», Ибн Касирнинг «Тафсирул Қуръанил азийм», Суютийнинг «Ад-Дурул мансур» тафсирларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Имом Абу Исо Муҳаммад Термизий ўзининг «ал-Жоме ал-кабир» асарида Жаноби расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламдан вориб бўлган, Қуръони каримга тегишли бўлган ҳадисларни келтиради. Унда Қуръони каримга тегишли бўлган маълумотларни учта китобда баён қилади.

Биринчи китоб; «Китобул фазоилул Қуръон», («Қуръон фазилатлари китоби»). Бу китобда сура ва оятларни ўқиш вақтлари ва фазилатлари ҳамда сураларнинг ўзига хос сирлари баён қилинган. Масалан: «Фотиҳа», «Бақара» ва «Оятул курсий», «Бақара» сурасининг охирги икки ояти, «Бақара» ва «Оли Имрон», «Исро», «Каҳф», «Сажда», «Ёсин», «Ар-Раҳмон», «Духон», «Мулк», «Зулзилат», «Кофирун», «Ихлос», «Фалақ» ва «Нос» сураларининг ўқиш вақтлари, фазилатлари ҳамда сирлари баён этилган.

Иккинчи китоб; «Китобул қироат» («Қироат китоби»). Бу китобда Жаноби Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам айрим сураларни қандай қироат қилганлари ҳақида ҳадисларни келтиради. Қуръони карим етти ҳарфда нозил бўлгани ҳақида ривоятлар баён қилинади.

Учинчи китоб; «Китобут тафсирул Қуръон», («Қуръон тафсири китоби»). Бу китобда айрим оятларнинг тафсирлари ҳақида ҳадислар келтирилади. Жумладан, Абу Ҳурайра розияллоҳу анҳудан ривоят қилинади: «Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам: «Аллоҳ таоло: «Намозни Ўзим билан бандам орасида иккига тақсимладим. Бандамга сўраган нарсаси бўлсин», - деди. Қачон банда: «Алҳамду лиллаҳи роббил оламийн», деса, Аллоҳ таоло: «Бандам менга ҳамд айтди», - дейди. Қачон банда: «Ар-Роҳманир роҳийм», деса, Аллоҳ таоло: «Бандам менга сано айтди», - дейди. Қачон банда: «Маалики йавмиддийн», деса, Аллоҳ таоло: «Бандам мени

улуғлади», - дейди. Қачон банда: «Иййаака наъбуду ва иййаака настаъийн» деса, Аллоҳ таоло: «Бу Мен ва бандам орасидаги нарса, бандамга сўраган нарсаси бўлсин», - дейди. Қачон банда: «Иҳдинас сиротол мустақийм. Сиротол лазийна анъамта алайҳим ғойрил мағдзуби алайҳим валадздзоооллиийн», деса, «Бу Мен ва бандам орасидаги нарса, бандамга сўраган нарсаси бўлсин», - дейди», - дедилар» (Имом Термизий ривояти).

Муҳаммад Ҳаким Термизий Қуръони каримни ёдлаб, уни ўқиб тушуниш ва тафсир қилишдек буюк даражаларга етишган олимдир. Ислом оламида жуда кам сонли олимлар ҳам қори ҳам муфассир бўлишган. Муҳаммад Ҳаким Термизий қаламига мансуб бўлган, Қуръон илмларининг турли жабҳаларини ўз ичига олган қуйидаги асарларни келтириш мумкин:

1) «Баҳр ат-тафсир» («Тафсир денгизи»).

2) «Таҳсилу назоир ал-Қуръон» («Қуръоннинг сермаъно сўзларини англаш»).

3) «Ал-Амсал минал Китоби вас-Сунна» («Китоб ва Суннатдаги масаллар»).

4) «Мушкил ал-Қуръон» («Қуръоннинг нозик жиҳатлари»).

Эътиборга сазовор жиҳати шуки, мана шу уч асар Қуръон илмлари таркибига кирувчи уч йўналишни қамраб олади33. Шунинг учун мазкур асарлар ҳақида озгина тушунчалар бериб ўтамиз.

1) «Баҳр ат-тафсир» («Тафсир денгизи»). Бу тафсир энг буюк тафсирлардан саналиб, Қуръон илмларининг кўплаб жиҳатларини ўз ичига олган. Муаллифнинг ушбу асари «Фотиҳа» сурасининг тўлиқ тафсирини ўз ичига олиб, «Бақара» сурасининг яримигача борган. Тафсир қилишда Қуръони карим оят-лари маъноларини бошқа оятлар ва ҳадиси шарифлар ёрдамида тафсир қи-лишган.

2) «Таҳсилу назоир ал-Қуръон» («Қуръоннинг сермаъно сўзларини англаш»). Бу асарнинг энг эътиборга сазовор жиҳати шуки, муаллиф унда Қуръони каримнинг сермаъно сўзларини англатувчи саксон бир калимага батафсил тўхталган. Асар Қуръон илмлари таркибига кирувчи «вужуҳ ван-назоир» йўналишида тузилган. Бу илмий иш муаллифдан жуда улкан салоҳият талаб этади. Тадқиқотчилар Ҳаким Термизийнинг бу асарига баҳо берар экан, бу Қуръони карим илмлари борасида янги бир йўналишни бошлаб берганини эътироф этадилар. Бу мавзуда китоб битганлар фақатгина лафзларнинг турлича тафсирлари ҳақида фикр юритганлар. Ҳаким Термизий эса турлича тафсир қилинсада, калиманинг асл туб-ўзак маъноси ҳам

[33] Ж. Чўтматов. Термизийлар тафсир мактаби. – Термиз: «Илм 21» нашриёти, 2024.

мавжудлигини қайд этган. Калиманинг турлича тафсирлари аслий туб-ўзакдан бошланиб, унга қайтиши ҳақидаги ғояларни илгари сурган.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, термизлик уломолар ўз замонида ҳадис илмини ўрганиш, уни бошқаларга ўргатиш, келажак авлодга етказиш мақсадида китоблар ёзиш баробарида тафсир илмини ўзлаштиришга ҳам жидду жаҳд қилганлар. Тадқиқотлар натижасида маълум бўлдики, термизлик муфассирлар қолдирган мерос, улар томонидан битилган асарлар халқимизнинг бебаҳо хазинаси саналади. Ушбу маънавий меросни ўрганиш ва турли тилларга таржима қилиб дунё мусулмонларга етказиш ўта долзарб мавзулардан ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуллоҳ Абдулҳамид Саад. Ўрта Осиё олимлари қомуси. – Т.: Имом Бухорий республика илмий-маърифий маркази нашриёти, 2007.
2. Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Али ибн Ҳасан ибн Бишр Ҳаким Термизий. Таҳсилу назоир ал-Қуръон. Таржимон ва изоҳлар муаллифи: Жўрабек Чўтматов. – Термиз: Китоб нашр нашриёти, 2024.
3. Абу Жаъфар Термизий. Тафсир. Таржимон: Умарали Ўлжаев. – Термиз: Китоб нашр нашриёти, 2024.
4. Абу Исо Термизий. Сунани Термизий. – Ар-Риёд: Мактабатул маъориф лин нашр ват тавзиъ.
5. Жўрабек Чўтматов. Термизийлар Тафсир мактаби. – Термиз. Илм 21 нашриёти, 2024
6. Имом Доримий. Сунани Доримий. / Муҳаммад Абдулазиз Холидий таҳрири остида. – Байрут: Дорул кутубил илмия, 1996. Ж. 2.
7. Имом Термизий / Ўзбекистон буюк алломалар юрти / тузувчи ва нашрга тайёрловчи У.Уватов. – Т.: Маънавият, 2010.
8. Муҳаммад ал-Бухорий. Ҳадис. Ал-Жомиъус саҳиҳ. – Т.: Қомуслар бош таҳририяти, 1995. Ж. III.

DOMULLO SO‘FIY HAYOTI VA ILMIY FAOLIYATI

Oyatulloh Ayniddin
Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markaziy bo‘lib boshlig‘i,
Imom Termiziy o‘rta maxsus islom ta’lim muassasasi o‘qituvchisi
E-mail: oyatulloh@gmail.com

Annotatsiya. Ma’lumki, buyuk ajdodlarimiz hayotini o‘rganish, ular qodirgan ilmiy merosidan inson manfaatlari hisoblangan o‘gitlarni xalqimizga yetkazish har bir davru-zamonda tadqiqotchilarning vazifalaridan biri bo‘lib qolgan. Bu kishining asarlari hech qachon dolzarbligini yo‘qotmaydi. Shu o‘rinda ta’kilash lozimki, So‘fiyning asarlari faqat til adabiyot, she’riyat yo‘nalishida emas, balki go‘zal axloq namunalari va ruhiy rivojlanish bosqichlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatgan. Ushbu maqola Domulla So‘fiy ibn Abdulvohidning hayotini va ulkan ilmiy salohiyatini namoyon qilishga qaratiladi. Ma’lum bo‘lishicha, mazkur allomaning asarlari irfoniy ruhda yozilgan bo‘lib o‘sha paytdagi ko‘p shoirlar e’tirof etganlar.

Kalit so‘zlar: Asar, tarix, adabiyot, silsila, fazoil, odob, axloq, taqvo, zohid, amaliyot, tog‘, daryo, sahro.

Annotatsiya. Kak izvestno, izucheniye jizni nashix velikix predkov, peredacha narodu tex nravoucheniy, kotorыe vыtekayut iz ix nauchnogo naslediya — i v proshlom, i teper ostayotsya odnoy iz zadach issledovateley. Trudы etogo cheloveka nikogda ne utratyat svoyey aktualnosti. V etom kontekste vajno podcherknut, chto proizvedeniya Domulla So‘fiy ibn Abdulvohid aktualnы ne tolko v oblasti yazыka, literaturы i poezii, no i demonstriruyut vzaimosvyaz prekrasnoy morali i stupeney duxovnogo razvitiya. Nastoyaщaya statya napravlena na raskrытiye jizni etogo uchyonogo i proyavleniya yego ogromnogo nauchnogo potensiala. Soobщayetsya, chto yego trudы bыli napisanы v duxe irfana, i mnogiye poetы togo vremeni priznavali eto.

Klyuchevыe slova: Trud, istoriya, literatura, sep (silsila), dostoinstva, normы povedeniya, nravstvennost, bogoboyaznennost, otshelnik, praktika, gora, reka, step.

Ajdodlarimiz hayotini o‘rganish, ular qodirgan ilmiy xazinalardan foydalanish har bir davru-zamonda tadqiqotchilarning vazifalaridan biri bo‘lib qolgan. Asrlar davomida ajdodlarimiz bu borada peshqadam bo‘lib kelgan. Surxon vohasining shimoliy hududlari hozirgi Sariosiyo tumanining Xondiza qishlog‘ida yashab ijod qilgan shoirlardan biri So‘fiy Hisoriy Xondizagiy hisoblanadi.

So‘fiy Xonjizagiy o‘z zamonasining buyuk shoirlaridan biri sifatida e’tirof etilgan. U kishi ilm, irfon va axloq fazilatlari jihatidan nafaqat mahallasining, balki

butun vohaning ma’naviy yetakchilari safida namoyon bo‘lgan. U kishining hayoti faqat kitoblar va ma’ruzalar bilan emas, balki amaliyotdagi ibrat, zohidona hayot tarzi va fidokorona mehnat, go‘zal xulq-atvori bilan bezalgan edi.

So‘fiy hazratning shaxsiyatini ajralib turuvchi asosiy fazilatlardan biri — uning beandoza xokisorligi edi. U kishi har qancha bilimli va mutafakkir bo‘lmasin, hech qachon o‘zini boshqalardan ustun deb bilmagan, balki hammaga tahammul, muhabbat va samimiyat bilan munosabatda bo‘lgan. Uning og‘zida doimo kamtarlik, ko‘nglida esa taslimiyat va taqvo qaror topgan. Shu bois, ham mahalla, ham atrof-muhitdagi ilm ahllari va ixlosmandlar uni yuksak hurmat bilan tilga olar, undan nasihat so‘rab, duo tilab, ma’naviy rahnamo sifatida bilishardi.

Tug‘ilgan joylari: So‘fiy 1878-yili tog‘li Xonjiza diyorida tavvalud topganlar. So‘fiy tug‘ilgan oila asrlar davomida ilm va ma’rifat bilan mashhur bo‘lgan ziyoli avlod vakillaridan iborat edi. Ularning oilasida deyarli barcha a’zolar xat-savodli bo‘lib, nafaqat diniy ilmlar, balki o‘z zamonasining turli ilm-fan sohalarida ham chuqur bilimga ega bo‘lganlar. Bu oiladagi erkak va ayollar — zohid va zohidalar, olim va olimalar bo‘lib, ularning taqvosi, odobi va ilmga bo‘lgan ehtiromi jamoat orasida keng e’tirof etilgan.

Xondiza qishlog‘i, bu hozirgi Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanida joylashgan bo‘lib, bu diyor o‘zining purviqor tog‘lari, so‘lim tabiati bilan hammaga ma’lumu mashhurdir.

Hozirgi kundagi globallashuv, texnologiyalar taraqqiyoti va madaniy almashinuv jarayonlari davrida milliy qadriyatlarimizga, ulamolarimizning ilmiy asarlari va ta’limotiga bo‘lgan e’tibor yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. So‘fiy Xonjizagiy kabi buyuk shoirlarning asarlari va ularning ijtimoiy-ma’rifiy faoliyatini o‘rganish orqali, biz o‘z tariximizdan ilhomlanib, murakkab zamonlarda ham ma’naviy barqarorlikni saqlab qolish imkoniga ega bo‘lamiz.

Bugun biz istiqomat qilayotgan zamon — tinchlik va xotirjamlik davridir. Xususan shu osuda va mustahkam muhitdan foydalanib, o‘z milliy va ma’naviy merosimizga e’tibor qaratish, uni o‘rganish va asrash har bir fardning burchi va sharafi hisoblanadi. Ana shunday buyuk olimlarimiz, shoirlarimiz, arboblarimiz orasida So‘fiy Xonjizagiy kabi oliyjanob ulamolar hayoti va ilmiy merosi, nafaqat tarixiy yodgorlik, balki barchamiz uchun buyuk ma’naviy boylikdir.

So‘fiy Xonjizagiy — o‘xshashi kam, o‘z davrining buyuk ulamosi va ma’rifatparvari sifatida tarixda chuqur iz qoldirgan shaxs. U zotning hayoti va ilmiy merosi orqali biz nafaqat u zotning shaxsiy fazilatlari va amaliy ibratlarini, balki umumiy millat ta’limoti, ma’rifat yo‘li, axloq va ruhiy kamoloti haqida ham boy ma’lumotlarga ega bo‘lamiz.

Ta’lim olishlari: Odatda ko‘pchilik ulamolar va ma’rifatparvarlar ilk ta’lim-tarbiyani oila muhitida, ya’ni o‘z uylarida olganlar. Bu holat tarixda ham, zamonaviy ilm ahli hayot tarjimayi hollarida ham ko‘p uchraydi. Chunki farzandning ilk tarbiyasi va ta’limi — uning oilasida, ayniqsa, ota-onaning mehr va e’tiborida shakllanadi. Ular bolaga birinchi saboqni hayot, odob va ilm haqida berishadi.

Sayyid Otaliq madrasasi: So‘ngra, So‘fiy hazrat tahsilni davom ettirish uchun Denov shahridagi Sayyid Otaliq madrasasiga borganlar. So‘fiy hazrat: Bu madrasada sarf, nahv, fiqh, tarbiya va islomiy odoblar kabi boshlang‘ich ilmlarni o‘rganadilar. Zehni o‘tkir, iqtidori balan, bilimga chanqoq bo‘lgani bois, madrasadagi talabalar orasida tezda e’tibor qozonadilar. Xondiza tog‘li hudud, yashash shaharga qaraganda qiyin. Dars qilib ilm o‘rganish ham o‘ziga yarasha bo‘lgan.

So‘fiy hazrat mana shunday qiyin sharoitda yashab o‘sgani uchun, shahar muhitida tezda moslasha oladilar. Ta’lim jarayonida ham o‘z o‘rnini egallashga ulgura oladilar. Buni sezgan ustozlar So‘fiy hazratni darhol odobli, sadoqatli, ilm olishdan, izlanishdan charchamaydigan talabalar qatoriga qo‘shiladilar. Ustozlar mezonida talabaning odobi, sabri va mehnatsevarligi muhim o‘rin tutardi. Bu narsalar So‘fiy hazratda shaklanib bo‘lgan edi.

Mir Arab madrasasi: Qadimdan Buxoro o‘zining ko‘plab madrasalari bilan nom taratgan. U turli yerlardan ilm tahsili uchun talabalar tashrif buyuradigan shahar hisoblangan. Madrasadagi talabalarning yoshi 10 yoshdan 40 yoshgacha bo‘lgan. Talabalar madrasaga imtihon asosida qabul qilingan. Ular bilim darajasiga qarab uch guruhga bo‘lingan. A’lo (oliy), avsat (o‘rta) va adno (quyi). Ular madrasa yotoqxonalarida yashash huquqiga ega bo‘lgan.

O‘quv dasturlari uch qismga bo‘lib o‘rgatilgan: diniy adabiyotlar, umumta’lim fanlar va maxsus pedagogik fanlar. Madrasaning o‘quv kursi, odatda, “Avvali ilm” deb nomlangan fors tilidagi o‘quv qo‘llanmasini o‘zlashtirish bilan boshlangan. Madrasalarda to‘liq kursni o‘qib tugatish uchun talabalardan falsafa va huquq fanlariga oid taxminan 137 ta darslik-qo‘llanmani o‘zlashtirish talab etilgan.

Sufiy hazrat ushbu madrasani a’lo darajada tamomlagan. Ta’lim davomida arab, fors tillarini puxta o‘zlashtirib, Qur’oni karim ilmi va tafsiri, hadis, mustalahul-hadis, fiqh, usulul-fiqh, meros, mantiq kabi ko‘plab fanlarga kifoya qiladigan darajada ilm va ma’lumotga ega bo‘ladilar. So‘fiy hazrat hayotlarini asosiy qismini ilm o‘rganish shogirdlar chiqarishga sarflaganlar.

Ilmiy merosi: Domullo So‘fiy tomonidan yozilgan she’r, g‘azallarni istedodli adabiyotshunos Xusravi Sa’dulloh tomonidan “Jo‘shishi daryoi dars” deb

nomlangan bir risolada jamlab nashr etilgan. Quyida So‘fiy hazratning mashhur g‘azallaridan birini keltiramiz.

Nashqband

Naqshband, dargohingga rangi xazon keltirmisham,
Manglayimda men gunohlardan nishon keltirmisham.
Bas xazinangda erur ko‘p ganj ila oltin-kumush,
Dargahinda neki noyobdur, bu on keltirmisham.

Saxtlig‘u badfelligu kinu adovatlig‘ ko‘ngil,
Menda neki bor – huzuringga ayon keltirmisham.
Lutf ila qalbimdagi zanglarni yuvg‘il toza qil,
Toki sof bo‘lsin ko‘ngul, aylab bayon keltirmisham.

Kimsalar dargohinga ko‘p nazr etarlar siymu zar,
Men-chi Do‘st ostonasiga, baski, jon keltirmisham.
Yuz tutubman yuz umid birla Sening ostonangga,
Muddaom nedur – bilkrsan, bebayon keltirmisham.

Yo Bahoval-Haqqu vad-din, hojatimi et ravo,
Hurmati nomi sharifing, bar zabon keltirmisham.
Bir musofirman, g‘aribman, manzilim mulki Hisor, Боқ карам бирланки,

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Domullo So‘fiy Hisoriy Xondizagiy. Ҷushishi daryoi dars. Nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi: Xusrav Sa’dulloh. – Dushanbe: Sorbon, 2003. – 14 b.
2. M.Azimov. Surxondaryo ijodkorlari (IV asrdan XX asr boshlarigacha). – Qarshi: Nasaf nashriyoti, 2006. – 355 b.
3. Mirzo Kenjabek. Buyuk Termiziylar. – Toshkent: “Ўzbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. – 528b.
4. Muhammad Yusuf Mayusiy Xondizagiy. Таҷalloi ishq. Nashrga tayyorlovchi va so‘zboshi muallifi: Xusrav Sa’dulloh. – Dushanbe: Sorbon, 2003. – 44 b.
5. surxon-turizm.uz

KLASTERLARDA HISOB VA HISOBOTLAR ANIQLIGINI OSHIRISH VA ULARNI TAQDIM ETISH JARAYONLARINI SODDALASHTIRISH

Axmedjanov Abdufato
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Annotasiya. Maqolada klasterlarda birlamchi buxgalteriya hisobi, ularning holati va mavjud vaziyatni tahlil qilish asosida takomillashtirish, shuningdek, UFRSga o‘tish masalalari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlari: Klaster, samaradorlik, boshqaruv, buxgalteriya hisobi, hisobot, hujjatlashtirish, inventarizatsiya, ko‘rsatkichlar, metodologiya, unifikatsiya.

Аннотация. В статье рассматривается первичный учет в кластерах, его состояние и совершенствование на основе анализа текущей ситуации, а также вопросы перехода на МСФО.

Ключевые слова: Кластер, эффективность, управление, учет, отчетность, документация, инвентаризация, показатели, методология, унификация.

Abstract. This article examines primary accounting in clusters, its status and improvement based on an analysis of the current situation, as well as issues related to the transition to IFRS.

Key words: Cluster, efficiency, management, accounting, reporting, documentation, inventory, indicators, methodology, unification.

O‘zbekiston va butun dunyo iqtisodiyoti fa`oliyatining hozirgi bosqichida integratsiyalashgan shakllanishlarning rivojlanishida yangi evalutsion bosqich bo‘lib o‘tmoqda, ularning eng istiqbollilari tashkilotning klaster birlashmalari hisoblanib, ular jamiyatning rivojlanishining boshlanishi hisoblanadi. Iqtisodiy rivojlanishning innovatsion turiga o‘tish .

O‘tkazilgan tahlil sanoat klasterlash jarayonining yuqori samaradorligini ko‘rsatadi . Hisob-kitoblar shuni ko‘rsatdiki , sanoatning ishlab chiqarish sektorida klaster quvvatining integral indeksi (Rs) 0,201 ni tashkil etadi, bu esa sezilarli o‘sish potentsialining mavjudligini, investitsiyalarni, shuningdek tadbirkorlik sub`yektlarini qo‘shimcha jalb qilish imkoniyatlarini ko‘rsatadi. Iqtisodiyot tarmoqlarini klasterlash.

Yetakchi mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, sanoatni klasterlashtirish iqtisodiyotda mehnat samaradorligini oshirishga olib keladi. Sanoat tarmoqlarida klasterlash xomashyodan tayyor mahsulotgacha bo‘lgan to‘liq ishlab chiqarish zanjirini yaratish, shuningdek, fan, savdo, logistika kabi tarmoqlarni bir tizimda jamlash imkonini beradi.

Klaster - bu bir hududda joylashgan va bir-biri bilan hamkorlik qiluvchi tashkilotlar guruhi . Geografik yaqinlik bunday kompaniyalar (korxonalar) guruhiga juda ko‘p afzalliklarni beradi: ular bir xil resurlardan foydalanishlari, bir-birlarini xom ashyo (mahsulot) bilan tezda ta`minlashlari , bilim , texnologiyalar bilan almashishlari va shu asosda moddiy , mehnat va moliyaviy xarajatlarini kamaytirishlari mumkin .

Prognozlash va mikroiqtisodiyot tadqiqotlar institute ma`lumotlariga ko‘ra hozirgi vaqtda klasterlar samarali iqtisodiy rivojlanishning haydovchisi hisoblanadi . Misol uchun, AQSHda 380 ta klaster mavjud bo‘lib , ularda YaIMning 60% ni tashkil qiladi . Italiyada 206 ta klaster mavjud bo‘lib , ularda mamlakatning mehnatga layoqatli ahilisining 43% ishlaydi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, klasterlar ishlab chiqarishni taxnik qayta jihozlash, mehnat unumdorligini oshirish, moddiy, mehnat va moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish, mahsulot sifatini oshirish va turlarini kengaytirish masalalarini yanada samarali hal qilmoqda. Klasterlarning ishlash ko‘rsatkichlari, qoida tariqasida, bir guruh korxonalarning ko‘rsatkichlaridan yuqori.

Ichki iqtisodiyot faoliyatining hozirgi bosqichidan integratsiyalashgan shakllanishlarning rivojlanishida yangi evolyutsion davr yuz bermoqda . Ularning eng istiqbollilari iqtisodiy rivojlanishning innovatsion turiga o‘tish platformasi bo‘lgan tashkilotlarning klaster birlashmalari hisoblanadi . Innovatsiyalarni joriy etish qobiliyati klaster tuzilmasining afzalligi bo‘lib , uning ishtirokchilariga qo‘shimcha imtiyozlar olish imkonini beradi. Ushbu afzallik tizimini klaster tomonidan axborot ta`minotini yaratishda sifat jihatidan yangi usul va usullardan foydalanish asosida takomillashtirishni taqozo etadi.

Birlamchi buxgalteriya hisobi, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot boshqaruv funksiyasi sifatida ishonchli axborot va shartnoma majburiyatlarini boshqarishning barcha darajalarini, resurslardan foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligini ta`minlash maqsadida iqtisodiy rivojlanish jarayonlarini miqdoriy o‘lchash va uning turli bo‘g`inlarida aks ettirish tizimidir .

Buxgalteriya tizimining birligi klasterlarda yuritiladigan buxgalteriya hisobining to‘g`ri boshqarish va boshqarish uchun zarur bo‘lgan ma`lumotlar manbai ekanligi bilan belgilanadi. Shuning uchun barcha hisobot ma`lumotlari milliy iqtisodiyot nuqtai nazardan ularning mazmunining bir xilligini taminlaydigan yagona metodologiyaga muvofiq tuzilgan buxgalteriya hisobiga asoslantirish kerak.

Hisobot ko‘rsatkichlariga qo‘yiladigan asosiy talablardan biri ularning ishonchliligidir. Hisobot ma`lumotlarni buzish jiddiy oqibatlarga olib keladi , chunki boshqaruv organlari klasterlardagi ishlarning haqiqiy holati to‘g`risida noto‘g`ri yo‘l tutadilar. Bu o‘z navbatida klaster boshqaruvining eng oqilona qaror qabul qilishiga imkon bermaydi va moliyaviy intizomning buzilishiga sharoit yaratadi.

Keyingi yillarda O‘zbekistonda buxgalteriya hisobi va hisobotini takomillashtirish borasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Xususan , moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MXXS).

MXXSga o‘tish klasterlarga o‘z iqtisodiy ko‘rsatkichlarini rivojlangan davlatlar bilan solishtirish, ko‘proq investitsiyalar jalb qilish va tashqi bozorga chiqarish hissa qo‘shish imkonini beradi.

Axborot hisobotining ishonchliligini oshirishda birlamchi buxgalteriya hisobining yaxshi yo‘lga qo‘yilganligi asosiy shartlardan biridir . Klasterlarda birlamchi buxgalteriya hujjatlarining yagona shakllarini joriy etish , boshqaruv (boshqaruv) va moliyaviy hisobini kompleks avtomatlashtirishga o‘tkazish hisobot ma`limotlarining ishonchliligini va klaster boshqaruvi samaradorligini ta`minlashning asosiy shartidir .

Birlamchi hujjatlarning birligi va zarur ishlanmalarni olishning umumiy metodologiyasiga bo‘lgan ehtiyoj , ayniqsa, buxgalteriya hisobi ma`lumotlarini kompyuterlarda qayta ishlash sharoitida yaqqol namoyon bo‘ladi. Agar buxgalteriya hisobi ma`lumotlari sezilarli hajmlarga (barch malumotlar hajmining 70-80%) etib borishini hisobga olsak , uni qayta ishlash vaqti-vaqti bilan emas, balki qat`iy tartibga solingan davrlarda amalga oshiriladi va buxgalteriya ma`lumotlari, kuzatish, o‘lchash yordamida amalga oshiriladi . Klasterlarning xo‘jalik faoliyati tashkil etuvchi alihida hodisalarni ro‘yxatga olish va guruhlash, keyin yagona hujjatlashtirish tizimini amalga oshirish aniq bo‘ladi.

Birlamchi hujjatlarning yagona tizimi asosida hisobot ma`lumotlarini shakllantirish muammosini hal qilish boshqaruv xodimlarining mehnat unumdorligini oshiradi, hisobot ma`lumotlarining maksimal ishonchliligini taminlaydi, turli xil narsalarni har tomonlama tavsiflovchi yagona ko‘rsatkichlar tizimini yaratishga yordam beradi. Klasterlar faoliyatini taminlaydi va belgilangan rejali ko‘rsatkichlar bajarilishi ustidan tizimli monitoring olib boorish imkonini beradi.

Shu bilan birga klasterlarning amaliy faoliyati shuni ko‘rsatadiki, hisobot berishda eng ko‘p uchraydigan buzilishlar ko‘rsatkichlarda sodir bo‘ladi: Bajarilgan ish hajmi , rentabellik, foyda va tannarx. Bundan tashqari, klaster

hisoboti ishlab chiqrishdagi kamchiliklarni to‘liq aks ettirmaydi; nuqsonlardan yuqotishlar, moliyaviy va pul mablag`larini o‘g`irlash , samarasiz xarajatlar .

Klasterlarning amaliy faoliyati shuni ko‘rsatadiki, hisobot berishdagi eng ko‘p uchraydigan kamchiliklar quyidagilardan iborat: ish hajmini ortiqcha baholash ; ish haqi fondini ro‘yxatga olish va uni har xil noqonuniy yo‘llar orqali sarflash; materiallarni xarajatlar sifatida noto‘g`ri hisobdan chiqarish va boshqalar.

Bunday hodisalarni har doim ham klaster hisoboti ko‘rsatkichlari asosida aniqlash mumkin emas. Ular audit, maxsus tekshiruvlar , inventarizatsiya va turli so‘rovlar orqali aniqlanadi.

Bonobarin, klasterlarning hisobot ma`lumotlari ishonchliligini oshirish muammolaridan biri klaster tarkibiga kiruvchi korxonalar , tashkilotlar , fermer xujaliklari, sanoat, savdoda birlamchi buxgalteriya hujjatlarini shakllantirish bosqichida nazoratning darajasi va samaradorligini oshirishdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Buxgalteriya hisobi: Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.
2. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to‘plami. - T.: TMI, 2007 y
3. Accounting. Carl S.Warren, James M.Reeve, Jonathan E.Duchac, 2014
4. Джамбакиева Г. Финансовый учет. Учебное пособие. -Т.: “Iqtisod-moliya”, 2012 г.

THE IMPORTANCE OF BUDGET CLASSIFICATION IN ANALYTICAL ACCOUNTING IN ACCOUNTING

Akhmedjanov Abdufato
Associate Professor of the Department of Accounting, Samarkand Institute of Economics and Service, Ph.D.

Abstract. This article examines the concept of budget classification and its role in analytical accounting. Budget classification is a specific coding system that regulates the inflow and expenditure of budget funds, ensuring the accuracy, structure, and analytical clarity of financial information. In analytical accounting, the use of budget classification plays a vital role in improving the transparency and efficiency of public financial management. The article also highlights the structure of classification codes, their correct application, and their practical significance in accounting.

Keywords: budget classification, analytical accounting, coding system, financial control, transparency, public finance, accounting.

Аннотация. В статье рассматривается понятие бюджетной классификации и её роль в аналитическом учёте. Бюджетная классификация – это определённая система кодирования, регулирующая поступление и расходование бюджетных средств, обеспечивая точность, структурированность и аналитическую ясность финансовой информации. В аналитическом учёте использование бюджетной классификации играет важнейшую роль в повышении прозрачности и эффективности управления государственными финансами. В статье также рассматриваются структура кодов классификации, их правильное применение и практическое значение в бухгалтерском учёте.

Ключевые слова: бюджетная классификация, аналитический учет, система кодирования, финансовый контроль, прозрачность, государственные финансы, бухгалтерский учет.

Annotatsiya. Ushbu maqolada byudjet tasnifi tushunchasi va uning analitik hisobdagi roli ko'rib chiqiladi. Byudjet tasnifi - bu byudjet mablag'larining kelib tushishi va sarflanishini tartibga soluvchi, moliyaviy ma'lumotlarning to'g'riligi, tuzilishi va tahliliy ravshanligini ta'minlaydigan o'ziga xos kodlash tizimi. Tahliliy hisobda byudjet tasnifidan foydalanish davlat moliyasini boshqarishning shaffofligi va samaradorligini oshirishda hal qiluvchi o‘rin tutadi. Maqolada, shuningdek, tasniflash kodlarining tuzilishi, ularning to'g'ri qo'llanilishi va buxgalteriya hisobidagi amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: byudjet tasnifi, analitik hisob, kodlash tizimi, moliyaviy nazorat, shaffoflik, davlat moliyasi, buxgalteriya hisobi.

The basis for accounting for state budget revenues and expenditures in all bodies participating in the execution of the state budget is the budget classification. Budget classification is a grouping of budget revenues and expenditures of budgets included in the structure of the state budget, as well as sources of financing its deficit, in order to use them for the purpose of compiling, considering, adopting and executing the state budget and ensuring that such budget data are comparable with the same data of international classification systems. Budget classification is not only a document that performs the main organizational function of combining all budgets into a single state budget, but also has great economic significance. In the classification, state budget revenues and expenditures are grouped according to the same characteristics and are called divisions. Sections, paragraphs, chapters and articles are divisions of the budget classification.

Budget classification is developed and approved by the Ministry of Finance of the Republic of Uzbekistan in accordance with the procedure established by law. Budgets of different levels are formed and executed within the framework of a single budget classification, that is, income and expenses are grouped according to the grouping codes assigned to the classification objects. Budget classification:

1) Budget revenues;
2) Budget expenditures by function;
3) Budget expenditures by organization;
4) Budget expenditures by economy;
5) Includes classifications of sources of financing of the state budget deficit.

Classification of state budget revenues means grouping by types and sources of state budget revenues in accordance with the legislation. Classification of state budget expenditures by function means grouping of state budget expenditures by main tasks performed by state administration bodies, local government bodies, as well as other budgetary organizations. Organizational classification of state budget expenditures means grouping of state budget expenditures by types of economic entities and activities, reflecting the distribution of funds allocated from the budget among direct recipients.

Economic classification of state budget expenditures means grouping of state budget expenditures by economic functions and types of payments. Classification of sources of financing of the state budget deficit means grouping of sources of financing of the state budget deficit by internal and external sources of financing. Budget deficit means the excess of budget expenditures over budget revenues in a certain period.

Budget accounting is the accounting of the execution of the state budget. Budget accounting covers all operations related to the execution of the state budget and provides a description of the state of the budget in the process of this execution. Budget accounting reflects the relationship of all sectors of the national economy with the state budget. Through accounting, the budget's cash, income and expenses, funds in settlements, funds and reserves formed in the process of budget execution, and material assets of budget organizations are reflected in accounts in banking institutions. Budget income, expenses and cash, their movement in the process of budget execution, and material assets of organizations financed from the budget are the direct objects of budget accounting.

The task of budget accounting is to ensure the timely, complete and accurate recording of the implementation of the income and expenditure plan of local budgets, the republican budget, and the state budget of the country as a whole.

The budget execution process is the subject of state budget execution accounting. State budget execution accounting is used to account for the execution of all independent budgets of the country and the execution of expenditure estimates of budget organizations.

References

1. Buxgalteriya hisobi: Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.
2. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to‘plami. - T.: TMI, 2007 y
3. Accounting. Carl S.Warren, James M.Reeve, Jonathan E.Duchac, 2014
4. Джамбакиева Г. Финансовый учет. Учебное пособие. -Т.: “Iqtisod-moliya”, 2012 г.
5. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. - T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 201 ly.
6. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. Toshkent - 2004.
7. Urazov K.B. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari: 5340900- buxgalteriya hisobi va audit ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik/ K.B.Urazov S.V.Vaxidov; O’zR oliy va o ’rta-maxsus ta’lim vazirligi, Toshkent Davlat Iqtisodiyot un-ti, Samarqand iqtisodiyot va seryis in-ti. -T.: Adib, 2011. -4 9 6

BUXGALTERIYA HISOBINI YURITISHDA MEMORIAL-ORDER SHAKLINING AHAMIYATI

Axmedjanov Abdufato
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya hisobi kafedrasi dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya. Mazkur maqolada buxgalteriya hisobining memorial-order shakli, uning mohiyati va amaliy ahamiyati yoritib berilgan. Ushbu shakl hujjat asosida yozuvlarni tayyorlab, ularni memorial-orderlar orqali tizimlashtirish va bosh kitobga kiritishni nazarda tutadi.

Kalit so‘zlar: memorial-order, buxgalteriya hisobi, bosh kitob, hujjatlashtirish, tizimlashtirish, nazorat, shakl turlari.

Аннотация. В статье рассматривается мемориально-ордерная форма бухгалтерского учета, ее сущность и практическое значение. Эта форма предполагает составление записей на основе документов, их систематизацию посредством мемориально-ордерных форм и внесение в Главную книгу.

Ключевые слова: мемориальный ордер, бухгалтерский учет, главная книга, документация, систематизация, контроль, виды бланков.

Abstract. This article examines the memorandum-order form of accounting, its essence, and practical significance. This form involves compiling records based on documents, organizing them using memorandum-order forms, and entering them into the general ledger.

Key words: memorial order, accounting, general ledger, documentation, systematization, control, types of forms.

Buxgalteriya hisobining memorial - order shakli 1928 - 1930 yillarda yuzaga kelgan. Uning yaratilishi hisobga asta - sekin eng ilg'or bo'lgan texnika vositalarini va oldingi shakllarning ilg'or usullarini joriy etish yo'li bilan amalga oshirilgan. Kartochka - orderli shakldan bu erga orderlar tamoyili (yozuvlarni rasmiylashtirish uchun) va tanlab taxtlab qo'yish (raskladka) (tovar - moddiy boyliklar va ish haqining tahliliy hisobini yuritish uchun), kartochkali - nusxa ko'chirish shakli («kopiruchyot») dan nusxa ko'chirish materiallar hisobining hujjatli - nusxa ko'chirish shakli deb nomlangan shaklni (dokumentno - kopirovalnaya forma) usul o'tgan.

Tahliliy hisobning soddalashtirilishi bu tamoyillardan foydalanish bilan cheklanmadi. Masalan, materiallar hisobida tahliliy hisob registrlari vaqti - vaqti bilan dastlabki hujjatlar asosida tuziladigan sortli aylanma (yoki saldoli) vedomostlar bilan almashtirilgan.

Xo'jalik jarayonlari haqida axborotni tezkor olish munosabati bilan sintetik hisob registrlarining tarkibiy tuzilishi ham o'zgartiriladi. Bosh daftar nazorat vedomosti shaklida yuritiladigan bo'lib, unda har bir schyot shaxmat shaklida, uning korrespondentsiyasi ochib beriladigan bo'ldi. Aylanmalarning yig'ishning yangi shakli, ya'ni korrespondentsiyalanuvchi schyotlarni ochib berish yo'li bilan xo'jalik faoliyatini yaqqol tasvirlab beruvchi shaxmat aylanma vedomosti kiritildi. Bu shaklning mohiyati shundan iboratki, unda dastlabki hujjatlar asosida memorial orderlar tuzilib, ularda mazkur muomalalar bo'yicha korrespondetsiyalanuvchi schyotlar (provodkalar) ko'rsatiladi va shu bilan sintetik hisob yozuvlar tartibga keltiriladi.

Memorial order bir turdagi hujjatlar ma'lumotlarini birlashtiruvchi yig'ma hujjatlar asosida (misolda - ish haqini taqsimlash vedomosti) yoki shu ma'lumotlar korrespondentsiyalanuvchi schyotlar bo'yicha guruhlanadigan jamg'aruvchi vedomostlarning yakuniy ma'lumotlari asosida tuziladi. Yozuv uchun asos hisoblanadigan hujjatlar albatta orderga biriktirib qo'yiladi. Har bir memorial order uchun doimiy raqam belgilanib, bir turdagi muomalalar (kassa, hisob - kitob schyotlari, ish haqi va hokazo)ning har bir turi uchun bir oyda bitta order tuzish imkonini beradi.

Orderlar ro’yxatga olish jurnalida - sintetik hisobning xronologik registrida ruyxatga olinadi. Ro’yxatga olish jurnali memorial orderlarni navbat bilan raqamlash va ularni ularga tikib qo’yilgan hujjatlar bilan birgalikda but saqlanishini nazorat qilish hamda keyinchalik sintetik schyotning tizimli registrida xo’jalik muomalalarining tula - to’kis qamrab olinganligini tekshirish uchun mo’ljallangan. Bu tekshirish oyning oxirida ro’yxatga olish jurnalining yakunlarining sintetik schyotlar bo’yicha aylanma vedomostda hisoblab chiqiladigan barcha sintetik schyotlar bo’yicha alohida debetli va alohida kreditli aylanma summalarining yakunlari bilan solishtirib tekshirish yo’li bilan amalga oshiriladi

Memorial orderlar ro’yxatga olingandan keyin muomalalarni Bosh daftarga yozish uchun ishlatiladi. Bosh daftar yoki nazorat vedomosti (pastroqqa qaralsin) har bir schyotni har bir korrespondentsiyalanuvchi schyot bo’yicha aylanma summalarni yozish uchun ajratiladigan ustunlarga bo’lingan holda, ya’ni shaxmat tamoyili bo’yicha, tuziladi.

Unda faqat joriy aylanmalar ro’yxatga olinadi va schyotlar bo’yicha saldo chiqarilmaydi. Bosh daftar asosida sintetik hisob schyotlar bo’yicha aylanma vedomostni tuziladi. Bunda Bosh daftarni tarkibiy tuzilishi shaxmatli aylanma vedomostni tuzishni engillashtiradi, chunki shaxmatli vedomost bevosita har bir schyotning yakunlari bilan to’ldiriladi.

Tahliliy hisob bu erda «kopiruchyot»dagidek - kartochkalarda bevosita hujjatlar ma’lumotlari asosida yuritiladi. Lekin kartochkadagi yozuvlar jurnallarga nusxa ko’chirmasidan qilinadi. Shu bilan birga tahliliy hisobning ayrim uchastkalarida (materiallar, hisob - kitoblar va boshqalar hisobida) yuqorida eslatib o’tilgan shakllardan olingan tamoyillar (nusxa ko’chirish, qisman terib taxlash tamoyillari) qo’llaniladi.

Hisob registrlariga, ayniqsa sintetik hisob registrlariga o’zuvlarni tayyorlashni jamg’aruvchi va guruhlovchi vedomostlardan foydalanish ancha osonlashtiradi. Tahliliy hisob registirlariga yozuvlar bevosita memorial orderlarga tikib qo’yilgan hujjatlardan olinadi. Tahliliy va sintetik hisoblarning to’g’riligini tekshirish tahliliy schyotlar bo’yicha aylanma vedomostlarning yakunlarini sintetik schyotlar bo’yicha aylanma vedomotlarning tegishli summalari bilan solishtirib tekshirish yo’li orqali amalga oshiriladi.

Hozirgi paytda hisobni memorial - order shaklida yuritishda PEHMdan keng miqyosda foydalansa bo’ladi.

Memorial - order shakli ba’zi afzalliklarga ega. Masalan, uning registrlari uzining tarkibiy tuzilishiga ko’ra oddiyroq bo’ladi. Ularning o’rtasidagi bog’lanish osonlik bilan belgilanadi. Hisob yozuvlarining texnikasi uncha qiyin emas va tez

o’zlashtiriladi. Shu munosabat bilan bu shakl yuzaga kelgan birinchi yillarda u hisobotchilikning ilgarigi (kitobli) shakllariga qaraganda jiddiy afzaliklarga ega bo’lgan. Lekin u buxgalteriya texnikasining muhim muamolari bo’lgan tahliliy hisobning qo’polligi, uning sintetik hisobdan orqada qolishi, hisobotni hisob registrlari m’lumotlari bo’yicha bevosita (qo’shimcha hisob - kitoblar va tanlab olishsiz) tuzish, yozuvlarini yuritishning ishchi amallarini qisqartirish va hisob registrlarida xo’jalik muomalalarini aks ettirishni tartibga solish (reglamentatsiya) kabi masalalari echa olmadi. Bu kamchiliklarning barchasi deyarli jurnal - order shaklida bartaraf qilingan edi.

Memorial - order shaklining variantlaridan biri «Bosh - jurnal» shaklidir. U kichiq va o’rta biznes korxonalari hamda byudjet muassasalari, turar - joylardan foydalanish idoralari va boshqa tashkilotlarda keng tarqalgan. «Bosh - jurnal» shaklining memorial - order shaklidan birgina farqi shundaki, sintetik hisob registirining tarkibida bitta ochilgan varaqning betida ham xronologik ham tizimli (sistematik) yozuvlar birgalikda olib boriladi. Bu registr odatda kitobda yuritiladi va bosh schyotlar daftari yoki Bosh jurnal deb nomlanadi.

Daftarning birinchi uch ustuni xo’jalik muomalalarini xronologik tartibda yozish uchun mo’ljallangan. Ular ro’yxatga olish jurnalining tarkibiy tuzilishiga o’xshab ketadi. Daftar varag’ining qolgan qismi barcha sintetik schyotlar bo’yicha tizimli yozuvlar uchun ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Buxgalteriya hisobi: Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; - T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. 624 b.
2. Bakiyeva X., Rizayev N. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Masalalar to‘plami. - T.: TMI, 2007 y
3. Accounting. Carl S.Warren, James M.Reeve, Jonathan E.Duchac, 2014
4. Джамбакиева Г. Финансовый учет. Учебное пособие. -Т.: “Iqtisod-moliya”, 2012 г.
5. Xolbekov R.O. Buxgalteriya hisobi nazariyasi. Darslik. - T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 201 ly.
6. Urazov K.B. Buxgalteriya hisobi va audit. Toshkent - 2004.
7. Urazov K.B. Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobining xususiyatlari: 5340900- buxgalteriya hisobi va audit ta’lim yo’nalishi talabalari uchun darslik/ K.B.Urazov S.V.Vaxidov; O’zR oliy va o ’rta-maxsus ta’lim vazirligi, Toshkent Davlat Iqtisodiyot un-ti, Samarqand iqtisodiyot va seryis in-ti. -T.: Adib, 2011. -4 9 6 b.

BUXORO AMIRLIGIDA DINIY UNVONLAR TIZIMI VA DIN ARBOBLARINING IJTIMOIY-SIYOSIY FAOLIYATI (XIX ASR O‘RTALARIDAN – XX ASR 20-YILLARIGACHA)

Akbar Shoberdiyev
Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti
O’zbekiston tarixiva manbashunoslik
kaferasi o’qituvchisi

Annotatsiya. XIX asr o‘rtalaridan boshlab Buxoro amirligi Markaziy Osiyodagi eng muhim siyosiy va diniy markazlardan biri bo‘lib, uning boshqaruv tizimi asosan islomiy-huquqiy tamoyillar — shariat va fiqh asoslariga tayanar edi.Amirlikni davlat boshlig’i Amir (arabcha: Amir al-Buxoro, ya’ni “Buxoro hukmdori”) boshqargan. Amir yuqori mansabdorlarning barchasini lavozimga tayinlar va lavozimidan ozod qilar edi. Amirlikda mansab va unvonlar berishning qat’iy tartibi ham mavjud edi. Amirlikda diniy hokimiyat davlat siyosatining ajralmas qismi sifatida shakllandi; bu jarayonda diniy unvonlar tizimining shakllanishi muhim rol o‘ynadi.

Kalit so’zlar: Islom,Shariat, fiqh,Mansab, daraja, rutba, unvon, sayyid.

Mazkur maqola orqali Buxoro amirligining diniy unvonlar tizimining shakllanishi, ularning ijtimoiy-siyosiy faoliyatdagi o‘rni va hukmdorlarning munosabati hamda XIX asr o‘rtalaridan XX asrning 20-yillarigacha bo‘lgan davrda yuz siyosiy-ijtimoiy hayotda yuz bergan o’zgarishlar tahlil qilingan. Buxoro amirligiga 1756-yilda Mang‘itlar sulolasi tomonidan asos solingan va ularning hukmronligi 1920-yilgacha davom etdi. Davlat boshqaruvida amir (forscha: amir ul-mo’minin — “mo‘minlar sultoni”) nafaqat siyosiy, balki diniy rahbar sifatida ham tan olingan. Shariat qonunlari asosiy huquq manbasi bo‘lgan va qozilar, muftiylar hamda sadrlar orqali amalga oshirilgan. Davlat boshqaruv tizimida diniy soha mansabdorlar amir hokimiyatini diniy jihatdan “legitim” (ya’ni qonuniy) ko‘rsatish vazifasini bajargan. Buxoro amirligi markazida joylashgan Sadr diyor yoki Sadr-ul-sudurlik idorasi diniy ishlar boshqarmasi sifatida faoliyat yuritgan 34. Amirlar doimo tarzda diniy sohada amalga oshirilayotgan islohotlarni va chiqarilayotgan sha’riy hukmlarni nazorat qila olmaganlar. Shu boisdan mamlakatda faoliyat yurutuvchi qozilar, muftiylar, sadrlar va boshqa diniy mansabdorlarni lavozimiga qo’yishda ularning diniy faoliyatiga ham katta e’tibor berishgan. Amir bir vaqtning o’zida eng katta diniy rahnamo mamlakat bosh qozisi

[34] Bektoshev, G‘. S. — *Buxoro amirligidagi mansab va unvonlar.* Pedagoglar.org, 2023.

vazifasini ham bajargan. Amirlik aholisi o’z arz va shikoyatlarini amirga to’g’ridan-to’g’ri aytishi ya’ni murojaat qilishi mumkin edi.35

DINIY UNVONLAR TIZIMI VA ULARNING VAZIFALARI.

Buxoro amirligida diniy unvonlar iyerarxik tarzda tashkil etilgan bo‘lib, ularning har biri ma’lum diniy, huquqiy va ma’muriy vazifani bajargan. Quyidagi unvonlar eng muhim hisoblangan:

1) Qazi kalon (al-qadi al-kabir – “katta qazi”): eng oliy sud hokimi, butun amirlik bo‘ylab shar’iy sudlarni boshqargan. Qazi kalon lavozimi siyosiy jihatdan ham muhim bo‘lgan, chunki u amirga yaqin maslahatchi sifatida xizmat qilgan 36

2) Muftiy (al-mufti – “fatvo beruvchi”): diniy masalalar yuzasidan fatvolar chiqarish bilan shug‘ullangan, ijtimoiy nizolarda hukm uchun asos bergan.

3) Sadr (as-sadr – “diniy boshqaruvchi”): vaqf (diniy mulk)larni boshqarish, madrasa faoliyatini nazorat qilish, qozilarni tayinlash huquqiga ega bo‘lgan.

4) Naqib (an-naqib – “sayyidlar boshlig‘i”): Muhammad (s.a.v.) avlodlariga mansub shaxslarning rahbari, ularning huquqlarini himoya qilgan.

5) Mudarris, mulla, imom, va’zxon – diniy ta’lim va ma’rifat tarqatish bilan shug‘ullanuvchi lavozim egalari.

6) Buxoro amirligida diniy mansab va lavozimlardan quyidagilarni tayinlashda bir qancha omillar muhim ro’l o’ynagan.Shayxulislom – Buxoro amirligidagi eng oliy diniy mansab egasi bo‘lib, shariat ishlari, fatvo berish, diniy ta’lim va ulamolar faoliyatini boshqaruvchi shaxs edi. Shayxulislom amir tomonidan tayinlangan.Xususan bu lavozimga eng bilimli, obro‘li, fiqh va tafsir ilmlarini chuqur egallagan ulamolar orasidan nomzod tanlanardi.Tayinlashdan oldin sadr va boshqa yirik ulamolar bilan maslahat qilinar edi, ammo hal qiluvchi qaror amir qabul qilgan.Shayxulsilomning vakolatlari quyidagilar edi.Shariat asosida fatvolar chiqarish.Diniy sudlar ustidan nazorat o‘rnatish.Ba’zi hollarda Amir farmonlarining shariatga muvofiqligini tasdiqlash ham shayxulsim vazifasiga kirgan. Ko’rinib turganidek bu lavozim egasi o’zining qo’lida yirik siyosiy-diniy hokimiyatni mujassamlashtirgan.

Sadr — din va sud ishlari boshlig‘i, vaqf (diniy mulklar) ustidan nazorat qiluvchi mansabdor shaxs bo’lgan.Sadrning lavozimga tayinlanishida ham amir hal qiluvchi ro’lni o’ylagan.Amirning maxsus farmoni bilan tayinlangan.Odatda sadr lavozimiga tayinlashda Buxorodagi taniqli ulamolar sulolasidan chiqqan shaxslarni qo’yish amaliyoti kuzatilgan. Amirlar diniy mansabdorlarni tayinlashda

[35] Zamonov,A. – O’zbekiston tarixi (III) qism, 2020.
[36] Ochildiyev, F. B. — *The System of Government in the Bukhara Emirate in the Late XIX and Early XX Centuries.* in-library.uz, 2021.

tayinlashda siyosiy sadoqat va diniy nufuzni hisobga olganlar.Sadrning quyidagi vakolatlari bo’lgan vaqf mulklarini boshqarish va taqsimlash,Qozilarni lavozimga tayinlash yoki ularning ishini nazorat qilish, Shariat qonunlariga asoslangan tartiblarni ta’minlash.

Buxoro amirligida shariat qoidalari asosida hukm qiluvchi Qozi (Qozi kalon va viloyat qozilari) lavozimiga tayinlashda ham amir bevosita ishtirok etgan. Qozi — shariat sudyasi, ya’ni fuqarolik, oilaviy, meros, tijorat kabi ishlarni shariat asosida hal qiluvchi mansabdor hisoblangan. Lavozimiga tayinlanishda Buxoro amiri tomonidan shayxulislom yoki sadrning tavsiyasi bilan tayinlangan.Viloyat (tuman) qozilari esa Qozi kalon tavsiyasi asosida tayinlanar, amir bu tayinlovni tasdiqlardi. Qozi bo‘lish uchun shariat ilmlarini egallagan, fiqhda tajribali, halol va odil bo‘lish talab etilgan.Qozilarning quyidagi vakolatlari mavjud edi.Sud ishlarini yuritish.Nikoh, taloq, meros, qarz, vaqf masalalarini shariat asosida hal qilish.Diniy hujjatlar (masalan, nikoh va vasiyatnomalar)ni rasmiylashtirish ishlari qozilarning vazifasi hisoblangan.

Amirlik davrida diniy arboblar (ulamo, faqihlar, mullalar) nafaqat diniy fatvo beruvchi, balki xalqning ma’naviy tarbiyachilari sifatida ham faoliyat yuritgan. Madrasalar, masjidlar, vaqf muassasalari ularning boshqaruvida bo‘lgan.Xususan, XIX asrda Buxoro, G‘ijduvon, Kogon, Qarshi kabi shaharlar diniy ta’lim markaziga aylangan. Diniy maktablarda Qur’on, hadis, fiqh, nahv (arab tili grammatikasi) va mantiq fanlari o‘qitilgan. Buxoro amirligiga tutash hududlardan ham tolibi ilmlar ilm izlab madrasalarga kelganlar va ushbu talabalar orasidan keyinchalik yirik diniy ulomolar ham yetishib chiqqanlar. Albatta diniy unvonlarni egallash uchun ma’lum ma’noda madrasada o’qish muddati ham muhim vazifani bajargan. Shayxulsilomlik lavozimiga tayinlashda lavozimning nozik hususiyatlarini hisobga olish muhim hisoblangan. Buxoro shayxulislomlarining lavozimga tayinlanishi uchun birinchi tomoni albatta madrasada kamida 15 yil ta’lim olishi muhim hisoblangan. U ergashgan tariqat ham qaysidir ma’noda muhim hisoblanganligini ham ko’rishimiz mumkin.Naqshbandiya va Qodiriya tariqatlari va unda faoliyat yuritgan diniy arboblarning xalq orasidagi obro‘sini oshib borgan. Bu tariqatlar jamiyatni axloqiy jihatdan mustahkamlash, zulmga qarshi sabr va taqvo bilan kurashish g‘oyalarini targ‘ib qilgan.

1868 yildan keyin Rossiya imperiyasi Buxoro amirligi ustidan protektorat (ya’ni “nomigagina mustaqil”) hokimiyat o‘rnatgach, diniy unvonlar tizimiga tashqi bosim kuchaydi. Sababi Chor hukumati xalq orasida diniy rahnomolarining o’rni muhim ekanligini ham avval boshdan tushunib yetgan edilar. Chor hukumati asosiy e’tiborni xalqni sekin - asta an’anaviy diniy ta’limdan chekintirish orqali o’zining pirovard maqsadlarini amalga oshira boshladilar.

Amir Muzaffar va Amir Abdulahadxon davrida Chor hukumatining siyosiy agentlari ishtirokida ayrim diniy mansablar siyosiy nazorat ostiga olindi. Sababi yirik diniy mansab vakillari bo'lgan shayxulislom va sadr lavozimidagi shaxslarning, shuningdek qozikalonlarning ham jamiyat hayotidagi o'rni albatta yuqori edi. Albatta XX – asr boshiga kelib diniy unvonlarning siyosiy ahamiyati avval boshdagidek yuqori bo'lmasa ham jamiyatni boshqaruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib turgan edi. Amirga sodiq diniy ulomolar jamiyatda bo'layotgan barcha o'zgarishlarni qa'tiy nazoratga ham olgan edilar. Bu davrda jadidchilik harakati (arabcha jadid – "yangi") ham shakllanganligini ham ko'rishimiz mumkin. Jadid taraqqiyparlari islomiy ta'limni zamonaviylashtirish, diniy unvonlarning amaliy ahamiyatini kuchaytirishning tarafdorlari ham bo'lishdi. Masalan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdurauf Fitrat kabi jadidlar diniy ulamolarni "ilmni yangilash"ga chaqirdilar .37 Shunga qaramasdan, konservativ (an'anaviy) ruhoniylar islohotlarga qarshi chiqishdi. Natijada, Buxoro amirligi jamiyati ikki siyosiy qatlamga — islohotparvar ulamolar va qadimchilarga bo'lindi.

1920 yilda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tuzilishi bilan diniy unvonlar rasman bekor qilindi, madrasalar yopildi, ko'plab din arboblari jazolandi yoki surgun qilindi. Bu davrda diniy tizim inqirozga yuz tutdi.

Buxoro amirligidagi diniy unvonlar tizimi asrlar davomida siyosiy hokimiyatni diniy jihatdan qonuniylashtirish vositasi bo'lib xizmat qilgan. Diniy arboblar amir hokimiyatini shar'iy jihatdan qo'llab-quvvatlash bilan birga, xalq orasida axloqiy va ma'naviy barqarorlikni ta'minlagan.

XIX asr oxiri va XX asr boshidagi islohotlar davrida esa diniy tizim jamiyatning zamonaviy ehtiyojlariga moslashishga urinib ko'rdi, ammo siyosiy bosimlar, tashqi kuchlarning ta'siri va Sovet mustamlakachiligi tufayli bu tizim yemirildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bektoshev, G'. S. — Buxoro amirligidagi mansab va unvonlar. Pedagoglar.org, 2023.
2. Ochildiyev, F. B. — The System of Government in the Bukhara Emirate in the Late XIX and Early XX Centuries. In-library.uz, 2021.
3. Mubinov, M. A. — Influence of Bahauddin Naqshbandi's Teachings on the Social and Spiritual Development of the Bukhara Emirate. International Journal, 2022.
4. Akhmadov, O. Sh. — Education in the Emirate of Bukhara (Based on the Life and Work of the Rulers). Pubmedia Journal, 2023.

[37] Saidov, B. — *Jadidchilik va Buxoro ulamolari o'rtasidagi ziddiyatlar.* Samarqand: SamDU nashriyoti, 2015.

5. Abdurahmonov, A. — Buxoro amirligi ijtimoiy-siyosiy hayotida ulamolar roli. Toshkent, 2010.

EKO-INNOVATSIYALAR VA BARQAROR RIVOJLANISH: ZAMONAVIY EKOLOGIK TA’LIMNING YO‘NALISHLARI

Xasanova Sevara G‘iyosiddinovna
O‘zbekiston Respublikasi
Ta’limni rivojlantirish Respublika
ilmiy-metodik markazi bo’lim boshlig‘i
sevarax83@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada eko-innovatsiyalar va barqaror rivojlanish, zamonaviy ekologik ta’limning yo‘nalishlari masalalariga bag‘ishlangan bo‘lib, ta’lim tizimiga eko-innovatsiyalarni joriy etish, ta’lim oluvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish hamda ekologik ta’lim samaradorligini oshirishga qaratilgan “Ekologik savodxonlik va madaniyat” o‘quv kursi maqsadi, mazmuni va tarkibiy qismlari bo‘yicha ma’lumotlar keltirilgan.

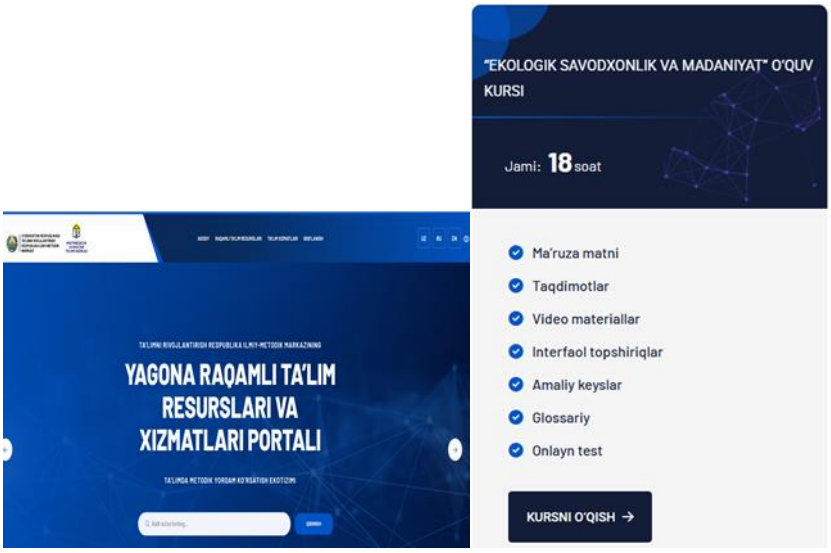
Kalit so‘zlar: eko-innovatsiyalar, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, zamonaviy ekologik ta’lim, o‘quv kursi, atrof-muhit, ekologik tafakkur va ekologik qadriyatlar, ekologik ta’lim.

Jahon ilmiy doiralarida ta’lim oluvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirish va rivojlantirish masalasi ilmiy muammo sifatida ta’lim tizimidagi atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ekologik ta’lim masalalari zamirida vujudga kelgan. Zamonaviy ekologik ta’limni tashkil etish masalasi ko‘pgina xalqaro va davlatlararo bitimlar, qonun shaklidagi hujjatlar, UNESCO-UNEP komissiyalarining ko‘plab hujjatlari, ayniqsa, UNESCOning “Inson va biosfera”, UNEPning “Jahon madaniyati”, “Yevropa ekologik ta’limi”, “Ekologik madaniyat” kabi yetakchi xalqaro loyihalarda o‘z ifodasini topgan. 1970 yil Nevada (AQSH) shahrida o‘tkazilgan Forumda ekologik ta’lim mazmunini rivojlantirish tamoyillariga yangi yondashuvlar belgilanib, uni ilmiy-pedagogik soha sifatida shakllantirish jarayoniga va 1972 yili Stokgolm (Shvetsiya) konferensiyasida xalqaro ekologik dastur (UNEP) qabul qilinishiga asos solindi.

Ta’lim tizimiga eko-innovatsiyalarni joriy etish hamda ta’lim oluvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirish muammolari boshqa muhim ijtimoiy omillar qatorida, huquqiy-ijtimoiy asoslar hamda jarayonning ijtimoiy ildizlariga bog‘lab o‘rganilishi, ushbu masalaning bugungi kundagi ahamiyati yuqori suratlarda rivojlanayotgan ijtimoiy-iqtisodiy hayotning taqozosidan kelib chiqadi. Chunki, ekologik madaniyatni rivojlantirish chora-tadbirlari qanchalik asosli, maqsadli va

dolzarbligining yaxlit manzarasi, aynan, ijtimoiy, huquqiy, pedagogik omillarning uzviyligini aniqlash orqali to‘liq yaratilishi mumkin.

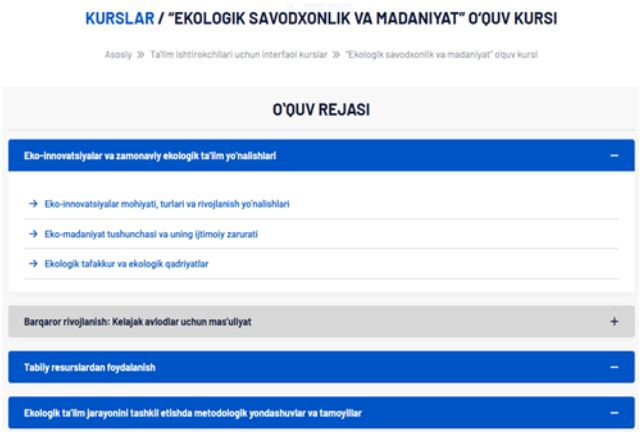
Mazkur vazifalar ijrosini ta’minlash maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining “Yagona raqamli ta’lim resurslari va xizmatlari” portalida “Ekologik savodxonlik va madaniyat” o‘quv kursi joriy etildi. Mazkur o‘quv kursi 18 soatga mo‘ljallangan bo‘lib, quyidagi bo‘limlarni o‘z ichiga oladi: 1. Ma’ruza matni. 2. Taqdimotlar. 3. Video materiallar. 4. Interfaol topshiriqlar. 5. Amaliy keyslar. 6. Glossariy. 7. Onlayn test.

Bizga ma’lumki, eko-innovatsiyalarning maqsadi ekotizimga antropogen ta’sirini kamaytirishdir. Bugungi kunga kelib ekologik muammoni hal qilishning ikkita asosiy yondashuvi shakllantirildi.Birinchi yondashuv ekologik yangiliklarni ishlab chiqarishga joriy etish orqali ekologik muammolarni hal qilish mumkinligiga asoslanadi.

Eko-innovatsiyalar – bu barqaror rivojlanishni ta’minlash bilan birga, atrof-muhitga antropogen ta’sirni minimallashtirishga yo‘naltirilgan yangi texnologiyalar, g‘oyalar, uslublar va boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish va tatbiq etish jarayonidir. Bu tushuncha zamonaviy ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish va ijtimoiy hayotda o‘z aksini topmoqda va tobora muhim strategik resursga aylanmoqda. Eko-innovatsiyalarni barqaror rivojlantirish uchun yosh avlod ongiga singdirish zarur. Buning uchun ta’lim muassasalarida eko-innovatsiyalar bo‘yicha yangilangan o‘quv dasturlari, o‘quv-metodik vositalar va interaktiv dars shakllari joriy etilishi lozim. Bu esa yoshlar orasida ekologik tafakkur va mas’uliyat hissini shakllantirishga xizmat qiladi. Eko-innovatsiyalarni keng joriy qilishda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish va ekologik ongni rivojlantirish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nodavlat notijorat tashkilotlar, jamoat

tashkilotlari, blogerlar va ommaviy axborot vositalari ekologik targ‘ibot ishlarini olib borishda faol bo‘lishi, aholiga eko-innovatsiyalarning foydasi haqida doimiy ravishda axborot berib borishi lozim. Shu boisdan mazkur o‘quv kursi tarkibiga quyidagi bo‘limlar bo‘yicha o‘quv materiallari kiritilgan:

I.Eko-innovatsiyalar va zamonaviy ta’limning ekologik yo‘nalishlari.
- Eko-innovatsiyalar mohiyati, turlari va rivojlanish yo‘nalishlari
- Eko-madaniyat tushunchasi va uning ijtimoiy zarurati
- Ekologik tafakkur va ekologik qadriyatlar
II. Barqaror rivojlanish: Kelajak avlodlar uchun mas’uliyat.
- Barqaror rivojlanish uchun ta’lim tushunchalari va yo‘nalishlari
- Dars rejasini barqarorlik tamoyillari bilan boyitish
- Barqaror rivojlanish uchun ta’lim pedagogikasi
III. Tabiiy resurslardan foydalanish.
- Tabiiy resurs va ularning tasnifi
- Tabiiy resurslaridan foydalanish holati va istiqbollari
- Energetik resurslar va ulardan foydalanish
IV. Ekologik ta’limni tashkil etishda metodologik yondashuvlar va tamoyillar.
- Ekologik ta’limning metodologik asoslari
- Ekologik ta’limning ustuvor yo‘nalishlari va tamoyillari
- Ta’limda ekologik kompetensiyalarni shakllantirish usullari (STEAM, loyiha yondashuvi, tajriba)
- Mahalliy ekologik tashabbuslar va maktablarda qo‘llaniladigan amaliyotlar

Ta’lim oluvchilarda ekologik kompetentlikni rivojlantirish hamda eko-innovatsiyalarni joriy etish jarayoni pedagogik nuqtai nazardan o‘ziga xos metodologik va nazariy asoslarga ega bo‘lib, bugungi ekologik vaziyatning murakkablashishi, jamiyatda shaxs ekologik madaniyatining normativ-huquqiy asoslarini yaratish va tadqiq etishi zarurligi aynan, pedagogik ilmiy paradigmalar doirasida aniqlanishi zarur. Mazkur o‘quv kursi aynan shaxs ekologik

savodxonligi, ekologik madaniyati va ekologik kompetentligini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ekologik kompetentlikni rivojlantirish hamda eko-innovatsiyalarni joriy etish jarayoni ijtimoiy munosabatlar va turli omillar bilan bog‘liq holda, ayniqsa, uning ta’lim-tarbiya doirasidagi mazmuni barcha o‘quv fanlari va ekologiya fanlari bilan mushtarak tarzda tizimli tadqiq etilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 yanvarda “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Atrof-muhitni asrash va “yashil iqtisodiyot” yilida amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida”gi PF-16-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi **Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi** “Ekologik ta’limni rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi **434-son Qarori.**
3. Saparov K.A., Xasanova S.G’. Organizing sciences in universal schools on the basis of innovative approaches // American Journal of Interdisciplinary Research and Development // USA, 2024. Volume 23, December, - pp. 98-101.
4. Saparov K.A., Xasanova S.G’. Ways To Develop Creative Skills Of Students In Science Education // A Peer Reviewed, Open Access, International Journal // USA, 2024. Volume 23, January, - pp. 20-25.
5. O‘zbekiston Respublikasi Ta’limni rivojlantirish respublika ilmiy-metodik markazining “Yagona raqamli ta’lim resurslari va xizmatlari” portali.
6. *Голов В.П.* Естествознание и основы экологии: Учебное пособие / - М.: Дрофа, 2007. - 303 с.
7. Марар О.И. Экологическая культура в современном российском обществе: автореферат дис. ... доктора социологических наук. - Москва, 2012. - 41 с.

TA’LIM OLUVCHILARDA EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH VA EKOLOGIK TA’LIM MUAMMOLARI

Joldasbaeva Gozzalxan Maqsetbaevna
Qoraqalpoq davlat universiteti
“Ekologiya va tuproqshunoslik”
kafedrasi assistenti

Abstract. Ushbu maqola ta’lim oluvchilarning ekologik madaniyatini rivojlantirish va ekologik ta’lim muammolariga qaratilgan bo‘lib, ekologik bilim va ekologik madaniyatning tayanch fazilatlari, shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirishda ekologik qadriyatlar hamda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish bo‘yicha fikr-mulohazalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik bilimlar, atrof-muhit, ekologik madaniyat, tabiat boyliklari, inson faoliyati, ilmiy kuzatishlar, tashqi muhit ta’siri, ekologik ong, tabiat va inson munosabatlari.

Biz yashab turgan tabiiy muhit inson va tabiat munosabatlarini o‘zaro muvozanatda bo‘lishini, uyg’unligini taqazo etadi. Shu sababli mamlakatimizda so‘ngi yillarda atrof muhit muhofazasi, ekologik madaniyat, ekologik ta’lim-tarbiya masalalariga alohida e’tibor berib kelinmoqda. Har qanday muammoning kelib chiqishida, har qanday holatda ham inson omilining ta’siri sezilarli. Bu muammolarning qamrovi kengayib ketmasidan oldin, unga berilayotgan ta’sirni pasaytirish va barchani tabiatga ehtiyotkoroa munosabatda bo‘lishga undaymiz. Zero, biz tabiatga qanday munosabatada bo‘lsak, undan shuning yuz barobarini olishimiz mumkin.

Bizga ma’lumki, bugungi kunda har qachongidan ham ko‘proq insoniyat oldida tabiatga bo‘lgan munosabatini o‘zgartirish, yangi avlodni munosib tarbiyalash va ta’lim berish zarurligi masalasi turibdi. Jamiyatning ham milliy, ham jahon taraqqiyotining asosi inson va tabiat uyg‘unligi bo‘lishi kerak. Hozirgi vaqtda inson va tabiatning o‘zaro ta'siri, shuningdek, insoniyat jamiyatining atrof-muhitga ta'sirining ekologik muammosi juda keskin bo‘lib, juda katta miqyosga ega bo‘ldi. Demak, ekologik va axloqiy muammo odamlarning tabiatga o‘z-o‘zidan ta'sirini oldini olish muammosiga, u bilan ongli, maqsadli, tizimli rivojlanib borayotgan o‘zaro munosabatlarga aylanib bormoqda.

Har bir inson faqat tabiat bilan uyg‘unlashgan holda, uning Yer sayyorasida mavjudligi mumkinligini tushunishi kerak. Insoniyat yangi axloq va yangi bilim, yangi mentalitet, yangi qadriyatlar tizimi zarur bo‘lgan ostonaga keldi. Albatta, ularni bolalikdan yaratish va tarbiyalash kerak. Inson bolalikdan tabiat bilan, uning qonunlari va tamoyillari bilan uyg‘unlikda yashashni o‘rganishi kerak. Ekologik

ta'lim barcha yoshdagilarni qamrab olishi, u iqtisodiy faoliyatning boshqa barcha sohalaridan ustun bo‘lishi kerak. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining vazifasi nafaqat ekologiya bo‘yicha ma’lum hajmdagi bilimlarni shakllantirish, balki, tabiat hodisalarini ilmiy tahlil qilish ko‘nikmalarini egallashga, ularning tabiatga amaliy yordam ko‘rsatishning ahamiyatini anglab etishga ham hissa qo‘shadi.

Ekologik bilim va ekologik madaniyatning tayanch fazilatlariga quyidagilar kiradi:

1) Axloqiy-ekologik onglilik shaxsning muhim madaniyatlilik sifati bo‘lib, uning atrof – muhitni hissiy bilish jarayoni atrof – muhitdagi obyektlar va hodisalarni sezishi, idrok etishi, tasavvur qilishi, ziyraklik va teranlik asosida tabiat muhofazasi bo‘yicha amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lishi lozimligini nazarda tutadi;

2) Ekologik ma’suliyatlilik shaxsda munosabat va ma’sullikni tarbiyalashda namoyon bo‘ladi, bunday munosabat shaxsning bilib-bilmay, uzoqni o‘ylamay tabiatga ko‘rsatgan salbiy ta’siri oqibatlarini anglash va bunday ta’sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi;

3) Ekologik irodaviylik shaxsning o‘zi va o‘zgalarning atrof – muhitdagi hattiharakatlarini baholashi va nazorat qilishi shaxsdagi qat’iyatlilik, tejamkorlik, ozodalik va pokizalik bilan bog‘liq.

Shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirishda ekologik qadriyatlar alohida ahamiyatga ega, ularga tabiatni asrabavaylashga intilish, tashabbuskorlik, izchillik, mehnatsevarlik va ongli faollik kabilar kiradi. Masalan, ekologik qadriyatning bir turi, ya’ni global, mintaqaviy va lokal ekologik muammolarni bilish yer, suv, energetik muammolar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni saqlash, cho‘llanish jarayoni, atmosfera havosining ifloslanishi kabi tushunchalar bilan chambarchas bo‘gliq. Ekologik ma’naviyatli shaxsni tarbiyalash bog‘chalar, maktablar, lisey, kollejlar, oliygohlarda mutaxassislar tomonidan olib borilishi maqsadga muvofiq.

Ta’lim oluvchilarda ekologik bilim, ko‘nikma va malakalarini tekshirish jarayoni quyidagi didaktik masalalarni hal qilishga yo‘naltirilgan:

1. Bilim, ko‘nikma va malakalar sifatini aniqlash. Bilim, ko‘nikma va malakalarning sifati, eng avval ularning puxtaligi va ongliligi bilan tavsiflanadi. Bilim, ko‘nikma va malakalarning puxtaligiga ishonch hosil qilish uchun ularni faqat o‘zlashtirayotgan paytida emas, balki o‘quvchilarning keyingi faoliyatida ham tekshirib borish kerak.

2. Ta’lim oluvchilarni ekologik ta’lim jarayonidagi faoliyatlarini rag‘batlantirish. Bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish pedagog va talaba uzaro yordam ko‘rsatishi uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tekshirish

jarayonida ularni ishlaridagi xatolarni ko‘rsatish bilan cheklanib qolmay, bu kamchiliklarni bartaraf etishga yordam bersagina bunga erishish mumkin.

3. Ta’lim oluvchilar o‘z-o‘zini nazorat qilish malakalarini o‘zlashtirish. Ekologik ta’limi pedagogi, ko‘nikma va malakalarini tekshirishga ularni o‘zlarini ham jalb etadi. Bilim, ko‘nikma va malakalarni tekshirish baholash bilan yakunlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Sultonov P.S. “Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish asoslari” Toshkent 2007-yil.
2. Raxmanov Sh.V., M.M. Sobirov. “ Ekologiya” fanidan o’quv uslubiy majmua Namangan-2023.
3. Nigmatov.A.N, Sh.Muxamedov, B. Kamolov “Ekologik boshqaruv”, Monografiya. T.: 2015.
4. Никитин В. Основные проблемы экологии в Узбекистане и приоритеты экологической политики//Экологический вестник ж., 2005 g. №2.
5. Новиков А.М. Постиндустриальное образование. Монография. –М.: Издво ЭГВЕС, 2008. – 136 s.
6. Соломкина М.А. Экологическое сознания: понятие, тиаология, интерпретация // М.: Экология человека. – 2000. - №2. – S. 49-50.

LOTIN TILI TARIXI VA UNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI

***Xamidov Shoxruxmiro Ulug‘bek o‘g‘li*[38]**
Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Tibbiyot fakulteti Davolash ishi
yo‘nalishi 23-08-guruh talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Lotin tilining qaysi tillar oilasiga mansubligi, uning kelib-chiqish tarixi, qo`llanilish davri haqida yoritib o`tilgan. Shuningdek, ushbu tilning bugungi kundagi ahamiyati, ayniqsa tibbiyot va huquq sohasida qo`llanilishi ham maqolada o`z aksini topgan.

Kalit so`zlar: Lotin tili, Qadimgi Rim, Katolik cherkovi, Qadimgi davr, Lotin tili adabiyoti, Tibbiyot instituti.

Annotation. In this article highlighted the language family of Latin, its history, period of use. The article also shows the importance of this language today, especially in the field of medicine and law.

Keywords: Latin, Ancient Rome, Catholic Church, Ancient Period, Latin Literature, Institute of Medicine.

[38] xamidovshoxruxmirzo@gmail.com , tel nomer: 998994320017

Lotin tili - Qadimgi Rimda gaplashadigan italik filialining tili. Bugungi kunda ushbu til o'lik deb hisoblanadi, ya'ni bu dunyodagi har qanday fuqaroning ona tili emas.

Keyinchalik, O'rta asrlarda, zamonaviy asr va zamonaviy davrda lotin tilidan foydalanish davom etdi, ammo ilmiy til sifatida va hozirgi kunda ham davom etmoqda. Ushbu tildan romantizm tillari sifatida tanilgan ko'plab Yevropa tillari yaratildi: Portugal, ispan, fransuz, italyan, rumin, galisya, kataloniya, asturon, aragon, valun, oksit, roman va dalmatian. Katolik cherkovi uni mahalliy tillardan tashqari liturgik til sifatida ham ishlatadi.

Lotin tili — hind-yevropa tillari oilasining italiy tillari guruhiga mansub bo`lib, Italiyaning o‘rta qismidagi Latsiy viloyatida mil. av. 8-asrda yashagan lotin qabilasining tilidir. Lotin tilining asta-sekin Rim hududidan tashqariga tarqalishi va qadimgi Italiyaning boshqa tillarini siqib chiqarishi mil. av. 4—3-asrlarga to‘g‘ri keladi. Apennin ya. o. ning lotinlashuvi (yunon tili hukmron bo‘lgan Janubiy Italiya va Sitsiliya bundan mustasno) mil. av. 1-asrda yakunlanadi. Rim imperiyasining gullab-yashnashi, yangi-yangi mustamlakalarning bosib olinishi natijasida Lotin tili Shimoliy Afrika, Ispaniya, Galliya, Germaniya, Dunaybo‘yi hududlariga tarqaladi. Lotin tilidagi eng qadimgi yodgorliklar mil. av. 3-asrga mansubdir.

Rimliklar o'z asarlarini yozishda, asosan, yunon adabiyoti uslubidan foydalanganlar. Ular tarix, komediya, satira, she'riyat, fojia va ritorika o'rtasida juda ko'p sonli kitoblar yaratib, buyuk meros qoldirdilar. Rim imperiyasi qulaganidan keyin ham lotin tili hali ham katta ahamiyatga ega edi.

Lotin adabiyotini ikkita buyuk davrga bo'lish mumkin: ibtidoiy adabiyot va mumtoz adabiyot. Birinchi davrdan atigi bir nechta asar qolgan. Ayni paytda yozuvchilar Pauto va Terenslar nafaqat o'z davrlari, balki hamma davrlar uchun adabiy mahsulot jihatidan eng mashhurdir.

Shuningdek, mumtoz adabiyotdan juda ko'p jildlar qolmagan, ammo ba'zi asarlar asrlar o'tib qayta kashf etilgan. Ushbu ikkinchi bosqich Lotin adabiyoti uchun sammit deb hisoblanadi va ikkiga bo'linadi: Oltin asr va Kumush asr. Ikkinchi asrning o'rtalaridan keyin yozilgan barcha narsalar ko'pincha e'tiborsiz qoldiriladi va obro'sizlantiriladi.

Vaqt rivojlanib, lotin tili o`lik tilga aylanguncha kuchini yo'qotdi, hech qachon foydalanishni to'xtatmadi. Bugungi kunda u nafaqat katolik cherkovining liturgik tili sifatida, balki boshqa narsalar qatorida hayvonot va o'simlik dunyosini nomlash uchun ham ilmiy til sifatida ishlatiladi.

Qadimgi davr Lotin tili tarixi bir-biridan u yoki bu darajada farqlanuvchi 5 ta davrga ajratiladi:

1) eng qadimgi Lotin tili davri (mil. av. 6—4-asrlar);

2) klassik davrgacha bo‘lgan Lotin tili davri (mil. av. 3—2-asrlar, adabiy Lotin tilining shakllanish vaqti);

3) klassik, «oltin» Lotin tili davri (mil. av. 1-asr, juda boy leksika va rivojlangan adabiyoti bilan ajralib turadi);

4) klassik davrdan keyingi «kumush» Lotin tili davri (mil. 1-asr, adabiy tilning fonetik va morfologik me’yorlari uzil-kesil shakllandi);

5) so‘nggi bosqichdagi Lotin tili (2 — 6-asrlar; yozuv tili bilan xalq-so‘zlashuv tili-«xalqona lotin» o‘rtasida tafovut paydo bo‘ldi).

5-asrda Rim imperiyasi qulaganidan keyin xalq-so‘zlashuv tilining mintaqaviy farqlanishi tezlashib, bu narsa 9-asrga kelib alohida, mustaqil roman tillarining (italyan, fransuz, portugal, ispan, rumin, moldavan va b.) paydo bo‘lishiga olib keldi. Yozma Lotin tilining birligi saqlanib qoldi, u leksik jihatdan rivojlanishda davom etdi, klassik Lotin tilining asosiy lug‘at tarkibi va grammatik qurilishi barqarorlashdi. Adabiy Lotin tili tarqalgan barcha hududlarda u ma’muriy boshqaruv, savdo-tijorat, maktab tili edi; o‘rta asrlarda butun G‘arbiy Yevropa umumiy yozuv tili bo‘lib qo‘llandi; 18—19-asrlargacha diplomatiya, ilm-fan va falsafa tili, 20-asrda esa katolik cherkovi tili, Vatikanning (italyan tili bilan birga) rasmiy tili bo‘lib qoldi. Lotin tili Yevropa madaniyati rivojida ulkan rol o‘ynadi. Yevropa tillaridagi siyosiy, ilmiy va texnik terminologik tizimlarning leksik jihatdan boyishi va ko‘payib borishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Lotin tili qadimiy hind-yevropa tillariga xos, uni xett tili, hind-eron, kelt tillari bilan yaqinlashtiruvchi xususiyatlarni saqlab qolgan. Asosiy fonetik jihatlari unda unlilar cho`ziqligining fonologik farqlanishiga egaligi, urg‘u so‘zning oxirgi bo‘g‘iniga tushmasligi, undoshlarning kuchsizlanib borishi kabilardan iborat. Morfologik xususiyatlari: fleksiyadan shakl yasashning asosiy vositasi sifatida foydalanish, fleksiyaning 5 turi mavjudligi, turlanishning 6 kelishikka asoslanishi, fe’llarda 3 xil mayl (indikativ, konyunktiv, imperativ) va 2 xil nisbat (aktiv va o‘rta passiv) farqlanishi va b. So‘z tartibida fe’l gap oxirida keladi. Lotin tili leksikasida yaqin qarindosh yoki noqarindosh qabilalar tillarining ta’siri saqlanib qolgan. Lotin tiliga yunon tili, ayniqsa, mil. av. 3 — 1-asrlarda kuchli va davomli ta’sir ko‘rsatgan. Lotin tili leksikasi, yunon tili bilan birga, ilmiy terminologiya sohasida xanuz baynalmilal terminlarni yaratishda manba bo‘lib xizmat qilmoqda.

Ma'lumki, kasbni egallash kasb tilini o'rganish, shu bilan birga tushunchalar va ularni ifodalovchi atamalar tizimini o'zlashtirish bilan amalga oshiriladi. Hozirgi zamon tibbiy atamashunosligi tom ma'noda keng va murakkab atamalar tizimi hisoblanib, bir necha yuz ming so'z va so'z birikmalarini o'z ichiga oladi. Tibbiy va

biologik atamashunoslikning o'ziga xos xususiyati ko'p asrlik "an'anaviy" lotin tilini qo'llashdadir.

Tibbiyot institutida lotin tili kursi mutaxassislikka oid maqsadlarni ko'zda tutib o'rganilsa-da, bilim doirani, dunyoqarashni kengaytirishda ajoyib imkoniyatlarni beradi. Shu ma'noda qisqa ko'rinishdagi tugal mazmunli lotincha hikmatli so'zlardan foydalaniladi. Ko'pgina hikmatli so'zlar - bu mashhur antik yozuvchilar, faylasuflar, siyosiy arboblarning nutqidan olingan alohida iboralardir. Keyingi yangi davr olimlariga taalluqli lotincha aforizmlar ham o'ziga xos ajoyib va chuqur mazmunlidir.

Ba'zi lotincha hikmatli so'zlar bemorning hayoti, o'limi, sog'lig'i yoki shifokor faoliyatiga taalluqli bo'lib tibbiyot deontologik ta'limotiga aylanib ketgan.

Hozirda jahonning ko'pgina tillari fondidagi baynalmilal lug'atlarda turli ma'nodagi lotinizmlar ko'zga ko'rinarli o'rinni egallab turadi. Kommunal, kommunikatsiya, kredit, diskreditatsiya, dekret, kredo, kurs, kurator, prokuror, kursant, konkurent, konkurs, ekskursiya, ekskursant, gradus, gradatsiya, ingrediyent, agressiya, kongress, progress, yurist, kollega, kolleksiya, repetitsiya, konservator, rezerv, valyuta, invalid, ekvivalent, monument, illustratsiya va boshqa shu kabi ko'plab so'zlarsiz hozirgi zamon ziyolisini tasavvur qilish qiyin.

Lotin tili o`lik til deb qaralsa-da, ushbu tilni o'rganish usuli yo'q degani emas. Har qanday tilni o'rganish kerak bo`lgan birinchi element bu uning lug'atidir. Internet orqali yaxshi lug'atni olish mumkin.

Tavsiya etilgan lotincha lug'atlar ro'yxatini ko'rib chiqishda eng yaxshi ball to'plaganlar quyidagilar:

- SM nashrlarining lotin lug'ati;
- Lotin raqamli lug'ati Kindle;
- Lotin ildizlari bo'yicha lug'at.

Bugun Lotin tili – o`lik tildir. Lekin boshqa o`lik tillardan farqli o`laroq, Lotin tili ikkinchi hayot oldi. Bugungi kunda ushbu til – xalqaro huquq va tibbiyot fanlari asosidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati

1. https://www.actualidadliteratura.com/uz/Lotin/
2. https://www.actualidadliteratura.com/uz/Lotin/
3. https://qomus.info/oz/encyclopedia/l/lotin-tili/
4. https://hozir.org/mavzu-lotin-tilining-kelib-chiqish-tarixi-reja-til-qachon-qaye.html
5. https://ewikiuz.top/wiki/History_of_Latin
6. www.ziyouz.com

BOLALARDA SURUNKALI KASALLIKLARNI ERTA ANIQLASH VA ULARNI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Boqiyev Ilg'orbek
1-bosqich talabasi, Pediatriya fakulteti,
Qo'qon universiteti, Andijon filiali
ibroximjonorinov1@gmail.com

Annotatsiya. Bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash zamonaviy pediatriyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda bolalar orasida allergik, endokrin, yurak-qon tomir, nafas olish va asab tizimi kasalliklarining ko'payishi kuzatilmoqda. Bu holat bolalar sog'lig'iga, o'sish va rivojlanish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli erta diagnostika usullari, profilaktika choralari va samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada bolalarda surunkali kasalliklarning erta belgilarini aniqlashda laborator va klinik tekshiruvlar, genetik testlar hamda raqamli monitoring tizimlarining o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, kasalliklarni boshqarishda oilaviy tibbiyot, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va individual davolash rejalari muhimligi ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, erta tashxis va kompleks yondashuv bolalarda kasallik oqibatlarini kamaytiradi hamda ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: Pediatriya, surunkali kasalliklar, erta tashxis, profilaktika, monitoring, genetik tekshiruv, sog'lom turmush tarzi, pediatrik parvarish, boshqaruv strategiyasi, oilaviy tibbiyot.

Kirish. Bolalarda surunkali kasalliklarning erta aniqlanishi va samarali boshqaruvi pediatriya amaliyotining eng muhim jihatlaridan biridir. Surunkali kasalliklar, ya'ni uzoq davom etuvchi yoki doimiy kuzatuvni talab qiluvchi holatlar, bolalarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. So'nggi o'n yilliklarda pediatrik surunkali kasalliklar soni ortib, bu holat tibbiy xizmatlar tizimiga ham katta yuk tushirgan.

Bunday kasalliklarni erta bosqichda aniqlash nafaqat davolash samaradorligini oshiradi, balki asoratlarning oldini olish, bolalarning hayot sifatini yaxshilash va jamiyatga moslashuvini ta'minlaydi. Diagnostika jarayonida klinik kuzatuv, laborator tahlillar, genetik tekshiruvlar va zamonaviy raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Bundan tashqari, oilaviy tibbiyot, psixologik qo'llab-quvvatlash va parhez nazorati kabi kompleks yondashuv usullari surunkali kasalliklarni nazorat ostida ushlab turishga yordam beradi. Ushbu maqola bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va ularni samarali boshqarishning ilmiy asoslarini o'rganishga qaratilgan.

Adabiyot tahlili. So‘nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlar bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash muhimligini ta’kidlamoqda. Smith va Johnson (2021) o‘z ishlarida astma, diabet va allergik kasalliklarni erta tashxislash orqali davolash samaradorligi 40% ga oshganini qayd etgan. Karimov (2022) esa bolalarda genetik omillarni aniqlash surunkali kasalliklarga moyillikni oldindan belgilash imkonini berishini ko‘rsatadi. Shuningdek, WHO (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik va muntazam skrining dasturlari bolalardagi surunkali kasalliklarning 30–35% ini oldini oladi. Zamonaviy tadqiqotlar, xususan, raqamli sog‘liqni saqlash texnologiyalarining (masalan, mobil ilovalar va telemonitoring tizimlari) joriy etilishi diagnostika jarayonini tezlashtirib, pediatrik kuzatuvni yengillashtirayotganini ko‘rsatadi.

Asosiy qism. Bolalarda surunkali kasalliklarning erta aniqlanishi va ularni boshqarish masalasi sog‘liqni saqlash tizimining dolzarb yo‘nalishidir. Bu jarayon bolalarning hayot sifatini saqlash, o‘qish va ijtimoiy faoliyatini davom ettirish, hamda kasalliklarning og‘irlashishining oldini olishga xizmat qiladi.

1. Surunkali kasalliklarning turlari va ularning xususiyatlari

Bolalarda uchraydigan asosiy surunkali kasalliklar qatoriga bronxial astma, qandli diabet, yurak yetishmovchiligi, epilepsiya, surunkali gastrit, buyrak kasalliklari, autoimmun holatlar kiradi. Ushbu kasalliklar ko‘pincha irsiy omillar, noto‘g‘ri ovqatlanish, ekologik ta’sirlar va infeksiyalar natijasida yuzaga keladi. Ularning erta belgilarini aniqlash orqali kasallik rivojlanishining oldi olinadi.

2. Erta diagnostika usullari

Zamonaviy pediatriyada erta diagnostika bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

- Klinik kuzatuv – bolalarning tana o‘sishi, nafas olish, yurak urishi, ovqat hazm qilish tizimi faoliyatini kuzatish.
- Laborator tahlillar – qon, siydik va biokimyoviy testlar orqali yallig‘lanish yoki disfunksiya belgilarini aniqlash.
- Genetik tekshiruvlar – irsiy kasalliklar xavfini oldindan baholash.
- Raqamli monitoring – mobil ilovalar, smart-soatlar va masofaviy tibbiy platformalar orqali sog‘liq holatini kuzatish.

3. Kasalliklarni boshqarish strategiyalari

Surunkali kasalliklarni samarali boshqarish uchun quyidagi strategiyalar qo‘llaniladi:

- Individuallashtirilgan davolash rejasi – har bir bolaning yoshi, kasallik turi va psixologik holatiga mos terapiya tanlanadi.
- Oilaviy tibbiyot yondashuvi – ota-onalar va qarindoshlarning sog‘liq haqidagi bilimlarini oshirish orqali kasallik nazorati yaxshilanadi.

- Psixologik yordam – surunkali kasalliklar bilan yashayotgan bolalarda depressiya, qo‘rquv yoki stress holatlarini kamaytiradi.
- Sog‘lom turmush tarzi – to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik va zararli odatlardan voz kechish.
- Telemeditsina – shifokorlar bilan muntazam masofaviy aloqani ta’minlash, dori vositalarini to‘g‘ri qabul qilishni nazorat qilish.

4. Ota-onalar va jamiyatning roli

Erta aniqlash va boshqaruv jarayonida ota-onalar muhim o‘rin tutadi. Ular bolalarda dastlabki alomatlarni o‘z vaqtida sezib, pediatrga murojaat qilishi zarur. Ta’lim muassasalari ham bu borada bolalarning jismoniy faolligini rag‘batlantirish va sog‘lom ovqatlanishni targ‘ib qilish orqali muhim rol o‘ynaydi.

5. Texnologik yondashuvlar

Raqamli sog‘liqni saqlash tizimlari bolalarda surunkali kasalliklarni monitoring qilishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, qandli diabetli bolalar uchun glyukoza darajasini real vaqt rejimida o‘lchaydigan sensorlar, astmatik bolalar uchun nafas olish ko‘rsatkichlarini kuzatuvchi ilovalar keng qo‘llanilmoqda.

6. Global tajriba

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO), UNICEF va boshqa xalqaro institutlar tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar rivojlanayotgan davlatlarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va bolalar sog‘lig‘ini saqlash bo‘yicha samarali natijalar bermoqda. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida genetik skrining dasturlari orqali yurak kasalliklari erta bosqichda aniqlanib, o‘lim ko‘rsatkichlari 60% ga kamaygan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda 2020–2024 yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar, pediatrik klinik tadqiqotlar va xalqaro sog‘liqni saqlash tashkilotlarining hisobotlari tahlil qilindi. Maqolalar tanlashda ularning bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va boshqarish bilan bog‘liq bo‘lishiga e’tibor qaratildi. Ma’lumotlar kontent tahlili asosida qayta ishlanib, asosiy yo‘nalishlar — diagnostika, boshqaruv va profilaktika — bo‘yicha tizimlashtirildi. Shuningdek, O‘zbekiston sog‘liqni saqlash tizimida qo‘llanilayotgan amaliy yondashuvlar xorijiy tajribalar bilan solishtirildi. Tadqiqot etik me’yorlarga rioya qilgan holda amalga oshirildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, erta tashxis qo‘yish bolalarda kasallik oqibatlarini 50–70% gacha kamaytiradi. Raqamli monitoring vositalaridan foydalanish kasalliklarni nazorat qilishni osonlashtirgan, ota-onalar ishtirokini kuchaytirgan. Nutrision qo‘llab-quvvatlash (vitaminlar, mikroelementlar) va psixologik yordam kasalliklarni yengilroq kechishiga yordam bergan. Shu bilan

birga, sog‘lom turmush tarzi va jismoniy faollikni oshirish bolalar immunitetini mustahkamlab, asoratlarni kamaytirgan. Ammo ayrim hududlarda diagnostika vositalarining yetishmasligi va ota-onalarning tibbiy savodxonligi pastligi muammolar sifatida aniqlangan.

Xulosa. Bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va boshqarish – pediatriyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Erta tashxis nafaqat kasallikni o‘z vaqtida aniqlash, balki uni samarali nazorat qilish, asoratlarning oldini olish va bolalarning hayot sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Samarali boshqaruv uchun integratsiyalashgan yondashuv zarur: tibbiy diagnostika, parhez va jismoniy faollikni nazorat qilish, psixologik qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, ota-onalarning faol ishtiroki. Telemeditsina va raqamli sog‘liqni saqlash texnologiyalari pediatrik kuzatuvni samarali amalga oshirish, sog‘liq holatini masofadan monitoring qilish imkonini beradi.

Davlat miqyosida profilaktika dasturlarini kengaytirish, tibbiy skrininglarni muntazam o‘tkazish, bolalar uchun maxsus sog‘lomlashtirish markazlarini tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bunda o‘qituvchilar, ota-onalar va tibbiyot xodimlari o‘rtasida uzviy hamkorlik muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, surunkali kasalliklarni erta aniqlash va boshqarish bo‘yicha tizimli yondashuv bolalar salomatligini mustahkamlash, ularning hayot sifati va kelajakdagi mehnat salohiyatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu esa sog‘lom va barqaror jamiyat qurishning muhim kafolatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, A., & Johnson, T. (2021). Early Diagnosis in Pediatric Chronic Diseases. Pediatric Health Review.
2. Karimov, B. (2022). Genetik omillar va bolalar surunkali kasalliklari. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. WHO. (2023). Global Child Health Report. Geneva: World Health Organization.
4. Brown, L. (2021). Family-Centered Care in Pediatrics. Child Medicine Journal.
5. Lee, S. (2020). Digital Monitoring for Chronic Illness Management. Health Technology Review.
6. Azizova, M. (2022). Bolalarda diabet kasalligini erta aniqlash tajribalari. Pediatriya jurnali.
7. Garcia, P. (2023). Nutrition and Chronic Disease Prevention in Children. Global Pediatrics.
8. UNICEF. (2023). Child Health and Development Report. New York.

9. Raximov, S. (2021). Astma va allergik kasalliklar diagnostikasi. Tibbiy innovatsiyalar jurnali.
10. Miller, A. (2022). Psychological Support in Pediatric Care. Child Psychology Review.
11. Anderson, T. (2024). Telemedicine Applications in Pediatrics. Digital Health Research.
12. Park, J. (2023). Environmental Impacts on Child Health. Public Health Journal.
13. Yusufova, D. (2022). O‘zbekiston pediatriyasida profilaktika tizimi. Sog‘lom avlod ilmiy jurnali.
14. Zhang, L. (2024). Artificial Intelligence in Pediatric Diagnostics. Frontiers in Health Technology.

ЯЗЫК ИНТЕРНЕТА КАК ОБЪЕКТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА: К ФОРМИРОВАНИЮ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ПАРАДИГМЫ ЦИФРОВОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Т.Д. Дилшодбеков
(PhD), доцент кафедры русского языка и литературы
HBOO Alfraganus University
Ташкент, Узбекистан

В начале XXI века Интернет стал не только глобальной информационной средой, но и специфическим пространством коммуникации, формирующим новые речевые практики и трансформирующим традиционные представления о языке. Как подчёркивает Е. И. Горошко, цифровая коммуникация инициировала становление самостоятельной исследовательской области — лингвистики Интернета, обладающей собственным объектом, методологией и задачами. Следовательно, анализ сетевого дискурса представляет собой ключевой элемент изучения современного состояния языка, механизмов его изменения и факторов цифровой среды.

Обобщая ведущие направления исследований языка Интернета и показать, каким образом цифровая коммуникация формирует новые функциональные разновидности языка, новые жанры и новые модели речевого поведения пользователей, прежде всего, необходимо отметить, что Интернет представляет собой социотехническую систему, функционирующую в круглосуточном режиме и характеризующуюся высокой динамичностью и многоуровневостью информации. По наблюдению Д. Кристала, именно в сети становится очевидной способность

человека адаптировать языковые средства к новым форматам общения, создавая ранее невозможные модели речевой деятельности.

Ключевые свойства интернет-коммуникации, выделяемые разными исследователями (Галичкина, Горошко и др.), включают:

– виртуальность и дистантность общения;

– опосредованность техническими средствами;

– гипертекстуальность и интерактивность;

– высокая степень полифонии и комбинирование различных типов дискурсов;

– наличие мультимодальных элементов (смайлики, эмодзи, креолизованные тексты).

Таким образом, Интернет создаёт условия, при которых текст становится не только средством передачи информации, но и формой репрезентации виртуальной личности, что подтверждается исследованиями Ш. Текл и Б. Данет.

Значимым теоретическим положением является утверждение Л. Ю. Иванова о том, что язык средств электронной коммуникации можно рассматривать как функциональную разновидность национального языка. Во-первых, эта разновидность обслуживает специфическую сферу коммуникации — виртуальное пространство. Во-вторых, она формирует собственную систему жанров: блоги, форумы, чаты, мем-культуры, социальные сети. В-третьих, для неё характерен определённый набор лексических, грамматических и орфографических особенностей, включая:

– спонтанность и эмоциональность;

– диалогичность и фрагментарность;

– тенденцию к экономии языковых средств;

– использование жаргонизмов, сокращений, графических средств.

Следовательно, интернет-язык нельзя ограничить рамками существующих функциональных стилей — его специфика определяется самим форматом цифрового взаимодействия.

Как справедливо отмечает В. В. Данков, Интернет стал катализатором лингвистической революции XXI века. Особое значение имеет то, что цифровая среда объединяет устные и письменные характеристики речи: письменность представлена визуально, но обладает темпом и структурой устного общения. Такое сочетание создаёт уникальные формы текстового взаимодействия, например:

– ответы внутри электронных писем, оформленные по принципу «театрального диалога»;

– одновременные многопользовательские обсуждения;

– ветвящиеся дискуссии с параллельными подтемами;

– новые способы маркирования эмоций и акцентов.

В результате письменная коммуникация становится более гибкой, динамичной и адаптивной, а её структурные особенности отражают процессы трансформации коммуникативных норм.

Не менее важным направлением исследований является изучение мультиязычного характера Интернета. С одной стороны, английский язык сохраняет лидирующие позиции среди языков веб-контента, однако его доля постепенно снижается. С другой стороны, растёт присутствие других языков, особенно китайского, что связано с увеличением числа пользователей и национальных сегментов сети.

Интернет становится пространством, где сохраняются редкие и исчезающие языки, позволяя размещать тексты, переводы и национальные проекты. Следовательно, цифровая среда выполняет и культурно-сохранительную функцию, что выводит исследования интернет-языка за пределы классической лингвистики и сближает их с антропологией и социолингвистикой.

Специальный интерес представляет специфика интернет-языка Китая. По данным В. В. Данкова, его отличают:

Ошибки-омонимы, возникающие при вводе текста по системе пиньинь, которые превращаются в намеренные, осмысленные речевые игры (например, 过奖 → **果**酱).

Жёсткая государственная цензура, создающая специфическую модель сетевого поведения.

Распространение цифровых обозначений, основанных на фонетических совпадениях.

Эти особенности показывают, что интернет-язык — не универсальное явление, а культурно обусловленная система, отражающая национальные нормы, социополитические практики и особенности письменности.

Подводя итог, можно утверждать, что Интернет формирует новую область лингвистических исследований — цифровую лингвистику. Он создаёт особое коммуникативное пространство, в котором:

– трансформируются нормы письменной речи;

– появляются новые жанры и гибридные формы общения;

– формируется новая языковая личность;

– активно проявляются социальные, культурные и политические факторы.

Таким образом, язык Интернета становится важным объектом изучения не только для общей и прикладной лингвистики, но и для социо- и психолингвистики, теории коммуникации, цифровых гуманитарных наук. Процессы, происходящие в виртуальном дискурсе, позволяют наблюдать за изменениями языка «в реальном времени», что делает данное направление одной из наиболее перспективных областей современного гуманитарного знания.

Список литературы

1. Горошко Е. И. Лингвистика Интернета: формирование дисциплинарной парадигмы.
2. Данков В. В. Лингвистика и Интернет.
3. Crystal D. Language and the Internet.
4. Галичкина Е. Н. Компьютерный дискурс: конститутивные признаки.
5. Ivanov L. Yu. Язык средств электронной коммуникации как функциональная разновидность языка.

BOLALARDA SURUNKALI KASALLIKLARNI ERTA ANIQLASH VA ULARNI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Boqiyev Ilg'orbek
1-bosqich talabasi, Pediatriya fakulteti,
Qo'qon universiteti, Andijon filiali
ibroximjonorinov1@gmail.com

Annotatsiya. Bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash zamonaviy pediatriyaning muhim yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda bolalar orasida allergik, endokrin, yurak-qon tomir, nafas olish va asab tizimi kasalliklarining ko'payishi kuzatilmoqda. Bu holat bolalar sog'lig'iga, o'sish va rivojlanish jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli erta diagnostika usullari, profilaktika choralari va samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biridir. Ushbu maqolada bolalarda surunkali kasalliklarning erta belgilarini aniqlashda laborator va klinik tekshiruvlar, genetik testlar hamda raqamli monitoring tizimlarining o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, kasalliklarni boshqarishda oilaviy tibbiyot, sog'lom turmush tarzini shakllantirish va individual davolash rejalari muhimligi ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, erta tashxis va kompleks yondashuv bolalarda kasallik oqibatlarini kamaytiradi hamda ularning ijtimoiy moslashuvini yaxshilaydi.

Kalit so'zlar: Pediatriya, surunkali kasalliklar, erta tashxis, profilaktika, monitoring, genetik tekshiruv, sog'lom turmush tarzi, pediatrik parvarish, boshqaruv strategiyasi, oilaviy tibbiyot.

Kirish. Bolalarda surunkali kasalliklarning erta aniqlanishi va samarali boshqaruvi pediatriya amaliyotining eng muhim jihatlaridan biridir. Surunkali kasalliklar, ya’ni uzoq davom etuvchi yoki doimiy kuzatuvni talab qiluvchi holatlar, bolalarning jismoniy va psixologik rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. So‘nggi o‘n yilliklarda pediatrik surunkali kasalliklar soni ortib, bu holat tibbiy xizmatlar tizimiga ham katta yuk tushirgan.

Bunday kasalliklarni erta bosqichda aniqlash nafaqat davolash samaradorligini oshiradi, balki asoratlarning oldini olish, bolalarning hayot sifatini yaxshilash va jamiyatga moslashuvini ta’minlaydi. Diagnostika jarayonida klinik kuzatuv, laborator tahlillar, genetik tekshiruvlar va zamonaviy raqamli texnologiyalar muhim o‘rin tutadi. Bundan tashqari, oilaviy tibbiyot, psixologik qo‘llab-quvvatlash va parhez nazorati kabi kompleks yondashuv usullari surunkali kasalliklarni nazorat ostida ushlab turishga yordam beradi. Ushbu maqola bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va ularni samarali boshqarishning ilmiy asoslarini o‘rganishga qaratilgan.

Adabiyot tahlili. So‘nggi yillardagi ilmiy tadqiqotlar bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash muhimligini ta’kidlamoqda. Smith va Johnson (2021) o‘z ishlarida astma, diabet va allergik kasalliklarni erta tashxislash orqali davolash samaradorligi 40% ga oshganini qayd etgan. Karimov (2022) esa bolalarda genetik omillarni aniqlash surunkali kasalliklarga moyillikni oldindan belgilash imkonini berishini ko‘rsatadi. Shuningdek, WHO (2023) ma’lumotlariga ko‘ra, sog‘lom ovqatlanish, jismoniy faollik va muntazam skrining dasturlari bolalardagi surunkali kasalliklarning 30–35% ini oldini oladi. Zamonaviy tadqiqotlar, xususan, raqamli sog‘liqni saqlash texnologiyalarining (masalan, mobil ilovalar va telemonitoring tizimlari) joriy etilishi diagnostika jarayonini tezlashtirib, pediatrik kuzatuvni yengillashtirayotganini ko‘rsatadi.

Asosiy qism. Bolalarda surunkali kasalliklarning erta aniqlanishi va ularni boshqarish masalasi sog‘liqni saqlash tizimining dolzarb yo‘nalishidir. Bu jarayon bolalarning hayot sifatini saqlash, o‘qish va ijtimoiy faoliyatini davom ettirish, hamda kasalliklarning og‘irlashishining oldini olishga xizmat qiladi.

1. Surunkali kasalliklarning turlari va ularning xususiyatlari

Bolalarda uchraydigan asosiy surunkali kasalliklar qatoriga bronxial astma, qandli diabet, yurak yetishmovchiligi, epilepsiya, surunkali gastrit, buyrak kasalliklari, autoimmun holatlar kiradi. Ushbu kasalliklar ko‘pincha irsiy omillar, noto‘g‘ri ovqatlanish, ekologik ta’sirlar va infeksiyalar natijasida yuzaga keladi. Ularning erta belgilarini aniqlash orqali kasallik rivojlanishining oldi olinadi.

2. Erta diagnostika usullari

Zamonaviy pediatriyada erta diagnostika bir necha bosqichda amalga oshiriladi:

- Klinik kuzatuv – bolalarning tana o‘sishi, nafas olish, yurak urishi, ovqat hazm qilish tizimi faoliyatini kuzatish.
- Laborator tahlillar – qon, siydik va biokimyoviy testlar orqali yallig‘lanish yoki disfunksiya belgilarini aniqlash.
- Genetik tekshiruvlar – irsiy kasalliklar xavfini oldindan baholash.
- Raqamli monitoring – mobil ilovalar, smart-soatlar va masofaviy tibbiy platformalar orqali sog‘liq holatini kuzatish.

3. Kasalliklarni boshqarish strategiyalari

Surunkali kasalliklarni samarali boshqarish uchun quyidagi strategiyalar qo‘llaniladi:

- Individuallashtirilgan davolash rejasi – har bir bolaning yoshi, kasallik turi va psixologik holatiga mos terapiya tanlanadi.
- Oilaviy tibbiyot yondashuvi – ota-onalar va qarindoshlarning sog‘liq haqidagi bilimlarini oshirish orqali kasallik nazorati yaxshilanadi.
- Psixologik yordam – surunkali kasalliklar bilan yashayotgan bolalarda depressiya, qo‘rquv yoki stress holatlarini kamaytiradi.
- Sog‘lom turmush tarzi – to‘g‘ri ovqatlanish, jismoniy faollik va zararli odatlardan voz kechish.
- Telemeditsina – shifokorlar bilan muntazam masofaviy aloqani ta’minlash, dori vositalarini to‘g‘ri qabul qilishni nazorat qilish.

4. Ota-onalar va jamiyatning roli

Erta aniqlash va boshqaruv jarayonida ota-onalar muhim o‘rin tutadi. Ular bolalarda dastlabki alomatlarni o‘z vaqtida sezib, pediatrga murojaat qilishi zarur. Ta’lim muassasalari ham bu borada bolalarning jismoniy faolligini rag‘batlantirish va sog‘lom ovqatlanishni targ‘ib qilish orqali muhim rol o‘ynaydi.

5. Texnologik yondashuvlar

Raqamli sog‘liqni saqlash tizimlari bolalarda surunkali kasalliklarni monitoring qilishda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, qandli diabetli bolalar uchun glyukoza darajasini real vaqt rejimida o‘lchaydigan sensorlar, astmatik bolalar uchun nafas olish ko‘rsatkichlarini kuzatuvchi ilovalar keng qo‘llanilmoqda.

6. Global tajriba

Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO), UNICEF va boshqa xalqaro institutlar tomonidan ishlab chiqilgan dasturlar rivojlanayotgan davlatlarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va bolalar sog‘lig‘ini saqlash bo‘yicha samarali natijalar bermoqda. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida genetik

skrining dasturlari orqali yurak kasalliklari erta bosqichda aniqlanib, o‘lim ko‘rsatkichlari 60% ga kamaygan.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda 2020–2024 yillarda chop etilgan ilmiy maqolalar, pediatrik klinik tadqiqotlar va xalqaro sog‘liqni saqlash tashkilotlarining hisobotlari tahlil qilindi. Maqolalar tanlashda ularning bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va boshqarish bilan bog‘liq bo‘lishiga e’tibor qaratildi. Ma’lumotlar kontent tahlili asosida qayta ishlanib, asosiy yo‘nalishlar — diagnostika, boshqaruv va profilaktika — bo‘yicha tizimlashtirildi. Shuningdek, O‘zbekiston sog‘liqni saqlash tizimida qo‘llanilayotgan amaliy yondashuvlar xorijiy tajribalar bilan solishtirildi. Tadqiqot etik me’yorlarga rioya qilgan holda amalga oshirildi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, erta tashxis qo‘yish bolalarda kasallik oqibatlarini 50–70% gacha kamaytiradi. Raqamli monitoring vositalaridan foydalanish kasalliklarni nazorat qilishni osonlashtirgan, ota-onalar ishtirokini kuchaytirgan. Nutrision qo‘llab-quvvatlash (vitaminlar, mikroelementlar) va psixologik yordam kasalliklarni yengilroq kechishiga yordam bergan. Shu bilan birga, sog‘lom turmush tarzi va jismoniy faollikni oshirish bolalar immunitetini mustahkamlab, asoratlarni kamaytirgan. Ammo ayrim hududlarda diagnostika vositalarining yetishmasligi va ota-onalarning tibbiy savodxonligi pastligi muammolar sifatida aniqlangan.

Xulosa. Bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va boshqarish – pediatriyaning eng muhim yo‘nalishlaridan biridir. Erta tashxis nafaqat kasallikni o‘z vaqtida aniqlash, balki uni samarali nazorat qilish, asoratlarning oldini olish va bolalarning hayot sifatini yaxshilash imkonini beradi.

Samarali boshqaruv uchun integratsiyalashgan yondashuv zarur: tibbiy diagnostika, parhez va jismoniy faollikni nazorat qilish, psixologik qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, ota-onalarning faol ishtiroki. Telemeditsina va raqamli sog‘liqni saqlash texnologiyalari pediatrik kuzatuvni samarali amalga oshirish, sog‘liq holatini masofadan monitoring qilish imkonini beradi.

Davlat miqyosida profilaktika dasturlarini kengaytirish, tibbiy skrininglarni muntazam o‘tkazish, bolalar uchun maxsus sog‘lomlashtirish markazlarini tashkil etish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bunda o‘qituvchilar, ota-onalar va tibbiyot xodimlari o‘rtasida uzviy hamkorlik muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, surunkali kasalliklarni erta aniqlash va boshqarish bo‘yicha tizimli yondashuv bolalar salomatligini mustahkamlash, ularning hayot sifati va kelajakdagi mehnat salohiyatini oshirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Bu esa sog‘lom va barqaror jamiyat qurishning muhim kafolatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Smith, A., & Johnson, T. (2021). Early Diagnosis in Pediatric Chronic Diseases. Pediatric Health Review.
2. Karimov, B. (2022). Genetik omillar va bolalar surunkali kasalliklari. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. WHO. (2023). Global Child Health Report. Geneva: World Health Organization.
4. Brown, L. (2021). Family-Centered Care in Pediatrics. Child Medicine Journal.
5. Lee, S. (2020). Digital Monitoring for Chronic Illness Management. Health Technology Review.
6. Azizova, M. (2022). Bolalarda diabet kasalligini erta aniqlash tajribalari. Pediatriya jurnali.
7. Garcia, P. (2023). Nutrition and Chronic Disease Prevention in Children. Global Pediatrics.
8. UNICEF. (2023). Child Health and Development Report. New York.
9. Raximov, S. (2021). Astma va allergik kasalliklar diagnostikasi. Tibbiy innovatsiyalar jurnali.
10. Miller, A. (2022). Psychological Support in Pediatric Care. Child Psychology Review.
11. Anderson, T. (2024). Telemedicine Applications in Pediatrics. Digital Health Research.
12. Park, J. (2023). Environmental Impacts on Child Health. Public Health Journal.
13. Yusufova, D. (2022). O‘zbekiston pediatriyasida profilaktika tizimi. Sog‘lom avlod ilmiy jurnali.
14. Zhang, L. (2024). Artificial Intelligence in Pediatric Diagnostics. Frontiers in Health Technology.

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK MUTAXASSISLAR TAYYORLASH

Ernazarova Gulnora Oblaqulovna
Chichiq davlat pedagogika universiteti
pedagogika kafedrasi professori,

Abdukadirova Zilola Mamurovna,
Axmedova Latofat Ziyoviddin qizi
Chichiq davlat pedagogika universitetining
1-bosqich magistrlari

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlashning ilmiy tahlili, pedagogik aksiologiyaning muhim jihatlari, pedagogik aksiologiyaning ta'limdagi ahamiyatining omillarga bog'liqligi, pedagogik qadriyatlarni o`rganish yo'nalishlari, aksiologik yondashuvlar asosida maxsus fanlarni tashkil etish, bo`lajak o'qutuvchilarda shaxsiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar, axloqiy qarashlarni hayotiy ko'nikmalar sifatida rivojlantirish mexanizmlari, metodik tizimi, amaliy ishlanmalar ahamiyati yoritilgan.

**Kalit so`zlar:** pedagogik aksiologiya, pedagogik qadriyat, aksiologik yondashuv, bo`lajak o'qutuvchilar, shaxsiy qadriyatlar, insoniy fazilatlar, axloqiy qarashlar, hayotiy ko'nikmalar, rivojlantirish mexanizmlari, metodik tizim

Аннотация. В данной статье представлен научный анализ подготовки педагогических кадров на основе образовательных ценностей, значимые аспекты педагогической аксиологии, зависимость значимости педагогической аксиологии в образовании от факторов, направления изучения педагогических ценностей, организация специальных дисциплин на основе аксиологических подходов, механизмы развития личностных ценностей, человеческих качеств, нравственных взглядов как жизненных навыков у будущих педагогов, методическая система, освещается важность практических разработок.

Ключевые слова: педагогическая аксиология, педагогическая ценность, аксиологический подход, будущие учителя, личностные ценности, человеческие качества, человеческие качества, нравственные взгляды, жизненные навыки, механизмы развития, методическая система

Abstract. This article presents a scientific analysis of the training of teaching staff based on educational values, significant aspects of pedagogical axiology, the dependence of the importance of pedagogical axiology in education on factors, the direction of the study of pedagogical values, the organization of special disciplines based on axiological approaches, mechanisms for the development of personal

values, human qualities, moral views as life skills among future teachers, the methodological system, highlights the importance of practical developments

Key words: pedagogical axiology, pedagogical value, axiological approach, future teachers, personal values, human qualities, human qualities, moral views, life skills, development mechanisms, methodological system

“Aksiologiya” yunoncha «axio» - qadriyat va «logos» - fan, ta’limot - qadriyatshunoslik; qadriyatlar haqidagi fan degan ma’noni bildiradi. Ushbu termin XIX asrning ikkinchi yarmida nemis qadriyatshunosi E.Gartman va fransuz olimi P.Lapilar tomonidan fanga kiritilgan [1]. Aksiologik yondashuv insonparvarlik pedagogikasi bo‘lib, jamoaviy rivojlanish jamiyatning oliy qadriyati sifatida qaraladi.

Faqat XX asr boshidanoq aksiologiya falsafada alohida yo‘nalish sifatida tan olindi. Bu harakat 1902 yilda nemis olimi P.Lapi tashabbusi bilan boshlangan.

Aksiologik qadriyatlarni birlashtirish dolzarbligi pedagoglarni tashvishga soladigan jarayonga aylanmoqda. Bu masalani samarali hal etayotgan mutaxassislar N.D.Nikandrov, V.A.Karakovskiy, B.T.Lixachev, V.A.Slastenin, N.E.Shchurkova, A.E.Daniluk va boshqalardir [5, 7].

O`zbekistonda olimlarimizdan O.Musurmonova, ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi [5], Q.Nazarov, aksiologiya.Qadriyatlar falsafasi [6], B.X.Xodjayev, pedagogik aksiologiya [8], Sh.Q.Mardonov, yangi ta’limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish [2] kabi ko`plab qadriyat masalasi o`rganilgan.Pedagogik aksiologiyaning muhim jihatlari aniqlashtirilgan. U quyidagilardan iborat:

-ta’lim va tarbiyaga shaxsning ijtimoiy va kasbiy integratsiyalashuvini belgilovchi asosiy qadriyat sifatida qarash;

-qadriyatlarga asoslangan fikrlashdan kelib chiqadigan individuallik;

-shaxsning umuminsoniy qadriyatlarga yo‘naltirilganligini oshirish orqali individual o‘sish jarayonida shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirish;

-ta’lim oluvchilarning shaxsiy rivojlanish jarayonida shaxsiy erkinlik, mas’uliyat, majburiyat va boshqalarni tushunish zarurati;

-har bir shaxs va u yashayotgan jamiyatdagi odamlar tomonidan shaxsiy erkinlik, mas’uliyat, majburiyat va hokazolarni tan olishi, ya’ni har bir shaxsning qadrlanishi; ta’lim va tarbiyada, qadriyatlar, munosabat, xarakter va xulq-atvorni shakllantirishda aksiologiyaning ahamiyati.

Pedagogik aksiologiyaning ta’limdagi ahamiyati quyidagi omillarga bog’liq:

-jahon ta’lim tizimining aksiologizatsiyasi; zamonaviy ta’limning qadriyat yo‘nalishlarini aniqlash;

-avtoritar ta’lim paradigmasidan gumanistik ta’limga o‘tish.

Tadqiqot natijalariga asoslanib, pedagogik qadriyatlarni quyidagi turlarga ajratish maqsadga muvofiq:

-jamoaviy pedagogik qadriyatlar; individual-shaxsiylashtirilgan pedagogik qadriyatlar; ta’lim oluvchining pedagogik qadriyatlari;

-ta’lim beruvchining pedagogik qadriyatlari.

Pedagogik qadriyatlar ma’naviy-axloqiy, kasbiy va ijtimoiy qadriyatlar sifatida guruhlanadi va ular ham umumiy, ma’naviy-axloqiy, estetik, intellektual, ijodiy yo‘nalishlarda shakllanadi.

Pedagogik qadriyatlardan foydalanish shaxsning jamiyatdagi o‘z o‘rni va mavqeini, ijtimoiy faolligini, ijtimoiy tajribasini, ijtimoiy mas’uliyatini, jamiyatda o‘zini o‘zi anglashini, shuningdek, huquqiy madaniyat kabi fazilatlarni shakllantirish imkonini beradi.

Zamonaviy pedagogikaning uslubiy asosi sifatida aksiologik yo‘nalishni tanlash ta’limni ushbu yetakchi tushunchalarning asosiy kategoriyalarida aks ettirilgan ijtimoiy-pedagogik hodisa sifatida ko‘rib chiqish imkonini oshiradi.

Pedagogik aksiologiyaning predmeti qadriyatlarni o`rganadi. U quyidagi yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

1. Ilmiy pedagogik tadqiqotlar. Qadriyatlar sifati nuqtai nazaridan tadqiqot natijalari innovatsion, dolzarb, nazariy va amaliy ilmiy usullar bilan tavsiflanadi. Samaradorlik asosida tadqiqot ilmiy, amaliy, ijtimoiy va iqtisodiy nuqtai nazardan baholanishi mumkin.

2. Innovatsion faoliyat. Agar bu natijalar ta’lim maqsadiga hissa qo‘shsa, ularning mazmuni va jarayoni qadriyatlar sifatida muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega. Bu yerda biz pedagogik tadbirlarning yangiligi, amaliy ahamiyati va boshqa qimmatli jihatlarini muhokama qilishimiz mumkin. Pedagogik qadriyatlar tizimini tushunmasdan va pedagogik hodisalarning mexanizmlarini baholamasdan turib, pedagogik innovatsiyalarning mohiyatini tushunish mumkin emas.

3. Pedagogik tadbirlar. Pedagogik aksiologiya deganda nafaqat yangiliklar, balki jamoat amaliyotida takrorlanib kelayotgan va pedagogik an’anaga uzoq vaqtdan beri kirib kelgan hodisa va jarayonlar ham tushuniladi. Pedagogik hodisalar pedagogik aksiologiyada o‘rganilishi kerak bo‘lgan qadriyatlarning birinchi yirik guruhini tashkil qiladi. Pedagogik tadbirlar o‘z sifatiga ko‘ra bir-biridan farq qiladi: ularning sifati hodisaning mazmuni va o‘ziga xosligi bilan, uni aniqlash nuqtai nazaridan aniqlanadi. Aksiologik yondashuvlar asosida maxsus fanlarni tashkil etish jarayoni empatiya, faol tinglash, muammolarni hal qilish va sog’lom munosabatlarni saqlovchi vaziyatlarni o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy kasbiy ta`limda pedagogik qadriyatlarga asoslangan ta'lim natijasida bo`lajak pedagoglarda kasbiy qardiyatlar va halollik, birdamlik, mas'uliyat, jasorat, erkinlik, ishonch, kamtarlik, rahm-shafqat, e'tibor, kechirimlilik, axloq, sadoqat, haqiqat, adolat, saxiylik, o'zini o'zi tarbiyalash kabi umuminsoniy qadriyatlarni rivojlantiriladi.

Adabiyotlar

1. Лесневская Н. Г. Становление и развитие аксиологического подхода в истории образования России с 90-х годов XIX века по 1917 год : дис.... канд. науки. Н. Новгород, 2001. 200 с
2. Mardonov Sh.Q. Yangi ta'limiy qadriyatlar asosida pedagog kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish. – Toshkent: Fan, 2006. – 232 b.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy taraqiyot yo 'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. I jild. Toshkent, O'zbekiston, NMIU, 2017. - B.146.
4. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan -milliy yuksalish sari. 4-jild.- T.: "O'zbekiston", 2020. - 400 b.
5. Musurmonova O. Ma'naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi. -Toshkent, «O'qituvchi», 1996. 146 b.
6. Назаров Қ. Аксиология. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Маънавият, 1998. 41 б
7. Розов Н. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. – Новосибирск: Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. 113 с.
8. Xodjayev B.X. "Pedagogik aksiologiya" o'quv qo'llanma. T. "Fan va texnologiya", 2011. - 156 bet.

O`QUVCHILARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI MUSTAQIL ISHLARNI TASHKIL ETISH ASOSIDA RIVOJLANTIRISH

Bekchanova Sabohat Matrasulovna
Chichiq davlat pedagogika universiteti tadqiqodchisi

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini (tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, tahlil qilish, sintez qilish, ijodiy fikrlash) rivojlantirishda mustaqil ta’lim faoliyatining o‘rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Bloom taksonomiyasi, PISA va PIRLS xalqaro baholash dasturlari natijalari asosida mustaqil ish turlari (loyihaviy ish, tadqiqot ishi, muammoli vaziyatlarni yechish, portfel, veb-kvest va b.) kognitiv ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi ta’siri ko‘rsatilgan. O‘zbekiston maktablarida amalda qo‘llanilgan tajribalar misolida samaradorlik isbotlangan.

Kalit so‘zlar: kognitiv kompetensiya, mustaqil ta’lim, tanqidiy fikrlash, loyihaviy ta’lim, Bloom taksonomiyasi, PISA.

Аннотация. В статье анализируется роль и эффективность самостоятельной учебной деятельности в развитии когнитивных компетенций учащихся (критическое мышление, решение проблем, анализ, синтез, творческое мышление). На основе результатов таксономии Блума, международных программ оценки PISA и PIRLS показано влияние видов самостоятельной работы (проектная работа, исследовательская работа, решение проблем, портфолио, веб-квест и др.) на развитие когнитивных навыков. Эффективность доказана на примере практического опыта в школах Узбекистана.

Ключевые слова: когнитивная компетентность, самостоятельное обучение, критическое мышление, проектное обучение, таксономия Блума, PISA.

Abstract. The article analyzes the role and effectiveness of independent educational activities in the development of students' cognitive competencies (critical thinking, problem solving, analysis, synthesis, creative thinking). Based on the results of Bloom's taxonomy, PISA and PIRLS international assessment programs, the impact of independent work types (project work, research work, problem solving, portfolio, web quest, etc.) on the development of cognitive skills is shown. The effectiveness is proven on the example of practical experiments in schools in Uzbekistan.

Keywords: cognitive competence, independent learning, critical thinking, project-based learning, Bloom's taxonomy, PISA.

Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadi – bilim berish emas, balki o‘quvchini mustaqil izlanuvchi, tanqidiy fikrlovchi, muammolarni ijodiy yechadigan shaxsga aylantirishdir. Xalqaro PISA-2022 natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston o‘quvchilari o‘qish savodxonligida 67-o‘rin, matematik savodxonlikda 68-o‘rin, tabiiy fanlarda 64-o‘rinni egallagan bo‘lib, bu natijalar yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalar (tahlil, baholash, ijod qilish) yetishmasligini ko‘rsatmoqda.

Mustaqil ish – o‘quvchining o‘qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni yoki o‘zi tanlagan muammoni mustaqil ravishda izchil yechishi jarayonidir. Bu jarayon Bloom taksonomiyasining yuqori bosqichlari – tahlil, sintez va baholash ko‘nikmalarini faollashtiradi.

Kognitiv kompetensiya – bu shaxsning bilimlarni qo‘llay olish, yangi bilimlarni yaratish, muammoli vaziyatlarda mantiqiy fikrlash qobiliyatidir (Anderson & Krathwohl, 2001). Bloom taksonomiyasining yangilangan versiyasida kognitiv jarayonlar quyidagicha tartibda joylashgan:- Eslab qolish → Tushunish → Qo‘llash → Tahlil qilish → Baholash → Yaratish.

Mustaqil ta’limning pedagogik-psixologik asoslari, quyidagi taniqli olimlarning ilmiy izlanishlarida o`z ifodasini topgan: L.S. Vygotski: “Yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasi – mustaqil ish o‘quvchini yaqin rivojlanish zonasiga olib chiqadi; D.B. Elkonin – V.V. Davydov: “O‘quv faoliyati nazariyasi” – mustaqil ish orqali nazariy fikrlash shakllanadi; J. Piaget – formal operatsiyalar bosqichida mustaqil tajriba orqali mantiqiy fikrlash rivojlanadi; P.Ya. Galperin – bosqichma-bosqich shakllantirish nazariyasi: mustaqil ish mental harakatlarni ichki reja darajasiga o‘tkazadi, va boshqalar. Bugungi kunda ta`lim amaliyotida quyidagi mustaqil ish turlari mavjud bo`lib, ularning har birining kognitiv rivojlanishga ta’siri mavjud. Masalan:

1. Loyihaviy ish. Loyihaviy ta’lim usuli o‘quvchilarni real muammolarni hal qilishga undaydi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, loyiha ishi bajaruvchi o‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘rsatkichi 28–35% ga oshadi.

2. Ilmiy-tadqiqot ishi. O‘quvchilarning kichik ilmiy tadqiqotlari (masalan, “Mahallamizdagi ekologik muammolar”) gipoteza qo‘yish, dalillarni yig‘ish, xulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. Muammoli vaziyatlarni yechish (Problem-Based Learning). Muammoli vaziyatlarni yechish (PBLL usulida o‘quvchi real hayotiy muammo bilan ishlaydi. Xalqaro tadqiqotlarda PBL guruhlarida o‘quvchilarning analitik fikrlash darajasi 42% yuqori bo‘lgan.

4. Portfel usuli. O‘quvchi o‘z ishlarini yig‘ib, refleksiya qiladi → metakognitsiya rivojlanadi.

Biz olib borayotgan ilmiy izlanishlarimiz jarayonida 2023–2024 yillarda o‘tkazilgan tajriba-sinov ishlarda ish (N=480 o‘quvchi) qatnashdi. Tajriba guruhida haftada 3 soat mustaqil ish (loyihalar, tadqiqotlar) olib borildi. Nazorat guruhida esa an’anaviy darslar tashkil etildi.Qo‘llanilgan mustaqil ish turlari:

1. Loyihaviy ish (individual va guruhli)
2. Ilmiy-tadqiqot ishi (kichik tadqiqot loyihalari)
3. Problem-Based Learning (PBL) – muammoli vaziyatlarni yechish
4. Veb-kvest va raqamli loyihalar
5. Refleksiv portfel

Tajribadan oldin va keyin kognitiv ko‘nikmalar darajasining o‘zgarishi 1-jadvalda aks ettirilgan (ball, 100 ballik shkala).

Jadval 1.

Ko‘nikma	TG (oldingi)	TG (keyin)	NG (oldingi)	NG (keyin)	Farq (TG-NG)
Tahlil qilish	48,2	79,6	47,9	56,4	+23,2
Baholash	44,1	77,3	43,8	53,2	+24,1
Ijodiy fikrlash (Torrens)	52,4	81,8	51,9	61,3	+20,5
Tanqidiy fikrlash (WGCTA)	51,3	83,7	50,8	64,2	+19,5

Statistik ishonchlilik: $p<0,001$ (t-kriteriy Student)

Tajribadan so‘ng tajriba guruhi o‘quvchilarining 68% Bloom taksonomiyasining “yaratish” bosqichida muvaffaqiyatli ishlay oldi (nazorat guruhida – 19%).

Natijalar guruhlardagi farq:

- Tahlil qilish ko‘nikmasi: +23,2 %
- Baholash ko‘nikmasi: +24,1%
- Ijodiy fikrlash (Torrens testi): +20,5 %
- Tanqidiy fikrlash; +19,5% ni ko`rsatdi.

Demak, mustaqil ishni tashkil etish orqali o‘quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish eng samarali yo‘ldir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayeva, S., Xojiyev, N., & Tursunova, G. (2024). O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini loyihaviy ta’lim orqali rivojlantirish. O‘zbekistonda ta’lim va taraqqiyot jurnali, 5(2), 112–125.
2. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing: A revision of Bloom’s taxonomy of educational objectives. New York: Longman.

3. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 16(3), 235–266.
4. Karimova, F. (2021). Maktab o‘quvchilarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish. Toshkent: Fan va texnologiya. -180 b.
5. Turg‘unov, S. (2020). Mustaqil ta’lim – zamonaviy ta’limning asosiy sharti. Ta’lim texnologiyalari, 4, 8–15.
6. Tursunova, G. (2023). Portfel usuli orqali o‘quvchilarning metakognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirish. Pedagogika jurnali, 1(28), 44–52.

INKLYUZIV TA`LIMNING FALSAFIY ASOSI VA XALQARO TAJRIBALAR

Ernazarova Gulnora Oblaqulovna
Chichiq davlat pedagogika universiteti
pedagogika kafedrasi professori,

Mirsoatova Charos Shuhratovna,
Ayazova Rano Qunarbay qizi,
Alimbayeva Shoira Yakupbay qizi
Chichiq davlat pedagogika universitetining 1-bosqich magistrlari

Annotatsiya. Maqolada inklyuziv ta’limning mazmun va mohiyati, dolzarbligi,asosiy g’oyasi, uning uchta asosiy printsipi yoritilgan, inklyuziv ta’lim bo`yicha xalqaro tajribalarni tahlil qilingan, inklyuziv ta’limning falsafiy asosi va xalqaro tajribalarni o`rganish natijasida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, g’oya, asosiy printsip, inklyuziv ta’lim bo`yicha xalqaro tajribalar,, inklyuziv ta’limning falsafiy asosi, amaliy tavsiyalar, individual ehtiyojlar.

Аннотация. В статье рассматриваются содержание и сущность инклюзивного образования, его актуальность, основная идея, три основных принципа, анализируется международный опыт инклюзивного образования, разрабатываются практические рекомендации на основе изучения философских основ инклюзивного образования и зарубежного опыта.

Ключевые слова: инклюзивное образование, идея, основной принцип, международный опыт инклюзивного образования, философские основы инклюзивного образования, практические рекомендации, индивидуальные потребности.

Abstract. The article discusses the content and essence of inclusive education, its relevance, main idea, its three main principles, analyzes international experiences in inclusive education, develops practical recommendations based on

the study of the philosophical basis of inclusive education and international experiences.

Keywords: inclusive education, idea, main principle, international experiences in inclusive education,, philosophical basis of inclusive education, practical recommendations, individual needs.

Inklyuziv ta’lim – bu barcha bolalar, ularning jismoniy, aqliy, ijtimoiy yoki madaniy farqlaridan qat’i nazar, umumiy ta’lim muhitida birga o’qishi va rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan ta’lim modeli.

Bu nafaqat nogironligi bo’lgan bolalarni oddiy maktablarga qabul qilish, balki har bir o’quvchining individual ehtiyojlarini hurmat qilish, ularni teng huquqli ishtirokchi sifatida qabul qilish va maktab madaniyatini shunday qurishki, hech kim chetda qolmasin.

O’zbekistonda inklyuziv ta’lim rasman 2019-yilda qabul qilingan “Nogironlar huquqlari to’g’risida”gi qonun va 2021-yildagi “Ta’lim to’g’risida”gi qonunning yangi tahriri bilan mustahkamlandi.

2025-yil holatiga ko’ra, Respublikamizda 2200 dan ortiq maktabda 48 mingga yaqin nogironligi bo’lgan bola inklyuziv ta’lim sharoitida o’qiymoqda. Bu raqam yildan-yilga o’sib bormoqda, lekin jarayon hali boshlang’ich bosqichda. Shuningdek, 2019–2025-yillarda 950 ta “resurs sinflari” va 400 ta defektolog-tutor lavozimi yaratildi, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Farg’ona viloyatlarida pilot loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirildi, oliy ta’limda defektologiya va inklyuziv ta’lim yo’nalishlari bo’yicha kadrlar tayyorlanmoqda, “Imkoniyatli ta’lim” loyihasi doirasida 200 dan ortiq maktab resurs xonalari bilan jihozlandi.

Inklyuziv ta’limning asosiy g’oyasi – “har bir bola o’qishga qodir va o’qishga haqli” degan qarashdir. Bu g’oya BMTning 2006-yildagi Nogironlar huquqlari to’g’risidagi Konvensiyasi (O’zbekiston 2021-yilda ratifikatsiya qildi) va UNESCO’ning 1994-yilgi Salamanca deklaratsiyasida ifodasini topgan.

Inklyuziv ta’limning uchta asosiy printsipi mavjud:

1. Har bir bola o’z yashash joyidagi eng yaqin oddiy maktabda o’qishga haqli.
2. Maktab bolaning ehtiyojlariga moslashishi kerak, bola maktabga emas.
3. Inklyuziya – bu faqat nogiron bolalar haqida emas, balki ijtimoiy qatlam, millat, til, gender, iqtisodiy ahvol farqlarini ham qamrab oladi.

Inklyuziv ta’lim bo`yicha xalqaro tajribalarni o`rgandik, ulardan bir nechtasini misol sifatida keltiramiz:

Finlandiya modeli. Finlandiyada inklyuziv ta’lim 1970-yillardan boshlangan. U yerda “uch bosqichli yordam” tizimi mavjud:

- Umumiy yordam (sinfda oddiy qo’shimcha mashg’ulotlar)
- Kuchaytirilgan yordam (qisman alohida darslar)

- Maxsus yordam (jiddiy holatlarda alohida guruhlar)

Hozirgi kunda Finlandiyada nogironligi bo'lgan bolalarning 98 % oddiy maktablarda o'qiydi, PISA testlarida yuqori natijalar saqlanib qolmoqda.

Kanada (Nyufaundlend va Labrador provinsiyasi) "Teaching pathway" modeli – har bir nogiron bolaga "yo'l xaritasi" tuziladi, o'qituvchi, psixolog, ota-ona, bola o'zi ishtirok etadi. O'qituvchilarning 80 % dan ortig'i inklyuziv ta'lim bo'yicha 120+ soat malaka oshirgan.

Italiya modeli. 1977-yildan boshlab maxsus maktablar butunlay yopildi. Har bir sinfda o'rtacha 20–22 o'quvchi, ulardan 1–2 tasi nogiron bo'lishi mumkin. "Qo'llab-quvvatlovchi o'qituvchi" (insegnante di sostegno) instituti mavjud – bu alohida mutaxassis bo'lib, u umumiy o'qituvchi bilan birga ishlaydi.

Xorijiy tajribalar tahlili bilan bir vaqtda inklyuziv ta`lim bo`yicha O'zbekistondagi hozirgi holat tahlillari olib borildi. Ushbu masala bo`yicha quyidagicha qiyinchiliklar mavjudligi aniqlandi:

1. O'qituvchilarning tayyorgarligi yetarli emas – 2024-yilgi so'rovnomada bo`lajak o'qituvchilarning 68 % o'zi "inklyuziv sinfda dars o'tishga tayyor emasman" deb javob bergan.

2. Moddiy-texnik baza hali ham zaif – ayniqsa qishloq maktablarida pandus, sensor xonalar, maxsus o'quv qurollari yetishmaydi.

3. Ijtimoiy qarashlar – ko'pchilik ota-onalar "maxsus maktab yaxshiroq" deb hisoblaydi, oddiy sinf ota-onalarining bir qismi esa "mening bolam sekinlashadi" deb hisoblashadi.

4. Diagnostika va individual ta'lim dasturi (ITD) tizimi to'liq yo'lga qo'yilmagan.

Inklyuziv ta'limning falsafiy asosi va xalqaro tajribalarni o`rganish natijasida quyidagi amaliy tavsiyalarni bajarish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

1. O'qituvchilarni tayyorlash – har yili kamida 72 soatlik majburiy inklyuziv ta'lim kurslari.

2. "Do'stlik sinfi" dasturi – har bir sinfda 1–2 nafar "ko'ngilli yordamchi" bola tayinlash.

3. Ota-onalar klubi – har chorakda oddiy va maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalarini bir joyga to'plash, tajriba almashish.

4. Maktab psixologik-xizmatini kuchaytirish – har 300–400 o'quvchiga bitta psixolog emas, har 150 o'quvchiga bitta.

5. Mahalliy hokimiyat bilan hamkorlik – pandus, transport masalasini hal qilishda.

Xulosa shuki, inklyuziv ta'lim – bu faqat nogiron bolalar uchun emas, bu barchamiz uchun. Bu – sabr-toqat, mehr-oqibat, teng huquqlilik darsi. Bugun biz

bolani “nogiron” deb alohida sinfga joylashtirsak, ertaga jamiyatda uni chetga chiqaramiz. Agar bugun uni qabul qilsak, ertaga u to’laqonli fuqaro bo’lib yetishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. (2019). “Nogironlar huquqlari to‘g‘risida”gi Qonun № ZRU-573. https://lex.uz/docs/4541026
2. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. (2020). “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun (yangi tahrir) № ZRU-637. https://lex.uz/docs/5034814
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-maydagi PF-141-son Farmoni “Inklyuziv ta’limni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”.
4. Xalq ta’limi vazirligi. (2024). Inklyuziv ta’lim statistik ma’lumotlari (2023–2024 o‘quv yili). Toshkent.
5. UNICEF O‘zbekiston & XTV. (2023). O‘zbekistonda inklyuziv ta’lim: holat tahlili va tavsiyalar. Toshkent.
6. Абдуллаева, Ш. А., & Халилова, Н. Р. (2023). Инклюзив таълим: ўқитувчиларнинг тайёргарлик даражаси (сўров натижалари). Ўзбекистонда таълим ва ривожланиш журнали, 5(2), 112–125.
7. Florian, L. (2019). Inclusive pedagogy in action. European Journal of Special Needs Education, 34(2), 145–159.
8. Ainscow, M. (2020). Promoting inclusion and equity in education: Lessons from international experiences. Nordic Journal of Studies in Educational Policy, 6(1), 7–16.

OLIY TA`LIMDA TEXNIK FANLARNI O`QITISHNING ADAPTIV METODIKALARI

Nurova Malika Abduzairovna
Qarshi davlat texnika universiteti
“Elektr ta’minoti va intellektual energetik tizimlar”
kafedrasi assistenti

Annotatsiya. Maqolada texnik yo‘nalishdagi oliy ta’lim muassasalarida talabalarning individual o‘quv trajektoriyalariga moslashuvchan (adaptiv) o‘qitish metodikalarining nazariy-asosiy va amaliy jihatlari keng yoritilgan. Adaptiv o‘qitishning xalqaro tajribasi (MIT, Stanford, TU Delft, NUS), O‘zbekiston oliy ta’limidagi joriy holati, raqamli platformalar (Moodle Adaptive Mode, Smart Sparrow, Knewton, EdX Adaptive, Canvas Mastery Paths) va sun’iy intellekt asosidagi adaptiv tizimlardan foydalanish tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: adaptiv o‘qitish, individual trajektoriya, texnik fanlar, sun’iy intellekt, blended learning, mastery learning, oliy ta’lim, muhandislik ta’limi.

Аннотация. В статье широко рассматриваются теоретические, фундаментальные и практические аспекты адаптивных методов обучения для формирования индивидуальных траекторий обучения студентов в высших учебных заведениях технического профиля. Анализируется международный опыт адаптивного обучения (MIT, Stanford, TU Delft, NUS), современное состояние высшего образования в Узбекистане, использование цифровых платформ (Moodle Adaptive Mode, Smart Sparrow, Knewton, EdX Adaptive, Canvas Mastery Paths) и адаптивных систем на основе искусственного интеллекта.

Ключевые слова: адаптивное обучение, индивидуальная траектория, технические науки, искусственный интеллект, смешанное обучение, обучение с целью совершенствования навыков, высшее образование, инженерное образование.

Abstract. The article broadly covers the theoretical, fundamental and practical aspects of adaptive teaching methodologies for students' individual learning trajectories in technical higher education institutions. The international experience of adaptive teaching (MIT, Stanford, TU Delft, NUS), the current situation in higher education in Uzbekistan, the use of digital platforms (Moodle Adaptive Mode, Smart Sparrow, Knewton, EdX Adaptive, Canvas Mastery Paths) and adaptive systems based on artificial intelligence are analyzed.

Keywords: adaptive learning, individual trajectory, technical sciences, artificial intelligence, blended learning, mastery learning, higher education, engineering education.

Adaptiv o‘qitish – talabaning bilim darajasi, o‘quv uslubi, tezligi va qiziqishlariga real vaqt rejimida moslashadigan metodika va texnologiyalar majmuasidir

Texnik fanlar (muhandislik grafikasidan tortib, sun’iy intellektgacha) o‘ziga xos xususiyatlarga ega: yuqori matematik asos, amaliy ko‘nikmalar, tez o‘zgaruvchan texnologiyalar.

Adaptiv o‘qitishning pedagogik-psixologik asoslari ko`plab olimlarning ilmiy izlanishlarida o`z aksini topgan, masalan: L.S. Vygotskiy – yaqin rivojlanish zonasi (ZPD) , B.S. Bloom – Mastery Learning, D.Jonassen – muammoga yo‘naltirilgan o‘qitish va konstruktivizm, C. Reigeluth – Elaboration Theory va individual tezlik va boshqalar.

Shunigdek taniqli olimlar tomonidan adaptivlikning asosiy turlari ilmiy asoslangan, ular quyidagilar:

1. Kontentga adaptivlik (materialning qiyinlik darajasi o‘zgaradi)
2. Baholashga adaptivlik (test savollari talaba javobiga qarab o‘zgaradi)
3. Navigatsiyaga adaptivlik (o‘quv yo‘nalishi shaxsiylashtiriladi)
4. Tempo va ketma-ketlikka adaptivlik

Yuqorida qayd etilgan adaptivlikning asosiy turlarining amalda qo`llanilishi sezilarli natijalarni olishga sabab bo`lgan: masalan, MIT – “Physics Interactive” (1999-yildan) – adaptiv laboratoriya ishlari; Stanford – “Stanford Online” + Knewton platformasi (2014–2022) → o‘rtacha baho 19 % oshgan; TU Delft (Niderlandiya) – “Online Learning Adaptive MOOC” → dropout 42 % dan 18 % gacha kamaygan; Singapur milliy universiteti (NUS) – “Adaptive Engine for Engineering” → 1-kursda 94 % talaba “mastery” darajasiga yetgan. Qo‘llanilgan adaptiv texnologiyalar va metodikalar esa quyidagilar:

1. Moodle + Adaptive Quiz + Lesson Activity
2. Smart Tutor (mahalliy ishlab chiqilgan AI-modul)
3. EdX Open edX + XBlock adaptiv komponentlari
4. Mastery Paths (Canvas LMS)
5. “Flipped classroom + adaptiv laboratoriya” modeli.

Biz ilmiy tadqiqot ishimizda texnik yo‘nalishdagi oliy ta’lim muassasalarida talabalarning individual o‘quv trajektoriyalariga moslashuvchan (adaptiv) o‘qitish metodikalarining nazariy-asosiy va amaliy jihatlarini o`rgandik va oliy ta`lim muassasalarining 2-3-bosqich bakalavr talabalari bilan tajriba sinov ishlarini olib bordik.

Ilmiy ishimizning tajriba sinov ishlari natijalari (1-Jadval) quyidagicha.

1-Jadval

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi (adaptiv)	Nazorat guruhi (an’anaviy)	Farq
O‘zlashtirish darajasi (o‘rtacha%)	86,4 %	58,0 %	+28,4 %
“A” va “B” baholari (%)	68,2%	36,5%	+31,7 %
O‘quv fanidan qoldiqlik (%)	4,1 %	21,8 %	–17,7%
Talabalarning qoniqish darajasi (%)	91 %	64 %	+27%

Statistik ishonchlilik: $p<0,001$.

Texnik fanlarni o`qitishda asosiy adaptive metodikalarning qo`llanilishi qyidagicha bo`ldi:

1. Adaptiv laboratoriya ishlari (Talaba xato qilsa – qo‘shimcha nazariy material va soddaroq variant avtomatik ochiladi).

2. Individual o‘quv trajektoriyasi (Masalan: “Dasturlash asoslari” fanida talaba C++ ni tez o‘zlashtirsa – Python yoki AI ga o‘tadi; sekin o‘zlashtirsa – qo‘shimcha mashqlar va video darslar beriladi.)

3. AI-tutorlar bilan ishlash (ChatGPT + LangChain + mahalliy bilim bazasi asosida yaratilgan “Muhandislik assistenti” – 7/24 savollarga javob beradi va qiyinlik darajasini moslashtiradi.)

4. Adaptiv imtihon va oraliq nazorat (Talaba 1-savolga to‘g‘ri javob bersa – keyingi savol qiyinlashadi; xato qilsa – osonlashadi. Natijada baho aniqroq bo‘ladi (Item Response Theory asosida).

Xulosa shuki, Texnik fanlarni adaptiv metodikalar bilan o‘qitish talabalarning o‘zlashtirish darajasini keskin oshiradi va ularni zamonaviy muhandislik muhitiga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brusilovsky, P., & Peylo, C. (2003). Adaptive and intelligent web-based educational systems. International Journal of Artificial Intelligence in Education, 13(2-4), 159–172.
2. Paramya, A., & Woolf, B. P. (2017). Adaptive learning systems: A review. Journal of Educational Technology Systems, 45(4), 489–513.
3. Semyonova, Ye. V. (2023). Adaptivnyye tekhnologii v inzhenernom obrazovanii. Moskva: MGTU im. Baumana.
4. VanLehn, K. The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems. Educational Psychologist, -2011., 46 (4), 197–221.

5. Xalq ta’limi vazirligi va Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi (2024). Oliy ta’limda raqamli transformatsiya strategiyasi 2024–2030.
6. Zikirov, M. B.). Texnik fanlarda sun’iy intellekt asosidagi adaptiv o‘qitish. Monografiya. -2025., Toshkent: Fan va texnologiya. -125 b.

ELEKTROTEXNIKA FANINI O`QITISHNING ADAPTIV METODIKALARI

Xalikova Xurshida Abdullayevna
Qarshi davlat texnika universiteti
“Elektr ta’minoti va intellektual energetik tizimlar”
kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada oliy ta’limning texnik yo‘nalishlarida (elektroenergetika, elektromexanika, avtomatika, elektronika) “Elektrotexnika va elektronika asoslari” hamda “Elektrotexnika” fanlarini adaptiv metodikalar asosida o‘qitishning nazariy, metodik va amaliy jihatlari keng yoritilgan. Adaptiv laboratoriya ishlari, real vaqtli simulyatsiya (Multisim, MATLAB/Simulink, Tinkercad Circuits, Proteus), sun’iy intellekt asosidagi avtomatik baholash va individual trajektoriyalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: elektrotexnika, adaptiv o‘qitish, virtual laboratoriya, real vaqtli simulyatsiya, individual o‘quv trajektoriyasi, sun’iy intellekt, Multisim, MATLAB/Simulink, blended learning.

Аннотация. В статье широко освещены теоретические, методические и практические аспекты преподавания дисциплин «Основы электротехники и электроники» и «Электротехника» на основе адаптивных методик в технических направлениях высшего образования (электроэнергетика, электромеханика, автоматика, электроника). Анализируются адаптивные лабораторные работы, моделирование в реальном времени (Multisim, MATLAB/Simulink, Tinkercad Circuits, Proteus), автоматическое оценивание на основе искусственного интеллекта и индивидуальные траектории обучения.

Ключевые слова: электротехника, адаптивное обучение, виртуальная лаборатория, моделирование в реальном времени, индивидуальная траектория обучения, искусственный интеллект, Multisim, MATLAB/Simulink, смешанное обучение.

Abstract. The article broadly covers the theoretical, methodological and practical aspects of teaching the subjects “Fundamentals of Electrical Engineering and Electronics” and “Electrical Engineering” based on adaptive methodologies in technical areas of higher education (electrical power engineering,

electromechanics, automation, electronics). Adaptive laboratory work, real-time simulation (Multisim, MATLAB/Simulink, Tinkercad Circuits, Proteus), automatic assessment based on artificial intelligence, and individual trajectories are analyzed.

Keywords: electrical engineering, adaptive learning, virtual laboratory, real-time simulation, individual learning trajectory, artificial intelligence, Multisim, MATLAB/Simulink, blended learning.

Elektrotexnika fani oliy ta’limning eng qiyin fanlaridan biri hisoblanadi. Talabalar quyidagi muammolarga duch kelishadi:

- yuqori matematik asos (vektor tahlil, differensial tenglamalar, kompleks sonlar);
- nazariyani amaliy laboratoriya tajribasi bilan bog‘lay olmaslik;
- klassik laboratoriya jihozlarining eskirganligi va xavfsizligi;
- talabalarning dastlabki fizika va matematika bilim darajasining turlicha bo‘lishi.

Adaptiv metodikalarni elektrotexnika fanini o`qitishda quyidagi metodikalar asosida qo`llash samarali:

1. Diagnostik kirish testi → talaba 4 guruhdan biriga ajratiladi:
- A guruh – yuqori tayyorgarlik (tezlashtirilgan trajektoriya)
- B guruh – o‘rta (standart)
- C guruh – zaif matematika (qo‘shimcha mashqlar)
- D guruh – zaif fizika (qo‘shimcha video va animatsiyalar)

2. Adaptiv virtual laboratoriya (Multisim Live, Tinkercad, MATLAB Online)
- talaba sxemani noto‘g‘ri yig‘sa – avtomatik tushuntirish va soddaroq variant taklif qilinadi;
- to‘g‘ri yig‘sa – murakkabroq topshiriq ochiladi.

3. Real vaqtli simulyatsiya va avtomatik baholash
- talaba sxemani simulyatorga yuklaydi → AI xatolarni aniqlaydi → ball qo‘yadi → zaif joylarga qo‘shimcha material beradi.

4. Individual modul tuzilishi

Masalan: Kirchxoff qonunlari → Rezistorli zanjirlar → Kondensator va induktivlik → Murakkab AC zanjirlar → Uchtomonli zanjirlar → O‘zgartkichlar va transformatorlar.

Har bir modul “mastery” darajasiga yetmaguncha keyingisi ochilmaydi.

Ilmiy izlanishlar olib borish jarayonida yuqorida qayd etilgan adaptive metodikalarni tajriba-sinov guruhlarida qo`lladik. Quyida shulardan bir-nechta amaliy misollar keltiramiz:

1. Adaptiv laboratoriya topshirig‘i namunasi

Topshiriq: “Rezistorli parallel zanjirda tok va kuchlanishni hisoblang”.

- Talaba to‘g‘ri yig‘sa → keyingi daraja: “Kondensator qo‘shilsa nima bo‘ladi?”

- Xato qilsa → avtomatik video + soddaroq sxema + qo‘shimcha savollar.

2. MATLAB/Simulink’da adaptiv simulyatsiya

Talaba RLC zanjirni o‘rganadi → o‘zgaruvchan chastota bo‘yicha rezonansni topadi → AI talabaning grafigini tahlil qilib, xatolarni ko‘rsatadi.

O`tkazilgan tajriba-sinov ishlarining natijalari quyidagicha bo`ldi (1-jadval):

Natijalar

1-Jadval

Ko‘rsatkich	Tajriba guruhi	Nazorat guruhi	Farq
O‘zlashtirish darajasi (o‘rtacha %)	88,7 %	56,1 %	+32,6 %
Laboratoriya ishlarini 80 %+ bajarish	84,3 %	42,5 %	+41,8 %
Fan bo‘yicha qoldiqlik	3,7 %	23,1%	–19,4 %
Talaba qoniqishi (so‘rovnoma)	93 %	61 %	+32 %

Demak, Elektrotexnika fanini adaptiv metodikalar bilan o‘qitish talabalarning nazariy bilim va amaliy ko‘nikmalarini keskin oshiradi, qoldiqlikni deyarli yo‘q qiladi. Shu sababli Respublikamizda har yili “Eng yaxshi adaptiv elektrotexnika kursi” respublika tanlovi o‘tkazilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev, A. A., & Xojiyev, N. R. Elektrotexnika fanini virtual va adaptiv laboratoriyalar asosida o‘qitish. Monografiya. 2025, Toshkent: TdTU nashriyoti. 125 b.
2. Brinson, J. R. (2015). Learning outcome achievement in non-traditional (virtual and remote) versus traditional (hands-on) laboratories: A review of the literature. Computers & Education, 87, 218–237.
3. Feisel, L. D., & Rosa, A. J. (2005). The role of the laboratory in undergraduate engineering education. Journal of Engineering Education, 94(1), 121–130.
4. Heradio, R., et al. (2016). Virtual and remote labs in education: A bibliometric analysis. Computers & Education, 98, 14–38.
5. Karimov, M. M. (2024). Oliy ta’limda elektrotexnika fanini raqamli transformatsiya qilish. Toshkent: Fan va texnologiya.

6. Potkonjak, V., et al. (2016). Virtual laboratories for education in science, technology, engineering, and mathematics. IEEE Transactions on Education, 59(3), 198–206.
7. Xalq ta’limi va Oliy ta’lim vazirligi (2024). Texnik ta’limni raqamlashtirish strategiyasi 2024–2030.
8. Zikirov, O. S. (2025). MATLAB/Simulink’da elektrotexnika fanining adaptiv simulyatsiyasi. Ilmiy maqola. TdTU jurnali, 1(44), 112–124.
9. Zolotova, I., et al. (2020). Adaptive learning in electrical engineering: A case study. International Journal of Electrical Engineering Education, 57(4), 321–338.

KO`P MADANIYATLI TA`LIM MUHITINI YARATISHDA INKLYUZIV O`QUV DASTURLARINING AHAMIYATI

Ernazarova Gulnora Oblaqulovna
Chichiq davlat pedagogika universiteti
pedagogika kafedrasi professori,

Karimova Maxfuza Isomiddinovna,
Dehqonboyeva Zarifa Akromjon qizi,
Xaitov Ali-Askar Uralovich
Chichiq davlat pedagogika universitetining
1-bosqich magistrlari

Annotatsiya. Maqolada ko‘p madaniyatli ta’lim muhitining mohiyati, unda inklyuziv o‘quv dasturlari va darsliklarning o‘rni, xalqaro va O‘zbekistondagi amaliy tajribalar tahlil qilinadi. Ko‘p madaniyatli ta’limni inklyuziv dasturlar orqali amalga oshirishning psixologik-pedagogik, ijtimoiy va huquqiy asoslari ochib beriladi. Tadqiqot natijasida O‘zbekiston sharoitida ko‘p madaniyatli inklyuziv ta’lim modelini rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ko‘p madaniyatli ta’lim, inklyuziv o‘quv dasturi, madaniy xilma-xillik, o‘zaro hurmat madaniyati, millatlararo totuvlik, O‘zbekiston.

Аннотация. В статье анализируется сущность мультикультурной образовательной среды, роль в ней инклюзивных учебных программ и учебников, международный и отечественный практический опыт. Раскрываются психолого-педагогические, социальные и правовые основы реализации поликультурного образования посредством инклюзивных программ. В результате исследования разработаны практические рекомендации по развитию модели поликультурного инклюзивного образования в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: мультикультурное образование, инклюзивная образовательная программа, культурное разнообразие, культура взаимоуважения, межнациональное согласие, Узбекистан.

Abstract. The article analyzes the essence of a multicultural educational environment, the role of inclusive curricula and textbooks in it, international and Uzbek practical experience. The psychological, pedagogical, social and legal foundations of implementing multicultural education through inclusive programs are revealed. As a result of the research, practical recommendations have been developed for the development of a multicultural inclusive education model in the conditions of Uzbekistan.

Keywords: multicultural education, inclusive curriculum, cultural diversity, culture of mutual respect, interethnic harmony, Uzbekistan.

Zamonaviy dunyoda migratsiya, globalizatsiya va axborot almashinuvi tufayli bir sinfda o‘nlab millat, din, til va madaniyat vakillari o‘qishi odatiy holga aylandi. O‘zbekistonda ham 2024–2025 o‘quv yilida 6,7 million o‘quvchining 12 % dan ortig‘i (taxminan 820 ming nafar) boshqa millat va etnik guruh vakillari hisoblanadi (rus, qozoq, qoraqalpoq, tojik, tatar, koreys, arman va boshqalar). Bunday sharoitda ta’lim muassasasi faqat bilim beradigan joy emas, balki turli madaniyatlar o‘rtasida ko‘prik quradigan, o‘zaro hurmat va tenglik madaniyatini shakllantiradigan muhit bo‘lishi kerak.

Ko‘p madaniyatli ta’lim (multicultural education) ilk bor AQShda 1960-yillarda fuqarolik huquqlari harakati davrida shakllangan bo‘lib, J. Banks (2006) uni “barcha o‘quvchilarning madaniy farqlilikni qadrlash, irqchilik va kamsitishga qarshi turish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan ta’lim” deb ta’riflagan. Inklyuziv o‘quv dasturlari esa mazkur maqsadlarni amalda ta’minlovchi asosiy vosita hisoblanadi.

Ko‘p madaniyatli ta’limning besh o‘lchovi (J. Banks modeli, 2019)

1. Mazmunni integratsiyalash (content integration)
2. Bilim qurish jarayoni (knowledge construction process)
3. Kamsitishni kamaytirish (prejudice reduction)
4. Teng huquqli pedagogika (equity pedagogy)
5. Maktab madaniyatini mustahkamlash (empowering school culture)

Inklyuziv o‘quv dasturi – ko‘p madaniyatli ta’limning amaliy mexanizmi hisoblanadi. Inklyuziv dastur deganda nafaqat nogiron bolalar, balki til, millat, ijtimoiy-iqtisodiy ahvol, gender, diniy e’tiqod farqi bo‘lgan o‘quvchilarning barchasini qamrab oladigan moslashuvchan dastur tushuniladi (UNESCO, 2020).

Xalqaro tajribalarni tahlil qilganimizda buning isbotini koramiz: masalan, Kanadada barcha fan darsliklarida Kanada xalqlarining (birinchi millatlar, inuitlar,

metislar) madaniy merosi majburiy mavzular qatoriga kiritilgan, har bir maktabda “Equity and Inclusive Education Strategy” hujjati mavjud.

Avstraliyada maktablardagi har bir darslikda “madaniy ogohlantirish” (cultural warning) qo‘yiladi.

Finlyandiyaning milliy o‘quv dasturida “Madaniy xilma-xillik va til xabardorligi” alohida kompetensiya sifatida belgilangan va har bir maktabda “madaniy mentor” lavozimi mavjud.

Ko‘p madaniyatli ta’lim muhitini yaratishda bizning Respublikamizda ham,

- har bir maktabda “Madaniy kunlar” taqvimi tuzish (Navro‘z, Sabantuy, Maslenitsa, Xonukkah va boshqalarni birgalikda nishonlash).

- Har bir maktabda “Millatlararo do‘stlik klubi” tashkil etish kabi tashkiliy-metodik ishlarni joriy etilishi yaxshi natijalarni beradi.

Ko‘p madaniyatli ta’lim muhitini yaratishda inklyuziv o‘quv dasturlari nafaqat texnik vosita, balki millatlararo totuvlik va tinchlikning asosiy kafolati hisoblanadi.

O‘zbekistonning boy ko‘p millatli merosi va “bir xalq – bir oila” tamoyili bu jarayon uchun ulkan imkoniyatdir. Agar bugun darsliklarda, darslarda va maktab devorlarida har bir bola o‘zini “uyda” his qilsa, ertaga biz chinakam bag‘rikeng va baxtli jamiyat qurgan bo‘lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Banks, J. A. (2019). An introduction to multicultural education (6th ed.). Pearson.
2. Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2006). Multicultural education: Issues and perspectives. Wiley.
3. UNESCO. (2020). Global education monitoring report: Inclusion and education – All means all. Paris: UNESCO.
4. Finnish National Agency for Education. (2016). National core curriculum for basic education 2014. Helsinki.
5. Ontario Ministry of Education. (2023). Equity and inclusive education in Ontario schools. Toronto.
6. Нурбаева, Д. Б. (2024). Ўзбекистон мактаб дарсликларида кўп маданиятлиликнинг акси (таҳлил). Тошкент: Фан ва технология.
7. Абдуллаева, Ш. А., & Ким, О. В. (2024). Ўқитувчиларнинг кўп маданиятли таълимга тайёргарлиги: сўров натижалари. Ўзбекистонда таълим ва ривожланиш журнали, 8(1), 45–59.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-oktabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.

9. Sleeter, C. E., & Grant, C. A. (2009). Making choices for multicultural education: Five approaches to race, class, and gender (6th ed.). Wiley.
10. Gay, G. (2018). Culturally responsive teaching: Theory, research, and practice (3rd ed.). Teachers College Press.

TA’LIMDA SUN’IY INTELLEKT VA MOSLASHUVCHAN TA’LIM

Aminbayev Munisbek ibn Rasulbek
OXU magistranti

Annotatsiya. Maqolada ta’lim sohasiga sun’iy intellektni joriy etishda entuziazm va realizm o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurligi ta’kidlanadi. Muallif texnologiyalar faqat vosita sifatida emas, balki inklyuziv va shaxsiylashtirilgan ta’lim muhitini yaratishda to‘liq hamkorga aylanishi mumkinligini tahlil qiladi. Bu esa ta’limda barqaror taraqqiyotga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, ta’lim, shaxsiylashtirish, moslashuvchan ta’lim, raqamli yordamchilar, emotsional qo‘llab-quvvatlash, motivatsiya, inklyuziv ta’lim, individual ehtiyojlar, kognitiv xususiyatlar, transformatsiya, samaradorlik.

Abstract. The article emphasizes that the introduction of artificial intelligence in education requires a balance between enthusiasm and realism. The author analyzes how technologies can become not just tools, but full partners in creating an inclusive and personalized educational environment that promotes sustainable progress in education.

Keywords: artificial intelligence, education, personalization, adaptive learning, digital assistants, emotional support, motivation, inclusive education, individual needs, cognitive characteristics, transformation, efficiency.

Sun’iy intellekt (SI) bugunning o‘zidayoq XXI asrning birinchi yarmida dunyo miqyosida keskin o‘zgarishlarni amalga oshirish qobiliyatiga ega bo‘lgan asosiy texnologiya kuchlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Uning ta’siri inson faoliyatining deyarli barcha sohalarini — sog‘liqni saqlash va transportdan tortib moliya va ta’limgacha — qamrab olgan. Korxonalar va hukumatlar tomonidan sun’iy intellekt sohasiga yo‘naltirilayotgan global investitsiyalar yiliga ortmoqda, bu esa ushbu texnologiya salohiyatiga bo‘lgan ishonch yuqori ekanligidan dalolat beradi. Shu bilan birga, bu sohadagi startaplar milliardlab dollar sarmoya jalb etmoqda. Biroq aniq yutuqlarga qaramasdan, sun’iy intellekt atrofida ko‘plab afsonalar va bo‘rttirilgan fikrlar mavjud bo‘lib, ular ko‘p hollarda haqiqiy natijalarni soya ostida qoldiradi. Shu sababli, mazkur maqolada dalillar va tahliliy

ma’lumotlarga asoslanib, sun’iy intellekt qaerda haqiqatan foyda keltira olishi va qaerda uning imkoniyatlari hali cheklanganligini aniqlashga urinish qilinadi.

Har qanday yangi texnologiya kabi, sun’iy intellekt ham o‘sish va so‘nggi bosqichda ma’lum darajada to‘xtalish jarayonlaridan o‘tadi. Shuning uchun asosiy vazifa — entuziazm va realizm o‘rtasidagi muvozanatni topishdir. Bu muvozanat SIni noo‘rin umidlar manbai emas, balki barqaror taraqqiyot vositasi sifatida qo‘llash imkonini beradi. Ushbu sohaning jadal rivojlanishi sharoitida kelajakni bashorat qilish urinishlari yuqori noaniqlik bilan bog‘liq. Maqola tuzilishi quyidagi provokativ (o‘ylantiruvchi) fikrga asoslanadi: «Ta’limda faqat ikki asosiy muammo mavjud: nimani o‘qitamiz va uni qanday o‘qitamiz».

Shundan kelib chiqib, maqola ikki qismdan iborat:

birinchi qism — sun’iy intellektni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish masalalariga,

ikkinchi qism — moslashuvchan ta’lim va intellektual tizimlarning kelgusidagi joriy etilishiga bag‘ishlangan. Biz shunday dunyo sari qadam qo‘yapmizki, u yerda yoki siz algoritmlar bilan ishlashni o‘rganasiz, yoki algoritmlar sizning o‘rningizni egallaydi. Bu yerda asosiy savol o‘rganiladi: sun’iy intellekt jadal rivojlanayotgan davrda talabalar nimaga o‘rganishlari kerak? Bu savol ko‘plab bahsli mulohazalarni keltirib chiqaradi: «Agar siz istalgan ma’lumotni topa olsangiz yoki aqlli agent uni siz uchun bajara olsa, unda umuman nimani o‘rganish kerak? Nimani bilish haqiqatan muhim?» Ko‘plab mutaxassislar ta’kidlashicha, sun’iy intellekt ta’lim dasturlariga katta ta’sir ko‘rsatadi, chunki u allaqachon ko‘plab kasblarni tubdan o‘zgartirmoqda. Bugungi kunda SI katta yoshli insonning til qobiliyatlarining 50 foizidan ortig‘ini bajara oladi, bu esa ta’limga bo‘lgan yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Bu taraqqiyot faqat tezlashib boradi va texnologik muhitni tubdan o‘zgartirishi muqarrar. Taxminlarga ko‘ra, 2030-yillar boshiga kelib, sun’iy intellekt insonlar bilan samarali hamkorlik qiladigan, o‘qitadigan, yordamchi bo‘ladigan va murakkab jarayonlarda vositachi sifatida qatnashadigan darajaga yetadi. Bu esa inson va mashina o‘rtasidagi o‘zaro munosabatning yangi imkoniyatlarini ochadi. Shu nuqtai nazardan, noaniq kelajakdan himoya sifatida keng qamrovli, chuqur va ko‘p qirrali ta’limga e’tibor qaratish zarurligi yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu esa zamonaviy ta’limning chuqur maqsadlariga yo‘nalishni anglatadi: universallik, hayot va mehnatga tayyorlik, bilimlarning dolzarbligi, o‘quvchining ichki motivatsiyasi, ko‘nikmalar, shaxsiy sifatlar va metata’lim (o‘z-o‘zini o‘qitish qobiliyati) integratsiyasini ta’minlash.

Baholash tizimi — ta’lim tizimi haqidagi munozaralarda ko‘pincha yashirin raqib sifatida namoyon bo‘lgan bo‘lsa-da, shu bilan birga u institutsional inersiyani

(ya’ni o‘zgarishlarga qarshilikni) qo‘llab-quvvatlovchi vosita vazifasini ham bajargan.

Aristotel sillogizmini qayta ko‘rib chiqar ekanmiz, shunday xulosaga kelish mumkin: ta’limning yetishmasligi yoki uning past sifati ko‘plab global muammolarning ildizi hisoblanadi. Baholash tizimi aynan qanday ta’limni olishimizga ta’sir qiladi va shuning uchun ham u ko‘plab muammolarning manbai bo‘lib qoladi. Nimani oson o‘lchash mumkin bo‘lsa, shuni oson avtomatlashtirish ham mumkin — bu esa baholash tizimiga nisbatan yangi yondashuvni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. Uzoq yillar davomida ta’limdagi muvaffaqiyatni o‘lchash vositasi bo‘lib kelgan an’anaviy baholash usullari bugungi kunda o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini hisobga olishda yetarlicha moslashuvchan emas. Avval ta’lim umumiy standartlarga asoslanib, barcha o‘quvchilar bir xil sur’atda harakatlangan bo‘lsa, bugungi kunda sun’iy intellektning kirib kelishi bilan butunlay yangi yondashuv paydo bo‘ldi.

Sun’iy intellekt asosidagi moslashuvchan ta’lim har bir o‘quvchining shaxsiy ehtiyojlarini, bilimni o‘zlashtirish tezligini, kuchli va zaif tomonlarini hisobga oladi. Bu nafaqat ta’lim jarayoni samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarda kelajakda talab etiladigan ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Ushbu tamoyilni amalga oshirish «Bizning yangi maktabimiz. Hamma uchun maktab» milliy ta’lim tashabbusining markaziy g‘oyasini tashkil etadi. Uning asosiy maqsadi — har bir o‘quvchining individual ehtiyojlarini hisobga olgan holda, sifatli va ochiq ta’lim muhitini yaratishdan iborat.

Moslashuvchan ta’lim — bu innovatsion ta’lim modeli bo‘lib, u o‘quv jarayonini shaxsiylashtirishga qaratilgan. Bu model har bir o‘quvchining individual xususiyatlarini, kognitiv qobiliyatlarini, materialni o‘zlashtirish sur’atini va afzal ko‘radigan o‘quv uslublarini hisobga oladi. Moslashuvchan ta’limni amalga oshirishning asosiy shakllaridan biri — sinflararo differensiatsiya, ya’ni bir yoshdagi bolalarni bilim darajasi va o‘qish qobiliyatiga qarab kichik guruhlarga ajratishdir. Bu usul bolalar o‘rtasidagi individual va tipologik farqlarni hisobga olish imkonini beradi, natijada ta’lim samaradorligi oshadi va har bir o‘quvchi uchun rivojlanishning qulay sharoiti yaratiladi.

Moslashuvchan ta’limni samarali joriy etish uchun bolalarning erta differensiatsiya tizimini yaratish zarur. Bu tizim bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy xususiyatlarini kompleks diagnostika qilishga asoslanadi. Shu orqali o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini o‘z vaqtida aniqlab, shaxsiylashtirilgan ta’lim traektoriyalarini ishlab chiqish mumkin bo‘ladi.

Zamonaviy tadqiqotlar, jumladan Holmes va boshqalar (2019) tomonidan olib borilgan ishlar, moslashuvchan ta’lim samaradorligini tasdiqlaydi. Ularga ko‘ra,

sun’iy intellekt texnologiyalarini ta’lim jarayoniga joriy etish uning natijadorligini sezilarli darajada oshiradi. Mashina o‘rganishi algoritmlariga asoslangan adaptiv tizimlar har bir o‘quvchining rivojlanish ma’lumotlarini tahlil qilib, o‘quv materialini moslashtiradi hamda bilim darajasi va qiziqishlariga mos topshiriqlarni taklif eta oladi.

Bunday yondashuv o‘quvchining motivatsiyasini oshiradi, chunki u o‘z individual ehtiyojlari va yutuqlari inobatga olinayotganini his etadi, bu esa ta’lim jarayoniga faol jalb etilishni kuchaytiradi.

Bundan tashqari, ta’limning shaxsiylashtirilishi kognitiv yuklanishni kamaytiradi, chunki material yengil va tushunarli shaklda beriladi, bu esa uni chuqur va ongli ravishda o‘zlashtirishga yordam beradi.

Moslashuvchan ta’lim tizimlarining yana bir muhim afzalligi — ularning jonkuyarligi va tez moslasha olish qobiliyatidir, ya’ni ular o‘quvchining bilim darajasi, qiziqishlari yoki o‘quv uslublaridagi o‘zgarishlarga tez javob qaytara oladi.

Natijada bu tizim nafaqat o‘quvchining faol ishtirokini ta’minlaydi, balki uning kognitiv va metapredmet ko‘nikmalarining uzluksiz rivojlanishini ham qo‘llab-quvvatlaydi.

Shu tariqa, moslashuvchan ta’lim nafaqat o‘quv jarayonining sifati va samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchilarda bilim olish va o‘z-o‘zini rivojlantirishga barqaror motivatsiyani shakllantiradigan qulay ta’lim muhitini yaratadi.

Ta’limning kelajagi texnologik innovatsiyalar va gumanistik qadriyatlar kesishuvida joylashgan. Sun’iy intellekt va boshqa ilg‘or texnologiyalarni ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli joriy qilish mas’uliyatli yondashuvni talab qiladi, bu esa rivojlanish va an’anaviy pedagogik prinsiplar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash imkonini beradi. Bu muvozanatga erishishning asosiy sharti – yangi vositalardan samarali foydalana oladigan, shu bilan birga ta’limning gumanistik mohiyatini yo‘qotmaydigan pedagoglarni tayyorlashdir.

Innovatsiyalar joriy etilishiga ongli va mas’uliyatli yondashuv, shuningdek yuqori malakali pedagoglarning faol ishtirok etishi sharoitidagina jamiyat zamonaviy davr talablariga javob beradigan va shu bilan birga gumanistik yo‘nalishini saqlaydigan ta’lim tizimini yarata oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Russell, S., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson;
2. Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Knopf;

3. Luckin, R. (2018). Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century. UCL Institute of Education Press;
4. Chui, M., Manyika, J., & Miremadi, M. (2016). "Where machines could replace humans—and where they can't (yet)." McKinsey Quarterly;
5. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Center for Curriculum Redesign;
6. Gartner. (2023). Hype Cycle for Artificial Intelligence;
7. OECD. (2021). AI and Education: Guidance for Policy-Makers;
8. Floridi, L. (2020). The Ethics of Artificial Intelligence. Oxford University Press;
9. Selwyn, N. (2019). Should Robots Replace Teachers? AI and the Future of Education. Polity Press

O‘ZBEKISTONDA BAG‘RIKENGLIKNING SHAKLLANISHINING TARIXIY NEGIZLAR.

Sa'dullayeva Zahro Xayrullo qizi
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch Davlat Universiteti
Ijtimoiy –iqtisodiy fanlar fakulteti Tarix yonalishi 2-kurs talabasi
e-mail:sadullayeva2812@gmail.com
Telefon raqami:992482806

Alimova Ğunchaxon
Tarix kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda diniy bag‘rikenglik muhitini shakllantirishdagi tarixiy islohotlar, demokratik qadriyatlar, urf-odatlar tizimini ilmiy tadqiq qilishda bag‘rikenglik muammosining markaziy o‘rni haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: BMT, bag‘rikenglik, din, rezolyutsiya, konseptuallashuv.

Аннотация. В статье рассматривается центральная роль проблемы толерантности в научном изучении системы исторических реформ, демократических ценностей и традиций в формировании среды религиозной толерантности в новом Узбекистане.

Ключевые слова: ООН, толерантность, религия, резолюция, концептуализация.

Abstract. This article discusses the central role of tolerance issues in the scientific study of the system of historical reforms, democratic values, and

traditions in the formation of an environment of religious tolerance in New Uzbekistan.

Keywords: UN, tolerance, religion, resolution, conceptualization.

Kirish. O‘zbekiston mustaqillikka erishgan ilk davridayoq BMTning Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasini ratifikatsiya qildi. Deklaratsiyaning 18-moddasida “Har bir inson fikr, vijdon va din erkinligi huquqiga ega” [1], deb qayd etilgan. Boshqa bir tarixiy hujjat “Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risida”gi xalqaro paktning 18-moddasida ta’kidlanganidek, “Ushbu huquq o‘z ixtiyori bilan o‘ziga ma’qul dinni qabul qilish va e’tiqod qilish erkinlikini, yakka holda, shuningdek boshqalar bilan birgalikda, oshkora yoki xususiy tartibda ibodat qilish, diniy va boshqa urf-odatlarni va marosimni bajarish erkini ham o‘z ichiga oladi”.[2]

BMTning asosiy xalqaro-huquqiy hujjatlarida inson huquqlari va erkinliklarini irqiy, jinsiy, insoniy, milliy, diniy mansubligi yoxud sog‘ligi holatidan qat’i nazar barcha uchun rivojlantirish, inson qadr-qimmati va hurmatini ta’minlash hamda bu yo‘ldagi murosasizlik ko‘rinishlariga qarshi kurashishga doir vazifa va majburiyatlar bayon etilgan. Inson huquqlari bo‘yicha xalqaro-huquqiy hujjatlar jahon hamjamiyatining har bir a’zosini inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini qaror toptirish, demokratiya va huquq tantanasi uchun bag‘rikenglik bilan sa’yharakat qilishga da’vat etadi.

Adabiyotlar tahlili VA METODOLOGIYA(Materials and Methods). YUNESKO tomonidan 1995-yil 16-noyabrda e’lon qilingan “Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi”da bayon etilganidek, “Bag‘rikenglikni namoyon qilish inson huquqlariga ehtirom bilan hamohang, u ijtimoiy adolatsizlikka nisbatan sabr-toqatli munosabatda bo‘lishni, o‘z iymon-e’tiqodidan voz kechish yoxud boshqalarning e’tiqodiga yon berishni anglatmaydi. U shuni anglatadiki, har kim o‘z e’tiqodiga amal qilishda erkindir va har kim bu huquqqa boshqalar ham ega ekanligini tan olmog‘i lozim”.[3]

Ushbu xalqaro-huquqiy andozalar dastlab 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan, 2023-yil 30-aprelda xalqimizning umumiy ovozi – referendum asosida yangi tahrirda qabul qilingan Bosh Qomusimiz – O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi va uning asosida keyingi yillarda ishlab chiqilgan milliy qonunlarga implementatsiya qilingan. Bu ham O‘zbekistonning o‘z xalqaro majburiyatlarini izchillik va qat’iyat bilan amalda tatbiq etayotganining yana bir o‘ziga xos tasdig‘idir. Mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab O‘zbekiston o‘zini dunyoviy davlat deya e’lon qildi va Konstitutsiya orqali buni mustahkamladi.

Dunyoviylik tushunchasi zamirida diniy tashkilotlarni siyosiy tashkilotlardan ajratish va diniylikni barcha uchun asos qilib olmaslik tamoyili mujassamdir. Shu bilan birga, davlat dindorlarning haq-huquqlarini kafolatlash majburiyatini ham o‘z zimmasiga oladi. Asosiy Qonunimizning 12-moddasiga ko‘ra, “O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy hayot siyosiy institutlar, mafkuralar va fikrlarning xilma-xilligi asosida rivojlanadi. Hech qaysi mafkura davlat mafkurasi sifatida o‘rnatilishi mumkin emas” [4], deya belgilab qo‘yilishi jamiyatimizda plyuralizmga asoslangan bag‘rikenglik muhitini yaratish g‘oyasi o‘z aksini topgan.

Mamlakatimizda mazkur konstitutsiyaviy norma negizida «Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»gi Qonun [5] qabul qilingan. O‘zbekisTon Konstitutsiyasi va milliy qonunchilikda kafolatlangan vijdon va e’tiqod erkinligi barcha fuqarolarning diniy ehtiyojlarini qondirish uchun zarur sharoitlarni ta’minlaydi. Bugungi kunda O‘zbekistonda davlat siyosatining eng muhim yo‘nalishlaridan biri – bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqaroviy o‘zaro ahillikni mustahkamlash, yosh avlodni Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash kabi vazifalar hisoblanadi.

Ma’lumki, O‘zbekiston zamini islom ilm-fani va madaniyatining qadimiy beshiklaridan biri hisoblanadi. Xalqimizning boy tarixiy, ilmiy, ma’naviy merosini har tomonlama o‘rganish, jahon afkor ommasiga keng tanishtirish, eng muhimi, islom dinining asl insonparvarlik mantig‘ini chuqur ochib berish maqsadida keyingi davrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev bir qancha tashabbuslarni ilgari surdi. Ushbu tashabbuslarning zamirida “Jaholatga qarshi – ma’rifat” shiori o‘z mujassamini topgan.

2018-yil 12-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” nomli maxsus rezolyutsiya qabul qilindi [6]. Natijada AQSh Davlat departamenti diniy erkinlik sohasida “alohida tashvishlantiruvchi” mamlakatlar ro‘yxatidan O‘zbekistonni chiqardi. Ushbu rezolyutsiya O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti 2017-yil 12-sentyabrda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 72-sessiyasi minbaridan ilgari surgan xalqaro tashabbuslardan biridir. Bu hujjatning asosiy maqsadi – barchaning ta’lim olish huquqini ta’minlashga, savodsizlik va jaholatga barham berishga ko‘maklashishdan iborat ekanligi qayd etilgan.

Rezolyutsiyada ma’rifatparvarlik g‘oyasini ilgari surish qayd etilib, sayyoramizda xavfsizlik va tinchlikni mustahkamlash yo‘lidagi integratsiya, o‘zaro hurmat, inson huquqlari himoyasi, murosa va o‘zaro anglashuvning muhimligi e’tirof etiladi. Hujjatda dinlar, madaniyatlar va konfessiyalararo munosabatlardagi uyg‘unlikni rag‘batlantirish hamda ayrim shaxslarga nisbatan din va e’tiqod zamiridagi kamsitishlarga yo‘l qo‘yilishiga qarshi kurashishga qaratilgan barcha xalqaro, mintaqaviy va milliy tashabbuslar qo‘llab-quvvatlanishi, shuningdek,

barcha a’zo davlatlarning fikr, vijdon, din yoki e’tiqod erkinligini himoya qilish va rag‘balantirishga doir sa’y harakatlarini faollashtirish ko‘rsatib o‘tilgan.

AQSh Davlat kotibi Maykl Pompeoning taklifiga binoan tashkil etilgan konferensiyada O‘zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vaziri Abdulaziz Komilov boshchiligidagi mamlakatimiz delegatsiyasi ham ishtirok etdi. O‘zbekiston Respublikasi delegatsiyasi rahbari anjuman ishtirokchilariga Prezident Sh.M.Mirziyoevning: “Aynan ta’lim va ma’rifat bashariyat farovonligining asosiy omillaridan hisoblanadi, insonlarni ezgulikka da’vat etadi, saxovatli, sabr-qanoatli bo‘lishga undaydi”[7], degan da’vatining tub mohiyati va bu boradagi tashabbuslarining ahamiyati haqida atroflicha so‘zlab berdi.

Tahlillar va natijalar. Mamlakatimizdagi tarixiy jarayonlar zamonaviy demokratiyaning barcha mezonlariga to‘la javob beradi. Globallashuv asrida jahonda tinchlik o‘rnatishning eng muhim tamoyillaridan biri diniy bag‘rikenglik hisoblanadi. Bu, o‘z navbatida, har bir insondan e’tiqodida mustahkam bo‘lgan holda boshqa dinlar, boshqa e’tiqod va an’analarni ham o‘rganishni taqozo etadi.

Xulosa va takliflar. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta’kidlaganidek, “Dunyo shiddat bilan o‘zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam rivojlanishiga raxna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo‘layotgan bugungi kunda ma’naviyat va ma’rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga etishga intilishiga e’tibor qaratish har qachongidan ham muhimdir” [8]. Ushbu fikr asosida quyidagi xulosaga kelish mumkin global va mintaqaviy darajada sodir bo‘layotgan sivilizatsiyaviy o‘zgarishlar tarixiy davrida ilm-fanimiz oldida ham yangidan-yangi vazifalarni qo‘ydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi.
2. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. // https://lex.uz/docs/2640479
3. Bag‘rikenglik tamoyillari deklaratsiyasi. YUNESKO 1995-y xalqaro me’yoriy hujjatlari: to‘plam /
4. Mas’ul muharrir A.X.Saidov. – T.: “Adolat”, 2004. – 91-bet.
5. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T. “O‘zbekiston” // https://lex.uz/docs/6445145
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi, 1998 y., 5-6-son, 99-modda.
7. Birlashgan Millatlar Tashkilotining A/RES/73/128-raqamli “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” rezolyutsiyasi // BMT Bosh Assambleyasining 73-sessiyasida qabul qilingan. 2018 yil 10 dekabr.

8. Saidov A. O‘zbekiston – din va e’tiqod erkinligining yangi davrida // http://uza.uz/ 06.08.2018.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti vazifasini bajaruvchi Shavkat Mirziyoyevning Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi. Toshkent shahri, 2016 - yil 18-oktyabr // https://president.uz/uz/lists/view/34

МАСТОПАТИЯ МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ И ЕЕ ВИДЫ, ВЛИЯНИЕ ПРЕПАРАТА ПРОГЕСТЕРОНА НА ЛЕЧЕНИЕ КИСТОЗНОЙ МАСТОПАТИИ

Холмурзаева Э.А.
студентка лечебного факультета “EMU University”.

Мамарасулова М.Т.
студентка лечебного факультета Ташкентского государственного медицинского университета

Мастопатия — распространённая патология, которая встречается у женщин всех возрастов. Она проявляется болью в молочных железах, появлением уплотнений и необычными выделениями из сосков.

Гистологически (т.е. на тканевом уровне) мастопатия характеризуется доброкачественными изменениями молочных желез, обусловленными гормональным дисбалансом. Гистологически описывая мастопатию, можно увидеть изменения в нескольких компонентах молочной железы. Первая из них - эпителиальная клетка молочной железы. При эпителиальных изменениях мы можем наблюдать следующие изменения: пролиферация (увеличение количества клеток внутреннего эпителия молочных протоков), гиперплазия (эпителиальный слой в стенке протоков утолщается, иногда становится многослойным (в норме однослойным)), атипичная гиперплазия (иногда наблюдаются изменения формы и ядра клеток, что может увеличить риск развития рака). Разрастание волокнистой ткани в молочной железе (фиброз) - увеличение количества соединительной ткани (коллагеновой), что приводит к уплотнению молочных желез. Под микроскопом мы видим, что эпителиальная ткань увеличена, стала многослойной, а фиброзная ткань состоит из плотных коллагеновых волокон. Мастопатия – это гистологически гормонально-зависимое заболевание, особенно нарушение баланса эстрогена и прогестерона. Поэтому результаты гистологического исследования оцениваются в сочетании с клиническими симптомами и результатами УЗИ.

Мастопатия проявляется в нескольких формах и классифицируется по гистологическим изменениям в молочной железе. Основными проявлениями мастопатии являются: фиброзная, кистозная, фиброзно-кистозная (наиболее распространенная), пролиферативная и атипичная мастопатия.

Мастопатия фиброзного типа – это доброкачественное гормонально-зависимое заболевание молочных желез, характеризующееся избыточным развитием соединительной ткани (фиброзной ткани). Это распространенная форма мастопатии, чаще встречающаяся у женщин в возрасте 20-50 лет. Основной причиной фиброзной мастопатии являются гормональные нарушения. При этом:

1. Повышение уровня эстрогена (гиперэстрогения)
2. Дефицит прогестерона
3. Наблюдается повышение уровня пролактина.

Фиброзно-кистозная мастопатия или фиброаденоматоз – доброкачественное заболевание молочных желез, при котором образуются узлы и кисты в тканях органа. Основной причиной такого заболевания врачи считают гормональные нарушения в организме, а именно — дисбаланс эстрогена, прогестерона и эстрадиола. В результате в молочной железе происходит расстройство пролиферации и регрессии соединительной и эпителиальной ткани. По статистике, фиброзно-кистозная мастопатия обнаруживается у 50% женщин в возрасте от 30 до 50 лет. Своевременное обращение к специалисту и лечение заболевания может предотвратить развитие осложнений, среди которых встречается злокачественное перерождение новообразований. Факторы риска ФКМ:

Раннее наступление менструаций

Позднее наступление менопаузы

Также отмечено, что ФКМ чаще встречается у женщин с депрессией, выраженной тревожностью и переживающих стрессовые ситуации

Кистозная мастопатия - это тип мастопатии, характеризующийся образованием кист в молочных железах (груди). Киста - это заполненная жидкостью полость, которая возникает вследствие расширения протоков молочной железы или гормональных изменений в тканях. Кистозную болезнь молочных желез стали изучать более 180 лет назад. Впервые их в своих работах описал A. Cooper (1829). Он именовал все опухоли, содержащие жидкость, термином «гидатида». Эволюция способов лечения кист молочной железы отражает этапы развития маммологии в целом и насчитывает более века. Вопрос о лечении кистозной мастопатии до

настоящего времени остается спорным и часто окончательная тактика определяется лишь во время хирургического вмешательства. Лечение кистозной мастопатии зависит от размера, количества и симптомов кисты:

- Маленькие и безвредные кисты
- Большие или болезненные кисты
- Лекарственные средства

В зависимости от состояния пациентов, поступивших с кистозной мастопатией, мы можем назначить препараты прогестерона. Гормональный фон при кистозной мастопатии выглядит следующим образом:

- Эстрогены (эстрадиол, эстрон) → стимулируют рост эпителиальных клеток в молочной железе, усиливают накопление жидкости в молочных протоках и строме → создают условия для образования кист.
- Дефицит прогестерона → отсутствие тормозного механизма против действия эстрогена → развитие гиперплазии и кистозных изменений в тканях.

Наше применение препаратов прогестерона приводит к следующим изменениям:

- снижает экспрессию рецепторов эстрогена в молочной железе и останавливает увеличение этих кист.
- тормозит секрецию пролактина в гипофизе, что приводит к снижению эффекта пролактина и замедлению накопления жидкости в кистах.
- активирует запрограммированную клеточную гибель (апоптоз) эпителиальных клеток молочных желез. Это приводит к потере избыточных клеток и уменьшению гиперплазии.
- ингибирует действие эстрогена, задерживающего натрий и воду. Это уменьшает накопление жидкости в строме и кистах, облегчая отек и боль.

Заключение. Мастопатия - это заболевание, вызванное нарушением гормонального баланса в молочных железах у женщин, характеризующееся преимущественно доброкачественными изменениями. К его основным гистологическим признакам относятся фиброз (разрастание соединительной ткани), кистоз (образование кист) и эпителиальная гиперплазия (разрастание клеток внутри канала). Мастопатия проявляется болью, отеком, плотностью и дискомфортом в предменструальном периоде. Поэтому ранняя диагностика и постоянное наблюдение всегда важны.

Кистозная мастопатия - доброкачественная дисплазия молочных желез, в патогенезе которой ведущее место занимает гормональный дисбаланс, в частности гиперсекреция эстрогенов и недостаточность прогестерона.

Пролиферативный эффект эстрогенов проявляется гиперплазией эпителиальных клеток молочных желез и скоплением жидкости в строме, в результате чего формируются кистозные изменения. Особое значение в консервативном направлении лечения имеют препараты прогестерона. Их биохимические эффекты включают:

- торможение пролиферативных процессов путем снижения экспрессии рецепторов эстрогенов;
- ограничение скопления жидкости в стромальных и кистозных полостях в результате снижения секреции пролактина;
- снижение избыточного роста клеток за счет активации механизмов апоптоза;
- подавление воспалительных реакций в ткани железы путем ингибирования медиаторов воспаления.

PRAGMATIK TO‘SIQNI YUZAGA KELTIRUVCHI LINGVISTIK OMILLAR

Mirobidova Nilufar Murodjon qizi
O‘zMU 2-kurs tayanch doktoranti

Ma’lumki, har qanday muloqot-aloqa kommunikativ maqsaddan (illokutiv akt) va nutqiy ta’sir qilish (perlokutiv akt)dan iborat bo‘ladi. Ya’ni so‘zlovchi o‘z fikrini ifoda etar ekan, tinglovchi bilan kommunikativ aloqaga kirishish maqsadida bo‘ladi. Yoki unga o‘z nutqi orqali nutqiy ta’sir etish istagi bilan chegaralanadi. Pragmatik to‘siq implikatsiya ya’ni yashirin ma’no tashuvchi birliklar qatoridan o‘rin egallagan. Uning implikativligi, asosan, tinglovchi uchun noma’lum bo‘lishi bilan ifodalanadi. Muloqot jarayonida ma’lum omillar ta’sirida pragmatik to‘siq hosil bo‘ladi va bu tinglovchi ongida berilayotgan axborot ko‘lamini kichraytirib, kamaytirib, xiralashtirib qo‘yadi. Yoki umuman hech qanday ma’no anglatmasligi ham mumkin. Shu sababli pragmatik to‘siq hodisasini implikator birlik sifatida olishimiz maqsadga muvofiqdir. Jahon tilshunosligida so‘ngi yillarda ilmiy paradigmalar almashinuvi yuz berib, endi tilshunoslar diqqat markaziga antroposentrik paradigma chiqdi. O‘tgan asr oxirlarida antroposentrik tilshunoslikning yo‘nalishlaridan biri sifatida pragmalingvistika rivojlandi. Yuqorida ta’kidlaganimizdek, lingvistik pragmatika til birliklarining nuqt vaziyati, konteks, til egalarining nutq obybekti haqidagi umumiy bilimlari kabi qator omillar bilan yuzaga chiqadigan imkoniyatlarini o‘rganadigan zamonaviy tilshunoslik yo‘nalishidir. Biz ushbu ishimizda pragmatik to‘siq hodisasini tahlil etarkanmiz, uni keltirib chiqaruvchi omillarni aniqlash, ularning tildagi, madaniyatdagi tutugan

o‘rnini tahlil etishni maqsad qilib qo‘yganmiz. Lisoniy va nolinsoniy sabablar ta‘sirida yuzaga chiquvchi pragmatik to‘siqni o‘zbek tili tashuvchilari nutqi misolida taqdqiq etish pragmalingvistika uchun qimmatli nazariy bilimlar berishi shubhasiz.

O‘zbek tilshunosligida pragmatik tadqiqotlar M.Hakimov , Sh. Safarov , D.E.Lutfullayeva, D.S.Xudoyberganova , M.Qurbonova tadqiqotlarida o‘z aksini topgan bo‘lsa, jahon adabiyotida V.V.Gelgard , L.A.Kiseleva, tomonidan batafsil yoritildi. Pragmatik to‘siq nafaqat pragmalingvistika yo‘nalishi tarkibida, balki madaniyatlararo muloqot, tarjimashunoslik kabi bir qancha fan sohalari doirasida tadqiq etilmoqda.

Yuqorida pragmatik to‘siq muammosining o‘rganilish darajalarini ko‘rib chiqdik. Su ilmiy izlanish va tadqiqotlarga tayangan holda biz ham pragmatik to‘siqni yuzaga keltiruvchi omillarni ikkiga bo‘lib o‘rganishga qaror qildik. Bular : pragmatik to‘siqni yuzaga keltiruvchi lingvistik omillar va pragmatik to‘siqni yuzaga keltiruvchi ekstralingvistik omillar. Nutq jarayonida so‘zlovchi nutqidagi fonetik-fonologik yoki grafik kamchiliklar. Ba’zan suhbat jarayonida shunday holatlar bo‘ladiki, ular natijasida tinglovchi fikrni aniq va ravshan anglab ololmaydi. Masalan, suhbatdoshingiz qaysidir tovushni noto‘g`ri talaffuz qilganda, tushunarsiz holat yuzaga chiqishi yoki gapdagi nutqiy akt to‘liq anglashilmasligi mumkin, qaysidir holatlarda bu kulguli vaziyatlar yuzaga chiqishiga ham sabab bo‘ladi. Masalan, hozirgi kun globallashuv davrida internet tarmog`ida kimlarningdir mashina markalari yoki brend nomlarining noto‘g`ri talaffuzi ko‘plab yumoristik videolavhalar yaratilishiga sabab bo‘lmoqda. Bularni pragmatik to‘siqni aynan orfoepik me`yor buzilishi natijasi o‘laroq namoyon bo‘lishini ko‘rishimiz mumkin. Shuni ta’kidlash joizki, muloqotdagi bundan kommunikativ to‘siqlar aksar hollarda yosh bolalar yoki o‘zbek tilini xorijiy til sifatida o‘rganayotgan shaxslar tomonidan uchratishimiz mumkin.

Bundan tashqari, tilimizga yangi kirib kelgan so‘zlar (neologizmlar), slenglar, arxaik va tarixiy so‘zlarni ishlatish ham tinglovchi tafakkurida pragmatik to‘siqni keltirib chiqarishi mumkin. Masalan, slenglarni oladigan bo‘lsak, slenglar, asosan, yoshlar nutqida kuzatilishi bilan ajralib turadi. Muayyan sotsial guruhlar, jamoalar, ba’zi kasb egalari o‘rtasida kuzatilishi mumkin bo‘lib, o‘ziga xos emotsional-ekspressivlikka ega so‘zlardir. Jonli til iste’molchilari tomonidan faol qo‘llanilib, jamiyatdagi yangiliklar, o’zgarishlar ta’sirida kelib chiqib namoyon bo‘ladi va keng omma uchu har doim ham tushunarli bo‘lavermaydi. «+Sleng tushuniladi, ammo tushuntirib berilishi qiyin. Slenglar o‘ziga xos yangi so‘zlarni

bizga namoyon qiladi. » 39. Hozirgi kunda yoshlar orasida qo‘llanib kelinayotgan ba’zi slenglar katta yosh auditoriyasi uchun pragmatik to‘siq keltirib chiqarishi tabiiy. Ularga misol qilib « yaxladi » imtihondan o‘ta olmaslik ; «layfhack» biror ishning oson yechimi ; « yangilikning iti yoki biri » zo‘r yangilik ; «jirafa » kech tushunadigan ; «olmaxon» nozlanadigan qiz ; « sigir » qizlarga ko‘p pul sarflaydigan yigit ; « pilesos » dasturxondagi barcha narsani tez yeydigan ; «kompot bo‘lmoq» maftun bo‘lish kabi slenglarni keltirishimiz mumkin.

Ta’kidlaganimizdek, pragmatik to‘siq nafaqat og`zaki nutqda, balki yozma nutqda ham yuzaga chiqishi mumkin. Bunga bir qancha faktorlar sabab bo‘lishi mumkin. Suvashib, chaplanib ketgan yozuvlar, tushunarsiz shriftda yozilgan yozuvlar, o‘ta hunuk yozilgan xat, imlo qoidalariga rioya qilmaslik ham adresat tomonidan nutq kerakli shaklda tushunilmasligiga sabab bo‘ladi.

Pragmatik to‘siq hodisasi lingvistik pragmatikaning markaziy hodisalaridan biri bo‘lib, u nutq jarayonida ya’ni so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi muloqot paytida yuzaga chiqadi, asosan. Muloqotning asosiy shartlari tinglovchi va so‘zlovchi ishtirok etishi, ma’lum bir makonda, ma’lum bir zamonda suhbat sodir bo‘lishi kerakligi barchamizga ma’lum. Shundan kelib chiqqan holda, pragmatik to‘siq ifodaning shakliy hosil bo‘lishi bilan bog‘liq hodisa sifatida qaraladi. Ayniqsa, nutq ishtirokchilari lisonida va tasavvurida olam va til bilimlari orasidagi farqda yaqqol ko‘zga tashlanadi, o‘zini namoyon qiladi. Tilshunos M.Hakimov “Pragmatik to‘siqlar ham implikativ mazmun ko‘rinishlaridan biridir, u faqat tinglovchi uchun ma’lum bo‘lishi bilan ajralib turadi. Pragmatik to‘siq ham implikativ mazmun doirasiga kiritiladi. Biroq matn mazmunining anglanishida paydo bo‘luvchi pragmatik to‘siqni tagma’nodan farqlash lozim” degan fikrni bildirib o‘tgan. 40 Ushbu fikrlarga qo‘shilgan holda shuni ta’kidlaymizki, tagma’no va presuppozitsiya ma’lum maqsad yo‘lida ifodalanib, tagma’no matnning butun boshli mazmunidan kelib chiqib aniqlanadi. Shunga ko‘ra implikatsiya yaratadi. Presuppozitsiyada ham yashirin ma’no bo‘ladi, ammo gap tarkibida aynan shu ma’noni ifodalab keluvchi lisoniy birlik mavjud bo‘ladi (so‘z, birikma, yordamchi so‘zlar va hk). Pragmatik to‘siq ulardan farqli ravishda so‘zlovchining shaxsi, dunyoqarashi, tafakkuri, til imkoniyatlari, nutq imkoniyatlari bilan bog‘liq tarzda namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Sharafiddinov O. Adabiyot tildan boshlanadi. Toshkeent., Adabiyot va san’at, 1987.

[39] Bultakova D. O`zbek yoshlari nutqidagi slenglar. Problems of research and education of the uzbek language. 1. Toshkent.2022. 157-bet

[40] Ҳакимов М. Ўзбек прагмалингвистикаси асослари. – Тошкент: Академнашр, 2013. – Б. 126;

2. Чернигова. И.В. Нейтрализация коммуникативно-прагматических помехв тексте издательского предисловия к французским художественным произведениям XVI-XVII веков, ВЕСТНИК ИРГТУ №2 (26) 2006
3. Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990.- С.493
4. W. Betz, Zur Überprüfung des Feldbegriffs. «Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung», 1953, 71.
5. Киселева Л.А. Вопросы теории речевого воздействия. – Л, 1978, 135-136.

OG‘IZ BO‘SHLIG‘I SHILLIQ QAVATI KASALLIKLARI

Valiyeva Moxigul Baxodir qizi
Propedevtik stomatologiya kafedrasi

Annotatsiya. Og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavati (OBShQ) inson organizmining muhim himoya tuzilmasi bo‘lib, u mexanik, kimyoviy va biologik omillardan himoya qiladi. Shilliq qavat kasalliklari turli etiologik omillar ta’sirida — infeksion, allergik, travmatik yoki tizimli sabablar natijasida rivojlanadi. Ushbu maqolada og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavati kasalliklarining sabablari, turlari, klinik belgilari, diagnostikasi va davolash prinsiplari ilmiy asosda keng yoritilgan.

Kalit so‘zlar: og‘iz bo‘shlig‘i, shilliq qavat, stomatit, leykoplakiya, kandidoz, gepatit, tashxis, profilaktika.

Kirish. Og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavati — epiteliy va biriktiruvchi to‘qimalardan tashkil topgan murakkab tuzilma bo‘lib, u nafaqat mexanik himoya, balki immunologik va metabolik funksiyani ham bajaradi. Shilliq qavat kasalliklari stomatologik patologiyalar orasida keng tarqalgan bo‘lib, ular bemorning umumiy sog‘lig‘iga, hayot sifatiga va nutq, yutish, chaynash funksiyalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

1. Etiologiyasi va patogenezi:

Og‘iz shilliq qavati kasalliklarining rivojlanishida quyidagi omillar muhim o‘rin tutadi:

Infeksion omillar: bakteriyalar (streptokokk, stafilokokk), viruslar (HSV-1, HPV), zamburug‘lar (Candida albicans);

Travmatik omillar: tish protezlari, o‘tkir tish qirralari, mexanik jarohatlar;

Allergik omillar: dori vositalari, tish pastalari, metall konstruksiyalar;

Tizimli kasalliklar: qandli diabet, anemiya, gepatit, immunodepressiv holatlar;

Gigiyenik va ekologik omillar: chekish, spirtli ichimlik, ifloslangan havo, vitamin yetishmovchiligi.

Patogenez jarayonida epiteliy hujayralarining regeneratsiya qobiliyati buziladi, mikrotsirkulyatsiya va immun javob pasayadi, natijada yallig‘lanish, eroziya va yaralar shakllanadi.

2. Shilliq qavat kasalliklarining asosiy turlari:

a) Stomatitlar — eng ko‘p uchraydigan guruh.

Kataral stomatit: og‘izda achishish, qizarish, shish, noxush hid.

Aftoz stomatit: og‘izda og‘riqli aftalar, tishlashda og‘riq kuchayadi.

Travmatik stomatit: mexanik shikastlanish natijasida lokal eroziya va og‘riq.

Kandidal stomatit (so‘zak): oq pardaning paydo bo‘lishi, qichishish, yonish hissi.

b) Leykoplakiya — shilliq qavat epiteliyining keratinlashuvi bilan kechadigan surunkali kasallik.

Sababi — chekish, spirtli ichimliklar, mexanik ta’sir, gormonal o‘zgarishlar. Malignizatsiya xavfi mavjud.

c) Lixenoid reaksiyalar (qizil yassi temiratki): og‘iz bo‘shlig‘ida oq chiziqli yoki to‘r ko‘rinishidagi dog‘lar bilan namoyon bo‘ladi. Autoimmun mexanizmga ega.

d) Virusli kasalliklar:

Gerpetik stomatit: lab, tanglay yoki til sohasida pufakchalar;

Papillomatoz: HPV bilan bog‘liq o‘simtalar;

Epstein–Barr virusi bilan bog‘liq o‘zgarishlar — immun yetishmovchilik fonida uchraydi.

e) Zamburug‘li kasalliklar:

Candida albicans sababli yuzaga keladi. Tilda, tanglayda oqish parda, achishish, qichishish bilan kechadi.

3. Klinik belgilari:

Shilliq qavatning qizarishi, shish;

Og‘izda achishish, og‘riq, yonish;

Eroziya, yara, oq yoki kulrang parda;

Og‘izdan noxush hid (halitoz);

Yutish, nutq, chaynashda og‘riq.

4. Diagnostika:

Diagnostika klinik ko‘rik, laborator va instrumental usullar asosida amalga oshiriladi:

Klinik tekshiruv (rang, shakl, lokalizatsiya, og‘riqlilik);

Mikroskopiya, sitologiya, bakteriologik ekmalar;

Serologik testlar (virusli infeksiyalar uchun);

Biopsiya va gistologik tahlil (leykoplakiya, o‘simtalar shubhasida);

Allergik testlar.

5. Davolash prinsiplari:

Sababga yo‘naltirilgan davolash: infeksiyaga qarshi (antibiotik, antivirus, antifungal vositalar), allergenni bartaraf etish;

Mahalliy muolajalar: antiseptik eritmalar (xlorheksidin, miramistin), og‘riqni kamaytiruvchi gel va malhamlar;

Immunoterapiya: vitamin komplekslari (A, E, C), immunomodulyatorlar

Gigiyenik muolajalar: og‘iz bo‘shlig‘i tozaligi, yengil parhez, tirnash xususiyati beruvchi mahsulotlardan voz kechish;

Fizioterapiya: lazer terapiya, ultratovush, UVCh.

Profilaktika:

Og‘iz gigiyenasiga qat’iy rioya qilish;

Chekish va spirtli ichimliklardan voz kechish;

Stress va immunitet pasayishiga yo‘l qo‘ymaslik;

Sog‘lom ovqatlanish (vitamin A, E, B guruhlariga boy mahsulotlar);

Tish shifokorida profilaktik ko‘rikdan yiliga kamida ikki marta o‘tish.

Xulosa:

Og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavati kasalliklari stomatologik amaliyotda keng tarqalgan va ko‘p omilli patologiyalar hisoblanadi. Ularning kelib chiqishida umumiy va mahalliy omillar birgalikda ta’sir etadi. Erta tashxis, kompleks davolash va muntazam profilaktika orqali og‘ir asoratlarning, shu jumladan malignizatsiyaning oldini olish mumkin. Shuning uchun shifokor-stomatologlarning asosiy vazifasi — shilliq qavat kasalliklarini erta aniqlash, bemorlarga gigiyena va sog‘lom turmush tarzi haqida to‘g‘ri tavsiyalar berishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mamedov A.A. Og‘iz shilliq qavati kasalliklari diagnostikasi va davolash asoslari. Toshkent, 2022.
2. Scully C. Oral and Maxillofacial Medicine: The Basis of Diagnosis and Treatment. Elsevier, 2020.
3. Axmedova Z., “Og‘iz bo‘shlig‘i kasalliklarida immunitetning o‘rni”, O‘zbekiston stomatologiyasi jurnali, 2023.
4. Neville B.W., Damm D.D., Oral and Maxillofacial Pathology, 5th Edition, 2021.
5. WHO Oral Health Report, 2022.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI BOLALAR PSIXOLOGIYASI

Valiyeva Moxigul Baxodir qizi
Andijon davlat tibbiyot instituti
Propedevtik stomatologiya kafedrasi

Annotatsiya. Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi haqida habardor bo‘lishingiz mumkin.

Kalit so‘zlar: Bolalar psixologiyasi , ilmiy tadqiqotlar, psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishi, ma’rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy, psixik jarayon, insoniy munosabatlar.

Sog‘lom va barkamol avlodni voyaga yetkazish orzusi aynan mustaqillik bilan bog‘liq ezgu intilish bo‘lgani bois istiqlolning birinchi kunlaridan boshlab ini amalga oshirish eng ustivor vazifalarimizdan biri bo`lib kelmoqda. Ta’kidlash joizki, istiqlolning birinchi kunlaridan yurtimizda o‘sib kelayotgan yosh avlodni jamiyatning haqiqiy tayanchi va suyanchiga aylantirish masalasiga e’tibor kuchaytirilgan. Ammo shiddat bilan o'zgarib borayotgan davrdat bu sohadagi ishlami yaxshilash yoshlaming manfaatlarini ta’minlashga va huquqlarini himoya qilishga qaratilgam huquqiy bazani yanada takomillashtirish orqali yoshlarimiz uchun yangi imkoniyatlarni ochib berishni taqazo etmoqda.

Hozirgi davrda respublikamizda bosqichma-bosqich amalga oshirilib borilayotgan “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” talablaridan kelib chiqqan holda kasb-hunarga yo‘naltirish sohasida mavjud bo‘lgan ilmiy xulosalarni ta’lim islohotlari bosh maqsadidan kelib chiqqan holda qayta ko‘rib chiqish zaruriyati yuzaga kelmoqda.

Bolalar psixologiyasi — psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va alohida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli bolalar psixologiyasini ko‘pincha "Yosh psixologiyasi" deb ataydilar.

Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma’rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va h. k.) paydo bo‘lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilma-xil faoliyatning (o‘yinlar, o‘qish, mehnat) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o‘rganadi. Bolalar psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo‘llashning o‘ziga xos xususiyatlari bor. Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o‘rganishda ko‘ndalang, kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o‘tkaziladi.

Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o‘zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo‘lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat (longityud) da esa ma’lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko‘p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o‘z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat,qo'llab-quvvatlash, unga bo'lgan e'tiborlarini his qildirish. Mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan holatlar o'rgatiladi.

Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko'zgudagi sizning aksingiz.

Bolalar psixologiyasi 19-asr o‘rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqa boshladi. U pedagogika psixologiyasi, pedagogika, oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan chambarchas bog‘langandir. Uning ma’lumot va xulosalari yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun, umumiy psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonda Bolalar psixologiyasi masalalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Kichik maktab davri 6-7 yoshdan boshlanib to 9-10 yoshgacha davom etadi. Bu davrda bola u maktab o`quvchilariga qo`yiladigan xar xil talablar bilan tanishadi, fan asoslarini o`rganish uchun biologik va psixologik jixatdan tayyorlanadi.Uning psixikasi bilim olishga yetadigan darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o`tkirligi, ravshanligi, sofligi, aniqligi, o`zining qiziquvchanligi, ishonuvchanligi, xayolining yorqinligi, xotirasining kuchliligi, tafakkurning yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta’limiga tayyorlanyotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barkaror bo`ladi . Kichik maktab yoshidagi bolalarning asosiy faoliyati o`qish xisoblanadi. Bolaning maktabga borishi uning psixologik rivojlanishi va shaxsning shakllanishidagi o`rni nixoyatda katta. Bola o`quv faoliyatida o`qituvchi raxbarligi ostida inson ongining turli asosiy shakllari mazmunini egallaydi va insoniy an’analar asosida xarakat qilishni o`rganadi. O`quv faoliyatida bola o`z irodasini o`quv maqsadlariga erishish uchun mashq qildiradi. O`quv faoliyati boladan nutq, diqqat, xotira, tasavvur va tafakkurini kerakli darajada rivojlanishini talab etgan xolda, bola shaxsi rivojlanishi uchun yangi sharoitlarni yaratadi. Birinchi bor maktabga kelgan bola o`z atrofidagilar bilan psixologik jixatdan yangi munosabat tizimiga o`tadi. U o`zining xayoti tubdan o`zgarganini. Unga yangi majburiyatlar nafaqat xar kuni maktabga borish, balki o`quv faoliyati talablariga bo`ysunish xam

yuklatilganligini xis eta boshlaydi. Oila a’zolarining bola o`quv faoliyati, yutuqlari bilan qiziqayotganligi, shuningdek. uni nazorat qilayotganligi, unga qilinayotgan yangi shakllaridagi muomala munosabat uning ijtimoiy mavqei o`zgarganligini to`la xis etishiga, o`ziga nisbatan munosabatining o`zgarishiga asos bo`ladi. Kattalar bolalarni amaliy jihatdan o`z vaqtlarini tug`ri taqsimlash borasida yaxshi o`kish, o`ynash, sayr qilish va boshqa narsalar bilan shug`ullanishga o`rgatadilar. Demak, oilada bola u bilan xisoblashishadigan, maslaxatlashishadigan yangi bir o`rinni egallaydi. O`quvchining maktabdagi muvafaqiyati uning keyingi psixik rivoji va shaxsining shakllanishida to`lik ijobiy asos bo`ladi.

Bola insoniy munosabatlar tizimida xam aloxida o`rin egallayetganini, ota-onasi, yakinlari, atrofdagilar unga yesh boladek emas. Balki o`z vazifalari, majburiyatlari bor bo`lgan , uz faoliyat natijasiga kura xurmatga sazovor bo`lishi mumkin bo`lgan aloxida shaxs deb munosabatda bo`ladi lar. Buning natijasida bolaning uz-o`zidan oilasi, sinfi va boshka jamoalardagi uz urnini anglay boshlaganini kurish mumkin. Bu davrda bolaning "Men shuni xoxlayman" motividan "Men shuni bajarishim kerak" motivi ustunlik kila boshlaydi. Maktabda birinchi sinfga kelgan xar bir o`quvchida psixik zuriqish kuchayadi. Bu nafaqat uning jismoniy salomatligida balki xatti-xarakatida xam ya’ni ma’lum darajada qurquvni kuchayishi, irodaviy faollikning susayishida namoyon bo`ladi .

Bu davrga kelib bola atrofidagilar bilan uzaro munosabatda ma’lum bir natijalarga erishgan, o`zi xoxlayotgan narsalarni xamda, uz oilasida uz egallagan urnini anik biladigan bo`ladi .. Shuningdek u o`zini - o`zi boshkarish malakasiga ega bo`ladi , vaziyat va xolatga karab ish yurita oladi. Bu yoshdagi bolalar ularning xatti-xarakatlari va motivlari ularning uzlariga beradigan baxolariga karab "Men yaxshi bolaman" emas, balki bu xatti xarakatlar uzgalar kuz ungida kanday namoyon bulishiga karab baxolanishini tushuna boshlaydilar.

O‘ZBEKISTON UY-JOY BOZORIDA MOLIYAVIY PUFAK XAVFINI BAHOLASH INDEKSI VA RAQAMLI MONITORING TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI

Botirov Islombek Ulug‘bek o‘g‘li
“International School of Finance Technology and Science” instituti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: botirovislombek99@gmail.com
ORCID: 0009-0008-4781-2715

Annotatsiya. Ushbu tezisda O‘zbekiston uy-joy bozorida moliyaviy pufak xavfini baholash uchun maxsus Pufak Xavfi Indeksi (PXI) ishlab chiqish, uni raqamli monitoring tizimiga integratsiya qilish hamda uy-joy bozori beqarorligining bank tizimiga ta’siri masalalari kompleks tahlil amalga oshirildi. Shuningdek, tadqiqotda xalqaro tajribalar asosida (UBSning GREBI, IMF, BIS va Dallas Fed) metodologiyalariga asoslanib, price-to-income, price-to-rent subindekslari, ipoteka kreditlari o‘sishi kabi ko’plab indikatorlar tahlil qilish uchun qo‘llanildi.

O‘zbekiston uy joy bozorining o‘ziga xos xususiyatlari – urbanizatsiya, demografik o‘sish, ipoteka subsidiyalari va taklifning ortishi hisobga olindi. Shu bilan birga, potensial pufakning bank tizimiga ta’siri – muammoli kreditlar (NPL) ortishi, likvidlik (LCR), kapital yetarlilik koeffitsiyenti (CAR) pasayishi va yaqin yillardagi global va mintaqaviy iqtisodiy holatlarni inobatga olgan holda 2020-2025 yillar tahlili amalga oshirildi. Raqamli monitoring tizimini takomillashtirish orqali real vaqt rejimida xavfni aniqlash va bank tizimi barqarorligini ta’minlash choraları taklif etildi.

Kalit so‘zlar: Global real estate bubble index (GREBI) – xalqaro moliyaviy pufak xavfi indeksi, pufak xavfi indeksi (PXI), price-to-income (PI) –narx daromad nisbati, price-to-rent (PR) – narx daromad nisbati, none preforming loan (NPL) – muommoli kreditlar, capital adequacy ratio (CAR) – kapital yetarlilik koeffitsiyenti.

Abstract. In this thesis, a comprehensive analysis was conducted on the development of a special Bubble Risk Index (IRB) for assessing financial bubble risks in Uzbekistan's housing market, its integration into a digital monitoring system, and the impact of housing market instability on the banking system. Furthermore, based on international experiences (UBS GREBI, IMF, BIS, and Dallas Fed methodologies), numerous indicators such as price-to-income and price-to-rent subindices, as well as mortgage loan growth, were applied for analysis.

The unique characteristics of Uzbekistan's housing market-urbanization, demographic growth, mortgage subsidies, and increase in supply-were taken into account. At the same time, the impact of a potential bubble on the banking system-increase in non-performing loans (NPL), liquidity (LCR), decrease in capital adequacy ratio (CAR), and analysis of 2020-2025 considering global and regional economic situations in recent years - was carried out. Measures to detect risks in real-time and ensure banking system stability through improving the digital monitoring system were proposed.

Keywords: Global real estate bubble index (GREBI)-international financial bubble risk index, bubble risk index (PXI), price-to-income (PI)-price-to-income ratio, price-to-rent (PR)-price-to-rent ratio, non-performing loan (NPL)-non-performing loans, capital adequacy ratio (CAR)-capital adequacy ratio.

Аннотация. В данной тезисной работе проведен комплексный анализ разработки специального Индекса риска пузыря (ИРП) для оценки рисков финансового пузыря на рынке жилья Узбекистана, его интеграции в систему цифрового мониторинга, а также влияния нестабильности рынка жилья на банковскую систему. Кроме того, в исследовании на основе международного опыта (методологий GREBI UBS, IMF, BIS и Dallas Fed) применены многочисленные индикаторы, такие как субиндексы price-to-income, price-to-rent, рост ипотечных кредитов и другие для анализа.

Уникальные характеристики рынка жилья Узбекистана - урбанизация, демографический рост, субсидии на ипотеку и увеличение предложения - были учтены. В то же время, влияние потенциального пузыря на банковскую систему - рост проблемных кредитов (NPL), ликвидность (LCR), снижение коэффициента достаточности капитала (CAR) и анализ 2020-2025 годов с учетом глобальных и региональных экономических ситуаций в последние годы - было проведено. Предложены меры по выявлению рисков в реальном времени и обеспечению стабильности банковской системы путем совершенствования системы цифрового мониторинга.

Ключевые слова: Global real estate bubble index (GREBI)-международный индекс риска финансового пузыря, индекс риска пузыря (PXI), price-to-income (PI) — соотношение цены к доходу, price-to-rent (PR) - соотношение цены к аренде, non-performing loan (NPL) - проблемные кредиты, capital adequacy ratio (CAR) - коэффициент достаточности капитала.

Kirish. So‘nggi o‘n yilliklarda jahon moliya tizimida kuzatilayotgan chuqur transformatsion jarayonlar, xususan, aktivlar narxlarining keskin o‘sishi va ularning real iqtisodiy fundamentallardan uzilishi bilan bog‘liq moliyaviy pufaklar (financial bubbles) masalasi makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim

ilmiy-amaliy muammo sifatida maydonga chiqdi. Ayniqsa, uy-joy bozori bilan bog‘liq moliyaviy pufaklar tarixan eng xavfli va tizimli xatarlar manbai sifatida e’tirof etilib, 2008–2009 yillardagi global moliyaviy inqiroz ushbu jarayonlarning bank tizimi va real sektor uchun qanchalik jiddiy oqibatlarga olib kelishini yaqqol namoyon etdi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, AQShda subprime ipoteka kreditlari bozorining izdan chiqishi, Yevropa davlatlarida (Ispaniya, Irlandiya) ko‘chmas mulk narxlarining sun’iy ravishda oshishi, Xitoy va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida urbanizatsiya fonida uy-joy bozorining haddan tashqari qizishi moliyaviy sektor barqarorligiga sezilarli bosim o‘tkazgan. Shu boisdan, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF), Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS), Jahon banki hamda yetakchi markaziy banklar tomonidan uy-joy bozorida pufak xavfini erta aniqlash va monitoring qilish bo‘yicha turli indikatorlar va indekslar ishlab chiqilgan.

Xususan, UBS tomonidan ishlab chiqilgan Global Real Estate Bubble Index (GREBI), Dallas Federal Rezerv bankining uy-joy narxlari fundamental modeli, BISning kredit-tsikl yondashuvi hamda IMFning makroprudensial baholash metodologiyalari xalqaro miqyosda keng qo‘llanilmoqda. Ushbu yondashuvlarda price-to-income, price-to-rent, kreditlarning YAIMga nisbati, ipoteka kreditlari o‘sish sur’ati kabi indikatorlar asosiy signal beruvchi omillar sifatida qaraladi.

1-rasm. AQSh uy-joy bozori narxlari indeksi (S&P/Case-Shiller U.S. National Home Price Index), 1987–2024 yillar.

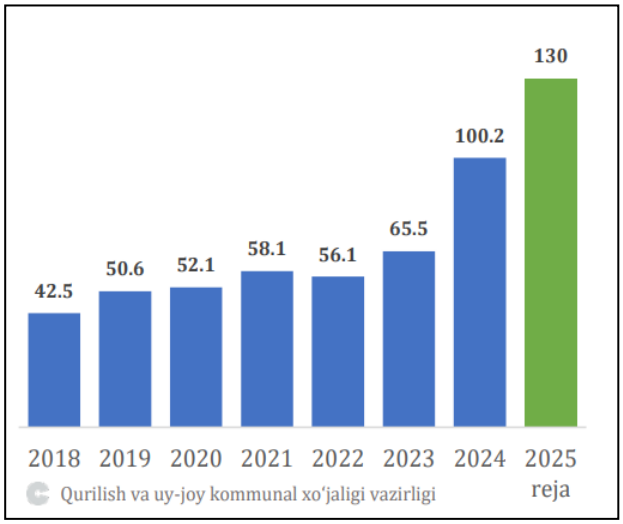
1-grafik rasm ma’lumotlari asosida AQSh milliy uy-joy narxlari indeksi (2000-yil yanvar oyidagi qiymati 100 ga tenglashtirilgan) dinamikasi ko‘rsatilgan.1987–2000 yillarda narxlar barqaror, o‘rtacha sur’atda o‘sgan. 2000–2006 yillarda keskin tezlashuv kuzatilgan — bu davr klassik “uy-joy pufagi”

(housing bubble) deb baholanadi, chunki narxlar daromadlar, ijaradan o‘sishidan ancha oldinda ketgan edi. 2007–2012 yillarda pufak yorilib, narxlar 35% ga tushib ketgan — bu 2008 yilgi global moliyaviy inqirozning asosiy sabablaridan biri bo‘lgan (grafikdagi kulrang soyali hududlar - NBER belgilagan retsessiya davrlari). 2012 yildan boshlab narxlar qayta tiklana boshlagan, 2020-yildan keyin esa pandemiya davridagi past foiz stavkalari, masofaviy ish va migratsiya oqimlari ta’sirida juda tez o‘sish kuzatilgan. 2022–2024 yillarda indeks avvalgi 2006-yilgi cho‘qqidan ancha oshib ketgan. Bu traektoriya AQSh uy-joy bozorida hozirgi vaqtda yuqori pufak xavfi mavjudligini ko‘rsatuvchi muhim indikator hisoblanadi.

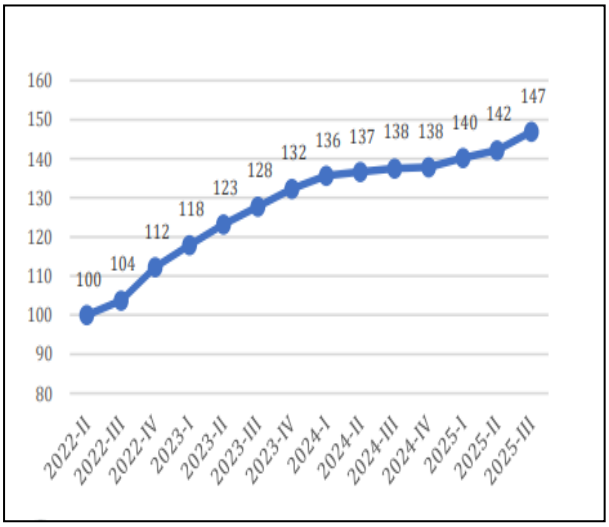
Narxlarning so‘nggi yillardagi o‘sishi ko‘plab mamlakatlarda (Kanada, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Buyuk Britaniya, Skandinaviya davlatlari) kuzatilgan tendensiyalarga o‘xshash bo‘lib, xalqaro miqyosda ham uy-joy bozorida ortiqcha qizib ketish (overvaluation) va potensial tuzatish (correction) xavfini aks ettiradi.

Asosiy qism. So‘nggi yillarda O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli islohotlar, moliya sektorining liberallashuvi va bank tizimining faol kreditlash siyosati fonida uy-joy bozori alohida ahamiyat kasb etmoqda. 2017 yildan boshlab ipoteka bozorini rivojlantirish, uy-joy qurilishi hajmini oshirish, aholining turmush sharoitlarini yaxshilash maqsadida davlat tomonidan bir qator institutsional va moliyaviy mexanizmlar joriy etildi. Jumladan, ipoteka kreditlari bo‘yicha foiz stavkalarini subsidiyalash, yangi turar-joy massivlari qurilishi, xususiy qurilish kompaniyalarini qo‘llab-quvvatlash uy-joy bozorida talab va taklifning jadal o‘sishiga olib keldi.

Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, 2018–2024 yillar davomida O‘zbekistonda ipoteka kreditlari hajmi qariyb 4–5 barobarga oshib, bank kredit portfelida ipoteka kreditlarining ulushi 10–12 foizdan 30 foizga yaqin darajaga yetdi. Mazkur davrda uy-joy narxlari o‘sish sur’atlari ayrim hududlarda aholining real daromadlari o‘sishidan sezilarli darajada yuqori bo‘ldi. Jumladan, Toshkent shahrida uy-joylarning o‘rtacha kvadrat metr narxlari 2018–2024 yillarda 120–150 foizga oshgan bo‘lsa, aholining real daromadlari shu davrda 45–55 foiz atrofida o‘sdi. Yirik viloyat markazlarida ham uy-joy narxlarining yillik o‘sish sur’ati o‘rtacha 15–25 foiz diapazonda shakllanib, real daromadlar o‘sish sur’atidan ustun bo‘ldi (2 rasm).

2-rasm. O‘zbekistonda uy joy qurilishi ko‘rsatkichi 2018-2025 yillar kesimida

3-rasm. Uy joy indeksi (choraklik).

Manba: Muallif tomonidan Ipotekani qayta moliyalashtirish tashkiloti va Qurilish va uy-joy kommunal xo’jaligi vazirligi hisobotlari asosida tayyorlandi.

Ushbu nomutanosiblik uy-joy bozorida narxlarning fundamental omillardan qisman uzilishi ehtimolini kuchaytirib, moliyaviy pufak xavfi mavjudligi haqidagi ilmiy bahs-munozaralarni yanada dolzarb holatga keltirmoqda.

Biroq O‘zbekiston uy-joy bozorini baholashda faqat klassik indikatorlarga tayangan holda xulosa chiqarish yetarli emas. Mamlakatimiz uy joy bozorining o‘ziga xos xususiyatlari – yuqori demografik o‘sish sur’atlari, urbanizatsiya jarayonlarining faollashuvi, ichki migratsiya, davlat ishtirokidagi ipoteka dasturlari va uy-joy qurilishida taklifning keskin kengayishi uy-joy narxlarining shakllanish mexanizmini boshqa davlatlardan sezilarli darajada farqlantiradi. Shu sababli, xalqaro metodologiyalarni bevosita ko‘chirish emas, balki ularni mahalliy sharoitga moslashtirish zarurati yuzaga keladi.

Uy-joy bozorida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan moliyaviy pufakning bank tizimiga ta’siri alohida e’tibor talab qiladi. Chunki ipoteka kreditlari bank aktivlari tarkibida muhim ulushni egallaydi. Uy-joy narxlarining keskin pasayishi yoki iqtisodiy shoklar sharoitida qarz oluvchilarning to‘lov qobiliyati yomonlashishi natijasida muammoli kreditlar (NPL) hajmining oshishi ehtimoli yuqori bo‘ladi. Bu esa banklarning likvidlik ko‘rsatkichlari (LCR), kapital yetarlilik (CAR) va umumiy moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ayniqsa, 2020 yildan keyingi davr – COVID-19 pandemiyasi, global inflyatsiya bosimi, foiz stavkalarining xalqaro miqyosda oshishi, geosiyosiy noaniqliklar sharoitida bank tizimi va uy-joy bozori o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik yanada kuchaydi. Ushbu omillar O‘zbekiston uchun ham tashqi shoklar orqali

makroiqtisodiy xatarlarni oshiruvchi omil bo‘lib xizmat qildi. Shu bois, 2020-2025 yillar kesimida uy-joy bozoridagi moliyaviy xavflarni bank tizimi barqarorligi bilan bog‘liq holda chuqur tahlil qilish ilmiy va amaliy jihatdan muhim hisoblanadi.

Xulosa. Ushbu tezisda O‘zbekiston uy-joy bozorida moliyaviy pufak xavfini baholashning zamonaviy mexanizmlari – maxsus Pufak Xavfi Indeksi (PXI) ni ishlab chiqish, uni raqamli monitoring tizimiga integratsiya qilish hamda bozor beqarorligining bank tizimiga ta’siri masalalari kompleks va chuqur tahlil etildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 2020–2025 yillar davomida O‘zbekiston uy-joy bozori misli ko‘rilmagan o‘sishni boshdan kechirgan bo‘lib, ipoteka kreditlarining kengayishi, urbanizatsiya va demografik bosim narxlarning keskin ko‘tarilishiga olib kelgan.

Takliflar. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan Pufak Xavfi Indeksini (PXI) rasmiy makroprudensial ko‘rsatkich sifatida qabul qilish tijorat banklariga doimiy ipoteka kreditlari borasida tahlillarini amalga oshirib boorish,

Real vaqt rejimida ma’lumotlar yig‘ish uchun milliy raqamli monitoring platformasini (ochik dashboard) yaratish, Davlat statistika qo‘mitasi, ko‘chmas mulk platformalari va banklar bilan API integratsiyasini ta’minlash.

Bank tizimida uy-joy pufagi xavfini kamaytirish maqsadida ipoteka kreditlashda qat’iy prudensial chegara qo‘yish (LTV ≤80%, DTI ≤40%) va stress-testlarni muntazam va kuchaytirilgan holda o‘tkazish.

Xalqaro metodologiyalarni (UBS GREBI, IMF va Dallas Fed modellarini) mahalliy sharoitga moslashtirgan holda empirik tadqiqotlarni davom ettirish hamda milliy uy-joy narxlari va fundamental qiymatlar bazasini shakllantirish.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, O‘zbekiston uy-joy bozori 2025 yilda barqaror traektoriyaga o‘tmoqda, ammo doimiy monitoring va moslashtirilgan siyosat choralarisiz kelajakdagi xavflar istisno etilmaydi. Raqamli texnologiyalardan keng foydalanish orqali bozor shaffofligini oshirish va moliyaviy inqirozlarning oldini olish mamlakat makroiqtisodiy barqarorligi uchun strategik ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. UBS Global Real Estate Bubble Index 2025. UBS Global Wealth Management, September 2025. URL: https://www.ubs.com/global/en/ wealth management/insights/global-real-estate-bubble-index. html
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Financial Stability Report for the First Half of 2025. Tashkent, November 2025.
3. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi (CERR). Uy-joy bozori tahlili va monitoringi, 2025 yil III chorak. Tashkent, 2025.

4. Makroiqtisodiy va hududiy tadqiqotlar instituti (MHTI). O‘zbekiston ko‘chmas mulk bozori hisoboti, 2023–2025.
5. Centre for Economic Research and Reforms. Real Estate Market of Uzbekistan: Analysis and Outlook. 2025. URL: https://cbu.uz/upload/iblock/132/ 10l3j17ds1r3ifee5kn93vs8w7wgnxzc/Real-Estate-Market-of-Uzbekistan.

ESP DARSLARIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

G ‘ulomova Begoyim Elmurod qizi
NamDChTI 1-kurs tayanch doktoranti
begoyimgulomova2306@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada English for Specific Purposes (ESP) darslarida talabalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish masalalari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kommunikativ yondashuv, autentik materiallardan foydalanish hamda interaktiv metodlarning samaradorligi o‘rganildi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari orqali taklif etilgan metodikaning amaliy natijalari yoritildi.

Kalit so‘zlar: ESP, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ yondashuv, autentik materiallar, tajriba-sinov.

Kirish. So‘nggi yillarda oliy ta’lim tizimida chet tillarini o‘qitish jarayoni talabalarni real kasbiy faoliyatga tayyorlashga yo‘naltirilmoqda. Ayniqsa, English for Specific Purposes (ESP) kurslari muayyan soha vakillari uchun ingliz tilida samarali muloqot olib borish kompetensiyasini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi41

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi til bilimlarini real nutqiy vaziyatlarda to‘g‘ri va maqsadga muvofiq qo‘llay olish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Ushbu kompetensiya grammatik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarni o‘z ichiga oladi.42 Shu sababli ESP darslarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi.

1. ESP va kommunikativ kompetensiya tushunchasining nazariy asoslari

ESP — bu talabalar ehtiyojlari va kasbiy yo‘nalishiga mos ravishda ishlab chiqilgan chet tilini o‘qitish tizimidir. ESP kurslarining mazmuni til strukturasi emas, balki uni qanday vaziyatlarda va qanday maqsadlarda qo‘llash bilan belgilanadi.43

41 Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes. Cambridge University Press.
42 Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching.
43 Dudley-Evans T., St John M. Developments in ESP. Cambridge University Press.

Kommunikativ kompetensiya esa tilni bilishdan ko‘ra uni faol qo‘llay olishni nazarda tutadi. Tadqiqotchilar fikriga ko‘ra, ESP darslarida kommunikativ kompetensiya kasbiy muloqot vaziyatlari orqali samarali shakllanadi.44

2. ESP darslarida kommunikativ yondashuvning o‘rni

Kommunikativ yondashuv ESP darslarida yetakchi metodik tamoyil hisoblanadi. Ushbu yondashuv talabalarni faol muloqotga jalb etish, ularning fikr bildirish va muammolarni muhokama qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.45

Rol o‘yinlari, munozaralar, prezentatsiyalar va kasbiy dialoglar kommunikativ yondashuvning asosiy shakllari hisoblanadi. Bunday mashg‘ulotlar orqali talabalar real ish muhitiga yaqinlashtirilgan vaziyatlarda til ko‘nikmalarini mustahkamlaydilar.

3. Autentik materiallar va interaktiv metodlar

ESP darslarida autentik materiallardan foydalanish talabalarning kasbiy terminologiyani tabiiy kontekstda o‘zlashtirishiga yordam beradi. Ilmiy maqolalar, hisobotlar, e’lonlar va audio-video materiallar til muhitini simulyatsiya qiladi.46

Interaktiv metodlar, jumladan, case study, juftlik va guruhda ishlash, muammoli vaziyatlar talabalarning mustaqil fikrlash va jamoada muloqot qilish kompetensiyasini rivojlantiradi.47

4. Tadqiqot metodikasi

Mazkur tadqiqot oliy ta’lim muassasasining 1-bosqich talabalari ishtirokida olib borildi. Tadqiqotda pedagogik kuzatuv, diagnostik testlar, tajriba-sinov ishlari va taqqoshlash metodlari qo‘llanildi.

Talabalar ikki guruhga ajratildi:

Nazorat guruhi – an’anaviy ESP mashg‘ulotlari asosida o‘qitildi;

Tajriba guruhi – kommunikativ yondashuv, autentik materiallar va interaktiv metodlar asosida tashkil etilgan ESP darslarida ishtirok etdi.

5. Tajriba-sinov ishlari va natijalar

Tajriba-sinov ishlari bir semestr davomida olib borildi. Tajriba guruhi talabalarida speaking va listening ko‘nikmalarining rivojlanish darajasi maxsus baholash mezonlari asosida tahlil qilindi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, tajriba guruhida kommunikativ kompetensiya ko‘rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan sezilarli darajada oshdi. Talabalar kasbiy vaziyatlarda fikr bildirish, savol-javob qilish va dialog olib borishda faolroq bo‘lishdi.

---

44 Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press.
45 Long M. Second Language Acquisition and Task-Based Learning.
46 Gilmore A. Authentic materials in language teaching.
47 Ellis R. Task-Based Language Learning and Teaching.

Xulosa.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ESP darslarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish kommunikativ yondashuv, autentik materiallar va interaktiv metodlar asosida tashkil etilganda yuqori samaradorlikka erishiladi. Ushbu metodika talabalarning kasbiy muloqotga tayyorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes. Cambridge University Press.
2. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching.
3. Dudley-Evans T., St John M. Developments in ESP. Cambridge University Press.
4. Richards J.C. Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press.
5. Long M. Second Language Acquisition and Task-Based Learning.
6. Gilmore A. Authentic materials in language teaching.
7. Ellis R. Task-Based Language Learning and Teaching.

РАЗРАБОТКА ЭФФЕКТИВНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ИЗВЛЕЧЕНИЯ ВОЛЬФРАМА ИЗ ЛЕЖАЛЫХ ХВОСТОВ ОБОГАТИТЕЛЬНОЙ ФАБРИКИ

Нематов. Ш.Б.
магистрант Ташкентского государственного технического университета имени Ислама Каримова г. Ташкент Узбекистан
@shaxboznematov717gmail.com

В Республике проводятся комплексные исследования по совершенствованию технологии обогащения вольфрамовых руд, разработка технологических схем переработки концентратов редких металлов и техногенных образований в виде кеков, шламов и хвостов установление закономерностей количественного распределения вольфрама по фракциям и научное обоснование эффективности применения процессов гравитационного обогащения является актуальной и востребованной.

С целью определения возможности доизвлечения полезных компонентов в середине 80-90 годов изучена технологическая проба из лежалых хвостов обогащения Ингичкинской обогатительной фабрики с содержанием WO3 0,11%. Исследовано, что вольфрамсодержащий продукт в виде CaWO4 (шеелит) является основным ценным компонентом в хвостах обогащения. В этих хвостах содержание цветных металлов довольно низкое и составляет: Pb

– 0,09-0,2; Cu - 0,02; Zn – 0,06-0,15%, золото и серебро в пробе не обнаружены. По результатам проведённых исследований выявилось, что для успешного извлечения WO3 потребуются значительные расходы на необходимое доизмельчение хвостов и по этому вовлечение их в переработку не эффективно.

Анализируя результаты разработанных технологических схем переработки хвостов обогатительных фабрик и лежалых отходов можно сделать вывод, что актуальной является разработка более эффективных методов извлечения вольфрама из хвостов обогатительной фабрики Ингичкинского рудоуправления. В данной работе для решения задач по разработке эффективной технологии извлечения WO3 из лежалых хвостов обогатительной фабрики Ингичкинского рудоуправления нами проведены исследования по следующей последовательности ведения технологических процессов. Вначале проведена классификация лежалых хвостов обогащения на крупную и мелкую фракцию для выделения вторичных отвальных хвостов в виде крупной фракции. А полученная мелкая фракция хвостов обогащения подвергается переработке на винтовом сепараторе, где она в голове технологического процесса выделяется во вторичные отвальные хвосты основной массы исходных хвостов и позволяет резко снизить нагрузку на последующие операции в технологической схеме переработки лежалых хвостов. Далее, полученный вольфрамовый продукт на отсадочной машине подвергается гравитационному обогащению с двумя перечистками и с получением чернового вольфрамового концентрата и отвальных хвостов. Для последующего получения гравитационного вольфрамового концентрата и отвальных хвостов черновой концентрат подвергают доводке на концентрационном столе.

После этого хвосты концентрационного стола и винтового сепаратора объединяли и подвергали к сгущению в сгустителе с центральным приводом, механическим классификатором, гидроциклоном и другими аппаратами. Слив сгущения потом направляли на стадию классификации в голову технологической схемы. А сгущенный продукт подвергали обогащению на винтовом сепараторе с получением вторичных отвальных хвостов и вольфрамового продукта, который нужно направлять на перечистку.

Таким образом, имеет место применение гравитационного метода обогащения лежалых хвостов Ингичкинской обогатительной фабрики, включающего в технологическую схему процессов отсадку с перечисткой и обогащение на концентрационном столе. К преимуществам разработанной технологической схемы обогащения относится простота ведения

технологических процессов, уменьшение расходов на обслуживание оборудования и получение высококачественного вольфрамового концентрата с высоким извлечением WO3.

Список литературы

1. Mutalova M.A., Khasanov A.A. «Improvement of Technology for Enrichment of Tungsten Concentrate from Cake of NPO Almalyksky MMC JSC by Gravitational Methods» // International Journal of Advanced Research in Science, Engineering and Technology Vol. 7, Issue 5, May 2020. – P. 13863-13868.
2. Муталова М.А., Хасанов А.А. «Разработка технологии извлечения вольфрама из отвальных хвостов НПО АО «Алмалыкский ГМК»». // Журнала «Universum: технические науки» Россия. Выпуск: 12(69) Декабрь 2019г. – С. 37-41.
3. Муталова М., Хасанов А. «Разработка технологии обогащения лежалых хвостов Ингичкинской фабрики» // Ўзбекистоннинг жтимоий-иқтисодий ривожланишида ёшларнинг ўрни. Мавзусидаги 4-анъанавий онлайин анжуман. Наманган -2020.70-73б.

REGULYATORLARNI LOYIHALASH VA TA’LIMDA NICHOLS DIAGRAMMASIDAN FOYDALANISH

Nurmuxammad Abdukarimov
Toshkent shahridagi Turin politexnika universiteti, Mashinasozlik texnologiyasi va aviakosmik muhandisligi kafedrasi katta o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada avtomatik boshqaruv tizimlarida Nichols diagrammasidan regulyatorlarni loyihalash va ta’lim maqsadlarida foydalanish masalasi ko‘rib chiqiladi. Nichols diagrammasining prinsiplari, xususan ochiq halqa sistemasining chastotaviy kuchaytirish/faza xususiyatlarini yopiq sistemaning ishlash ko‘rsatkichlari bilan bevosita bog‘lash qobiliyati batafsil tushuntiriladi. Bode diagrammasi (LACHX va LFCHX) asosidagi loyihalash usuli bilan Nichols diagrammasi asosidagi halqa shakllantirish (loop shaping) usuli taqqoslanib, ularning farqli jihatlari keltiriladi. Nichols diagrammasining ikkita asosiy afzalligi – ochiq sistema dinamikasini bitta grafikda ko‘rsatib, yopiq sistema sifatini baholash imkoniyati va talabalarga nazariy bilimlarni intuitiv tarzda yetkazish – misollar yordamida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: Nichols diagrammasi, Bode diagrammasi, ochiq va yopiq halqa sistemalari, halqa shakllantirish, chastotaviy tavsif, pedagogik uslub, boshqaruv tizimi.

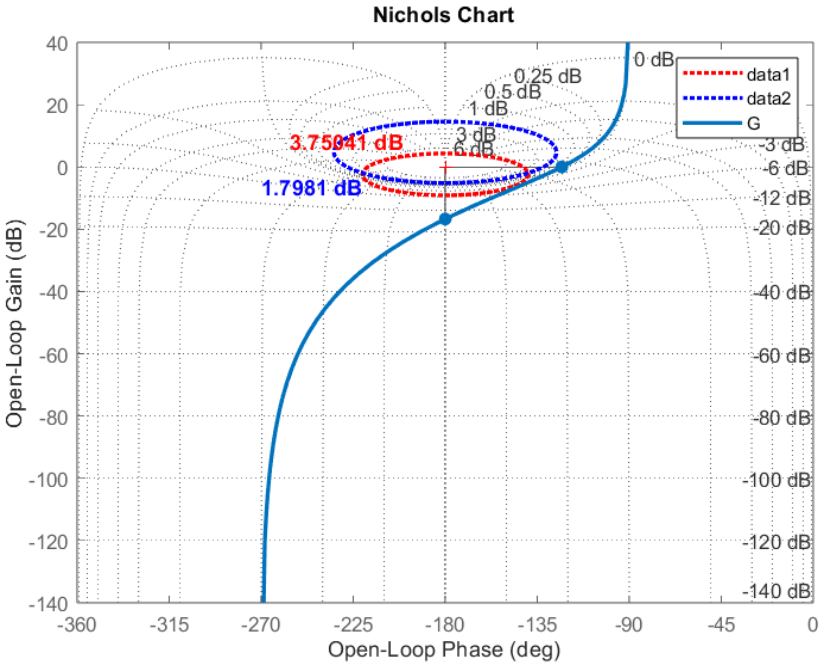
Kirish. Avtomatik boshqaruv tizimlarini loyihalashda chastotaviy tahlil va halqa shakllantirish usullari muhim o‘rin tutadi. An’anaviy ravishda, muhandislar Bode diagrammasi (amplituda-chastota va faza-chastota xarakteristikalari) orqali ochiq halqaning dinamik xususiyatlarini tahlil qilib, regulyator parametrlarini tanlaydilar. Bode diagrammasi o‘zining ko‘rgazmali qulayligi sabab talabalar o‘rtasida keng tarqalgan bo‘lsada, unda ochiq halqa xususiyatlarini yopiq halqa ishlashi bilan bog‘lash bevosita ko‘zga ko‘rinmaydi [1]. Yopiq tizimning barqarorligi va sifat ko‘rsatkichlarini Bode grafigidan chiqarish uchun qo‘shimcha analiz talab etiladi, bu esa o‘quvchilardan ma’lum bir tajriba va abstrakt fikrlashni talab qiladi.

Nichols diagrammasi esa 1947-yilda N.B. Nichols tomonidan taklif qilingan bo‘lib, Nyquist va Bode usullarining afzalliklarini o‘zida mujassam etgan grafik vositadir [4]. Nichols grafigida ochiq sistema kuchaytirishi (dB) vertikal o‘qda, faza burchagi (daraja) gorizontal o‘qda birlashtirilib, bir vaqtning o‘zida shu tekislikda yopiq halqa uzatish funksiyasining doimiy kattalik konturlari (M-doiralar) tasvirlanadi [2]. Bunday yondashuv ochiq halqa chastotaviy xarakteristikasi va yopiq halqa ishlash ko‘rsatkichlari (masalan, amplituda rezonans piki, barqarorlik zaxirasi va h.k.) orasidagi bog‘liqlikni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘rish imkonini beradi [4].

Hozirgi paytda Nichols diagrammasi kamroq qo‘llansa-da, u QFT (sonli bog‘lanish nazariyasi) kabi ilg‘or uslublarning asosi bo‘lib xizmat qiladi va ishonchli (robust) regulyatorlar loyihalashda markaziy o‘rin tutadi. Ushbu maqolaning maqsadi – Nichols diagrammasi yordamida regulyatorlarni loyihalash prinsiplari va uning ta’lim jarayonidagi foydasini o‘zbek tilida yoritib berish, shuningdek uni an’anaviy Bode diagrammasi bilan qiyoslab tahlil qilishdir.

Metodologiya. Nichols diagrammasining prinsipi: Nichols diagrammasida ochiq halqali sistema uzatish funksiyasining chastotaga bog‘liq faza va magnitudasi bitta dekart tekisligida keltiriladi. Bu grafiga maxsus Nichols chart deb ataluvchi shablon – yopiq halqa uzatish funksiyasining doimiy kattalik va faza konturlari (M va N doiralari) – chizilgan bo‘ladi. Ochiq halqa G(s) uzatish funksiyasining har bir ω chastotadagi nuqtasi (Gain, faza) ushbu tekislikda belgilansa, $M(s) = \frac{G(s)}{1+G(s)}$ yopiq halqa funksiyasining modulini $20log(|M(s)|)$ ko‘rinishda shu nuqtaga mos M-doira orqali o‘qish mumkin bo‘ladi. Boshqacha aytganda, Nichols diagrammasi ochiq halqa faza/kuchaytirishni o‘zgartirish orqali yopiq tizim qanday javob berishini bevosita ko‘rsatadi. Bu xususiyat halqa shakllantirishda juda qo‘l keladi – loyihalovchi ω chastotaning har bir qiymati uchun ochiq halqa egri chizig‘ining Nichols tekisligida qayerdan o‘tishini ko‘rib,

shu nuqtadagi yopiq tizim kuchaytirishini (masalan, rezonans pikini) darhol aniqlashi mumkin.

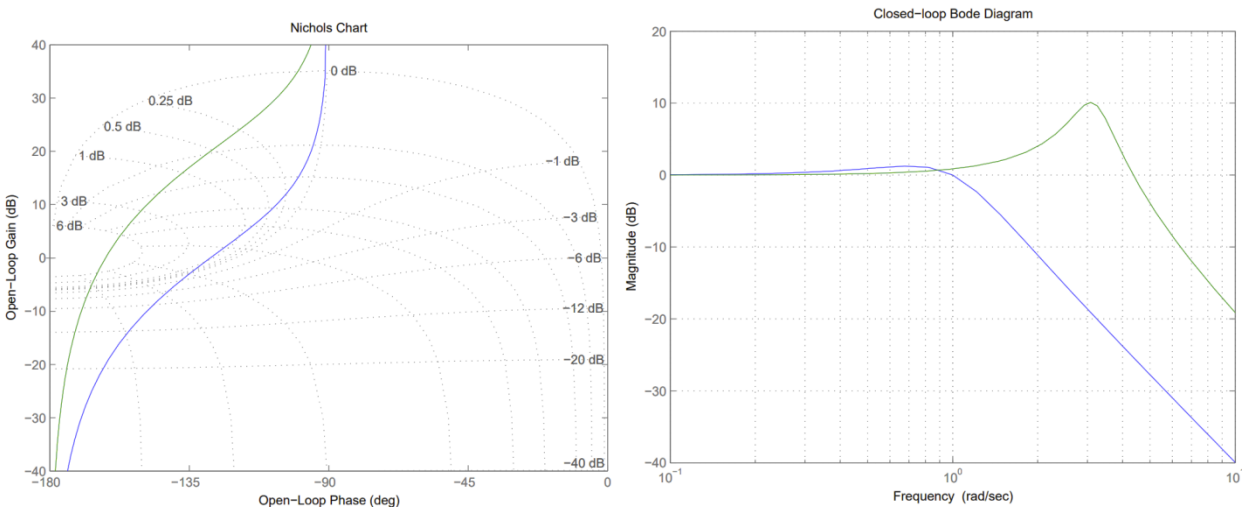

1-rasm. Nichols diagrammasida ikki xil ochiq halqa trayektoriyasining yopiq halqa rezonans piklari taqqoslanishi: Rasmda qizil va ko‘k egri chiziqlar ikki xil ochiq halqa kuchaytirish trayektoriyalarini ifodalaydi, va ularning mos ravishda yopiq halqa rezonans piklari ~3.75 dB (qizil) va ~1.8 dB (ko‘k) ni tashkil qilgan. Bu orqali talabalar ochiq halqa faza–kuchaytirish trayektoriyasi bilan rezonans o‘zgarishini to‘g‘ridan-to‘g‘ri kuzatishi mumkin.

Bode va Nichols diagrammalarining taqqoslanishi: Bode diagrammasida bitta tizim uchun ikkita alohida grafik – LACHX (logarifmik amplituda-chastota xarakteristikasi) va LFCHX (logarifmik faza-chastota xarakteristikasi) – chiziladi. Bu grafiklar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ularni alohida ko‘rinishda tahlil qilish talab etiladi. Nichols diagrammasida esa chastota parameter bo‘lib, barcha ma’lumot birlashtirilgan bitta egri chiziqda jamlanadi. Buning afzalligi shundaki, ochiq halqani shakllantirish (masalan, gainni oshirish yoki fazani kompensatsiya qilish) qanday yopiq halqa oqibatlarga olib kelishini bitta grafikdan ko‘rish mumkin. Bode diagrammasida, aksincha, tizim barqaror yoki yo‘qligi oson ko‘rinadi, lekin barqarorlik zaxirasini oshirish uchun aynan qaysi parametrni qanchalik o‘zgartirish kerakligini juft grafikdan darhol aniqlash murakkab. Masalan, gain zaxirasini oshirish uchun Bode grafigida amplituda egri chizig‘ini pastga surish (yoki kesish chastotasini o‘zgartirish) talab etiladi, bu esa faza grafigiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Nichols diagrammasida esa gainni o‘zgartirish – grafigi butunlay vertikal yo‘nalishda siljishiga olib keladi (dB shkalasi bo‘lgani uchun), fazaviy

xarakteristikaga alohida e’tibor qaratmaslik ham mumkin. Bu holat talabalarga “gain oshsa – egri yuqoriga ko‘tariladi, faza esa shaklan o‘zgarmaydi” degan oddiy qoidani ko‘rgazmali o‘rgatish imkonini beradi.

Nichols diagrammasining ta’limdagi roli: Nichols diagrammasidan foydalanish nafaqat loyihalash jarayonini yengillashtiradi, balki nazariy bilimlarni mustahkamlashda ham samarali vositadir. Ochiq va yopiq halqa orasidagi bog‘liqlikni bir grafikda ko‘rish talabalarga tizim barqarorligi va sifat ko‘rsatkichlari (masalan, tezlik, ortiqcha tebranish, rezonans) qanday shakllanishini chuqurroq tushuntiradi. Ilmiy tadqiqotlarda ham Nichols diagrammasi va uning kengaytmalari ta’limda foydali ekani ta’kidlangan – masalan, Extended Nichols Chart (ENC) yordamida tizimning sezgirlik funksiyasi $S(s) = \frac{1}{1+L(s)}$ va komplementar sezgirlik funksiyasi $T(s) = \frac{L(s)}{1+L(s)}$ uchun doimiy kattalik doiralari kiritilib, yopiq sistemaning maksimal rezonanslari dizayn talablaridan oshmasligini grafik tarzda nazorat qilish mumkinligi ko‘rsatilgan [5]. Bunday grafik vositalar ayniqsa o‘quv jarayonida foydali bo‘lib, talabalar ochiq sistema halqa trayektoriyasini kuzatib turib, uning yopiq tizimdagi oqibatlarini “ko‘z bilan ko‘ra oladi” [5].

Natijalar va munozara. Yuqorida bayon etilgan nazariy fikrlarni kichik misol yordamida ko‘rib chiqamiz. Misol sifatida $L1(s) = \frac{1}{s(s+1)}$ ochiq halqa uzatish funksiyasini olamiz. Bu tizim integrallovchi (1/s) va bir zveno (1/(s+1)) ko‘paytmasidan iborat bo‘lib, statik kuchaytirishi cheksiz (tizim integrallovchi), yuqori chastotalarda kuchaytirishi esa pasayib nolga intiladi. Quyidagi rasmda ushbu tizim uchun Bode diagrammasi – amplituda va faza chastotaviy xarakteristikalari – tasvirlangan:

2-rasm. Nichols va Bode diagrammasida ikkita ochiq halqa konfiguratsiyasining yopiq halqa javoblariga ta’siri: Chapdagi grafikda ochiq halqa trayektoriyasi

Nichols diagrammasida berilgan: yashil chiziq yuqori kuchayishli konfiguratsiyani, ko‘k chiziq esa pastroq kuchaytirishli variantni ifodalaydi. Ushbu trayektoriyalar M-doiralar bilan solishtirilib, rezonans tepaligi (peak) yuqoriroq yoki pastroq ekanligi ko‘rinadi. O‘ng tomonda esa ushbu konfiguratsiyalarning yopiq halqa Bode amplituda diagrammasi berilgan: yashil egri chiziqda ~10 dB rezonans piki mavjud, ko‘k chiziq esa pastroq va silliq javob beradi. Bu rasm Nichols diagrammasi yordamida rezonansni oldindan grafik tarzda ko‘ra olish imkonini aniq ko‘rsatadi.

Xuddi shu tizim uchun Nichols diagrammasini qaraylik. L1 tizimi Nichols tekisligida ω ortishi bilan faza -90° dan -180° gacha o‘zgarib, kuchaytirish esa yuqoridan pastga (dB miqyosida) tushuvchi trayektoriya hosil qiladi. Ushbu egri chiziqni Nichols chart (M-doiralar) bilan taqqoslab, tizim yopiq halqasining maksimal kuchaytirishi ~1 dB atrofida ekanini darhol bilish mumkin. Chunki Nichols diagrammasida L1 tizimi trayektoriyasi 0 dB lik doiradan biroz yuqorida o‘tadi, lekin 3 dB lik chiziqdan pastda qoladi. Bu esa yopiq tizimning rezonans ko‘tarilishi (~1.1 barobar) uncha katta emasligini bildiradi, ya’ni tizim sifat ko‘rsatkichlari qoniqarli. Agar biz shu tizimning ochiq halqa kuchaytirishini 10 barobar oshirsak (masalan, $L2(s) = \frac{10}{s(s+1)}$ qilinsa), Nichols diagrammasida egri chiziq vertikal bo‘ylab yuqoriga siljiydi va -180° nuqtaga yanada yaqinlashadi. Natijada, L2 tizimi Nichol diagrammadagi 3 dB doiradan ancha yuqoriga chiqib, hatto 6–10 dB M-doiralarni kesishi mumkin. Bu esa yopiq tizim rezonansining keskin oshishi, ortiqcha tebranishlar paydo bo‘lishi va barqarorlik zaxirasining kamayishini anglatadi. Haqiqatan ham, L2 tizimi uchun hisoblangan yopiq halqa Bode jadvali ~10 dB lik rezonans piki borligini ko‘rsatadi. Bu misol orqali talabalarga quyidagi muhim bog‘lanish tushunarli bo‘ladi: ochiq halqadagi kuchaytirish ortishi Nichols diagrammasida egri chiziqni yuqoriroqqa ko‘taradi va natijada yopiq tizim javobida katta rezonans piki hosil bo‘ladi. Aksincha, ochiq halqa egri chizig‘ini Nichols chartda pastroqda ushlab turish (ya’ni, rezonans M-doiralardan pastroqda) yopiq tizimni barqaror va ortiqcha tebranishsiz qilish garovidir.

Yuqoridagi tahlildan ko‘rinadiki, Nichols diagrammasi Bode diagrammasiga nisbatan ochiq va yopiq tizim o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqroq va ko‘rgazmali tarzda taqdim etadi. Albatta, Bode diagrammasi hamon ko‘p hollarda qulay va tanish vosita bo‘lib qoladi; ammo, Nichols loop shaping uslubini ta’lim jarayoniga kiritish talabalarga chuqurroq tushuncha beradi. Misol tariqasida, Nichols diagrammasi yordamida talabalar faza zaxirasi tushunchasini osonroq anglashi mumkin: Nichols tekisligida faza zaxirasi ochiq halqa egri chizig‘ining 0 dB chiziq bilan kesishish nuqtasidan -180° gacha bo‘lgan masofa sifatida ifodalanadi. Bu

geometrik masofa intuitiv bo‘lib, unga mos ravishda Bode grafigidagi faza chizig‘i 0 dB kesish chastotasida qancha yuqorida ekanini anglashadi. Xuddi shunday, kuchaytirish zaxirasi ham Nichols diagrammasida -180° vertikal chiziq bilan egri chiziq orasidagi vertikal masofa sifatida ko‘rinadi. Bu yondashuv talabaga har bir barqarorlik zaxirasining ma’nosini geometrik tasavvur qilishga yordam beradi.

Xulosa. Nichols diagrammasi – chastotaviy sohadagi kuchli grafik vosita sifatida – boshqaruv tizimlarini loyihalashda ochiq sistema va yopiq sistema xususiyatlarini bevosita bog‘lash imkonini beradi. Ushbu maqolada Nichols diagrammasining prinsiplari va Bode diagrammasi bilan qiyosiy tahlili berildi. Asosiy xulosalar shuki: 1) Nichols diagrammasida ochiq halqa gain/faza egri chizig‘iga yopiq halqa doimiy kattalik chiziqlari tushirilishi orqali tizimning rezonans ko‘rsatkichlari va barqarorlik zaxiralarini bir qarashda baholash mumkin; 2) Bode diagrammasiga qaraganda, Nichols chartda barcha ma’lumot bitta grafikda jamlanib, halqa parametrlarini o‘zgartirishning yopiq tizimga ta’siri aniqroq ko‘rinadi; 3) pedagogik nuqtai nazardan, Nichols diagrammasi talabalar uchun murakkab tushunchalarni vizuallashtirishga xizmat qiladi – ochiq halqa trayektoriyasining joylashuvi (masalan, -180° chiziqqa nisbatan) bevosita yopiq halqa sifatiga ta’sirini ko‘rsatadi.

Shuni ta’kidlash lozimki, Nichols diagrammasidan foydalanganda ham Bode va Nyquist diagrammalaridagi kabi umumiy tamoyillar amal qiladi, va ularni qarama-qarshi qo‘yish emas, balki qo‘shimcha vosita sifatida integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir. O‘quv jarayonida Nichols diagrammasidan foydalanish nazariy bilimlarni boyitadi, chunki u talabalarni ochiq-halqa shakllantirish va yopiq-halqa natijalari orasidagi bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga undaydi. Keltirilgan misollar va tahlillar Nichols diagrammasi yordamida regulyatorlarni loyihalash nafaqat amaliy jihatdan qulay, balki o‘qitish jarayonida ham intuitiv va samarali ekanini ko‘rsatadi. Bu uslubni darsliklar va laboratoriya ishlariga tatbiq etish natijasida talabalar klassik boshqaruv tizimlari nazariyasini yanada yaxshiroq o‘zlashtirishlari kutiladi.

Adabiyotlar

1. Horowitz, I. M. Synthesis of Feedback Systems. Academic Press, 1963.
2. Lurie, B. J., & Enright, P. J. Classical Feedback Control. Marcel Dekker, 2000.
3. Nichols, N. B., etc. Feedback and Control Systems. McGraw-Hill, 1995. (Shaum’s Outline Series)
4. Seibt, A. "The Nichols Chart – the Practical Tool for Design and Test." EE Power, 2014 (online).

5. Cerone, V. et al. "An Extended Nichols Chart with Constant Magnitude Loci of Sensitivity and Complementary Sensitivity Functions for Loop-Shaping Design." IFAC Symposium on Advances in Control Education (ACE), 2006

TURON VA ERON SHISHASOZLIGIDAGI MADANIY ALOQLAR

Surayyo Bobomuratovna Mamataliyeva
O‘Zr FA Tarix insituti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Turon va Eron hududlari o‘rtasida shishasozlik amaliyoti bilan bog‘liq madaniy aloqalar arxeologik, tarixiy hamda manbashunoslik materiallari asosida tahlil qilinadi. Eneolit va Bronza davrlaridan boshlab Mesopotamiya, Misr, Eron va Markaziy Osiyo o‘rtasida qadimgi Sharq yo‘llari orqali savdo munosabatlari rivojlangan bo‘lib, shisha buyumlar ushbu almashinuvning muhim tarkibiy qismiga aylangan.

Kalit so‘zlar: Turon, Eron, shishasozlik, Bronza davri, Parfiya, Kushonlar, Zamonbobo qabristoni, Marg‘iyona, Mesopotamiya, shisha munchoqlar, savdo yo‘llari, Lojvard (Lapis lazuli) yo‘li, arxeologiya, madaniy aloqalar, shisha buyumlar.

Аннотация. В статье анализируются культурные связи, связанные с практикой стеклоделия между Туроном и Ираном, на основе археологических, исторических и источниковедческих материалов. Начиная с энеолита и бронзового века, торговые связи между Месопотамией, Египтом, Ираном и Центральной Азией развивались по древним восточным путям, и стеклянные изделия стали важной частью этого обмена.

Ключевые слова: Турон, Иран, стеклоделие, бронзовый век, Парфия, Кушаны, могильник Замонбобо, Маргиана, Месопотамия, стеклянные бусы, торговые пути, Ляпис-лазуревый путь, археология, культурные взаимодействия, стеклянные изделия.

Annotation. This article analyzes the cultural connections related to the practice of glassmaking between Turan and Iran on the basis of archaeological, historical, and source-study materials. From the Eneolithic and Bronze Ages onward, trade relations between Mesopotamia, Egypt, Iran, and Central Asia developed along ancient Eastern routes, and glass products became an important part of this exchange.

Keywords: Turan, Iran, glassmaking, Bronze Age, Parthia, Kushans, Zamonbobo cemetery, Margiana, Mesopotamia, glass beads, trade routes, Lapis Lazuli Route, archaeology, cultural interactions, glass artifacts.

Markaziy Osiyodagi ilk aloqa yo‘llari rivojida eneolit va bronza davri o‘ziga xos o‘rin tutgan. Qadimgi Turon hududida yashovchi dehqonlar va chorvador qabilalar bu davrda turli polimetallar, menerallardan, nodir metallar va qimmatbaho toshlardan foydalanishni o‘zlashtirib, mintaqa va qo‘shni hududlarda konchilik va metallurgiya rivojiga ham katta turtki beradilar[1:33]. Qimmatbaho va yarimqimmatbaho toshlar (lyapis-lazurit, serdolik, feruza) va ekzotik tovarlar (fil suyagi, fayans, yog‘och, qalay) qadimgi savdoda asosiy almashinuv vositalardan biri hisoblanadi[1:33]. Lazurit yo‘li, Feruza yo‘li, Janubiy quruqlik yo‘li, Suv yo‘li kabi yo‘llar qadimgi Sharq va Markaziy Osiyoning bronza davri madaniyatlari o‘rtasidagi savdo va madaniy aloqalarning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan[1:36]. Mesopotamiya shaharlari Eron, undan Markaziy Osiyo va Xitoygacha bo‘lgan hududlar bilan savdo-sotiq olib borgan. Aholi savdogarlar orqali yangi mahsulotlar bilan tanishgan. Bunday mahsulotlardan biri shisha bo‘lib, u Misr, Mesopotamiya kabi qadimgi Sharq mamlakatlarida ijtimoiy ehtiyoj sababli paydo bo‘lgan. Qadimgi yo‘llar orqali dunyoga tarqalgan. Dastlab turonliklar bu mamlakatlardan shisha mahsulotlarini keltirgan. Shu bois Turon shishasi tarkibi Mesopotamiya (ko‘proq) va Misr shisha tarkibiga o‘xshash bo‘lgan. Turonga dastlab Erondan ham shisha munchoqlar keltirilgan. Turonning bronza davri aholisi Misr, Mesopotamiya davlatlari bilan Eron orqali o‘tib savdo qilgan. Eronda shisha taxminan 3500 yil oldin ma’lum bo‘lgan[2:2]. Eron shisha buyumlari Turonda ham foydalanilgan. Xususan, Zamonbobo qabristonidan topilgan shisha munchoqlar Shimoliy Eronda joylashgan Tepa-i Hisor munchoqlari bilan bir xil[3:78]. Bu munchoqlar aynan Erondan keltirilgan bo‘lishi mumkin. Ba’zi munchoqlar janubiy hududlarning ta’sirida mahalliy ustalar tomonidan yasalgani rad etilmaydi[4:30]. Zomonbobo taqinchoqlari orasida Hind okeanida ko‘p bo‘lgan, Eron va Mesopotamiyada keng ishlatilgan qisqichbaqa chig‘anoqlarining topilishi bronza davrida Turon va Qadimgi Sharq mamlakatlari o‘rtasida aloqalar yaxshi yo‘lga qo‘yilganini isbotlaydi[5:387]. Erondagi dastlabki shisha buyumlar ustaxonasi Hasanlu IV (mil.avv. II – I mingyillik boshlari) manzilgohida aniqlanib, bu yerdagi mahalliy ishlab chiqarish izlari o‘rganilgan[6:87]. Daylaman aholisi marhumlarni qabrlarga (mil.avv. X-VIII yuzyilliklar) turli shakldagi munchoqlar bilan birga dafn qilganligini A. Abdurazaqov tahlil qilgan[5:388]. Eronda Ahamoniylarga qaram bo‘lgan ossuriyaliklar, suriyaliklar, hindlar yasagan shishalardan ham foydalanilgan. Eronga asosiy shisha buyumlar Suriya va Mesopotamiyadan keltirilgan. Bunda Lazurit yo‘li muhim rol o‘ynagan bo‘lib, bu yo‘l Ahamoniylar davrida imperiya savdo yo‘llar tizimining sharqiy qismini tashkil qilgan[7:32].

Eronning shimoli-sharqidagi Parfiya davlati davri (mil.avv. I – mil. I yuzyillik)da faqat shishasozlikda emas, balki butun sohalarda ellin madaniyati ustunlik qilgan. Marg‘iyonada ham turli ashyolardan qurollar, metallardan buyumlar yasalgan. Qolaversa, Marg‘iyona Parfiya va Yunon-Baqtriya davlati o‘rtasidagi talash hudud bo‘lgan[8:68]. Marg‘iyona hududida Parfiya davriga xos quyma shakllar, tigellar topilgan bo‘lib, shu yerning o‘zida shisha retortalar ishlab chiqarilgan[8:74]. Parfiya davrida Marg‘iyonada sfragistika rivojlangan. Ulardan biri shishadan yasalgan gemma bo‘lib, unda qanotli Pika tasvirlangan. Bundan ko‘rish mumkinki, Marg‘iyonada ham shisha buyumlar ishlab chiqarish rivojlanib, u yerda retortalar, gemmalar tayyorlangan. “Ellinizm davrida rivojlangan Sharqiy O‘rtayer dengizi dunyosi bilan madaniy va tijorat aloqalari ma’naniy yutuqlar almashinuvi uchun, shu jumladan shisha ishlab chiqarishning keng tarqalishiga ham sabab bo‘ladi”[9:131].

Bu davrda Kushon davlatining tashqi va ichki savdosi taraqqiy etadi. Shisha buyumlar kushonlar davlati tashqi siyosatida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Turonda Kushonlar imperiyasi davrida (I–III yuzyilliklar) zargarlik san’ati yanada rivojlangan[10:260]. Buyumlarning yasalishi, bezalish uslubida Ahamoniylar Eroni san’ati, ellin (yunon) san’ati ta’siri, boshqalarida esa turoniy skif-sarmat uslubi o‘z aksini topgan[11:338]. Bu xilma-xil unsurlarning barchasi bir paytning o‘zida mavjud bo‘lib, Kushon davri zargarlik san’ati xalqlarning yaqinlashishi va yangilanish jarayonini boshdan kechirganini bildiradi. Shuningdek, o‘zaro qo‘shni yashagan Eron va Turon madaniyati vakillarining doimiy aloqada bo‘lganligi, madaniyatlarning bir biriga ta’sir qilganini ko‘rsatadi. Turon-Turkiston moddiy madaniyati Eron moddiy madaniyati bilan o‘xshashlikni tashkil qilishi hayratlanarli emas. Chunki ular qadimdan o‘zaro yaqin qo‘shni bo‘lib, bir-birlariga bevosita ta’sirda yashashgan. Biroq ulardan birining ikkinchisiga yaqqol ustuvor ta’siri mavjud emas va ular o‘zaro teng ta’sirda bo‘lishgan. Hatto, S.P. Tolstov tomonidan turonliklar madaniyati Eron madaniyati rivojlanishiga ta’sir qilgan deb hisoblangan[12:180]. Bu bevosita Baqtriya qadimgi eroniy madaniyatining bir qismi bo‘lganligi bilan bog‘liq. Qolaversa, Baqtriyada davlatchilik bir qadar oldinroq shakllangan.

Kushonlar davrida Janubiy Turon davlat markazi bo‘lib, sulola hukmdorlari o‘z hududlarini kengaytirib borgan. Bu davrda Turonda ishlab chiqarilgan asosiy shisha buyumlarning tarkibi Hindistonning Xayradix yodgorligigacha tarqalgan. Hozirgi Afg‘oniston, Hindiston va Markaziy Osiyo hududlarining katta qismi Kushonlar imperiyasi davrida bir davlat tarkibida bo‘lgan. Bu mazkur hududda yashagan xalqlar o‘rtasida aloqalarga, madaniyatlar almashinuviga, hunarmandchilik, madaniyat va ilm-fan rivojlanishiga turki bergan. Qolaversa,

Xayradixda ham bu davrda shisha ishlab chiqarilgan. Biroq, bu yerda mavjud bo‘lmagan shisha turlari Shimoliy Baqtriya hududi bilan savdo aloqalari natijasida keltirilgan. Ular o‘rtasida doimiy savdo aloqalari bo‘lib turgan. Buni Hindistonda yasalgan munchoqlarning Sibir va Markaziy Osiyo qabrlaridan topilishi ko‘rsatadi[13:66]. Hindistonda shishadan zargarlik buyumlari yasash mil.avv. V – milodiy V yuzyilliklarda ancha rivojlangan. Buyuk Ipak yo‘lining ochilishi hind shishalarining shimoliy va sharqiy yo‘nalishda tarqalishiga sabab bo‘lgan. Hind shishasozligiga Kushon ustalari ham ta’sir qilgan. Shisha buyumlarda faqat Eronning ta’sirini emas, Turonning ham Eronga ta’sirini ko‘rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Xamidov O, Kattayeva G. Markaziy Osiyoning bronza davri savdo va aloqa yo‘llari // O‘ZMU xabarlari. – 2023. № 1/10. – B. 33-36.
2. Willem Floor. History of glass and ceramics in Iran 1500-1925. – Washington: Mage Publishers, 2023. – 360 p.
3. Абдуразаков А.А., Безбородов М.А., Заднепровский Ю.А. Стеклоделие Средней Азии в древности и средневековье. – Тошкент: Фан ва технология, 1963. – 244 с.
4. Кузьмина Е.Е. Могильник – Заманбаба // СЭ. – 1958. – № 2. – С. 24-33.
5. Абдуразаков А.А. История стеклоделия Центральной Азии в древности и средневековье (основные этапы). – Ташкент: Фан, 2012. – 448 с.
6. Colleen P. Stapletion. Peoples and crafts in period IVB at Hasanlu, Iran. Philadelphia, 2011. – P. 87-102.
7. Xamidov O. Baqtriya satrapligi ichki va tashqi aloqa yo‘llarining o‘ziga xos xususiyatlari // O‘ZMU xabarlari. –2023, 1/8. – B. 32-35.
8. Кошеленко Г.А. Культура Парфии. – Москва: Издательство Наука, 1966. – С. 68-69.
9. Трудновская С. А. Украшения позднеантичного Хорезма по материалам раскопок Топрак-Кала. Труды ХАЭЭ. – Москва. – 1952. – Том. I. – С. 119-134.
10. Sarianidi V. I. Bactrian Gold from the Excavations of the Tillya-Tepe Necropolis in Northern Afghanistan. – Leningrad: Aurora Art Publishers, 1985. – 260 p.
11. Pugachenkova G. A., Dar S. R., Sharma R. C., Joyenda M. A. Kushan Art. – UNESCO, 1996. – P. 338.
12. Толстов С. П., Жданко Т. А., Итина М. А. Работы хорезмской археолого-этнографической экспедиции АН СССР в 1958-1961 гг. / МХЭ. – Москва. – 1963. – Том.VI. – С. 3-90.

13.Галибин В.А. Находки индийских стеклянных бус в погребениях Сибири и Средней Азии // Археологические вести. – 1993. – №2. – С. 66-68.

TIKUV BUYUMLARI MATOLARINING SHAKL TURG‘UNLIGINI SAQLASH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH (maxsus kiyimlar matolari misolida)

Norbayeva Ra’noxon Xoljigit qizi
Jizzax politexnika instituti asistenti, PhD

Israpulova Gulyora G’ulomjon qizi
Jizzax politexnika instituti magistri

Annotatsiya. Tikuv buyumlari, xususan maxsus kiyimlarda qo‘llaniladigan matolarning shakl turg‘unligini saqlash va uni oshirish usullari dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Maxsus kiyimlar sanoatning turli sohalarida xususan, og‘ir ishlab chiqarish, qurilish, kimyo, neft-gaz va qutqaruv xizmati, elektr energiyasi xodimi, bevosita payvandlash, quruvchilik kabi sohalarda qo‘llanilgani sababli ular yuqori mexanik barqarorlik, elastiklik, issiqlik va namlikka chidamlilik, tok o‘tkazuvchanligini yo‘qotish hamda geometrik o‘lchamlarni uzoq muddat saqlab qolish xususiyatiga ega bo‘lishi talab etiladi. Maqolada shakl turg‘unligiga ta’sir etuvchi omillar, zamonaviy kimyoviy, issiqlik va mexanik ishlov berish texnologiyalari, shuningdek nanotexnologiyalar asosidagi innovatsion yechimlar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: shakl turg‘unligi,mato, maxsus kiyim, kimyoviy apretlash, nanotexnologiyalar.

Аннотация. Одним из актуальных вопросов является сохранение и повышение устойчивости формы тканей, используемых при пошиве изделий, особенно специальной одежды. Поскольку специальная одежда применяется в различных отраслях промышленности, особенно в тяжелом производстве, строительстве, химической, нефтегазовой и аварийно-спасательной службе, электроэнергетике, непосредственной сварке, строительстве и т. д., от нее требуется высокая механическая стабильность, эластичность, устойчивость к нагреванию и влаге, потере электропроводности, длительное сохранение геометрических размеров. В статье рассмотрены факторы, влияющие на стабильность формы, современные технологии химической, термической и механической обработки, а также инновационные решения на основе нанотехнологий.

Ключевые слова: Стабильность размеров, ткань, специальная одежда, химическая обработка, нанотехнологии.

Annotation. One of the urgent issues in sewing products, especially in special clothing, is maintaining and improving the shape stability of the fabrics used. Special clothing is widely applied in various sectors of industry, particularly in heavy manufacturing, construction, chemical industry, oil and gas sector, rescue services, electric power industry, welding, and similar fields. Therefore, such fabrics are required to have high mechanical stability, elasticity, resistance to heat and moisture, electrical insulation properties, and the ability to retain their geometric dimensions over a long period of time.

The article discusses the factors affecting shape stability, modern chemical, thermal, and mechanical processing technologies, as well as innovative solutions based on nanotechnology.

Keywords: Shape stability, fabric, special clothing, chemical finishing, nanotechnology.

Bugungi kunda ishlab chiqarish sanoati sharoitida maxsus kiyimlar ishchilarning xavfsizligi, xodimning harakatini cheklamaydigan va mehnat unumdorligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Bunday kiyimlar namlikni o‘tqazmaydigan, issiqlikka bardoshli, kimyoviy moddalar, mexanik kuchlanishlar va harorat o‘zgarishlari ta’siriga chidamliligi yuqori bo‘lishini talab qiladi. Shu bois maxsus kiyimlar matolari yuqori mustahkamlik,namlikka chidamli, olovga bardosh,havo o‘tkazuvchan, elastiklik darajasi yuqori bo‘lgan va eng muhimi – shakl turg‘unligini saqlab turish xuxusiyatiga ega bo‘lishi kerak.

Shakl turg‘unligi- kiyimning ko‘rinishini yuvish, ortiqcha yuklama, issiqlik ta’siri, namlik va mexanik deformatsiyalar natijasida o‘zgarishdan saqlab qolish xususiyatidir. Maxsus kiyim matolarining shakl turg‘unligiga ta’sir etuvchi bir qancha omillar mavjud. Ulardan matoning tolaviy tarkibi, to‘qima turi, zichligi, namlik va haroratning tasiri, mexanik yuklamalar va boshqa omillardir.

Matoning tolaviy fizik-mexanik xususiyatlari matoning barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi. Ripstop, kanvas, keper, satin kabi maxsus kiyimbop matolar deformatsiyaga chidamli va ekspluatatsiya davri uzoq bo‘lgan matolardan hisoblanadi.Tolaviy tarkibida paxta tolalar ko‘p bo‘lgan matolar namlikni shimishi natijasida hajmi kattalashib, quriganda kirishadi.Bunda matoning shakl saqlash xususiyati yo‘qoladi. Sintetik tolaviy tarkibli matolar yuqori haroratda yumshaydi va deformatsiyalanadi va shakl barqarorligiga salbiy ta’sir ko ‘rsatadi. Matolarning xususiyatlarini hisobga olib,shakl turg‘unligini saqlash va oshirishning bir qancha zamonaviy usullari mavjud.Bular kimyoviy apretlash,kreplandi apretlar kabi usullardir.Bu uslullar bilan ishlov berish yordamida matolar kirishishdan himoya

qiladi,cho‘zilish, g‘ijimlanish va elastiklik ehtimolini kamaytiradi. Smola asosidagi apretlarlanganda (melamin-formaldegid, DMDHEU) tolalararo bog‘lanish mustahkamlanadi.Yuvilgandan keyin shaklni saqlash xususiyatini oshiradi. Shu bilan birga olovga chidamlilikni ham kuchaytirishi mumkin. Silikonli apretlar elastiklikni oshirib bukilishga chidamlilikni kuchaytiradi va matoning yumshoqligini saqlaydi. Ftorpolimer apretlar suv itaruvchanlik, yog‘ga chidamlilik xususiyatlarini oshiradi.

Nanotexnologik usul shakl turg‘unligini saqlashning takomillashtirilgan usullaridan bo‘lib,bunda nanozarrachalar vositasida ishlov berish natijasida shakl turg‘unligi oshadi, antibakterial xususiyatlar paydo bo‘ladi, suv va kirga chidamlilik kuchayadi. Yangi avlod nanoapretlar maxsus kiyimlarning 20–30% ga uzoq xizmat qilishiga yordam beradi.

Maxsus kiyim matolarining shakl turg‘unligini oshirishda aralash tolali matolardan foydalanish optimal natija beradi. Ikki bosqichli termofiksatsiya yordamida geometrik barqarorlikni saqlashda silikon + smola + nanoapret kombinatsiyasi eng yuqori turg‘unlikni beradi. Ripstop armaturasi matoni deformatsiyaga chidamli qiladi. Matoni ekspluatatsiya oldidan stabilizatsiya qilish – o‘lchamlarning keyingi o‘zgarishini kamaytiradi.

Maxsus kiyim matolari juda ko‘p ishqalanganligi,bukilishi, g‘ijimlanishga moyilligi bo‘lganligi sababli ularning shakl turg‘unligini oshirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Adabiyot manbalaridan va ilmiy tatqiqot natijalaridan xulosa qilinadiki, tolalar tarkibini sifat ko‘rsatgichlarini yanada yaxshilash, to‘qima zichligini oshirish, kimyoviy apparatlash, termofiksatsiya, stabilizatsiya va nanotexnologiyalar asosidagi ishlov berish matoning geometrik shakl barqarorligini sezilarli darajada yaxshilashi ma’lum bo‘ldi. Takomillashtirilgan texnologiyalar maxsus kiyimlarning xizmat muddatini uzaytiradi, ularning funksionalligini oshiradi va xavfsizlik darajasini yuqori darajaga ko‘taradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. To‘qimachilik materialshunosligi asoslari. – Toshkent: O‘quv qo‘llanma.
2. M.M. Isroilov. Maxsus kiyimlar texnologiyasi. – Toshkent, 2022.
3. Polymer Coatings for Technical Textiles, Elsevier, 2020.
4. Rasulova M. et al. Selection of sewing thread for connecting details of workwear from fabrics of new structures //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2022. – T. 2430. – №. 1. – C. 030007
5. Rasulova M., Mamasolieva S., Norboeva G. Mathematical modeling of thermal conductivity of special clothing //AIP Conference Proceedings. – AIP Publishing LLC, 2024. – T. 3244. – №. 1. – C. 020022

6. Матисмаилов, С. Л., Ташпулатов, С. Ш., Норбоева, Р. Х., Плеханов, А. Ф., Першукова, С. А., & Кузякова, С. В. (2023). Исследование показателей качества пряжи двойного кручения из стренг различных линейных плотностей и способов прядения. Известия высших учебных заведений. Тех-нология текстильной промышленности, (1 (403)), 97.
7. Matismailov, S. L., Tashpulatov S. Sh, and Norboeva R. Kh. "Investigation of quality indicators of double-twisted yarn from strands of various linear densities and spinning methods." Izvestiya Vysshikh Uchebnykh Zavedenii, Seriya Teknologiya Tekstil'noi Promyshlennosti 1 (2023): 403.

BOLALAR FOLKLORI

Mamadjonova Nasibaxon
Qo'qon universtiteti Andijon filiali Talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezis bolalar folklorining mazmun-mohiyati, janrlari hamda uning tarbiyaviy-pedagogik ahamiyatini yoritishga bag'ishlangan. Tadqiqotda bolalar folklorining xalq og'zaki ijodidagi o'rni, uning shakllanish manbalari va bolalar shaxsini kamol toptirishdagi roli tahlil qilinadi. Alla, erkalatmalar, sanamalar, tez aytishlar, topishmoqlar, ertaklar va o'yin folklori kabi janrlarning bolalar nutqi, tafakkuri, axloqiy qarashlari va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, bolalar folkloridan zamonaviy ta'lim tizimida, xususan, maktabgacha ta'lim va boshlang'ich sinflarda samarali foydalanish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tezisda bolalar folklorining milliy qadriyatlarni asrash va yosh avlodni ma'naviy barkamol etib tarbiyalashdagi o'rni ilmiy-nazariy jihatdan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: bolalar folklori, xalq og'zaki ijodi, alla, erkalatmalar, sanamalar, tez aytishlar, topishmoq, ertak, tarbiya, milliy qadriyatlar.

Kirish. Bolalar folklori xalq og'zaki ijodining muhim va ajralmas qismi bo'lib, asrlar davomida avloddan-avlodga o'tib kelayotgan boy ma'naviy merosni o'zida mujassam etadi. U bolalar hayoti, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari, o'yin va mehnat jarayonlari bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan. Bolalar folklori nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki tarbiyaviy, axloqiy, ma'rifiy va ijtimoiy ahamiyatga ham ega. Shu bois mazkur tezisda bolalar folklorining mohiyati, asosiy janrlari, ularning bolalar tarbiyasidagi o'rni va zamonaviy ta'lim jarayonidagi ahamiyati yoritib beriladi. Bolalar folklori tushunchasi ostida bolalar uchun yaratilgan yoki bevosita bolalar tomonidan ijro etiladigan og'zaki ijod namunalari tushuniladi. Bular qo'shiqlar, alla va erkalatmalar, sanamalar, tez aytishlar, topishmoqlar, ertaklar, o'yinlar bilan bog'liq matnlar, latifalar hamda

kichik hajmli she’riy parchalarni o‘z ichiga oladi. Ushbu folklor namunalarining asosiy xususiyati ularning sodda, ravon, quvnoq va obrazlarga boy bo‘lishidir. Aynan shu jihatlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos kelib, ularning tez idrok etishiga, yod olishiga va ijodiy faoliyatda qo‘llashiga imkon yaratadi. Bolalar folklori xalq pedagogikasining muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Unda xalqning tarbiya haqidagi qarashlari, axloqiy me’yorlari, yaxshi va yomonni ajratish mezonlari mujassam. Masalan, alla va erkalatmalarda onaning bolaga bo‘lgan cheksiz muhabbati, ezgu tilaklari, kelajakka bo‘lgan umidlari ifodalanadi. Bu esa bolada mehr-shafqat, ishonch va xavfsizlik hissini shakllantiradi. Sanamalar va o‘yin qo‘shiqlari esa bolalarda jamoada harakat qilish, tartibga rioya etish, adolatli bo‘lish kabi ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Bolalar folklorining eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri – alla hisoblanadi. Alla orqali ona bolaning ilk ruhiy dunyosiga ta’sir ko‘rsatadi. Undagi ohangdorlik, takroriy so‘zlar va mayin ritm bolaning tinchlanishiga, uyquga ketishiga yordam beradi. Shu bilan birga, allalarda ezgulik, baxt, sog‘lik, kelajakda komil inson bo‘lish haqidagi orzular ifodalanadi. Bu esa bolaning ongi ostida ijobiy qadriyatlarning shakllanishiga xizmat qiladi.

Erkalatmalar va ovutmachalar ham bolalar folklorida muhim o‘rin tutadi. Ular odatda qisqa, quvnoq va harakat bilan uyg‘un holda aytiladi. Bunday folklor namunalari bolalarning nutqini rivojlantiradi, tana a’zolari harakatini muvofiqlashtiradi va hissiy aloqani mustahkamlaydi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun erkalatmalar psixologik rivojlanishda muhim vosita hisoblanadi. Sanamalar bolalar o‘yinlarida yetakchini tanlash yoki navbatni belgilash uchun qo‘llaniladi. Ular qisqa, qofiyali va ritmik bo‘lib, bolalarda hisoblash, tez fikrlash va eslab qolish qobiliyatini oshiradi. Sanamalar orqali bolalar adolat tushunchasini anglay boshlaydi, chunki unda tanlov tasodifiy va teng huquqli bo‘ladi. Tez aytishlar bolalar folklorining nutqni rivojlantiruvchi muhim janridir. Ular talaffuzi qiyin bo‘lgan tovush va so‘z birikmalaridan tuzilib, bolalarning artikulyatsiya apparatini mashq qildirishga xizmat qiladi. Tez aytishlar orqali bolalar ravon va aniq gapirishni o‘rganadi, nutq madaniyati shakllanadi.

Topishmoqlar esa bolalarda tafakkur, mantiqiy fikrlash va kuzatuvchanlikni rivojlantiradi. Ular atrof-muhit hodisalari, tabiat, hayvonot va kundalik buyumlar asosida yaratilgan bo‘lib, bolalarni fikrlashga, solishtirishga va xulosa chiqarishga undaydi. Topishmoq yechish jarayonida bola o‘z bilimini sinovdan o‘tkazadi va yangilarini egallaydi. Ertaklar bolalar folklorining eng sevimli va ta’sirchan janrlaridan biridir. Ertaklarda yaxshilik va yomonlik o‘rtasidagi kurash, adolat, mehnatsevarlik, halollik kabi tushunchalar obrazlar orqali ifodalanadi. Qahramonlarning sarguzashtlari bolalarda jasorat, sabr-toqat va ezgulik sari intilish

tuyg‘ularini shakllantiradi. Ayniqsa, hayvonlar haqidagi ertaklar bolalarning tasavvurini boyitadi va ramziy tafakkurni rivojlantiradi. Bolalar folklori o‘yinlar bilan chambarchas bog‘liq. Harakatli va musiqali o‘yinlar bolalarning jismoniy rivojlanishiga, chaqqonlik va epchillikni oshirishga xizmat qiladi. O‘yin jarayonida aytiladigan qo‘shiqlar va she’rlar esa estetik didni tarbiyalaydi, jamoaviylikni kuchaytiradi. Zamonaviy ta’lim tizimida bolalar folkloridan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Maktabgacha ta’lim muassasalari va boshlang‘ich sinflarda folklor namunalari orqali darslarni qiziqarli va mazmunli tashkil etish mumkin. Bu bolalarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshiradi, milliy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, bolalar folklori xalqning bebaho ma’naviy merosi bo‘lib, u bolalarning har tomonlama rivojlanishida beqiyos ahamiyat kasb etadi. Bolalar folklori orqali avloddan-avlodga nafaqat og‘zaki ijod namunalari, balki xalqning hayotga, tabiatga, jamiyatga bo‘lgan munosabati, axloqiy qarashlari va tarbiyaviy tamoyillari uzviy tarzda yetkazib kelinadi. Ushbu folklor namunalari bolalarning ilk yosh davridan boshlab ularning ruhiy dunyosiga ta’sir ko‘rsatadi, hissiy barqarorlikni ta’minlaydi va shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

Bolalar folklori janrlarining rang-barangligi bolalar ehtiyojlari va yosh xususiyatlariga mos kelishi bilan ahamiyatlidir. Alla va erkalatmalar bolaning ongi va qalbida mehr, ishonch va xavfsizlik hissini shakllantirsa, sanamalar, o‘yin qo‘shiqlari va tez aytishlar ularning nutqini, tafakkurini va ijtimoiy faolligini rivojlantiradi. Topishmoq va ertaklar esa bolalarda mantiqiy fikrlash, tasavvur kengligi, yaxshilik va yomonlikni farqlash kabi muhim fazilatlarni kamol toptiradi. Bu jihatlar bolalar folklorini oddiy ko‘ngilochar vosita emas, balki kuchli tarbiyaviy-pedagogik manba sifatida namoyon etadi. Shuningdek, bolalar folklori milliy o‘zlikni anglashda muhim o‘rin egallaydi. Folklor namunalari orqali bolalar o‘z xalqining tili, urf-odatlari, qadriyatlari va an’analarini o‘rganadi. Bu esa ularda milliy g‘urur, vatanparvarlik va madaniy merosga hurmat tuyg‘ularini shakllantiradi. Ayniqsa, globallashuv sharoitida bolalar folklorini saqlash va rivojlantirish milliy madaniyatning davomiyligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy ta’lim tizimida bolalar folkloridan maqsadli va tizimli foydalanish ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim muassasalari va boshlang‘ich ta’lim bosqichida folklor elementlarini dars jarayoniga kiritish bolalarning qiziqishini kuchaytiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi va bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi. Shu bilan birga, folklor asosidagi mashg‘ulotlar bolalarning ijodiy qobiliyatlarini yuzaga chiqaradi, mustaqil fikrlash va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, bolalar folklorini chuqur o‘rganish, uni ilmiy jihatdan tahlil qilish va ta’lim-tarbiya jarayoniga keng joriy etish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Ushbu merosni asrab-avaylash va zamon talablari asosida boyitib borish orqali barkamol, ma’naviy yetuk va milliy qadriyatlarga sodiq avlodni tarbiyalash mumkin. Shu bois bolalar folklori nafaqat o‘tmish merosi, balki kelajak avlod tarbiyasining mustahkam poydevori sifatida e’tirof etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma’naviyat — yengilmas kuch. — Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
2. Imomov K. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi. — Toshkent: Fan, 1990.
3. Madayev O. Folklorshunoslik asoslari. — Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
4. Jo‘rayev M. O‘zbek bolalar folklori va xalq pedagogikasi. — Toshkent: Fan, 2006.
5. Rasulov A. Bolalar adabiyoti va folklor. — Toshkent: Sharq, 2010.
6. Qodirova D. Maktabgacha ta’limda xalq og‘zaki ijodidan foydalanish. — Toshkent: O‘zbekiston, 2015.
7. To‘xtayev B. Bolalar tarbiyasida folklorning o‘rni. — Toshkent: O‘qituvchi, 2012.

IJTIMOIY STRATIFIKATSIYA TUSHUNCHASIGA OID QARASHLAR TASNIFI

Xudoyberdiyeva Anorabonu Hayotovna
Falsafa fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
IIV Akademiyasi Xizmat psixologiyasi va kasbiy madaniyati kafedrasi dotsent v.b.

Ijtimoiy stratifikatsiya muammolarini o‘rganish ijtimoiy fikr shakllanishi tarixi davomida insoniyatni doimiy ravishda qiziqtirgan masala bo‘lib, qadimgi davrlarga borib taqaladi. Insoniyat hayotidagi jamiyat strukturasini tahlil qilib ko‘radigan bo‘lsak, uning asosida diniy, etnik, milliy, sinfiy, demografik, hududiy birliklarning borligiga guvoh bo‘lamiz.

Insoniyat hayotidagi asosiy ko‘rsatkichlardan biri shundan iboratki, unda taraqqiyot va raqobat tufayli ham sotsial tengsizlik kelib chiqadi. Sotsial stratifikatsiya har qanday jamiyatning o‘ziga xos funksional omili hisoblanadi. Bu haqida nemis faylasufi R.Darendorf shunday yozadi: “Hattoki eng gullab yashnayotgan jamiyatda ham eng muhim jihatlar ba’zida turg‘un holat sanaladi. Albatta, zamonaviy jamiyatda ushbu farqlar kasta yoki tabaqaviy jamiyat tayangan to‘g‘ridan-to‘g‘ri zo‘ravonlik va qonunchilik normalariga tayanmay qo‘ydi. Shu

bilan birga, mulk va daromad hajmi, obro‘ va mansabga qarab tabaqalanishdan tashqari jamiyatda mansab pillapoyalari bilan bog‘liq farqlar ham mavjud. Ular shunchalik chigal va jamiyat hayotiga mustahkam o‘rnashib olganki, tengsizlik yo‘qotilib, barcha barobar bo‘ldi deb e’lon qilinsa ham, ko‘pchilik bu xabarga shubha bilan qaraydi”. [1]

R.Darendorf fikrlaridan shuni bilishimiz mumkinki, jamiyat tarkibiy tuzilishining asosiy belgilaridan biri – bu sotsial farqlardir. Sotsial stratifikatsiya-bu odamlarning qandaydir yig‘indisini sotsial sinfga, ierarxik martaba qatlamiga tabaqalanishidir. Strata (lot.stratum-qatlam, qavat, fesere-bo‘lmoq) – o‘xshash sotsial ko‘rsatkichlar kasb etgan odamlarning sotsial qatlamidir. Pitirim Sorokin ushbu tushunchaga quyidagicha ta’rif beradi: “Sotsial stratifikatsiya–bu odamlar (aholi) muayyan jamoasining ierarxik rang (pillapoya)ga mos ravishda turli guruhlarga bo‘linishi (tabaqalanishi) bo‘lib, u yuqori va quyi qatlamlarning mavjudligida ko‘rinadi. Uning asosini u yoki bu ijtimoiy guruh a’zolari o‘rtasidagi huquq va imtiyozlarning, mas’uliyat va majburiyatlarning bir xil emasligi, ijtimoiy qadriyatlarning mavjudligi yoki mavjud emasligidir. Ijtimoiy stratifikatsiyaning aniq shakllari juda ko‘p va turli-tumandir. Biroq ular turli-tuman bo‘lishiga qaramay, asosiy uchta shaklga: iqtisodiy, siyosiy hamda kasbiy (professional) stratifikatsiyaga keltirilishi mumkin. Odatda bular hammasi o‘zaro chambarchas qorishib ketadi.[2]

Ijtimoiy stratifikatsiya jamiyatdagi tengsizlik, qatlamlarning daromadlar darajasi va yashash tarziga ko‘ra, imtiyozlarning mavjudligi yoki mavjud emasligiga ko‘ra bo‘linishni ifodalashi kunday ravshan. Ibtidoiy jamoa davrida tengsizlik ahamiyatsiz darajada bo‘lgan, shu bois stratifikatsiya deyarli kuzatilmagan. Murakkab jamiyatlarda tengsizlik tobora kuchayib borgan, u bora-bora odamlarning daromadlari, ma’lumot darajasi va sotsial mavqeyiga ko‘ra bir-biridan ajratgan.

Tarixiy nuqtayi nazardan qaraganda, quldorlik davrida insonning mehnatidan foydalanib daromadga ega bo‘lishni o‘ylagan quldorlar insonga ko‘proq foyda keltiradigan bir vosita sifatida munosabatda bo‘lganlar. Ishlab chiqarish jarayonlarning dastlabki asoslari shakllanib borishi bilan birgalikda endi odamlar o‘z mehnat qobiliyatlariga qarab haq ola boshlaydilar. Aynan sanoatlashgan industrial jamiyatning boshlang‘ich bosqichlarini shakllanishi bilan bir paytda inson kapitalining nazariy jihatlari ham paydo bo‘la boshlaydi.

Tengsizlik va hamkorlik muammolarini Uyg‘onish va yangi asr olimlari ham muhokama qilishgan. N. Makiavelli, J.Lokk, I. Bentham, J.J. Russo, G.Gegel tug‘ma yoki orttirilgan farqlarga asoslangan ijtimoiy qatlamlarni yoki sinflarni shakllantirishda jamiyatda ma’lum bir muammolar bo‘lishi mumkinligini aytib

o‘tishgan. A. Smit, Sen-Simon, O. Migne kabi olimlar ijtimoiy sinf tushunchasini fanga kiritdilar. Ijtimoiy tengsizlikni o‘rganishda T.Parsons, K.Devis, U.Mur, R.Mertonning asarlarida yoritilgan funktsional yondashuv eng yaxshi yondashuv sifatida e’tirof etiladi. Bu yo‘nalish vakillari ijtimoiy tabaqalanishning mavjud ekanligini har qanday jamiyatda shaxslarning ijtimoiy pillapoyadagi ma’lum bir tuzilishga tegishli bo‘lishi bilan asoslab berishadi.

Bugungi kundagi zamonaviy jamiyatlarning sotsial-sinfiy strukturasini uchta asosiy yuqori, o‘rta va quyi sinfga bo‘lish qabul qilingan. Jamiyat sotsial strukturasini tadqiq etishda uning sotsial tarkibi, sotsial-sinfiy tabaqalanishga to‘g‘ri kelmasligini e’tiborga olish lozim. Masalan, yuqori malakali ishchi oladigan daromadlari, hayot tarzi, o‘z ehtiyojlarini qondirish usullari bo‘yicha o‘rta sinfga, rast malakali ishchi quyi sinfga mansub bo‘lishi mumkin. Har qanday jamiyat hech kimni o‘zboshimchalik bilan sotsial stratifikatsiya strukturasini o‘zgartirib yuborishga yo‘l qo‘ymaslik uchun ijtimoiy tengsizlikni institutlashtirishga intiladi. Bunga xizmat qiladigan sotsial ierarxiyani takroran yaratuvchi va himoya qiluvchi alohida mexanizmlar mavjud.

Bu tushuncha yordamida jamiyatning turi, rivojlanishi, barqarorligi, iqtisodiy salohiyati, sinflar va sotsial qatlamlarning rivojlanish qonuniyatlari aniqlanadi, olingan natijalar jamiyatni yanada rivojlanishiga xizmat qiladi. Umuman olganda, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning asosi va eng muhim omili sifatida turli millat vakillari va turli toifadagi insonlar o‘rtasidagi birlikni vujudga keltirish hisoblanadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, ijtimoiy stratifikatsiya jarayonlari bir-birga bog‘liq bo‘lgan, jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega bo‘lgan, turli ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida o‘zaro hamkorlik aloqalarini ta’minlash zarurati ularning dialektik aloqadorligini ifodalaydi.

Jamiyatdagi totuvlik va barqaror taraqqiyot turli shaxslar hamda ijtimoiy toifalar o‘rtasidagi hamkorlik va hamjihatlikka bog‘liq. Shaxsning manfaatlari millat va jamiyat manfaatlariga uyg‘unlashtiriladigan holatdagina davlat yuksak taraqqiyotga erishishi mumkin. Zero, Yangi O‘zbekistonda ijtimoiy davlat barpo etishdan ko‘zlangan maqsad fuqarolarining farovonligi, ularning ijtimoiy himoyalanishi borasida g‘amxo‘rlik qilishdan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. – М., РОССПЭН, 2002. – С. 19.
2. Сорокин П. Социальная и культурная мобильность // Человек. Цивилизация. Общество / Общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов: Пер. с англ. М.: Политиздат, 1992. – С. 307.

ESP YO‘NALISHI TALABALARINING SOTSIOPRAGMATIK KOMPETENSIYASINI TAKOMILLASHTIRISHDA PDCA TEXNOLOGIYASINI QO‘LLASH

G‘oziyeva Mastona Toshtemirovna
Alfraganus universiteti “Tillarni o‘qitish” markazi katta o‘qituvchisi
mastonagoziyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ESP (English for Specific Purposes) yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar sotsiopragmatik kompetensiyasini rivojlantirishda PDCA (Plan - Do - Check - Act) texnologiyasini qo‘llashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilinadi. PDCA modeli ta’lim jarayonida doimiy rejalashtirish, bajarish, baholash va takomillashtirish tamoyillari asosida talabalarning kommunikativ va sotsiopragmatik ko‘nikmalarini rivojlantirishni maqsad qiladi. Maqolada mazkur texnologiyaning ESP kontekstida samaradorligi, til o‘rganishda refleksiya va teskari aloqaning ahamiyati, hamda real muloqotga tayyorlik darajasini oshirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so‘zlar: sotsiopragmatik kompetensiya, ESP, PDCA texnologiyasi, kommunikativ kompetensiya, refleksiya, doimiy takomillashtirish, madaniyatlararo muloqot.

Kirish. Zamonaviy ta’lim tizimi nafaqat bilimni yetkazish, balki talabalarda tanqidiy fikrlash, refleksiya va uzluksiz rivojlanish ko‘nikmalarini shakllantirishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, PDCA texnologiyasi (Plan - Do - Check - Act) til o‘qitish jarayonida sifatni boshqarish va o‘rganish samaradorligini oshirishning zamonaviy modeli sifatida e’tirof etilmoqda (Deming, 1986). ESP (kasbiy yo‘nalishlar uchun ingliz tili) ta’limida bu yondashuv ayniqsa ahamiyatli, chunki talabalarning nafaqat lingvistik, balki sotsiopragmatik kompetensiyasi -ya’ni tilni ijtimoiy-madaniy kontekstda to‘g‘ri qo‘llay olish qobiliyatini rivojlantirish zarur. PDCA modeli bu jarayonga bosqichma-bosqich nazorat va takomillashtirish orqali tizimli yondashuvni ta’minlaydi.

Sotsiopragmatik kompetensiyaning mazmuni va ESP ta’limidagi o‘rni

Sotsiopragmatik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u talabaning ijtimoiy maqom, madaniy me’yor, vaziyat va suhbatdoshning niyatini hisobga olgan holda nutq birliklarini mos tarzda qo‘llay olish qobiliyatini anglatadi (Canale & Swain, 1980; Kasper & Rose, 2002).

ESP yo‘nalishida bu kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- kasbiy muloqotda nutq etiketiga amal qilish;
- madaniyatga mos til birliklarini tanlash;

- ijtimoiy maqom va kontekstga muvofiq pragmatik qarorlar qabul qilish;
- madaniyatlararo sezgirlik va diplomatik ifoda usullarini shakllantirish.

Demak, sotsiopragmatik kompetensiyani rivojlantirish uchun o‘quv jarayonini uzluksiz rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil qilish muhim. Shu jarayonda PDCA modeli samarali vosita bo‘la oladi.

PDCA texnologiyasining nazariy asoslari

PDCA texnologiyasi dastlab sifat menejmenti sohasida ishlab chiqilgan bo‘lib, keyinchalik ta’lim tizimiga moslashtirilgan. U quyidagi bosqichlardan iborat (Deming, 1986):

Bosqich	Mazmuni	ESP ta’limidagi amaliy ko‘rinishi
Plan (rejalashtirish)	Maqsad va natijalarni belgilash	Talabalarning sotsiopragmatik maqsadlarini aniqlash (masalan, muomala etiketi, nutq strategiyalari)
Do (amalga oshirish)	Belgilangan reja asosida faoliyatni bajarish	Rolli o‘yinlar, case-study, autentik materiallar orqali mashqlarni bajarish
Check (baholash)	Jarayon va natijalarni tahlil qilish	Talabalarning tilni kontekstda to‘g‘ri qo‘llay olish darajasini baholash
Act (takomillashtirish)	Kamchiliklarni bartaraf etish va yangi strategiyalar ishlab chiqish	O‘qituvchi va talabalar tomonidan refleksiya asosida dars jarayonini takomillashtirish

Bu modelning afzalligi shundaki, u talaba va o‘qituvchining faol ishtirokini, o‘z-o‘zini nazorat qilishni va uzluksiz o‘sish jarayonini ta’minlaydi.

PDCA texnologiyasining sotsiopragmatik kompetensiyani rivojlantirishdagi roli

PDCA texnologiyasi talabalarda sotsiopragmatik kompetensiyani rivojlantirishda quyidagi jihatlar orqali samarali natija beradi:

1) Rejalashtirish bosqichi (Plan): O‘qituvchi talabalarga kasbiy vaziyatlarga mos kommunikativ maqsadlarni belgilaydi. Masalan, “ish joyida salomlashish”, “tanqidni yumshoq ifodalash”, “tibbiy konsultatsiyada muloyimlik strategiyalari”.

2) Amalga oshirish bosqichi (Do): Rolli o‘yinlar, video tahlil, va autentik materiallardan foydalanish orqali talabalar real muloqot muhitida mashq qiladilar.

3) Baholash bosqichi (Check): Talabalar o‘z va guruhdoshlarining muloqotdagi sotsiopragmatik mosligini tahlil qiladi. Bu refleksiv fikrlashni kuchaytiradi.

4) Takomillashtirish bosqichi (Act): O‘qituvchi tahlil asosida dars strategiyasini yangilaydi, talaba esa xatolarni to‘g‘rilaydi va yangi nutq modellarini ishlab chiqadi.

Natijada, PDCA modeli asosida tashkil etilgan mashg‘ulotlar talabalarda ijtimoiy sezgirlik, madaniy moslik, va pragmatik aniqlikni rivojlantiradi.

Xulosa

PDCA texnologiyasi ESP yo‘nalishida til o‘qitishda sotsiopragmatik kompetensiyani shakllantirishda innovatsion va tizimli yondashuv sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu model talabalarning kommunikativ faoliyatini uzluksiz tahlil qilish, refleksiya asosida o‘z ustida ishlash va madaniyatga mos muloqot yuritish qobiliyatini rivojlantiradi.

PDCA yondashuvi o‘qituvchi uchun - ta’lim sifatini nazorat qilish va doimiy yangilash vositasi, talaba uchun esa - mustaqil o‘rganish va muloqot madaniyatini takomillashtirish mexanizmidir. Shu bois, mazkur texnologiyani ESP ta’limida qo‘llash sotsiopragmatik kompetensiyani samarali rivojlantirishning istiqbolli yo‘nalishi hisoblanadi.

Adabiyotlari ro‘yxati

1. Bachman, L. F. (1990). Fundamental considerations in language testing. Oxford University Press.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47. https://doi.org/10.1093/applin/I.1.1
3. Deming, W. E. (1986). Out of the crisis. MIT Press.
4. Harmer, J. (2015). The practice of English language teaching (5th ed.). Pearson Education.
5. Kasper, G., & Rose, K. R. (2002). Pragmatic development in a second language. Blackwell Publishing.
6. Kramsch, C. (1998). Language and culture. Oxford University Press.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and methods in language teaching (3rd ed.). Cambridge University Press.
8. Taguchi, N. (2011). Teaching pragmatics: Trends and issues. Annual Review of Applied Linguistics, 31, 289–310. https://doi.org/10.1017/S0267190511000018

BAXSHICHILIK MAKTABLARI VA BAXSHILAR FAOLIYATI

Mo'minova oynura
Qo'qon universiteti Andijon filiali Talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezis baxshichilik maktablari va baxshichilik faoliyati, doston kuylashning an'anaviy tartiblari dastlabki termalar dostonlardagi an'anaviy misralar, Baxshilarning o'ziga xos poetik yo'l uslublari Baxshichilik ravnaqiga xissa qo'shgan mashhur baxshilar Baxshichilikda ustoz shogird munosabatlari epic san'atning ikkinchi bir muhim turi markazi Qo'rg'on dostonchilik maktabi va bu maktabda yetishgan Baxshilar o'z repertuariga ega mashhur baxshilarga e'tibor qaratiladi. Tezisda Baxshichilik maktablari va Baxshilarning merosini asrash va yosh avlodni ma'naviy barkamol etib tarbiyalashdagi o'rni ilmiy -nazariy jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Baxshichilik maktablari, dostonchilik maktablari avji nuqtalar baxshilar repertuarlari.

Kirish. Doston atamasi yozma adabiyotda ham katta hajmdagi epic asrlarga nisbatan keng istifoda etiladi. Biroq og'zaki va yozma adabiyotdagi dostonlar hayotni tasvirlash vositalari, usullari, an'anaga munosabat va boshqa bir qator xossalariga ko'ra jiddiy farq qiladi. Dostonni bir kishi etganligi tufayli kuylovchi do'mbira cherta bilishi yoki qo'biz chala olishi zarur. Eng asosiysi dostonni kuylovchi yaxshi ovozga ega bo'lishi va qo'shiq aytish mahoratini egallagan bo'lishi zarur. Doston aytuvchi ayni paytda sozanda, kuylovchi bastakor, aktyor va rejissyor. U doston ijrosi davomida barcha qahramonlar, personajlar obrazini tomoshabinga mahorat bilan yetkazib beradi. Doston ijrochisiga nisbatan Baxshi atamasi qabul qilingan. "Baxshi"so'zining o'zbek tili izohli lug'atida to'rt xil ma'nosi izoh qilib olingan. 1-donishmand, 2-dostonlarni kuylovchi, 3-dam solib davolovchi tabib, 4-Buxoro xonligida qurilish mablag'ini nazorat qiluvchi. Keltirilgan to'rt ma'nodan uchtasi doston aytuvchi baxshilarga tegishli. CHunhi xalq orasida baxshi bo'lish uchun inson donishmand, aqilli bo'lishi kerak, degan fikr qayta-qayt ta'kidlanadi. Ibtido davrida baxshi va shomon yagona tizimda qaralgan va so'zning mo'jizaviy magik ya'ni sehrli fazilatidan foydalanib kishilarni turli xastaliklardan forig' qiluv chi shaxs hisoblangan. O'zbek folklorshunosligi asoschisi H. T. Zarifovning ma'lumot berishicha, baxshi mog'ulcha va buryatcha ''baxsha'', ''bag'sha so'zlaridan olingan bo'lib, ''Ustod'', ''ma'rifatchi ma'nolarida qo'llangan. Baxshi keng ma'noda xalq dostonlarini kuylovchi, yodda saqlovchi va nasldan naslga o'tkazuvchi san'atkor. Yetuk baxshilar, badihago'y, epik an'ana doirasida o'zlarining yangi-yangi variantlarini, hatto yangi dostonlarni yarata bilgan ijodkorlarga nisbatan shoir nisbati ham

qo’shib aytilgan. Masalan E rgash shoir, Fozil shoir, Islom shoir, Po’lkan shoir, Abdulla shoir kabi.

Baxshilar o’z dostonlarini do’mbira, ayrimlari qo’biz yoki dutor jo’rligida, ichki ovozda ijro qilishgan. Xorazm baxshilari o’z dostonlarini, asosan, dutorda ijro qilishgan, ularga ijro jarayonida g’ijjak va bulomonda sozandalar jo’r bo’lishgan.

Xalq dostonlarini kuylash jarayonida, asosan yakka ijrochilik yetakchilik qilsa-da, Xorazmda jamoaviy ijro birinchi o’ringa chiqqanini kuzatamiz.

Xorazm hududida xalq dostonlari va ularda saralangan parchalarni, termalarni kuylovchi ijrochilikning yana bir turi bu -xalfachilikdir. Xalfachilik asosan ayollar orasidagi keng urf bo’lib, ijrochilar ham ayollar hisoblanadi. Xalfa san’atining ikki turi mavjud bo’lib, jamoaviy xalfalar va yakka xalfalarga bo’lingan. Jamoaviy xalfalar uch kishidan iborat guruhni tashkil qilib -ustoz xalfa (garmon chalib ashula aytgan), doirachi (ashulaga jo’r bo’lgan, ba’zan raqsga tushgan)dan tashkil topgan. Bibi shoira Xonimjon xalfa, Ojiza Onajon Safarova, Nazira Sobirova kabilar shunday xalfalardir.

Doston kuylashning an’anaviy tartiblari, vaqti mavjud. Odatda dostonlarda kech kuzda erta bahorga qadar kechqurunlaru ijro etilgan yoki to’y tantanalar baxshilar ishtirokisiz o’tmagan. Baxshilar tashrif buyurgan xonadonga odamlae yig’ilib, davra qurib o’tirishgan Doston kuylash kichik ziyofatdan so’ng boshlangan. Baxshi dastlab termalar kuylagan. Do’mbira ta’rifi va boshqa turli mavzudagi termalar baxshi va tinglovchi o’rtasida ruhiy yaqinlik, doston kuylash uchun maxsus tayyorgarlik vazifasini ham bajargan. Baxshi ma’lum muddat termalar aytib, tinglovchilar xoxishini bilish maqsadida “Nima aytay ?”(“Doston terish “termasini kuylagan. Tinglovchilar esa ma’lum bir dostonni tanlashgan. Baxshi ularning istagiga ko’ra so’ralgan dostonni ijro etgan. O’zbek xalq dostonlarining ko’pchiligi bir kun kuylashga mo’ljallangan, ammo “Alpomishga”o’xshash asarlar bir necha kunlab kuylangan. Masalan :XVIIIasrning ikkinchi yarmida yashaganAmin baxshi “Alpomish” dostonini tinglovchilarni zeriktirmay uch oy kuylagani naql qilinadi. XIXasrda yashagan Jumanbulbul “Ravshan dostonini ikki hafta davomida kuylagani el orasida og’izdan og’izga o’tib kelgan. Baxshilar ijro davomida dostonning har bir tasviriga mos so’z va kuy topib avjga chiqa boradi, ularning o’zlarining ta’biri bilan aytganda, ”qaynaydi”. Baxshi kuylash davomida tinglovchi auditoriyasini ohangi, kuyi doston voqealari tasviri bilan butunlay sehrlab qo’yish holatlari ko’p kuzatilgan. Xorazm ekpeditsiyasida folklorshunoslar 300kishidan ortiq davrada doston kuylagani Ahmad baxshining ijro davomida ilhomlanib o’rnidan turganligini, boshqa

ijrochilar ham, dostonni sel bo'lib gur etib o'rnidan turishganlarini kuzatishgan. Bu xil holatlar baxshi ijrosida ko'p kuzatilgan.

Doston kuylash eng avji nuqtaga yetganda, vaqt yarim tunda oshgan paytda baxshi dam olish uchun tanaffus qilgan. Baxshi shu vaqtda choponini, belbog'ini va do'mbirani to'nkarilgan holda qoldirib, dalaga(tashqariga)chiqib ketadi. Bu payt davradagilardan biri baxshi belbog'ini o'rtaga yoyadi. Bu odat "ro'mol yozmoq" deyilgan Unga har kim o'z imkoniyatiga yarasha pul yoki biror narsa tashlagan. Baxshi qaytib xonaga kirgunguncha, yig'ilgan pul va narsalar belboqqa tugib qo'yiladi. So'ng dostonning qolgan qismini kuylash davom ettirilgan.

Baxshichilikni o'rganish og'zaki ravishda amalga oshadi. Xalq dostonlarini eshitish va kuylashga kirishish ta'limning eng birinchi va asosiy shartidir. Dastlab termalar, dostonlardagi an'anaviy misralar ("Xazon bo'lmay bog'da gullar so'ldimi, So'lgan gulga bulbul kelib qo'ndimi", "Yana bahor bo'lsa ochilar gullar, Gulni ko'rsa mast bo'p sayrar bulbullar", "Ot chopsa gumburlar tog'ning darasi, Botirni ingratar nayza yarasi"kabi), dostonlarda kuylanuvchi an'anaviy misralar doston o'rganuvchilarga yodlatilgan Ustoz shogirdning badihago'ylik qobiliyatini, yani yodlab olingan an'anaviy misralar, epik klishelar asosida yangilarini to'qiy olish salohiyatini, ularni tasvir vaziyatiga qarab turli xil stilistik o'zgarishlar bilan qo'llay bilish san'atini o'stirishga alohida e'tibor beradi.

O'rgatishning keyingi bosqichlarida ustoz shogirdini o'zi bilan birga dostonchilik yig'inlariga, to'y hashamlarga olib yuradi. Bunday paytlarda shogird ko'pchilik oldida termalar, dostonlardan parchalar kuylaydi. Baxshichilikni o'rgatish va o'rganish bir necha yil davom etadi. Ustoz shogirdi yetilganligini bilib unga el orasida fotixa bergan va shogird baxshi sifatida mustaqil kuylash huquqiga ega bo'lgan. O'zbek dostonchiligida doston kuylash an'anasi qadimda uch yonalishda rivojlangan. Bulung'ur, Qo'rg'on, SHahrisabz Qamay, Narpay, SHerobod, Janubiy Tojikistonda, yashovchi o'zbek-laqay dostonchilik maktablarida do'mbira chertib yakka holda, bo'g'iz ovoz bilan ijro etilgan. Farg'ona vodiysida dutor jo'rligida ochiq ovozda aytilgan. Xorazmda esa tor, dutor, g'ijjak, garmon, bulomon qo'shnay ba'zan yakka, ba'zan juft holda, ochiq ovoz bilan ijro etilgan. Baxshilar o'ziga xos poetik yo'l, uslub repertuar xarakteri ijro usullari bilan bir-birlaridan farqlanadilar.

Umumlashgan puxta epik an'ana doirasida ma'lum baxshi yoki baxshilar guruhiga xos individual ijodiy xususiyatlar yo'llar uslublar o'zgachaligi, ustoz shogird munosabatlari mavjud.

Dostonchilik maktablariga misol qilib:Bulung'ur dostonchilik maktabi, Qo'rg'on dostonchilik maktabi, Qashqadaryo, Xorazm, Surxondaryo dostonchilik maktablarini keltirishimiz mumkin. Mahoratli baxshi Fozil Yo'ldosh o'g'li

Bulung’ur dostonchilik maktabining vakilidir. Undan “Alpomish”, ”Yodgor”, ”Yusuf bilan Ahmad”, ”Malika ayyor”, ”Mashriqo”, ”Zulfuzar”, ”Balogardon”, ”Shirin bilan Shakar””Farhod va Shirin”, ”Layli va Majnun”, ”Bahrom va Gulandom”, ”Ra’no bilan Suxangul”, kabi va yana bir qancha dostonlar yozib olingan.

XVIII-XXasrlarda yashagan Amin baxshi, Muhammad shoir, Chini shoir, Tovbo’zar shoir, Qurbonbek shoir, Sultonmurod Yo’ldoshbulbul, Suyar Mulla Murod og’li, Rahimbulbul, Fozil Yo’ldosh o’g’li, Yorlaqab Beknazar o’gli, kabi dostonchilar Bulung’ur, Jomboy, Poyariq, G’allaorol, Zomin, Jizzah atroflarida dostonchilik qilib yurganlar.

Bugungi kunda faqat Qashqadaryo, Surxondaryo, va Xorazm viloyatlaridagi bir qator dostonchilik maktablari o’z an’analarini davom ettirmoqda hamda o’zbek eposining jonli ijroda yashash holatini saqlab kelishmoqda.

Xulosa:qilib aytganda, baxshichilik maktablari xalqimizning boy og’zaki ijodiy merosini asrab-avaylash, uni yosh avlodga yetkazish va rivojlantirishda muhim o’rin tutadi. Baxshilarning faoliyati orqali dostonchilik san’ati nafaqat saqlanib qolmoqda balki, zamon talablariga mos holda boyib bormoqda. SHuningdek, baxshichilik maktablari yosh iste’dodlarni tarbiyalash, ularda milliy qadriyatlar va vatanparvarlik tuyg’ularini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois baxshichilik faoliyatini qo’llab-quvvatlash va rivojlantirish milliy madaniyatimiz kelajagi uchun muhum vazifalardan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning xalqaro baxshichilik san’ati festival: O’zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning xalqaro baxshichilik san’ati festivali ochilishiga bag’ishlangan marosimdagi nutqi \\Xalq so’zi gazetasi, 2019-yil, 7-aprel. N68(72-98)son-B. 1.
2. Safarov O. O’zbek xalq og’zaki ijodi. -T., ”Musiqa”, 2010. -368b.
3. Madayev O. O’zbek xalq og’zaki ijodi. -T., ”Mumtoz so’z”, 2010.
4. Madayev O., Sobitova T. O’zbek xalq poetik ijodi. -T., 2005.
5. O’zbek folklorshunosligi masalalari. 1-kitob. T., 2006.
6. O’zbek folklorshunosligi masalalari. 2-kitob. T., 2010
7. Saidov M S. O’zbek xalq dostonchiligida badiiy mahorat masalalari. Toshkent, 1969.

MUHAMMAD ABDUH – USMONIYLAR DAVLATI VA USMONIY TA'LIMIGA DOIR QARASHLARI

Hamroyev Nusrat Ixtiyorovich
International School of Finance Technology and Science instituti
Gumanitar va tabiiy fanlar kafedrasi tadqiqotchisi
Тел: +998 97 854 20 23
E-mail: hamroyevnusrat61@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada islom modernizmining yetuk namoyandasi Muhammad Abduhning Usmoniylar davlati siyosiy tuzumi va ta'lim tizimiga doir qarashlari tahlil qilinadi. Muallif Abduhning Usmoniylar imperiyasida yuzaga kelgan ijtimoiy-siyosiy inqirozlar sabablarini diniy tafakkurning qotib qolishi, ta'lim tizimining zamon talablariga moslashmaganligi bilan bog'laganini asoslab beradi. Shuningdek, maqolada Muhammad Abduhning islomiy qadriyatlarni saqlagan holda, aql, ilm-fan va ijtimoiy taraqqiyot uyg'unligini ta'minlash haqidagi g'oyalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Muhammad Abduh, Usmoniylar davlati, Usmoniy ta'lim tizimi, islom modernizmi, ta'lim islohoti, ijtihod, madrasalar, diniy tafakkur, ilm-fan, ijtimoiy taraqqiyot.

Kirish. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida islom olamida yuz bergan chuqur ijtimoiy-siyosiy va madaniy o'zgarishlar musulmon jamiyatlarining taraqqiyot yo'lini qayta anglash zaruratini yuzaga keltirdi. Ayniqsa, Usmoniylar davlatida ichki inqirozlar, siyosiy beqarorlik hamda G'arb sivilizatsiyasining ilmiy-texnik ustunligi ta'siri ostida islohotlarga bo'lgan ehtiyoj keskin kuchaydi. Bunday murakkab tarixiy sharoitda islom tafakkurini yangilash, diniy ta'lim tizimini zamon talablariga moslashtirish va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qildirish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etdi.

Mazkur jarayonda islom modernizmi g'oyalarini ilgari surgan buyuk mutafakkir Muhammad Abduhning qarashlari alohida e'tiborga loyiqdir. U Usmoniylar davlatining tanazzul sabablarini faqat siyosiy omillar bilan emas, balki diniy tafakkurning turg'unlashuvi, taqlidchilikning kuchayishi va ta'lim tizimining eskirgan shakllarda saqlanib qolishi bilan izohlagan. Muhammad Abduh islomning asl manbalariga qaytish, aql va ijtihodga keng yo'l ochish orqali musulmon jamiyatlarini uyg'otish mumkinligini ta'kidlagan.

Shu bilan birga, Muhammad Abduh Usmoniy ta'lim tizimida tub islohotlar o'tkazish zarurligini ilgari surib, an'anaviy madrasalarda diniy fanlar bilan bir qatorda tabiiy va ijtimoiy fanlarni o'qitish, mustaqil fikrlash va tanqidiy tafakkurni

shakllantirish muhimligini qayd etgan. Uning fikricha, faqatgina shunday yondashuv orqaligina Usmoniylar jamiyatini intellektual va ma’naviy jihatdan yangilash mumkin edi[1. -B.93].

Usmoniylar davlatida Muhammad Abduh uncha keng tanilmagan edi. U turklar haqida doimo ijobiy munosabatda bo‘lgan. Uning turkman (turkmen) aslidan bo‘lishi bunda ma’lum darajada ta’sir ko‘rsatgan bo‘lishi mumkin. U har doim turklarning siyosatini qo‘llab-quvvatlagan. Turklarning har bir yutug‘i uni quvontirgan va u buni har qanday imkoniyatda ochiq-oydin ifodalab kelgan.

Inglizlar Misrda faoliyat yuritayotgan turk qozisini lavozimidan olib tashlab, uning o‘rniga mahalliy bir kishini tayinlash uchun Hidiv Abbosga bosim o‘tkazgan paytda, Abduh bunga qarshi chiqdi va Turkiya bilan aloqalarning uzilishiga yo‘l qo‘ymadi.

1887 yilda ta’limni isloh qilish masalasida Shayxulislomga yozgan loyihasida Abduh Usmoniylar davlatini ulug‘lab shunday yozadi: “Musulmonlardan qalb egasi bo‘lgan har bir kishi biladiki, Usmoniylar davlatini saqlab qolishga harakat qilish — Allohga va Uning payg‘ambariga imondan keyin, imonning uchinchi ruknidir. Chunki Usmoniylar davlati dinni butun ma’nosi va barcha qudrati bilan o‘z zimmasiga olgan, Islomning yagona davlatidir. Undan boshqa dinni himoya qiladigan davlat (sulton) yo‘q. Men, Allohga hamd bo‘lsin, mana shu aqida ustidaman. Inshaalloh, shunday yashayman va shunday o‘laman[2. -B.79].

Mazkur loyiha bilan bog‘liq hujjatda esa u yana shunday deydi: “Shuni ham qo‘shimcha qilishni istaymanki, men Muhammad ummati va Usmoniy xalifaligi yo‘lida o‘z taraqqiyotimni, baxtimni va barcha manfaatlarimni fido qildim, hatto o‘z tug‘ilib-o‘sgan yurtimdan ham ajraldim. Din va davlat dushmanlarining qudratiga qarshi Islom millatining tushib qolgan tanazzul holatidan qutulib, avvalgi shon-shuhrat va qudratiga qaytishi, dunyoning har burchagida yashayotgan musulmonlarning buyuk xalifalik markaziga to‘g‘ri diniy bog‘liqlik bilan bog‘lanib, Haq olamining huquq va hukmronligini himoya qilish yo‘lida jonini fido etishidan boshqa, shaxsan men uchun hech qanday orzu yo‘qdir. Chunki raqiblarimizning bugungi holatini o‘z ahvolimiz bilan solishtirar ekanmiz, endi shaxsiy manfaatni ko‘zlash hech qanday vatanparvarlikka sig‘maydi” [3. -B.39].

Abduh Suriya masalasining hal etilishi va vaziyatni isloh qilish borasida Bayrutdagi Usmoniy valisiga yuborgan loyihasida ham xuddi shu pozitsiyani davom ettirgan va xalifalik maqomiga bog‘lanish Islomning muhim talabi ekanini ta’kidlagan. Uning fikricha, din musulmonlarning birligi va hamjihatligida nihoyatda katta rol o‘ynaganligi sababli, xalifalikning qadr-qimmatini bilish lozim.

Xalifalikning Usmoniylar shaxsida musulmonlarning homiysi sifatidagi ma’naviy va ramziy roliga e’tibor qaratgan Abduhga ko‘ra, ittihod-i Islom (Islom

birligi) tushunchasi siyosiy birlikdan ko‘ra, musulmon jamiyatlari o‘rtasida yaqinlik, hamkorlik va o‘zaro yordamga asoslangan diniy-ijtimoiy birlik sifatida tushunilishi kerak.

Abduh 1901 yilda Istanbulga keldi va Sulton Abdulhamid II bilan uchrashdi. U iliq kutib olindi. Holbuki Misrdagi dushmanlari saroyga uni yomonlab xabarlar yetkazgan edilar. Biroq Sulton Hamid bu gap-so‘zlarga quloq solmadi. Saroyda Abduhning yaxshi kutib olinishi misrlik Ahmad Shafiq Posho tomonidan ta’minlangan edi. Istanbulda u Shayxulislom Jamoliddin bilan uchrashib, ilm va ulamolar haqida suhbatlar olib bordi. Bu suhbatlardan biri gazetada e’lon qilindi. Abduhga qarshi bo‘lganlar esa, ushbu suhbatda o‘sha davrdagi ilm va olimlarga nisbatan tanqidiy fikrlar bildirilgan joylarni unga qarshi qurol sifatida ishlatdilar. Suriyalik bir nasroniy tomonidan Misrda chiqariladigan al-Muqattam gazetasi bu masalani davom ettirib, vaziyatni chigallashtirishga urindi. Xullas, Abduh Istanbuldan unchalik mamnun holda qaytmadi. U Dârülfünunni (universitetni) ko‘rib, yaqindan tanishishni istagan bo‘lsa-da, bunga yo fursat topolmadi, yo bu imkon unga berilmadi.

Afg‘oniy bilan yo‘llari ajralib, Afg‘oniyning o‘ziga nisbatan bildirgan tanqidlariga javoban Abduh ham uni tanqid qilib shunday degan edi:

“Istanbulda saroy intrigalari bilan shug‘ullanish o‘rniga, sultonni ta’lim tizimini isloh qilish masalasida ishontirishga harakat qilsa bo‘lmasmidi?!”

Muhammad Abduhning g‘oyalari Usmoniylar Turkiyasida, avvalo, Mehmet Akif boshchiligidagi Sırat-ı Müstakim va Sebîlürreşad atrofida jamlangan islomiy oqim vakillariga, shuningdek Ziya Gökalp va İslam Mecmuası atrofidagi modernistlarga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Hatto ijtihod guruhiga mansub Abdulla Cevdet va Jalol Nuri kabi dunyoviy, g‘arbparast qatlam vakillari ham uning fikrlaridan o‘z qarashlari yo‘lida foydalandilar. Peyami Safogacha bo‘lgan turli fikriy oqimlarga mansub deyarli barcha Usmoniy ziyolilari u yoki bu darajada Abduh ta’siri ostida qolgan edilar[3. -B.125].

Muhammad Abduhning Usmoniy ta’lim tizimini isloh qilishga doir davr Shayxulislomiga taqdim etgan loyihasi

1887 yilda Sulton Abdulhamid II Usmoniy maktablarida diniy ta’limni isloh qilish va yangi o‘quv dasturini ishlab chiqish maqsadida Shayxulislom raisligida maxsus bir hay’at tuzgan edi. Ushbu hay’at tarkibiga Fatvo amini Nuri, Maorif majlisi raisi Husni Efendi, Abdünnâfi Efendi va Hoja Ishoq Efendi kirgan.

Muhammad Abduh ana shu munosabat bilan ikki loyiha (lahiya) tayyorladi. Ularning birini Shayxulislomga taqdim etdi.

Ushbu loyihada Abduh shunday deydi:

“Garchi Sizning shaxsingizni hali ko‘rmagan bo‘lsam-da, asarlaringizdan xabardor bo‘lganim va Siz haqingizdagi maqtovlarni umumiy jamoatchilik og‘zidan eshitganim sababli Sizni boshqalardan ko‘ra ko‘proq sevib, qadrlay boshladim. Ma’lumki, fazilat orqali hosil bo‘lgan bilim nihoyatda qimmatli bo‘ladi va riyodan xoli bo‘ladi. Ana shunday sifat va asarlaringizni ko‘rib-eshib, Siz bilan yozishma olib borish uchun biror imkon izlab yurgan edim.

Islom maktablarining dars jadvallarini isloh qilish yo‘llarini izlash maqsadida, Islom mashixati raisligi ostida bir komissiya tuzilgani haqidagi muborak farmon Tarik gazetasida e’lon qilinganini ko‘rib, bu oliy farmonni – Islom ummatining najoti, saodati va salomatligiga qaratilgan, soyai ilohiy (xalifalik) tomonidan chiqarilgan rahmatli iroda sifatida angladim. Uni xalifalik maqomining xayrli va samara beruvchi fikrlariga yangi bir dalil deb bildim[4. -B.67].

Shu sababli ushbu oliy marhamatlardan to‘liq foydalanishni o‘z burchim deb bilib, xayolimga kelgan ayrim tadbirlarni o‘z ichiga olgan va Shayxulislomlik maqomiga yozilgan loyihaning mazmunini, Sizning vositangiz orqali Islom ummatiga xayrixoh bo‘lgan oliy martabali zotlarga yetkazish maqsadida, uning bir nusxasini Sizga yuborishni yozishma uchun eng qulay imkon deb bildim.

Usmoniy millati va Islom ummatining haqiqiy himoyachisi bo‘lgan buyuk Usmoniy xalifaligi yo‘lida jonini fido qilishga tayyor inson ekaningizni eshitganim bois, ushbu taklifga befarq qarab o‘tmasligingizga ishonchim komil. Mazkur loyihada Islom ummatini qamrab olgan jaholat holati, uning sabablari, maktablarning dars jadvallarini qanday yo‘l bilan isloh qilish lozimligi hamda oddiy xalq orasida qaysi yo‘sinda, qanday murshidlar (yo‘lboshchilar) orqali nasihatlar berilishi zarurligi batafsil bayon qilingan. Shuningdek, Islom ummatining vatan va erkinlik kabi masalalari ham yoritilgan...”

Abduh arab tilida yozgan loyihasida ham shunday deydi:

“Muhammadlarning zaif tomoni shundaki, ular dinning asoslarini bilmaydilar. Aqida buzilgani sababli axloq ham buzilgan. Buning davosi — diniy ta’limni isloh qilish, ta’lim va tarbiya orqali xalqning darajasini ko‘tarishdir” [5. -B.148].

Abduhga ko‘ra, Islom hokimiyatining (xalifalikning) o‘ziga xos qal’alari va devorlari mavjud. Bu devorlarning eng mustahkami — mo‘minlarning qalbidagi ishonch va hokimiyat tuyg‘usidir. Ushbu ishonchni mustahkamlaydigan va qalblarda hokimiyat tuyg‘usini alangalatadigan narsa esa faqat dindan kelib chiqadigan ma’naviy hissiyotlaridir. Kimki vatan, millat va shunga o‘xshash balandparvoz shiorlar odamlarning g‘ayratini qo‘zg‘atishda va ularni ko‘zlangan maqsad sari yo‘naltirishda dinning o‘rnini bosa oladi, deb o‘ylasa, u to‘g‘ri yo‘ldan adashgan bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, Muhammad Abduhning Usmoniylar davlati va Usmoniy ta’lim tizimiga doir qarashlari XIX–XX asrlar chorrahasida islom olamida yuzaga kelgan inqirozli holatlarni anglash va ularni bartaraf etishga qaratilgan muhim intellektual dastur sifatida namoyon bo‘ladi. U Usmoniylar davlatining tanazzul sabablarini tashqi bosimlar bilangina cheklab qo‘ymay, balki ichki muammolar — diniy tafakkurning qotib qolishi, taqlidchilikning ustunligi va ta’lim tizimining zamon talablariga javob bermasligi bilan izohlagan.

Muhammad Abduh tomonidan ilgari surilgan islohot g‘oyalari, xususan, ijtihodga qaytish, aql va ilm-fanning ustuvorligini ta’minlash, diniy va dunyoviy bilimlar uyg‘unligini yaratish kabi tamoyillar Usmoniy ta’lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilgan. Uning qarashlarida ta’lim nafaqat diniy bilim berish vositasi, balki jamiyatning ijtimoiy-siyosiy va madaniy taraqqiyotini ta’minlovchi asosiy omil sifatida talqin etiladi.

Shuningdek, Muhammad Abduhning Usmoniylar davlati haqidagi qarashlari musulmon jamiyatlarining mustaqilligi, ma’naviy uyg‘onishi va zamonaviy sivilizatsiya bilan raqobatbardosh bo‘lishi yo‘lida ta’lim va tafakkur islohotlari hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. Bugungi globallashuv sharoitida ham uning ta’limga, ijtihodga va tanqidiy fikrlashga oid g‘oyalari o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda hamda zamonaviy islomiy-ta’limiy islohotlar uchun muhim metodologik manba bo‘lib qolmoqda.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Arthur Goldschmidt. Biographical Dictionary of Modern Egypt, Lynne Rienner Publishers, 2000. - P. 10.
2. Adams Charls. Islam and Modernism in Egypt. – London, 1933.
3. Abdo Muhammad. “Risalat at-Tawheed” (Treatise on Tawheed). Cairo, 1346.
4. Abdo Muhammad. Al-Islam wa an-nasraniyya ma'a al-ilm wa al-madaniyya (Islam and Christianity against science and civilization). 3rd ed. Cairo, 1923. Al-Misak. Cairo, 1962.
5. Rida Rashid. Tarikh al-ustaz al-imam ash-shaykh Muhammad Abdo (The story of the life of the master imam shaykh Muhammad Abdo). T. 1. Cairo, 1931: T. 2, Cairo, 1939.

MUNDARIJA

Qo'shimov A.A., Norboyeva G. Paxta tozalash korxonalari tola chiqindilar atrof muhitga ta'siri o'rganish 3
Кушимов А.А. Подготовка чесальной ленты из отходов шерсти на чесальной машине для объемных термоскрепленных нетканых материалов 7
Qo'shimov A.A. Arrali jinlarni pd ta'minlagichini ta'mirlash tartiblari 13
Qo'shimov A.A. Modern analysis of cotton cleaning technologies from fine impurities 15
Qo'shimov A.A. Arrali jinlarni ishlatish tartibini o'rganish 18
Asfandiyorova Sh.R. Korxonalarda riskka asoslangan ichki audit o'tkazish konsepsiyasini ishlab chiqish 21
Allambergenova G. Qoraqalpoq eposlarining chet ellarda o'rganilishining tarixiy bosqichlari 21
Xazratova M.N. Turizmning kommunikativ sohasi: rus, o'zbek va ingliz tillarining milliy-madaniy nisbati 26
Toshpo'latov T.M. Til kompetensiyasi va uni shakllantirish usullari 28
Ismoilova D.X. Mustaqillikdan keyingi davrda O'zbekistonda ayollarning haq-huquqlari 32
Исломов М.И. Умумтаълим муассасаларида молиявий сиёсатни самарали юритиш ва молиявий потенциалга эришиш 35
Султанов С.Ж. Перспективы финансирования системы здравоохранения на основе показателей эффективности 38
Salaxutdinova N. Ta'limda raqamli transformatsiya: sun'iy intellektning o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro aloqaga ta'siri 41
Xo'jamurodova N.H. Raqamli transformatsiya – ta'lim sifatini oshirish omili 43
Qo'chqarova G.M. Innovatsion tadbirkorlikni amaliyotga tatbiq qilish 48
Murodova G. Zarafshon daryosi havzasida invaziv Oq Sla (Sander Lucioperca L.) balig'ining tarqalishi va iqtisodiy ahamiyati 52
Saparov K.A., Ochilov E.U. Biologiya darslarida o'quvchilarning tadqiqotchilik ko'nikmalarini rivojlantirish pedagogik muammo sifatida 56
Alibekova N.O. 15-16 yoshli dzyudochilarning kosoto-gari texnik harakatining turli bosqichlardagi burchak ko'rsatkichlari 59
Абдуллаева С.Б. Материальное положение человека в Узбекских фразеологизмах и пословицах 63
Salaxutdinova N. Ta'limda raqamli transformatsiya: sun'iy intellektning o'qituvchi va talaba o'rtasidagi o'zaro aloqaga ta'siri 67
Sanayeva M.I. Raqamli ta'lim muhitida biologiya fanidan o'quvchilarning mustaqil ta'lim faoliyatini takomillashtirish 69
Ҳамроев Ш.М. Диабетик товон синдромида критик ишемияни комплекс дааволашда эндоваскуляр реваскуляризация ва физик-кимёвий терапия 72
Саиджонова М.Ш. Биомедицинская инженерия: современные направления и перспективы 74
Mamadaliyeva H.B. Muhammad Hakim Termiziyning hayoti va ilmiy faoliyati 78
Jumabaeva A.K. Ta'lim oluvchilarda mediakompetentlikni rivojlantirishning samarali usullari 82
Qutlimerekova A.Q. Mamlakatimizda "inson-tabiat" munosabatlarini tartibga solishga doir davlat siyosati 84

Samatov F.M. Linguo-cultural and contextual analysis of television programs in english and uzbek media discourse....87
Nuriddinova H.B. Ingliz va o‘zbek tillarida paremiyalarning lingvomadaniy xususiyatlari....93
Alimardonova G.S. The comparative analysis of adjective degrees in english and uzbek languages....96
Jumanazarova A. Ingliz xalq maqollarida milliy konseplar va ularning madaniy mazmuni....100
Raxmanova Z.P. Pedagog kadrlarning malakasini oshirish jarayonida innovatsion-ekologik kompetentligini takomillashtirishda pedagogik yondashuvlar tavsifi....104
Rustamova M.F. Tibbiy terminologiyani o‘qitishning amaliy jihatlari....106
Yaxyoyeva X.S. Talabalarning ekologik kompetentligini takomillashtirish metodikasi....110
Nazarova F., Do‘skulov V.M. Oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligini ta’minlash — zamon talabi....113
Shodmonov A.F. The great silk road and historical tourism: the heritage of ancient trade routes in Uzbekistan....115
Shodmonov A.F. O‘zbekiston tarixiy yodgorliklari va ularning turizm salohiyati....188
Shadiyeva G.M., Abduraimova N.X. Ways to improve organizational and economic mechanisms to support women's entrepreneurship....120
Djurayev G’.A. Jan Pol Sartr: erkinlik va mas’uliyat masalasi....125
Jo‘rayev U.R. Adabiyotshunoslikda badiiy asar tili va badiiy nutq uslubi....128
Qurolova L. Amudaryo yuqori deltasi tuproqlarida elektromagnit induksiya, masofadan zondlash va mashinali o‘rganish usullari asosida tuproq unumdorligini baholash....132
Khalilov I. Doppler ultrasound improvement in the evaluation of thyroid gland diseases: a clinical and technical approach....134
Тургунов Ш.Ш., Нурматова М.М. Магнитно - резонансная томография - современный метод лучевой диагностики....138
Тургунов Ш.Ш., Нурматова М.М. МРТ морфометрия поясничного позвоночного канала при его стенозе....139
Hikmatova M.H. Yuqori sinflarda matematika o’qitishning interfaol usullari....141
Esanova S.U. Talabalarning kasbiy-pedagogik mahoratini rivojlantirishda xalq hunarmandchiligining roli....143
Madaminova D.Kh. Qochoqlarning xalqaro va islom huquqidagi maqomi....147
Yo‘ldosheva M.M. Bozor iqtisodiyotida tadbirkorlik shakllarini tashkil etish va boshqarishning samarali yo‘nalishlari....150
Yo‘ldosheva M.M. O‘zbekistonda narx siyosatining o‘ziga xos xususiyatlari va uni takomillashtirish yo‘nalishlari....154
Shamayev U.T. Bittepa qabrlari....158
Fozilova N.T., Imomova U.M. Creation and adaptation of modern terms in the translation of trade documents....162
Турганбаев Р.У., Тлеумуратов А., Ситирзаев С. Морфология шерсти верблюдов Camelus Dromedarius bусловиях Устюрта....166
Shukurov D.Sh. Xalq deputatlari kengashlari kotibiyatlarining nazoratni amalga oshirishdagi faoliyati....170
Nosirov B.I. Ekologik turizm uchun geoaxborot tizimining loyihasi....174
Nosirov B.I. Ekologik xaritalashda arcgis va qgis dasturlaridan foydalanish tajribalari: Orolbo‘yi mintaqasi misolida....178

Murodov Sh.K. Sovet davlatining islom dini va ta’limiga oid siyosatidagi o‘zgarishlar.....182
Adilbekova D.B., Xojaniyazova A.Z., Muxamedova M.G’. Ota-ona diabetining avlodning epikardial koronar tomirlari morfometriyasiga ta'siri: autopsiya materiallari asosida tadqiqot..187
Adilbekova D.B., Xojaniyazova A.Z., Muxamedova M.G’. Onasi diabet bilan og‘rigan yangi tug‘ilgan chaqaloqlarda mitral valvulya va qorinchalararo pardaning morfometrik xususiyatlari 189
Usarov M.M. Kurash mashg‘ulotlarida biomexanik va fiziologik yondashuvlar.....191
Mashrabjonova Sh.G'. O‘zbek xalq maqollarida erkak va ayol obrazining tahlili.....195
Asqarov I.R., Xasanova D.T. ‘ychiyevna, Turğunova D.O. Zanjabil tarkibidagi foydali komponentlar (botanik kelib chiqishi, ekologik va agrotexnik omillar, zanjabilning foydali komponentlariga yiğish mavsumining ta’siri).....198
Asqarov I.R., Xasanova D.T., Turğunova D.O. Zanjabilning kimyoviy tarkibi va dunyo miqyosida xalq tabobatida qo‘llanilishi.....200
Уралов А., Қосимова Д. Базмгоҳ бинолари архитектурасининг ривожланиш анъаналари 202
Уралов А., Қосимова Д. Базмгоҳ бинолари архитектурасининг ривожланиш анъаналари 205
Аллаяров Ш.Ш., Мусирманов Н.Ф. Ўзбекистон Республикаси хоразм вилоятида қўйчиликни ривожлантиришда айрим қўй зотларидан фойдаланиш истиқболлари.....209
Аллаяров Ш.Ш., Мусирманов Н.Ф. Наслчилик ишини яхшилашда озуқа базасини мустахкамлаш масаласининг аҳамияти ва айрим ечимлари 215
Qodirov S.S. Qurilishda energiya samarador texnologiyalarni qo‘llashning ahamiyati 220
Абдувахопова М.А., Уткирбековна К.М. Антибиотикорезистентность бактерий как глобальная проблема современной медицины 223
Абдувахопова М.А., Уткирбековна К.М. Учение об инфекции. туберкулёз 225
Абдувахопова М.А., Уткирбековна К.М. Физиология микроорганизмов 228
Adilbekova D., Ospanova S. Homilador qandli diabet kasalligi mavjud bo‘lgan kalamush modelida bachadon devorining morfofunktsional o‘zgarishlari.....230
Adilbekova D., Ospanova S. Структурно-функциональные особенности краевой и центральной зон плаценты в норме и при патологии 232
Mamayusupov M.M. Adabiyotda Qur’on oyatlarining poetik ifodasi va fiqhiy mazmuni.....235
Shamayev U.T. Bittepa va teshiktepa yodgorliklarining o’ziga xos xususiyatlari, bittepa qabrlari 239
Sulaymonova G.H., G‘afforova R.I., Fayzullayev F.B. On the oscillations of the euler-bernoulli beam on an elastic basE 242
Boshmanova D.M. Nutq madaniyati va uni o‘qitish muammolari nizomiddin mahmudov talqinida 249
Abzalxanov A.A. Oliy ta’lim talabalari o‘rtasida sog‘lom turmush tarzini shakllantirishning ma’naviy tahdidlarni oldini olishdagi ahamiyati 253
Norinova D.M. Ayol rahbar falsafasi: fenomen, qadriyatlar va boshqaruvda transformatsiya .257
Salaxutdinova N. Ona tili darslarida innovatsion metodlardan foydalanish.....261
Turdieva M.I., Raximbekova H.B. The role of women in the family in uzbekistan and korea. comparative analysis of language use by uzbek and korean women in family settings.....263
Mamayusupov M.M. Adabiyotda adolat va javobgarlik g‘oyasi: fiqhiy talqin bilan qiyosiy tahlil 266

Xodiyeva S.Sh. Soyani ildizdan tashqari oziqlantirishning o'simlik barg yuzasi va quruq massasiga ta'siri....270
Xodiyeva S.Sh. Soyani ildizdan tashqari oziqlantirishning o'simlik bo'yi shakllanishiga ta'siri 273
Baymurodova H.Q. Raqamli ta'lim sharoitida o'qituvchining yangi roli va pedagogik yondashuvlar....277
Маджидов А.К. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантиришнинг педагогик-амалий жиҳатлари 281
Маджидов А.К. Ёт ғоялар ва уларнинг ёшлар онгига таъсир этувчи омиллари....284
Raxmanova Z.P. STEM yo'nalishida ekologik kompetensiyani shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari 289
Matkarimova M.O. Jaloliddin Rumiy asarlarida til va tafakkur uyg'unligi: Falsafiy-lingvistik tahlil....291
Matkarimova M.O. Rumiyning til haqidagi qarashlari: so'zning ma'naviy mohiyati va lingvistik talqin....296
Хатамова З.Н., Тиллаева Г.У. Совершенствование хроматографического метода определения ибупрофена, папаверина и дибазола....301
Хатамова З.Н., Тиллаева Г.У. Разработка эффективного метода определения ибупрофена, папаверина и дибазола в лекарственной смеси....306
Raximbekova H.B. Code-switching patterns among uzbek-english bilinguals in social media communication 311
Raximbekova H.B. A comparative linguistic analysis of english and uzbek: structural and semantic parallels and divergences....315
Абдухаликова К.А. Мамлакатимизда бошқарув тизимини такомиллаштириш орқали аҳоли бандлигини таъминлаш йўллари 318
Абдухаликова К.А. Корхоналар бошқарувида баҳолар диспаритети ва уни бартараф қилиш йўллари....321
Axmatov A.A. Kechikish ega teskari bog'lanishli nochiziqli avtomatik boshqaruv sistemasining turg'unligi 327
Nuritdinova M.J. Frazeologik birliklarning konseptosferadagi o'rni: lingvokulturologik va kognitiv yondashuv 329
Abduqayumov S.A. Mucorales tartibi vakillari ekologiyasi ahamiyati....333
Abduqayumov S.A. Ekologik omillarning ahamiyati: Harorat zamburug'lar rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy faktor sifatida 336
Nuritdinova M.J. Frazeologik sistemaning madaniy-kognitiv asoslari: Milliy tafakkur va til o'zaro munosabati....339
Xudayberdiyev A. Jadid nasrida milliy ruh va badiiy tafakkurning yangi bosqichi: Abdulla Qodiriy fenomeni....347
Turg'unov Sh. Sovet mafkurasi va o'zbek qishloqlarida sinfiy kurash g'oyasining joriy etilishi (1920–1930-yillar misolida)....350
Оятуллоҳ Айниддин Термизлик машҳур муфассирлар....354
Oyatulloh Ayniddin Domullo So'fiy hayoti va ilmiy faoliyati 359
Axmedjanov A. Klasterlarda hisob va hisobotlar aniqligini oshirish va ularni taqdim etish jarayonlarini soddalashtirish....363

Akhmedjanov A. The importance of budget classification in analytical accounting in accounting 366
Axmedjanov A. Buxgalteriya hisobini yuritishda memorial-order shaklining ahamiyati 369
Shoberdiyev A. Buxoro amirligida diniy unvonlar tizimi va din arboblarining ijtimoiy-siyosiy faoliyati (XIX asr o‘rtalaridan – XX asr 20-yillarigacha) 373
Xasanova S.G‘. Eko-innovatsiyalar va barqaror rivojlanish: zamonaviy ekologik ta’limning yo‘nalishlari 377
Joldasbaeva G.M. Ta’lim oluvchilarda ekologik madaniyatni rivojlantirish va ekologik ta’lim muammolari.....381
Xamidov Sh.U. Lotin tili tarixi va uning bugungi kundagi ahamiyati 383
Boqiyev I. Bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va ularni boshqarish strategiyalari ..387
Дилшодбеков Т.Д. Язык интернета как объект лингвистического анализа: К формированию дисциплинарной парадигмы цифровой лингвистики 391
Boqiyev I. Bolalarda surunkali kasalliklarni erta aniqlash va ularni boshqarish strategiyalari ..394
Ernazarova G.O., Abdukadirova Z.M., Axmedova L.Z. Aksiologik yondashuv asosida pedagogik mutaxassislar tayyorlash 399
Bekchanova S.M. O`quvchilarning kognitiv kompetensiyalarini mustaqil ishlarni tashkil etish asosida rivojlantirish.....403
Ernazarova G.O., Mirsoatova Ch.Sh., Ayazova R.Q., Alimbayeva Sh.Ya. Inklyuziv ta`limning falsafiy asosi va xalqaro tajribalar 406
Nurova M.A. Oliy ta`limda texnik fanlarni o`qitishning adaptiv metodikalari 410
Xalikova X.A. Elektrotexnika fanini o`qitishning adaptiv metodikalari.....413
Ernazarova G.O., Karimova M.I., Dehqonboyeva Z.A., Xaitov A.U. Ko`p madaniyatli ta`lim muhitini yaratishda inklyuziv o`quv dasturlarining ahamiyati.....416
Aminbayev M.R. Ta’limda sun’iy intellekt va moslashuvchan ta’lim 419
Sa’dullayeva Z.X., Alimova Ğ. O‘zbekistonda bag‘rikenglikning shakllanishining tarixiy negizlar. 423
Холмурзаева Э.А., Мамарасулова М.Т. Мастопатия молочной железы и ее виды, влияние препарата прогестерона на лечение кистозной мастопатии.....427
Mirobidova N.M. Pragmatik to‘siqni yuzaga keltiruvchi lingvistik omillar 430
Valiyeva M.B. Og‘iz bo‘shlig‘i shilliq qavati kasalliklari.....433
Valiyeva M.B. Kichik maktab yoshidagi bolalar psixologiyasi 436
Botirov I.U. O‘zbekiston uy-joy bozorida moliyaviy pufak xavfini baholash indeksi va raqamli monitoring tizimini takomillashtirish yo‘llari 439
G‘ulomova B.E. ESP darslarida kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish yo‘llari 445
Нематов. Ш.Б. Разработка эффективной технологии извлечения вольфрама из лежалых хвостов обогатительной фабрики 448
Abdukarimov N. Regulyatorlarni loyihalash va ta’limda NICHOLS diagrammasidan foydalanish 449
Mamataliyeva S.B. Turon va Eron shishasozligidagi madaniy aloqlar 455
Norbayeva R.X., Israpulova G.G’. Tikuv buyumlari matolarining shakl turg‘unligini saqlash usullarini takomillashtirish (maxsus kiyimlar matolari misolida).....459
Mamadjonova N. Bolalar folklori.....462
Xudoyberdiyeva A.H. Ijtimoiy stratifikatsiya tushunchasiga oid qarashlar tasnifi.....465

G‘oziyeva M.T. ESP yo‘nalishi talabalarining sotsiopragmatik kompetensiyasini takomillashtirishda PDCA texnologiyasini qo‘llash 468
Mo’minova O. Baxshichilik maktablari va baxshilar faoliyati 471
Hamroyev N.I. Muhammad Abduh – Usmoniylar davlati va usmoniy ta’limiga doir qarashlari 475